

ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS
GOTHENBURG STUDIES IN CONSERVATION 59

Antikvariska planeringsunderlag

Den byggda miljöns form och uttryck

Sören Holmström

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Experience can never be equated with concepts. But experience is not "undefined" either. It is more organized, more finely faceted by far, than any concept can be. And yet it is always again able to be lived further in a new creation of meaning that takes account of, and also shifts, all the earlier meanings.

Eugene T Gendlin

ISBN: 978-91-7963-209-0 (tryckt)

ISBN: 978-91-7963-210-6 (pdf)

ISSN: 0284-6578

Antikvariska planeringsunderlag

Den byggda miljöns form och uttryck

Sören Holmström

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

© Sören Holmström 2025
ISBN 978-91-7963-209-0 (tryckt)
ISBN 978-91-7963-210-6 (pdf)
ISSN 0284-6578

Doktorsavhandling i Kulturvård
Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
Avhandlingen finns även i fulltext sökbar på: <http://hdl.handle.net/2077/85557>
Prenumeration på serien eller beställningar av enskilda exemplar skickas till: Acta
Universitatis Gothoburgensis, Box 222, 405 30 Göteborg, eller till acta@ub.gu.se

Foto: Sören Holmström, om inget annat anges
Omslag baksida: teckning av Harry Peterson, Grangärde

Grafisk formgivning: Sören Holmström
Tryck: Stema Specialtryck AB, Borås 2025

Abstract

The starting point for the thesis is the need for conservation planning instruments with operational relevance in spatial planning and building conservation with regard to their analytical appropriateness in both the evaluation and modelling of proposals for interventions in the built environment. The thesis presents a set of analytical categories and research instruments, which have been used for qualitative and quantitative analyses of the discourse development in Swedish cultural heritage (environmental) management from the 1970s to the latter half of the 2010s. In this way, the thesis has also added a conceptual apparatus with which one can talk about and reflect on the built environment as a spatial sign system, partly in the analysis and determination of the conceptual effect of the conservation planning instruments in a continued interpretation procedure, partly in the modelling of both general and targeted planning instruments with good operational potential.

The overall aim of the thesis is to make a substantiated contribution to the expansion of the interpretive repertoire and description capacity in the production of planning documentation with operational expediency as an instrument of preservation and influence. This has included the following research tasks:

- Conceptualization of the basic categories of operational (analytical) potential, inscribed in a planning context as the integrated problem of interpretation and description.
- Empirical review of conservation planning instruments and official methodological instructions for the clarification of the conservation description discourses over time, with the aim of providing a conceptual historical background perspective in the work of developing the appropriateness of the conservation planning instruments. The reviewed material includes one thousand conservation planning instruments (documents), twenty-five method instructions and nearly one hundred and fifty articles and reports. This also includes in-depth text reviews with illustrative examples of material with good analytical potential.
- Conceptual examination of the extent to which the characteristics and applications of value and experience concepts in the field of cultural heritage conservation can stand in the way of the expansion of the repertoire of interpretation and description.
- Furthermore, previous research and theory formation that in different ways approach the problems of environmental and building interpretation are presented, with the aim of contributing with different approaches that can support a broader focus of attention and a deeper interpretive horizon. This also includes phenomenologically related theories, with the aim of showing the possibility of using the experience as a creative tool in the interpretation and description of the built environment

Keywords: Conservation planning instruments (documents), physical planning and building conservation, interpretation and description methods, value- and experience concepts, systems theory, semiotics.

Title:	Antikvariska planeringsunderlag – den byggda miljöns form och uttryck
Author:	Sören Holmström
Language:	Swedish, with an English summary
ISBN:	978-91-7963-209-0 (tryckt)
ISBN:	978-91-7963-210-6 (pdf)
ISSN:	0284-6578

Förord

Forskningsresan har varit lång och arbetskrävande, inte bara beroende på forskningsämnets omfattning, utan även för att forskningsarbetet sedan 2006 genomförts parallellt med mitt arbete som plan- och byggantikvarie vid Göteborgs Stadsbyggnadskontor. Detta har påverkat min närmaste familj, som med ousinligt tålamod stöttat mig på olika sätt och skapat utrymme för forskningsarbetet. Inte minst min fru Barbro, som också varit en kritisk diskussionspart i frågor som rör upplevelsen som ett analysinstrument. För detta är jag oändligt tacksam.

Jag vill också tacka min handledare, universitetslektor Bosse Lagerqvist, som följt forskningsarbetet och bidragit till att avhandlingen utvecklats och givits en tydlig disposition. Han har också tillsammans med professor Jan Rosvall, haft betydelse för avhandlingens systemteoretiska och pragmatiska orientering. Universitetslektor Nanne Engelbrektsson bör också nämnas, vilken gav mig impulser i början av min utbildning att fördjupa mig i värdebegreppet. Vidare bör särskilt nämnas universitetslektor Anders Bergström vid KTH och professor Lars Eric Jönsson vid Lunds universitet. Deras kritiska konceptgranskningar har resulterat i viktiga kompletteringar. Ett tack riktas också till min vän Arthur Thiry som korrekturgranskat avhandlingens abstract och summary.

Till min nära vän konservator Johan Dahl i Falun riktas ett speciellt tack. Han har stor del i forskningsobjektets grundbegrepp, i mycket ett resultat av våra kreativa idéutbyten vid planeringen och genomförandet av olika restaureringsprojekt. Civilingenjör Ingmar Nygren vid Högskolan Dalarna bör också omnämnas, vilken i olika utrednings- och kursprojekt bidragit till en bättre förståelse för restaurerings- och ombyggnadsprocessens problem.

Jag vill också tacka min närmaste kollega vid Stadsbyggnadskontoret i Göteborg, antikvarie Madelene Seberbrink. Kritiskt och oförväget har hon i våra olika metoddiskussioner reflekterat kring avhandlingens upplevelse- och karaktäriseringsbegrepp, vilket bidragit till deras nyansering som operativa instrument.

Ett tack riktas till min arbetsgivare Göteborgs Stadsbyggnadskontor, som gett möjlighet till professionella fördjupningar och tillämpningar i olika projekt. På stadsbyggnadskontoret har jag under åren även haft möjlighet att stöta och blöta såväl metod- och processfrågor som olika utformningsfrågor i olika plan- och byggprojekt med många antikvarier och arkitekter. Ingen nämnd, ingen glömd. Detsamma gäller antikvarierna vid länsstyrelserna i Västra Götalands län och Hallands län, samt antikvarierna vid Göteborgs Stadsmuseum och alla de privatpraktiserande konsulter jag samverkat med i Göteborgs kommun. Slutligen bör också handläggarna vid de olika länsstyrelserna tackas, som försett mig med handlingar till byggnadsminnen och riksintressen.

Härmed lämnar jag ifrån mig avhandlingen i hopp om att den kan bidra till att stärka den svenska kulturmiljövärdens roll i fysisk planering och byggnadsvård.

Avhandlingen tillägnas min närmaste familj

Barbro, Fredrik och Anders

Innehåll

PROLOG	15
Forskningsobjektets framväxt och avgränsningar	15
Stipulativa begreppsdefinitioner	21
Retrospektiv teckenbildning i levande praktik	25
FORSKNINGSUPPGIFT OCH GENOMFÖRANDE	38
Frågeställningar och syften	38
Begreppsläggning (kapitel 1–3)	40
Beskrivningsdiskurser (kapitel 4–5)	43
Härledningar (kapitel 6)	46
A PROBLEM OCH ANREPPSSÄTT	47
1 BESKRIVNINGSPROBLEMET OCH TIDIGARE FORSKNING	49
1.1 Planeringsunderlag i fysisk planering	50
1.1.1 Inget deltagande i fysisk planering utan ett miljöperspektiv	50
1.1.2 Sentida utredningar och handbok för riksintressena	52
1.1.3 Ett fyrtioårigt problem under utredning och debatt	53
1.1.4 Anknytande metodutveckling	56
1.1.4.1 Stedsanalyser	57
1.1.4.2 SAVE-metoden	62
1.2 Planeringsunderlag inom byggnadsvården	65
1.2.1 Problemet uppmärksammas	66
1.2.2 Råd och anvisningar för dokumentation och den sektorsinterna debatten	67
1.2.3 Ett återkommande spørsmål	71
1.2.4 Nya ansträngningar	73
1.3 Tidigare forskning och studier	77
1.3.1 Tolkningsperspektiv	78
1.3.1.1 Retrospektiva perspektiv	79
1.3.1.2 Arkitekturteoretiska och estetiska perspektiv	100
1.3.2 Granskningar av planeringsunderlagens operativa potential	119
2 PLANERINGSUNDERLAGET I VARSAMHETSPROCESSEN	123
2.1 Modell och tillämpningar	124
2.1.1 Systemteoretiska tillämpningar	124
2.1.1.1 Systemisk terminologi exemplifierad	125
2.1.1.2 Den instabila triangeln	127
2.1.2 Planeringsprocessens beslutsmoment och informationsförsörjning	129
2.1.2.1 Informationens användningsmöjligheter i olika planeringsinstanser	129
2.1.2.2 De antikvariska prövningsinstanserna	131
2.2 Evalueringsrationaliteter	133
2.2.1 Framtagning av ändamålsenliga beskrivningar	133
2.2.1.1 Det mångdimensionella och estetiska	134
2.2.1.2 Den integrerade helheten	135
2.2.2 Beslutsrationaliteter och information	138
2.2.2.1 Metamodell för ändamålsenligt beslutsfattande	138
2.2.2.2 Informationens analytiska potential	141
B ANALYSINSTRUMENT	143
3 TECKENBILDNING OCH BESKRIVNINGSMODALITETER	145
3.1 Utgångspunkter	146
3.1.1 Rekapitulation och grafiska stöd	146
3.1.2 Rumsliga tecken som konstruktion	149

3.2	Semiotik och upplevelse	153
3.2.1	Arkitektur-/bebyggelsesemiotiken som begreppsligt hjälpverktyg	153
3.2.1.1	Teckenbegreppet	154
3.2.1.2	Teckentyper	157
	<i>a) Symbol</i>	158
	<i>b) Ikon</i>	158
	<i>c) Index</i>	160
	<i>d) Denotation och konnotation</i>	161
	<i>e) Metafor</i>	162
	<i>f) Syntagm</i>	162
3.2.1.3	Den antikvariska teckenbildningens problem	164
3.2.2	Upplevelsen som ett utforskningsinstrument	168
3.2.2.1	Eugene Gendlin och totalförnimmelsen	170
3.2.2.2	Sven Sandström – upplevandet i semios och antikvarisk praktik	173
3.3	Beskrivningsmodaliteter och analytisk potential	178
3.3.1	Introduktion	178
3.3.2	De sex olika beskrivningsmodaliteterna	179
3.3.2.1	Byggnads-/bebyggelsehistorisk modalitet	179
3.3.2.2	Byggdels-/miljökomponentorienterad modalitet	180
3.3.2.3	Syntetisk modalitet + sekundär	181
3.3.2.4	Karaktäriserande modalitet	183
3.3.2.5	Miljö-/byggnadstolkande modalitet	185
3.3.2.6	Kulturhistoriskt analysunderlag	186
4	OPERATIONALISERING	189
4.1	Undersökningslogistik och operationalisering	190
4.1.1	Kartläggning av och förklaringar till diskursutvecklingen	191
4.1.1.1	Granskade handlingar och forskningsmoment	191
4.1.1.2	Granskning av planeringsunderlag	194
	<i>a) Registreringsblankettens innehåll och tillämpning</i>	194
	<i>b) Identifikationspositioner</i>	197
	<i>c) Lokalitetspositioner</i>	198
	<i>d) Modaliteter</i>	199
	<i>e) Blankettstöd för samläsningar och utläsningsstrategier</i>	200
4.1.1.3	Metod- och textgranskningar	202
	<i>a) Registreringsblankettens innehåll och tillämpning</i>	202
	<i>b) Modaliteter som begrepp</i>	203
	<i>c) Användningsmöjligheter</i>	205
	<i>d) Möjliga delförklaringar</i>	205
4.2	Metodteoretiska överväganden	206
4.2.1	Innehållsanalys	206
4.2.1.1	Kvantitativ kontra kvalitativ innehållsanalys	206
4.2.1.2	Användningsområden och modellering	208
4.2.1.3	Operationaliseringens validitets- och reliabilitetsproblem	212
C	INDIKATORER	215
5	UPPARBETADE RESULTAT	217
	Materialomfång	217
	Urval och tendenser	218
	Disposition	220
	Resultat	221
5.1	Byggnadsminnen och Riksintressen	223
5.1.1	Beskrivningsmodaliteternas olika kategorier	223
5.1.1.1	Karaktärisering och Lokalitetsyntes	223
5.1.1.2	Bebyggelsehistoria och Kulturhistoriskt analysunderlag	225
5.1.1.3	Komponent och Kulturhistoriskt analysunderlag	227
5.1.1.4	Miljö-/byggnadstolkning	228
5.1.1.5	Modalitetstrenderna sammanfattade	229

5.1.2	Positionskategorierna och andra kvantifieringar	232
5.1.2.1	Utläsningssmöggheter	232
5.1.2.2	Grupperingar	233
	<i>a) Forskningsrelaterade positiongrupperingar</i>	233
	<i>b) Positionsmönster relativt modaliteterna</i>	234
5.1.2.3	Grupperingsmönster och följdförgror	234
	<i>a) RUP och FS Upplevelse- och formpositioner relativt det retrospektiva</i>	234
	<i>b) HIS 1–3 Det retrospektivas relativa tal och konkretionsnivåer</i>	235
	<i>c) KOMP – OSP – YMK Komponent relativt det syntetiska och formrelaterade</i>	235
5.1.3	Uppföljning med inledande analyser	238
5.1.3.1	Steg 1 Det retrospektiva som rumsliga tecken	239
	<i>a) De retrospektiva modaliteterna och positionerna relativt modaliteten Byggnadstolkning</i>	239
	<i>b) Sammanfattande slutbedömning och förgror</i>	242
5.1.3.2	Steg 2 Rumsliga helheter och uttryck som berättelsens förmedling	243
	<i>a) Samvariation mellan Karaktärisering och Lokalitetsyntes i den rumsliga teckenbildningen</i>	243
	<i>b) Bedömning och slutsatser</i>	245
5.1.3.3	Steg 3 Positionskategorierna och det associativa innehållet	245
	<i>a) Förberedande positionsanalyser inför grupperingsanalyserna</i>	246
	<i>b) Karaktäriseringspositionens relation till identifikationssynteser</i>	246
	<i>c) Karaktäriseringspositionens rumsliga underlag</i>	248
5.1.4	Karaktärisering och lokalitetsyntes som retrospektiv teckenbildning	250
5.1.4.1	Teckenbildande utsagoenheter som karaktärisering och rumsliga helheter	250
	<i>a) Indikationernas vidare prövning</i>	251
	<i>b) Urvalet</i>	251
5.1.4.2	Genomförande, förgrställningar och modellering	252
	<i>a) Förgrställningarnas logistik och undersökningstyper</i>	253
	<i>b) Registreringsmatris, utforskningsmoment och resultatpresentation</i>	254
5.1.4.3	Karaktäriseringens retrospektiva förmedling	255
	<i>a) Den relativa förekomsten av karaktäriseringsutsagornas retrospektiva förmedling</i>	256
	<i>b) Illustrativa textutdrag</i>	259
	<i>c) Sammanfattning</i>	268
5.1.4.4	Karaktärisering som form och teckenunderlag	269
	<i>a) De formrelaterade karaktäriseringarnas relativa förekomst och lokalitetsynteser</i>	269
	<i>b) Illustrativa textutdrag</i>	272
	<i>c) Sammanfattning</i>	278
5.1.4.5	Lokalitetsyntes som rumsligt teckenunderlag	279
	<i>a) Den teckenrelaterade lokalitetsyntesens relativa förekomst</i>	279
	<i>b) Illustrativa textutdrag</i>	281
	<i>c) Sammanfattning</i>	288
5.1.4.6	Resultatsammanställning	289
	<i>a) Modaliteter och tolknings-/beskrivningshorisonter</i>	290
	<i>b) Begreppsprövning och förgrställningar</i>	292
	<i>c) Jämförelsetal</i>	293
5.2	Råd och Anvisningar	294
5.2.1	Översiktlig sondering	294
5.2.2	Metoder för planeringsunderlag i fysisk planering	298
5.2.2.1	Kulturgeografiskt/arkeologiskt angreppssätt	298
5.2.2.2	Inför riksintressena och 1990-talet	301
5.2.2.3	1990-talets Råd och Anvisningar	304
5.2.2.4	2000-talets Råd och anvisningar	308
5.2.3	Metoder för planeringsunderlag i byggnadsvården	313
5.2.3.1	1980-talet – Handfast rådgivning och lagstiftning	313
5.2.3.2	1990-talet – Uppprepningar samt arkivtekniska förgror och register	317
5.2.3.3	2000-talet – Värdering och process	320
5.2.4	Slutsatser och jämförelsetal	327
5.2.4.1	Sammanfattning relativt planeringsunderlagen	327
5.2.4.2	Jämförelsetal i de fortsatta textanalyserna	328

D	HÄRLEDNINGAR	331
6	ÅTERSPEGLINGAR OCH HINDER	333
6.1	Återspeglings av forskningsresultaten	334
6.1.1	Urval och genomförande	334
6.1.2	Operationalisering	335
6.1.3	Frågeställningar och disposition	336
6.1.4	Resultatredovisning	338
6.1.4.1	Triaden och de två kritiska begreppen	338
	a) <i>Triaden</i>	338
	b) <i>Upplevelsekategorin</i>	341
	c) <i>Kulturhistoriskt värde</i>	343
6.1.4.2	Modalitetsbegreppen	347
	a) <i>Kulturhistoriskt analysunderlag och miljö-/byggnadstolkning</i>	348
	b) <i>Modaliteterna Lokalt och Karaktärisering</i>	351
6.1.4.3	Sammanfattning	353
	a) <i>Den samlade bilden</i>	353
	b) <i>Slutsatser</i>	355
6.2	Begrepp och andra faktorer	356
6.2.1	Värdebegreppets uppbyggnad och pragmatik	357
6.2.2	Värdebegreppet som faktor	366
6.2.3	Upplevelsen och kunskapsteoretiska komplikationer	370
6.2.3.1	Karaktäriseringen som kontrollerbar utsaga	371
6.2.3.2	Den sinnliga tolkningsrepertoaren	372
6.2.3.3	Icke-vetandet och vägen ut	374
	SLUTORD	381
	SAMMANFATTNING	387
	SUMMARY	395
	KÄLLOR	403
	Litteratur och tryckta källor	403
	Primärkällor	415
5.1	Byggnadsminnen och Riksintressen	415
5.2	Råd och anvisningar	424
6.1	Artiklar, rapporter och utredningar	425
	Övriga granskade artiklar (byggnadstolkningens problem)	428
	BILAGOR	429
1.	Modalitetstrender med polynom av 6:e graden (diagram)	429
2.	Staplade modaliteter (diagram)	430
3.	Rumsliga helheter och uttryck som berättelsens förmedling (diagram)	431
4.	Karaktäriseringsposition (16) relativt lokaliseringstyper (diagram)	432
5.	Exemplifiering av notationssystem vid granskningen av planeringsunderlagen	433
6.	Exemplifieringar av blankettregistreringar	434
7.	Analysmanualer för struktureringen av de teoretiska och empiriska studierna	436
	Bilaga 8–10: http://hdl.handle.net/2077/85557	
8	Registreringsblanketter och positionsnotationer till de grupperade planeringsunderlagen (5.1.4)	
9	Graderingsgrunder till granskningen av råd och anvisningar – Miljö/Byggnad (5.2)	
10.	Graderingsgrunder till granskningen av artiklar i Kultur(minnes)miljövård (6.1)	

PROLOG
FORSKNINGSUPPGIFT
GENOMFÖRANDE

PROLOG

Forskningsobjektets framväxt och avgränsningar

Avhandlingen utgör resultatet av ett forskningsarbete som pågått omkring två decennier, nära sammanflätat med mitt arbete som plan- och byggantikvarie vid Stadsbyggnadskontoret i Göteborg; och detta med utgångspunkt från frågeställningar framsprungna ur olika projekt i min tjänst som kommunantikvarie i Ludvika kommun under 1990-talet. Som ett resultat av denna integration med professionell verksamhet har forskningens fokus genomgått förskjutningar under åren, men hela tiden med utgångspunkt från miljö-/byggnadstolkningens problem, vilket också utgjorde fokus i mitt examensarbete vid Institutionen för kulturvård. I föreliggande arbete förs miljö-/byggnadstolkningens problem vidare, men nu nära integrerat med miljö-/byggnadstolkningens resultat i termer av antikvariska planeringsunderlag med specifik referens till deras operativa ändamålsenlighet (analytiska potential) inom fysisk planering och byggnadsvård.

Härmed konstateras att forskningsobjektet ingår i ett praktiskt antikvariskt forskningsfält, där intresset riktas mot hur det byggda kulturarvet kan bevaras, vidareutvecklas och kompletteras inom fysisk planering och byggnadsvård vid omvandlingen av den byggda miljön. Forskningsobjektet skall följaktligen i första hand betraktas som ett antikvariskt praxisproblem. Saken gäller inte vad en antikvarisk kulturmiljöbeskrivning bör syfta till att förmedla med avseende till den historiska tematiken eller vems historia som bör berättas, utan *hur* detta sker med referens till dess potential att förmedla en aspektrik beskrivning av kulturmiljöns rumsliga egenskaper och retrospektiva återspeglings i det byggda rummet. Även kulturmiljösektorns urvalsproblematik vid klassificering av särskilt värdefulla miljöer och byggnader med avseende till deras representativitet och samhällsliga funktionsvärden¹ ligger utanför avhandlingens avgränsning. Däremot angör avhandlingen en specifik aspekt av det byggda kulturarvets kreativa funktionsvärde, närmare bestämt det slags kulturarvsbruk som utöver bevarandemotivet även syftar till att influera och påverka formgivningen av nytillskotten i den byggda miljön.

¹ Exemplifiering av samhällsliga funktionsvärden:

- Didaktisk funktionsvärdering
- Social funktionsvärdering
- Ideologisk/politisk funktionsvärdering
- Regionalpolitisk/ekonomisk funktionsvärdering
- Kreativ funktionsvärdering

Som underlag för en mer initierad diskussion kring kulturmiljövårdens samhällsfunktionella värdegrunder hänvisas till Jonas Grundbergs *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag* (2000) och Richard Petterssons forskningsrapport *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder* (2003). I Grundbergs utredning ingår i kapitlet om kulturarvsbruk (s.31–46) en upplysande genomgång av hur kulturarvet använts för olika ändamål under olika epoker. Härvid skiljer Grundberg på kulturarvens legitimerande respektive kritiserande funktion. Vidare diskuteras i ett särskilt avsnitt (s.98–102) kulturarvsförvaltningens skilda värdeunderlag med budskapet att det på denna punkt krävs en fördjupad analys av de olika värdena. Richard Pettersson i sin tur, refererar i sin forskningsrapport till Grundbergs tredelade modell (s.100f i Grundberg) över kulturmiljövårdens dubbla roller med referens till minnesvårdens samhällsuppdrag enligt följande: *”Grundbergs modell bygger på en tredelad skala, där minnesvärden (”kulturarvsförvaltningen”) i ett första led bevarar materiella lämningar och spår från det förflutna, som en del i ett allmänt dokument- och forskningsuppdrag. I ett andra led lyfts delar av detta urval upp till att bli ett officiellt kulturarv. I det tredje ledet av processen nyttjas värdeimplikationerna kring kulturarvet i politiska syften.”* (s.74). Denna modell utvecklas och illustreras på ett intresseväckande sätt, bl.a. ur ett aktörsperspektiv. (s.73–77). Vidare för Pettersson en intressant diskussion kring identitetsbegreppet och dess relation till kulturarvsbegreppet, och hur dessa uppfattats inom kulturmiljövårdsfältet på institutionell nivå över tid. (s.56–69).

PROLOG - FORSKNINGSUPPGIFT - GENOMFÖRANDE

Med detta följer behovet av en utvidgad tolknings- och beskrivningsrepertoar som uppmärksammar såväl rumsliga helheter som estetiska karaktäristika och sinnliga sentiment. Detta svarar också mot det som avhandlingens syftar till att underbygga, bl.a. genom en begreppsläggning av den operativa potentialens grundkategorier och klarläggande av beskrivningsdiskursernas förändringar över tid, så som det kommer till uttryck i officiellt framtagna planeringsunderlag till riksintressen och byggnadsminnen och i olika råd och anvisningar. Den empiriska granskningen syftar till att ge en begreppshistorisk bakgrund till forskningsobjektet, bl.a. med avseende till vilka tolknings- och beskrivningsperspektiv som haft svårast att komma till utveckling och de insatser som gjorts för att komma till rätta med planeringsunderlagens bristande ändamålsenlighet.

Till underbyggnaden av en utvidgad tolkningsrepertoar hör också en teoretisk genomlysning av värde- och upplevelsebegreppens bestämningar och tillämpningar inom kulturmiljövårdssektorn, företrädesvis med referens till deras betydelse som möjliga delförklaringar till identifierade begränsningar i tolknings- och beskrivningsdiskursens utveckling över tid, så som det återspeglas i det granskade materialet. Med detta adresserar avhandlingen också den uttolkande antikvariens mentala process. Det är ju otvivelaktigt i denna instans som tolkningsarbetet sker, såväl i fält som vid skrivbordet vid framtagningen av det antikvariska planeringsunderlaget, samt i samband med användningen av planeringsunderlaget vid utvärderingen av förslag till ingrepp i den byggda miljön. Med detta utvidgas också forskningsobjektet till ett integrerat beskrivnings- och kognitionsrelaterat forskningsproblem inskrivet i en planeringskontext.

Ser vi till den period som det empiriska källmaterialet omfattar, behandlar avhandlingen tolknings- och beskrivningsdiskursernas utveckling under drygt fyra decennier från 1970-talet fram till senare hälften av 2010-talet så som detta kommit till uttryck i generella planeringsunderlag till riksintressen och byggnadsminnen samt officiellt utarbetade råd och anvisningar. Till detta källunderlag hör också artiklar i sektorsnära tidskrifter, utredningar och konferensrapporter. Härmed konstateras att avhandlingen behandlar en lång period i kultur(minnes)miljövårdens utveckling, där det traditionella objektsbevarandet kompletterats med ökat fokus på sammanhängande miljöer samt strategier för att hantera förändringar i den byggda miljön. Med de under 2000-talet pågående stadsomvandlingarna har också behovet av en utvidgad tolknings- och beskrivningsrepertoar ökat.

Utöver det traditionella skyddsperspektivet förutsätts idag en utvecklad förmåga att inte bara analysera och utvärdera den samlade effekten av förändringar i den byggda miljön på ett mer aspektrikt sätt, utan också att kunna fungera som en bidragande part i formandet av nytillskotten vad gäller ingreppens lokalisering, omfattning och arkitektur. I denna mening kan antikvariens traditionella yrkesroll sägas ha utvidgats med ett gestaltungs-uppdrag. För detta ändamål krävs antikvariska planeringsunderlag som även kan ge ingångsvärden för såväl den planerande/projekterande arkitekten som antikvariern vid omvandlingen och nygestaltningen av den byggda strukturen och enskilda byggnader. Detta betyder att det byggda kulturarvets olika kulturhistoriska och rumsliga kvaliteter uppfattas som operativa ”vektorer” vid formgivningen av omvandlingar i det byggda rummet –

ett begrepp hämtat från en artikel i *European Planning Studies*, skriven av en holländsk forskargrupp som skiljer på tre olika slag av kulturarvsbruk.²

Idag förutsätts i många fall att antikvarien kan medverka som en produktiv part för att lösa olika planeringsproblem, vilket kan omfatta allt från enskilda ombyggnadsprojekt till omgestaltning av stora industrianläggningar och hela stadsdelar med inslag av skalförskjutningar som i många fall utmanar det byggda kulturarvet och värdefulla karaktärsdrag i bebyggelsemiljön. I min roll som plan- och byggantikvarie vid Göteborgs stadsbyggnadskontor har jag under de två senaste decennierna bl.a. medverkat i följande typer av stadsbyggnadsprojekt:

- Industriomvandlingar för nya funktioner med tillskott av nya byggnadsvolymer.
- Infrastrukturprojekt med förekomst av betydande ingrepp i stadsmiljön.
- Förtätningsprojekt, vari ingått storskaliga byggnader med vida influensområden.
- Planering för nya stadsområden med höga exploateringsstal och förekomst av gigantiska skalförskjutningar som inte bara utmanar historiska fronter och stadssiluetter, utan också har långa influensradier som påverkar stadens olika upplevelserum.
- Infyll och påbyggnader i den historiska stadskärnan.
- Bygglövsprövningar i olika ombyggnads- och restaureringsprojekt.

Projektdeltagandet har bl.a. inbegripit framtagning av antikvariska planeringsunderlag och konsekvensbeskrivningar, ofta i nära samverkan med kollegor inom såväl som utanför stadsbyggnadskontoret. Det är också med utgångspunkt från dessa erfarenheter, som avhandlingens begreppsläggning av den operativa potentialens grundkategorier formats i växelverkan med fördjupningar i idébildningar med anknytning till semiotik, arkitekturteori, konstvetenskap och fenomenologi. Nämnas bör också det intervjuprojekt som genomfördes 2003-2004, vilket inbegrep både generella och projektrelaterade intervjuer, bl.a. med frågeställningar kopplade till undersökningsförfaranden och tillämpningar av det officiella värdebegreppet. Även om resultaten inte inarbetats inom ramen för avhandlingens avgränsning, har själva genomförandet av intervjuerna och projektgranskningarna bidragit till förståelsen av tolknings- och beskrivningsproblemet vid framtagningen av antikvariska planeringsunderlag.

² Forskargruppen består av regionutvecklare Joks Janssen, landskapsarkitekt Eric Luiten, kulturgeograf Hans Renes samt Eva Stegmeijer, fysisk planerare vid Nederländernas kulturarvsbyrå. Med utgångspunkt i nederländsk planeringshistoria introducerar författarna i artikeln *Heritage as sector, factor and vector: conceptualizing the shifting relationship between heritage management and spatial planning* (2017) ett konceptuellt ramverk för tre olika tillvägagångssätt för kulturarvsrelaterad planering; sektor-, faktor- respektive vektormetoden. Dessa har historiskt utvecklats efter varandra, men samexisterar nu i nederländsk planeringspraxis (s.26f). Om sektor-perspektivet syftar till att rumsligt isolera kulturarvet från den rumsliga utvecklingen och kulturarvet som en faktor svarar mot kulturarvet som en tillgång och stimulans i det rumsliga förnyelsearbetet, så representerar vektor-perspektivet ett mer ingripande förhållningssätt där kulturarvet ges en mer pådrivande roll som kan influera och vägleda inriktningen i den fysiska planeringen, där det immateriella kulturarvet i form av känslomässiga band och lokala berättelser knutna till den fysiska strukturen nyttjas som designtema. (s.36f) Detta vektorperspektiv kan rimligen utvidgas till att också omfatta användningen av det byggda kulturarvets rumsliga egenskaper och uttrycks kvaliteter vid omgestaltningen av det byggda rummet, bl.a. förmedlad genom en karaktäriseringsprosa som förmår införliva det förflutna som en levande erfarenhet i nuet. Detta är då att betrakta som en immateriell aspekt av det byggda kulturarvets olika uttrycks egenskaper, möjliga att föra vidare som en dimension i skapandet av nya uttrycksformer.

Syftet med begreppsläggningen är att den skall kunna användas som ett stödjande modelleringsinstrument vid framtagningen av antikvariska planeringsunderlag med operativ relevans, där klarläggandet av det byggda kulturarvets olika slag av rumsliga, arkitektoniska och upplevelserelaterade kvaliteter även inbegriper aspekter möjliga att använda som ingångsvärden i gestaltningsdiskussionerna vid formgivningen av olika ingrepp i den byggda miljön. Begreppsläggningen har i sin tur utgjort det operativa instrument med vilket den historiska kartläggningen av kulturminnes(miljö)vårdens beskrivningsdiskurser genomförts, vilken således använts som ett granskningsraster genom vilket diskursförändringarna på statlig och regional nivå framträder över tid.

Avhandlingen behandlar en lång historisk period som inbegripit begreppsliga omställningar, där det traditionella bevarandet med dess inriktning på att undvika intrång kommit att utvidgats med att också hantera förändringar, och med detta behov av kompromisser och miljökonsekvensbeskrivningar. Det är under 1990-talet som denna omställning började ta form, i mycket ett resultat av besluten om riksintressena (där urvalsfrågan ersattes av förvaltningsproblemet) och förordningen om miljökonsekvensbeskrivningar. Från officiellt håll genomförs nu också olika insatser för att försöka utfinna metoder i form av råd och anvisningar för framtagning av ändamålsenliga planeringsunderlag. Under 2000-talets första decennium kommer också tre rapporter som på olika sätt återspeglar ökat fokus på att stärka kulturmiljövårdens produktiva deltagande i såväl den fysiska planeringen som byggnadsvårdsprocessen. De tre rapporterna utgörs av *Planering och byggande i kulturmiljöer* (2000), *Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård* (2002) samt *Kulturmiljöanalys – en vägledning för användning av DIVE-analys* (2009), varav den sistnämnda utgiven av Riksantikvaren i Norge. Dessa redogörs för vid genomgången av officiella råd och anvisningar under (5.2.2.4).

Ambitionen att utfinna former för att ta stöd mot det byggda kulturarvet i stadsutvecklingen återspeglas tydligt i *Planering och byggande i kulturmiljöer*, sammanställd av arkitekt Hans Gillgren, vilken på uppdrag av Riksantikvarieämbetet utvecklade en tentativ modell för ”kulturmiljömedveten planering”. Den modell som presenteras syftar till att med olika exempel visa på vilket sätt stadsmiljöns olika särdrag kan ringas in utifrån dess kulturhistoria, för att så bilda utgångspunkt för att formulera ortens önskvärda stads- och statsdelskaraktär, en slags operativ sekvensmodell. Av särskilt intresse i detta sammanhang, är att det vid redovisningen av principmodellen för själva stadskaraktärsbeskrivningen refereras till dess nära släktskap med de norska stedsanalyser och danska byanalyser som utvecklades under 1990-talet. Uppenbarligen tog man inom svensk kulturmiljövård intryck av dessa metoder, och året efter kom också rapporten *Landskap i fokus – utvärdering av metoder för landskapsanalys* (2001). Denna innehåller en systematiserad genomgång av 16 olika metoder för landskapsanalys. En del av dessa har också olika slag av angöring mot kulturmiljövårdens sökande efter metoder för att kunna delta och argumentera i olika förvaltnings- och planeringsprocesser. Detta gäller i första hand de norska och danska metodexemplen, vilka refereras under 1.1.4.

2009 kommer DIVE-rapporten, vilken i mycket kan ses som en processmodell syftande till kulturmiljövårdens integrering i den fysiska planeringen. Utöver flera exempel på olika slag av kulturmiljöunderlag från Norge, Finland och Sverige innehåller rapporten också en bebyggelsehistorisk metodik, bl.a. för framtagning av så kallade tid&rum-matriser och läsbarhetskartor, vilka syftar till att kunna användas som kunskapsreferens och

diskussionsunderlag i DIVE-modellens olika analysskeden. Men det är först med handboken för riksintressena 2014 som mer regelrätta anvisningar för riksintressebeskrivningarna kommer. Visserligen kortfattade, men likväl effektiva appeller som pekar framåt mot behovet av morfologiska och visuella dimensioner i riksintressebeskrivningarna. Handbokens anvisningar för riksintressebeskrivningarna utgör fortfarande modell för den fortlöpande riksintresseöversynen i olika län.

Utöver ambitionen att begreppslägga den operativa (analytiska) potentialens grundkategorier, vilket representerar avhandlingens framåtriktade syfte, har forskningsuppgiften omfattat en granskning av officiella planeringsunderlag och metodanvisningar, vilket bedömts kunna ge indikationer på kulturmiljövårdens beskrivningsdiskurser över tid på statlig/regional nivå. Detta empiriska material har avgränsats till handlingar framtagna inom en enhetlig institutionell ram på statlig och regional nivå, och med ett likvärdigt syfte som inte är relaterat till något specifikt projektinnehåll; detta för att möjliggöra en ”homolog” jämförelsegrund i trendavläsningen över drygt fyra decennier.

Avgränsningen innebär givetvis att de empiriska forskningsresultaten inte kan extrapoleras till kulturmiljösektorn som helhet med avseende till framtagna planeringsunderlag inom olika specifika planerings- och byggnadsvårdsprojekt. I vad mån och på vilket sätt det föreligger samvariation i diskursutvecklingen på central/regional och lokal nivå ligger således utanför avhandlingens empiriska räckvidd, även om det får antas att man i olika enskilda planeringsprojekt tagit stöd mot de generella planeringsunderlagen vid framtagningen av de projektspecifika underlagen.³ Vidare förutsätts att det förekommit och förekommer metodutvecklingsarbete på det lokala planet som inte institutionaliserats eller på annat sätt officiellt konfirmerats, något som jag i min roll som plan- och byggantikvarie inom den kommunala planeringsorganisationen i Göteborg har erfarenhet av, dels internt, dels i nära samverkan med olika antikvariska konsulter. Dessutom finns det etablerade metoder som tillämpats på bred front i våra grannländer, vilket vi återkommer till.

Det egentliga utgångsläget för dagens forskningsproblem kan spåras tillbaka till början av 1990-talet, då det kom att framprovoceras med restaureringen av byggnadsminnet Storgården och framtagningen av områdesbestämmelser för riksintresset Bergslagsbyn i Ludvika kommun. Med dessa projekt, vilka redogörs för längre fram, aktualiserades två saker som fortfarande gör sig gällande i avhandlingens problemförståelse. Dels var det en känsla av att något inte stod rätt till med den antikvariska praktiken då stöd eftersöktes i beslutshandlingen till byggnadsminnet Storgården med dess schablonartade och vaga motivering till byggnadsminnesförklaringen, helt blottad på objektspecifika ingångsmotiv till stöd för hur den vattenskadade byggnaden skulle hanteras. Med detta projekt väcktes också frågan i vilken utsträckning dessa brister i objektbeskrivningen var en utbredd företeelse i beslutshandlingarna och dokumentationerna till landets byggnadsminnen. Med framtagningen av områdesbestämmelserna i Bergslagsbyn ökade också insikten att ”restaureringsobjektet” egentligen utgör en konstruktion skapad av antikvarien själv, vilket inte restlöst kan härledas ur den byggda strukturen som sådan och dess historiska kontext.⁴

³ Detta gäller i synnerhet beslutshandlingarna till både byggnadsminnen och riksintressen. Har förövrigt egna erfarenheter där stöd tagits mot byggnadsminnesdokumentationer och riksintressebeskrivningar i olika bygg- och planprojekt.

⁴ Kulturgeografen/kulturhistorikern David Lowenthal menar att människans kunskaper om det förflutna utgör en intellektuell konstruktion fångad i den egna samtidens begreppsvärld, ideologier och sociala intressen som återspeglas i vår

Mot bakgrund av de två refererade projekten gjordes längre fram ett försök att i nära samverkan med konservator Johan Dahl i Falun och civilingenjör Ingmar Nygren vid högskolan i Borlänge få till stånd ett forskningsprojekt med inriktning mot *Modeller och styrinstrument för restaurerings- och ombyggnadsprocessen*, genomfört som en förstudie med finansiellt stöd från Dalarnas forskningsråd och Dalarnas kommunförbund. Detta FoU-projekt låg också till grund för en ansökan till Byggforskningsrådet, vilket inte gav någon utdelning.⁵ Med detta försök följde kursrelaterade tillämpningsstudier, där framtagningen av en programutredning för upprustningen av Fängenhällarnas barnkoloni i Ludvika kommun kom att få stor betydelse för utvecklingen av de två grundbegrepp som idag ligger till grund för analysen av de antikvariska planeringsunderlagens ändamålsenlighet i fysisk planering och byggnadsvård; närmare bestämt begreppen ”lokalitet” och ”identifikation”.⁶

Särskild betydelse för denna begreppsutveckling fick Johan Dahls idéer om en integrerad dokumentationsmodell med anknytning till etablerade standardiseringssystem, tänkt som en modellering av BSAB:s tabellsystem för dokumentation av befintliga egenskaper, där de tillskrivna kulturkvaliteterna (i likhet med de materiella kvaliteterna) preciserades genom uppdelning i objektrelaterade attribut som kodas och kopplas till olika byggdelar och byggsystem. Härmed började grundförutsättningen för att planeringsunderlagen skulle kunna användas på ett meningsfullt sätt i en planeringsprocess klarna, dvs att de immateriellt tillskrivna kvaliteterna (identifikation) var relaterade till olika materiella och rumsliga egenskaper (lokaliteter), det som senare kom att benämnas ”rumslig teckenbildning”.

Beträffande upplevelsedimensionen, vilken betraktades (och fortfarande betraktas) med skepsis som en (professionell) urvalskategori, kom den sedermera att uppmärksammas som ett möjligt ”analysverktyg” i uttolkningsförfarandet i syfte att utvidga den ”rumsliga teckenbildningen”, detta som ett resultat av en projektplanering för en tänkt tillämpningsstudie i Kungsbacka kommun i Hallands län för medborgarsamverkan. Projektplaneringen initierades av länsantikvarie Mats Folkesson i samverkan med kommunantikvarie Wivi-ann Reit.⁷ Det intensiva fokus som nu kom att riktas mot upplevelseaspekten fick till resultat att såväl de kognitiva som de rumsliga dimensionerna av forskningsobjektet började framträda på ett mer nyanserat sätt. Härmed ökade också intresset för hur själva uttolknings- och beskrivningsförfarandena gick till mentalt, med antagandet att det var inom denna utforskningsdomän som problemen med planeringsunderlagens bristande ändamålsenlighet som planeringsinstrument skulle kunna spåras upp. Genom fördjupningar i detta problemområde och påbörjandet av den empiriska granskningen av beslutsdokument och dokumentationer till byggnadsminnen under forskarutbildningen 2001–2005 kom en definitiv vändning. Under dessa år skulle upplevelsedimensionen som ett kreativt instrument i det antikvariska utforsknings- och beskrivningsarbetet komma i

retrospektion: *Memory, history and relics of earlier times shed light on the past. But the past they reveal is not simply what happened; it is in large measure a past of our own creation, moulded by selective erosion, oblivion and invention.* Lowenthal (1985) *Insida främre pärm*.

⁵ Av inkomna yttranden från Riksantikvarieämbetet, Fortifikationen, Boverket och Statens Fastighetsverk var det endast Riksantikvarieämbetet som framförde tvivel, bl.a. beträffande relevans och forskningsmiljö. Avseende Fortifikationsverket (1999), Boverket (1999) och Statens Fastighetsverk (1999) tillstyrkte dessa ansökan, varav Boverket utan påpekanden om behov av vissa förtydliganden. Riksantikvarieämbetet (1999b).

⁶ Dahl & Holmström & Nygren (2000).

⁷ Det tänka projektgenomförandet modellerades som en tillämpningsstudie i syfte att utforska sambanden mellan brukarnas upplevelser och bebyggelsens fysiska form och uttryck. Även om projektgenomförandet uteblev, då inga ytterligare medel tillskötts från Riksantikvarieämbetet, resulterade projektplaneringen i fördjupade reflektioner kring upplevelsefenomenet.

förgrunden för intresset, inte som en värderingskategori såsom i Riksantikvarieämbetets officiella värderingsmodell.

I och med tjänsten som plan- och byggantikvarie vid Stadsbyggnadskontoret i Göteborg 2006 kunde begreppsutvecklingen nyttiggöras i olika försök att utarbeta stödjande fält- och analysmodeller, där just upplevelse- och karaktäriseringsmomenten kom att tilldelas en framträdande roll. Med detta möjliggjordes en vidareföring av den dokumentationsmodell för enskilda byggnader som jag utarbetat redan de första åren av 2000-talet, men nu på en mer generell nivå tillämpbar också i större miljösammanhang.⁸ Härmed utvidgades det empiriska granskningsarbetet till att även omfatta besluts- och beskrivningsdokument till riksintressen. Genom tillämpning i olika planprocesser och bygglovsprojekt gavs också möjligheter till direkta prövningar i levande praktik, vilket provocerade fram pragmatiska funderingar över modellernas olika begrepp och praktiska relevans. 2011 utarbetade jag i nära samverkan med min kollega antikvarie Madelene Seberbrink en begreppsmodell för riksintressebeskrivningar med tillhörande dispositionsmall i form av en handledning, där bl.a. åtskillnad gjordes mellan olika beskrivningstyper och deras operativa användbarhet och vikten av grafiska redovisningar lyftes fram.⁹ Denna principmodell kom att spela en stor roll som begreppsligt stöd vid framtagningen av olika antikvariska planeringsunderlag. I och med arbetet med den nya översiktsplanen för Göteborg gavs också möjligheter att realisera modellens anvisningar fullt ut genom en modellprototyp, vilken låg till grund för de övergripande beskrivningar av Göteborgs alla riksintresseområden som genomfördes de sista åren av 2010-talet i nära projektsamverkan med konsulter från WSP respektive Göteborgs stadsmuseum.¹⁰

Sammantaget kom forskningsarbetets nära integreringen med min professionella yrkesutövning som plan- och byggantikvarie att resultera i en mer sammansatt förståelse av miljö-/byggnadstolkningens problem för utvecklande av operativt ändamålsenliga planeringsunderlag i fysisk planering och byggnadsvård. Härmed insågs fullt ut att forskningsobjektet landat i ett av kulturmiljövårdens mer komplexa praxisproblem, vilket också satt sin prägel på avhandlingens framställning. Då avhandlingsarbetets slutkoncept visade sig alltför omfattande har det kortats ned kraftigt och genomgått förenklingar för att bli mer lättillgängligt. För detta ändamål presenteras i det efterföljande också stipulativa definitioner av några bärande begrepp som utvecklats i bearbetningen av forskningsproblemet.

Stipulativa begreppsdefinitioner

Ett antal centrala begrepp har utkristalliserat sig i arbetet med att försöka lösa forskningsproblemet. Dessa avhandlingsegna begrepp ges här inledningsvis stipulativa definitioner för att framställningens innebörder skall kunna förmedlas på ett så långt möjligt entydigt och gripbart sätt. Även ett par kanske mer välbekanta termer och begrepp behöver ges korta förklaringar för hur de används i detta arbete.

⁸ Holmström (2003) *Dokumentationsmodell för bearbetning av bebyggelsestolkningens resultat*.

⁹ Holmström & Seberbrink (2011).

¹⁰ Göteborgs stadsbyggnadskontor & WSP (2020).

Göteborgs stadsbyggnadskontor & Göteborgs stadsmuseum (2020).

Begreppsverkan / Analytisk potential

Begreppsverkan syftar i detta arbete på det sätt och den aspektbredd med vilket ett specifikt beskrivningsinnehåll kan användas som ingångsvärden att "tänka vidare" med i ett fortsatt uttolkningsförfarande vid utvärderingen av förslag till ingrepp i den byggda miljön. Härmed inbegrips också vad som skulle kunna kallas visuella "avsökningsmodus". Det kan vara frågan om ett kulturhistoriskt eller upplevelserelaterat beskrivningsinnehåll som riktar uppmärksamheten mot specifika egenskaper i det byggda rummet vid utvärderingen av förslag till ingrepp. På omvänt sätt kan beskrivningen av en rumslig egenskap i sin tur ge grund för en associativ koppling till ett kulturhistoriskt berättarinnehåll. Det kan vidare vara frågan om ett ord eller en utsaga i det fortlöpande uttolkningsförfarandet som öppnar upp olika typer av associationsbanor i det fortsatta förloppet vid analysen av den byggda miljön. En begreppsverkan kan också avse möjliga (parallella) sinnliga tillstånd genererade av beskrivningsinnehållet, vilka i sin tur kan bibringa nya sätt att se på, uppmärksamma eller förstå det byggda rummet. Olika *beskrivningsmodaliteter* (se nedan) ger också olika typer av begreppsverkan. En annan benämning för begreppsverkan är "analytisk potential". Se också vidare under *Operativ potential* nedan.

Beskrivningsspektra (-horisonter)

Planeringsunderlagets innehåll av olika slag av rumsliga och immateriella fokus, med vilket menas det byggda rummets materiella beståndsdelar och olika rumsliga nivåer (lokaliteter) respektive det tillskrivna immateriella innehållet med avseende till olika retrospektiva teman och estetiska kvaliteter (identifikation). Häri inbegrips även olika slag av värderingsrelaterade kategorier.

Beskrivningsmodaliteter

Begreppet syftar på beskrivningsinnehållets olika slag av informationstyper, med vilket menas textens förmedling av olika sätt att se på den byggda miljön och som riktar läsarens uppmärksamhet mot olika aspekter och dimensioner hos den klassificerade miljön eller byggnaden. I detta arbete har sex beskrivningsmodaliteter (med tillhörande underkategorier) begreppsligt avgränsats enligt följande huvudkategorier som väsentliga för att kunna karaktärisera olika slag av antikvariska beskrivningstyper (och deras begreppsverkan):

- Miljö-/byggnadshistorik: *byggnadens/miljöns fysiska förändringar över tid.*
- Komponent-/byggdelsorienterad lokalitet: *den byggda helhetens beståndsdelar.*
- Syntetisk lokalitet: *sätt att relatera olika komponenter, byggdelar och miljöelement till större helheter (med s.k. "sekundär" lokalitet som specialfall)*
- Karaktärisering: *olika sätt att beskriva miljöns/byggnadens särart och formuttryck.*
- Miljö-/byggnadstolkning: *lokaliteternas förmedling av ett kulturhistoriskt och upplevelserelaterat innehåll som rumsliga uttryck.*
- Kulturhistoriskt analysunderlag: *historisk kontext.*

Dessa sex olika beskrivningsmodaliteterna har bedömts utgöra signifikanta analyskategorier, med vilka granskningen och den kvalitativa bedömningen av planeringsunderlagens analytiska potential kunnat ske på ett strukturerat sätt med avseende till deras samlade antikvariska uttolkningspotential i en fortsatt tolknings-/analysprocess då en klassificerad miljö eller byggnad står inför en förändring. De sex modaliteternas närmare innebörder och analytiska potentialer redogörs för mer ingående under (3.3.2).

Identifikation

Detta begrepp syftar på det tillskrivna immateriella ”innehållet” i kulturmiljöns olika fysiska och rumsliga uttryck. Det kan gälla såväl det kulturhistoriska berättarinnehållet som karaktäriserande utsagor om det byggda rummets upplevda uttrycksinnehåll. Identifikation svarar mot teckenbegreppets innehållssida. Se vidare under *Tecken*. Noteras att begreppstermen inte används med referens till olika typer av värdekategorier i enlighet med vad som är fallet i kulturmiljövårdens officiella värderingsmodell (dokument- och upplevelsevärden). Det som avses är således inte ”identifikation” av olika värden, utan det tillskrivna berättar- och upplevelseinnehållet.

Karaktärisering

Termen syftar i detta arbete på en beskrivning som försöker åskådliggöra den specifika miljöns eller byggnadens särdrag (individualitet) så som detta framträder för/upplevs av betraktaren/brukaren. Metaforer/liknelser utgör exempel på detta slag av åskådliggörande, dvs inom ramen för en komplementär referensram i syfte att rikta uppmärksamheten mot olika sätt att uppfatta det byggda rummets formegenskaper och uttrycksmöjligheter. En möjlig metafor för att klargöra vad som åsyftas med det karaktäriseringsbegrepp som används i detta arbete, är att karaktäriseringen riktar uppmärksamheten mot miljöns/byggnadens samlade ”anletsdrag” (karaktärsdrag) och möjliga uttrycksinnehåll, varför den också kan sägas representera en potentiell rumslig teckenbildning. Detta skall skiljas från indirekt karaktärisering, som pekar ut och beskriver rumsliga egenskaper som bedöms vara ”karaktäristiska” (utmärkande) för miljön/byggnaden, nog så viktigt i ett antikvariskt planeringsunderlag, men inte en karaktärisering i avhandlingens mer avgränsade mening.

Lokalitet

Ett samlingsbegrepp för allt det som i det byggda rummet kan bli föremål för sinnlig observation, dvs möjligt att beskriva på ett jämförelsevis entydigt sätt för kommunikation inom en bestämd kulturgemenskap. Detta avhandlingsegna begrepp inbegriper allt från föremål och former till rumsliga relationer i det byggda rummet; även sådana lokaliteter som i avhandlingen betecknats som sekundära lokaliteter, med vilket bl.a. avses ljusförhållanden, ljudbilder eller från vilken betraktelsepunkt de primära lokaliteterna varseblivs. Denna beskrivningskategori har fundamental betydelse i den rumsliga teckenbildningen (som teckenunderlag), och ligger nära uttrycksbegreppet. Lokaliteten är förutsättningen för det rumsliga tecknets uttryckssida, men är inte detsamma som ett uttryck, vilket uppstår först då lokaliteten tilldelats funktionen att vara ett ”uttryck” för något. (se vidare *Uttryck* nedan)

Operativ potential (begreppsverkan/analytisk potential)

Detta (dessa) begrepp svarar mot forskningsobjektet, och syftar på planeringsunderlagens analytiska användbarhet som bedömnings- och påverkansverktyg i fysisk planering och byggnadsvård. Den analytiska potentialen syftar på den bredd och det djup med vilket den kulturhistoriska och rumsliga beskrivningen kan användas som utvärderings- och påverkansgrund då kulturmiljön konfronteras med olika förslag till ingrepp. Strikt definierat svarar den analytiska potentialen (begreppsverkan) mot en teoretiskt möjlig utvärderingsgrund, medan den faktiska operativa potentialen endast kan avgöras relativt ett specifikt projektinnehåll. Ibland används operativ potential synonymt med analytisk potential, och då ofta underförstått i textsammanhanget.

Planeringsunderlag (projekteringsunderlag)

Antikvariska planeringsunderlag likställs i detta arbete med beskrivningar av en miljö eller en byggnads rumsliga egenskaper och kulturhistoriska innehåll, syftande till att kunna fungera som stöd och bedömningsgrund i fysisk planering och byggnadsvårdsprojekt, såväl som utvärderingsgrund relativt olika förslag till ingrepp som underbyggnad i det antikvariska förslagsställandet. Härvid kan man skilja på generella och riktade planeringsunderlag. Det som empiriskt granskats i detta arbete är generella planeringsunderlag såsom beslutstexter och särskilda beskrivningar till byggnadsminnen och riksintressen. Med riktade planeringsunderlag avses miljö-/byggnadsbeskrivningar bundna till ett specifikt planeringsprojekt. Planeringsunderlag skiljs i detta arbete från konsekvensbeskrivningar, vilka i stället är att betrakta som beslutsunderlag framtagna med planeringsunderlaget som bedömningsgrund vid utvärderingen av specifika åtgärdsförslag.

Syntetisk lokalitet

Detta begrepp avser rumsliga/visuella (och funktionella) samband mellan olika föremål och komponenter, genom vilket en beskrivning formar/griper större helheter och formbildningar i det byggda rummet. Utan denna beskrivningskategori framträder det byggda rummet som en totalitet av enskildheter, kanske ingående och detaljrikt beskrivna, men inte integrerade till något slag av interferensmönster. De utpekade och beskrivna enskildheterna kan givetvis vara användbara för vissa operativa motiv, men utan en beskrivning som klargör deras inbördes helhetsverkan, begränsas möjligheterna att bedöma de samlade konsekvenserna av förslag till avlägsnande, förändring eller tillförande av enskilda komponenter.

Tecken / rumslig teckenbildning

Tecken utgör semiotikens grundbegrepp, vilket bildas av en förbindelse mellan ett uttryck och ett betydelseinnehåll. Uttrycket i den rumsliga teckenbildningen representeras av något sinnligt gripbart i det byggda rummet, allt från ett enskilt byggnadselement till en hel bebyggelsemiljö. Genom att (på olika sätt) tillskriva det byggda rummets olika komponenter, formegenskaper och rumsliga relationer ett immateriellt innehåll (identifikation) bildas rumsliga tecken, där det kan vara frågan om såväl ett historiskt informationsinnehåll som ett upplevt karaktärsdrag (föreställningsinnehåll). Uttrycket uppstår först då det byggda rummets olika egenskaper förbinds med ett kulturhistoriskt berättande eller upplevelserelaterat innehåll. Härvid skiljs på olika slag av tecken såsom ikon, index och symbol. Vidare finns det ett antal andra semiotiska grundbegrepp som har betydelse i detta arbete, vilka utgörs av begreppen denotation, index, konnotation, syntagm, metafor och interpretand. Dessa förklaras mer ingående i redogörelsen för arkitektur-/bebyggelsesemiotiken under (3.2.1.1–2).

Uttryck

Semiotikens uttrycksbegrepp skall inte blandas ihop med avhandlingens lokalitetsbegrepp, eftersom det rumsliga ”uttrycket” framträder inom den rumsliga lokaliteten som en speciell egenskap som förbinds med ett berättande eller upplevelsebaserat innehåll. Däremot kan en utvecklad och uppslagsrik beskrivning av det byggda rummets egenskaper ge grund för en uttrycksfull gestaltning som rumsligt teckenunderlag. Begreppet uttryck implicerar således att det bär fram ett potentiellt uttrycksinnehåll av något slag. Samtidigt kan man tala om en uttrycksform i sig utan direkt referens till ett klarlagt

innehåll, dvs den rumsliga formegenskapen som sådan, genom vilket ett immateriellt innehåll skulle kunna förmedlas som ett rumsligt tecken.

Upplevande

Begreppet upplevande syftar i detta arbete på den fortlöpande mentala processen som sådan förbunden med olika sinnliga och emotionella förnimmelser; själva upplevelseprocessens flöde, inte dess slutresultat som ”en” upplevelse. I detta upplevelseflöde kan också ingå tankar och idéer integrerade med olika slag av sinnliga förnimmelser och emotionella responser. Upplevandet är något mer än den blotta varseblivningen (perceptionen), där exempelvis upplevelsen av ”betydenhet” kan framträda utan att nödvändigtvis behöva vara associerad med ett uttolkat betydelseinnehåll. Upplevelsebegreppet utreds mer ingående under (3.2.2).

Retrospektiv teckenbildning i levande praktik

Med två följande exempel ur egen antikvarisk praktik i Ludvika kommun ges en inblick i forskningsobjektets ursprungliga ingångsvärden. Exempelen visar på vikten av att ”restaureringsobjektet” definieras som en tilldelad historisk teckenfunktion (berättarfunktion). I relief mot de båda exemplens olika slag av byggnadstyper och historiska skiktningar framhålls att det antikvariska planeringsunderlagets ändamålsenlighet inte kan härledas ur någon allmänt giltig beskrivningsprototyp tillämpbar inom alla operativa kontexter. Detta eftersom olika slag av objekts- och miljötyper, berättarambitioner och operativa uppgifter förutsätter olika tolknings- och beskrivningsmodaliteter för att planeringsunderlagen skall få avsedd begreppsverkan med operativ relevans inom olika bedömnings- eller beslutskontexter.

Storgården och konstruktionen av berättarteman

Storgården, en bergsmansgård nere vid Väsmans strand ett stenkast från Brunnsviks folkhögskola i Ludvika kommun, är nära förknippad med författaren och hembygdsvårdaren Karl-Erik Forsslund. Svärfadern, patron Öhman i Sörvik, lät upprusta manbyggnaden 1898 och överlämnade samma år Storgården som bröllopsgåva till det nygifta paret Karl-Erik och Sofia (Fejan) Forsslund. Storgården blev en mötesplats för sekelskiftets kulturradikala idéer och här förverkligade Forsslund sina nationalromantiska visioner om hur ett ”verkligt hem” skulle inrättas och utformas. I likhet med Carl Larssons Sundborn ställdes Storgården ut i offentlighetens ljus och blev stilbildande för en intellektuell kulturelit med lantlevnadsdrömmar.¹¹

Mangården, som uppfördes omkring år 1800, har fortfarande kvar mycket av sin bergsmanskaraktär. Makarna Forsslund inredde sitt nya hem i enlighet med sekelskiftets moderna smakideal – en idealiserad bild av det enkla rustika bondehemmet, men också solblekt av jugendstilens ljusa stämning med enhetliga och rena färgställningar, bl.a. klara och ljusa nyanser i blått och gult, men också varmt gröna toner. Under 1900-talet genomgick interiören en del förändringar, bl.a. installerades under mellankrigstiden ett värmelledningssystem som integrerades med inredningen på forsslundskt manér och under

¹¹ Storgården som ideal fick inte samma folkliga förankring som Carl Larssons bilder från Sundborn. Forsslund påverkades också av Carl Larsson, i synnerhet den ljusa färgsättningen visar påverkan från Carl Larsson. Se vidare Stavenow-Hidemark (1971) s.86.

efterkrigstid tillkom en del moderna beklädnader. Interiören ger dock fortfarande en levande bild av det hemideal som Karl-Erik Forsslund så entusiastiskt missionerade.

Figur 1. Storgården 1991. Konservator Johan Dahl vid entrén till Storgården

Vid en restaurering våren 1991 återfick nedre och övre hall sin äldre ljusblå färgställning. Dessa arbeten, utförda av konservatorerna Johan Dahl och David Edvardsson, fick dock göras om redan ett halvår senare, och det med besked efter det att vattenledningen i vindsbjälklaget brast i november 1991.¹² Resultatet blev vattenfyllnad av bjälklag och väggar i husets nordvästra delar. Den kraftiga nedfuktningen ledde till ansvällningar som deformationer och spräckte upp beklädnaderna. Därmed gick det inte att undvika ett fullständigt avlägsnande av väggsikt ner till bar timmerstomme i flera rum. På strategiska platser kunde dock en del väggsikt avlägsnas med avsikt att återuppsättas efter uttorkning.

Under arbetet med demonteringen av de deformerade skikten för uttorkning skedde en fortlöpande dokumentation som låg till grund för det åtgärdsprogram som jag och konservator Johan Dahl gemensamt utformade för beklädnadernas återställande och ytbehandling.

Vilken berättelse ska vi välja?

Enligt byggnadsminnesbeslutet bevarar Storgården *”egenarten hos gången tids byggnadsskick”*, något mer får vi inte veta. Den första fråga som inställde sig var vad som egentligen avsågs med *”byggnadsskick”* i den extremt schablonartade motivtexten; var det Storgården som representant för byggnadstraditionen inom bergsmansskräet eller var det de interiöra förändringar som K-E Forsslund och hans fru Fejan åstadkommit? Var inte det egentliga motivet för byggnadsminnesförklaringen att Storgården kom att bli symbol för Forsslund och dennes nationalromantiska lantlevnadsdrömmar och visioner om hur ett verkligt hem borde vara inrättat?

¹² Den märkliga ledningsdragningen över vinden var också något som Johan Dahl i samband med restaureringsarbetena på våren gjorde sterbhuset uppmärksam på och de allvarliga risker för frysskador som detta innebar.

Om detta ger beslutshandlingen inga besked. Därför fick Storgårdens kulturhistoriska berättarvärden konstrueras på ort och ställe, vilket visserligen inte var så problematiskt med hänsyn till det starka personhistoriska intresse som finns knutet till Storgården. Det var också det personhistoriska intresset som blev ledmotivet i försöken att bena upp vilka delar och sammanhang i byggnadens interiör som var viktiga att försöka bevara – vilket i praktiken betydde att byggnadens ursprungliga/äldsta utseende och brukande sattes åt sidan.

Vid utarbetandet av åtgärdsprogrammet kom Storgården således att betraktas som ett monument över hembygdsvårdaren Karl-Erik Forsslund och det nationalromantiska hemideal som han så ivrigt förespråkade och förverkligade. Hur självklar och väsentlig denna berättelse än tycktes framstå, baserade den sig likväl på ett val av en historisk tematik, vilken inte kan härledas ur byggnadsminnesförklaringen – då skulle snarast byggnadens ”ursprungliga” tillstånd tilldelats det övergripande ledmotivet vid restaureringen. Beslutshandlingen från 1972 följer den för tiden sedvanliga schablonen; vilket betyder att motivtexten inskränks till följande ordalydelser:

Enär Storgården ...bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick och med hänsyn därtill är att anse såsom synnerligen märklig ... förklarar riksantikvarien, ..., härmed byggnaden ifråga för byggnadsminne.¹³

Det faktum att dessa äldre motivtexter ofta följer schablonformuleringen ”*egenarten hos gången tids byggnadsskick*”, skulle kunna indikera ett underförstått antagande att motiven för ett specifikt urval var att betrakta som självklart och något som vare sig en intresserad allmänhet eller antikvariekåren behövde övertygas om. Det är också möjligt att detta återspeglar en mer generell företeelse vid denna tid, där syftet med motivtexten bara var att få till stånd ett beslut om byggnadsminnesförklaring och att byggnadens specifika egenskaper som ett berättande dokument avsågs att bli föremål för en framtida dokumentation. Om den ”ursprungliga” berättelsen givits en framträdande roll vid utarbetandet av åtgärdsprogrammet, hade rimligen projektgruppen kunnat lockas till möjligheten/lämpligheten att återställa den ursprungliga planlösningen då de sekundära mellanväggarna invid köket ändå var så skadade.

Denna tanke dök visserligen upp, men kom aldrig att få någon betydelse eftersom det var det personhistoriska intresset som var vägledande vid ställningstaganden till olika åtgärdsförslag som berörde manbyggnadens exteriör, stomme och fasta inredning. Härvid påtalades i åtgärdsprogrammet följande:

Även sentida förändringar/nytilskott utgör en del av byggnadens levande historia och bör så långt möjligt bibehållas och tillåtas komma till sin rätt - dock med beaktande av byggnadsminnets grundvärden och långsiktiga bevarande.¹⁴

Berättartema identifieras och konkretiseras som riktningsgivare

Men vad detta betydde konkret i varje enskild del av byggnaden gav inte sig självt, utan krävde utökade preciseringar med ytterligare val utgående från det övergripande

¹³ Byggnadsminnesförklaring av Storgården enligt resolution 1972-12-04. Riksantikvarieämbetet 7901/72.

¹⁴ Dahl & Holmström (1992) *Storgården – Förslag till konservering/restaurering av interiör* (92.02.18) s.3.

personhistoriska berättarvärdet. I åtgärdsprogrammets inledande text till rumsredovisningarna görs ett sådant försök. Utgångspunkten var att varje rum skulle relateras till byggnaden som en berättande helhet; en helhet som kunde berätta om Forsslunds relation till byggnaden. I syfte att nå fram till ett antal operativa riktningsgivare för färgsättningen i form av olika bedömningsvariabler vid ställningstaganden i de olika rummen, togs följaktligen stöd i personen Forsslund och de förändringar som byggnaden därefter genomgått.

Det fanns också grund för att relatera interiörutvecklingen till vissa drag hos personen Forsslund och den rustika bonde-/bergsmansromantik som han förde till torgs i kultur- och civilisationsdebatten. Detta räckte också en bit på vägen för att utfinna meningsfulla riktningsgivare med hänsyn till det personhistoriska värdet.

I Hembygdsvård (1914) vände sig Forsslund mot det pråliga och oroliga i allmänhet, och gällande hemmets väggar förfasade han sig över alla dessa papperstapeter med deras skarpa och oroliga mönsterschabloner:

Ett mönster som tycks springa fram ur väggen och stör hans jämna yta, och som gör en yr i huvudet med sin härva av linjer och sitt virrvarr av färger. Väggen skall vara den lugna fasta muren kring hemmet, tapeten skulle vara dess ljusa varma beklädnad och på samma gång en neutral bakgrund för de tavlor och prydnader, man har att hänga på dem.¹⁵

I åtgärdsprogrammet kan bl.a. följande läsas:

De gröna kulörerna har en klart dominerande ställning. Skiktlagren tycks visa att den gröna färgen, kanske i viss mån också brunt/beige, fick en allt större betydelse - på bekostnad av de blå (alt. lysande gröna - blågröna), gula och röda kulörerna. I stället för ljusblått, lysande grönt/blågrönt och ljusgult kom varma gröna nyanser i köket, Folkes rum (pojkarernas rum) och sängkammaren. Förmodligen var det också K-E F som lät ersätta hallens ljusblåa ton med en varmgrön. K-E F hade en starkt utvecklad känslighet för färger och därför visar interiörförändringarna vilken central betydelse de varma och företrädesvis gröna nyanserna hade för honom. /---/ Den successiva utbredningen av de gröna nyanserna (i viss utsträckning kanske också brunt/ljusbeige) binder så småningom samman rummen till en nedtonad och lugn helhet.

Just dessa tendenser i interiörutvecklingen ger oss det för K-E F och Storgården dominerande karaktärsdraget, vilket också bör vara vägledande vid den förestående konserveringen/restaureringen. En "återgång" till den tidigaste perioden kan i vissa fall vara motiverat, men som princip skulle det kunna leda till en urvattning av det för Storgården specifikt pedagogiska värdet.¹⁶

Samtidigt framförs en reservation, att det just är ett förslag som ytterst baserar sig på tolkningar/värderingar:

¹⁵ Forsslund (1914) s.17 Här kan för övrigt jämföras med den mörkbruna tapet med svulstigt schablonmönster som klistrats rakt på timmerväggen i köket, och som frilades vid restaureringen.

¹⁶ Dahl & Holmström (1992) s.13f.

PROLOG - FORSKNINGSUPPGIFT - GENOMFÖRANDE

Detta förslag är en möjlig tolkning som avser att lyfta fram dominerande tendenser/karaktärsdrag i interiörförändringarna resp. nuvarande tillstånd; byggnadens helhetskaraktär sätts framför en ev. uppdelning av interiören till en kronologisk exempelsamling – vilket inte utesluter kompromisser i varje enskilt fall.

Efter att ett antal riktningsgivare angetts¹⁷, tillfördes ytterligare reservationer att de skall betraktas som verktyg att hantera rumsinteriörerna; inte som formler för den slutliga gestaltningen. Vidare påtalades att de väggsnitt som föregick Forsslunds inflyttning har ett speciellt pedagogiskt värde på Storgården; men att dessa då bör redovisas med dokumentationsytor.

Restaureringsobjektets kulturhistoriska teckenfunktion

Utöver hänsyn till vad varje rum (relativt övrig interiör) antas kunna berätta med avseende till sin historiska funktion, förs resonemang i åtgärdsprogrammet som i praktiken är att betrakta som estetiska överväganden med stöd mot riktningsgivarnas ledord såsom *enhetlighet* och *milda gröna nyanser*. Restaureringsförslagets utgångspunkt var ett återställande av det tillstånd byggnaden hade strax innan fuktskadan. Därför drevs också kraven på återuppsättande av dolda originalsikt efter uttorkning ganska långt; vilket bl.a. innebär att större stycken av äldre pappspänningar och skåpinredningar delvis kunde återbördas på ursprunglig plats.

Figur 2. Uttorkad spännpapp återuppsatt i köket 1992
Planerad dokumentationsyta för äldre schablontapet intill dörrfoder

Betydande delar av originalsikten återbördades under den nya beklädnaden och ”skarvar” mellan nytt och befintligt markerades med olika medel utan att störa helhetsintrycket.

¹⁷ Ibid., s.14

- begränsat antal milda gröna nyanser tas upp för konsekvent användning
- enhetlig färgställning på väggar och skåpinredningar etc.
- hänsyn till angränsande utrymmen i syfte att underbygga interiörens enhetlighet (anm: samverkan)
- övre måtttnadsgrad/gråskala ovan golv anges för norra delen
- föreslås två gröna nyanser relativt vanligt förekommande i norra delen

PROLOG - FORSKNINGSUPPGIFT - GENOMFÖRANDE

Då det var frågan om nya beklädnadsskikt blev det problematiskt att utfinna en ”given” lösning på hur ytskikten skulle avfärgas med stöd i någon restaureringsideologi. Här fanns tre renodlade alternativ:

- Återställande till (föregående) befintlig karaktär
- Återförande/rekonstruktion av en viss äldre epok
- Ny färgställning

Valet blev en kompromiss; i praktiken något som aldrig helt och fullt ut existerat tidigare i alla detaljer, och som i allt väsentligt berodde på en vilja att ta hänsyn till såväl byggnadens hela historia som ett specifikt pedagogiskt berättartema omvandlat till ett antal operativa riktninggivare. Om det inte funnits något specifikt berättartema att utgå ifrån, kan man fråga sig om det skulle vara möjligt att på rationella grunder göra ett specifikt val med utgångspunkt från något annat än projektgruppens estetiska preferenser.

- En konservering kunde det inte bli frågan om då det var frågan om nya skikt, annat än att dessa gav skydd åt de underliggande ”originalskikt” som bevarats eller återbördats på plats.
- Alternativet med återställande till den karaktär som rummen haft före fuktskadan kan knappast betraktas som något annat än en rekonstruktion baserad på ett betryggande källunderlag. Men varför detta skulle vara en given lösning kan inte härledas ur någon annan logisk grund än just källunderbyggnaden, vilken på inget självklart sätt är relaterad till definitionen av Storgården som en kulturhistoriskt intressant byggnad.

Det är inte byggnaden i sig eller dokumentationen/kunskapen om dess faktiska uppbyggnad och gestalt under olika skeden som utgör ”restaureringsobjektet”, utan vår definition av byggnadens historiska teckenfunktion, dvs vad den kan ”berätta”. Så länge det saknas en dylik definition kan vi godtyckligt välja vilken epok som helst för rekonstruktion eller en helt ny gestaltning; det ena alternativet är inte mer rationellt/givet än det andra annat än att valet av den sista epoken för rekonstruktion skulle ge oss bättre nattsömn.

Med en dylik definition skapas vad som skulle kunna kallas en tematisk teckenkonstruktion; en tolkning vid sidan av andra möjliga berättelser som skulle kunna bindas till det personhistoriska värdet. Utgångspunkten är vårt intresse för objektet som ger det en teckenfunktion med specifika berättarpotentialer; i detta fall berättelsen om Forsslunds estetiska preferenser där interiörutvecklingens tendenser antas ge oss det för både Forsslund och Storgården dominerande karaktärsdraget; d.v.s. en *”lugn och nedtonad helhet”*. Detta associerande av interiörutveckling och personliga karaktärsdrag är generellt ett problematiskt företag, och vad gäller Storgården kan man fråga sig på vilket sätt den företagna teckenkonstruktionen kan förlikas med den hetlevrade Karl-Erik Forsslund som vi känner genom de skriftliga källorna; dvs om man med karaktärsdrag menar något mer än bara ideal och drömmar.

Frågan är hur långt en byggnad kan nyttjas som källa/tecken för förståelsen av mentaliteten hos dem som formade och brukade den, i synnerhet om den relativa kronologin belastas med en viss osäkerhet vad gäller exakta dateringar så som i fallet med Storgården. Dessutom är det frågan om ett urval bland flera möjliga berättelser, ett urval som ytterst bygger på våra egna kunskaper om och intresse för en särskild byggnad och dess

inbyggare. Här kan det bl.a. noteras att jag ett halvår före det att fuktskadan uppträdde arbetade intensivt med en utställning om Forsslund som hembygdsvårdare och estetisk propagandist, och att salen i södra delen av byggnadens övre plan med dess dova gröna nyanser gjorde ett starkt intryck med lugnande inverkan vid första besöket.

Och var någonstans finns hustrun Fejan i denna berättelse; hon som mer än någon annan vistades i detta utställda hem. Vilket inflytande hade hon på interiörens utformning; och på vilket sätt kan den idag berätta om henne? Denna möjliga berättelse övervägdes inte ens vid utarbetandet av åtgärdsförslaget; därför att hon helt enkelt inte uppfattades som intressant nog och det saknas skriftliga källor som med avseende till kvantiteten och deras art skulle kunna mäta sig med dem som berättar om Karl-Erik Forsslund.

Beslutshandlingar och dokumentationer till byggnadsminnen, antikvariska förundersökningar i samband med förestående restaurerings- och/eller ombyggnadsåtgärder i olika slag av klassificerade byggnader samt rapporter med dokumentationer av tidigare byggnadsvårdsåtgärder; alla utgör de planeringsunderlag som kan nyttjas för att ta ställning till eller underbygga föreslagna åtgärder i program- och projekteringsskedena. I dessa underlag är det givetvis viktigt att kunna hitta beskrivningar som pekar ut byggnadens material, konstruktioner och ytskikt, samt en relativ kronologi som i bästa fall kan bindas till olika historiska kontexter dokumenterade i skriftliga och/eller muntliga källor. Denna typ av grunduppgifter kan utföras med olika grad av konkretion för att klargöra restaureringsobjektets materiella struktur och kronologiska skiktning. Men de måste också byggas ut med beskrivningar av det byggda rummets historiska och upplevelsemässiga uttrycksinnehåll för att kunna ge en mer aspektrik analytisk grund för antikvariska ställningstaganden i samband med förestående förändringar. En dylik beskrivning förutsätter en aktiv gestaltning av det jag med konstvetare Jan Rosvalls och arkeolog Jarl Nordbladhs gemensamma begrepp kommit att beteckna som det *kommunikativa rummet* med fokus på den materiella strukturens historiska berättar- och upplevelsepotential.

Dessa generella slutsatser var inget som vid projektgenomförandet framträdde i denna avklarade form som ett identifierat forskningsobjekt. Däremot kan det i efterhand urskiljas ett latent samband mellan forskningsobjektet och det aktiva sökandet efter ett historiskt berättartema med associerade rumsliga riktningsgivare, vilket jag tillsammans med konservator Johan Dahl för över tre decennier tillbaka i tiden satte i verket för att kunna lösa restaureringsuppgiften. Här fanns också den mer eller mindre medvetna insikten att det var frågan om en aktiv konstruktion, vilken i praktiken baserade sig på en teckenbildning som pressade byggnadstolkningen med utläsningar som kopplade samman färgställningar och mentaliteter – vilket också lämnade efter sig en gnagande känsla av att ha mixtrat med ekvationen.

Samtidigt var det beslutshandlingens totala avsaknad av en objektspecifik motivering och beskrivande text som framtvingade, och därmed potentiellt också tydliggjorde att det var frågan om en situationsbunden konstruktion i syfte att lösa ett praktiskt restaureringsproblem. Värdegrund, historisk relevans och levande innebörd är enligt egen erfarenhet inte något som mekaniskt (eller restlöst) kan extrapoleras ur en byggnads eller en miljö fysiska tillstånd och kulturhistoriska kontexter i det förflutna. Det är vi själva som iscensätter berättelsen och dess levande innebörder, och utan denna (mer eller mindre subjektivt grundade) ”gestaltning” av restaureringsobjektet saknas rationella grunder för medvetna

antikvariska val i planering och byggande. Detta var också den förborgade insikt jag tog med mig från Storgården i början av 1990-talet.

Antikvarisk teckenbildning i Bergslagsbyn

Bergslagsbyn, ett mindre småhusområde i Grängesberg, förklarades som riksintresse för kulturmiljövården 1986. Området etablerades på initiativ av Stora Kopparbergs bostadsavdelning 1926–29 som ett led i bolagets utökade gruvbrytning. I enlighet med en bebyggelseplan utförd av arkitekt Tage William-Olsson, uppfördes 24 monteringsfärdiga enfamiljshus i två etapper av Grängesbergs Gemensamma Förvaltning. Husen har en enhetlig utformning och levererades under beteckningen ”Täppan” av AB Träkol i Vansbro.¹⁸ Gruvarbetarbostäderna fick en blygsam skala; enplanshus på 1 rok med möjlighet till inredning av ett sovrum på vinden.

Figur 3. Bostadshus av typen ”Täppan”, Bergslagsbyn 1991

De små enkla byggnaderna har mansardtak med lertegel och en för området karaktäristisk faluröd färgsättning som även omfattar vindskivor, fönsterfoder och knutbrädor. Omgivna av trädgårdar och mindre rödpanelade uthusbodar framstår bostadshusen som ”torpstugor” med starkt idylliska stämningsvärden av nationalromantiskt kynne. Den lilla röda byn är betagande; om man så vill en snickrad dikt om den moderna människans längtan efter det enkla och naturbundna livet i ett kanske inte så avlägset förflutet, tryggt famnad av blandskogen utmed Gudmundsbergets branta sluttning allt sedan sin upprinnelse ur Grängesmalms kommersiella metamorfos.

Bergslagsbyn erhöll i folkmun epitetet ”Knusselbo”, syftande på Stora Kopparbergs förmenta snålhet med den vita oljefärgen. Oaktat det ekonomiska motivets reella betydelse, bidrog denna föreställning till att förstärka färgställningens antikvariska dokumentvärde. Bolagets sociala och kulturella makt avtecknar sig också i bebyggelsens småskaliga och intrycksfulla homogenitet. Riksintresseförklaringen tycks på ett otvetydigt sätt kunna härledas ur ett antal arkitektoniska och rumsliga egenskaper av centralt antikvariskt intresse; enkla volymer och blygsam skala, en påtaglig homogenitet i formspråk och detaljer som

¹⁸ De 12 hus som uppfördes i andra etappen 1928, hade enligt brev från arkivarie Rune Ferling 1987.07.09 ritats av Grängesbergs Gemensamma Förvaltning i något modifierad form.

PROLOG - FORSKNINGSUPPGIFT - GENOMFÖRANDE

accentueras av de röda listverken, samt husens ordnade uppställning utmed gaturummen och de förhållandevis rymliga trädgårdarna med uthusbodar.

Vi vill ha vita knutar!

Då Ludvika kommun, som en följd av riksintresseförklaringen, utarbetade ett förslag till områdesbestämmelser möttes den av ett kompakt motstånd från byinvånarna med följande ordalydelse i ett gemensamt samrådsyttrande 1988.

BERGSLAGSBYNS GEMENSAMMA SKRIVELSE

Vi är absolut emot att det blir någon form av kultur i Bergslagsbyn, på grund av att husen är små och att Ni kommer att kräva att utbyggnad skall ske på längden i två plan. Det fördyrar väsentligt.

Likaså får vi inte bygga och reparera så som vanliga villaägare får göra. Specialbeställning av t ex fönster är dyrt. Alla de här specialbestämmelserna gör att husen dels sjunker kraftigt i värde och underhållet blir dyrt och att vi inte kan utnyttja tomt och hus som vi själva vill.

Om Ni i demokratisk anda genomdriver kultur mot vår vilja, gör Ni intrång på personlig egendom.

Då kräver vi att Ni dels ersätter oss för värdeminskning, fördyrat boende, inskränkningar att utnyttja vår egendom eller erbjudande att Ni köper in alla husen av alla som vill sälja.

Vi är inte beredda att driva någon form av museum, det skall allmänna medel bekosta.

Samtidigt kräver vi att ett möte kommer till stånd snarast med företrädare för byggnadsnämnd, Stadsarkitektkontoret och Dalarnas museum.¹⁹

Efter att jag 1990 tillträtt tjänsten som kommunantikvarie togs ett nytt initiativ i samråd med stadsarkitektkontoret i syfte att närmare undersöka möjligheterna till begränsade tillbyggnader. För detta ändamål påbörjades en detaljinventering av Bergslagsbyn. Gamla sår revs upp och som kommunantikvarie inbjöds jag till ett möte med de upprörda fastighetsägarna och Villaägarföreningen, vilka med förvåning konstaterade att frågan om områdesbestämmelser återigen tagits upp.

Ett år senare inbjöds byinvånarna till ett samrådsmöte med stadsarkitekten, byggnadsnämndens ordförande och undertecknad. Nu visade det sig att deras upprördhet inte bara grundade sig på farhågor om inskränkningar i tillbyggnadsrätten, dyra underhållskostnader och lägre marknadsvärden. Deras integritet stod också på spel. Jag citerar ur egna mötesanteckningar, som återger två yttranden från byinvånarna:

Varför får inte vi bygga om och vårda våra hus utan inblandning från kulturen? Vi uppfattar det som en inkompetensförklaring av vår förmåga att avgöra vad som är vackert.

/---/

Vi vill ha vita knutar – i Norrland är det endast lador som saknar vita knutar!²⁰

Visserligen har klassificeringen riksintresse en positiv funktion ur brukarens perspektiv, i det avseendet att den ger ett potentiellt skydd mot ohämmade exploateringar av den egna

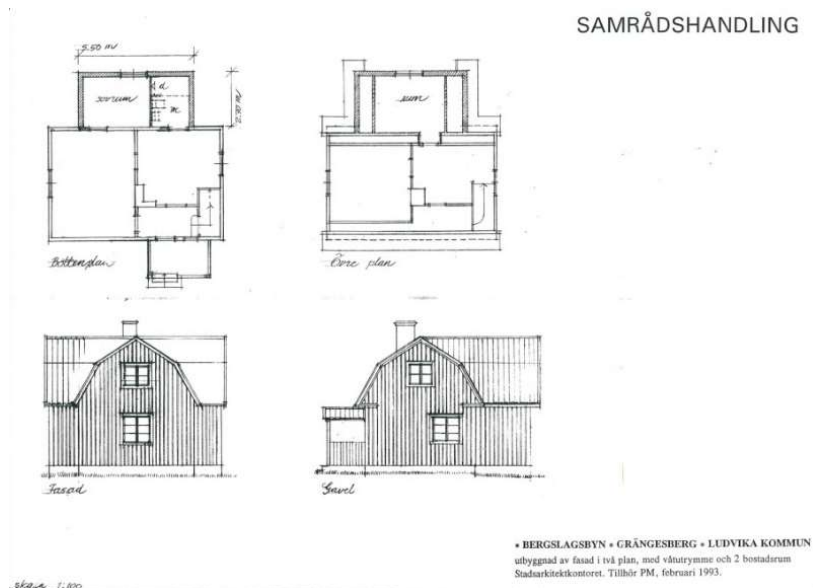
¹⁹ Skrivelse inkommen till Byggnadsnämnden, Ludvika kommun 19 februari 1988. Undertecknad av 19 fastighetsägare; totalt 23 namnunderskrifter. Av totalt 8 inkomna enskilda yttranden hade 2 inget att erinra mot förslaget.

²⁰ SH Mötesanteckningar 08-10-1992.

vardagsmiljön eller andra uppskattade kulturmiljöer i hemkommunen. En reglering kan också bidra till att bevara en Orts eller kommuns attraktivitet som besöksmål; ja kanske t.o.m. locka dit nya invånare och företag. Men det gör knappast situationen bättre för brukaren om denne har ett annorlunda perspektiv på nyttan och glädjen med sin fastighet och var skåpet skall stå i dennes egna hem. Det var precis vad brukarna av Bergslagsbyn i Grängesberg hade då Stadsarkitektkontoret i Ludvika kommun 1987 utarbetade förslag till områdesbestämmelser efter det att den lilla gruvarbetarbyn förklarats som riksintresse 1986.

Teckenbildningens inflytande på tillbyggnadsförslagen

Nåväl, hela historien slutade med att de nya områdesbestämmelserna antogs hösten 1993; bestämmelser präglade av ett antal kompromisser som i bästa fall gjorda båda parter lika glada och missnöjda. Till områdesbestämmelserna bifogades illustrationer av mer ändamålsenliga tillbyggnadsrätter, och gällande takmaterialet blev det inte bara lertegel som kunde accepteras.

Figur 4. Tillbyggnadsförslag mot långsidan utan entré 1993

I protestskrivelsen från Bergslagsbyns invånare, hade det ursprungligen framförts förslag på att tillbyggnader måste ske på längden i två plan.²¹ I det PM som bifogades det nya förslaget till områdesbestämmelser i samrådshandlingen och som kom att ingå i planbeskrivningen anges bl.a. följande vad gäller olika tillbyggnadsmöjligheter:

Stadsarkitektkontoret visar på två möjligheter: - Ett alternativ är en relativt låg och ej för bred tillbyggnad på kortsidan, kopplad till en inbyggd entréveranda. - Ett alternativ är en tillbyggnad på den långsida som ej har entrén.²²

²¹ Var ifrån dessa krav kom har inte kunnat dokumenterats. Däremot har en liknande uppfattning kunnat noteras i ett senare skede.

²² PM områdesbestämmelser Bergslagsbyn, maj 1993.

PROLOG - FORSKNINGSUPPGIFT - GENOMFÖRANDE

Av allt att döma gjordes nu plötsligt en annan bedömning avseende tillbyggnadsrätterna, där det inte längre ansågs lämpligt med tillbyggnader på längden i två plan. Hur uppfattar brukare och övrig allmänhet sådana motsägelsefulla signaler?

Målet med det nya förslaget till områdesbestämmelser var i första hand att de ursprungliga volymerna skulle kunna avläsas (upplevas) tydligt utmed gaturummen, en ambition som hade sin upprinnelse i den antikvariska identifikationen av de historiska berättarvärden som blev resultatet av min fördjupade byggnadsinventering. Det faktum att byggnaderna var små, blev också det som i första hand fokuserades som antikvariskt intressant – vilket i praktiken betyder att det var ett socialhistoriskt perspektiv som lokaliserades till egenskapen att vara liten och blygsam i skala.

Det socialhistoriska perspektivet gav också grund för att hävda ett bevarande av den enhetligt röda färgställningen, ett motiv som refererade till den inrotade föreställningen kring bolagets förmenta snålhet med den vita oljefärgen. Samma sak gäller bebyggelsens samlade homogenitet, som tilldelades teckenfunktionen att berätta om bolagets sociala och kulturella makt.

Utöver dessa antikvariskt härledda krav på utformningen, är det svårt att hitta motsvarande socialhistoriska berättarperspektiv när det gäller undertecknads krav på takavtäckning med lertegel; ett krav som i områdesbestämmelserna mildrats till en mer flytande skrivning. Oaktat det faktum att takmaterial är något som är reversibelt, kvarstår frågan var man hittar den antikvariskt sakliga grunden för kravet på lertegel?

Går man till det första förslaget till områdesbestämmelser framhålls följande:

Miljön i Bergslagsbyn är utomordentligt väl sammanhållen i en väl genomarbetad plan av arkitekten Tage William Olsson, Stockholm. /---/ Bergslagsbyn har ett mycket stort kulturhistoriskt och miljömässigt värde.²³

I förslagets vidstående motivskrivning framgår också att riksintresseförklaringen baserar sig på en byggnadsinventering genomförd av Dalarnas museum. Denna kommuntäckande inventering kom sedan att utgöra underlag för det förslag till *Program för kulturmiljövård* som lades fram för kommunen 1990. I detta program får vi bl.a. veta följande:

Husen är naturligt placerade i terrängen i en väl sammanhållen klunga i vars mitt en liten väg slingrar. I slutet av tjugotalet byggdes dessa arbetarbostäder, som till karaktären påminner om små torp. /---/ Bebyggelsen inom avgränsade områden /där Bergslagsbyn var ett av områdena/ illustrerar hur gruvarbetare och tjänstemän bodde i början av 1900-talet ...²⁴

Utöver det socialhistoriskt relaterade illustrationsvärdet ovan, framgår av dessa citat i mer eller mindre explicit form att även ett arkitekturhistoriskt motiv samt ett miljömässigt värde legat till grund för urvalet. Med utgångspunkt från dessa identifikationer tenderar fokus att riktas mot ett mer övergripande planperspektiv där området s.a.s. ses från ovan på lite avstånd. Detta distanserade estetiska perspektiv kan också bekräftas av mina starka

²³ Förslag till områdesbestämmelser för Bergslagsbyn 1987.

²⁴ Dalarnas Museum (1990) s.55f.

och närmast lyriska upplevelser med vidhängande historiska associationer, vilket återspeglas i de inledande raderna.²⁵ I detta fall sammanfaller också de arkitekturhistoriska och estetiska motiven; och frågan är då i vad mån det är de estetiska värderingarna som ytterst legat till grund för det arkitekturhistoriska perspektiv där plötsligt namnet Tage William Olsson erhållit en framträdande roll i berättelsen.

Och slutligen; på vilket sätt skulle byns socialhistoriska berättarvärde undergrävas om det inte blev lertegeltäckning i framtiden; exempelvis ”*plåt i röd tegelimitation i matt sandat utförande*”, vilket till min stora förtrytelse föreslogs som möjligt alternativ i PM:et till områdesbestämmelsernas utställningshandling? Är det inte snarast tvärtom; dvs att det socialhistoriska berättarperspektivet skulle förstärkas på sikt, eftersom en sådan typ av taktäckning i den framtida bebyggelseutvecklingen också skulle återspegla en socialhistorisk kontinuitet i området brukande – möjligen för långsökt, men likväl inget som kan ifrågasättas på rationella antikvariska prövningsgrunder annat än inom ramen för en normativ estetik som byggnadsvårdsideologi.

Kulturmiljön som en rumsligt förmedlad berättelse

Även exemplet Bergslagsbyn problematiserar frågan vad det är för historia som skall berättas och för vilket syfte? Frågor som inte har några givna svar, vilket betyder att också det socialhistoriska berättarvärde som sattes i verket är att betrakta som ett bland flera möjliga uttrycksinnehåll. Detta planuppdrag bidrog till min ökade medvetenhet om att kulturmiljövårdens identifikationsförfaranden utgör en professionsbunden konstruktion.

Vad som särskilt bör uppmärksammas, är dels den förespeglade elitism som invånarna gav sig på med retorisk kvickhet, dels deras opposition mot vad som närmast är att betrakta som ett förtryttat kulturbegrepp – vilket de upplevde som just påtvingat ovanifrån och som av allt att döma också överensstämde med den faktiska hotbilden. Men denna kulturpolitiska problematik med referens till frågor om tolkningsföreträde, och som initialt levde kvar som en viktig frågeställning i mitt avhandlingsarbete, saknar idag närmare bäring på avhandlingens forskningsobjekt.

Forskningsobjektet är av mer formalistisk karaktär, där avhandlingens normativa moment successivt kommit att avgränsas till hur de antikvariska planeringsunderlagen bör/kan utformas för att de skall kunna användas som analytiska stöd med ändamålsenlig begreppsverkan i en planeringsprocess. Saken gäller således inte primärt *vilka* berättarpotentialer eller upplevelsekvaiteter som lyfts fram med hänsyn till deras representativitet och historiska relevans, eller vad som är att betrakta som giltiga restaureringsprinciper – utan *hur* det tillskrivna berättarinnehållet och upplevelsekvaiteterna gestaltas som rumsliga uttryck med referens till deras användbarhet som antikvariska bedömningsunderlag och påverkansinstrument i olika planeringskontexter.

Även exemplet Bergslagsbyn visar på betydelsen av att den kulturhistoriska motivbildningen (identifikation) kopplas ihop med det byggda rummets olika egenskaper (lokaltiteter) för att kunna ge stöd vid analysen och bedömningen av olika förslag till ingrepp, i

²⁵ Här kan tilläggas att min estetiska fascination vid inventeringen resulterade i ett antal fotografier tagna på en höjd en knapp kilometer från byn, i syfte att fänga byns relation till skogssluttningen. Och det är också här som takens betydelse för den samlade upplevelsen accentueras.

detta fall avseende tillbyggnadsrätternas gestaltning inom ramen för ett planarbete och en annorlunda antikvarisk frågeställning än vad som var fallet i Storgården. Förutsättningarna skilde sig här således mot de som var vid handen vid restaureringen av Storgårdens interiör, både vad gäller den historiska tolkningshorisontens djup och den rumsliga nivån, där Storgården uppvisar ett större tidsdjup med interiöra skiktningar, medan Bergslagsbyn representerar en enhetligt formad bebyggelsemiljö exteriört välbevarad sedan sin tillkomst.

Men oaktat olikheter vad gäller objekt- och miljötyper, historisk skiktning, signifikans och rumslig nivå samt den åsyftade förändringens art och administrativa styrning, motsäger inte detta det generella behovet av en kulturhistorisk teckenbildning i det byggda rummet, vilken i grunden måste uppfylla vissa grundvillkor för att kunna fungera som ett operativt bedömnings- och påverkansinstrument i antikvarisk praktik. Närmare bestämt följande; en beskrivning som binder den kulturhistoriska berättelsen till olika materiella och visuella egenskaper på ett så åskådligt och associationsrikt sätt som möjligt. Om detta gäller för både Storgården och Bergslagsbyn, så gäller det i ännu högre grad i en stadsmiljö präglad av ett mer flerskiktat innehåll såväl historiskt som formmässigt. En stadsmiljö låter sig inte uttolkas som ett arkitektoniskt styckeverk grundat på en enhetlig formidé i lika hög grad som en enskild byggnad eller en enhetligt planerad bebyggelsemiljö med relativt grunt tidsdjup.

Ur detta generella behov av en rumsligt kopplad teckenbildning kan det givetvis inte härledas någon slags allmänt giltig beskrivningsprototyp tillämpbar inom alla antikvariska planeringskontexter, detta eftersom olika miljö-/objektstyper, berättarambitioner och operativa uppgifter förutsätter olika tolknings- och beskrivningsmodaliteter för att planeringsunderlagen skall få avsedd begreppsverkan och relevans i varje specifik bedömnings- eller beslutscontext. Det de samtidigt har gemensamt som analytiskt verkningsfulla beskrivningar är att de identifierade kvaliteterna (identifikationerna) gestaltas som sinnligt gripbara lokaliteter i det byggda rummet, vilket följaktligen kan ske på många olika sätt och med olika bredd och djup. Det är också detta som kommit att utgöra avhandlingens viktigaste målsättning; att ingående försöka klarlägga olika slag av beskrivningsmodaliteters begreppsverkan. Inte bara som ett led i underbyggnaden av en mer slagkraftig antikvarisk praktik som lyckas fånga det specifika och särartade, utan också för att ge grund för en strukturerad kartläggning av beskrivningsdiskursernas utveckling över tid.

FORSKNINGSUPPGIFT OCH GENOMFÖRANDE

Frågeställningar och syften

Forskningsuppgiften tar sin utgångspunkt i kulturmiljösektorns behov av antikvariska planeringsunderlag med operativ relevans inom fysisk planering och byggnadsvård med avseende till underlagens ändamålsenlighet som analytiska stöd vid såväl modelleringen som utvärderingen av förslag till ingrepp i den byggda miljön. Brister i underlagens ändamålsenlighet (analytiska potential) som planeringsinstrument i varsamhetsprocessen kan (relativt avhandlingens begreppsbildning) konstateras i det material som granskats, ett material som företrädesvis omfattat ett urval av beslutshandlingar och beskrivningar till byggnadsminnen och riksintressen under drygt fyra decennier. Samtidigt uppmärksammas att förändringar skett i riktning mot mer ändamålsenliga planeringsunderlag under den långa tidsrymd som det empiriska materialet omfattar (1972-2018). Detta utgör en positiv trend som avhandlingen syftar till att understödja i sina resultat.

Till detta kommer en systematiserad granskning av olika råd och anvisningar (metoder) för analys och beskrivning av klassificerade miljöer och byggnader, samt en genomgång av den diskussion och debatt som förts i tidskriften kulturminnes(miljö)vård och andra sektorsnära tidskrifter kring frågor som berör planeringsunderlagens ändamålsenlighet och olika slag av avhandlingsrelaterade begrepp. Dessa textgranskningar har syftat till att utfinna möjliga förklaringsgrunder till beskrivningsdiskursernas utveckling över tid, så som det återspeglas i de granskade planeringsunderlagen. Även egen antikvarisk praktik inom fysisk planering, bygglovsprövning och byggnadsrestaurering under drygt tre decennier har tydliggjort behovet av mer utvecklade beskrivningar, en verksamhet som inkluderat framtagning av antikvariska planeringsunderlag och antikvariska konsekvensbeskrivningar med tillämpning som bedömnings- och gestaltungsunderlag i det löpande planeringsarbetet.

Med planeringsunderlagets ändamålsenlighet avses i första rummet dess förmåga att förmedla det tillskrivna immateriella innehållet som rumsliga egenskaper på ett sätt som gör relevant verkan i olika planeringsmoment. Detta gäller såväl inom kulturmiljövårdsfältet självt som relativt andra konkurrerande system (intressen). Det kan gälla bevarandespråk, framtagningen av konsekvensbeskrivningar eller kreativ påverkan på nytillskottens lokalisering och formgivning. Saken handlar om underlagens faktiska användbarhet i termer av det historiskt berättande och upplevelserelaterade innehållets rumsliga förmedling. Ytterst gäller saken således antikvariens möjligheter att påverka och delta på ett offensivt sätt i planering och byggande.

Härmed kan avhandlingens två bärande frågeställningar formuleras enligt följande:

- Vad är det som på principiell (begreppslig) nivå utmärker ett antikvariskt planeringsunderlag med operativ relevans (analytisk potential) inom fysisk planering och byggnadsvård?
- Vilka tolknings- och beskrivningsstrategier behöver tillämpas (utvecklas) vid framtagningen av ett dylikt underlag?

PROLOG - FORSKNINGSUPPGIFT - GENOMFÖRANDE

Ur dessa frågeställningar följer avhandlingens övergripande syfte, vilket förannonserats; att lämna ett underbyggt bidrag till utvidgningen av antikvariens tolkningsrepertoar och beskrivningskapacitet vid framtagningen av planeringsunderlag med operativ ändamåls-enlighet som bevarande- och påverkansinstrument. Denna underbyggnad omfattar följande forskningsuppgifter:

- a) Begreppsläggning av den operativa (analytiska) potentialens grundkategorier, inskrivna i en planeringskontext som det integrerade tolknings- och beskrivningsproblemet.
- b) Empirisk granskning av planeringsunderlag och officiella metodanvisningar för klarläggandet av kulturmiljövårdens beskrivningsdiskurser över tid. Som del av syftet, att granskningsresultaten skall kunna fungera som ett begreppshistoriskt bakgrundsperspektiv i arbetet med att utveckla de antikvariska planeringsunderlagens ändamålsenlighet, inbegrips också fördjupade textgranskningar med illustrativa exemplifieringar av olika planeringsunderlag som representerar beskrivningar med god analytisk potential.
- c) Begreppslig prövning i vad mån värde- och upplevelsebegreppens karaktäristika och tillämpningar inom kulturmiljövårdssfältet kan stå hindrande i vägen för utvidgningen av antikvariens tolknings- och beskrivningsrepertoar.
- d) Till denna underbyggnad bidrar också redogörelsen för tidigare forskning och teori-bildning som på olika sätt angör miljö-/byggnadstolkningens problem. De anförda tolkningsperspektiven, som är grupperade under rubrikerna retrospektiva respektive arkitekturteoretiska tolkningsperspektiv, syftar till att bidra med olika infallsvinklar som kan underbygga ett bredare uppmärksamhetsfokus och en fördjupad tolkningshorisont.

Visserligen utgör det deskriptiva syftet (punkt b) ett avgränsat mål i sig, vilket tänkes kunna uppfyllas genom implementeringen av den operativa potentialens begreppsliga differentiering i ett antal olika beskrivningsmodaliteter (punkt a). Samtidigt svarar begreppstillämpningen simultant mot en heuristiskt syftande prövning av dess möjligheter att abstrahera och sortera insamlade beskrivningsdata till signifikanta differentieringsmönster över beskrivningsdiskursernas förändringar över tid; vilket givetvis inte är detsamma som en empirisk prövning av begreppsbildningens validitet som modelleringsinstrument i antikvarisk praktik.

Det empiriska undersökningsarbetet (b) har genomförts enligt följande logistik:

1. Granskning av planeringsunderlag till byggnadsminnen och riksintressen för utforskning av signifikanta beskrivningsmönster och möjliga samvariationer mellan de olika typerna av planeringsunderlag.
2. Granskning av råd och anvisningar till metoder och modeller för underbyggnad av olika analysmetoder och beskrivningsdiskurser vid framtagningen av antikvariskaplaneringsunderlag för utforskning av signifikanta begreppsmönster.
3. Abstrahering av samvariationer mellan 1 och 2, omvandlade till olika begreppsliga "jämförelsetal" vid granskningen av övrigt textmaterial i steg 4.

4. Med ledning av de i steg 3 framtagna jämförelsetalen genomförs slutligen en granskning av möjliga samband med hur man inom antikvarisk sektor och anknytande professionsfält reflekterat och diskuterat kring olika tolkningsperspektiv.

Mot bakgrund av de föregående granskningsresultaten prövas i steg 4 avhandlingens perspektiv på beskrivningsproblemet som ett begreppsproblem, i vilket inbegrips särskilda analyser i vad mån värde- och upplevelsebegreppens inomsektoriella definitioner och tillämpningar kan bidra med delförklaringar till förståelsen av beskrivningsdiskursernas utvecklingsmönster över tid. Avslutningsvis diskuteras möjliga kunskapsteoretiska orsaker till att begreppsbildningen inom kulturmiljövårdsfältet ser ut som den gör, med särskild uppmärksamhet på dess samband med föreställningar om vad som anses möjligt och relevant att söka kunskaper om och beskriva.

Begreppsläggning (kapitel 1–3)

Forskningsarbetets problemförståelse fördelar sig i enlighet med de nedanstående fokusen avseende den operativa potentialen, vilka skall ses som forskningsobjektets tre integrerade subsystem, vilka blir föremål för särskilda analyser i avhandlingen.

- a) Planeringsunderlagets analytiska begreppsverkan i det fortlöpande tolkningsarbetet
- b) Byggnadstolkningens mentala processflöde och upplevelsedimension
- c) Ett systemiskt planeringsproblem

I grunden utgörs forskningsobjektet av den fortlöpande informationsalstring som sker i den kontinuerliga tolkningsprocessen (b), vilken med början i fält och vid skrivbordet fram till planeringsunderlaget (a) vidare utvecklas i samband med underlagets användning då antikvariern (eller arkitekten) skall använda det som analytiskt stöd (b) för att lösa olika slag av bedömningsuppgifter och bidra med alternativa förslag i planeringsprocessen (c). Den genomgående utgångspunkten är således att forskningsobjektets problem skall förstås inom ramen för en fortlöpande tolkningsprocess, vilket betyder att de tre systemordningarna (subsystemen) representerar olika instanser, vilka genom inbördes växelverkan alstrar ny information som leder till en successivt utvecklad förståelse av det byggda rummet och planeringsproblemet.

Utforskningen av den operativa potentialens integrerade begreppstriad enligt ovan, och som svarar mot avhandlingens begreppsutvecklande ambitioner, har följande syften:

- Dels är målsättningen att forskningsresultaten skall bidra till en utvidgad tolkningsrepertoar i antikvarisk praktik genom klarläggandet av och ökad förståelse för tolknings- och beskrivningsproblemet semiotiska och upplevelserelaterade dimensioner.
- Dels har ambitionen varit att teoretiskt utveckla en principmodell i form av ett antal olika beskrivningsmodaliteter, med vilket avses en beskrivnings innehåll av olika slags informationskategorier (sätt att betrakta den byggda miljön). Tanken är att dessa modaliteter skall kunna användas som kvalitativa analysinstrument vid såväl framtagningen av ändamålsenliga planeringsunderlag i en planeringskontext som vid den kritiska granskningen av kulturmiljövårdens beskrivningsdiskurser över tid.

- Till denna ambition hör också utvecklandet av en finstilt kategorisering av olika sk. beskrivningsspektra (-horisonter). Med detta avses enskilda ord och utsagor, som betecknar olika slag av rumsliga egenskaper (lokaliteter) respektive det kulturhistoriska och upplevelserelaterade innehållet (identifikation), inklusive deras inbördes syntetisering. Dessa kategoriseringar, som representerar det kvantitativt orienterade perspektivet i granskningen av planeringsunderlagen, beskrivs under nästa rubrik.

Begreppsläggningen av beskrivningsmodaliteterna och beskrivningshorisonterna har skett i nära växelspel med egen professionell verksamhet och fördjupningar i olika teori-bildningar. I detta har också ingått löpande utprovningar av olika kategorier i uppbyggnaden av granskningsmanualerna.

Utvecklingen och bearbetningen av begreppstriaden, vilken angör mot forskningsobjektet och antikvarisk praktik i fysisk planering och byggnadsvård, har förutsatt teoretiska fördjupningar i bl.a. semiotiskt, arkitekturteoretiskt, fenomenologiskt och systemteoretiskt relaterade begreppsbildningar. Här bör särskilt omnämnas teoribildningar och perspektiv med specifik angöring mot miljö-/byggnadstolkningens problem. Detta gäller i första hand uppslag som visar fram mot den rumsliga teckenbildningens bebyggelsesemiotiska och upplevelserelaterade dimensioner, vilket vidareutvecklas i kapitel 3.

Dessutom lämnar de anförda tolkningsteorierna viktiga bidrag till en utvidgad tolkningshorisont genom att de riktar uppmärksamheten mot dels olika slag av form- och rumsegenskaper i den byggda miljön, dels mot de olika typer av funktioner, innebörder och meningar som anses kunna utläsas i det byggda rummet. Dessa olika tolkningsteoretiska och metodologiska perspektiv vid analysen av den byggda miljön presenteras under avsnittet Tidigare forskning och studier (1.3) med tillhörande kommenterar avseende deras bidrag till en breddad tolkningshorisont.

Framställningen inleds under (1.1–2) med en översiktlig genomgång (med exemplifieringar) av de olika utredningar och råd och anvisningar som tagits fram från 1970-talet och framåt för att komma till rätta med de tolknings- och beskrivningsproblem som sektorn brottats med i syfte att förbättra planeringsunderlagens operativa ändamålsenlighet. Denna framställning syftar till att ge en sektorsintern bakgrund till avhandlingens forskningsämne. Vissa av de refererade råden och anvisningarna blir föremål för en mer noggrann genomgång under (5.2).

Den analytiska potentialens bebyggelsesemiotiska och upplevelserelaterade förutsättningar som ett teckenbildande flöde i planeringsprocessen har inte bara begreppsliggjorts genom inhämtning av tolkningsteoretiska perspektiv från tidigare forskning och de ur den empiriska granskningen utvunna insikterna om olika sätt att se på den byggda miljön. Till detta hör också en systemteoretisk bearbetning av planeringsprocessens beslutsmoment och informationsförsörjning (kapitel 2). Beträffande de systemanalytiska klarlägganden som utvecklas, används de systemiska begreppsinstrumenten också för att närmare belysa tolkningsprocessens flöde, om än på elementär nivå. Detta gäller också det systemteoretiska helhetsbegreppet som grundläggande för att bättre förstå planeringsunderlagets analytiska potential i en förändringssituation.

PROLOG - FORSKNINGSSUPPGIFT - GENOMFÖRANDE

Typologiseringen av de sex olika beskrivningsmodaliteterna som nedan ställts upp, har definierats med avseende till de olika perspektiv på den byggda miljön som dessa förmedlar, med samtidig referens till deras användningsmöjligheter i olika slags bedömningsituationer då en klassificerad miljö eller byggnad står inför en förändring inom fysisk planering och byggnadsvård. Detta beskrivs närmare under (3.3.2).

Beskrivningsmodaliteter

- *Miljö-/byggnadshistorisk beskrivningsmodalitet*

Beskrivningens redogörelse för den kronologiska strukturen som skiktade lokaliteter, dvs dess förmåga att ge inblick i miljöns/byggnadens materiella och rumsliga förändringar över tid, vilket kan göras med olika konkretionsgrad

- *Miljökomponent-/byggdelsorienterad beskrivningsmodalitet*

Beskrivning av delkomponenternas materiella och formmässiga egenskaper, vilket kan göras på ett mer eller mindre utmejslat och aspektrikt sätt, vartill också räknas urskiljande av sådana egenskaper som färg, textur, material, sammanfogningsteknik, etcetera.

- *Syntetisk beskrivningsmodalitet*

Den syntetiska modaliteten är till sin primära bestämning av relationell art, dvs det sätt varpå och i vilken utsträckning beskrivningen lyckas "samla" delkomponenterna till inbördes "samverkande" rumsliga helheter; dels som formbildningar och mönster, dels som funktionella och visuella sambandsförhållanden.

- *Karaktäriserande beskrivningsmodalitet*

Denna modalitet, som refererar till en beskrivning som försöker åskådliggöra den specifika miljöns eller byggnadens särdrag (individualitet) så som dessa framträder för och/eller upplevs av en betraktare, syftar på utsagornas potential att rikta/forma uppmärksamheten mot signifikanta former och rumsliga egenskaper, med en samtidig (möjlighet till) förmedling av ett uttrycksinnehåll.

- *Miljö-/byggnadstolkande beskrivningsmodalitet*

Denna beskrivningsmodalitet kan sägas utgöra det samlade resultatet av alla övriga modaliteters syntetisering som rumsliga teckenbildningar i kulturhistoriskt berättande och estetisk mening; i så måtto en teckenbildande grundförutsättning för att beskrivningsinnehållet skall kunna användas som ett antikvariskt planeringsinstrument på ett ändamålsenligt sätt.

- *Kulturhistoriskt analysunderlag*

Denna modalitet representerar den immateriella huvudpoängen i ett antikvariskt planeringsunderlag, och åsyftar den kulturhistoriska kontextens livsrum och särart, vars historiska informationsinnehåll också kan nyttjas som ett tolkningsunderlag vid utfinnandet av rumsliga uttryck som "materialiserad" historia.

Bedömningen är att begreppsläggningen rymmer ett förhållandevis väl differentierat analysomfång med avseende till såväl olika beskrivningsmodaliteter som med avseende till de positionerade beskrivningshorisonterna (som presenteras under nästa rubrik). Den har också visat sig tillräckligt sammansatt för att kunna erhålla både överblickbara och mer detaljerade forskningsresultat med avseende till en god nyansering i det empiriska granskningsarbetet. I praktiken har begreppsläggningen fungerat som ett utläsningsraster, via vilket de granskade planeringsunderlagen kunnat struktureras på ett analytiskt gripbart sätt. Härigenom har avhandlingen också tillfört en begreppsapparat med vilken man kan tala om och reflektera över den byggda miljön som ett rumsligt teckensystem, för analys

och bestämning av olika teckens (teoretiskt möjliga) begreppsverkan i ett fortsatt uttolkningsförfarande (semios).

Slutligen bör framhållas att ett centralt ingångsvärde varit tilltron till upplevandets kreativa betydelse i den rumsliga teckenbildningen i termer av syntetiska helheter och en expressiv karaktäriseringsprosa. Denna tilltro tar bl.a. stöd mot upplevelserelaterade idébildningar inom konstvetenskap och arkitekturteori samt hos fenomenologiskt influerade forskare.²⁶ Till detta har också förts ett systemiskt helhetsbegrepp som grundläggande för att förstå den rumsliga teckenbildningens operativa problem i en förändringssituation.

Beskrivningsdiskurser (kapitel 4–5)

Det omfattande analys- och registreringsarbete, som genomförts i form av systematiserade granskningar av drygt 1000 planeringsunderlag till byggnadsminnen och riksintressemiljöer respektive 25 officiella metदानvisningar, har syftat till att kartlägga kulturmiljövårdens beskrivningsdiskurser över tid. Denna granskning svarar mot avhandlingens deskriptiva syfte. Utöver syftet att ge en begreppshistorisk bakgrund till beskrivningsproblemet, inbegrips också en fördjupad analys av 48 planeringsunderlag som uppvisar högre kvalitativa graderingsnivåer för de tre modaliteterna Lokalitetsyntes, Karaktärisering och Miljö-/byggnadstolkning. Fördjupningen har inneburit en ytterligare genomläsning av 990 dokumentsidor med lokalisering av drygt 580 utsagoenheter som ligger till grund för graderingarna.

Denna fördjupningsstudie har inneburit närläsning för mer ingående kvantitativa och kvalitativa analyser, där frågan bl.a. har gällt i vad mån och på vilket sätt modaliteterna Lokalitetsyntes och Karaktärisering är integrerade som utsagoenheter i framställningarna och vilken betydelse de har för den rumsliga teckenbildningen. I dessa fördjupade analyser ingår också illustrativa textutdrag med tillhörande kommentarer och bedömningar av deras analytiska potential. Exemplifieringarna i sig visar fram mot en utvidgad tolkningsrepertoar genom närmare inblick i den potential som den syntetiska beskrivningstypen och karaktäriseringsprosan representerar.

Granskningsarbetets operationalisering baserar sig på de tidigare refererade beskrivningsmodaliteterna samt en kategoriindelade granskningsmanualen för registrering av olika ord- och utsagotyper, vilka tilldelats olika nummerkoder från 1–58, benämnda som ”positioner” i framställningen. Positionsvariablerna är fördelade på 29 positioner för registrering av de immateriella kvaliteter som tillskrivs byggnaden eller miljön, sorterade under rubriken *identifikation*. De övriga 29 positionerna, som används för registrering av materiella och formmässiga egenskaper på olika rumsliga nivåer, rubriceras *lokalitet* (materiell/rumslig aspekt). Häri ingår även s.k. *sekundära lokaliteter* avseende sådant som ljusförhållanden, ljud, synfält, visualitet, etc. (Se tabell 2 i avsnitt 4.1.1.2a)

Redan här bör särskilt uppmärksammas att identifikationspositionerna, som avser olika slag av upplevelserelaterade och historiskt berättande innehåll som tillskrivs det byggda

²⁶ Beteckningen upplevelserelaterade idébildningar syftar på att det inte är frågan om kognitionsteoretiska teoribildningar i kvalificerad mening, med undantag för filosofen och terapeuten Eugene Gendlin's kliniskt grundade teori om totalförnimmel (felt sense) och dess betydelse i kunskapsbildningen (se vidare 3.2.2.1).

rummet, med ett par undantag är hämtade från Riksantikvarieämbetets officiella modell för den kulturhistoriska värdeanalysen. Men dessa har inte tillämpats som värderingskategorier så som i den officiella modellen, utan har ”inverterats” till olika beskrivningskategorier. Detta med undantag för de fyra positioner som refererar till de generella värdekriterier som rubriceras som ”förstärkningsvärden” i den officiella modellen. Att den officiella modellen syftar till en värdeanalys tycks framgå av det uppenbara faktum att de rumsliga egenskaperna här lyser med sin frånvaro, dvs vad som i detta arbete benämns lokalitet och som svarar mot matrisens sistnämnda 29 positioner.

Operationaliseringen av de kvantitativt och kvalitativt integrerade utforskningsmoment har utförts i form av två olika typer av innehållsanalyser, dels den positionsrelaterade som resulterat i olika slag av *förekomstfrekvenser* i beskrivningsspektrumet, dels den mer kvalitativt orienterade som baserar sig på *graderingstal* för de olika beskrivningsmodaliteternas analytiska potential. Om de positionsrelaterade mängdregistreringarna kan sägas återspegla omfattningen av planeringsunderlagens olika typer av beskrivningsspektra som fokus för uttolknings- och beskrivningsintresset, så svarar modalitetsgraderingarnas kvalitetstal mot djupet och aspektrikedomen i beskrivningsspektrumets olika fokus.

Registreringsresultatens olika talvärden (positions- respektive graderingstal) har överförts på en särskild registreringsblankett, varefter de inmatats för excelbaserade bearbetningar, bl.a. i form av grafiskt baserade översiktsanalyser. Kartläggningen har omfattat 6036 modalitetsgraderingar respektive omkring 134 000 positionsbestämningar med avseende till förekomstfrekvensen av olika ord- och utsagotyper och deras inbördes relationer i framställningarna. Undersökningen har inkluderat en detaljrik genomgång av omkring 6300 dokumentsidor fördelade på drygt 1000 besluts- och beskrivningsdokument till 270 riksintressen och 325 byggnadsminnen i 8 län (varav tre enligt äldre länsindelning)²⁷. I det samlade urvalet ingår också exempel på beslut och beskrivningar till riksintressen från fem andra län omfattande 23 beslut och 23 riksintressefördjupningar, detta i syfte att få indikationer på hur det under 2000-talet pågående arbetet med riksintressefördjupningarna såg ut.²⁸ Dessutom ingår 29 dokumentationer av byggnadsminnen som särskilt efterfrågades genom mailutskick 2004–5 till alla län gällande frågan om förekomsten av ”goda exempel”.²⁹

Härmed noteras att det föreligger viss tendens i urvalet relaterad till övervikten för både byggnadsminnena och riksintressena i Hallands och Västra Götalands tre gamla län, vilket begränsar utforskningsresultatens generaliserbarhet på nationell nivå. Urvalet av riksintressen bedöms ha resulterat i en tillfredsställande representation för olika miljö-/bebyggelsetyper. Avseende byggnadsminnena konstateras att bostadshus och villor har en tydlig övervikt, om än med förhållandevis god förekomst av flera andra byggnadstyper, såsom industrianläggningar och agrar bebyggelse tillsammans med herrgårdar och stadsgårdar.

²⁷ Göteborg- och Bohus, Älvsborg, Skaraborg, Halland, Jönköping, Dalarna, Västerbotten, Västernorrland.

²⁸ Södermanland, Örebro, Kronoberg, Kalmar och Östergötland.

²⁹ De län som responderade med ”goda exempel” på byggnadsminnesdokumentationer var följande: Västerbotten, Värmland, Uppsala, Skåne, Stockholm, Västmanland, Örebro, Västernorrland, Norrbotten, Blekinge, Gotland, Gävleborg, Jämtland, Kalmar, Skaraborg och Jönköping.

Kartläggningen har även omfattat en jämförande analys med 25 olika officiella råd och anvisningar till metoder och modeller för planeringsunderlagens framtagning. Analysen har fokuserat på rådets och anvisningarnas underbyggnad av olika analysmetoder och beskrivningar av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer. Till detta kommer 15 ytterligare mer eller mindre fullständigt refererade metod-/tolkningsteorier som bl.a. presenterats i tidskriften Kulturmiljövård. Härmed övergår innehållsanalysen till att handla om en i huvudsak kvalitativ utforskningsmetod med syftet att ge en överblick över hur innehållet i de officiella råden och anvisningarna förändrats över tid. Detta granskningsarbete har strukturerats i form av 10 olika begreppsliga variabelkategorier, varav 5 med direkt koppling till beskrivningsmodaliteterna. De 5 övriga är härledda ur avhandlingens begreppstriad och frågeställningar kring värde- och upplevelsebegreppens betydelse för diskursutvecklingen. I detta fall har graderingstalen använts för tabellsammanställningar, syftande till översiktliga sonderingar avseende metodanvisningarnas kvalitativa nivåer. Redan här kan det förutskickas att variablerna Upplevelse och Karaktärisering lyser med sin frånvaro i mer kvalificerad mening i de officiella råden och anvisningarna. När variabeln Upplevelse väl uppträder är det närmast uteslutande frågan om emotionellt eller estetiskt värderande sentiment, inte i termer av ett kognitivt verktyg i tolkningsarbetet.

Granskningen har bl.a. visat på signifikanta mönster avseende de olika beskrivningsmodaliteternas trender över tid. Vidare har jämförelser gjorts mellan de kartlagda planeringsunderlagens beskrivningsmönster och granskningsresultaten för de officiella råden och anvisningarna. Härvid har framkommit parallelliteter som indikerar att det kan föreligga en gemensam begreppslig orsaksgrund, vilket vidare undersöks och diskuteras i avhandlingens avslutande kapitel 6. Sammantaget har de kvalitativa och kvantitativa granskningarna resulterat i en uppsättning av så kallade "jämförelsetal", bl.a. upplevelse- och värdebegreppen respektive modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes. Dessa har fungerat som ledmotiv för de efterföljande granskningarna av det övriga textmaterialet, som består av framställningar i sektorsnära tidskrifter samt i olika undersöknings- och konferensrapporter.

Förfarandet vid positionsregistreringarna har inneburit en ingående detaljgranskning av varje planeringsunderlag, där såväl de enskilda positionskategorierna som deras olika slag av inbördes relatering tilldelats littera direkt åtkomliga i de granskade handlingarna. (se exemplifiering i bilaga 5). Med de detaljrika registreringarna av positionsrepresentationen och notationerna i de granskade planeringsunderlagen som en "faktagrund" gjordes kvalitativa genomsökningar med avseende till respektive beskrivningsmodalitets representation och kvalitativa nivå. Genom detta förfarande har beskrivningsmodaliteternas samband med olika grupper av positionskategorier underbyggts. Detta betyder att det sakinnehåll som graderingarna av de olika beskrivningsmodaliteterna baserar sig på är åtkomligt för närmare kontroll. De associativa sambanden mellan beskrivningsmodaliteterna och de olika positionskategorierna finns exemplifierade i figur 18 längre fram under (4.1.1.2e).

I metodkapitlet redogörs närmare för granskningsarbetets operationalisering i form av olika registreringsförfaranden och resultatbearbetningar i termer av olika variabelkategorier systematiserade i olika datamatriser som underlag för vidare analyser med avseende till såväl förekomstfrekvenser som kvalitativa graderingstal. Granskningsarbetets innehållsanalyser blir avslutningsvis också föremål för en metodteoretisk problematisering

med referens till allmänna forskningsteoretiska frågeställningar såsom intersubjektivitet, validitet och reliabilitet. Trots de redovisade begränsningarna i operationaliseringen görs bedömningen att förekomsten av kategorisammanblandningar och ”mätfel” i graderingsarbetet med under- och överskattningar inte är av sådan omfattning att de kronologiska översikterna påverkats på ett mer genomgripande sätt.

Härledningar (kapitel 6)

Kapitlet syftar till att spåra upp olika möjliga förklaringsgrunder till de tidigare refererade ”jämförelsetalen”. För detta ändamål har det empiriska underlaget utvidgats med en granskning av debatt och idébildningar i olika tidskrifter, konferensrapporter och utredningar i syfte att spåra upp olika förklaringsmöjligheter till de resultat som granskningen av planeringsunderlagen och råden och anvisningarna givit vid handen. I denna prövning av orsaker till diskursmönstren ingår bl.a. att kritiskt överväga i vad mån värde- och upplevelsebegreppens inomsektoriella konceptioner kan ge delförklaringar till det utlästa beskrivningsmönstret över tid; vartill också förs ett försök att avgränsa värdebegreppets förklaringspotential. Här efter följer några avslutande betraktelser kring möjliga kunskaps-teoretiska komplikationer som en möjlig faktor i diskursutvecklingen, med referens till vad som betraktas som möjligt och relevant att söka kunskaper om och beskriva. Dessa prövningar och betraktelser ingår också som ett led i avhandlingens försök att utfinna en bättre förståelse av bebyggelsestolkningens och beskrivningsuppgiftens problem och möjligheter.

Det textmaterial som blivit föremål för granskning utgörs av 450 artiklar i tidskrifterna Kultur(minnes)miljövård, Konstvetenskaplig bulletin, Konsthistorisk tidskrift och Byggnadskultur samt olika rapporter och utredningar. Dessa har genomlästs, refererats och kommenterats med bäring på forskningsobjektets olika begreppsliga horisonter. Ur dessa har ett urval gjorts av 147 artiklar hämtade ur Kultur(minnes)miljövård samt olika utredningarna och rapporter, vilka blivit föremål för mer ingående textgranskningar med tillhörande kategoriseringar och kvalitativa graderingar. Denna granskning bygger på ett motsvarande kategoriindelad bedömningsförfarande som tillämpats vid utvinningen av olika begreppsmönster ur de officiella råden och anvisningarna. Även tidskrifterna Konstvetenskaplig bulletin och Konsthistorisk tidskrift har blivit föremål för intensivläsningar med tillhörande excerpt och kommentarer, men utan att operationaliseras för översiktliga sonderingar. Materialet har gett möjligheter att spåra upp både förhärskande och alternativa perspektiv med referens till forskningsproblemet, med fokus på uppfattningar och attityder kring hur klassificerade miljöer och byggnader bör/kan analyseras och beskrivas.

Avslutningsvis bör poängteras att det försök till begreppsliga och andra slag av härledningar som företas i detta arbete är att betrakta som (mer eller mindre) trevande försök att hitta möjliga delförklaringar till sektorns svårigheter att utveckla operativt ändamålsenliga planeringsunderlag. Det är således frågan om en resonerande framställning.

A
PROBLEM OCH ANGREPPSSÄTT

1 BESKRIVNINGSPROBLEMET OCH TIDIGARE FORSKNING

Insatser i syfte att förbättra planeringsunderlagens operativa ändamålsenlighet kan noteras med början under 1980-talet. Det har varit frågan om sektorsanknutna utvecklingsprojekt och försök till rådgivning för hur ändamålsenliga planerings- och projekteringsunderlag bör utformas inom både fysisk planering och byggnadsvård. Förändringar i beskrivningsdiskurserna kan också noteras som pekar framåt i detta hänseende, en positiv trend som avhandlingen syftar till att underbygga genom tillförandet av olika analytiska begrepp och en ökad tilltro till upplevelandet som ett utforskningsinstrument vid framtagningen av ändamålsenliga planeringsunderlag.

De brister i planeringsunderlagen över tid som granskningen indikerar ger oss givetvis inte den samlade förklaringen till oönskade konsekvenser vid omvandlingar i den befintliga kulturmiljön eller av kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Tvärtom, då kulturmiljövården också har att förhålla sig till politiska och ekonomiska maktstrukturer där fastighetskapitalet tenderar att bara kalkylerar i ekonomiska termer. Men det är inte denna ”skuldbörda” saken gäller i detta arbete. Saken gäller på vilket sätt och i vad mån planeringsunderlagen ger signifikant stöd vid framtagningen och utvärderingen av olika förslag till ingrepp med referens till miljöns/byggnadens samlade kulturhistoriska berättarinnehåll och estetiska karaktärsegenskaper.

Granskningsresultaten visar på en tendens där fokus ligger på materialbeskrivningar med tillskrivna värdekategorier, framför utvecklade gestaltningar av hur det kulturhistoriska innehållet och de upplevelserrelaterade kvaliteterna kommer till rumsligt uttryck i den byggda miljön. Detta bedöms försvåra möjligheterna att genomföra konsekvensbeskrivningar på ett nyanserat och egenskapsrelaterat sätt med referens till identifierade kulturmiljökvaliteter. Därmed försämras också möjligheterna att på ett proaktivt sätt kunna influera nytillskottens lokalisering och arkitektoniska utformning i kulturhistoriskt känsliga miljöer och byggnader, dvs beroende på brister i gestaltningen av det byggda rummets estetiska karaktärsegenskaper och särarter som uttryck för det kulturhistoriska innehållet.

I de två första avsnitten (1.1–1.2) görs några nedslag i den debatt som förts och de officiella utredningar och anvisningar som tagits fram inom kulturmiljösektorn i syfte att förbättra planeringsunderlagens operativa ändamålsenlighet inom fysik planering och byggnadsvård, kompletterat med några referenser till annan metodutveckling som på olika sätt angör mot kulturmiljövårdens analys- och beskrivningsproblem. Därefter följer i nästa avsnitt (1.3) en genomgång av den tidigare forskning som avhandlingen bygger vidare på med avseende på miljö-/byggnadstolkningens problem och behovet av en bredare tolkningsrepertoar. Avslutningsvis tillförs en kort sammanfattning av kritiska forskning som mer direkt anknyter till avhandlingens granskning av planeringsunderlag till byggnadsminnen och riksintressen.

1.1 Planeringsunderlag i fysisk planering

1.1.1 Inget deltagande i fysisk planering utan ett miljöperspektiv

Inom fysisk planering har behovet av operativt ändamålsenliga planeringsunderlag påtalats under lång tid av aktörer såväl inom som utom den institutionaliserade kulturmiljövården sedan sektorns deltagande i den fysiska riksplaneringen tog sin början under 1970-talet. Det var också den fysiska riksplaneringen som tvingade fram ett bredare miljöperspektiv där arbetet inte i första hand gällde de enskilda objekten, utan urval och beskrivningar av samlade bebyggelsemiljöer. 1971 kunde man lägga fram en kartsammanställning med tillhörande beskrivningar av de kulturhistoriskt mest värdefulla områdena i landet, vilket åtföljdes av arbetet med framtagningen av regionala och kommunala kulturminnes(miljö)program.

Till stöd för det riksomfattande arbetet med framtagning av länsvisa och kommunala program för kulturminnesvården hade man inom ämbetet i samverkan med bland annat regionerna, statens planverk och kommunförbundet diskuterat sig fram till hur detta arbete skulle läggas upp. Avsikten var att det skulle vara ett handlingsprogram, men också att det skulle inbegripa ett kunskapsunderlag med längre varaktighet. Kunskapsunderlaget skulle ha två tyngdpunkter, dels en kulturhistorisk beskrivning och analys, dels ett urval av särskilt skyddsvärda miljöer och objekt.³⁰ Inledningsvis finns det anledning att först påminna om att ett miljötänkande som inkluderar mer samlade insatser i syfte att genomföra kulturhistoriskt relaterade miljöbeskrivningar av samlade bebyggelsemiljöer inte var något nytt i Sverige. Det klassiska samlingsverket *Svenska städer: gator och gränder - hus och gårdar*, utgivet i häftform mellan åren 1908–1930, utgör ett tidigt exempel på en samlad insats där en lång rad olika kulturhistoriker och arkitekter verkade tillsammans för att i bild och text sprida kunskaper om våra gamla svenska städer.

Syftet var att öka förståelsen och intresset för deras kvaliteter som stadsmiljöer och historisk byggnadskonst, för att därmed också påverka bevarandeopinion.

*Många tecken ha under årens lopp visat, att Gamla Svenska Städers praktiska agitation varit fruktbärande, och då verket i planerat skick nu vid myndig ålder fullbordats, kan det sägas utgöra en för gammal svensk stadsbebyggelse representativ bildsamling, som, ehuru den ej sträfvat efter någon fullständighet, velat ge prof på alla de för vårt lands olika delar karakteristiska former, hvori ett stadssamhälle i gammal tid framträdte.*³¹

Som stadsbyggnadshistorisk källa är detta samlingsverk fortfarande en tillgång i de städer som begåvats med en dylik beskrivning. Det stadsbyggnadshistoriska perspektivet är det dominerande anslaget i framställningarna, vilket kan sägas bilda den bärande bakgrundskontexten till de olika inslagen av miljö- och byggnadsbeskrivningar. Dessa är givetvis skiftande med hänsyn till bredd och djup, där det också finns exempel på mer utvecklade beskrivningar av morfologier och kvardröjande spår efter olika utvecklingsstadier i den fysiska miljön.

³⁰ Uppgifter hämtade ur Biörnstad (1986).

³¹ Svenska Teknologföreningens avdelning för Husbyggnadskonst (1930). Företal till samlingsverket *Gamla Svenska Städer*.

Med det stora forskningsprojektet Svensk Stad framträder längre fram under 1940-talet en estetisk miljö morfologi vars integration av formanalyserna med den kulturhistoriska kontexten sattes i verket på ett imponerande sätt, tillsammans med en överflödande detaljrikedom och rumslig närvaro i beskrivningarna. Här noteras särskilt förekomsten av en formrelaterad metaforik som även inbegriper karaktäriserande utsagor med referens till såväl upplevelsesentiment som sociala maktstrukturer. Med tanke på den betydelse som verket hade som stöd i bevarandeopinionen på 70-talet, frågar man sig i vilken utsträckning och på vilket sätt Svensk stads perspektiv i praktiken kommit att påverka kulturmiljövårdens tolkningsteoretiska ansatser och faktiska beskrivningsdiskurser fram till idag.³²

Fram till 1987, då riksintressena fick en tydligare status genom Naturresurslagen och det kommunala planmonopolet slogs fast med den nya Plan- och bygglagen, hade kulturminnesvården arbetat intensivt med framtagning av kulturminnesprogram på regional och kommunal nivå med varierande täckning och metoder över landet. Intresset för kulturlandskaps- och stadsmiljöfrågor kan som sagt spåras längre tillbaka, men det är först nu som beskrivningsproblemet metodologiska frågor relativt samhällsplaneringens behov tilldrog sig ett ökat sektorsintresse.

I slutet av 1980-talet ringade arkitekt Ivar Eklöf vid Riksantikvarieämbetet in beskrivningsproblemet på ett träffande sätt i artikeln *Ett ord och en bild* i Kulturmiljövård 1/1989 på följande sätt:

För det första krävs att miljöbeskrivningarna på något sätt förmår att behandla miljön som en helhet, dvs det som gör miljön till något mer än summan av de enskilda objekt den rymmer. /---/ För det andra behöver miljöbeskrivningarna knyta ihop det kulturhistoriska perspektiv man vill anlägga på miljön med de fysiska uttryck detta tar sig i det aktuella fallet. Det är ett villkor för att de skall få någon mening i den fysiska planeringen.³³

Hur har då kulturmiljöbeskrivningarna utvecklats under de snart fyra decennier som gått sedan riksintressena reglerades inom ramen för Naturresurslagen 1987? Kan man se tendenser till en mer utvecklad beskrivningsdiskurs som svarar upp mot de krav som ställs på de antikvariska underlagen för att de skall bli operativt användbara inom fysisk planering? Dylika tendenser kan visserligen noteras i det granskade urvalet. Men vänder man sig till sentida utredningar och rådgivningar, framträder på inget sätt en bild av att beskrivningsproblemet är löst, tvärtom uppfattas de flesta riksintressena snarast som ”riskintressen” med vaga och otydliga beskrivningar som ger stort utrymme för godtycke, i synnerhet om man begränsar sig till riksintressebeslutens motiv- och uttryckstexter. Dessa brister bekräftas också på ett besvärande sätt i Riksrevisionens utredning *Statens hantering av riksintressen – ett hinder för bostadsbyggande* 2013:21.

³² I antologin Perspektiv på Svensk Stad från 1981 ges en god bild av hur Svensk Stad under 70-talet uppmärksammades på bred front inom den bebyggelsehistoriska forskningen, bl.a. med avseende till dess tvärvetenskapliga ambitioner och metodologiska bredd. Antologin baserar sig på inlägg och uppsatser i anslutning till den konferens som projektet ”Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren” arrangerade 1980, vilken samlade drygt 270 deltagare från samtliga universitet och alla institutioner och organ i Sverige engagerade i bebyggelseforskning och byggnadsvård.

³³ Eklöf (1989) s.27f.

1.1.2 Sentida utredningar och handbok för riksintressena

I utredning *Statens hantering av riksintressen – ett hinder för bostadsbyggande*, vilken baserade sig på en enkät till 77 kommuner och samtliga 21 länsstyrelser (kompletterad med studier av fyra fall där bostadsbyggandet hamnat i konflikt med riksintressen), kom man bland annat fram till följande:

Ungefär hälften av kommunerna anser att länsstyrelsernas bedömningar av påtaglig skada på riksintressena i kommunernas planer är oförutsägbara. Osäkerheten kring bedömningen av påtaglig skada gör att kommuner och exploatörer ibland inte vågar chansa på att starta en planprocess om de tror att det finns risk för att Länsstyrelsen stoppar planen i slutändan.

På grund av inaktuella och otydliga underlag från länsstyrelserna behöver kommunerna förtydliga riksintressenas värde för att anpassa bostadsplanerna till riksintresset och förhålla sig till vad det är som inte påtagligt får skadas. Det blir kommunerna som får ta konsekvenserna av otydliga underlag, och exploatörer och kommuner får lägga ner tid och resurser på att utreda riksintressena.

Riksrevisionen rekommenderar att länsstyrelserna prioriterar att ompröva och förtydliga riksintressebeskrivningar, inklusive vad som skulle kunna innebära påtaglig skada, i områden som är aktuella för bostadsbyggande.³⁴

I sammanhanget bör också den framtagna handboken för *Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3kap. 6§ miljöbalken* (2014-06-23) relateras, där en principmodell bilagts för hur riksintressebeskrivningarna bör utformas. Här uppmärksammas särskilt att beskrivningen av riksintressenas uttryck skall innehålla beskrivningar av rumsliga egenskaper och visuella sammanhang mellan dess beståndsdelar ”... som är viktiga för förståelsen och upplevelsen av kulturmiljön.”. Avhandlingens ambition att identifiera olika beskrivningsmodaliteter med tillhörande operativa kapaciteter svarar upp mot denna anvisning, där också upplevelse- och karaktäriseringsaspekternas betydelse lyfts fram vid utvecklingen av undersökningsförfaranden och planeringsunderlag användbara i den fysiska planeringen.

Framtagningen av handboken byggde på ett utredningsarbete Riksantikvarieämbetet genomförde under åren 2012–2014. I direktiven till detta arbete angavs bland annat följande:

Riksintresseinstrumentet har visat sig svårt att hantera såväl för den statliga kulturmiljövården som i den kommunala planeringen. Det kan finnas många förklaringar till detta som t.ex. dåligt förankrade och otydliga värdebeskrivningar och kulturmiljövårdens möjligheter att medverka i olika samhälls- och förändringsprocesser i tidiga skeden. En helhetssyn på landskapet försvåras eftersom värdebeskrivningarna ofta fokuserar på objekten och inte identifierar sammanhang och strukturer knutna till områdets landskaps- eller miljövården. Men problematiken är även knuten till att hushållningen och hållbar utveckling omgärdas av intressebaserade, prioriteringar och vägval.³⁵

³⁴ Riksrevisionen (2013) s.10f.

³⁵ Riksantikvarieämbetet (2013a).

Utredningsarbetet inbegrep ett antal seminarier med utgångspunkt från olika PM som behandlade arbetet med riksintressena, varav ett med särskild koppling till beskrivningsproblemet.

De två utgångspunkterna för att beskriva de kulturhistoriska värdena i ett riksintresse är A: Att beskriva de kulturhistoriska krafter som präglar landskapet - landskapets bärande berättelse(r). B: Att redogöra för vad i landskapet som återspeglar dessa krafter d.v.s. uttryck för berättelsen(erna) – landskapets beståndsdelar. /.../

För att man ska kunna hantera den fysiska kulturmiljön och vägleda inför såväl bevarande som utveckling och förändring räcker det inte att räkna upp beståndsdelarna – för detta måste också uttryckens C: karaktärsdrag och egenskaper och D: rumsliga samband och sammanhang beskrivas. Här handlar det om att redogöra för vilka egenskaper hos bebyggelsen och i landskapet som är viktiga för förståelsen och upplevelsen av kulturmiljön.

>>Karaktärsdrag, egenskaper och rumsliga samband som är av betydelse för läsbarheten och upplevelsen av de riksintressanta värdena är en del av uttrycken och ska beskrivas under rubriken uttryck i riksintressebeskrivningen. Få av dagens riksintressebeskrivningar beskriver dessa aspekter.

De egenskaper och karaktärsdrag som är viktiga för förståelsen av den riksintressanta kulturmiljön kan handla om bebyggelsens skala och orientering, landskapets former och mönster, öppenhet och slutenhet, vyer och siktlinjer, landskapsrum och rörelsestråk.³⁶

I Riksantikvarieämbetets PM ovan konstateras att få av dagens riksintressebeskrivningar svarar upp mot behovet av redogörelser för karaktärsdrag, egenskaper och rumsliga samband, vilket för övrigt framstår som en reminiscens av det som Ivar Eklöf framhöll redan 1989, dvs att man måste behandla miljön som en helhet så att den uppfattas som något mer än summan av de enskilda objekten. Det kan konstateras att detta inte bara gäller riksintressenas besluts- och beskrivningstexter. Detta återspeglas också i avhandlingens urval av de riksintressefördjupningar länsstyrelserna tog fram med början åren omkring 1990.

1.1.3 Ett fyrtioårigt problem under utredning och debatt

Skrivningarna ovan är bara två exempel som belyser det beskrivningsproblem som sektorn brottats med under mer än fyra decennier sedan riksintressena blev en angelägenhet för kulturmiljövården i och med den fysiska riksplaneringen. Detta problem har bland annat resulterat i återkommande artiklar i tidskriften Kulturmiljövård och framtagna råd och anvisningar under 1980- och 90-talen och vidare framåt under 2000-talet. Till detta kommer utredningar och konferenser i syfte att komma till rätta med svårigheterna att använda riksintressebeskrivningarna som relevanta och ändamålsenliga arbetsinstrument i den fysiska planeringen.

³⁶ Riksantikvarieämbetet (2013b) s.5f.

Frågan har ännu inte blivit löst på ett helt tillfredsställande sätt trots de råd och anvisningar som förmedlats inom den institutionaliserade kulturmiljövården, varav en stor del också blivit föremål för en närmare granskning i detta arbete.³⁷ Här kan bland annat nämnas Riksantikvarieämbetets vägledning *Kulturvården och MKB* från 1997, ur vilken följande citat är hämtat.

*En kulturhistorisk karaktärsbeskrivning ska uppmärksamma kulturvården som kan ligga till grund för och utgöra resurs för den förslagna utvecklingen. Karaktärsdrag – ”den kulturhistoriska grammatiken” – som ska lyftas fram är de egenskaper, de uttryck för platsens kulturhistoriska identitet som kan utnyttjas i och påverka den aktuella utvecklingen positivt.*³⁸

Efter Ivar Eklöfs pregnanta påpekanden om beskrivningsproblemet i kulturmiljövård 1989 följde en lång rad artiklar under 1990-talet i Kulturmiljövård. I dessa artiklar diskuterades svårigheten att formge ändamålsenliga kulturmiljöbeskrivningar användbara i den fysiska planeringen. En del av dessa innehåller också förslag till alternativa tolknings- och beskrivningsperspektiv. Under 2000-talets första decennium kommer de två metodrapporterna, *Planering och byggande i kulturmiljöer* (2000) respektive *Kulturmiljöanalys – en vägledning för användning av DIVE-analys* (2009), allt i syfte att underbygga kulturmiljövårdens ökade möjligheter att deltaga på ett mer offensivt och framåtsyftande sätt inom den fysiska planeringen. Till detta kan också föras rapporten *Kulturmiljön som resurs* (2007a), vilken syftade till att underbygga kulturmiljöarbetet på ett ändamålsenligt sätt i miljöbedömningar och miljökonsekvensbeskrivningar, där också det viktiga sambandet mellan beskrivning och planeringsprocess adresserades. Med lanseringen av DIVE-metoden 2009 kommer visserligen ett tydligt uttryck för ambitionen att utveckla kulturmiljöbeskrivningarna, samtidigt som rapporten visar på en ökad medvetenhet om processproblematiken som sådan inom fysisk planering. Men det är först med den 2014 framtagna handboken för *Kulturmiljövårdens riksintressen* som beskrivningsfrågan på ett mer specifikt sätt adresseras som ett begreppsproblem, och detta på ett kortfattat och signifikant sätt i den till handboken bilagda principmodellen för hur riksintressebeskrivningarna bör utformas.

I sin avhandling *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse* (2005) påtalar Håkan Hökerberg att det i Sverige förmodligen finns en motvilja mot direktiv för hur

³⁷ Exempel på dylik rådgivning med adress till den fysiska planeringen, kan man bl.a. hitta i Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturmiljöunderlag i förvaltning och förändring* 2010 under rubriken *Om planering och planeringsunderlag* enligt följande:

- *Program för kulturminnesvård*, Riksantikvarieämbetet och Planverket 1978. pdf
- *Att upprätta program för kulturminnesvård*, Riksantikvarieämbetet 1983. pdf
- *Kulturmiljön i planeringen – råd och exempel*, Riksantikvarieämbetet m.fl. 1992. pdf
- *Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag*, Riksantikvarieämbetet 1996. pdf
- *Planering och byggande i kulturmiljöer*, Riksantikvarieämbetet 2000. bokh
- *Kultur i grunden*, Boverket och Riksantikvarieämbetet 2000. Bov
- *Att skapa värden*, Riksantikvarieämbetet 2002. pdf
- *Landskap i fokus*, Riksantikvarieämbetet 2002. pdf
- *Samverka, för en hållbar utveckling av landskapet*, Riksantikvarieämbetet 2002. pdf
- *Kulturmiljö och stadsutveckling* 2004. Bokh
- *Sustainable Historic Towns*, Riksantikvarieämbetet m fl 2005. pdf
- *Medborgare kulturmiljö och planering*, KTH 2008. pdf
- *Kulturmiljöanalys – en vägledning för användningen av DIVE* – 2009. pdf
- *Communicating Heritage, Co-Herit*, Riksantikvarieämbetet m fl 2009. pdf

³⁸ Riksantikvarieämbetet (1997b) s.17.

kunskapsunderlagen skall utformas. Med utgångspunkt från den brist på relevanta kunskapsunderlag som påtalas i SOU-utredningen *Miljö och fysisk planering* (1994:36) framhåller Hökerberg följande:

Samma utredning föreslår att det skapas en allmänt accepterad norm om vad kunskapsunderlaget för kulturmiljön bör innehålla. En sådan uppgift skulle tilldelas Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och Boverket i samverkan med kommunerna. Förslaget har dock inte förverkligats, troligen till följd av att det finns en motvilja inom kulturmiljösektorn, och kanske även i kommunerna, mot fastställda direktiv för kunskapsunderlag, utan hänsyn till lokala förhållanden och behov. Istället har olika metoder för att beskriva bebyggelsen tillämpats i Sverige; metoder som i varierande grad analyserat överordnade drag i den byggda miljön, vilket är det inslag i kunskapsbilden som vanligen saknas.³⁹

Hökerberg konstaterar att det i Skandinavien inte förekommer väldefinierade metoder för analys av bebyggelsemässiga sammanhang i stadsbilden i någon större utsträckning, och att det till skillnad från i Norge och Danmark inte lanserats någon generell analysmetod i Sverige.⁴⁰

Fram till mitten av 00-talet präglas också flera metodologiskt orienterade rapporter av en slags ”ekumenisk” sammanställning av olika angreppssätt i form av exempelsamlingar, vilka då visar på den bredd med vilket kulturmiljön kan analyseras och beskrivas relativt olika syften. Detta gäller *Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag* (1996) och *Landskap i fokus* (2001) utgivna av Riksantikvarieämbetet samt *Kultur i grunden* (2000) utgiven av Boverket i samverkan med Riksantikvarieämbetet. I regleringsbrev för 2006 ger regeringen Riksantikvarieämbetet i uppdrag att i miljömålsarbetet stödja och vägleda kommuner och länsstyrelser i deras arbete med planeringsunderlag.⁴¹ Det är också under den efterföljande perioden som DIVE-rapporten (2009) och Handboken till riksintressena (2014) kommer.

Efter en genomgång av Riksantikvarieämbetets publikationsarkiv (708 poster) samt kontakter med handläggare på ämbetet för några år sedan kunde det konstateras att det utöver de råd och anvisningar som finns med i föreliggande granskningsarbete inte gick att återfinna ytterligare exempel på metodinsatser, vare sig när det gäller riksintressena eller byggnadsminnena. Beträffande planeringsunderlagen till riksintressena pågår sedan flera år ett arbete med att precisera deras innehåll i syfte att förbättra underlagens operativa användbarhet i fysisk planering. Det bör också noteras att den framtagna Handboken till riksintressena som kom 2014 innehåller en modell för hur riksintressebeskrivningarna bör utföras. Denna modell inskränker sig till en dryg A4-sida, om än med intressanta observationer som vi återkommer till.

Det kan så här långt konstateras att beskrivningsdiskurserna sedan 1980-talet utvecklats i riktning mot planeringsunderlag med förbättrad operativ potential, där också flera länsstyrelser tagit initiativ till metodutveckling och framtagning av fördjupade riksintressebeskrivningar för att ge kommunerna bättre förutsättningar att hantera riksintressena i den

³⁹ Hökerberg (2005) s.11. Hökerberg refererar till SOU 1994:36; s.127–30.

⁴⁰ Ibid. s.25.

⁴¹ Regeringen (2005). Se under Uppdrag / Miljömål 1.

fysiska planeringen på översikts- och detaljplanenivåerna.⁴² Egen professionell verksamhet vid Stadsbyggnadskontoret i Göteborg indikerar att det pågående arbetet med att uppdatera beskrivningsdiskurserna även gäller de mer riktade och situationsbundna planeringsunderlag som tas fram i samband med detaljplaneringen. Ett rimligt antagande är att detta återspeglar en mer allmän trend i svensk kommunal planering, om än i avsaknad av empirisk underbyggnad i detta arbete.

I sammanhanget bör slutligen uppmärksammas att dagens kraftiga exploateringsstryck i de större och medelstora städerna ställt kulturmiljövården inför en ny situation, där bland annat omfattande skalförskjutningar i och i anslutning till olika riksintresseområden måste hanteras. Dessa skalförskjutningar med sina många gånger oöverskådliga influensområden, har resulterat i en konkurrens om lufrummet. Med detta har också behovet av en mer expressiv tolknings- och beskrivningsdiskurs accentuerats, vilket kräver ett delvis nytt sätt att närma sig det byggda rummet för att kunna hantera frågor om visuell och upplevelserelaterad påverkan.

1.1.4 Anknytande metodutveckling

De handlingar som granskats i detta arbete är givetvis inte heltäckande med avseende till den samlade förekomsten av olika metoder för analys och beskrivning av klassificerade miljöer inom kulturmiljövårdsfältet. Rimligen kan man räkna med en betydande förekomst av exempel på analys- och beskrivningsmetoder som utarbetats på lokal nivå med avseende till riktade planeringsunderlag.

Egna erfarenheter inbegriper många exempel på olika typer av metoder och angreppssätt som tillämpats av olika antikvariska konsulter i Göteborg. Dessa inbegriper bl.a. fokus på sådana aspekter som upplevelsebaserade karaktäriseringar, rumsliga och visuella sammanhang, det kulturhistoriska innehållets rumsliga uttryck och kartbaserade illustrationer för att underbygga deras operativa ändamålsenlighet i planeringsarbetet och konsekvensanalyserna. I vad mån DIVE-metoden utgjort ett modelleringsstöd i dessa planeringsunderlag kan inte bedömas. Här finns bara svaga indicier, såsom den flitiga förekomsten av tid&rum-serier i de byggnadshistoriska framställningarna under 2010-talet. De tillämpade metoderna och förhållningssätten saknar i de flesta fall explicita redovisningar i planeringsunderlagen som sådana, men bygger på diskussioner och fortlöpande avstämningar med stadsbyggnadskontoret med utgångspunkt från förfrågningsunderlagens uppdragsbeskrivningar. Härtill kommer också de kontorsinternt framtagna planeringsunderlagen, ofta med riktat fokus mot upplevelserelaterade och karaktäriserande framställningar.

Som i avhandlingens prolog redan förannonserats kan man finna förhållandevis utvecklade metoder/modeller för analys och beskrivning av samlade bebyggelsemiljöer i Norge och Danmark, och detta redan de första åren av 1990-talet. Då de norska metoderna haft betydelse för metodansträngningarna inom Riksantikvarieämbetet, ges de här en redovisning med fokus på den norska stedsanalysen (1.1.4.1). Även den danska SAVE-metoden skall presenteras med stöd i Håkan Hökerbergs avhandling i ett särskilt avsnitt (1.1.4.2).

⁴² Här kan bl.a. nämnas följande länsstyrelser; Blekinge, Kronoberg, Södermanland, Örebro, Västerbotten och Västernorrland.

1.1.4.1 Stedsanalyser

Redovisningen av de stedsanalyser som utvecklades i Norge i början av 1990-talet baserar sig på uppgifter hämtade ur vägledningen *Veileder Stedsanalyse–Innhold og Gjennomføring*. (1993), framtagen på uppdrag av Miljøverndepartementet, samt metodutredningen *Landskap i fokus* (2001), framtagen av Bengt Schibbye och Ylva Pålstam på uppdrag av Riksantikvarieämbetet i samverkan med Boverket och Naturvårdsverket. Stedsanalysen beskrivs också kortfattat i Håkan Hökerbergs avhandling *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse* (2005). Utöver en summarisk redovisning av de olika analysmetoder som kan ingå i en stedsanalys, har två av dem givits en mer utförlig beskrivning i detta avsnitt, dels *Realistisk Byanalys* som bl.a. uppvisar nära koppling till DIVE-modellens tid & rum-matriser, dels *Kvalitativ byanalys* som baseras på Norberg-Schulz' begrepp Genius loci (platsidentitet).

I vägledningen framhålls Stedsanalyser som särskilt aktuella som underlag i fysisk planering, konsekvensutredningar och stadsutvecklingsprocesser.⁴³ Vägledningen anger sex olika metoder att utgå från, där urvalet i det enskilda projektet kan ske med utgångspunkt från aktuell problemställning. Dessa utgörs av följande metoder: Natur- och landskapsanalys, Kulturmiljöanalys, Kommunalas (SAVE), Estetisk byform, Realistisk by analys och Kvalitativ stedsanalys.

En Stedsanalys bör enligt vägledningen omfatta fyra huvudteman:

- historisk utveckling
- natur- och landskap
- bebyggelsens organisering
- byggnader och enskilda element

Det första temat historisk utveckling anges som en grundförutsättning för Stedsanalyser enligt följande:

Kunnskap om stedets historiske utveckling er et nødvendig grunnlag for å kunne foreta stedsanalyser. I stedsanalysesammenheng dreier historisk kunnskap seg om hendelser og utviklingstrekk og om hvordan de har ført til endringer i stedets fysiske form.⁴⁴

Även natur- och landskapsaspekten anges som en viktig grundförutsättning i stedsanalysen, och pekas ut som den överordnade nivån i analysen av stedets fysiska form. Landskapet utgör den helhet som rymmer både natur- och kulturmiljöer, och är uppbyggt av terrängformationer, vegetation och byggnader, ofta i kombination. Betoningen ligger således på helheten. Innehåller element från andra stedsanalyser, men möjliggör att de visuella, funktionella och meningsbärande dimensionerna i landskapet kan analyseras i sammanhang med sådant som hydrologiska förhållanden, klimat och vegetation.⁴⁵ Gällande bebyggelsens organisering uppmärksammas bebyggelsestruktur, rumsliga sammanhang och enskilda viktiga element. Härmed avses geometriska principer, rumsliga typologier och kommunikationsstråk; förhållanden som ger stedet (platsen/orten) dess form och uttryck. Byggnader och enskilda element slutligen utgör viktiga historiska

⁴³ Miljøverndepartementet (1993) s.3f.

⁴⁴ Ibid. s.11.

⁴⁵ Ibid. s.12, 22.

källor och är också meningsbärande tecken och symboler. Det kan röra sig om allt från landmärken till byggnadsmonument, speciella träd eller gatumöbler.⁴⁶

Karaktäristik för de sex olika metoderna

Av de nedan redovisade metoderna ges de två sistnämnda en mer ingående karaktärisering; Realistisk byanalys och Kvalitativ stedsanalys.

Natur- och landskapsanalys

Fokuserar på landskapet som både natur, form och kultur. Koncentration på det obebbyggda eller glest bebyggda landskapet. Behandlar sällan själva bebyggelsen specifikt. Historien och landskapets dynamik uppmärksammas. Centrala begrepp är rumsstruktur, skala, enhetliga områden, övergångszoner samt speciellt viktiga element. Analys av visuella dimensioner såsom terrängformer och synlighet, samt grönstruktur. Kan användas på olika rumsliga nivåer. Utgör ett nödvändigt grundmaterial vid alla stedsanalyser.⁴⁷

Kulturmiljöanalys

Beskriver den historiska utvecklingen av steden som grund för avgränsning och utpekande av kulturminnen och kulturmiljöer av särskilt värde. Förståelsen av kulturmiljön bör baseras på insikt om vilka krafter som historiskt format kulturmiljön. Fokuserar på värdebeskrivningar som planeringsunderlag. Värderingsmetoden skiljer på egenskaper och kriterier, där "egenskaper" delas in i kunskapsvärden, upplevelsevärden och bruksvärde. Kriterierna inbegriper bl.a. representativitet och sällsynthet. Utvecklad ur den konsthistoriska analystraditionen.

Kommunatlas (SAVE)

Söker efter stads-/bymiljöns och byggnadernas bevarandevärde, baserat på arkitektoniska och historiska värderingar. Bebyggelsestrukturen indelas i dominerande spår, bebyggelsemönster och arkitektoniskt särskilt intressanta detaljer. Används ofta i bevarandeplaneringen och som grund för riktlinjer för ny bebyggelse. Används flitigt i Danmark. Inte så vanlig i Norge. Beskrivs närmare under (1.1.4.2).

Estetisk byutformning

Eftersträvar översikter som beskriver bebyggelsens visuella särart som grund för utformningsregler i förbindelse med planläggningen av ny bebyggelse. En i huvudsak visuell metod som syftar till att utfinna den visuella karaktären. Används mest i områdesskala. Fokus på formegenskaper på översiktlig områdesnivå, där analysen görs på tre nivåer; landskapet, bebyggelsen och områdets möblering. Dessa studeras var för sig med sina specifika egenskaper såsom exempelvis topografi och bebyggelsens olika form och höjd, vars resultat sedan läggs samman för uppsummering av områdets viktigaste särdrag som man bör ta hänsyn till vid ny bebyggelse.⁴⁸

⁴⁶ Ibid. s.13.

⁴⁷ Ibid. s.21-26.

⁴⁸ Ibid. s.41 ff.

Realistisk byanalys

En strukturalistisk analysmodell som tar sin utgångspunkt i omfattande kart- och litteraturstudier samt inventeringar i syfte att försöka förstå och förmedla stadens form såsom denna framträder som en rumsligt ”mätbar” struktur och som ett resultat av olika verkande krafter i den historiska processen. Analysen syftar till att försöka identifiera de grundläggande ordningsprinciperna bakom den fysiska formen. Analysmodellen har utvecklats av de två arkitekterna Karl Otto Ellefsen och Dag Tvilde vid Norges tekniska högskola 1991.⁴⁹

Analysen sker i fyra hierarkiskt ordnade steg, med början i den historiska utvecklingen av platsens form. Därefter urskiljs överordnade strukturella/primära element, vilket även kan inbegripa regleringsplaner, egendomsgränser eller historiska händelser som präglar staden/platsen. Därefter klargörs olika geometriska bebyggelseprinciper. Slutligen avgränsas enhetliga områden. Syftar till att kunna användas som underlagsmaterial vid framtagningen kommundelsplaner och regleringsplaner. Mycket använd i Norge.

Analysen bygger på följande inbördes relaterade och hierarkiskt ordnade rumsbegrepp.

- *Primära element*: överordnade element som präglar steds fysiska struktur, vilket inte nödvändigtvis behöver vara fysiska element. Deras främsta kännetecken är att de har varaktighet och framträder som tydliga spår i steds form
- *Bebyggelsestruktur*: utgörs av de ordningsprinciper som olika delar av staden är ordnade efter. Oavsett deras uppkomstorsaker följer de bestämda regler som speglar funktionella eller kulturella förutsättningar.
- *Tomt-/ägostruktur*: tomtstrukturen svarar mot egendomsuppdelningen inom stedet.
- *Topologi*: avser bebyggelsens rumsliga sammanhang (plats, gator osv). Utgör ett system av byggda rum – en rumsstruktur.
- *Bebyggelsemönster*: beskriver tomtuppdelningens principer och ur de enskilda tomtarna är byggda.
- *Typologi*: avser principerna för hur de enskilda byggnaderna är sammansatta i plan och volym, och visar på kulturella och sociala förhållanden.
- *Morfologi*: variationer i typernas formuttryck, vilka förhåller sig till lokala förutsättningar, topografi och den tidens ekonomi och byggteknik samt individuella val.
- *Ikongrafiska spår*: meningsbärande tecken och symboler i bebyggelsen som kan vara av social och kulturell natur.

Som framgår är det frågan om en analytisk uppdelning i olika rumsliga aspekter, vars analysresultat kan presenteras i form av skafferade kartillustrationer som återger de olika rumsbegreppen var för sig. Denna uppdelning möjliggör olika typer av analyser relaterade till specifika problemanalyser i ett planarbete eller en kulturmiljöanalys. Vad gäller det första steget i analysen, den historiska formutvecklingen och urskiljande av primära element, förmedlas resultatet i form av kartillustrationer som visar bebyggelsemönstret vid olika tidpunkter. Det är också på denna punkt som likheter med DIVE-rapportens tid

⁴⁹ Redovisad i Ellefsen, K.O. & Tvilde, D. (1991): *Realistisk byanalyse*. Skrifter fra arkitektavdelningen NTH 1991, Norges tekniske høgskole, Trondheim.

& rum-matriser (tidsfönster) kan urskiljas, särskilt i rapportens norska exempel Tromsø.⁵⁰ Metoden finns också upptagen som en av flera analysmetoder i Boverkets rapport *Lär känna din ort* (2006), vilken redovisar olika metoder för att genomföra ortsanalyser.⁵¹ I vad mån realistisk byanalys har fått någon spridning inom kulturmiljövårdsfältet saknar jag kännedom om, annat än den kulturmiljöutredning som stadsbyggnadskontoret beställde från Institutionen för kulturvård 2009. I denna magisteruppsats tillämpade Anna Modin och Kicki Söderback metoden i en fallstudie för att förklara och beskriva Gamlestadens historiska bebyggelseutveckling.⁵²

Kvalitativ stedsanalys

Den kvalitativa stedsanalysen bygger på Christian Norberg-Schulz' fenomenologiska platsteori, vilken beskrivs längre fram (1.3.1.2) under rubriken Det existentiella rummet. Metoden, som i vägledningen till stedsanalysen 1993 anges vara under utveckling av Anne Marit Vagstein⁵³ (i samarbete med Norberg-Schulz), syftar till att gripa den byggda miljön som den konkret föreligger (i upplevelserummet) som en specifik plats, förstådd som en uppfattad helhet med rumsstruktur och karaktärsegenskaper, en helhet som svarar mot det vi uppfattar, identifierar och minns. Som påtalas i metodöversikten *Landskap i fokus* är det frågan om en fenomenologisk utforskningsmetod som bygger på inlevelse och en speciell förmedlingsdiskurs med ett språk m.m. som kan vara svårt att förstå om man inte är insatt i nomenklaturen.⁵⁴

Vägledningens klargörande av begrepp och analysupplägg, visar fram vad som skulle kunna kallas olika observanda för att förstå platsen i förhållande till människans uppfattning och bruk.⁵⁵ Det som eftersträvas är således en förståelse av enheten liv-plats med utgångspunkt från både landskap och bebyggelse. Människan förhåller sig till en specifik platsidentitet på tre olika sätt; genom orientering i rummet, identifikation med platskaraktären och minnet av platsens allmänna kännetecken. Dessa förenas i sin tur av den historiska tolkningen/förståelsen av platsen struktur. Det är således frågan om olika "rum", som då kan sägas svara mot fyra olika fokus vid analysen av rummets olika egenskaper enligt följande:

⁵⁰ Riksantikvaren (2009) s.24–36. Ellefsens & Tvildes *Realistisk byanalyse* (1991) finns också upptagen i DIVE-rapportens litteraturreferenser.

⁵¹ Boverket (2006) s.37,73. På Boverkets hemsida beskrivs ortsanalysen på följande sätt: *En ortsanalys tar ett brett grepp om en plats där kulturmiljön är en av flera aspekter. Metoden är ett redskap för att skapa en gemensam bild av de kvaliteter och brister i den bebyggda miljön som möjliggör eller begränsar en god hållbar utveckling. Ortsanalyser utgör en systematisering och sammanställning av baskunskap som behövs för att kunna förstå platsens historia, dagens situation och framtidsmöjligheter.* <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-teori-och-praktik/metoder-att-tydliggöra-kulturvarden/>

⁵² Modin & Söderback (2009). I deras resultatdiskussion framhålls följande: *Genom att tillämpa Realistisk byanalys i vår fallstudie har stor vikt lagts vid att undersöka studieområdets bebyggelsestrukturer och de processer som har skapat dem historiskt. De historiska undersökningarna med hjälp av kartor och historiska beskrivningar har, tillsammans med beskrivningar av Gamlestadens nuvarande form, gett en förståelse för utvecklingen av områdets fysiska strukturer. Analysmetoden kan sägas ha resulterat i en analys som fungerar som en förklarande länk mellan historia och nutid. I analysen identifieras de överordnade strukturella element som har präglat områdets historiska utveckling och lämnat spår i dagens bebyggelsemiljö.* (s.41) Det är således de två första momenten i analysmetoden som prövats.

⁵³ Hänvisning till Vagstein, A.M. (1993): *Kvalitativ 16.stedsanalyse*. I: Byggekonst nr.3/1993, NAL, Oslo.

⁵⁴ Riksantikvarieämbetet (2001a), s.15f.

⁵⁵ Miljöverndepartementet (1993) s.26–29.

- *Orienteringsrummet* definieras av olika typer av gränser såsom kanter, bryn, barriärer, siluetter, riktningar, rumsliga förbindelser och landmärken.
- *Identifikationsrummet* redovisar rumsliga egenskaper som manifesterar platskaraktären, konkreta formegenskaper som dominerar intrycket av platsen; textur, färg, material och ljus. Ljuset är den viktigaste stämningssgivande faktorn, och en direkt effekt av rummets bredd, former, och horisont.
- *Minnesrummet* definieras av de grundformer som kännetecknar platsen, som varianter av generella typer, rumsformer, landmärken och grupperingar.
- *Historierummet* återger hur olika epoker tolkat platsen i förhållande till den tidens förståelse och bruk. Undersökningen sker genom ett urval av betydelsefulla faser i platsen historiska utveckling. Det är också med kännedom om hur platsen blivit tolkad genom olika bruk som det finns bättre möjligheter att hitta en utveckling som respekterar rummet.

Analysen resulterar i en sammanfattande redogörelse för platsens identitet (*genius loci*), en helhetsanalys som kan följas upp av delanalyser såsom estetiska "värden" och antikvarisk hänsyn. I de kartbaserade redovisningarna och analyserna av de olika (upplevda) rummen kan man exempelvis använda den ekonomiska kartan, men då med nyttjande av speciella inskräfferade notationer som visar på hur tingen är "i sig själv" i förhållande till människans uppfattning och bruk. De olika "rummen" kan sedan sammanföras till en samlad bildåtergivning av platsen som en meningsfull helhet på en skrafferingskarta.

Vägledningens exemplifiering av skrafferingstekniken för tankarna till arkitekt Arne Branzells lilla häfte *Att notera rumsupplevelser* (1976), och givetvis också till Kevin Lynch *The Image of the City* (1960). Branzell hänvisar också till Kevin Lynch som en av dem han tagit intryck av.⁵⁶ Detta gäller också Norberg-Schulz, som i *Genius Loci; toward a phenomenology of architecture* (1980) framhåller hans viktiga bidrag till teoribildningen kring platsbegreppet.⁵⁷ Branzells förslag på notationsspråk avses att kunna användas av den projekterande arkitekten för att beskriva förväntade rumsupplevelser, vilket dock inte hindrar att det kan nyttjas för att beskriva/skraffera rumsupplevelser i den befintliga bebyggelsemiljön.

I metodöversikten (2001) framgår att analysmetoden är lite använd, men intressant. Visserligen har exempel på studentarbeten vid Lantbruksuniversitetet kunnat spåras upp, och rimligen är det företrädesvis bland landskapsarkitekter som begreppet används och diskuteras. Inom kulturmiljövårdsfältet däremot känner jag inte till något arbete som använder sig av *Genius loci* som en analysmetod. Norberg-Schulz' begreppsbildning och analysmetod kan vara svår att greppa, i synnerhet vad gäller implikationerna för specifika undersöknings- och tolkningsförfaranden. Likväl finns det anledning att framhålla betydelsen av att analysmetoden inbegriper ett förhållningssätt där upplevelsen kan nyttjas som en kognitionskategori, och som förutsätter en rumslig närvaro vid analysen av kulturmiljön där syftet är att lokalisera och precisera de rumsliga egenskaper som bygger upp den lokala miljöns särart som en helhet.

⁵⁶ Branzell (1976) s.8.

⁵⁷ Norberg-Schulz (1980) s.19f.

Komplementära analysmetoder

Om realistisk byanalys syftar till att bestämma det "mätbara rummet" svarar den kvalitativa platsanalysen mot en utforskning av "upplevelserummet" så som det framträder som ett samspel mellan människa och platsen upplevd som en helhet. Något förenklat kan de sägas svara mot analyser på olika rumsliga nivåer och med hjälp av olika undersökningsmetoder som mycket väl kan kombineras vid utforskningen av det byggda rummets arkitektoniska egenskaper och uttryck som återspeglar av ortens eller platsens historiska berättarinnehåll och karaktärsdrag. De svarar också mot olika användningsmöjligheter inom fysisk planering, där den realistiska byanalysens mer övergripande perspektiv kan nyttjas som ett bakgrundsmaterial vid utarbetandet av översiktsplaner och den kvalitativa analysens mer platsbundna undersökningsresultat kan nyttjas vid framtagningen av planprogram och detaljplaner. Kombinerade bedöms de kunna resultera i en mer fullödlig beskrivning av den specifika kulturmiljöns särart och uttryckspotential som speglar både överordnade och platsbunda egenskaper.

1.1.4.2 SAVE-metoden

Framställningen bygger i huvudsak på Håkan Hökerbergs avhandling *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse* (2005). SAVE (Survey of Architectural Valuse in the Environment), är framtagen av Miljöministeriet i Danmark och etablerad 1988. Det är frågan om en strukturerad arbetsmodell och analysmetod som syftar till framtagning av s.k. kommunatlaser där bevarandevärda miljöer och byggnader i den enskilda kommunen beskrivs och värderas med ledning av enhetligt utformade manualer. Kommunatlaser har inte någon planjuridisk verkan i sig, utan syftar till att ge underlag för skydd genom planregleringar och riktlinjer för ny bebyggelse. Framtagningen genomförs i samarbete mellan kommunen och Miljöministeriet, vilka tillsammans utser en projektledare och övriga konsulter, vanligen arkitekter. Till detta förs också en följegrupp utsedd av kommunen, med representanter för olika lokala föreningar och aktörer. Det är också denna följegrupp som beslutar vilka bebyggelseområden som skall betraktas som bevarandevärda och kartläggas.⁵⁸ Vid framläggandet av Hökerbergs avhandling 2005 fanns omkring 2000 bebyggda strukturer kartlagda och 400,000 byggnader registrerade i Kulturarvsstyrelsens databas.

Avhandlingens innehåll och slutsats

Hökerbergs avhandling ger en initierad och klargörande beskrivning av modellens såväl analytiska uppbyggnad och innehåll som dess undersökningslogistik. Vidare ingår redogörelser för modellens tillkomsthistoria och den diskussion som förekommit med referens till dess användning i den kommunala planeringen samt den debatt som förts i litteratur och facktidsskrifter i Danmark. I detta inbegrips också jämförelser mellan dansk och svensk skyddslagstiftning. Syftet med avhandlingen är att undersöka om modellen kan tillföra kunskaper om den byggda miljön som inte kan erhållas med de metoder som används i Sverige. Det empiriska underlaget utgörs av fallstudier genom undersökning av utvalda kommunatlaser med tillhörande bedömning i vad mån de bebyggelseegenskaper

⁵⁸ Hökerberg (2005) s.71 ff.

som metoden syftar till att fånga upp också framträder i de undersökta exemplen, vilket också bedöms vara fallet.⁵⁹

För att få en uppfattning om skillnader kan utläsas i jämförelser med tillvägagångssätten i Sverige vad gäller analysmodeller och resultat tillförs också en granskning av ett antal olika slag av kunskapsunderlag för bevarandeplanering i olika svenska kommuner. Granskningen utförs bl.a. med avseende till hur de tre bärande analysmomenten i Save-modellen förekommer i de svenska exemplen; dvs topografiskt, arkitektoniskt och historiskt perspektiv. Avslutningsvis redovisas resultatet av den fallstudie som genomfördes med tillämpning av SAVE-metoden i Kungälv för att undersöka dess tillämpbarhet på svenska förhållanden, men då avgränsad till den första delen av metoden som avser kartläggning av den bebyggelsemässiga strukturen. Hökerberg drar följande slutsatser av fallstudien:

Kartläggningen av Kungälvs bebyggelse visar tydligt hur de olika analysperspektiven i SAVE samverkar till att åskådliggöra och förklara det utseende som stadslandskapet uppvisar idag. Genom att inordna de topografiska och historiska villkoren för bebyggelsen i en arkitektonisk-visuell beskrivningsmodell, tecknas en bild av de karaktäristiska dragen i den byggda miljön. Därmed vill jag hävda att SAVE mer än andra metoder uppfyller behovet av kunskapsunderlag för kommunal bevarandeplanering, vars syfte är att redovisa överordnade typiska drag i bebyggelsen.⁶⁰

Metoden bedöms inte heller vara begränsande för att kunna skildra både generella och säregna egenskaper i den byggda miljön. Det speciella med metoden som Hökerberg framhåller är att topografiska och historiska förhållanden visualiseras genom de arkitektoniska iakttagelserna. Det historiska inslaget är också mer framträdande än vad som är vanligt i andra visuella metoder. Metoden förutsätter också att de historiska fenomenen är synliga för att de ska beaktas i kartläggningen.⁶¹

Modellen

Redovisningen avgränsas till den del i avhandlingen som handlar om kartläggningen av byggda strukturer.⁶²

Efter den genomförda förstudien, som resulterat i en bruttolist med förslag på byggda miljöer som kan vara bevarandevärda (förundersogelserapport”), gör följgruppen ett urval som bedöms vara motiverade för närmare kartläggning. Därefter vidtar fältarbetet som utföres av 4–6 personer, vilket utföres med utgångspunkt från de tre grundläggande analyskriterierna; topografiska undersökningar, historiska analyser och arkitektoniska iakttagelser.⁶³ Kartläggningen av de byggda strukturerna indelas i de tre kategorierna *dominerande drag – bebyggelsemönster – bebyggelseelement*.

⁵⁹ Ibid. 114-118

⁶⁰ Ibid. s.239.

⁶¹ Ibid. s.239.

⁶² Den del som behandlar registreringen och värderingen av enskilda byggnader bedöms inte relevant att närmare redogöra för i detta sammanhang.

⁶³ Hökerberg (2005) s.74.

Kategorin dominerande drag syftar på relationen mellan bebyggelse och landskap, strukturskapande rumsliga sammanhang, stadsprofiler, framträdande gaturum och vägsträckningar, dominerande monument och platser m.m. Bebyggelsemönster i sin tur avser hur överordnade strukturer framträder rumsligt, exempelvis arkitektoniskt karaktäristiska stadsdelars, områdets eller kvarters gatunät, bebyggelseprinciper och byggnadstyper. Element i bebyggelsen slutligen avser arkitektoniska element av särskilt intresse, exempelvis gaturum, torg, fasader samt grönområden och vattendrag som samspelar med bebyggelsen.

På den särskilda strukturkartan skall det finnas noteringar som i förekommande fall markerar väsentliga terrängformer, rumsdefinierande element, siktlinjer, strukturens avgränsning, fixpunkter såsom byggnader, monument och kyrktorn, utsikter och siktlinjer. Gällande den historiska analysen kan sådana stickord tillföras som historisk stadsplan, tomtstrukturer, historiska utvecklingsperioder, gatu- och platsstrukturer som åskådliggör ursprungliga funktioner och byggnadshistoria. De arkitektoniska iakttagelserna är försedda med angivelser såsom exempelvis rumsliga relationer, öppningar gränser, axlar, riktningar och bebyggelsehöjder.⁶⁴

Hökerberg påtalar att SAVE-metoden är påtagligt visuell-arkitektonisk till sin karaktär, vilket också återspeglas i modellen för fältarbetet, där just analyskriteriet arkitektoniska iakttagelser kommer först.

Resultatet av kartläggningen av bebyggda strukturer skall uppfattas som en arkitektonisk värdering, i vilken de topografiska och historiska analyserna syntetiseras. Topografiska och historiska förhållanden kan ha en kvalificerande verkan på värderingen, men det är den arkitektoniska aspekten som slutgiltigt kommer till uttryck vid beskrivningen av bevarandevärda bebyggda strukturer.⁶⁵

I den modifierade tillämpning av metoden som Hökerberg använde sig av i Kungälv, har han valt att i stället för bevarandevärda sammanhang använda termen ”karaktärsdrag” för att betona att analysen även bör uppmärksamma strukturer som inte kan betraktas som bevarandevärda, för att därigenom införliva ett förändringsperspektiv i kartläggningen som utöver bevarandevärden i bebyggelsen även kan ge kommunen en uppfattning om hur den existerande strukturen kan förbättras.

Slutsatsen är därför att metoden är väl ägnad att fylla det konstaterade behovet av kunskapsunderlag för kommunal bevarandeplanering, vars syfte är att redovisa överordnade fenomen i bebyggelsen, liksom att metoden är generellt användbar i stadsmiljöer.⁶⁶

Med utgångspunkt från Hökerbergs initierade redovisning och tillämpning av metoden, och oaktat det värderande urvalsförfarandet, bedöms det analytiska perspektivet i SAVE-modellen som ett principiellt fruktbart förhållningssätt på det övergripande planet. Härigenom kan stadsrummets olika rumsliga och arkitektoniska egenskaper analyseras och

⁶⁴ Ibid. s.75–78.

⁶⁵ Ibid. s.78.

⁶⁶ Ibid. s.250.

beskrivs som retrospektiva återspeglings, vilket torde vara av signifikant betydelse för resultatets operativa tillämpbarhet inom fysisk planering.

Avslutningsvis noteras att SAVE-metoden sedermera kommit att kompletteras med den s.k. KIP-metoden (Kulturhistorien i planläggningen), vilken utvecklades som ett resultat av regionplaneringens behov av att avgränsa värdefulla kulturmiljöer i det öppna landskapet och landsbygdsbyarna. Metoderna har gemensamma drag, men också en del skillnader, vilket närmare relateras i den uppdaterade vägledning som Kulturarvsstyrelsen tog fram 2011 i syfte att visa på SAVE-metodens digitala registreringsmöjligheter och användningspotential i den kommunala planeringen.⁶⁷

1.2 Planeringsunderlag inom byggnadsvården

Beträffande byggnadsvården ligger den före i tid med avseende till försöken att utfinna metoder för analys och beskrivning av enskilda byggnadsverk. I detta fall gäller saken i första hand dokumentationsproblematiken, där det redan 1981 kommer en handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning. Handledningen behandlar företrädesvis beskrivningsmodaliteterna komponent och byggnadshistoria. Det är först under 00-talets första hälft som mer påtagliga kraftansträngningar kan noteras från officiellt håll, där den kulturmiljövårdande analys- och beskrivningsproblematiken på ett mer tydligt sätt sätts in i ett operativt planeringssammanhang med utgivandet av boken *Fem Pelare*. Denna handledning är samtida med utgivningen av boken *Kulturhistorisk värdering*, till vilken det också hänvisas som grund i den kulturhistoriska analysen.

Inom byggnadsvården har behovet av mer ändamålsenliga planerings- och projekteringsunderlag varit föremål för diskussion under lång tid. På Riksantikvarieämbetets höstmöte 1978, där man med utgångspunkt från remisser till länsstyrelser och läns museer bland annat diskuterade frågor om råd och anvisningar till byggnadsminneslagen, dominerades diskussionerna av dokumentationsproblematiken. Här framhölls att det ofta saknas underlagsmaterial som grund för en bedömning av det kulturhistoriska värdet. För att lösa dokumentationsbehovet diskuterades möjligheten att fylla upp detta behov med beredskapsarbeten och arkitektstudenter. Detta skulle kunna tolkas som en återspeglings av att byggnadstolkningens problem underskattades; eller snarast att denna form av kunskapsuppbyggnad inte associerades med dokumentationsuppdraget.⁶⁸ Dokumentationsproblemet var ett genomgående tema inom sektorn under dessa år. Vanligen var det dokumentationsuppdragets material- och byggtekniska problem som lyftes fram i diskussionen, mer sällan metodologiska frågeställningar associerade med den kulturhistoriskt uttolkande uppgiften.

Mot bakgrund av det nya bidragssystem (byggnadsvårdsreformen) som antogs 1981 med tillhörande förordning om statsbidrag till vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse (SFS 1981:447) samt de av RAÄ och Statens historiska museer utarbetade *Föreskrifter om tillämpning av förordningen* (KRFS 1981:3, ersatt med KRFS 1983:12), framhöll byråchef Evald Gustafsson vid RAÄ i en artikel i *Kulturminnesvård* 1982 att det som komplement till föreskrifterna behöver utarbetas *allmänna råd* (det som blev *Byggnadsvård*

⁶⁷ Kulturarvsstyrelsen (2011) s.9ff.

⁶⁸ Jonsson & Nyström (1979).

med bidrag och lån 1983). Den redovisning av dokumentationsproblematiken som Gustafsson lade fram skulle kunna betecknas som en sammanställning av de utvecklingsbehov som vid denna tid förelåg vad gäller kulturminnesvårdens medverkan i restaurerings- och ombyggnadsarbeten.

Det tycks ha varit brister i alla led i restaureringsprocessen (*byggnadshistoriska undersökningar, dokumentation av arbetena och den kulturhistoriska kunskap som vunnits samt fylliga rapporter.*) Gustafsson framhöll också att detta är något som ”ofta påpekats”. Vidare uppmärksammas omnämnandet av den arbetsgrupp vid RAÄ som särskilt diskuterade dokumentationsmaterialets utformning, och att arbetsgruppens resultat bör komma till användning vid utarbetande av allmänna råd på denna punkt.⁶⁹ Det är också mot bakgrund av byggnadsvårdsreformen som utgivningen av *Handledning i byggnadsarkeologi* och broschyren *Att vårda och restaurera en kyrka* skall ses.

1.2.1 Problemet uppmärksammas

I den förstudie som jag utförde i samverkan med konservator Johan Dahl i Falun och ingenjör Ingmar Nygren i Säter 1999 avseende ett utvecklingsprojekt syftande till att identifiera problem och möjligheter i restaurerings- och ombyggnadsprocessens initiala projekteringskede och att utveckla modeller för programutformning och projekteringsmetodik vid restaurering och ombyggnad, görs bland annat följande bedömning:

Metodutvecklingen är emellertid generellt eftersatt vad gäller restaurerings- och ombyggnadsarbeten och byggnadsvårdande förvaltning, inte minst inom kulturvårdsektorn där även den ekonomiska och juridiska kunskapen är svagt utvecklad. Brister i processens initiala skeden, bl.a. orsakade av en summariskt hållen dokumentation, leder ofta till en ryckig och ineffektiv genomförandefas med orimligt höga kostnader. Det saknas styrsystem och enkla rutiner för att konkretisera kultur-, respektive bruksvärden och miljövårdande krav i arbetshandlingar och ekonomiska kalkyler, vilket får allvarliga konsekvenser för såväl den kultur- och miljövårdande som den ekonomiska revisionen. Ytterst är det brukarna, fastighetsägarna och berörda myndigheter som förlorar på avsaknaden av relevanta styrinstrument.⁷⁰

Målet för det planerade FoU-arbetet var att bidra till att utveckla metoder och modeller för programarbete och projekteringshandlingar som kan underlätta kommunikationen och förståelsen mellan olika projektintressenter. Relevansen i rapportens identifierade brister och behov vad avser kulturvårdande restaurerings- och ombyggnadsprojekt, verifierades med hänvisning till ett antal utredningar. Härvid omnämns bland annat Riksantikvarieämbetets förstudie om utbildningsbehov och kompetensfrågor inom byggnadsvården, utförd i enlighet med regeringens uppdrag nr 6 i regleringsbrev 1997. I denna förstudie föreslås bland annat att regeringen ger Riksantikvarieämbetet följande uppdrag:

... att utreda på vilket sätt generella principer för byggnadsvård kan formuleras i t.ex. föreskrifter, allmänna råd eller handböcker. Syftet är att ge lagstiftningens intentioner

⁶⁹ Gustafsson, Evald (1982).

⁷⁰ Dahl m.fl. (1999) s.5.

bättre genomslagskraft och öka förutsättningarna för att den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska vårdas med den kompetens som är önskvärd.

Det kan även noteras att Riksantikvarieämbetet bl.a. avsåg att vidta åtgärder för att *Ut-
arbeta ett stöd för länsstyrelserna att i villkor vid beslut enligt KLM och byggnadsvårds-
förordningen ställa krav på kompetens, arbetsprocess och material samt att i samarbete
med länsstyrelser, läns museer och förvaltare av kulturhistorisk värdefulla byggnader ut-
veckla diskussionen om vilka restaureringsprinciper som ska vägleda byggnadsvårdsar-
betet.*⁷¹

Vidare hänvisades till Byggforskningsrådets underlag till forskningsprogram 1997–1999, där bland annat avsaknaden av processtyrning och begreppsutveckling för kvalitetssäkring inom byggprocessen i allmänhet uppmärksammades.⁷² Bristerna i restaurerings- och ombyggnadsprocessen hade givetvis inte bara att göra med kulturmiljövårdens svårigheter att i initialskedena konkretisera kulturmiljövärdena. Forskningsprojektets relevans och angreppssätt bekräftades i de yttranden som inkom från Fortifikationen, Boverket och Statens Fastighetsverk till den bidragsansökan som projektgruppens ställde till Byggforskningsrådet 1998. Riksantikvarieämbetet å sin sida ställde sig skeptisk till vad man bland annat kallade invecklad teoretisk överbyggnad och forskningsmiljöns relevans, men bekräftade relevansen hos de delar av projektet som hade fokus på projekteringskedena och värderings- och analysmodeller.⁷³

Projektiden kan delvis hänföras till projektgruppens erfarenhet i ett antal olika restaurerings- och ombyggnadsprojekt. Men hur denna typ av processer i faktisk praktik fungerar idag har jag ingen inblick i, annat än indirekt genom den bygglovsprövning och genomförandekontroll som utförts vid Stadsbyggnadskontoret i Göteborg. Här kan noteras att processhanterings problem inte sällan har att göra med byggherrens bristande uppmärksamhet på att det är frågan om en kulturhistoriskt värdefull byggnad, varvid de nödvändiga antikvariska utredningar som krävs inför projekteringen aktualiseras först vid bygglovsprövningen då projekteringen i många fall kommit långt i sina lösningar. Men hur allmänt detta är förkommande i förhållande till de många ombyggnadsprojekt som idag genomförs på ett mer föredömligt sätt där de antikvariska förundersökningarna kommer in tidigt i processen som påverkande dokument, saknar jag tillräcklig överblick för att kunna uttala mig om.

1.2.2 Råd och Anvisningar för dokumentation och den sektorsinterna debatten

Beträffande beslutshandlingar till och dokumentationer av byggnadsminnen, kan även i detta fall konstateras en positiv utveckling med hänsyn till deras operativa ändamålsenlighet då dessa byggnader står inför krav på förändringar. Likväl finns det anledning att fråga sig i vilken utsträckning utvecklingen av en bättre beskrivningsdiskurs svarar upp mot kulturmiljövårdens och projekteringsprocessens behov i olika operativa instanser.

⁷¹ Riksantikvarieämbetet (1997a) s.4 resp. 6.

⁷² Byggforskningsrådet (1996).

⁷³ Holmström, Sören (2000a) *Programutformning/Projekteringsmetodik*. Sammanställning i matris av yttranden avseende BFR-ansökan 1998.

I Riksantikvarieämbetets Råd och Anvisningar 1980 avseende tillämpningen av byggnadsminneslagen, angavs syftet med dokumentationen enligt följande:

Det närmast liggande syftet med dokumentationen är att ge det nödvändiga underlaget för byggnadens vård och att underlätta handläggningen av tillståndsärenden och samrådet mellan byggnadens ägare och länsstyrelsen eller den av länsstyrelsen förordnade antikvariska kontrollanten. Med utgångspunkt från dokumentationsmaterialet skall man kunna avgöra hur underhålls- och reparationsarbeten skall utföras så att byggnadens karaktär och utseende inte förvanskas och vilka metoder och material som skall användas för att inte skador skall uppstå på byggnaden. Dokumentationsmaterialet skall också kunna utgöra grund för ställningstaganden och beslut när det gäller förslag till ombyggnader och andra förändringar. Vidare bör man med utgångspunkt i dokumentationsmaterialet kunna avgöra om byggnaden ändrats i strid mot meddelade skyddsföreskrifter.⁷⁴

De anvisningar som gavs för vad dokumentationen bör innehålla indelas i karta, ritningar, fotografier, byggnadshistorik och objektsbeskrivning. Beträffande själva objektsbeskrivningen anges visserligen ”formspråk”, men i huvudsak ligger fokus på material, bygghälskomponenter och utsmyckningsdetaljer.

Detta kan betraktas som en mer eller mindre utpekande beskrivningsdiskurs där fotograferingen framhålls som ett viktigt medium, vilket visserligen utgör en grundförutsättning för myndighetens kontrollfunktion. När det gäller vad som omnämns ”fullständig dokumentation”, drivs den tekniska dokumentationsdiskursen än längre, med syfte att kunna nyttjas för en eventuell rekonstruktion i händelse av partiell eller total förstörelse. Detta må vara relevant inom ramen för byggnadsminnena betraktade som museiobjekt, men även dess byggnader och anläggningar är föremål för anspråk på nya funktioner och ombyggnader. Det är också inom ramen för dylika förändringsscenarios som granskningen och bedömningen av besluts- och dokumentationsunderlagens ändamålsenlighet har gjorts i detta arbete, dvs relativt det angivna syftet att dokumentationen också skall kunna utgöra grund för ställningstaganden och beslut när det gäller förslag till ombyggnader och andra förändringar.

I betänkandet *Kulturminnesvård* (SOU 1972:45) utreds kulturminnesvårdens arbetsfält från ett flertal olika utgångspunkter, och i kapitlet som särskilt behandlar *Aktuella problem inom kulturminnesvården* behandlas olika slag av metod- och processproblem inom byggnadsvårdsfältet under avsnittet 6.5 *Undersökningar och dokumentation*. Här särskiljs olika typer av undersökningar, bland annat undersökningar som görs i syfte att ge underlag för beslut om bevarande och vård på längre sikt samt undersökningar som görs i samband med restaurerings- och ombyggnadsarbeten. Det påtalas att undersökningar som görs i samband med vård- och restaureringsåtgärder är den mest eftersatta och att det saknas system för rapportering och arkivering av iakttagelser under arbetet. Vidare fastslås att detta ofta kunnat konstateras i projekteringen och utförandet av restaureringsarbetena, och att en av de viktigaste orsakerna är bristande kunskaper i äldre byggnadsteknik.

⁷⁴ Riksantikvarieämbetet (1980a) s.39.

A PROBLEM OCH ANGREPPSSÄTT

I huvudsak är det de tekniska materialaspekterna som står i skottgluggen då bristerna i handläggningsordningen och avsaknaden av metoder för planeringen av restaureringsarbeten kritiseras; inte frågan om objektsbeskrivningarnas kulturhistoriska och operativa relevans. Härvid föreslås skapandet av en central underhållsorganisation som genom Riksantikvarieämbetet knyts till det statliga beståndet av kulturhistoriska vårdobjekt, vilken även skulle inbegripa viss projekteringsverksamhet.

Detta skulle innebära att de önskvärda typstudierna beträffande projekteringsmetodik, förundersökningar, dokumentation och kontroll kunde bedrivas i ett sammanhang vid Riksantikvarieämbetet till grund för allmänna anvisningar att utges för denna typ av arbeten.⁷⁵

På Riksantikvarieämbetets höstmöte 1982 gick dåvarande landsantikvarie Sten Rentzhog till generalangrepp på byggnadsminnesvården, refererad i en artikel i tidskriften Kulturminnesvård 1983/1. Rentzhog dundrade *'sluta leka ekorrar och frimärkssamlare'* *"...när han i sitt anförande skarpt kritiserade den gamla traditionen av inventeringar och materialsamlande som finns inom den svenska byggnadsminnesvården."* Beträffande urvalsfrågan, menade han att det bygger på ett barbariskt tyckande, och frågade sig följande:

...: hur ofta dömer vi efter fakta och sammanhang som vi kan beskriva och ge uttryck för? Hur ofta dömer vi inte i stället efter ett subjektivt tyckande vars grund inte är vetenskap utan vår privata, med åren upplagrade erfarenhet av vad som kan vara märkligt, exklusivt eller representativt? Och så har vi vår stora räddningsplanka: om huset är väl bevarat. Men det är ju en bedömning som vem som helst kan göra och som vem som helst kan ifrågasätta!⁷⁶

Intressant är att Rentzhog alltid upplevt arkeologin som ett avundsvärt föredöme för byggnadsminnesvården. Den har i samverkan med universitetsforskningen *"...metodiskt arbetat med dateringar och sammanhang, med olika objektstypers sociala och ekonomiska tolkning, med bebyggelsehistoriska sammanhang."* Här noteras att det just är arkeologer som under 90-talet bidrar med de sektorsinternt mest intressanta exemplen på utvidgade tolkningsperspektiv, så som detta återspeglas i tidskriften Kulturmiljövård. Rentzhog hänvisade också till Svenska Stad som föredöme, där man arbetade med hypoteser om sociala förhållanden och dess sammanhang med bebyggelsen. Rentzhog menade att det inom svensk byggnadsminnesvård finns en gammal tradition av inventering och materialsamlande.

Och om man ser på allt som publicerats under de gångna 80 åren så är det mest just materialpublikationer, med Sveriges kyrkor som det mest utmärkande exemplet. /---/ Vad har vi inom kulturminnesvården för glädje av detta frimärkssamlande? Alla dessa fakta är ju totalt värdelösa innan de sammanställts, tolkats och bearbetats – och fogats samman med forskningsresultat från andra vetenskaper. Det är analysen, syntesen och slutsatsen vi måste ha – då först får byggnadsminnesvården ett arbetsinstrument.⁷⁷

⁷⁵ SOU (1972:45) s.73.

⁷⁶ Rentzhog (1983) s.10.

⁷⁷ Ibid. s.10f.

Rentzhogs kritik av byggnadsminnesvården exemplifierar avsaknaden av en metodologisk diskussion och teoribildning med referens till byggnadstolkningens problem inom byggnadsvården vid denna tid. Beträffande bristen på analyser och synteser, är det överblick och sammanhang över ett större material vad gäller städernas funktion och utveckling som Rentzhogs efterlyser, vilket spiller över på uttolkningen av de enskilda monumenten. Det är mot denna bakgrund som Gunnar Redelius replikskifte med Rentzhogs blir belysande i Kulturminnesvård två nummer senare. Redelius erkänner att den översiktliga analysen möjligen har försummats.

*..., men är det verkligen så kolossalt intressant att jämföra en husräcka i Eksjö med en husrad i Arboga? Det är väl ändå att jämföra äpplen och päron?*⁷⁸

Redelius kritik mot översiktliga kunskapssammanställningar till förmån för djuplodande studier av enskilda monument har relevans inom ramen för kunskapsbildningens operativa problem i samband med restaureringar, även om detta inte explicit låg till grund för hans problemformulering så som det framställdes i artikeln.

Redelius perspektiv på behovet av djuplodande studier av enskilda monument skulle kunna omformuleras som ett metodologiskt forskningsfält i syfte att utveckla arbetsinstrument för den ingripande kulturmiljövården, där just det enskilda monumentets problem står i fokus. I stället är det två olika historiska forskningsperspektiv som står mot varandra, vilka givetvis inte utesluter varandra vid analysen och tolkningen av ett enskilt byggnadsminnesmonument. Samtidigt bör det uppmärksammas att Rentzhog på inget sätt underskattade betydelsen av att uttolka det enskilda monumentets särart som ett kommunikativt rum, tvärtom. Detta framgår då han i en artikel i Kulturmiljövård 1996 drygt ett decennium senare framhåller kyrkornas potential som berättande dokument, vilket sker mot bakgrund av den då pågående diskussionen om övertaliga kyrkor.

Det är två saker som Rentzhog särskilt pekar ut för att vi skall kunna vidga våra uttolkningar av sockenkyrkornas historia och betydelser; att mer lyssna till våra känslor och en bredare historisk tolkningshorisont, där han just trycker på vikten av den känslomässiga inlevelsen för att kunna tolka historien.

*Vi är så rädda att blanda in känslor i upplevelsen av historien och i vår yrkesroll, men vi kanske borde lära oss. För det är inlevelse som behövs för att tolka historien, för att skilja de omistliga trådarna från de undgängliga." /.../ Ser vi det svenska samhället i stort kan nästan varje del av historien symboliseras och förklaras via våra sockenkyrkor. I kulturvårdens bedömningar och argumentation har vi bara använt en bråkdel av alla egenskaper som finns att lyfta fram. Framför allt har vi sysslat med konsthistoria, ibland också med byggnadsteknik." /---/ Allt vi har i kyrkan av inredning och föremål måste allra först ses som uttryck för hur var tid har firat gudstjänst på sitt sätt. Vi måste åter bli flitigare så vi kan läsa och förklara alla dessa symboler, figurer och bilder som visar hur kyrkan använts och som förmedlar kunskapen om det liv som en gång levts där.*⁷⁹

⁷⁸ Redelius (1983) s.44.

⁷⁹ Rentzhog (1996) s.23f,26.

Dokumentationsproblemet

Byggnadsminnesvårdens dokumentationsproblem har förföljt kulturminnes(miljö)vården under många decennier. Vi kan få en viss inblick i hur förhållandena var omkring 1980-talets mitt genom den redogörelse som antikvarie Boel Almqvist vid dåvarande Dokumentationsbyrån på Riksantikvarieämbetet gav i Kulturminnesvård 1984/5. Den bild som framträder av innehållet i det material som inkommer till ämbetet är i högsta grad varierande, där beslutshandlingarna ofta är kortfattade med följande angivelser:

... skyddsföreskrifter, fastighetsbeteckning och de föga upplysande raderna om att byggnaden/byggnaderna 'bevarar egenarten hos en gången tids byggnadsskick och är med hänsyn därtill att anse som synnerligen märklig', något som i sig är villkor för en byggnadsminnesförklaring.⁸⁰

De särskilt framtagna dokumentationerna i Göteborgs- och Bohus län lyfts fram som de mest givande, tätt följd av det material som tagits fram i Hallands län, enligt den bedömning som Almqvist gjorde. Denna upplysning blev en överraskning vid läsningen av artikeln, eftersom det var just i dessa två län som forskningsarbetets inhämtande av primärmaterial hade påbörjats. Vidare framhölls i artikeln Älvsborgs och Västerbottens dokumentationer, det sistnämnda länet med speciellt innehållsrika beslutshandlingar enligt artikelns utsago. Även dessa två län har sedermera kommit att ingå i avhandlingens primärmaterial.

Av artikeln framgår det inte vilka kriterier som ligger till grund för dessa bedömningar, annat än indirekt genom den hänvisning som sker till den rutin som läns museet i Uddevalla hade tagit fram enligt följande; I Insamling av Data, II Fältarbete med beskrivning och uppmättningsritning samt III Sammanställning av materialet. Resultatet i moment I belyser områdets och/eller byggnadens sociala och historiska bakgrund, i moment II följer illustrationer och beskrivningar av byggnadsminnet och i det avslutande momentet III tillkommer en kulturhistorisk bedömning med anvisningar inför byggnadsminnesförklaringen. Detta överensstämmer väl med hur dessa dokumentationer utformades långt in på 90-talet i detta län. Det kan förutskickas att syntetiseringen av de två första momenten ofta uteblir, där de beskrivande framställningarna sällan förs vidare till en mer utvecklad byggnadstolkning.

Slutligen låter artikeln oss förstå att det vid denna tid pågick ett samarbete mellan ämbetets dokumentationsbyrå och länsstyrelsen i Stockholms län för att få till stånd en enhetlig mall för dokumentationen. Vidare hade ämbetets sektion för byggnadsinventering utarbetat ett förslag till blankett, vilken var tänkt att tillsändas samtliga länsstyrelser i syfte att ge en mall för registrering av det snabbt växande antalet byggnadsminnen.

1.2.3 Ett återkommande spørsmål

Problemen med bristande dokumentationer och restaureringsrapporter var ett återkommande spørsmål under 1980- och 90-talen, vilket också inbegrep de särskilda projektpassade undersökningar och analysmodeller som framtas i samband med olika

⁸⁰ Almqvist (1984) s.1.

restaurerings- och ombyggnadsprojekt. Här tre exempel från 1980- och 90-talen som belyser problemområdet, dels två med anknytning till restaurerings- och ombyggnadsprocesserna, dels ett med direkt adress till byggnadsdokumentationernas kulturmiljöinnehåll.

I temanumret om de omfattande restaureringsarbeten som genomfördes som ett led i sneringen av stadsdelen Haga under 1980-talets första hälft, ges en samlad bild av hur man hos olika aktörer hade upplevt detta komplicerade stadsbyggnadsprojekt, och de olika problem som kulturminnesvården ställdes inför.

I dåvarande länsantikvarie Hans Anderssons inledande artikel konstateras bland annat följande:

Diskussionerna före beslut om byggstarten för några av trähuskvarteren – just de som beskrivits i detta nummer: Korpralen och Grenadieren – hade varit oändliga på alla plan. Många gånger hade man nästan gett upp. När det plötsligt lossnade gick det mycket fort! Formerna för vår medverkan var från början oklar. I varje fall underskattade vi förmodligen arbetsinsatsen till att börja med. Mycket gällde ju att motivera och förtydliga de historiska kvaliteterna och få förståelse för dem under projekteringen. /---/ En viktig erfarenhet är att man för att klara ett sådant här projekt från kulturminnesvårdens sida måste satsa betydande resurser i både de förberedande stadierna och vid genomförandet. Genom entreprenadförhållanden blir de förra av särskild betydelse.⁸¹

Inom kulturmiljövården var detta ett pionjärbete, där antikvarierna kom att bli en integrerad del i byggprocessen från förberedelser och projektering till genomförande. De ansvariga, antikvarie Gudrun Lönnroth och arkitekt Lena Tegnér från Göteborgs historiska museum, vilka deltagit i projekteringen och övervakat ombyggnadsarbetet i 14 olika hus genom antikvarisk kontroll, beskriver i en artikel de olika antikvariska problem som uppstod. Beträffande problemen under själva projekteringen framför de följande:

Den första och kanske viktigaste uppgiften för museet i projekteringen har varit att överföra våra kulturhistoriska värderingar till projektörerna. Vi har också prövat olika former för detta arbete.

En första variant var att på ritningar och i protokoll redovisa vad som borde bevaras och med en skala 1–3 ange hur angeläget ett bevarande var. Metoden påminner om andra moment i en normal projektering men visade sig inte vara särskilt bra. I varje fall gav den inte tillräckliga upplysningar till projektörerna, utan det krävdes ändå ett mycket nära samarbete under projekteringsarbetet.

Vi har därför för de senare kvarteren valt att delvis inventera parallellt med projektörerna och direkt på platsen visa vad som är viktigt att bevara. Då kan vi framföra dels krav att behålla vissa fasaddetaljer, kakelugnar, skåp, dörrar osv, dels önskemål om att bevara andra värden som är svårare att förmedla i protokoll eller på ritningar, t ex fina rumssamband och för huset typisk fördelning mellan stora och små lägenheter.⁸²

Göran Kåring, fil dr i konstvetenskap vid Stockholms universitet, pekar i en artikel i Kulturmiljövård 1997/4 på svårigheten att avgöra vilka ideologiska ställningstaganden som gjorts i en restaureringsprocess beroende på den bristande dokumentationen. Mot

⁸¹ Andersson (1985) s.4.

⁸² Lönnroth & Tegnér (1985) s.28f.

bakgrund av det faktum att de flesta ingrepp vid en restaurering kräver ideologiska ställningstaganden av skiftande art – bl.a. avvägningen om det är formen eller materialet som skall restaureras – konstaterar han att det är svårt att reda ut hur diskussionerna förts på denna punkt i olika projekt. Detta p.g.a. den bristande dokumentationen.

Lika omsorgsfull som dokumentationen av det äldre tillståndet hos byggnader eller föremål brukar vara, lika svag är den vanligen när det gäller vilka överväganden som gjorts. Byggherrar, arkitekter, ingenjörer och myndigheter nöjer sig i allmänhet med att i handlingarna definiera metoder, tekniker, material och färg men tiger om avsikter och mål. / Det är bara i enstaka fall som detta görs. Så för den stora mängden av restaureringsprojekt kan man enligt Kåring ibland få intrycket av att de principiella ställningstagandena och diskussionerna/ ...skett informellt, över en kopp kaffe eller på stående fot i byggdammet. /.../ Det borde vara angeläget att dokumentera den i lyckliga fall fruktbara dragkampen mellan användare, arkitekt och antikvarie, så att framtiden fick bättre inblick i vilka ekonomiska, politiska, estetiska och praktiska skäl som legat bakom en restaurering. Och inte minst vilken syn på historien, människan och åldrandet som varit grundvalen.⁸³

Bristen på redogörelser för ställningstaganden i dokumentationerna av olika restaureringsprojekt har rimligen ett samband med att sådana frågeställningar aldrig varit aktuella, i varje fall inte som formulerade problem. Dessutom måste en redogörelse för olika ställningstaganden rimligen också göras i förhållande till ett framtaget underlag med beskrivning av byggnadens kulturhistoriska innehåll och formegenskaper samt formulerade mål och riktlinjer i planeringsskedet.

1.2.4 Nya ansträngningar

Under 00-talets första hälft görs nya ansträngningar inom kulturmiljövården för att komma till rätta med byggnadsundersökningarnas bristande ändamålsenlighet i samband med restaurering och ombyggnad. Under denna period genomförs ett stort antal seminarier, varav en seminarieserie under 2002 och 2003 arrangerad av Statens Fastighetsverk och Riksantikvarieämbetet kring kulturvärdesbeskrivningar, de s.k. Riddarholmsseminarierna med fokus på pedagogiska problem i den operativa skärningspunkten mellan förvaltning och bevarandekrav. Resultaten av dessa seminarier beskrivs av Lena Simonsson, arkitekt och chef på Kulturarvsenheten inom Statens Fastighetsverk i en artikel i Kulturmiljövård 2004/1.

LS inleder med att påtala den bristande tydligheten i beskrivningen av fastigheternas kulturhistoriska värden, vilket oftast lett till kommunikationsproblem. Utgångspunkten för Riddarholmsseminarierna var förvaltarens vardag, vad gäller bevarandekrav kontra nyttjandekrav, tillgänglighet m.m. De grupparbeten som genomfördes hade som utgångspunkt de första utkasterna till en värdebeskrivning för bl.a. Gamla Riksarkivet, till vilket fogades följande frågeställningar. Gav värdebeskrivningar ledning vid ställningstaganden till de föreslagna åtgärderna? Var värdena tillräckligt beskrivna för att kunna avgöra åtgärdernas påverkan på värdena? Var beskrivningarna förståeliga för alla – förvaltare, arkitekter, hyresgäster?

⁸³ Kåring (1997) s.25.

Simonsson framhåller i artikeln att de kulturhistoriska värdena måste förklaras och beskrivas så de upplevs som trovärdiga, och att det tvärtom inte räcker med att räkna upp de fysiska egenskaper man ska ta hänsyn till utan att förklara i vilket avseende de bidrar till det kulturhistoriska värdet.

Alltså – några slutsatser:

- 1. Vi måste hitta ett språk som är gemensamt för tekniker och antikvarier.*
- 2 Vi ska göra ett koncentrat av fastigheternas speciella värden – så att det tydligt framgår vad som utmärker den i förhållande till andra.*
- 3 Vi ska inte bara beskriva vilken sorts kulturhistoriska värden som finns – utan också vari de rent fysiskt består.⁸⁴*

Därefter presenteras utdrag ur beskrivningen av Gamla Riksarkivet, en värdebeskrivning som även granskats i detta arbete. Beskrivningen har det företrädet att den har ett materiellt berättande perspektiv, där berättarteman binds till ett stort antal byggdelar och installationskomponenter. Det dominerande intrycket är ett slags byggdelsuppdelat utpekande av berättande element. Härvid erhålles en antikvarisk överblick såsom ett slags materiellt uppburet signalsystem. Däremot är det inte frågan om en beskrivning/uttolkning av det ”kommunikativa rummet”, även om det finns inslag som gränsar till detta såsom plan och index syftande på arkivfunktionen. Vidare förekommer en del karaktäriserande uttryck och lokalitetsynteser med identifikationer som inte bör underskattas. Sammantaget ser man antydningar som pekar fram mot en mer utvecklad dokumentationsdiskurs.

Här uppträder av allt att döma den enda artikel i det granskade tidskriftsmaterialet som på ett tydligt sätt pekar på behovet att utveckla system/metoder för värdebeskrivningarna inom byggnadsvården med direkt bäring på forskningsobjektets problemförståelse. Dels gäller det vikten av att peka ut de fysiska egenskaper som bär fram värdena (dvs syntesen av identifikation och lokalitet), dels gäller det värdebeskrivningarnas kommunicerbarhet relativt olika kompetens- och intressegrupper (planeringsproblemet).

Under 2004 genomförs ytterligare två seminarier genom Riksantikvarieämbetets försorg, de s.k. Bebyggelseantikvariedagarna mot bakgrund av att det framkommit ett stort behov av diskussioner och metodutveckling avseende värdebeskrivningar för byggnader och miljöer, således med en något bredare infallsvinkel. På ett av dessa deltog jag i Stockholm, där det framkom att uppfattningarna spände mellan två poler, vilka här relateras med stöd i egna anteckningar.⁸⁵

På Axel Unnerbäcks inledande beskrivning av värdebegreppet följde flera olika exempel på hur man arbetade med värdebeskrivningar inom Riksantikvarieämbetet och Statens Fastighetsverk. Dag två redovisades grupparbetenas resultat, varpå följde ytterligare exempel på hur man arbetat med värdebeskrivningar. Ett av anförandena bör särskilt framhållas; där det trycktes på vikten av att värdebeskrivningen skall vara tydlig och möjlig att kommunicera med andra och att man inte blandar ihop saker, som när man blandar in historiken i värdebeskrivningen.

⁸⁴ Simonsson (2004) s.12.

⁸⁵ Holmström (2004) *Seminarieanteckningar* Bebyggelseantikvariedagarna RAÄ 31/3–1/4 2004.

Ett annorlunda perspektiv framkom i ett annat anförande, där det framhölls att antikvariens uppgift är att sätta ett graderingsvärde högt-lågt (på rums- och detaljnivå) för att kunna användas i en konsekvensanalys samt att stilbegreppet är viktigt att använda vid värderingen. Detta angreppssätt är inte fel i sig som del av en utvärderingsmodell i det läge som ställningstaganden måste ske, ofta genom prioriteringar som förs in i de sektorsövergripande planeringsdiskussionerna. Detta givetvis under förutsättning att dessa graderade ”värde-data” bottnar i en analys och redogörelse för byggnadens olika fysiska och rumsliga egenskaper som en kulturhistoriskt berättande struktur. Beträffande de stilhistoriska analyserna kan dessa givetvis representera ett viktigt bedömningsunderlag i många fall, men knappast fullt ut tillräckliga som allena rådande analys- och värderingsinstrument generellt. Som del av en samlad kulturhistorisk analys framstår det stilhistoriska perspektivet särskilt relevant då det bl.a. är frågan om ett särskilt värdefullt arkitekturhistoriskt monument.

Vägledning för god byggnadsvård

Med Riksantikvarieämbetets vägledning *Fem Pelare* för god byggnadsvård 2002, kom för första gången en rådgivning som tar sin utgångspunkt i byggnadsvårdsprocessen som en systemisk helhet, ett svar på regeringsuppdraget Byggnadsvårdsprinciper från 1999 som syftade till att föreslå och förankra generella principer för byggnadsvården inom kulturmiljösektorn. Under avsnittet *Råd och förhållningssätt* beskrivs vad en förundersökning kan innehålla såsom byggnadshistoriska beskrivningar med grund i bl.a. byggnadsarkeologiska undersökningar och rumsinventeringar. Vidare behandlas kapacitetsanalyser och kulturhistorisk analys. Vad beträffar den kulturhistoriska analysen görs bedömningar på rums- och byggdelsnivå enligt följande:

... ålder, grad av ursprunglighet, autenticitet, betydelse för helhetsupplevelsen samt kulturhistoriskt värde. Den kulturhistoriska analysen måste utgå från byggnadsundersökningens detaljningsnivå, och bör utföras av antikvarisk expertis. Kulturhistorisk värdering berörs mer ingående i nästa avsnitt.⁸⁶

Den kulturhistoriska värderingens olika kriterier behandlas med förklaringar av deras innebörder, dvs dokumentvärde, upplevelsevärde respektive förstärkande motiv och hur dessa kan sammanvägas till en sammanfattande kulturhistorisk värdering. Visserligen påtalas avslutningsvis mycket kort att man också måste redovisa vari de identifierade värdena består, men under den avslutande rubriken Kulturhistorisk analys lämnas man i sticket med en mer eller mindre utpekande beskrivningsdiskurs. Här påtalas bara att värderingen ger underlag för ställningstaganden.

När man arbetar med förundersökningar inför ombyggnader och restaureringar, dvs på den kulturhistoriska analysens nivå, behöver man komplettera med bedömningar som går mera in i detalj. I rumsinventeringens mer detaljerade genomgång av snickeridetalljer och ytiskt behovs enklare och snabbare värdekriterier. Då kan man ofta nöja sig med att ange till exempel ålder, ursprunglighet och förändringsgrad tillsammans med en beskrivning av den värderade detaljen. Till rumsinventeringen hör också en sammanfattande värdering av rummet, där det framgår i vilket kulturhistoriskt sammanhang den

⁸⁶ Riksantikvarieämbetet (2002b) s.44.

inventerade byggnadsdelen befinner sig. Där kan också de ovan refererade värde motiven användas.⁸⁷

Samtidigt som det talas om detaljens beskrivning och kulturhistoriskt sammanhang, framträder begreppet ”kulturhistorisk analys” i termer av en ökad detaljeringsgrad vid signaleringen av det administrativa anspråket, inte av det kulturhistoriska innehållet – ett anspråk som tycks stå i ett symmetriskt förhållande till graden av ursprunglighet. Måhända en övertolkning, men det är inte utan att man här kan avläsa influenser från den parallellt framtagna värderingsmodell som utvecklats inom Riksantikvarieämbetet under denna period.

Det är för övrigt symptomatiskt, att när boken recenserar av antikvarierna Patrick Björklund & Monica Mossberg i en artikel i Kulturmiljövård 2002/2, är det inte de delar av boken som behandlar byggnadsvårdsprocessen och kunskapsuppbyggnadens problem man intresserar sig för, utan bristen på entydiga principer för varsamhetskravet som de lyckats spåra upp med flera exempel. Det viktigaste tycks vara att hitta en gemensam byggnadsvårdsideologi, som skall drivas hårt.

Vårt uppdrag, som vi ser det, är först och främst att ta tillvara det kulturhistoriska arvet inte att jämkla mellan olika samhällsintressen och brukare. Det finns det gott om andra som gör åt oss.⁸⁸

Gällande metoder för byggnadsundersökningar och framtagning av förundersökningar som underlag för projekteringar och ställningstaganden i byggnadsvårdsprocessen är det svårt att hitta råd och anvisningar eller vägledningar som tagits fram på nationell nivå under 2000-talet, annat än råd och anvisningar för olika slag av tekniska och materialrelaterade problem.⁸⁹ Utvecklingen av metoder och modeller inom byggnadsvårdssektorn är rimligen något som fortlöpande sker på regional och lokal nivå bland privatpraktiserande antikvarier och inom museiorganisationerna. Variationerna i upplägg och innehåll kan förövrigt noteras i de dokumentationer till byggnadsminnen som granskats i föreliggande arbete. Dock är det sällan som det underliggande metodupplägget vidare klargörs. Enligt egna erfarenhet av samverkan med privatpraktiserande antikvarier i Göteborg, har det i många fall varit frågan om intressanta modeller för framtagning av överblickbara och operativt användbara projekteringsunderlag inom byggnadsvårdsfältet. Här spelar också presentationstekniken en stor roll, vilken förbättras betydligt med de möjligheter som digitaliseringen ger, bl.a. med avseende till de grafiska redovisningarna.

⁸⁷ Ibid. s.52.

⁸⁸ Björklund & Mossberg (2002) s.79.

⁸⁹ En sökning i Riksantikvarieämbetets sökgregister (2024-08-13) under sökordet ”metoder” ger 198 träffar, varav 8 refererar till metoder kopplade till byggnadsvårdsfrågor, vilka alla på olika sätt enbart relaterar till tekniska och materialrelaterade frågor enligt följande: Metoder för klimat- och sårbarhetsanalyser för kulturarv – Att tänka på när man väljer produkter och metoder vid rengöring av sten – Ny standard om metod som minskar salter i sten, puts, tegel eller murverk – Standard för val av rengöringsmetoder för sten, puts, tegel eller betong – Ny standard för att utvärdera vattenupptagningsförmågan hos sten, tegel och betong – Att analysera och dokumentera – Att värda sten – Värda väl-blad.

Dokumentationens fakta- och tolkningsinnehåll

Byggnadstolkningar måste givetvis basera sig på nära kännedom om såväl den berörda byggnadens materiella struktur och rumsliga sammansättning som de specifika kulturhistoriska kontexter den ingått i under sin existens. Denna kännedom hämtas hem genom litteraturstudier, arkivsökningar, intervjuer, byggnadsuppmätningar inklusive registreringar och närmare undersökning av byggnadskonstruktion, material, färg, utförande och form samt byggnadshistoriska analyser som i vissa fall får en högre ambitionsnivå som byggnadsarkeologiska undersökningar. Denna "informationsinhämtning" kan vid första påseendet tyckas sakna direkt bäring på forskningsobjektets tolkningsteoretiska problem, där undersökningsresultaten bildar "faktaunderlaget" till de kommunikativa uttolkningarna. Men vid ett mer utvecklat dokumentationsförfarande är det frågan om en integrerad kumulativ process där vissa aspekter i den (kända) bakomliggande historiska kontexten eller delar av den fysiska strukturen fångar operatörens intresse (varför, kan i vissa fall vara oklart) och stimulerar till kommunikativa uttolkningar. Dessa uttolkningar kan i sin tur vidga intresset att utforska andra delar av den fysiska strukturen eller det skrivna/muntliga källmaterialet, varvid nya "fakta" uppmärksammas som i sin tur kan bli föremål för uttolkningar som leder till nya frågor/antaganden som "söker efter sina fakta", ... osv.

En registrerande basdokumentation kan ibland vara tillräcklig i det fall man exempelvis har att göra med en museibyggnad, där säkerställandet av dess givna tillstånd antas vara det operativa huvudsyftet med dokumentationen. I det fall undersökningsarbetet även inbegriper framtagningen av uppgifter om den lokalhistoriska kontexten, vilket bl.a. kan ge kunskaper om de specifika historiska skeenden och subjekt som varit förbundna med byggnaden på ett eller annat sätt, blir det möjligt att associera den materiella strukturen med ett mer levande historiskt skeende som ger en djupare försänkning i byggnadens specifika kulturhistorisk berättarpotential. Detta framtagningsarbete, som i grunden handlar om "identifieringen" och "lokaliseringen" av byggnadens kommunikativa kvaliteter, kan sägas sortera under byggnadstolkningens problem.

De tolkningsresultat som framkommer och det sätt varpå de representeras har givetvis en strategisk betydelse för deras ändamålsenlighet som utvärderingsgrund i de efterkommande stegen då en byggnad står inför ett förändringstryck. Det bör samtidigt poängteras att det (analytiskt) är frågan om två skilda logiska moment i tolkningsarbetets teckenkonstruktioner, där identifieringen av ett kulturhistoriskt berättarinnehåll eller en upplevelse-relaterad kvalitet tilldelas en korrelation med byggnadens specifika tekniska, rumsliga och formmässiga egenskaper. Detta kan givetvis göras med olika grad av bredd och djup med avseende till såväl undersökningsförfarandets innehåll och integrerade logistik som den källkritiska underbyggnaden. Denna problematik utvecklas på ett initierat och aspektrikt sätt i Gunnar Almeviks avhandling *Byggnaden som kunskapskälla* (2012), vilken kortfattat redogörs för under (1.3.1.1).

1.3 Tidigare forskning och studier

Den forskning som presenteras i det första avsnittet (1.3.1) har koppling till de två första dimensionerna i avhandlingens begreppstriad, närmare bestämt planeringsunderlagens analytiska begreppsverkan i det fortlöpande tolkningsarbetet respektive miljö- och

byggnadstolkningens processflöde och upplevelsedimensionen. I det efterföljande avsnittet (1.3.2) presenteras kritisk forskning på svensk botten som har nära koppling till avhandlingens empiriska granskning av antikvariska planeringsunderlag med avseende till deras beskrivningsdiskurser och analytiska potential. Beträffande begreppstriadens tredje kategori, det systemiska planeringsproblemet, så relateras den forskning som haft betydelse för denna begreppsläggning först i nästkommande kapitel 2.

1.3.1 Tolkningsperspektiv

I det följande redogörs för ett urval av olika tolkningsteorier/-metoder med avseende till deras centrala ingångsvärden och bidrag till en aspektrik analys och beskrivning av den byggda miljön som en upplevelserik och kulturhistoriskt berättande struktur, möjlig att ta stöd mot vid bedömningen av olika förslag till ingrepp i kulturmiljön eller den enskilda byggnaden. Redovisningen syftar i första hand till att ringa in det retrospektiva och arkitekturteoretiska idégoods som avhandlingen tagit stöd mot och forskningsobjektet bygger vidare på.

Syftet är inte bara att bredda associationsbasen till miljö-/byggnadstolkningens problem som ett integrerat bebyggelsesemiotiskt och upplevelserelaterat fenomen, utan också att visa fram de möjligheter som den byggda miljön öppnar sig för som uttryck för funktioner, innebörder och kommunikativa meningar. Redovisningen av respektive teoribildning framställs med fortlöpande kommentarer i form av deras bidrag till en bredare tolknings-/beskrivningsrepertoar med operativ potential i en förändringssituation. Detta genom att de riktar uppmärksamheten mot olika slag av form- och rumsegenskaper i den byggda miljön respektive de olika typer av funktioner, innebörder och meningar som anses kunna utläsas i i en kulturmiljö eller enskild byggnad. Här bör särskilt uppmärksammas deras betydelse i forskningsarbetets begreppsläggning med avseende till beskrivningsmodaliteterna Syntetisk lokalitet och Karaktärisering, inklusive deras motsvarighet som positionskategorier, samt den teoretiska underbyggnaden av och tilltron till upplevelsen som ett kreativt utforskningsinstrument.

Vidare inbegrips ett antal teoribildningar som inte är att betrakta som specifika tolkningsteorier, utan som mer har karaktären av perspektiv på metanivå av central betydelse för avhandlingens förståelse av miljö-/byggnadstolkningens problem och möjligheter med avseende till dess semiotiska och kognitiva förutsättningar. Dessa teorier utvecklas längre fram under (3.2), och ingår således inte i denna redovisning. Företrädesvis gäller det teoretiker som berör bebyggelse-/arkitektursemiotiken respektive upplevelsen som en kognitionskategori; semiotikern Umberto Eco, konsthistorikern och semiotikern Donald Preziosi, arkitekt Ramon Wåhlin samt konstvetare Sven Sandström. Till dessa hör också fenomenologen Eugene Gendling, även om han inte specifikt berör frågor med anknytning till miljö-/byggnadstolkningens problem.

De retrospektiva och arkitekturteoretiska tolkningsperspektiv som här presenteras kan svårligen inrangeras inom ramen för en sammanhållen kunskapsteoretisk enhet. Detta vetenskapsteoretiska problem har på ett klagörande sätt tidigare lyfts fram av Mikael Sjöberg (Landzelius) och Dag Widmark i deras uppsats *Tolkande perspektiv på byggd miljö – exemplet kv. Kopparslagaren i Hjo* (1990) vid Institutionen för Kulturvård, där de också visat på hur olika teoribildningar samtidigt kan komplettera varandra för en bättre

förståelse av en bebyggelsemiljö. Föreliggande redovisning skall ses som en eklektisk sammanställning av sådana tolkningsperspektiv som tillsammans visar på den bred med vilken den byggda miljön kan betraktas som uttryck för ett kulturhistoriskt och upplevelserelaterat innehåll. Ett dylikt förfarande, syftande till att söka vägar för en bredare tolkningshorisont i antikvarisk praktik, har inte råd med att på förhand göra utsorteringar därför att ett tolkningsperspektivs saknar överensstämmelse med förhärskande föreställningar om vad som är giltigt, möjligt eller meningsfullt. Det är också i faktisk antikvarisk verksamhet som tolkningsperspektivens fruktbarhet som samhällspraktik ytterst prövas, en praktik som omvänt också kan leda till ett ifrågasättande av rådande föreställningar avseende relationen mellan människa och byggd miljö.

De tolkningsperspektiv som här refereras och kommenteras har sina ursprung i konsthistoria/-vetenskap, arkitekturteori, semiotik, etnologi, arkeologi och kulturgeografi. De skiljer sig åt med avseende till abstraktionsnivå och pedagogiska ambitioner. Vidare representerar de delvis olika perspektiv på vad som är möjligt att nå kunskaper om. Det är också här deras metodologiska nytta i antikvarisk praktik framträder; de kan bidra med nya och olika infallsvinklar som ökar läskompetensen och bredden i vår tolkningshorisont – vilket innebär att de samtidigt kan ge perspektiv på våra egna arbetssätt.

Redovisningen är disponerad enligt nedanstående två huvudavsnitt med indelning i retrospektiva respektive arkitekturteoretiska och estetiska tolkningsperspektiv. Disponeringen inbegriper vissa tematiska överlappningar mellan de två grupperingarna.

Retrospektiva perspektiv:

- Jan Rosvall & Jarl Nordbladh *Det kommunikativa rummet*
- Michael Sjöberg (Landzelius) & Dag Widmark *Tolkande perspektiv på byggd miljö*
- Gunnar Almevik *Byggnaden som kunskapskälla*
- Erwin Panofsky *Den ikonologiska syntesen*
- Gregor Paulsson *Svensk stad*
- Amos Rapoport *Det sociokulturella perspektivet*
- Ann-Louise Gjesdal-Christensen *Det etnologiska perspektivet*
- *Arkeologiska och kulturgeografiska perspektiv*
- *Den postprocessuella (kontextuella) arkeologin*

Arkitekturteoretiska och estetiska perspektiv:

- Elias Cornell *Om rummet och arkitekturens väsen*
- Rudolf Arnheim *De perceptuella kraftfälten*
- Sten Eiler Rasmussen *Arkitekturupplevelsens sinnliga respons*
- Christian Norberg-Schulz *Det existentiella rummet*
- Juhani Pallasmaa *Att uppleva arkitekturen med alla sinnen*
- Jan Mukarovsky *Den estetiska attityden*
- Åsa Dahlin *Arkitekturupplevelsen*
- Boris Schönbeck *Karaktärisering*

1.3.1.1 Retrospektiva perspektiv

Bland de uttalat retrospektiva tolkningsperspektiven kan urskiljas såväl programförklaringar till angreppssätt som mer specifika tolkningsperspektiv. Arkeolog Jarl Nordbladhs

och konstvetare Jan Rosvalls uppsats *Det kommunikativa rummet* (1978) kan karaktäriseras som en framåtsyftande programförklaring för en bredare tolkningsrepertoar med avseende till såväl den byggda miljön som ett kommunikativt system som de olika sinnesmodaliteter och teckensystem som kan aktiveras i uttolkningsarbetet. Till denna programmatiska kategori kan också Mikael Sjöbergs (Landzelius) och Dag Widmarks tidigare refererade uppsats föras, med avseende till deras fokus på hur olika teoribildningar kan komplettera varandra och bidra till en utvidgad kunskap om den byggda miljön. Detta gäller också Gunnar Almeviks avhandling *Byggnaden som historisk källa* (2012), som visar på betydelsen av ett brett metodologiskt angreppssätt och tvärfackligt perspektiv vid den byggnadshistoriska undersökningen.

Hos Nordbladh och Rosvall kan spåras influenser från både arkitekturteoretiska och konstvetenskapliga teorier och ansatser under efterkrigstiden, dels Panofskys ikonologiska metod, dels det tvärvetenskapliga angreppssätt som introducerades med det klassiska verket svensk stad. I svensk stad kommer konsthistoriken/-vetaren Gregor Paulsons estetiska miljömorfologi till uttryck utmed hela skalan från stadens morfologi till utformningen av enskilda bruksföremål.

Vidare presenteras två tolkningsperspektiv med orientering mot den folkliga bostadsbyggelsen utifrån socio-kulturella perspektiv. Först redogörs för arkitekt Amos Rapoporters radikalt socio-kulturella ansatser, där till synes triviala företeelser och praktiskt-funktionella motiv inrangeras inom ramen för en socio-kulturell utläsningshorisont. Därefter följer etnolog Gjesdal-Christensens systematiska uppdelning av bebyggelsen i olika element i syfte att systematisera uttolkningen av hushållsgruppens inåtriktade och utåtriktade kommunikation.

Vidare redogörs för den analysmodell för kulturhistorisk landskapsanalys som arkeolog Klas-Göran Selinge utvecklade i forskningsrapporten *Miljöer i kulturlandskap* (1976) och som kom att få inflytande inom kulturmiljövårdsfältet under 1980- och 90-talen. Avslutningsvis följer en presentation av den så kallade kontextuella arkeologin, vilken i opposition mot den så kallade processuella arkeologins ensidiga orientering mot det praktiskt-funktionella förklaringsperspektivet lyfter fram det ”ideologiska landskapet”, bl.a. med avseende till trosföreställningar och värderingar.

Det kommunikativa rummet

I uppsatsen *Det kommunikativa rummet* (1978), presenterar Jarl Nordbladh och Jan Rosvall ett antal tillämpningsexempel på olika tolkningsförfaranden för att komma den fysiska miljön på spåren som ett kommunikativt system. Härvid tar de sin utgångspunkt i en komplex och kontextbunden definition av kommunikationsbegreppet. Inte bara tal och skrift, eller gester och minspel, utan ”*Praktiskt taget alla delar av den sociala verkligheten och fysiska miljön kan ha symbolfunktion.*”. Den fysiska miljön har kommunikativa potentialer oavsett om den är avsiktligt planerad eller ett ”...resultat av en långvarig, till synes tämligen slumpartad förveckling.”. Även naturen besitter kommunikativa potentialer, eftersom mening är något som tilldelas den fysiska verkligheten på symbolisk väg.⁹⁰

⁹⁰ Nordbladh & Rosvall (1978) s.88,92,94,103.

Med utgångspunkt från en sammanfattande redogörelse för arkitekturens särart som kommunikationssystem, tillförs därefter ett antal tillämpningsexempel på hur det byggda rummet kan avinnas olika former av budskap genom att ta olika sinnen i anspråk. Arkitekturens specifika karaktär som kommunikativt system sammanfattas med begreppet ”funktionstema”, med vilket avses det ”praktiska och/eller symboliska” skeende som de arkitektoniska formerna och uttrycken skall förbereda och underbygga. Utöver sådana visuella och rumsliga aspekter som ”Materialval, storleksförhållanden, rumssekvenser, ljusförhållanden, dekor osv ...”, påverkas vår tolkning av det arkitektoniska rummet också av taktila upplevelser såsom ytstruktur, ljud och lukter. Ja även sådant som höjdskillnader upplevs motoriskt.⁹¹

Denna tolkningsrepertoar torde kunna underbygga en bredare tolkningshorisont avseende möjliga historiska ”innebörder” som tillskrivna uttryck i den byggda strukturen. Det uttolkade meningsinnehållet kan fördjupa vår förståelse av (och våra föreställningar om) hur de människor som brukade eller umgicks med det arkitektoniska rummet i det förflutna kände, tänkte och ville.⁹² Detta är något som på ett intressant sätt illustreras med tillämpningsexemplet Akropolis i Athen, där vi får följa hur medborgarnas besök till helgedomen sannolikt kan ha upplevts och vilka intentioner planläggarna haft.⁹³

Vad som här konstrueras är inget annat än en berättelse, där uttolkarens egna upplevelser och värderingar projiceras på de tänkta besökarna i antikens Athen. Den tysta inre dialog genom vilken fysisk struktur och sociokulturella betydelsemönster legeras till intryck och förväntningar hos besökaren på grundval av simultana visuella och semantiska processer under vandringen ges också en perceptionspsykologisk fördjupning. De menar att dessa processer ”... tar i anspråk stora delar av den mänskliga kapaciteten, i kunskapsmässiga, analytiska, emotionella och historiska avseenden.”⁹⁴

Detta innebär att en kreativ gestaltning av ett kommunikationssystem i det förflutna företas på basen av operatörens egna perceptioner (och receptioner), bl.a. via rumsliga metaforer. Uttolkaren sätter sig s.a.s. inom parentes för att ”ta på sig” den antika medborgarens ”kläder” för att leva sig in i det arkitektoniska rummet med alla sinnen. Detta samtidigt som den egna samtidens diskurser diskret gömmer sig (på ett bedrägligt sätt) under dessa inlevelsens svepningar kanske någon vill tillägga. För att våga sig på detta företag måste kulturmiljövården först övervinna sin ängslan att drabbas av det som konstvetare Lena Johannesson uttryckt som ”...filosofiens skepsis mot den estetiska expressiva utsagan som sanningsdokument.”⁹⁵

Vidare återspeglas i Jarl Nordbladhs och Jan Rosvalls framställning en betoning av helheten där den enskilda arkitektoniska delen inte tilldelas en egen ”meningsdiskurs” som fragmenterar den från helheten, utan betraktas som ett medel för det platsbundna kommunikationssystemets funktionstema. Härmed tillåts (i min uttolkning) inte heller att en

⁹¹ Ibid. s.94f.

⁹² Ibid. s.122f. JN/JR påtalar också vikten av att *fritt experimentera med olika tolkningsförslag*, och att man kan komma ganska långt med sådana experiment med stöd av planer, beskrivningar, byggnadsritningar, poetiska tolkningar, fotografier och teoretiska rekonstruktioner samt studier på plats.

⁹³ Ibid. S.112-14.

⁹⁴ Ibid. s.119.

⁹⁵ Johannesson (1988) s.47.

typologisk uttolkning av delens specifika utformning isoleras från platsen till förmån för abstrakta typerier, ett nog så viktigt observandum i en antikvariskt ingripande praktik.

Den kortfattat beskrivna anläggningsprincipen, för tempel och andra monumentalbyggnader, är principiellt överordnad detaljutformningen av temenos och de olika byggnadernas utseende. Samtidigt balanseras denna överordnade planprincip av de abstrakta styrmedel, som bl a prästerskapet förfogade över. De bestämde åt vilken gudom som tempelbyggena skulle vigas, och vilka bildprogram som skulle kläda byggnaderna.⁹⁶

Den breda tolkningsrepertoar som författarna ger uttryck för och exemplifierar visar på den betydelse nyttjandet av alla kognitiva och sinnliga kapaciteter har för att fördjupa förståelsen av den byggda miljöns historiska innebörder och de människor som brukade det byggda rummet i det förflutna, vad de kände, tänkte och ville. I praktiken är det frågan om en slags dramaturgi som tar stöd mot uttolkarens egna upplevelser och sinnliga förnimmelser som en tolkningsansats för att komma det byggda rummet som ett kommunikativt system på spåren, bl.a. via rumsliga metaforer. Metaforens styrka är att den öppnar upp ett vidare associationsfält, och därmed också möjliggör ett mer aspektrikt tolkningsperspektiv, exempelvis avseende mentaliteter, världsbilder eller trosuppfattningar i den historiska kontexten.

Framställningen är att betrakta som en programförklaring för en bredare antikvarisk tolkningsrepertoar med obegränsad tolkningshorisont, detta med avseende till såväl den byggda miljön som ett kommunikativt system som med avseende till de olika sinnesmodaliteter och teckensystem som är möjliga att göra bruk av vid uttolkningen av den byggda miljön. Detta kan också sägas utgöra det underliggande motivet i Michael Sjöbergs (Landzelius) och Dag Widmarks mångvetenskapliga perspektiv i *Tolkande perspektiv på byggd miljö* (1990).

Tolkande perspektiv på byggd miljö

Det tvärvetenskapligt perspektiv som Sjöberg (Landzelius) & Widmark använde sig av i sin gemensamma kursuppsats vid analysen av ett kvarter i Hjo, syftade till att prova möjligheten att tillämpa ett antal olika vetenskapliga synsätt och därigenom undersöka i vad mån de kan integreras för att nå en bred kunskap om den byggda miljön. Kunskapen om kvarteret var i sig inte målet för undersökningen, utan att det skulle användas som en referenspunkt för de tillämpade teoriernas möjliga integration.

De tio teorier som varit föremål för klarlägganden och tillämpning är uppdelade i fyra kategorier; kommunikativa, fenomenologiska, typologiska och marxistiska.⁹⁷ Redan av denna uppställning framgår att det är frågan om ett brett spann av teoribildningar med avseende till såväl det verklighetsområde (ontologi) saken gäller som den rumsliga nivå som berörs. I uppsatsens avslutande del konstaterar de också att det är ett utsiktslöst företag ”...att försöka integrera vetenskaper som vänder sig mot skilda ontologiska

⁹⁶ Nordbladh & Rosvall (1978) s.116.

⁹⁷ Kommunikativa: Umberto Eco, Anne Louise Gjesdal Christensen.

Fenomenologiska: Rudolf Arnheim, Christian Norberg-Schulz.

Typologiska: Max Weber, Börje Hansen, Svensk stad, Lennart Améen.

Marxistiska: Marxistisk ekonomi, Thomas Höjrup.

nivåer.”⁹⁸ De olika vetenskaperna kan givetvis bidra med olika kunskapsperspektiv på det byggda rummet i antikvarisk praktik, men det kan inte bli frågan om någon integration i egentlig mening, utan ”en kompletterande perspektivväxling”.⁹⁹ Det är också på denna punkt som deras uppsats bidrar till en breddning av tolkningshorisonten.

Perspektivväxlingarna kan givetvis aktualiseras på olika sätt och mellan olika teoribildningar (synsätt). Med avgränsning till den perspektivväxling som kan ske mellan de kommunikativa och fenomenologiska angreppssätten, följer här en kortfattad exemplifiering av deras resonemang.

Med utgångspunkt från Arnheims gestaltpsykologiska synsätt menar Sjöberg (Landzelius) & Widmark att det inte är möjligt att nå bortom en byggnads formala egenskaper, såsom balans/obalans och bärande/buret. För att nå vidare utöver formen som enbart visuell gestalt kan uppmärksamheten riktas mot den kommunikativa aspekten och betrakta formen som ett betydelseecken.

*Det kan vi göra med hjälp av Ecos semiotiska ansats. Snarare än att utgöra konkurrerande synsätt kan Arnheim och Eco således säga kompletterar varandra, genom Arnheim förtydligas elementens formala relationer och genom Eco får vi en fördjupad kunskap om den ”språkliga” funktion den har.*¹⁰⁰

Mot bakgrund av deras illustrativa tillämpningar på det granskade kvarteret samt exemplifieringar av hur de olika teorierna (synsätten) kan komplettera varandra och underbygga uppmärksamheten på olika egenskaper i det byggda rummet konstaterar de avslutningsvis följande;

*Det breda perspektivet kan sägas locka fram nya fenomen och ger i bästa fall en såväl fördjupad som mer mångfacetterad kunskap om det studerade.*¹⁰¹

En del av de tillämpade teorierna ingår i avhandlingens urval av exempel på teorier som bidragit till förståelsen av miljö-/byggnadstolkningens problem, företrädesvis teorier utvecklade av fenomenologerna Rudolf Arnheim och Christian Norberg-Schulz, samt semiotikern Umberto Eco och etnologen Anne Lousie Gjesdal-Christensen.

Byggnaden som kunskapskälla

Gunnar Almeviks avhandling *Byggnaden som kunskapskälla* (2012) utgör en omfångsrik och empiriskt väl underbyggd metodstudie, som visar på betydelsen av ett brett metodologiskt angreppssätt som förmår utvidga perspektivet på byggnaden som en historisk kunskapskälla vid den byggnadshistoriska undersökningen. Med referens till antikvarisk praxis, avseende förundersökningar och dokumentationer som genomförs inför byggnadsminnesförklaringar m.m., vill avhandlingen förmedla undersökningsmetoder som kan fördjupa den byggnadshistoriska sakkunskapen; detta i motsats till det antikvariska

⁹⁸ Sjöberg (Landzelius) och Widmark (1990) s.180.

⁹⁹ Ibid. s.180.

¹⁰⁰ Ibid. s.183.

¹⁰¹ Ibid. s.196.

förhållningssätt där byggnaden används som illustration till en på förhand given berättelse.¹⁰² Avhandlingens syfte är följande:

*...: att kartlägga, pröva och granska olika kunskapsvägar i byggnadshistoriska undersökningar. Kulturresevatet Örnäs, en bondgård i nordöstra Skåne, används som fall. De frågeställningar som undersökts är: Vad är byggnadens källa till för slags kunskap? Vilken slags information är byggnaderna bärare av? Vilka undersökningsmetoder fungerar för att avlocka byggnaderna denna information? Vilka kombinationer av kunskapsvägar är möjliga och fruktbara?*¹⁰³

De teoretiska ingångarna i den byggnadshistoriska undersökningen utgörs dels av Michel Foucaults diskurskritiska förhållningssätt där historieforskaren ingår i en diskurs tillsammans med sitt studieobjekt, dels av Maurie Mereau-Pontys fenomenologiska utgångspunkt där den egna kroppsliga erfarenheten används som ett undersökningsredskap och där byggnaden erbjuder konkreta erfarenheter som påverkar tankar och känslor hos betraktaren och brukaren. Till detta förs också Carlo Ginzburgs ”ledtrådsparadigm” som avser konsten att utläsa en serie av händelser ur materiella tecken.¹⁰⁴

Prövningen av olika undersökningsmetoder har skett utifrån de tre grundperspektiven *forensiskt*, *källpluralistiskt* och *aktörsorienterat*. Det forensiska avser den platsbundna undersökningen med öppenhet för olika materiella spår som kan vara ledtrådar relativt allmänna frågor; Vad är detta här för objekt? Vad har hänt här? Ett stort urval av olika analysoperationer blir föremål för prövning under rubrikerna teknik- och materiellanalys samt form- och funktionsanalyser. Även sådana undersökningsförfaranden som karaktärisering tas in för prövning, vilket är av speciellt intresse relativt forskningsobjektet i detta arbete, vilket också gäller funktions- och formanalyserna. Almeviks slutsats är att byggnaden är användbar för rekonstruktioner av tillstånd och historiska förlopp, men svarar sämre mot ”varför-frågorna”, dvs varför dessa förändringar och på detta sätt? För att nå säkrare svar på dessa frågor behövs information från andra källmaterial. Med utgångspunkt från ett källpluralistiskt perspektiv granskas ett stort antal källtyper kritiskt och funktionellt relativt Örnäs, en kartläggning som sorteras under tre kategorierna kamerala källor, historiska kartor och byggnadshandlingar. Almeviks slutbedömning efter den omfattande granskningen är följande:

*Slutsatsen är att byggnaden, som kunskapskälla, och de artikulerade dokumenten stärker varandras källvärde och ökar tolkningspotentialen.*¹⁰⁵

Avseende aktörsperspektivet i undersökningsförfarandena, påtalas att tolkningen av spår av verktygsanvändning, arbetsprocesser, konstruktioner och materialanvändning kräver kunskaper i själva ”görandet”. Resultaten visar också att källmaterialets spektrabredd, utöver källkritisk kompetens, kräver en omfattande forskningsorientering och skicklighet att tolka kartor, kamerala källor och byggnadshandlingar. Av detta följer att det krävs ett tvärfackligt samarbete och tvärvetenskapliga arbetssätt.¹⁰⁶

¹⁰² Almevik (2012) s.15ff, 309.

¹⁰³ Ibid. s.309.

¹⁰⁴ Ibid. s.24,27,29.

¹⁰⁵ Ibid. s.309f.

¹⁰⁶ Ibid. s.310.

Listan på olika platsbundna undersökningsmetoder och kamerala källor som utprovas med tillämpning på fallstudieobjekt Örnanäs är lång. Genom närgångna och detaljrika studier visar Almevik på hur olika metoder i sina resultat kan korsbefrukta varandra för en bredare och mer underbyggd kunskap om och förståelse av såväl de förändringar som byggnaden i sig genomgått och de olika slag av generativa faktorer i en vidare historisk kontext som på olika sätt kan bindas till byggnadens funktionella struktur och form. Samtidigt pekar Almevik på de svårigheter som finns att i den fysiska miljön försöka avläsa inflytanden från mer övergripande abstrakta system och höjer ett varnande finger för oreflekterad tillämpning av systemanalyser, vilket kan leda till att platsens särart förloras ur sikte. Vad gäller funktionsanalyserna påtalar han också att det finns en risk att underförstått ”... hantera det materiella som det sociala livets *gjutform*.”¹⁰⁷

I formanalysen av Örnanäs används stilbegreppet i utvidgad mening, och med ingående beskrivningar av gårdens historiska formförändringar exemplifieras möjliga uttolkningar med avseende till kommunikativa motiv såsom sociala markörer och uppfattningar bundna till tidsandan.¹⁰⁸ Varför förstörades exempelvis fönstren kring mitten av 1800-talet? Var det tankar om hygien, ljus och rymd som låg till grund för de genomförda fönsterförstoringarna? Vidare exemplifieras svårigheten att avgöra om det är praktiskt funktionella behov eller formkonventioner som är de verksamma vektorerna, exempelvis gällande tillförandet av fönsterluckor till de förstörade fönstren. Ville man kunna mörklägga för att skydda de nya tapeterna från solljus, eller var det på grund av värmehushållningen eller behov av större integritet? Eller är det frågan om estetiska element?

Med utgångspunkt från Finn Wernes begrepp ”gruppform”, som syftar på en lokal formbildning utbildad under långt tid och summerad som kollektiva kunskaper, ställs frågan om byggprojekten under 1800-talet kan förstås som en gruppform eller en designform. Med designform avses det industrialiserade samhällets gestaltungsprocess, vilket enligt Werne utgör en motpol till gruppformen. Under 1860-talet har gården omvandlats i grunden. Alltjämt kringbyggd, men nu luftigare och med åtskillnad mellan mangård och fågård. De dekorativa elementen är nu fler, med egenskaper som kan upplevas som manér eller social representation.

*Det finns ett starkt arkitektoniskt manér i den nya gården jämfört med den gamla, men det är svårt att knyta företeelserna till endera en gruppform eller en designform.*¹⁰⁹

Som framgår visar Almevik svårigheterna att ge entydiga uttolkningar av formuttryckens förändringar, och som anges i avhandlingens inledande skrivning om syfte och frågeställningar påtalas just svårigheten att lyfta beskrivningarna av de materiella egenskaperna till någonting ”*meningsbärande och kontextuellt*”. Grundfrågan är således motivet till de förändringar som kunnat dokumenteras, och enligt Almevik är det kunskaper om detta som avslutar en väl genomförd undersökning.

Almeviks behandling av karaktäriseringsbegreppet och den sinnliga dimensionen i det forensiska undersökningsperspektivet är av särskilt intresse i föreliggande avhandling.¹¹⁰

¹⁰⁷ Ibid. s.148-155.

¹⁰⁸ Ibid. s.160-168.

¹⁰⁹ Ibid. s.167.

¹¹⁰ Ibid. s.71-76.

Almevik särskiljer helt riktigt på karaktäriseringen som ett utpekande av egenskaper som bygger upp objektets identitet och karaktäriseringen som en översättning av sinnliga upplevelser och intryck. Karaktäriseringen i den sista meningen utgör en kreativ handling, och den källkritiska följdfrågan blir då vad karaktäriseringen utgår ifrån. Är det den egna introspektiva upplevelsen i mötet med byggnaden, eller är det bearbetningar av andras beskrivningar. ”Vad är fältdokument och vad är skrivbordsprodukter?” Som Almevik framhåller är upplevelsen inte heller fri från förståelsen eller de inhämtade kunskapsunderlagen.

Almeviks källkritiska frågeställningar har visserligen betydelse för den byggnadshistoriska undersökningens vetenskapliga tillförlitlighet. Men samtidigt kan ju karaktäriseringen (oaktat den källkritiska underbyggnaden) användas som ett utforskningsverktyg, nyttjad som just en slags ”ledtråd” som riktar uppmärksamheten mot sådana rumsliga egenskaper och möjliga kommunikativa innebörder som tidigare legat utanför undersökningens fokus. Om karaktäriseringen i detta avseende har en katalytisk funktion, så representerar den samtidigt det mänskliga mötet med det byggda kulturarvet. Ytterst bevarar vi ju för att kunna uppleva. I vad mån detta utgör ett subjektivitetsproblem behandlas vidare under (6.2.3.1).

Almevik lyfter också fram problemet med att många antikvarier i sin beskrivningar städat bort allt annat än det sakliga. Örnäs har besökts av antikvarier vid fyra tillfällen, och i samtliga fall är det frågan om knapphändiga beskrivningar med fokus på de materiella egenskaper som på förhand definierats som kulturhistoriskt intressant. Almevik önskar att dessa antikvarier också hade tagit in ”*det sinnliga, det tillfälliga och det levande*” i sina beskrivningar.

Jag tror att antikvariska beskrivningar skulle bli mer intressanta och även betydelsefulla som historiska dokument om antikvariekåren också betraktade beskrivningen som en samtidsskildring och ett reportage.¹¹¹

Sammantaget karaktäriseras Almeviks avhandling av en tillåtande öppenhet och samtidig källkritisk uppmärksamhet vid granskningen av de olika slag av metodansatser som kan nyttjas vid den byggnadshistoriska undersökningen. Därför kan avhandlingen också användas som ett illustrativt och strukturerat uppslagsverk för den antikvarie som är i färd med att lägga upp sin byggnadsundersökning.

Den ikonologiska syntesen

Konsthistoriker Erwin Panofsky (1892–1968) kom att få stort inflytande inom konstvetenskapen under mitten av 1900-talet med lanseringen av den ikonologiska analysmetoden, vars betoning på innehåll och betydelse skiljer den från den sedan 1800-talets senare del dominerande konsthistorien med dess fokus på de formala sidorna av konstverket. Konstvetare Lena Johansson menar att Panofskys system tillhör en av de mest väl fungerande pedagogiskt inriktade metoder för bildavläsning och upplärning av den egna intuitionen, eftersom den tillhör de teorier ”*som baserar sig på någon form av*

¹¹¹ Ibid. s.75.

*grundläggande tillit till den estetiska/visuella utsagan samtidigt som de integrerar formanalys med kulturhistorisk analys.*¹¹²

Den kunskapsteoretiska utgångspunkten för Panofskys system tycks ha varit att han betraktar det estetiska eller visuella som ett kognitivt system, där redan den formella uppmärksamheten på sådana egenskaper som exempelvis konfigurationer, linjeföring och volymer når över (alternativt ligger på gränsen) till ett meningsinnehåll – vilket enligt Lena Johannesson distanserar honom från gestaltteoretiker och formalanalytiker såsom Rudolf Arnheim.

*Enkelt uttryckt kunde man sammanfatta saken så, att poängen i strävanden som Panofskys – och före honom t.ex. Burckhardts, Dvoraks, Warburgs – har varit att de skapat metoder för att kartlägga estetiska processer diskursivt så att dessa s.a.s. 'blir' kunskaper jämförbara med historieforskningens och idéhistoriens skriftligt intellektuella ut-sagor och dokument.*¹¹³

Panofskys grundschema har en överblickbar uppdelning av tolkningsprocessen i tre olika kognitiva nivåer/riktningar eller bearbetningstyper – pre-ikonografisk identifiering, ikonografisk analys respektive ikonologisk tolkning. De skulle också kunna karaktäriseras som mentala ”tempon” med obestämda sekventiella ordningar eller simultant verkande. Det var väl också så som Panofsky ville att hans tabellschema skulle läsas:

*I have summarized in a synoptical table what I have tried to make clear thus far. But we must bear in mind that the neatly differentiated categories, which in this synoptical table seem to indicate three independent spheres of meaning, refer in reality to aspects of one phenomenon, namely, the work of art as a whole. So that, in actual work, the methods of approach which here appear as three unrelated operations of research merge with each other into one organic and indivisible process.*¹¹⁴

På denna punkt finns det förövrigt en metodisk poäng i det att ikonologins sekventiella schematiseringen kan nyttjas som en slags ”kontrollmanual” som ger orientering och fokus i tolkningsarbetet, dvs för att identifiera vilken tolkningsnivå man befinner sig. Här ett försök att (tentativt) pröva de tre olika kategoriernas relevans inom miljö-/byggnadstolkningens tillämpningsfält; vilket inte är självklart då Panofskys modell utvecklats med särskild hänsyn till tolkningen av historiska bilder och konstprodukter.

På den pre-ikonografiska nivån identifieras ”*primary or natural subjekt matter*”, vilket bl.a. kan vara föremål, människor, miljöelement, ljus- och färgschatteringar, former, funktioner eller händelser i konstverket som identifieras på grundval av erfarenheter och nära förtrogenhet. Inom miljö-/byggnadstolkningens tillämpningsfält motsvaras detta av olika rumsliga egenskaper såsom stadsbyggnads- eller odlingslandskapselement och deras inbördes relationer, planformer, byggnadsmaterial och byggnadskomponenter eller välkända former och visuella aspekter såsom färg och ytstruktur samt rumsliga grundfunktioner och kanske också stilmotiv. Detta svarar mot forskningsobjektets lokalitetskategorier.

¹¹² Johannesson (1988) s.48.

¹¹³ Ibid. s.51.

¹¹⁴ Panofsky (1955) s.39.

På den ikonografiska analysnivån syftar tolkningsarbetet till att frilägga ”*secondary or conventional subject matter, constituting the world of images, stories and allegories*”, vilket svarar mot föremålets, funktionens eller händelsens meningsinnehåll eller budskap som kan identifieras på grundval av våra kunskaper om sociokulturella koder, begrepp eller olika berättarteman i den historiska kontexten. Inom miljö-/byggnadstolkningen är det närmast frågan om urskiljandet av den byggda miljöns rumsliga egenskaper som uttryck för olika levnadssätt och umgängesformer, social ställning och hierarkier, handlingsmotiv, föreställningar och självuppfattningar, vilket kan sägas svarar mot avhandlingens identifikationskategorier och den antikvariska teckenbildningen.

Med den ikonologiska tolkningsansatsen slutligen, aktualiseras en kompletterande tolkningshorisont som uppmärksammar det ikonografiskt klarlagda menings- och handlingsinnehålls underliggande principer och strukturer (*intrinsic meaning or content*) såsom historiska mentalitetsformer under en period eller inom en bestämd social grupp. Härmed relateras konstverket och dess tillkomst till samhället på en mer övergripande nivå med referens till samtidens präglade inverkan med avseende till dominerande politiska, religiösa, filosofiska eller moraliska föreställningar, vilka kanske inte ens var medvetna hos konstnären själv.

*It is apprehended by ascertaining those underlying principles which reveal the basic attitude of a nation, a period, a class, a religious or philosophical persuasion – qualified by one personality and condensed into one work. Needless to say, these principles are manifested by, and therefore throw light on, both ‘compositional methods’ and ‘iconographical significance’.*¹¹⁵

Som jag läser citatet syftar inte Panofsky på någon enkel determinism, utan att de underliggande principerna bidrar med en mer sammansatt förståelse av konstverkets meningsinnehåll. Översatt till antikvarisk praktik kan den ikonologiska ansträngningen bidra till en fördjupad förståelse av det byggda rummets särart och samlade uttrycksinnehåll, förutsatt att den ikonologiska utläsningen återförs till den ikonografiska nivån för att ytterligare belysa dess kommunikativa innebörder i det lokala handlingsrummet. I den mån som detta inte sker, riskerar den ikonologiska utläsningen att sluta i en reduktion av det enskilda till det allmänna som det enda resultatet av den antikvariska uttolkningen i ingripande praktik. Frågan gäller således vad det ikonologiska tolkningsinnehållet kan bidra med i våra ansträngningar att ytterligare avkoda och belysa det byggda rummets ikonografiska särart som ett berättande dokument.

Samtidigt uppmärksammas att modellen måste tillämpas på ett nyanserat sätt med hänsyn till det faktum att byggnader och bebyggelsemiljöer till skillnad från ett avgränsat konstverk i kvalificerad mening rymmer en annan och bredare samhällsfunktion med i många fall oklar (alternativt avsaknad av) ”avsändare”/intentionalitet. Dessutom genomgår den byggda miljön (inklusive dess funktionsinnehåll) kontinuerliga förändringar på initiativ av nya historiska aktörer på basis av nya motiv i annorlunda historiska kontexter som inte var för handen då miljön eller byggnaden ursprungligen tillkom. Man skulle kunna säga att varje miljö- eller byggnadsförändring ger en ny ikonografisk/ikonologisk tolkningshorisont, som måste ”tänkas om” på nytt i det fall Panofskys tolkningsschematik

¹¹⁵ Panofsky (1955) s.30.

tillämpas. Dessutom är den mindre tillämpbar då saken gäller den folkliga och mer anonyma bebyggelsemiljön, vilken är mer renons på explicit ikonografiska meningar och berättelser. Här måste den utvidgas med andra metodteorier som inte väjer för att inränga till synes triviala företeelser och gestalter i ett vidare ikoniskt (bildmässigt) form- och handlingsbegrepp.

Gregor Paulsson / Svensk stad

Panofskys tvärvetenskapliga utvidgning av konststudiet på den ikonologiska nivån tangeras i konsthistoriker Gregor Paulssons programförklaring i förordet till Svensk Stad enligt följande:

En stad är dels ett nedslag av generella processer, överallt verkande i samma riktning, tekniska, sociala, ekonomiska, dels en historisk individ med sina livsbetingelser bestämda av förutsättningar som gäller den och ingen annan. /.../ En stads 'stil' har setts som syntesen av de rum som geografin bestämmer, de förflytningsprocesser och regionbildningar som socialekologen söker utröna, de attityder, med vilka sociologen och etnologen sysslar och de estetiska värden som konsthistorikern beskriver.¹¹⁶

Detta vida stilbegrepp är inget annat än en programförklaring för hur stadsstudier bör bedrivas och stadsgestalter förklaras. Man skulle lika gärna kunna använda begreppet "bebyggelseformer". Vidare bör ambivalensen i analysnivåerna noteras, eller om man så vill den samtidiga bekräftelsen av att den lokala nivån inte låter sig restlöst reduceras till ett nedslag av generella processer. Med kulturgeograf Lennart Améens ord erkänner Paulsson härmed "...att inte allt inom stadslandskapet vid varje tidpunkt är forskningsbart. Dvs inte all vetenskap om förhållanden i enstaka städer kan nyttjas för ett vetenskapligt systemteoretiskt resonemang."¹¹⁷ Detta implicerar givetvis den omvända slutsatsen, att kunskapen om de generella mönstren inte kan förmedla en uttömmande förståelse av det lokala handlingsrummets livsvärld och motiv, en förståelse av strategisk betydelse inom ramen för antikvarisk praktik.

När man träffar på Paulsson förmedlingsbegrepp "sinnelag" framträder likheterna med Panofskys ikonologiska ambitioner; ett begrepp som uppträder i hans konsthistoriska uppfattning så som den formulerades under 30-talet.

Konsthistorien har först på allra sista tiden mera metodiskt frågat sig, huruvida inte en ny stils uppkomst vore att hänföra till ett nytt sinnelag, och huruvida inte detta i sin tur kunde vara uttryck för nya tänkesätt hos ett nytt kulturskikt, ..." /.../ "...: vilken är strukturen hos de själstillstånd som vi kalla balans, rytm, sentimentalitet o. dyl. resp. vilken är strukturen hos de konstverk som kan uppväcka dem.¹¹⁸

Intresset riktas mot upplevelsen, projiceringen av känslövärden på föremålet, och det ger sig självt att Paulssons program inte behöver begränsa sig till konst i kvalificerad mening. Som framgår rymmer Paulssons konsthistoriska perspektiv i likhet med Panofskys ikonologiska ambitioner strukturalistiska idémotiv, vilket oaktat Paulssons ambivalenta

¹¹⁶ Paulsson (1950) s. IV.

¹¹⁷ Améen (1981) I: Hall & Hammarström (1981) s.62.

¹¹⁸ Paulsson (1938) s.149.

respekt för studieobjektets särart också tenderar att reducera avläsningen av det enskilda till ett uttryck för det allmänna.

Svensk stads metodologiska angreppssätt, att förbinda sociala mönster med formuttryck, innebar i praktiken att artefakter av alla de slag betraktades som källmaterial i den historiska forskningen, vilket också kommer till klart uttryck i förordet enligt följande.

*Människans hela livsföring påverkas på ett avgörande sätt av det hon uppfattar genom sina sinnen. 'Sådan yttre miljö, sådant liv' är för genomsnittsmänniskans del en sanning som inte kan bestridas, emedan den är historiskt bevisad. Städer, byggnader, inventarier från försvunna eller av senare civilisationsformer överspunna miljöer äro inte vad man kallar 'kvarlevor' av större eller mindre kuriositetsvärde; ur dem har man kunnat utläsa kulturhistoriska betydelsefullheter, om vilka de skriftliga källorna ge ingen eller otillräcklig upplysning.*¹¹⁹

Detta är inget annat än ett kunskapsteoretiskt försvar för den estetiska miljö morfologins legitimitet som kulturhistoriskt "sanningsdokument" där alla slag av artefakter betraktas som källmaterial i den historiska forskningen. Integrationen av formanalyserna med den kulturhistoriska analysen sattes i verket på ett genomgripande sätt i arbetet med Svensk stad under 40-talet, ofta med en hög grad av rumslig närvaro i beskrivningarna som inte helt förlorade sig i ikonologiska abstraktioner. Detaljrikedomen är överflödande, och miljöerna skildrade med en visuellt förtätad konkretion, varför boken enligt Anders Clason "...som forskning betraktat står det romantiska allkonstverket närmare än den sakliga, empiriska samhällsvetenskap Paulsson ville den skulle representera." Härvid framhålls också att det finns en "lyster" i Svensk stad "..., förutan vilken all humanistisk verksamhet, konstnärlig, vetenskaplig eller pedagogisk, strax blir platt och förlorar mening."¹²⁰

Det sociokulturella perspektivet

Arkitekt Amos Rapoport, vilken under många decennier undervisat om betydelsen av det socio-kulturella perspektivet vid studiet av bebyggelsemiljö och arkitektur, redogör för grunderna i sitt morfologiska tolkningsperspektiv i *House Form and Culture* från 1969. Rapoport intresserar sig i denna skrift för den förindustriella folkliga byggnadskulturen, företrädesvis bostadsbebyggelsen.

Med utgångspunkt från ett brett bebyggelsebegrepp analyseras enskilda formelement såväl som planeringen av hela bebyggelsemiljöer. Rapoport menar att byggnadernas lokalisering inbördes och i förhållande till omgivningen, skala, bebyggelsestäthet, avgränsningar, kommunikationer, platsval, m.m. är minst lika signifikanta ur sociokulturellt perspektiv som arkitektonisk form. Härigenom vidgas ramen för vad som anses kunna friläggas som kommunikativa egenskaper. Då formgivningen diskuteras är det relativt ointressant vilka praktiska motiv som föranlett formerna.

¹¹⁹ Paulsson del1 (1950) s.III-IV. Citatet åtföljdes av följande formulering i den första upplagans förord; *Den arkeologiska vetenskapen är ju inget annat än en beskrivning av kulturer, från vilka ofta inga andra vittnesbörd än de materiella föremålen finnas kvar.*

¹²⁰ Clason (1981) s.134.

*"...how a thing is done may be more important than what is done. /---/ It is not whether there will be a window or door, but their form, placement, and orientation which are important; it is not whether one cooks or eats, but where and how."*¹²¹

Det som Rapoport menar att man kan utläsa i den folkliga bebyggelsen är sociokulturellt betingade företeelser såsom olika slag av föreställningar, sinnelag och värderingar som en grupp delar. Det kan vara sociala normer, men det kan också vara hela världsbilder. Härvid tematiseras också ett antal så kallade "basic needs"; biologiska behov, familjestruktur, kvinnans ställning, behov av avskildhet och social samvaro.¹²² Angreppssättet har likheter med kulturanalysens tematiseringar, där valet av variabler i princip är o begränsat; men i praktiken bestämt av vad som anses forskningsbart och relevant.¹²³

Rapoports socio-kulturellt fotade formanalyser av den folkliga bebyggelsen är inte utan vissa likheter med Gregor Paulssons estetiska miljömorfologi och angreppssättet i Svensk stad. På denna punkt kan Rapoports tolkningsperspektiv sägas bidra med att underbygga en utvidgad ikonisk (bildmässig) tolkningshorisont, vars verkningsradie även fångar upp bebyggelsemiljöer renons på "inplanerade" formuttryck. Hur långt det ikoniska betraktelsesättet kan utvidgas för att också inränga till synes triviala företeelser och materiella strukturer/komponenter inom ramen för ett innebörds- och handlingsbegrepp är i mycket en fråga om den metaforiska fantasin. På denna punkt kan samtidigt tilliten till utläsningarna brista och övergå till en obehaglig känsla av att materialet pressats för hårt på gränsen till fria spekulationer då mentala kulturmönster och världsbilder skall stampas fram ur den folkliga bebyggelsens egenskaper om man följer Rapoport i spåren.

Amos Rapoports radikalt socio-kulturella perspektiv på byggd miljö innebär att även triviala och praktiskt funktionella aspekter i den byggda miljön kan analyseras utifrån symbolisk kommunikativ synpunkt. Det väsentliga är inte vilka behov som bebyggelsen avser att tillfredsställa, utan i vilken form detta sker. Rapoports vidsynta hermeneutiska perspektiv är inte utan likheter med Gregor Paulssons estetiska miljömorfologi, och bidrar med en utvidgning av den ikoniska tolkningshorisonten.

Samtidig bör det här, med referens till Gregor Paulsson ambivalens, noteras att samhälleligt övergripande influenser som rumsliga uttryck endast kan "ta form" i ett kreativt samspel med det konkret-materiella och därmed det faktiska handlingsrummets specifika karaktär. Det är syntesen av olika typiska processer respektive den lokala nivåns specifika förutsättningar som är väsentligt att uppmärksamma i en antikvarisk ingripande praktik, framför analytiska sönderdelningar i övergripande och lokala formvektorer.

Det etnologiska perspektivet

I sitt föredrag vid den 21:a Nordiska etnologkongressen på Gotland 1978, framhöll Gjesdal-Christensen att byggnader och bebyggelsemiljöer kan ge oss kunskaper om hur samhällen och olika grupper var organiserade, hur de uppfattade sig själva och sin omgivning.

¹²¹ Rapoport (1969) s.60f.

¹²² Ibid. s.60–68.

¹²³ Jämför med den moderna etnologins kulturanalys i Ehn & Löfgren (1986) s.27f.

A PROBLEM OCH ANGREPPSSÄTT

Speglar har använts som ett nyckelord – vi kan av byggnadsstrukturen utläsa historien som har skapat den. Alla förändringar av betydelse i produktionsliv, organisationsliv, politiska förhållanden, administrativa förhållanden avsätter sig i byggnader. Byggnader kan därför tolkas som materialiserad historia.¹²⁴

Gjesdal-Christensen intresserar sig för bebyggelsen som historisk källa. I likhet med Rapoport intresserar sig hon sig för bostadsbebyggelsen, och närmar sig bebyggelsens kommunikativa egenskaper från en morfologisk utgångspunkt genom att peka ut olika centrala byggnadselement och -aspekter för att systematisera studiet av deras kommunikativa innebörder; byggnadskroppens form och dimension, planlösning, exteriör, utförande, uterum och lokalisering. Härvid skiljs också på hushållsgruppens inåtriktade respektive utåtriktade kommunikation.¹²⁵

Vid analysen av en byggnad föreslås sålunda en uppdelning i olika element enligt följande, vilket därefter också exemplifieras med olika utläsningsmöjligheter:

Byggnadskroppens form och dimension är kanske det lättast fattbara, men talar till oss på olika sätt allt eftersom innehållet varierar. Ett bankpalats uppfattar i alla fall jag som annorlunda än ett hyreshus av motsvarande storlek och som eventuellt kan rymma 30 familjer.

Det andra är byggnadens inre organisation, planlösning; rumsindelning, tillgänglighet, identifierbarhet, dvs förbindelselinjer i byggnaden. Den tredje aspekten är exteriören, de arkitektoniska verktygsmedel som används för att förmedla förståelse för byggnadens innehåll och betydelse. Fasadernas uppbyggnad och bruket av dekorativa element blir intressant. Men framför allt är ingången ofta exteriörens mest uttrycksfulla element.

Den fjärde aspekten är arten och utnyttjandet av uterummet, den öppna platsen omkring byggnaden. Detta uppfattar vi som en del av byggnaden. Tomten kring en byggnad och eventuell artikulering av denna medverkar till att framhäva eller reducera intrycket av byggnaden. Torgformationer har använts mycket medvetet – Petersplatsen i Rom kan nämnas som exempel. Torgformationer kan verka som barriärer – även om de kan se dekorativa ut. Egen uppfart, trädgård bakom och framför huset, fasad ut mot gatan eller vägen, bidrar till att skapa det intryck av byggnaden man får. Öppen plats eller brist på öppen plats ingår alltså i hög grad i byggnadens monumentalitet eller brist på sådan.

Som en femte aspekt vill jag också nämna själva utförandet; dvs vilket material dom används och hantverkskvalitet, användandet av prefabricerade element eller inte.

Läget i förhållande till andra byggnader är en aspekt som också måste framhävas: dvs sättet på vilket byggnadsstrukturen som helhet är ordnad, och det enskilda elementets placering inom helheten. Lokalisering blir därför ett viktigt stickord i tolkningen, både av enskilda byggnader eller områden - 'stråket'. Vi använder rummet som social rangordnare, säger Edmund Leach (Leach 1976).¹²⁶

¹²⁴ Gjesdal-Christensen (1979) s.75.

¹²⁵ Ibid. s.79.

¹²⁶ Ibid. s.76.

Hur olika socio-kulturella mönster kan utläsas exemplifieras bl.a. med plantyperna, där man således ...

*... kan utläsa något om själva livsformen, om familj och släktstruktur, hushållstyp, arbetsgemenskap eller klasskillnad, umgängesformer, uppfattningen av sociala relationer för att nämna några.*¹²⁷

Beträffande skillnaden mellan etnologens och konsthistorikerns kunskapsinhämtning och tolkningsgrunder framförs följande:

*En etnolog med särskilt intresse för byggnadsvård kan utläsa en mängd kvaliteter eller aspekter i vilken byggnad som helt /helst/. Några av dessa aspekter delar etnologen med konsthistorikern, men inte alla. Vi tolkar delvis ur de generella kunskaper om byggnadshistoria som ämnet ackumulerat, delvis använder vi generell kunskap om samhällets historiska utveckling, delvis har vi kunskap om hur vi skall skaffa oss information om den enskilda byggnadens tillblivelse och användning. /---/ De arkitektoniska verkningsmedel som används för att formulera budskapet om husens innehåll och funktioner, anser jag emellertid som konsthistorikernas arbetsområde. Vi måste känna till området – ta det till utgångspunkt.*¹²⁸

I sin kommentar till Gjesdal-Christensens föredrag/artikel bekräftar etnolog Gösta Arvastson att boendet avspeglar samhällsförhållanden, och att det är av fundamental betydelse för den historiskt inriktade etnologin, men tillför också följande kritiska kommentar.

*I kanten vill jag dock notera, att det ligger en fara i sättet att 'översystematisera' ämnet, att skilja mellan byggnader som symbolbärande element och byggnader som medier för kommunikation. Jag håller inte med om att det arkitektoniska budskapet om husets bruk och innehåll är ett ämne enbart för konsthistoriker.*¹²⁹

Både etnologin och konsthistorien förhåller sig till byggnaderna och bebyggelsen som kommunikativa strukturer, men då från något olika utgångspunkter, vilket torde vara Gjesdal-Christensens budskap, dvs att de olika professionerna ses som komplementära. Om jag förstått Arvastsons kritik rätt, menade han att de arkitektoniska budskapen ingår som en del i förståelsen av den enskilda livsmiljöns faktiska bruk och specifika meningsinnehåll, vilket dock inte motsäges av Gjesdal-Christensen. Det man särskilt bör ta fasta på i detta sammanhang är inte frågan om vem som är bäst skickad att uttolka de arkitektoniska verkningsmedlens funktion i den lokala miljön, utan det som Gjesdal-Christensen inledde sitt anförande med beträffande etnologens tolkningsperspektiv, som just är ...

*... tolkningen av byggnaderna i dagligt bruk, som ramar för handlingar, betingelser eller begränsningar för handlingar, och vi kan se dem som led i föreställnings- och idévärlden.*¹³⁰

¹²⁷ Ibid. s.83.

¹²⁸ Ibid. s.77f,80.

¹²⁹ Arvastsson (1979) s.88f.

¹³⁰ Gjesdal-Christensen (1979) s.75.

Etnologins uppmärksamhetsfokus mot vardagslivets ”göranden och låtanden” i en faktisk bebyggelsemiljö, skärper blicken för livsvärldens komplexa relationer och de personliga upplevelserum som byggts upp på ett unikt sätt i den lokala miljön, vilka inte låter sig reduceras till ett resultat av generellt verkande kulturmönster i den historiska kontexten. Det specifika rummets kodsysteem bundet till den lokala livsmiljön, inbegriper levande ”tecken” som inte är åtkomliga för den oinvigde. Detta accentueras om det är frågan om en lokalhistorisk kontext som de skrivna källorna inte lämnar några upplysningar om på ett tillräckligt konkret och fylligt sätt. I slutändan är det förmågan att lokalisera de materiella egenskaper som underbygger det lokala rummets specifika upplevelseinnehåll som möjliggör förmedlingen av en fördjupad förståelse av det som också går utöver det som de skrivna källorna berättar.

Arkeologiska och kulturgeografiska perspektiv

Här redogörs först för den teoribildning (analysmetod) som utvecklades av arkeolog Klas-Göran Selinge i forskningsrapporten *Miljöer i kulturlandskap* (1976). Rapporten baserade sig på deltagande i forskningsprojektet ”*Landskapsanalys för fysisk planering*” initierad av avdelningen för ekologisk botanik vid Lunds universitet. RAÄ betraktade sitt deltagande som ett metodförsök för översiktlig värdering och planering av kulturlandskapets innehåll.

Syftet med den modell för kulturhistoriskt orienterad landskapsanalys som Selinge lade fram, var att göra det möjligt att på ett strukturerat sätt analysera och förmedla det kulturhistoriska förloppets formuttryck som vägledande vid planeringen av landskapets bevarande. Som framgår i grafen (fig.5) görs en uppdelning på tre nivåer, där den översta ”strukturnivån” syftar på det kulturhistoriska berättarinnehållet differentierat i olika variabler som också benämns ”kulturfaktorer”, och inte den fysiska strukturen. Grundfrågan på denna nivå blir att avgöra vilka variabler som varit mest avgörande för landskapsutvecklingen enligt följande citat.

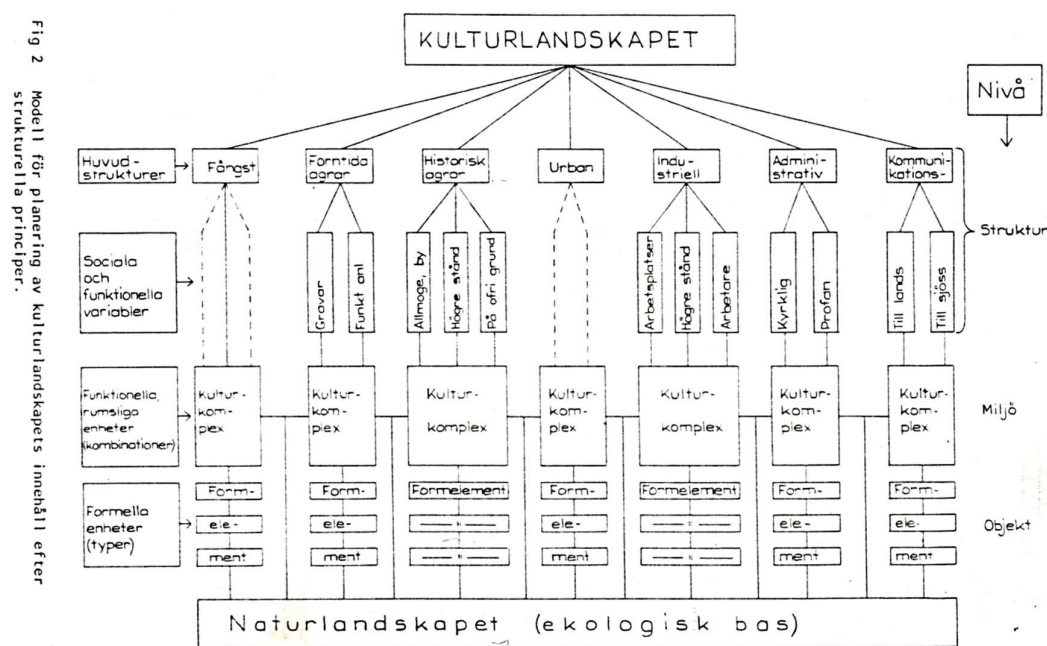
Dessa faktorer har utformats av människors idéer, tankar, program, handlingsmönster, konventioner, samhällsformer etc. Konkret kan de ha tagit sig uttryck i strukturer av t ex social, ekonomisk, religiös eller administrativ art, som i dag i växlande utsträckning kan studeras i kulturlandskapets fysiska lämningar. Vilka strukturer, som varit de mest betydelsefulla, växlar naturligtvis både i rummet och tiden, med det torde vara realistiskt att räkna med, att strukturer av näringsekonomisk och humanekologisk art haft en avgörande inverkan under de flesta kulturepoker, vilka alltså bl a är ett uttryck för naturlandskapets grundläggande betydelse. Man bör dock inte undervärdera t ex de religiösa och sociala strukturernas betydelse under äldre kulturepoker – inte minst därför att de bevarade lämningarna ofta har anknytning till dessa idékretsar.¹³¹

De undre nivåerna, vilka representerar miljösammanhang och enskilda objekt, avser landskapets morfologier på olika rumsliga nivåer. Den mest väsentliga nivån för planeringen utgörs av miljönivån, detta därför att det (som det framställs) är på denna nivå som utvärderingen av kulturlandskapets innehåll sker. Med referens till den fysiska riksplaneringen används beteckningen ”funktionell rumslig enhet”, vilken således svarar mot miljönivån och som kan innehålla spår och lämningar efter ett kulturhistoriskt förlopp, varmed också

¹³¹ Selinge (1976) s.10.

A PROBLEM OCH ANGREPPSSÄTT

tillförs att miljöerna kan ha stått under påverkan från en eller flera strukturer. Därav beteckningen kulturkomplex. Avseende formelementen på den lägre nivån, bedömdes dessa inte vara nödvändiga att dokumentera på en mer detaljerad nivå i översiktliga planerings-sammanhang annat än i form av utpekanden med tillhörande värdeomdömen. Av allt att döma är modellen i första hand avsedd för att avgränsa sammanhängande kulturmiljöer, med samtidig bestämning av dels deras olika kulturhistoriska innehåll i enlighet med de angivna strukturerna, dels med avseende till deras rumsliga innehåll och olika typer av formelement.

Figur 5. Modell för planering av kulturlandskapets innehåll efter strukturella principer
Ur *Miljöer i kulturlandskap*. Raä Rapport D11 1976, s.13

Vid tillämpningen av modellen inom ett undersökningsområde omfattande drygt 8 kvadratmil i Linköpings kommun, blev bebyggelsemiljöerna från historisk tid föremål för en översiktlig fältinventering som inbegrep utpekande av olika formelement och en värdering av bebyggelsen i relation till samhällsutvecklingen under historisk tid. Bedömningar gjordes med utgångspunkt från kriterierna arkitektur, autenticitet, representativitet och unicitet. I slutfasen ställdes resultat samman med de gjorda värderingarna av de förhistoriska lämningarna. Modellens viktigaste poänger är att den dels är tvärorienterad, dels att den gör åtskillnad mellan den byggda miljöns identifikationsinnehåll (kulturhistoriska strukturer) å ena sidan och dess rumsliga egenskaper (miljö och objekt) å den andra, samtidigt som dessa länkas samman. Härmed riktas uppmärksamheten mot att det kulturhistoriska berättarinnehållet måste förmedlas som ett formuttryck för att kunna göra sig gällande i den fysiska planeringen. Oaktat det faktum att modellen är framtagen för att hantera en areell urvalsproblematik med tillämpningsmöjligheter på hög aggregeringsnivå, bedöms den kunna nyttjas som ett användbart modelleringsinstrument som tankestruktur på principiell nivå.

Som abstraktionsmodell kan den givetvis inte täcka in den tolkningsproblematik som uppstår då urvalet väl är gjort och de utpekade kulturmiljöerna står inför krav på ingrepp/förändringar, där saken gäller på vilket sätt de i urvalet identifierade generativa influenserna kommer till specifikt uttryck som form och rumsliga sammanhang på lokal nivå. Frågan gäller också i vad mån de övergripande influensstrukturerna kan omfatta särartens samlade spektra vad gäller berättarpotential och upplevelseinnehåll. På denna punkt finns det således ett skalproblem.

Den metod som Klas-Göran Selinge utvecklade är inte utan vissa likheter med kulturgeografins forskningsambitioner. Vid sidan av topografiska och näringsekonomiska förutsättningar, länkas kulturlandskapets strukturer, former och element inom kulturgeografen ofta till sådana förklaringsfaktorer som (exempelvis) socio-ekonomiska, politiska och juridiska villkor samt andra kulturbundna maktförhållanden på en övergripande samhällelig nivå. Kulturgeografen kom också att få betydelse inom kulturmiljövården under 1980- och 90-talen, vilket relateras längre fram under (5.2.2) där metoder för planeringsunderlag i fysisk planering behandlas.

Kulturgeografins skalproblem är också något som kulturgeograf Ulf Sporrang utvecklade på ett upplysande sätt i en artikel i Kulturmiljövård (1989/1) på följande sätt:

Det finns en besvärlig punkt i sammanhanget, nämligen skalnivån. Detta är ett problem som vetenskapen brottats med i decennier. Vi har ännu ingen bra lösning på hur olika skalnivåer skall kopplas samman. /.../ Man kan tala om den personliga erfarenhetsnivån om man så vill. /.../ Det handlar alltså om människorna själva, hur de samverkat för sin överlevnad och vilka roller de haft inom ramen för denna samverkan. Vi skulle också kunna kalla detta för bynivån, basen i den rumsliga organisationen av landskapet där ägomönster och objektens funktion i landskapet blir detaljerade och särskilt tydliga. Det är alltså ingen tvekan om att mikroskalan är användbar när det gäller att förstå hur äldre samhällen fungerat i sina detaljer.¹³²

Sporrang framhåller vidare att det på den regionala skalan handlar om andra saker. Här rör det sig bl.a. om hur länders organiserande påverkat landskapets uppbyggnad. Vidare pekar han på följande skalor; den ideologiska skalan, global skalan, det internationella idéflödet och storskaliga ekonomiska krafter, exemplifierat med kyrkans och frälsets rumsliga påverkan på bebyggelsestrategiska sammanhang och open-fieldsystemets organisation av agrarlandskapet under medeltiden.

Vad gäller agrarhistoriska landskapsanalyser bör kulturgeograf Clas Tollin vid Sveriges Lantbruksuniversitet uppmärksammas, vilken inom Riksantikvarieämbetet utvecklade en analysmetod med kartöverlägg för lokaliseringen och identifikationen av äldre strukturer och element. I en artikel i tidskriften Kulturmiljövård (1989/1) redogör Tollin för ett metodutvecklingsprojekt (*Tio agrara miljöer*) initierat av Riksantikvarieämbetet, vilket syftade till att förbättra beskrivningarna av agrara riksintressemiljöer. Vid analysen och beskrivningen är det fem faktorer som Tollin för fram som särskilt viktiga att uppmärksamma.¹³³

¹³² Ulf Sporrang (1989) s.12f.

¹³³ Tollin (1989) s.15: 1) *Bebyggelsestrukturen*, dvs om bebyggelsen består av ensamgårdar eller byar samt vilken slags by det är frågan om; 2) *Odlingssystemet*, dvs om åkern ligger i ensäde, tvåsäde, tresäde eller någon form av flersäde;

Metodens tillämpning belyses med exempel som inbegriper en redogörelse för två byar och deras agrarhistoriska utveckling, samt vilka olika drag och spår som finns kvarlämnade i landskapet och bystrukturen och vilka olika slag av kulturhistoriskt berättarvärde dessa har. Syftet var helt enkelt att klargöra landskapets historiska dimension och på vilket sätt detta kommer till fysiskt uttryck i bystrukturen. Av allt att döma är det en liknande metod som Tollin tillämpade längre fram inom ramen för Riksantikvarieämbetets Landskapsprojekt som syftade till att vara ett stöd i arbetet med länens kulturmiljöer, men i detta fall på regional nivå. I Riksantikvarieämbetets rapport *Landskap i fokus – utvärdering av metoder för landskapsanalys* (2001) granskas bl.a. den metodstudie som genomfördes i Halland, rapporterad av Tollin i *Landskapshistoriskt innehåll. Värdebeskrivning av kustområdet i Halland* (1998).¹³⁴ I detta fall befinner man sig uppenbarligen på en mycket hög aggregeringsnivå, men att döma av granskningen var angreppssättet det samma som inom det tidigare metodprojektet på bynivå.¹³⁵

Som framgår av metodexemplen kan kulturgeografiska perspektiv tillämpas på olika rumsliga nivåer och med beaktande av olika slag av generativa faktorer som förklaringsgrund till landskapets och bebyggelsens rumsliga sammanhang och former. Det gäller såväl agrara som urbana miljöer. Det karaktäristiska för de kulturgeografiska förklaringsmotiven är att kulturlandskapets fysiska struktur (i vid mening) och dess förändringsförlopp kan betraktas som exponent för topografiska och näringsekonomiska (ekologiska) förutsättningar, socio-ekonomiska och politiska maktförhållanden, sociala strukturer, samt administrativa villkor och ideologiska influenser.

Kulturgeografins tvärvetenskapliga (eller mångvetenskapliga) förhållningssätt underbygger ett mer mångfacetterat perspektiv på den byggda miljöns kulturhistoriska berättarpotential, i varje fall programmatiskt då detta förhållningssätt i sin förlängning aktualiserar behovet kompletterande kunskapsbildningar och tolkningsperspektiv. Detta för att få en fullödlig förklaring till och förståelse av kulturlandskapet och dess olika komponenter med avseende till dess historiska uppkomst och gestalt – och därmed också dess återspeglingsmöjligheter som kulturhistoriskt dokument.

Däremot kan det vara svårt att förena kulturgeografins generativa makroperspektiv med den ”funktionella rumsliga enhetens” morfologiska särart och specifika kommunikativa potential med avseende till såväl kulturhistoriskt innehåll som mänsklig arena på lokal nivå. Det är på denna punkt som behovet av kulturteoretiskt orienterade tolkningsperspektiv aktualiseras med anknytning till tolkningsperspektiv inom etnologi, fenomenologi, ikonografi och bebyggelsesemiotik. Annars riskerar förmedlingen till olika slag av övergripande samhälls- och idéstrukturer (vid analysen och tolkningen av kulturmiljön)

3) *Fredningssystemet*, dvs hur gärdesindelningen ser ut; 4) *Ägoskiftet*, dvs hur åkern är skiftad och fördelad, t ex förekomsten av regelbundet eller oregelbundet tegskifte eller om det råder hemägosystem; 5) *Anpassningen till naturlandskapet*, t ex vad gäller bebyggelsens läge eller ägoslagens rumsliga fördelning. Därutöver kan tilläggas en viktig ickefysisk variabel i form av gårdarnas *jordnatur*, dvs vilka slags jordägare som är representerade.

¹³⁴ Tollin, Clas: *Landskapshistoriskt innehåll. Värdebeskrivning av kustområdet i Halland*. Länsstyrelsen i Halland meddelande nr 1998:9.

¹³⁵ Riksantikvarieämbetet (2001a) s.28: *Det första steget i analysen är att strukturera landskapet efter naturgeografi och topografiska förhållanden. Det andra steget är att genom att studera historiska kartor fånga den äldre markanvändningen och fördelningen mellan de historiska agrara markslagen. Användningen och tolkningen av de historiska kartöverläggen är en viktig del i metoden. Det tredje steget är att genom kart- och fältstudier identifiera anläggningar och hävdrelaterade lämningar och spår, d.v.s. historiska betydelsebärare.*

att ledda till en reducering av den lokala miljöns fysiska gestalt och uttrycksinnehåll till en illustration av generellt verkande mönster. På den estetiska nivån skulle detta kunna jämföras med den ikonologiska utläsningen i Panofskys tolkningsmodell.

Den postprocessuella (kontextuella) arkeologin

Den postprocessuella arkeologin som växte fram under 1980-talet definieras genom sin kritik av den så kallade processuella arkeologin. Man vände sig mot vad som ansågs vara ett ensidigt sökande efter lagbundenheter med tillhörande generaliseringar, där de arkeologiska lämningarna enbart ses som en återspeglning av människans anpassning till de ekologiska förutsättningarna med fokus på pragmatiskt funktionella behov och sociala strukturer. De postprocessuella idébildningarna satte i stället in människan som en kulturvarelse i händelsernas centrum, samt ifrågasatte den processuella arkeologins ambitioner att kunna uppnå objektivitet i sina uttolkningar av det arkeologiska materialet.

Avgörande för den kontextuella (postprocessuella) rörelsens framväxt under 1980-talet var den brittiske arkeologen Ian Hodders bok *Symbols in action* från 1982. Hodders teorier fick spridning i Sverige, och Kerstin Cassel har i sin idéhistoriska utforskning *Den postprocessuella teorikonceptionen inom svensk arkeologi* (2008) redogjort för hur den postprocessuella arkeologin togs emot och fick fäste mot slutet av 1980-talet, för att under 1990-talet bli etablerad. Det är också under 1990-talet som det i tidskriften Kulturmiljövård kommer en rad artiklar från ett antal arkeologer som ger uttryck för influenser från det postprocessuella perspektivet.

Vänder vi oss till arkeologen och antropologen Triggers redogörelse för den kontextuella arkeologin i *Arkeologins idéhistoria* (1993) framkommer följande. Den kontextuella arkeologin hävdar att alla tänkbara aspekter av en arkeologisk kultur måste undersökas, och att den materiella kulturen besitter dynamiska samhälleliga egenskaper. Hodder har också visat på faran med tolkningar av arkeologiskt material isolerat från sitt kulturella sammanhang. Härmed erkänns också studiet av det kulturellt artegna.

Den rättfärdigar ett intresse för kulturegna kosmologier, astronomiska föreställningar, konststilar, trosföreställningar och andra ämnen som dröjde kvar i den processuella arkeologins utkanter under sextio- och sjuttitalen. Hodder uppmuntrar arkeologer till att på nytt ta de mänskliga fenomenens invecklade beskaffenhet med i beräkningen och att inse att universella generaliseringar inte täcker alla de regelmässigheter som kännetecknar det mänskliga beteendet. De uppmanas att söka efter ordning inom enskilda kulturer, eller sådana som är historiskt besläktade, både ifråga om särskilda kulturella kategorier, exempelvis de föreskrifter som gäller för konstprodukter, och i fråga om det sätt på vilket olika kulturella kategorier står i samband med varandra.¹³⁶

Vad som i sammanhanget särskilt observeras i den postprocessuella arkeologin, är dess uppmärksamheten på den lokala kontextens kulturella komplexitet. Det som torde förena de olika poststrukturella inriktningarna är att den materiella kulturen inte längre kan ses som en passiv återspeglning av det pragmatiska handlandet.

¹³⁶ Trigger (1993) s.418.

När det gäller de svenska arkeologer som tog till sig det postprocessuella perspektivet är det främst i tolkningsarbetet inspirationen gör sig gällande enligt Cassels utforskning. Som framgår av de artiklar som ett antal arkeologer skrev i Kulturmiljövård på 1990-talet rörde sig diskussionen bl.a. kring frågor om relativism, sanningsbegreppet, mångtydigheten och kunskapsideologi. Av speciellt intresse på denna punkt, är arkeolog Björn Varenius artikel i Kulturmiljövård (1994/5); *Monument och samhällelig reproduktion*. Detta är den enda artikel i Kulturmiljövård som exemplifierar de poststrukturella arkeologernas sökandet efter en breddad tolkningshorisont på ett mer illustrativt sätt. Framställningen visar på metaforikens betydelse för utvidgandet av tolkningshorisonten, där till synes triviala lämningar och deras formuttryck kan avvinnas ett symboliskt betydelseinnehåll, trots deras som det tycks huvudsakligen funktionella genes.

De fornlämningskategorier som Varenius prövar sitt alternativa tolkningsperspektiv på är boplatslämningar (hårdar, kokgropar etcetera), gravar och röjningsrösen, vilka då jämförs med varandra. Varenius ger sig in på en möjlig konnotativ räckvidd på morfologisk bas; närmare bestämt cirkeln som sammankopplar tre olika fornlämningstyper genom konnotationerna Kvinna, Frukthet och Pånyttfödelse.¹³⁷

Härigenom försöker Varenius bryta igenom demarkationslinjen mellan symboliska och funktionella lämningar, vilket också blir utgångspunkten för att diskutera röjningsrösenas referenser till en tradition. Att de skulle rymma någon form av intentionellt meningsinnehåll är inget som stått i fokus för forskningen, utan de har primärt setts som agrartechniska biprodukter.

Om tanken på röjningsrösen som ideologiskt betydelsefulla förefaller förvånande eller t o m befängd beror givetvis på att vi idag har föreställningar om hur något som är ideologiskt betydelsefullt borde vara beskaffat, och har därför reserverat den klassifikationen för mer imposanta fornlämningar som runstenar och gravar. Trots att röjningsrösen kan vara nog så dominerande inslag i landskapet så är de det på 'fel'sätt'.¹³⁸

I Kulturmiljövård (1993/5) reflekterar arkeolog Åke Hyenstrand över den kontextuella arkeologins bredare kunskapsmål, och detta med anledning av boken *Modernisering och Kulturarv* (1993). Särskilt gäller det Svante Beckmans artikel om *Kulturarvets värde och väsen*, och som leder fram mot kulturarvets praxisproblem och kunskapsideologiska frågor. Hyenstrand menar att Beckmans "syn" tycks ligga väl i fas med den kontextuella arkeologin som påvisar "...det självklara i Beckmans modell att integrera konkreta och abstrakta artefakter." Inslag av relativism identifieras i den kontextuella arkeologin och ibland förnekandet att kunna uppnå en rimlig sannolikhet i tolkningarna av det förflutna, varvid Hyenstrand drar följande mycket intressanta kunskapsideologiska slutsats:

Arkeologisk forskning kan med detta mera bli en strävan mot 'självkunskap' och nutidskunskap än mot 'dåkunskap'. Sannolikt kommer så småningom ett starkare medvetande om att ändå ytterligare en viss säker 'dåkunskap' kan erövrats, med de oväntade frågorna, med de nya kriterierna.

¹³⁷Varenius (1994) s.60f.

¹³⁸ Ibid. s.62.

Den fråga som enligt Hyenstrand nu ställs allt oftare inom arkeologisk forskning är följande:

Vilka var dessa skilda betydelser och meningar? /.../ En sådan forskning skulle måhända skapa oväntade dimensioner på det förflutna till nytta för samtid såväl som framtid.¹³⁹

Av speciellt värde med referens till kulturmiljövården som ingripande praktik i allmänhet, är att den kontextuella arkeologin visat på betydelsen av en mångdimensionell analys och beskrivning av den lokala kontexten som en egen meningsenhet, vilken inte låter sig förstås som enbart ett resultat av generellt verkande samhällsprocesser och regelmässigheter i det mänskliga beteendet. Det förhållningssätt som den kontextuella (post-processuella) arkeologin ger uttryck för med avseende till uttolkningen av det lokala rummet som bärare av symboliska innehåll och olika föreställningsvärldar kan utan större åthävor implementeras inom kulturmiljövårdsfältet som helhet, detta i syfte att också utvidga bebyggelseantikvariens tolkningshorisont och mod att experimentera med nya betraktelser av och frågor till det byggda landskapet

1.3.1.2 Arkitekturteoretiska och estetiska perspektiv

De arkitekturteoretiska perspektiv som här skall presenteras bygger på ett urval som bedömts kunna bidra till avhandlingens försök att klarlägga miljö-/byggnadstolkningen som ett integrerat form- och meningsbygge. Här kan hämtas hem en viktig del av den språkliga nomenklatur som behövs för att på ett nyanserat sätt kunna tala om och analysera arkitekturens formspråk och uppbyggnadselement i syfte att utvidga tolkningsrepertoarens rumsliga dimensioner.

Här skall inte närmare behandlas den arkitekturteoretiska forskningens idéhistoriska bakgrund, annat än utpekande av några viktiga idéströmningar. Den arkitektur- och konstteoretiska idéutvecklingen i mer modern mening kan sägas ta sin början i och med det sena 1800-talets stilhistoriska formalism. Konsthistorikern Heinrich Wölfflins systematisering av det historiska konststudiet genom granskning av konstverkens yttre drag i förhållande till tio olika formala egenskaper uppställda som fem motsatspar¹⁴⁰ är kanske det mest kända exemplet på denna formalism. Den stilhistoriskt dominerande konsthistorien med dess renodling av de formala sidorna möter redan under 1930-talet en motreaktion där innehåll och betydelse betonas, påverkad av konsthistoriker Erwin Panofskys symbolforskning. Inom arkitekturforskningen växer också en speciell inriktning fram under efterkrigstiden med semiotiken som grund, parallellt med ett ökat intresse för arkitekturen som upplevelse. Det är också dessa två fält inom arkitekturforskningen som särskilt uppmärksammas i föreliggande arbete.

I Konstvetenskaplig Bulletin 1971 framhåller arkitekturhistoriker Björn Linn arkitekt Erik Lundbergs betydelse, vilken i *Arkitekturens formspråk* sökte utveckla språkliga begrepp för att beskriva och analysera arkitekturen som en konstart. Vidare omnämns Sven Hasselgrens analyser av arkitekturupplevelsen med stöd av terminologi från varseblivningspsykologi och semantik.¹⁴¹ Linn menade att det arkitektoniska rummet och vår

¹³⁹ Hyenstrand (1993) s.61.

¹⁴⁰ Låneär-Målerisk, Yta-Djup, Slutet form-Öppen form, Mångfald-Enhet, Klarhet-Oklarhet.

¹⁴¹ Björn Linn (1971) s.57f.

upplevelse av detta varit centrala under lång tid. Jag nöjer mig med att lyfta fram några namn vars teorier på olika sätt är att betrakta som upplevelserelaterade arkitekturteorier.

I det inledande exemplet är det frågan om en teoribildning som är att betrakta som estetisk morfologi, utvecklad av Elias Cornell, professor i arkitekturens teori och historia vid Chalmers. I *Rummet och arkitekturens väsen* (1966) lyfter Cornell bl.a. fram rumstolkningens arkitektoniska estetik, vilken saknat den centrala ställning den enligt Cornell borde ha inom den konsthistoriska forskningen. Sist men inte minst, pekar Cornell på emotionerna och sentimenten som konstitutiva delar av arkitekturens väsen.

De mer kända upplevelseorienterade teoribildningar som utvecklats är de som lagts fram av Rudolf Arnheim, professor i konstpsykologi och Kevin Lynch, stadsplanerare. Lynch teoribildning, som utvecklades med utgångspunkt i pragmatiska motiv att försöka hitta formgivningsprinciper för hur staden rumsligt bör arrangeras för att den skall vara visuellt avläsbar (legibility), baserar sig på ett antal empiriska undersökningar av hur invånarna uppfattar staden. Genom dessa empiriska undersökningar kunde han urskilja fem grundläggande mönsterkategorier, utifrån vilka människan (stadsmänniskan?) identifierar och strukturerar sin fysiska omgivning; path, edge, landmark, node och district¹⁴². Som designinstrument är det frågan om byggklossar som måste orkestreras för att skapa en sammanhållen och läsbar helhet.¹⁴³ Det som särskilt intresserar i detta sammanhang är att han vid sidan av dessa empiriskt analytiska begrepp också talade om den fysiska omgivningens "imagebility", den fysiska gestaltens förmåga att uppväcka föreställningar, dvs objektets eller det rumsliga sammanhangets denotativa och konnotativa potential.¹⁴⁴

Till gruppen upplevelseorienterade arkitekturteoretiker hör också Gordon Cullen, vars undersökningsmetod "serial vision" har angöring mot det praktiska undersökningsförfarandet vid analysen av den byggda miljön. Metoden, som beskrivs i hans omtalade bok *Townscape* från 1961, syftar på de skiftande synbilder/vyer som successivt framträder när vi rör oss i stadsrummet med alla dess olika blickfång, visuella intryck och upplevelser som även inbegriper olika slag av emotionella responser. Metoden refererar inte bara till undersökningsförfarandet vid analysen av den befintliga stadsmiljön, utan svarar också mot tre olika slag av uppmärksamhetsfokus som den projekterande arkitekten eller stadsplaneraren bör lägga sig vinn om och beakta vid gestaltningen av nya strukturer och miljöelement för att kunna forma staden till vad Cullen kallar ett upplevelsemässigt "coherent drama".¹⁴⁵ De tre olika uppmärksamhetsfokus som Cullen benämner "gateways" utgörs av Optics, Place och Content. Om Optics syftar på de synbilder som successivt presenterar sig som en serie av olika rumsliga perspektiv, refererar Place till kroppens förnimmelse av sin position i rummet, ett upplevelsemodus som infinner sig instinktivt. Content slutligen, syftar på stadens sammansättning av sådant som olika färger, texturer, skalor, stilar, karaktärer och miljöelement.¹⁴⁶ Den rikliga mängden av exempel på olika typer av uppmärksamhetsfokus i form av illustrationer med tillhörande kortfattade kommentarer visar på den bredd och det djup i avläsnings-/upplevelseperspektivet som det byggda

¹⁴² Lynch (1960) s.91–105.

¹⁴³ Ibid. 108–112.

¹⁴⁴ Ibid. s.9f.

¹⁴⁵ Cullen (1971) s.9.

¹⁴⁶ Ibid. 9–12.

rummet och arkitekturen kan bli föremål för; utan tvekan ett handfast bidrag till en utvidgad tolkningsrepertoar.¹⁴⁷

De perceptionspsykologiskt fotade frågeställningarna om sambandet mellan fysisk form och semantisk reception, är inget som Lynch och Cullen gick in på mer i detalj, vilket däremot är fallet i Rudolf Arnheims *The Dynamics of Architectural Form* (1977). Liksom Lynch motiverar Arnheim studiet av arkitekturens former pragmatiskt med bäring på människans mentala hälsa och tillfredsställelse. Då denna bok bedöms kunna bidra till en fördjupning av byggnadstolkningens perceptionspsykologiska underbyggnad, ges den en närmare redogörelse för längre fram.

Utöver Cornell skall ytterligare tre nordiska arkitekturteoretiker presenteras. Den danske arkitekten Steen Eiler Rasmussen har i detta sammanhang ett speciellt intresse, eftersom han redan under 50-talet gjorde sig möda att försöka klargöra betydelsen av den egna kroppen som referensreceptor vid upplevelsen av arkitekturen och det byggda rummet. Vidare uppmärksammas fenomenologen Christian Norberg-Schulz, vilken talade om det existentiella rummet och att naturlandskap och byggda strukturer skall förstås i termer av meningsfulla (symboliska) former. Härfter redogörs också för den finske arkitekten Juhani Pallasmaas fenomenologiskt grundade kritik av nutidens inhumana arkitektur och stadsrum, vilken Pallasmaa härleder ur modernismens fokus på det distanserade intellektet och ögats bilder. Han menar att detta fokus på seendet gjort kroppen och de övriga sinnena, likaväl som våra minnen, fantasier och drömmar hemlösa.

Härutöver redogörs för semiotikern Jan Mukarovskys teoribildning kring den estetiska dimensionen och själva upplevandet som en betydelseutvecklingsprocess. Avslutningsvis refereras arkitekt Åsa Dahlins avhandling om arkitekturupplevelsen samt arkitekturteoretikern Boris Schönbecks uppsats om karaktäriseringen som ett utforskningsinstrument vid analysen och gestaltningen av bebyggelsemiljöer.

Om rummet och arkitekturens väsen

Första delen av Cornells arbete från 1966, kan betecknas som ett försök att utveckla en generell begreppsnomenklatur för analysen och förståelsen av rummet och arkitekturens väsen, tematiserat under de fem analytiska kategorierna funktionstema, arkitektonisk form, formspråket, helheten och uttrycket. Vidare menar Cornell att arkitekturen tillhör de konstarter där den fullständiga meningen endast framträder när dess estetiska och praktiska sidor ses samfällt och oskiljaktigt tillhöriga helheten, därav hans klassiska formulering; arkitektur är estetisk organisation av praktisk verklighet. Genom att konfrontera arkitekturens två grundaspekter, exteriör och rum, försöker Cornell klargöra rummets särart, samt visa på hur upplevandet av den arkitektoniska helheten kumulativt byggs upp genom det så kallade successiva besittningstagandet framför och inne i det arkitektoniska verket.

Härutöver är det två viktiga grundaspekter i hans arkitektursyn som skall uppmärksammas. Dels gäller det framhållandet av arkitekturens bildmässighet, vilket exemplifieras

¹⁴⁷ Framställningen omfattar omkring 150 olika exempel, huvudsakligen med urval från den förmoderna staden. I de uppslagsrika beskrivningarna av de arkitektoniska och rumsliga egenskaperna inbegrips också referenser till rumsupplevelser, emotionella responser och karaktärsdrag.

med flera illustrativa uttolkningsexempel i bokens tillämpande del och som ger prov på utpräglat ikoniska tolkningsperspektiv. I detta avseende kan boken sägas föra vidare Gregor Paulssons estetiska morfologi i Svensk stad, ett arbete han också lämnade bidrag till som medarbetare i den inre forskargruppen. Vidare använder sig Cornell av något som skulle kunna kallas inlevelsemetodik i rörelse för att komma arkitekturens funktionsteman och innebörder på spåren, framställt som ett metodologiskt angreppssätt under beteckningen konstpsykologiskt experiment. *"Exteriör och rum, de två visuella huvudaspekterna, söker vi då uppleva som ett drama: vi söker tillägna oss dem i en meningsfylld dramatisk följd."*¹⁴⁸ Det är också i det successiva besittningstagandet av både det tektoniska hos en fasad och interiörens stereotoma inneslutning som den arkitektoniska helhetsupplevelsen fullbordas.

Just det ikoniska uppmärksamhetsfältet lämpar sig väl för att etablera en sinnlig relation till den byggda miljön, eftersom dess bildtänkande ger en rumslig närvaro som underlättar vår möjlighet till "inlevelse" i det byggda rummet som agerande och upplevande varelser. Detta är inget som spontant uppträder, utan kräver en mobilisering av alla våra intellektuella och sinnliga kapaciteter.

Beträffande den första kategorin Funktionstemat, och som således utgör en av delaspekterna i analysen och förståelsen av rummet och arkitekturens väsen, påtalar Cornell att det inte kan inskränkas till det tekniska nyttjandet, då varje arkitekturverk är *"...en dikt kring händelser i människans liv, ett slags intuitivt och berättande gensvar på funktionstemats handling."* Att granska arkitekturens egenskaper är enligt Cornell att söka sammanhangen och möta helheten med berikad förståelse och stärkt intuition. Här är det således helheten och det aktiva besittningstagandet som betonas då det gäller funktions temat.

*Helheten är något mera och något annat än den enkla summan av sina delar. På samma sätt får de olika delarna det mesta av sin mening ur sitt förhållande till varandra och till helheten. Ser man detaljerna isolerade kan de få en skev karaktär eller bli obegripliga.*¹⁴⁹

Arkitektonisk form i sin tur är den sida hos arkitekturen som enligt Cornell tillhör sinnenas värld, vår uppfattnings sensoriska sida, och då i första rummet det visuella, den form man "ser" och som också inbegriper sådant som kan förefalla sekundärt såsom skugga, reflexer, tomrum. Även om det sedda är huvudsaken i arkitekturens sinnesupplevelse, skapar arkitekturen också sådana sinnesintryck som känslöförmågor, balans, rörelse och tyngd, vilket enligt Cornell tillhör en vetenskapligt-psykologisk problematik kring den arkitektoniska formen.

Om formen tillhör uppfattningens sensoriska sida, tillhör formspråket vad Cornell kallar tankarnas sfär, vår uppfattnings förståndsmässiga sida. Dessutom påtalas att vi inför arkitekturen svårligen kan isolera formen.

Vi utläser tvärtom alltid något av motiveringarna till artikulationen hos det sedda, för att tala lite abstrakt. Det är dessa motiveringar som har karaktären av tankemässiga

¹⁴⁸ Cornell (1966) s.13.

¹⁴⁹ Ibid. s.17.

betydelser av olika slag. Vad vi uppfattar samlar vi under beteckningen arkitekturens formspråk.¹⁵⁰

Det är också här som Cornells analytiska detaljrikedom avseende relationen artikulation–motiv innehåll utvecklas på ett imponerande sätt från val av material till det bildmässiga abstraktionsnivåer.

Efter genomgången av olika motivkretsar, konstruktionsmässiga och bidragande, motivbildningarnas symboliska sida och helhetens sammansättningsprinciper, återvänder Cornell till helheten och uttrycket, vilket utgör arkitekturens tredje väsenssida.

Uttrycket ”...tillhör känslornas sfär, vår uppfattnings emotionella sida.”, det ytterst svår-tillgängliga känslomässiga uttrycket. Härmed angörs Cornells uppfattning av konstens natur; ”... att alla dess verk är bärare av ett känslomässigt budskap. Naturligtvis gäller detta också alla arkitekturverk.

Ingelunda gäller det blott de byggnader som visar att arkitekten medvetet lagt sig vinn om ett stort känslouppbåd, nej inte ens främst dessa. Ett arkitekturverk fyller oss med sin stämning. En fasad, en exteriör eller en förgård förbereder de känslor som rummet sedan fyller ut och fullbordar genom likheter och kontraster. Ju enhetligare verket är desto klarare ter sig sammanhanget. /---/ Vi kan uppleva stämningen hos ett arkitekturverk genom ett allmänt besittningstagande blott och bart. Långt mera påtagligt blir dock uttrycket om vi tillika utför något av den handling som hör samman med verkets funktionstema eller om vi åtminstone bevittnar handlingen. Känslan fördjupas och handlingens räckvidd ökar i ömsesidigt beroende.¹⁵¹

Cornells integrerade tolkningsperspektiv för att fånga in rummets och arkitekturens väsen kan betecknas som radikalt systemisk, där helheten aldrig tillåts reduceras till en sammanräknad totalitet av isolerade delasppekter. Samtidigt är det just den analytiska uppdelningen av arkitekturen i olika delasppekter för differentiering i mer finstilla nyanser som bidrar till en breddning och skärpning av uppmärksamhetsfältet vid tolkningen av arkitekturen och det byggda rummet. I så måtto bidrar Cornell med en aspektrik begreppsnomenklatur för att kunna resonera och göra överväganden med större precision avseende de olika delasppekternas relativa betydelse för den estetiska helheten i ett specifikt arkitektoniskt verk eller i en specifik bebyggelsemiljö då vi står inför en förändringssituation.

Ju fler delasppekter i en beskrivning som kan relateras till den estetiska helhetsupplevelsen, desto större blir rimligen också dess analytiska potential i en förändringssituation – vilket för övrigt också kan inbegripa en avvägning mot hela det arkitektoniska verket eller den byggda miljön som historiskt berättande dokument. Detta kan sägas förutsätta ett tolkningsansats som simultant sammanför analytiska utläsningar med inlevelse i det byggda rummet som en helhetsgestalt.

¹⁵⁰ Ibid. s.27.

¹⁵¹ Ibid. s.36.

De perceptuella kraftfälten

Grundmotivet i konstpsykolog Rudolf Arnheims arbetet *The Dynamics of Architectural Form* (1977) är att undersöka och visa fram de grundläggande psykologiska aspekterna i förhållandet mellan människa och arkitektonisk form, vilka tar sig uttryck i perceptuella kraftfält. Utgångspunkten för hans teori om arkitekturformernas dynamik är således att det finns universella perceptuella krafter som svarar mot vissa geometriska former och relationer, ett antagande som bl.a. hämtar stöd i gestaltpsykologiska teorier. Detta utan att förneka arkitekturens historiskt relativa betydelseinnehåll.

Arnheim vill komma åt de kvaliteter i den byggda miljön som har förmågan att bära värden (carry values), vilket torde svara mot Kevin Lynch' *imageability*, och menar att dessa går att beskriva med stor precision. Det som studeras är arkitekturens formella förmåga att väcka upp konnotativa meningar, eller om man så vill de arkitektoniska formernas teckenbildande potentialer.

Alla fysiska ting och vi själva som fysiska kroppar ingår i ett dynamiskt polärt system mellan attraktion och repulsion. Det är frågan om ett psykologiskt uppfattningsbart dynamiskt kraftfält som också förändras relativt det inbördes avståndet mellan de fysiska tingen, exempelvis mellan byggnader som vid för stort avstånd försvinner och som psykologiskt uttrycker sig i upplevelsen av tomhet. Arnheim diskuterar också upplevelsen av förhållandet mellan mark och byggnad, och menar att byggnadens tyngd är en upplevelse-kvalitet av betydelse. Exempelvis upplever man en grövre kolonn som sammanpressad, medan en mer slank kolonn förmedlar en motverkande vertikal kraftupplevelse.

Arnheims dynamiska uppfattning av form, innebär att alla gripbara/identifierbara former presenterar sig dynamiskt i vår perception, som ett mönster av olika krafter i rörelse. Alla former uttrycker således kraft- och rörelsefunktioner, eller översatt till en mer existentiell nivå "...ways of being and behaving." Arnheim menar att vi inte kan beskriva formernas dynamiska kvalitet utan att samtidigt väcka upp deras spontant verkande symbolfunktioner. Arnheim talar om att formupplevelsen alltid åtföljs av symboliska övertoner då vi betraktar ett objekt.¹⁵² Det är då formernas inneboende metaforiska referenser till vår vardagserfarenhet som bildar grunden för deras generiska uttryckspotential, och som Arnheim benämner "öppna symboler".

*All genuine metaphors derive from expressive shapes and actions in the physical world. We speak of 'high' hopes and 'deep' thoughts, and it is only by analogy to such elementary qualities of the perceivable world that we can understand and describe non-physical properties. A work of architecture, as a whole and in its part, act as a symbolic statement, which conveys, through our senses, humanly relevant qualities and situations.*¹⁵³

Det bildmässiga perspektivet på hur den mänskliga kognitionen av existentiella egenskaper möjliggörs genom metaforiska referenser till den utsträckta världen med dess fysiska objekt och rörelser har också kunskapsteoretiska implikationer av mer generell natur. Arnheim går till och med så långt att han menar att människan organiserar sina tankar med hjälp av rumsliga föreställningar.¹⁵⁴

¹⁵² Arnheim (1977) s.262.

¹⁵³ Ibid. s.208.

¹⁵⁴ Ibid. s.272ff.

Om generisk översätts med elementarupplevelser som det mänskliga släktet delar oberoende av historisk kontext och intellektuella predispositioner, betyder det att de dynamiska rumsliga föreställningar och mönsterbildningar som potentiellt kan väckas upp av de arkitektoniska formerna i viss utsträckning är gemensamma över tid. Detta oberoende av skillnader i de specifika mentala och andliga konnotationer som associeras med en specifik form. Om detta accepteras skulle det kunna betyda att man i det byggda rummet åtminstone kunde hitta ledtrådar till hur människorna i det förflutna upplevde sin miljö.

*Sensory symbolism reveals the general in the particular and thereby raises the latter to a higher level of relevance. These heightened expressive qualities may survive in a building and continue to create a powerful experience when the specific nuance of the builders' message can be retrieved only by historical research. The cupola of a dome may no longer specifically signify a religious image of heaven; but as an overarching and surrounding hollow it forever preserves a spontaneous affinity with the natural sky and shares some of its principal expressive connotations.*¹⁵⁵

Med Arnheims definition av de olika rumsliga kraftfältens upplevelsemodus lämnas ett bidrag till breddningen och skärpningen av vårt introspektiva uppmärksamhetsfält vid uttolkningen av såväl det byggda rummets formegenskaper som upplevandets mentala receptioner. Av särskilt intresse är begreppet ”öppna symboler”, varmed Arnheim åsyftar formernas mer eller mindre överhistoriska generiska uttryckspotential, vilka grundar sig på formernas (i perceptionen/receptionen) inneboende metaforiska referenser till vår vardagserfarenhet av att vara och handla i världen. De metaforiska referenser som avses bygger på ett ikoniskt perspektiv, där formegenskapen genom ett bildmässigt analogislut sammanbinds med generiska erfarenheter av allmänna kraft- och rörelsefunktioner i den materiella rumsliga världen.

Hos Arnheim kan man således finna ingångsvärden för vidare reflektioner kring den utvidgade tolkningsrepertoarens metodologiska problem med koppling till det uttolkande subjektets introspektiva angreppssätt. Med (den förutsatta) bekräftelsen av de arkitektoniska formernas generiska uttryckspotential, ges en teoretisk underbyggnad av det fruktbara i det uttolkande subjektets försök att leva sig in i det arkitektoniska rummets formala egenskaper. Om vi ”läser med” Arnheims teori om de generiska erfarenheterna i termer av mänskliga elementarupplevelser, kan man inte heller helt utesluta att vi i det byggda rummet genom aktiv introspektion skulle kunna leva oss in i och (inom vissa gränser) få en föraning om hur människorna i det förflutna upplevde sin miljö. Det är helt enkelt frågan om en generisk upplevelsedimension som skulle kunna nyttjas som en resonansbotten i ett experimentellt utforskande av den enskilda bebyggelsemiljöns eller byggnadens särart som livsrum i det förflutna.

Arkitekturupplevelsens sinnliga respons

I den danske arkitekten Steen Eiler Rasmussens klassiska bok *Experiencing Architecture* (1959) återfinns en förvånansvärt innehållsrik arkitekturpsykologisk diskurs, som bl.a. tar sin utgångspunkt i upplevelsen av formegenskapernas fysiologiska och dynamiska egenskaper, vilket sker då vi genom identifikation försöker leva oss in i föremålen eller miljöerna som sådana ”där ute”.

¹⁵⁵ Ibid. s.208.

I sina visuella analyser lägger Rasmussen tonvikten på de kroppsminnen som utbildats under uppväxten i vårt möte med yttervärldens olika föremål och fysiska strukturer, en utbildning av taktila och muskulära förnimmelser som initieras genom människans agerande i det fysiska rummet. Simultant formas härigenom följaktligen erfarenhetsbaserade kunskaper om tingens grundegenskaper, sammansättning och sätt att vara och fungera såsom exempelvis hårdhet/mjukhet, tyngd/lätthet, soliditet och texturernas olika slag av känsloförnimmelser.

*When we see a spherical object we do not simply note its spherical shape. While observing it we seem to pass our hands over it in order to experience its various characteristics.*¹⁵⁶

Beroende på föremålsytans textur exempelvis får man olika intryck av dess hårdhet/mjukhet respektive tyngd/lätthet, dvs upplevda förnimmelser som inte behöver svara mot föremålets faktiska fysiska egenskaper. Enligt Rasmussen är det kanske inte förvånande att vi kan "se" sådana egenskaper med våra ögon, men det är anmärkningsvärt att man kan uppfatta essentiella skillnader mellan olika ting utan att röra vid dem. De olika formegenskaper som Rasmussen granskar på ett infallsrikt sätt relativt vår upplevda reception är således solids-cavities (kroppsfigur-hålrum), färg, textur, skala, proportioner, rytm, dagsljus och ljud. Här adresseras också som sagt så grundläggande upplevelser som hårtmjukt, lätt-tungt och styvt-slakt, vilka måste uppmärksammas för att vi skall kunna uppleva arkitekturen fullt ut.¹⁵⁷

Vi kan också uppleva de arkitektoniska formerna som rörelse-fenomen i termer av "som om", exempelvis hur konvexa och konkava former i samverkan kan skapa intryck av att byggnadens interiör pressar sig utåt med ansvällningar i fasaden.¹⁵⁸ Mer generellt ger konvexa former intrycket av massa, medan konkava underbygger upplevelsen av det omslutande rummet.¹⁵⁹ Även arkitektonisk rytmisering kan sägas tillhör arkitekturens rörelsefenomen, ett proportionerat rörelseschema som ger en upplevelse av förhöjd energi, där det är de enskilda elementens inbördes dynamiska relation som ger dem arkitektonisk mening.¹⁶⁰

Det rikliga inslaget av morfologiska egenskaper relaterade till upplevelseinnehållets olika typer av generiska karaktäristika konkretiseras på ett levande sätt med närmare beskrivning av den mentala processen och dess angöring mot arkitekturen som sinnesupplevelse. Men här inskräpper Rasmussen samtidigt att ett uppräknande av olika visuella karaktäristika inte ger oss någon föreställning om föremålets essens.

We get to the point where we cannot describe our impression of an object without treating it as a living thing with its own physiognomy. For even the most precise description, enumerating all visible characteristics, will not give an inkling of what we feel is the essence of the thing itself. Just as we do not notice the individual letters in a word but receive a total impression of the idea the word conveys, we generally are not aware of

¹⁵⁶ Rasmussen (1959) s.18.

¹⁵⁷ Ibid. s.29.

¹⁵⁸ Ibid. s.71.

¹⁵⁹ Ibid. s.91.

¹⁶⁰ Ibid. s.139f.

*what it is that we perceive but only of the conception created in our minds when we perceive it.*¹⁶¹

Detta mer eller mindre systemiska perspektiv på arkitekturen som en integrerad helhet vid upplevelsen av uttrycket, innebär inte att delarnas och aspekternas respektive innebörder skulle vara ointressanta att närmare identifiera vid en arkitektonisk analys. Saken gäller i stället att deras specifika bidrag till upplevelsen av helheten bara kan bedömas relativt deras inbördes modifierande relation till såväl varandra som helheten. Men upplevelsen av det samlade uttrycket kan inte extrapoleras fram som en addition av delaspekterna, och kan givetvis inte heller aktualiseras genom en aldrig så precis beskrivning med uppräknings av alla deras visuella karaktäristika.

Då upplevelsen av den integrerade helhetens karaktär (enligt egen erfarenhet) vanligen bara ger sig till känna som en mer eller mindre förmedveten förnimmelse, krävs ett specifikt mentalt angreppssätt som vänder uppmärksamheten introspektivt direkt mot upplevelsens innebörds- och meningsmoment, något som initialt kanske bara ger sig till känna som en ännu inte avgjord "betydenhet". Det är här Rasmussen gör sig till tolk för vad som skulle kunna kallas en animistisk föreställningsmetod, varvid han påtalar nödvändigheten av att vi försöker "identifiera" oss med det arkitektoniska objektet/rummet, "som om" vi själva utgjorde det arkitektoniska objekt eller rum som vi betraktar från "utsidan". Det handlar sålunda om en slags kreativ inlevelse i det byggda rummet som helhet för att kunna fånga dess atmosfär och samlade intryck; ibland t.o.m. med ett suggestivt inläsande av byggnaderna som "levande väsen" för att man lättare skall kunna uppleva dem som helheter och inte som en addition av separata tekniska detaljer.¹⁶²

Som framgått inriktar sig Rasmussen på det som tidigare benämnts elementarupplevelser, men inte som hos Arnheim gestaltpsykologiskt relaterade utan på ett friare sätt härledda ur de erfarenhetsbaserade förnimmelserna av tingens grundegenskaper, sammansättning och sätt att vara. I likhet med vad som återspeglas i Cornells uppfattning, menar Rasmussen också att upplevelsen av det samlade helhetsuttrycket inte kan extrapoleras fram som en addition av delaspekterna. I min tolkning betyder inte detta att delarnas och aspekternas respektive egenskaper och associerade innebörder skulle vara ointressanta att närmare lokalisera och identifiera vid en arkitektonisk analys. Detta systemiska betraktelsesätt på arkitektonisk form, och som simultant inbegriper både helhetsupplevelsen och en närmare beskrivning av delarnas och aspekternas egenskaper och visuella verkningssätt som enskilda moment, har uppenbar relevans för den antikvariska praktikens tolknings- och beskrivningsproblem.

Både hos Cornell och Rasmussen återfinns övertygande exempel på hur arkitekturen låter sig utläsas som ikoniska utsagor. Men metaforiken kan också handla om associativ överföring av ett känslotillstånd eller en upplevd stämning utan tydlig morfologisk pendang med ett utspritt uppmärksamhetsfält utan avgjord adress inom helheten. Det kan exempelvis vara frågan om sådana karaktäriserande ord som "ombonat" eller "festligt", vilka kan sägas representera mer öppna morfologiska avsökningsmodus. Att vi med

¹⁶¹ Ibid. s.23.

¹⁶² Ibid. s.38. Rasmussen refererar på denna punkt till den originelle danske Arkitekten Ivar Bentsens animistiska projektmetsod med ett citat: *We usally say that a house lies, but some house stand – towers always stand. This house here sits with its back against a hill, gazing towards the sought. Go outdoors in any direction and observe it and you will see how the schoolhouse lifts up its head and peers out over the broad contryside south of the town.*

Rasmussens introspektiva metod genom inlevelse försöker betrakta de arkitektoniska verken som levande väsen eller att vi försöker ”identifiera” oss med dem, förutsätter rimligen att man försöker förnimma hur det är (känns) att vara det föremål som ögat visar fram. Detta introspektiva förhållningssätt till den byggda omgivningen kan betraktas som ett tidigt exempel på ett fenomenologiskt perspektiv inom arkitekturforskningen.

Rasmussens *Experiencing Architecture*, med dess infallsrika exemplifieringar av arkitekturupplevelsens sinnliga sentiment och betoning av helhetsuttrycket, kan betraktas som ett förebud till utvecklingen av den fenomenologiskt influerade arkitekturteorin på nordisk botten. Här skall två av de mest inflytelserika teoretikerna presenteras, dels norrmanen Christian Norberg-Schulz med specifik referens till hans grundbegrepp *Genius Loci* (det existentiella rummet), dels finländaren Juhani Pallasmaa som lyfter fram de kroppsliga förnimmelserna i arkitekturupplevelsen.

Det existentiella rummet

Norberg-Schulz framhåller rummets och arkitekturens betydelse för vår upplevelse av mening och talar om det existentiella rummet, där såväl naturens som det byggda rummets fysiska element, former, strukturer/organisation och karaktär uppmärksammas med samtidig referens till deras symboliska innehåll – utlästa med grund i såväl allmänmänniska erfarenheter som en specifik historisk kontext. Arkitektur och byggda strukturer skall förstås i termer av meningsfulla (symboliska) former. I det avslutande kapitlet i arbetet *Meaning in Western History* (1980/1986) använder han begreppet ”psychophysical isomorfism”, med referens till de tre fundamentala och inbördes relaterade karaktärskategorierna naturlig-mänsklig-andlig, vilka således kan representera varandra inbördes.

*The natural characters comprise the qualities of things and materials, such as weight and hardness, but also large-scale phenomenon such as the cardinal points and the course of the sun. They also comprise the individual properties of place as well as natural processes. The human characters comprise such elementary categories as masculine and feminine, personality types and correlated traits, as well as human actions and interactions. Finally, the spiritual characters refer to beliefs and values which cannot be understood as abstraction from natural and human phenomena. The natural, human and spiritual characters are related to the concept of physical, social and cultural objects, but they cannot be reduced to these. As manifestation of meaning, the characters are syncretic categories.*¹⁶³

Centralt i Norberg-Schulz’ teoribildning är platsbegreppet, som inbegriper mer än den rumsliga lokaliteten som sådan. Att ”befinna sig” någonstans inbegriper också en identifikation med platsens karaktär, vilket svarar mot hur platsen upplevs som en helhet (Norberg-Schulz använder uttrycket totalitet).

The word “character” indicates an unmistakable totality, or Gestalt, where each single part has a relevant function within the whole. /.../ The totality, in fact, can only be symbolized by means of nondescriptive concretization, but it may be indicated by what I have called “qualitative concepts”. Such concepts usually comprise all the basic dimensions of objects, and simultaneously refer to meanings and their physical manifestation. /---/ As

¹⁶³ Norberg-Schulz (1980/1986) s.225.

*the character of a natural or artificial place is determined by its formal articulation, character is described by means of concepts such as "closure", "openness", "width", "narrowness" "sombreness", "luminosity," etc., that is, qualities which depend upon plastic modelling, proportion, rhythm, scale, dimension, material texture and colour. Particularly important among the determinants of architectural character is the "play of forces" expressed by a real or fictitious construction.*¹⁶⁴

Här noteras att karaktäriseringsbegreppet hos Norberg-Schulz visar på influenser från gestaltteorin, och att det är ett systemiskt helhetsbegrepp där delarna är inbördes relaterade till något mer än summan av de olika rumsliga komponenterna och deras inbördes lokalisering. Att karaktärisera en plats (eller en byggnad för den delen) är således inte detsamma som att enbart peka ut och beskriva de olika elementen och deras rumsliga organisation, utan också att försöka fånga deras samlade effekt som en rumslig helhetsupplevelse. I *Genius Loci Howards a Phenomenology of Architecture* (1980) ger Norberg-Schulz en pregnant förklaring av detta systemiska förhållande då han försöker förtydliga vad som menas med ordet "place".

*Obviously we mean something more than abstract location. We mean a totality made up of concrete things having material substance, shape, texture and colour. Together these things determine an "environmental character", which is the essence of place. In general a place is given as such a character or "atmosphere". A place is therefore a qualitative, "total phenomenon", which we cannot reduce to any of its properties, such as spatial relationships, without losing its concrete nature out of sight.*¹⁶⁵

Rätt uppfattat menar Norberg-Schulz således att vi skall återvända till de konkreta tingen och deras inbördes ordning så som dessa framträder för oss, med samtidig uppmärksamhet på vad deras samlade helhetsverkan ger för platsupplevelser som återspeglar den aktuella miljöns karaktärsegenskaper som existentiellt rum, dvs dess Genius Loci. Uppmärksamheten på de enskilda elementens egenskaper och deras inbördes strukturering samt den samlade helhetens sinnliga och emotionella responser förutsätter i min uttolkning en närvaro som oscillerar mellan element, rumsliga relationer och upplevelsesentiment i syfte att nå fram till en karaktärisering av platsens innebörd som livsvärld. Och enligt Norberg-Schulz förmedlas platsens karaktär genom adjektiv som syftar på hur miljöns egenart uppfattas, dess essens.

*A character is a complex totality, and a single adjective evidently cannot cover more than one aspect of this totality. Often, however, a character is so distinct that one word seems sufficient to grasp the essence. We see, thus, that the very structure of everyday language confirms our analysis of place.*¹⁶⁶

Elementen och deras inbördes rumsliga organisation ger den konkreta grunden för platsens karaktär i upplevelserummet. De har således en samlad effekt som karaktärsgivare, där exempelvis en och samma rumsliga organisation kan skifta karaktär beroende på hur

¹⁶⁴ Ibid. s.225.

¹⁶⁵ Norberg-Schulz (1980) s.6-8.

¹⁶⁶ Ibid. s.16.

de enskilda miljöelementen är utformade och artikulerade.¹⁶⁷ Redan detta ger ingångsvärden vid planeringen av ingrepp i en specifik miljö, där ambitionen är att tillföra nya eller förändra befintliga miljökomponenter utan att platsens egenart som *genius loci* förvanskas. Ur denna föreställning, att det är den upplevda helhetskaraktären som utgör den bedömningsgrund mot vilken olika ingrepp i platsen kan bedömas, följer behovet av en levande karaktäriseringsprosa som förmår förmedla (underbygga) ett dylikt upplevelsetillstånd.

Norberg-Schulz urskiljer också ett antal olika rumsliga egenskaper som allmänmänniska och av stor betydelse för vår upplevelse av det existentiella rummet. Då dessa egenskaper är relaterade till arketypiska symbolinnehåll, utgör de också utgångspunkter för vidare utveckling av rumsliga föreställningar och begrepp om att vara i världen. Med stöd i perceptionspsykologisk forskning pekar han ut "centrum", "riktning" och "domän" som grundläggande rumsliga dimensioner enligt följande:

*In order to interpret these basic results of perception psychology in more general terms, it may be said that elementary organization comprises the establishment of centres or places (proximity), directions or paths (continuity) and areas of domains (closure). To orient himself, man needs above all to grasp such relations, whereas geometrical structures develop much later, to serve more advanced purposes. The importance of the spatial dimension is such that children born blind show a considerable delay in developing the symbolic function.*¹⁶⁸

Vidare exemplifierar han de rumsliga dimensionernas grundläggande symboliska innehåll med begreppen vertikalt, horisontalt, väg och domän enligt följande:

The vertical direction represents a rising-up or falling down, and has since remote times been considered the sacred dimension of space. It represents a path towards a reality which is higher or lower than daily life. The vertical axis, the axis mundi, is therefore an archetypal symbol of passage from one cosmic region to another. If verticality has something surreal about it, the horizontal direction represent man's concrete world of action. In a certain sense, all horizontal directions are equal and constitute a plane of infinite existence. /.../ On the plane man chooses and create paths which give his existential space a more particular structure. /.../ In all cases the path represents a basic property of human existence, and is one of the great original symbols.

Paths divide man's environment into areas which are more or less well-known, and which I have called "domains". In a certain sense domains are places, because they are defined by closure or by proximity and similarity of the constituent elements. /.../

*Places, paths and domains are the constituent elements of existential space. Like other symbolic forms they are determinated by an interaction between man and his environment.*¹⁶⁹

Många kan uppfatta Norbergs-Schulz' plats- och analysperspektiv som svårt att tillämpa vid studier av den byggda miljön, även om det finns exempel på försök till systematisering

¹⁶⁷ For our purpose, however, it is practical to distinguish between space and character. Similar spatial organisation may possess very different characters according to the concrete treatment of the space-defining elements (the boundary). Ibid. s.11.

¹⁶⁸ Norberg-Schulz (1980/1986) s.223.

¹⁶⁹ Ibid. s.224.

av olika begreppsliga fokus och kartbaserade illustrationstekniker i den s.k. kvalitativa stedsanalysen.¹⁷⁰ Som jag vill uppfatta det, vill han förmedla en uppsättning av olika slags rumsliga observanda vid analysen av den byggda miljön, samt inskräpa betydelsen av att naturlandskap och byggda strukturer skall uppmärksammas som potentiella ”bärare” av ett symboliskt innehåll som uttrycker människans existentiella relation till det som fysiskt och rumsligt omger oss på en specifik plats.

Dessa observanda svarar i min uttolkning mot olika slag av både upplevelsemässiga och intellektuella förhållningssätt vid analysen av det byggda rummet, vilket inbegriper fokus på såväl helheten och de miljökomponenter och deras inbördes rumsliga relation som tillsammans bygger upp den enskilda platsens särart; både som livsrum och som återspeglingsplan av den historia som format den.

Avslutningsvis, och av särskild betydelse i detta arbete, är hans inskräpande av att en platskaraktär inte kan reduceras till en summa av alla dess olika delarkomponenter och deras inbördes relationer, utan utgör en samlad effekt av deras samverkan till en (mental) helhetskaraktär i upplevelserummet. Ett namngivande av denna helhetskaraktär utgör en av de svåra uppgifterna, men väl på plats kan dessa formuleringar ge en god grund för att utröna vilka delar och relationer som är av strategisk betydelse för att platsens ”Genius Loci” skall kunna bibehållas vid en omvandling.

Att uppleva arkitekturen med alla sinnen

Härmed är vi framme vid den finske arkitekten och fenomenologen Juhani Pallasmaa, vilken lyfter fram de haptiska och övriga kroppsliga förnimmelsernas centrala roll för vår perception i boken *The Eyes of the Skinn – Architecture and the Senses* (1996). Rasmusens klassiska bok *Experiencing Architecture*, är också något som Pallasmaa refererar till då han reflekterar över akustikens roll vid upplevelsen av rumsliga egenskaper.¹⁷¹ Vad gäller Norberg-Schulz existentiella och fenomenologiska platsbegrepp, så menar Peter MacKeith i en introduktion till Pallasmaas arbeten att han i *The Eyes of the Skinn* levandegör och specificerar Norberg-Schulz’ studier.¹⁷²

Inom ramen för den fenomenologiskt orienterade arkitekturteori som Juhani Pallasmaa framställer i boken *The Eyes of the Skinn* från 1996 riktas en kraftig kritik mot modernismens fokus på det distanserade intellektet och ögats bilder, vilket han menar har gjort kroppen och de övriga sinnena likaväl som våra minnen, fantasier och drömmar hemlösa.¹⁷³

Pallasmaas idéer om de kroppsliga förnimmelsernas centrala roll för vår perception, tankar och medvetenhet i det arkitektoniska rummet, underbyggs med hänvisning till olika filosofiska teorier om ”embodiment” (och för övrigt också neurologisk forskning¹⁷⁴). Pallasmaa refererar bl.a. till fenomenologen Maurice Merleau-Ponty, en av de mest

¹⁷⁰ Se vidare redovisningen av den kvalitativa stedsanalysen i *Veiledet Stedsanalyse–Innhold og Gjennomføring* (1993) s.26–30 samt redogörelsen för metoden under (1.1.4.1).

¹⁷¹ Pallasmaa (2012). s.54.

¹⁷² Ibid. s.83. MacKeith, professor i arkitektur vid Arkansas universitet.

¹⁷³ Ibid. s.22–25.

¹⁷⁴ På denna punkt framhålls den experimentellt underbyggda teorin om spegelneuroner, vilken enligt Pallasmaa ger en *experimental basis for the understanding of the complex processes of embodied simulation*. Pallasmaa (2012) s.14.

inflytelserika filosoferna kring idéerna om embodiment och kritiken av det okularcentrerade perspektivet på perceptionen. Merleau-Ponty framhåller bl.a. att alla sinnen är integrerade som en helhet, inte som en summa, utan som en levande totalitet:

*My perception is /therefor/not a sum of visual, tactile and audible givens: I perceive in a total way, a unique way of being, which speaks to all my senses at once.*¹⁷⁵

Av speciellt intresse är att Pallasmaa framhåller att arkitekturupplevelsen är multi-sensorisk.

*...qualities of space, matter and scale are measured equally by the eye, ear, nose, skin, tongue, skeleton, and muscle. Architecture strengthens the existential experience, one's senses of being in the world, and this is essentially a strengthened experience of self.*¹⁷⁶

Härvid hänvisas också till den djupt originella franska fenomenologen Gaston Bachelard, som talade om "the polyphony of the senses". Det är också i denna del i framställningen som Pallasmaa framlägger sin teori om att alla sinnesmodaliteter, inklusive seendet, kan betraktas som en utvidgning av beröringens taktila förnimmelser, som ett slags specialiseringar av huden.

*They define the interface between the skin and the environment – between the opaque interiority of the body and the exteriority of the world.*¹⁷⁷

Här finner Pallasmaa också stöd i en av de första studierna som undersökte kroppens och sinnenas betydelse i arkitekturupplevelsen, Kent C Bloomers och Charles W Mores *Body, Memory and Architecture* från 1977, vilken bl.a. citeras enligt följande:

*The body image /.../ is informed fundamentally from haptic and orientation experiences early in life. Our visual images developed later on, and depend for their meaning on primal experiences that were acquired haptically.*¹⁷⁸

I Michael Owen Jones recension av Bloomers och Mores arbete, ur vilken detta citat är hämtat, framhålls deras haptiska grunduppfattning av arkitekturupplevelsen. Att uppleva genom det haptiska känslosinnet är att förnimma arkitektoniska objekt i rummet som "beröring" snarare än att "stirra" på dem. Bloomer och More bekräftar visserligen att de visuella intrycken/upplevelserna kommunicerar meningar och innebörder till kroppen men att det är de haptiska förnimmelserna som bibringar de visuella upplevelserna deras mer fundamentala mening.¹⁷⁹ Med stöd av filosofen Edward S Caseys fenomenologiska teorier hävdar Pallasmaa till och med att minnesförmågan skulle vara omöjlig utan vårt kroppsminne.

*The world is reflected in the body, and the body is projected onto the world. We remember through our bodies as much as through our nervous system and brain*¹⁸⁰

¹⁷⁵ Citat hämtat ur Maurice Merleau-Pontys *Senses and Non-Senses*, 1964.s.48 (Pallasmaa 2012, s.23).

¹⁷⁶ Pallasmaa (2012) s.45.

¹⁷⁷ Ibid. s.45.

¹⁷⁸ Ibid. s.44. Citerad ur Bloomer och More 1977, s.44.

¹⁷⁹ Owen Jones (1979) s.205f.

¹⁸⁰ Pallasmaa (2012) s.49. Pallasmaa refererar till Edward S Caseys *Remembering: A Phenomenological Study* 2000, s.172.

Denna uppfattning för tankarna till filosofen och psykoterapeuten Eugene Gendlins radikala kroppsbegrepp, vilket behandlas längre fram (3.2.2.1). Sinnena inte bara förmedlar information för bedömning av intellektet, de är också medel för att väcka upp föreställningar. Det är särskilt Pallasmaas teorier om arkitekturupplevelsens multi-sensoriska karaktäristik och förståelsen om att kroppen och den fysiska omgivningen ingår i ett kontinuum som påminner om Gendlins idéer där de kroppsliga förnimmelserna och föreställningarna om världen legeras till ett enda existentiellt upplevelsemoment.

Pallasmaas bok vill i första hand vara ett stöd för att utveckla en mer sinnlig arkitektur som svarar mot människans behov av existentiell mening och kroppslig närvaro, men ger samtidigt ingångsvärden för en breddning av vårt uppmärksamhetsfält vid uttolkningen och förståelsen av det byggda rummet. Här behandlas sådana sinnliga företeelser som hörandet, lukten, smaken och det muskulära, men också sådant som tystnaden, skugga och mörker och vad han kallar rummets intima värme.

Avslutningsvis framhåller Pallasmaa att vi befinner oss i en konstant dialog och interaktion med vår fysiska omgivning, till den grad att det är omöjligt att lösgöra föreställningen om självet från dess rumsliga och situationsbundna existens. Detta leder till följande formulering, inte utan reminiscenser från Rasmussens animistiska metod.

When confronting a work of art we project our emotions and feelings on to the work. A curious exchange takes place, we lend the work our emotions, whereas the work lends us its authority and aura. Eventually, we meet ourselves in the work.¹⁸¹

Pallasmaas utvidgning av beröringens taktila förnimmelser till att inbegripa också ögats visuella intryck och alla andra sinnliga modaliteter som ett slags hudens specialisering, väcker associationer till uttrycket att försöka ”känna in” miljöns atmosfärer och innebörder.

Den estetiska attityden

Enligt den tjeckiske konstteoretikern och semiotikern Jan Mukarovsky framträder för betraktaren (eller brukaren) ett konstverks samlade mening som en meningsskapande process under ständig förändring, vari även inbegrips arkitektur. I denna dynamik urskiljer Mukarovsky ett slags fortlöpande återkopplingsfunktioner, där det som registrerats i ett visst moment av tolkningsflödet kommer att påverka uppfattning av såväl de föregående registreringarna som det fortsatta förloppet. Härmed är vi över i tolkningsprocessens dynamik.

Every work of art therefore appears to the perceiver as a semantic continuity, as a contexture. Every new partial sign which the perceiver apprehends during the process of perception (i.e., every component and every part of a work when entering the meaning-creating process of contexture) not only attaches itself to those which have penetrated previously into the perceiver's consciousness but also changes to a greater or lesser extent the meaning of everything that has preceded. And, conversely, everything that has preceded affects the meaning of each newly apprehended partial sign.¹⁸²

¹⁸¹ Ibid. s.69.

¹⁸² Mukarovsky (1946) s.8f.

Mukarovsky framhåller att konstverkets olika meningsbärande delkomponenter befinner sig i ett konstant konkurrensförhållande i inbördes strävan att (i vår perception) dominera över varandra och helheten. Här ger Mukarovsky uttryck för ett dynamiskt strukturbegrepp, där helheten befinner sig i ett permanent tillstånd av (möjlig) rörelse med omgrupperingar av de olika delarnas/enheternas (tecknens) inbördes hierarkiska ordning och meningsinnehåll. Härigenom framträder (omvandlas) meningen successivt i tolkningsprocessen och förändras alltefter den hierarki som framträder.

*In their interrelations individual components constantly strive to dominate one another; each of them makes effort to assert itself to the detriment of the others. In other words, the hierarchy – the mutual subordination and superordination of components /which is only the expression of the internal unity of a work) – is in state of constant regrouping. In this process those components which temporarily come to the fore have a decisive significance for the total meaning of the artistic structure, which constantly changes as a result of their regrouping.*¹⁸³

Vad gäller de olika meningsbärande delkomponenterna i ett konstverk som befinner sig i ett konstant konkurrensförhållande, inbegrips också de formella aspekterna, vilka potentiellt kan vara bärare av mening.

*All the components participate in the semantic process, which we have called contexture. /.../ In a painting, line as well as color, contour as well as volume, the organization of the pictorial plane as well as the subject are equally instrumental in the creation of the contexture.*¹⁸⁴

Dessutom, och av särskilt intresse i detta arbete, urskiljer Mukarovsky något som han kallar den ”estetiska funktionen”, vilket kan tilldelas alla mänskliga föremål, inte bara konstverk. Genom vad Mukarovsky benämner den estetiska attityden kan vad som helst ”omvandlas” till ett estetiskt tecken som refererar till sig själv som ett uttryck.¹⁸⁵

*The thing that becomes an aesthetic sign reveals and allows man to perceive the relationship between reality and it self. Any reality, even the whole universe, can be perceived and experienced according to that way in which man perceives and experiences a certain given reality towards which he has just adopted the aesthetic attitude. For this reason, the phenomenon toward which we adopt the aesthetic attitude becomes a sign, and a sign sui generis, for to refer to something beside itself is precisely the property of a sign.*¹⁸⁶

/---/

Only the aesthetic function can preserve for man vis-à-vis the universe the position of a foreigner who keeps coming to unknown regions with fresh and keen attention, who is constantly aware of himself because he is projecting himself into the surrounding reality

¹⁸³ Ibid. s.4.

¹⁸⁴ Ibid. s.9.

¹⁸⁵ John Burbank och Peter Steiner påtalar i sin introduktion till *Selected Essays* by Mukarovsky, att det är genom det betraktande subjektets medvetande som det estetiska tecknet framträder enligt följande: *Mukarovsky decided that all the references which the aesthetic sign contains are merely potential. To become actual they must pass through the medium of a perceiver and be refracted through many facets of his consciousness. Only the subject has the power to transform "non-semiotic" reality into the referent of an aesthetic sign. To use more unequivocal language, the only reality to which the aesthetic sign refers is the reality of its perceiver.* Burbank and Steiner (1977) s. xxxiii.

¹⁸⁶ Mukarovsky (1942) s.20.

*and constantly aware of the surrounding reality because he measures it with himself. And so it is with the aesthetic attitude and the aesthetic function as well as with the other attitudes and functions. There is no human act and no thing from which the aesthetic function is excluded, even if these acts and things serve other functions.*¹⁸⁷

Att omvandla ett föremål vilket som helst till ett estetiskt tecken som refererar till sig själv som ett uttryck, innebär i min tolkning att föremålets konventionella betydelseinnehåll eller funktion s.a.s. sätts inom parentes för att härigenom omvandlas till ett ouppklarat uttryck för utrönandet om det kan visa på andra/ fler betydelser. Härigenom kan det presentera sig på ett nytt och kanske överraskande sätt i vårt ”föreställningsrum”¹⁸⁸ inom ramen för en vidare referensram än den som följer på föremålets omedelbara praktiska funktion eller konventionella betydelseinnehåll. Den estetiska attityden handlar således om ett specifikt slag av upplevelsedimension med fokus på den tilldelade teckenfunktionen i sig som uttryck för något ännu-icke bestämt, vilket skulle kunna sägas vara att betrakta formuttrycket genom dess ”sätt att vara” tecken. Av allt att döma har den estetiska attityden tillämpningsmöjligheter som ett semiotiskt utforskningsinstrument inom antikvariska praktik.

Mukarovskys dynamiska helhetsbegrepp och den estetiska funktionen är givetvis något som också omfattar arkitekturen.

*Architecture organizes the space surrounding man. It organizes this space as a whole and with respect to man in his entirety, that is, with respect to all the physical or psychic actions of which man is capable and of which a building can become the setting. When we say that architecture organizes this space as a whole, we mean that none of the parts of architecture has functional independence but that each of them is evaluated only according to how it forms -motorically or optically-the space into which it is incorporated and which it delimits.*¹⁸⁹

Having made these few general remarks, limited to the most basic and necessary thesis, let us turn our attention to the special question of the aesthetic function in architecture. Its position here is peculiar and can be expressed most appropriately in a few contradictions: (1) The aesthetic function can manifest itself in any architectural type beginning with such practical buildings as the granary, the warehouse or the factory. In some architectural types it is even a necessary component of the total effect, for example in monumental structures. Architecture is closely connected in its development to those arts which are called visual; it has in common with them, for example, the problem of space. /.../ (2) The aesthetic function appears in architecture as something added, something coming from outside. It tends to be found on the surface of a building (cf. the ornament; it even used to be proclaimed that architecture begins where construction ends). It often manifests itself in components less charged with practical functions (as, for example, color). It often appears as something which exceeds a required function (a

¹⁸⁷ Ibid s.22.

¹⁸⁸ Med detta avses ett medvetandefält där vi kan ställa olika slag av tankar eller bilder framför oss och kvarhålla dem simultant för att analysera dem som både avgränsade och samverkande ”enheter”. Uttrycket är hämtat från neurologen Antonio R Damasio med följande innebörd: *Jag postulerar för det första ett föreställningsrum, ett utrymme i vilket bilder och föreställningar från alla sinnessystem förekommer explicit och som inkluderar de manifesta mentala innehåll som kärnmedvetandet ger oss vetskap om.* Damasio (2002) s.251–4, 374–8. Här beskrivs också det dispositionella rummet som bl.a. svarar mot implicit kunskap.

¹⁸⁹ Mukarovsky (1937–38) s.240.

*more defined and more regular shape than that which would be necessary for the perfect fulfillment of a practical function, etc.). On the other hand, it is true that the aesthetic function does not come from the outside but is absolutely immanent in architecture. Evidence of this lies in the fact that the aesthetic function merges with practical functions into indiscernible clusters.*¹⁹⁰

Arkitekturupplevelsen

Arkitekt Åsa Dahlin har i sin avhandling om arkitekturupplevelsen i *On Architecture, Aesthetic Experience and The Embodied Mind: Seven Essays* (2002) extrapolerat neurologen Antonio R. Damasio abstraktionsmodell över medvetandets olika nivåer till arkitekturupplevelsens olika modaliteter såsom fundamental rumsupplevelse, oreflektad arkitekturupplevelse och arkitektonisk medvetenhet.¹⁹¹ Med referens till medvetandenivåernas interaktiva relation vid upplevelsen och förståelsen av arkitektur, samt med en tydlig positionering mot uppfattningen om den "korrekta" arkitekturupplevelsen, utvecklar Dahlin ett vidare perspektiv på den estetiska upplevelsen av arkitektur. Analysen utmynnar i en uppställning av arkitekturupplevelsens variationsspektra och grund för en pluralistisk bestämning av det arkitektoniska värdet och som arkitekten måste vara medveten om. Noteras också att Dahlin bl.a. tar stöd mot flera av de fenomenologiskt influerade filosofer och arkitekturteoretiker som refereras i detta arbete; John Dewey samt de tidigare relaterade arkitekturteoretikerna Sten Eiler Rasmussen och Juhani Pallasmaa.

Dahlins kreativa extrapolering med referens till arkitekturupplevelsens olika medvetandenivåer utgör ett produktivt resultat av hennes idéhistoriska analyser av upplevelsebegreppets konceptioner inom de filosofiska traditionerna fenomenologi och amerikansk pragmatism. Dahlin visar på de kopplingar som finns mellan modern kognitionsvetenskap med referens till medvetandebegreppet "embodied mind" å ena sidan och den radikala uppgörelse med den dualistiska åtskillnaden av kropp och medvetande som Merleau-Ponty och John Dewey ger uttryck för å den andra.

Som utvecklas längre fram (3.2.2), är det bl.a. med referens till Deweys upplevelsebegrepp som konstvetare Sven Sandström utvecklar sina analyser av upplevelsen som en livsprocess och ett rumsligt orienterat meningsbygge. Filosofen och psykoterapeuten Eugene Gendlin å sin sida, för vidare både Deweys och Merleau-Pontys analyser av det kroppsliga medvetandet på ett imponerande sätt som en samtidig koncis och mångbottnad teoribildning kring det kroppsliga medvetandets kreativa relation till det diskursiva medvetandet och den språkliga symboliseringen av upplevelseinnehållet. Det är också på

¹⁹⁰ Ibid. 246f.

¹⁹¹ Damasio refererar i en not till Merleau-Ponty tillsammans med Nietzsche· Freud och Kant som föregångare till hans försök att förstå jaget utifrån kroppen. Men ingen av dessa har enligt Damasio föregripit hans tredelning i *prolojag, kärnjag* och *själbiografiskt jag*. (Damasio 2002 s.391 nott 3). Damasio uppdelning i tre olika jag-begrepp kan sägas utgöra en slags heuristisk analytisk uppdelningen i syfte att utveckla en differentierad modell för den funktionella förståelsen av kopplingen mellan känslor och medvetande å ena sidan och kroppen å den andra på grundval av experimentella resultat. Tredelningen kan betraktas som en hypotetisk idémodell för den fortsatta neurologiska forskningen. Av särskilt intresse i detta sammanhang är *medvetandets skiktningar* och tillämpningen av det *själbiografiska minnet* på sådana komplexa system som beslutsprocesser samt betydelsen av känslorna som kognitiva signaler och implicita kapaciteter i dessa slag av administrativa system. Med utgångspunkt från föreställningen att medvetande och känslor inte kan särskiljas, utan tvärtom är beroende av varandra, delar Damasio upp medvetandet i två nivåer, där *kärnmedvetandet* svarar mot *kärnjaget* och den *vidgade medvetenheten* mot det *själbiografiska jaget*. Kärnmedvetandet är bundet till varje enskilt ögonblick, på så sätt att det kontinuerligt reproducerar vår upplevelse av ett jag här och nu. Damasio (2002) s.30f.

denna punkt som Dahlins reflektioner kring upplevelsen som en kognitiv kapacitet i termer av dess sinnliga och förspråkliga innehåll angör en central del i avhandlingens undersökningsfält, närmare bestämt frågan om språkets förmåga att förmedla arkitekturupplevelsens sammansatta meningsinnehåll på olika medvetandenivåer.

Upplevelsen är visserligen grundläggande för utvecklingen av våra kognitiva förmågor, men som Dahlin framhåller, behöver vi ett utvecklat språk för att kunna ge rättvisa åt dess rikedom.

Language is our ordinary way of communicating our 'inner worlds' and is closely linked to our sensorimotor experiences of the encounter with the conditions of the outer world. It helps us to sort the values of our own complex experiences. Even if language can mean a further reductive step in the process of experience, it can also make it possible to focus on, for instance, an architectural object. A description of an experience in words is an active selection of possibilities. Both consciousness and language have limitations. Everything cannot be expressed, but it is fascinating how much of our experience we can transfer by means of language.¹⁹²

Karaktärisering

Avslutningsvis skall den seminarieuppsats som Boris Schönbeck skrev 1977 till ett forskarseminarium kring forskningsläget inom arkitekturpsykologin kort refereras; *Karaktäriseringen som ett medel att förstå och gestalta miljöer*. Här behandlas karaktäriseringen som ett medel att förstå och gestalta miljöer med referens till ett då pågående utvecklingsarbete vid Chalmers Arkitektursektion som syftade till att utarbeta en skrift om karaktärisering. Denna skrift har inte kunnat lokaliseras, men seminarieuppsatsen, som svarar mot den tänkta inledningen till en dylik skrift, ger likväl en god inblick i hur upplevelsedimensionen uppfattades som en kapacitet då man ger sig i kast med att försöka karaktärisera en byggnad eller miljö.

Mot bakgrund av några kunskapsteoretiska reflektioner kring den intuitiva, estetiska upplevelsens associativa innehåll och en del idéhistoriska referenser till hur karaktäriseringen under 1800-talet använts som ett medel för gestaltningen, framhålls betydelsen av att vi tar vår början i upplevelsen och det liv som finns på en plats för att komma vidare i karaktäriseringen. Härvid påtalas att vi måste öka vår känslighet för de olika stämningar och betydelser som formerna uttrycker, ja lära oss att tränga in i, utforska och tolka dessa, oberoende om vi skall skildra eller skapa nya. För detta ändamål måste det professionsbaserade språket överges. Detta för att kunna nyttja det vanliga språkets mångtydiga möjligheter att beskriva upplevelsen av omvärlden, i praktiken den enda möjlighet vi har för att kunna återberätta och återuppliva intryck och känslor. Det kanske mest intressanta i detta sammanhang som Schönbeck tillför, och som torde ge ett nog så gott bidrag till förklaringen varför detta inte är så vanligt förekommande, lyder enligt följande:

Däremot är det ingen lättframkomlig väg, eftersom vår skolutbildning i allt väsentligt är inställd, inte så mycket på att ur våra egna iakttagelser bilda begrepp, utan snarare tillhandahålla ur tidigare erfarenheter redan vunna begrepp, för att lära oss handskas med dem

¹⁹² Dahlin (2002) s.175.

*på olika sätt. Vi har alltså över lag blivit dåligt övade i att samtala om och skriva om våra iakttagelser, intryck och känslor.*¹⁹³

1.3.2 Granskningar av planeringsunderlagens operativa potential

Kritisk forskning av antikvariska planeringsunderlag med avseende till beskrivningsdiskurs och analytiska relevans är begränsad på svensk botten. Här uppmärksammas särskilt Agneta Thornberg Knutssons avhandling *Byggnadsminnen –principer och praktik* (2007), som visar på avsaknaden av tydliga egenskapsbeskrivningar och motiveringar i beslutshandlingarna samt Hans Bjurs & Ola Wetterbergs utredning *Kulturmiljö och planering* (1990), som bl.a. behandlar bristen på egenartsbeskrivningar i de kommunala och regionala kulturmiljöunderlagen. Vidare uppmärksammas Bosse Lagerqvists och Margareta Hallens redogörelse för resultatet av forskningsprojektet *Bebyggelsehistoria i Västsverige*, vilket inbegrep en studie av museernas byggnadsinventeringar från 1969 och framåt och där man fann ”... skal utan innehåll, hus utan liv och verksamhet samt en mycket stark tro på kulturhistorisk värdering...”

Byggnadsminnen – principer och praktik

Agneta Thornberg Knutssons avhandling, baserar sig på en systematisk genomgång av beslutshandlingar till byggnadsminnen i sju andra län än de som varit föremål för granskning i detta arbete. Thornberg Knutssons granskning syftade till att undersöka och utvärdera i vilken utsträckning de formulerade målen för kulturmiljövårdens byggnadsminnesverksamhet överensstämmer med rådande byggnadsminnespraktik. Med stöd i ett stort och representativt urval av beslutshandlingar, genomförs analyser utifrån ett flertal olika frågeställningar. Detta arbete har direkt angöring mot avhandlingens empiriska primärmaterial, som inbegripit ett urval av beslutshandlingar till och dokumentationer av byggnadsminnen i åtta andra län. Av särskilt intresse i Thornbergs avhandling med koppling till föreliggande utforskningsarbete, är det utforskningsområde som omfattar frågor som berör hur byggnadsminnena motiveras och beskrivs i beslutshandlingarna och/eller tillhörande dokumentationer.

Bristerna i de undersökta beslutshandlingar som Thornberg kunnat identifiera är bl.a. att 70% av de undersökta byggnadsminnena saknar motiveringar, vilket får till konsekvens att åtgärder som vård och underhåll inte kan utföras med utgångspunkt i byggnadsminnesförklaringen och att skyddsbestämmelserna inte kan återkopplas till de värden som är avsedda att bevaras. Vidare saknas det normaldokumentation för 75 % av samtliga undersökta byggnadsminnen. Samtidig påtalas att objektsbeskrivningarna generellt blivit mer omfattande och välformulerade under 2000-talet.¹⁹⁴

Avhandlingens sammanfattande slutsats, som utgör en sammanvägning av tre integrerade forskningsinsatser inom områdena *urval, dokumentation och information* är följande:

*Byggnadsminnesinstitutet och byggnadsminnesärendet som program samverkar inte, d.v.s. principer och praktik för byggnadsminnesverksamheten fungerar fristående från varandra.*¹⁹⁵

¹⁹³ Schönbeck (1977) s.3.

¹⁹⁴ Thornberg Knutsson (2007) Refererat innehåll baserat på s.22-4,167-86, 260–7.

¹⁹⁵ Ibid. s.268.

Avhandlingens forskningsresultat bekräftar Thornberg Knutssons identifikation av bris-terna i beslutshandlingarnas motiv- och objektsbeskrivningar, samt har tillfört kategori-baserade detaljanalyser av besluts- och dokumentationshandlingarnas textinnehåll.

Kulturmiljö och planering – Om historia för framtiden

Bjurs och Wetterbergs granskning omfattar 25 kommunala och 9 regionala kulturminnes-vårdsprogram, där målsättningen varit att undersöka hur miljöer och objekt beskrivs, inte hur verksamma de varit i de situationer de tillkommit. Sammanfattningsvis påtar de att dessa företrädesvis beskriver historiskt-kronologiska förhållanden och att de är otydliga i miljöbeskrivningarna på en såväl översiktlig som mer detaljerad nivå, i synnerhet med avseende på dagens bebyggelsebild. De menar att det finns en tendens att de historiska skeendena görs till huvudsak, på bekostnad av byggnads- och miljöbeskrivningarna. Be-skrivningen av olika miljöelement och byggnader blir gärna till fragment, inte hur dessa är infogade i ett miljösammanhang. De ger också en bakgrund till den diskurs som ut-vecklades under 1970- och 80-talen, bl.a. med hänvisning till den handledning som utgavs av Riksantikvarieämbetet 1976 för byggnadsinventering, där enhetlighet eftersträvades i syfte att få ett nationellt jämförbart material.

Denna målsättning återspeglas även i planerna på kulturminnesvårdsprogram, där bebyg-gelsen tolkas utifrån en historisk analys och beskrivs i tidsbilder, dvs utmärkande drag i den fysiska miljön under en avgränsad epok. Härvid eftersträvades objektivitet i urvalet och att beskrivningarna var fria från värdeomdömen. Beträffande egenartsbeskrivning-arna konstateras att programmen präglas av en beskrivningsdiskurs fokuserad på enskilda miljö- och byggnadskomponenter utan närmare beskrivning av helheter eller estetiska karaktäristika.

Till detta kommer det flitiga nyttjandet av typologier, samt sist men inte minst använ-dande av ord som ”välbevarad”, ”ålderdomlig” och ”ursprunglig” vid motiveringen av urvalet. Härvid framhålls att de faktiska beskrivningsdiskurserna i det undersökta materi-alet, med deras huvudsakliga orientering mot tidsbilder, ursprunglighetskravet och vär-deringsfrihet, återspeglar en viss tankefigur, nämligen bevarandet som en vetenskap där antikvariens uppgift är att utarbeta ett kulturhistoriskt expertunderlag utan andra övervä-ganden.¹⁹⁶ Här finns det också anledning att återge ett exempel ur Västerviks kulturmin-nesvårdsprogram som citeras i utredningen enligt följande:

Kulturhistoriskt värde bedöms efter uppställda kriterier, man talar således ej om vackert eller fult. Ej heller kan enbart ålder – med några undantag – motivera ett kulturhistoriskt värde. I en bevarandediskussion blir det sakargumentet som avgör, ett rent känslomäss-igt engagemang får svårt att hävda sig gentemot andra samhällssektors intressen.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Bjur & Wetterberg (1990) s.75–91, 121–9. De vägledningar från Riksantikvarieämbetet man tar stöd mot i sin argumen-tation utgörs bl.a. av *Vägledning för kulturbistorisk bebyggelseinventering*. 1976, *Till kommunstyrelser och länsstyrelser, Program för kul-turminnesvård*. 1979, *Att upprätta program för kulturminnesvård*. *Vägledning för upprättande av regionala kulturminnesvårdprogram*. 1984.

¹⁹⁷ Ibid. s.91. Citerad ur *Västerviks kommun. Kulturminnesvårdsprogram för Västerviks kommun, del II*, s.10.

Avhandlingens analysresultat bekräftar att det mönster som kunnat urskiljas i de undersökta kulturminnesvårdsprogrammen från 1970- och 80-talen har tydliga paralleller i riksintressebeskrivningarna från denna period.

När kulturarvet reduceras till fasadarv

I temanumret om Kulturmiljövård i princip och praktik (Kulturmiljövård 1997/4) redogör Margareta Hallin, Älvsborgs länsmuseum & Bosse Lagerqvist, institutionen för Kulturvård i två artiklar för resultaten av forskningsprojektet *Bebyggelsehistoria i Västsverige*.¹⁹⁸ Mot bakgrund av en pilotstudie (även innehållande en kritisk studie av museernas byggnadsinventeringar) och med stöd av medel från RAÄ har byggnadsantikvarierna i de västsvenska länen formulerat ”...ett forskningsprojekt som inriktades mot metodutveckling av byggnadsinventeringar/dokumentationer, eftersom vi hade konstaterat att det tillgängliga inventeringsmaterialet inte var särskilt användbart för bebyggelsehistorisk forskning.”¹⁹⁹ Gruppen, som bestod av byggnadsantikvarier från de olika läns-museerna samt institutionen för Kulturvård och CTH, kunde också konstatera att det fanns möjligheter till samverkan med RAÄ kring utvecklingen av ett nationellt byggnadsregister – där syftet varit att ”...studera frågor kopplade till metodutveckling för bebyggelseinventeringar och dokumentation.” Arbetet hade varit omvälvande för gruppen och framtvingat reflektioner och omprövningar av den verksamhet som gruppen i hög grad varit delaktiga i under de föregående decennierna. De konstaterar inledningsvis att det museerna under de senaste decennierna sysslat med i huvudsak har varit fasadarvet.

*När vi studerat byggnadsinventeringar från 1969 och fram till idag och jämfört dem med äldre etnologisk dokumentation kring bebyggelse fann vi yta utan djup, skal utan innehåll, hus utan liv och verksamhet samt en mycket stark tro på kulturhistorisk värdering och bevarande genom lagar och paragrafer framför allt via kommunernas planer och bygglov.*²⁰⁰

Margareta Hallin har också i en artikel i uppsatssamlingen *Kulturarv eller fasadarv – om det etnologiska perspektivet i kulturmiljövården* (1998) påtalat att den fysiska dokumentationen lämnade den etnologiska under 1970-talet.

*Innan dess hade det funnits ett helhetsperspektiv. Men när den fysiska inventeringen/dokumentationen tog steget in i samhällsplaneringen släpptes kontakten med det immateriella kulturarvet och människorna försvann till och med från bilderna.*²⁰¹

Hallin & Lagerqvist menar att museerna måste ändra sin inställning kring vad som är väsentligt att dokumentera.

Vad spelar det för roll om spröjsarna är vitmålade med oljefärg och indelade i 16 rutor när vi inte vet någonting alls om hur man använder eller har använt byggnaden? Vi registrerar att fabriken har sadeltak klätt med enkupigt lertegel, men vi vet inget om vilken energikälla som har använts i tillverkningsprocessen. Att fasaden består av rött tegel

¹⁹⁸ Artiklarna *Kulturarvet i nytt regionperspektiv* respektive *När kulturarv reduceras till fasadarv*.

¹⁹⁹ Lagerqvist (1997) s.39.

²⁰⁰ Ibid. s.41.

²⁰¹ Hallin (1998) s.22.

*dokumenteras, men vem som arbetat där, hur arbetet gått till eller vad som har tillverkats, vet vi inget om. Men att smedjan är kulturhistoriskt värdefull, det bestämmer vi, därför att fasaden är välbevarad och tegelarkitekturen är typisk för sin tid.*²⁰²

Härvid föreslås ett alternativt klassifikationssystem baserat på en modifiering av det amerikanska systemet "*Outline of Cultural Materials*"²⁰³ som hjälpmedel vid kategoriseringen, där man tar sin utgångspunkt i byggnadernas ändamål och användning i ett historiskt perspektiv.

Genom att utgå från ändamål och användning i ett historiskt perspektiv "*...lyfts människors behov och användning av en viss byggnad fram för att spegla det syfte – eller syftena – ett hus har haft i en samhällelig kontext.*" En arbetsgrupp vid Nordiska museet har också arbetat med en anpassning av Outline till svenska förhållanden, vilket är uppbyggt som ett hierarkiskt system utgående från 79 huvudkategorier. Hallin & Lagerqvist menar att systemet är flexibelt. En företeelse kan definieras via så många kombinationer att en allsidig och heltäckande beskrivning kan göras. Härvid föreslås en uppdelning i tre nivåer:

- 1 Anläggningens ändamål
- 2 Ändamål på en mer finmaskig nivå
- 3 Byggnadsbeskrivning

Konstateras att de byggnadsinventeringar som genomfördes inom Västsverige från 1969 fram till 1990-talets första hälft saknar beskrivningar av det retrospektiva innehållet, med avseende till såväl byggnadshistorik som kulturhistorisk kontext. Fokus tycks ha legat på registrering av olika byggnadskomponenter och byggnadernas grundfunktioner. Detta kan jämföras med de inventeringsblanketter som redovisas i Riksantikvarieämbetets *Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering* från 1976, vilken redogörs för under (5.2.2.1).

²⁰² Ibid. s.45.

²⁰³ ...från början ett amerikanskt klassifikationssystem avsett för arkivhandlingar som omfattar kulturer, samhällen och olika etniska grupper i hela världen. Ibid. s.43.

2 PLANERINGSUNDERLAGET I VARSAMHETS- PROCESSEN

I följande kapitel klargörs planeringsunderlagets och miljö-/byggnadstolkningens inbördes dynamik inom ramen för en operativ kontext. Särskilt fokus riktas mot planeringsunderlagets ändamålsenlighet inom fysisk planering och byggnadsvård avseende möjligheten att uttolka, influera och utvärdera olika förslag till ingrepp i den byggda miljön. Genom att relatera det tänkta planeringsunderlagets informationsinnehåll till den fortlöpande uttolkningsprocessen i planeringsarbetet, kan man göra överväganden på vilket sätt det potentiellt skulle kunna fungera som ett ändamålsenligt analysinstrument i olika operativa situationer och beslutsmoment. Uttolkningskapacitet (analytisk potential) syftar på det ”återspeglingspektrum” som planeringsunderlaget representerar i det kalkyleringsarbete som antikvarien ställs inför i samband med bedömningen av specifika åtgärdsförslag i olika skeden av planeringsprocessen. Med detta aktualiseras frågan om förutsättningar att nyttja olika slag av kognitiva kapaciteter och sinnliga responser i det fortlöpande tolkningsarbetet, såväl vid framtagningen som vid nyttjandet av planeringsunderlaget i det löpande planeringsarbetet. Denna frågeställning behandlas först i nästa kapitel.

Planeringsunderlagets ändamålsenlighet i faktisk praktik behandlas i avhandlingen som ett system- och informationsteoretiskt processproblem, avgränsat till planeringsprocessens olika bedömnings- och beslutsmoment. Inom denna avgränsning kan planeringsunderlaget betraktas som ett subsystem, nyttjat av antikvarien som ett bedömningsinstrument relativt såväl de olika förslag till ingrepp som läggs fram i planeringsprocessen, som sektorsinternt med avseende till kulturmiljövårdens specifika bevarandemotiv. För att detta skall bli möjligt måste planeringsunderlaget kunna förmedla de immateriella kulturmiljökvaliteterna som rumsligt buren information, vilket kan ske på olika sätt.

Sammantaget inbegriper forskningsobjektet ”operativ potential” fyra olika systemordningar (subsystem) i process då man står inför en förändringssituation, vilket närmare beskrivs under (2.1.1.2). Planeringsunderlagets ändamålsenlighet som begreppsverkan i faktisk praktik betraktas härmed således som ett systemiskt processproblem. Det fortlöpande uttolkningsarbetet som processas av antikvarien utgör i sig ett subsystem vid sidan av det framtagna planeringsunderlaget, vilket antikvarien står i ett interaktivt förhållande till vid utvärderingen av de åtgärdsförslag som läggs fram i planeringsarbetet.

Det är också redogörelsen för denna dynamiska helhet bestående av de fyra olika systemordningarna i process som inleder framställningen med utgångspunkt i en grafisk illustration, vartill forskningsobjektets problemförståelse samtidigt avgränsas. I syfte att försöka reda ut delar av detta komplexa processsystem introduceras ett antal systemteoretiska begrepp som kan vara till hjälp för att förstå denna helhet, inklusive de ingående subsystemens karaktäristika och funktionella relationer inom denna helhet. Här bör samtidigt påtalas att systemteorin i detta arbete uppfattas som ett sätt att strukturera uppfattningen och förståelsen av levande livsprocesser med olika grad av komplexitet, bl.a. för att kunna sätta in rätt åtgärder så att dysfunktioner inte uppträder med avseende till informationens innehåll och förmedling inom den studerade helheten. Härpå följer en schematisk genomgång av planeringsprocessens olika beslutsmoment och behov av informationsförsörjning, vidare uppföljt av en redogörelse för miljö-/byggnadstolkningens problem vid framtagningen av ändamålsenliga planeringsunderlag. Framställningen avslutas med en

kortfattad presentation av den metamodel för ändamålsenligt beslutsfattande som utvecklats av systemteoretikern John P. van Gigch, samt ett närmare klargörande av informationens analytiska potential.

2.1 Modell och tillämpningar

2.1.1 Systemteoretiska tillämpningar

Systemperspektivet representerar just ett perspektiv som anläggs på det verklighetsområde som studeras, ett sätt att uppfatta och förstå en företeelse. Den verklighet som studeras i detta fall är inte ”verkligheten” som abstrakt allmänbegrepp, utan ett specifikt och målrelaterat handlingsfält. Den generella systemteorin härrör från den österrikiske biologen Karl Ludwig von Bertalanffy, vilken haft stor betydelse för systemteorins etablering som en egen vetenskaplig disciplin under efterkrigstiden.²⁰⁴ Den brittiska ekonomen Kenneth Ewart Boulding, ger i sitt paper *General systems theory - the skeleton* i tidskriften *Management science* 1956 en sammanfattning av den generella systemteorins innebörder och ambitioner.²⁰⁵ Ett möjligt förhållningssätt till tanken på en generell systemteori är enligt Boulding ordnandet av olika teoretiska system och begrepp relativt en hierarki av sammansatthet, svarande mot de enskilda forskningsfältens komplexitet. Boulding talar om nivåer av komplexitet, vilket man skulle kunna benämna som olika typer av *systemordningar* med successivt allt större komplexitet.²⁰⁶ På den mest komplexa nivån finner vi enligt Boulding ”the human level”, den enskilda människan med hennes självmedvetande och reflektionsförmåga – hon inte bara vet, hon vet att hon vet, en förmåga förbunden med språk och symbolik.

Den generella systemteorin har bidragit till en mer sammansatt förståelse för hur olika slag av systemiska helheter bör/kan betraktas. För att förstå en systemisk helhet är det av central betydelse att simultant ta hänsyn till såväl dess interna dynamiska struktur som dess exteriöra utbyte. Detta gäller i synnerhet inom sådana komplexa verklighetsfält som

²⁰⁴ Von Bertalanffy (1947) *There exist models, principles and laws that apply to generalized systems or their subclasses irrespective of their particular kind, the nature of the component elements, and the relations or "forces" between them. We postulate a new discipline called General System Theory. General System Theory is a logico-mathematical field whose task is the formulation and derivation of those general principles that are applicable to "systems" in general. In this way, exact formulations of terms such as wholeness and sum, differentiation, progressive mechanization, centralization, hierarchical order, finality and equifinality, etc., become possible, terms which occur in all sciences dealing with "systems" and imply their logical homolog.* s.411.

²⁰⁵ Boulding (1956) *In recent years increasing need has been felt for a body of systematic theoretical constructs which will discuss the general relationships of the empirical world. This is the quest of General Systems Theory. It does not see, of course, to establish a single, self-contained 'general theory of practically everything' which will replace all the special theories of particular disciplines. Such a theory would be almost without content, for we always pay for generality by sacrificing content, and all we can say about practically everything is almost nothing. Somewhere however between the specific that has no meaning and the general that has no content there must be, for each purpose and at each level of abstraction, an optimum degree of generality. It is the contention of the General Systems Theorists that this optimum degree of generality in theory is not always reached by the particular science. The objectives of General Systems Theory then can be set out with varying degrees of ambition and confidence. At a low level of ambition but with a high degree of confidence it aims to point out similarities in the theoretical constructions of different disciplines, where these exist, and to develop theoretical models having applicability to at least two different fields of study. At a higher level of ambition, but with perhaps a lower degree of confidence it hopes to develop something like a 'spectrum' of theories – a system of systems which may perform the function of a 'gestalt' in theoretical construction.* s.197f.

²⁰⁶ Ibid. s.202-5.

sociala konstellationer eller målorienterade samhällsorganisationer, för att inte tala om sådana svårgenomskådade och radikalt dynamiska system som kognitionsprocesser.

Enkelt uttryckt är ett system en *organiserad helhet*, vars delkomponenter samverkar till en större helhet som inte kan reduceras till summan av delkomponenternas egenskaper och relationer. Detta innebär att helhetens karaktäristik och samlade funktion är ”emergent” relativt de ingående elementen och deras inbördes relationer. Följaktligen kan också förändringar av ett enskilt element återverka på hela systemets och de övriga delkomponenternas sätt att fungera och deras samlade output. Centralt i sammanhanget är således begreppet *emergens*, vars resultat innehåll inte kan återföras till eller (om man så vill) extrapoleras som en enkel funktion av elementens egenskaper och inbördes växelverkan i termer av en linjär orsaksrelation, möjligt att föregripa som en ur elementen logiskt härledd verkan. Det är också detta som skiljer en förklaring av ett fenomenets uppkomsthistoria från en förståelse av dess framträdelseform och specifika karaktäristika här och nu.

Härmed angörs också cybernetiken, grundad av matematikern Norbert Wiener, som syftar på självreglerande system med *feed-back*. Med *feed-back* avses återförande av ett systems samlade beteende/resultat i ett visst moment till systemet självt för dess reglering/justering i enlighet med ett visst syfte; dvs en slags teleologisk systemmodell. *Feed-back*-begreppet bedöms också kunna tillämpas i rumsliga termer som en återkopplingsfunktion vid uttolkningen av en rumslig organisation av olika delkomponenter. Förändringen av hur man uppfattar och symboliserar en miljökomponent kan ge *feed-back*-effekter som påverkar uttolkningen av den rumsliga helheten, likaväl som en förändring av den uppfattade helheten kan påverka den inlästa innebörden hos varje enskilt deltecken. Det är i detta fall inte frågan om en teleologisk återkopplingsfunktion, utan en rumslig organiseringsprincip i föreställningsrummet som i stället uppvisar emergenser i det fortlöpande tolkningsflödet. Kan jämföras med Mukarovskys dynamiska strukturbegrepp (1.3.1.2).

2.1.1.1 Systemisk terminologi exemplifierad

Utöver begreppen *helhet*(*integrerad*), *feed-back* och *emergens* skall här ytterligare analyskategorier tillföras hämtade ur arbetet *System och modell* (1982). I första hand gäller det kategorierna *tillståndsvARIABLER* och *åTERKOPPLINGSSLINGOR*, vilka tillsammans bildar systemets *ordning* och genererar dess samlade *beteende*. Syftet är att underbygga en entydig förståelse av den systemmodell som herefter presenteras. Genom tillämpning av begreppsterminologin i *System och Modell* (här satta inom citattecken med ”*spärrad*” stil) skall i det följande redogöras för några viktiga kategorier i den modell som utkristalliserat sig i syfte att förtydliga avhandlingens forskningsobjekt. Tillämpningen av begreppsterminologin i *System och Modell* skall uppfattas som ett närmevärde för hur jag föreställer mig antikvariens fortlöpande tolkningsprocesser i en varsamhetsprocess.

Om antikvariens tolkningsprocess som sådan (semiosen) avgränsas (betraktas) som ett specifikt subsystem, representerar planerings- och projekteringsprocesserna dess operativa kontext. I dessa operativa kontexter, där antikvariens således uppträder som ett ”subsystem”, erhåller denne s.k. ”*instorheter*” i form av materiella anspråk från konkurrerande subsystem. Dessa ”*instorheter*” framprovocerar analytiska bearbetningar, vilka i sin tur resulterar i s.k. ”*utstorheter*” i form av utvärderingar eller/och alternativa förslag till materiella anspråk och formgivningar i det byggda rummet. I subsystemets operativa kontext

ingår givetvis också kulturmiljövården som ett suveränt system med bevarande- och kunskapsideologiska målbilder. Det är från denna instans som kulturmiljöanalysen hämtar sina rationella mått som kulturmiljövårdande ”instorheter” i utvärderingsarbetet.

Även det framtagna planeringsunderlagets informationsstruktur nyttjas i detta läge som en ”instorhet” i bedömningsarbetet då konsekvenserna av ett specifikt förslag till ingrepp processas med avseende till förändringarnas kulturmiljöpåverkan i det byggda rummet. Slutligen, om tolkningsprocessen i sig betraktas som en integrerad helhet där tolkningsflödet representerar systemets ”beteende”, inbegrips också sinnliga ”instorheter” som påverkar systemets ”beteendetillstånd” i form av olika förnimmelser som de olika sinnena försörjer systemet med från den byggda omgivningen.

I *System och Modell* menar Gustafsson m.fl. att ett systems inre struktur kan beskrivas med stöd av ett antal storheter, benämnda ”tillståndsvARIABLER” vars värde kallas ”tillstånd” och som i min uttolkning tillsammans genererar systemets samlade ”beteendetillstånd”.²⁰⁷ Antalet och typen av tillståndsvARIABLER och återkopplingsslingor bildar systemets ”ordning”. När man exempelvis har att göra med den kognitiva systemordningen (antikvariens tolkningsarbete) i detta arbete skiljs det på *diskursiva* respektive *icke-diskursiva* tillstånd. Man skulle kunna kalla dessa för olika medvetandetillstånd, vars integrerade samverkan i detta arbete uppfattas som en kreativ potential vid produktionen av ett ändamålsenligt planeringsunderlag och vid dess nyttjande i planeringsarbetet.

Att det diskursiva medvetandetillståndet mer eller mindre alltid finns med vid utläsningen/uttolkningen av det byggda rummets egenskaper och immateriella innehåll förutsätts här som en självklarhet. Men om bara det begreppsliggjorda aktivt uppmärksammas i tolkningsarbetet risker de sinnliga förnimmelsernas rapporter att reduceras, och därmed också det kognitiva systemets ”instorheter” från den byggda omgivningen och emotionella sentiment. Det diskursiva medvetandets dominans tenderar således att försvaga det samlade systemets ”bandbredd” till förmån för det redan klarlagda, dvs utan ”återkopplingsslingor” till det icke-diskursiva medvetandetillståndet.²⁰⁸

För man slutligen in återkopplingarna med systemkontexten, resulterar det i ett komplext systemsammanhang. I detta fall utgörs ”omvärlden” av planerings- och projekteringsprocessernas administrativa utredningssystem respektive kulturmiljövårdens bevarande- och kunskapsideologiska målbilder. Därmed inbegrips ett ytterligare antal tillståndsvARIABLER, vars ”instorheter” i tolkningsprocessen dessutom har sin grund i skilda slag av intresse-motiv och funktionella behov. Typen och omfattningen av dessa ”instorheter” från systemkontexten i den antikvariska utredningsprocessen går inte att förutse fullt ut då de också baserar sig på ekonomiska, sociala eller politiska överväganden.

Vad som däremot kan förutses är att de kringliggande systemens anspråk bara kan ske över det byggda rummet, oaktat på vilka ideologiska eller andra intressegrunder dessa

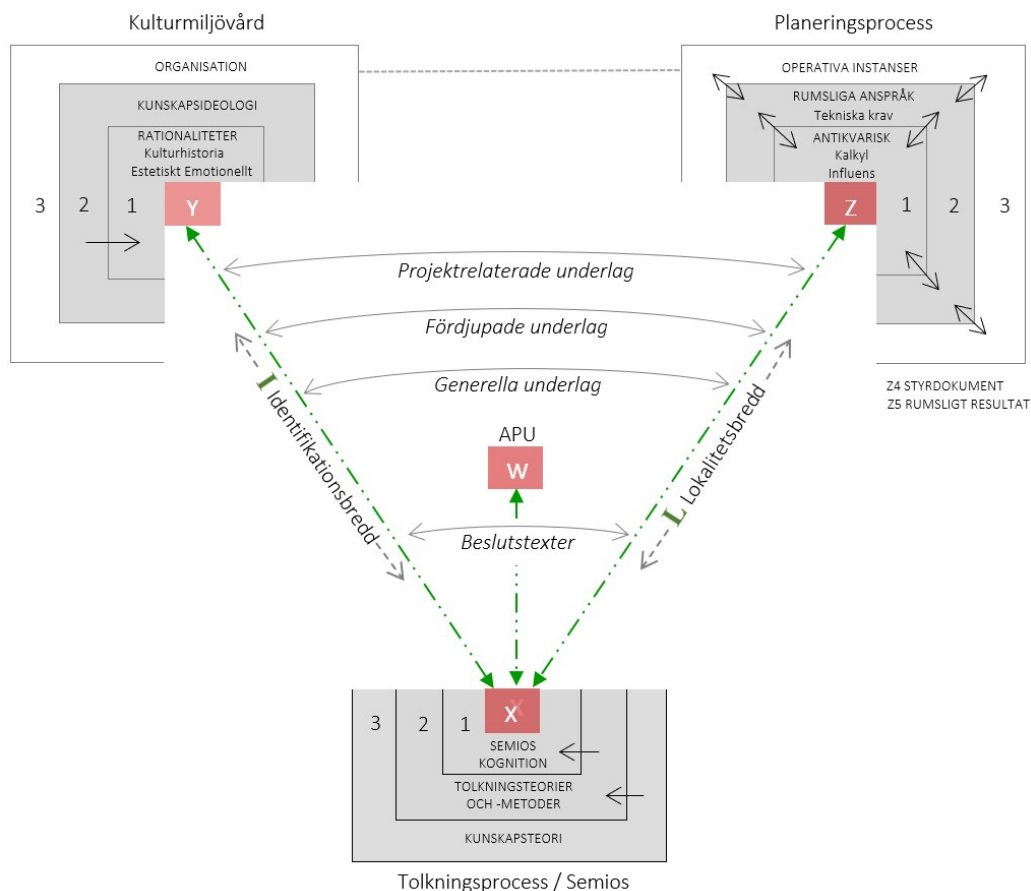
²⁰⁷ Gustafsson (1982) s.35f.

²⁰⁸ Den ovan skisserade tanke bilden skall uppfattas som ett närmevärde för hur man kan föreställa sig den fortskridande semiosens möjliga processmoment vid uttolkningen av den byggda miljön, där åtskiljandet av de två olika medvetandetillstånden har betydelse i avhandlingens argumentation för en utvidgad tolkningsrepertoar. Dessutom syftar den till att underbygga en tydligare förståelse av olika teoribildningar kring tolkningsproblemet, företrädesvis hämtade från konstvetenskapliga och arkitekturteoretiska idébildningar, där stöd också hämtats från fenomenologiskt orienterad forskning kring upplevelsefenomenet. (se vidare under 3.2).

baserar sig. Vidare avgränsas forskningsobjektet från de stokastiska och icke-linjära beteenden som planerings- och projekteringsprocesserna kan förete. Vad som kvarstår inom avgränsningen är det kognitiva subsystemets kapacitet att processa olika slag av materiella/rumsliga anspråk på ett ändamålsenligt sätt relativt kulturmiljövårdens sektorsinterna målbilder, samt att dessa processresultat återförs i rumsliga termer som anspråk (*instorheter*) i planerings- och projekteringsprocesserna.

2.1.1.2 Den instabila triangeln

Som ett led i försöket att förmedla en mer gripbar föreställning om tolkningsflödet från de initiala tolkningsmomenten i fält fram till det slutliga nyttjandet av det framställda planeringsunderlaget som analytiskt stöd i varsamhetsprocessens olika beslutsmoment, redovisas i figur 6 en grafisk abstraktionsmodell över forskningsproblemets operativa systemavgränsning. Här betraktas tolkningsflödet (x1) som ett kognitivt processsystem med successiva emergenser som ett resultat av interaktionen med de tre andra systemordningarna, vilka här rubriceras som olika "subsystem" med följande littera (w-y-z) i den grafiska schematiseringen.

Figur 6. Semiosen (teckenflödet) inom forskningsproblemets operativa avgränsning

Det är det interaktiva *informations(tecken)flödet* inom triangelområdet (V) som här definieras som den *systemiska helhet* som forskningsuppgiftens systemproblem kretsar kring.

Den systemiska helheten omfattar de initiala tolkningsmomenten i fält (**x1**) fram till det slutliga nyttjandet av det framställda planeringsunderlaget (**w**) som reflektivt stöd för att åstadkomma processinfluenser (**z1**) och utvärderingar (**y1**) av förslag till åtgärder/regleringar i olika beslutsmoment.

Grundförutsättningen för att informationsflödet skall fortlöpa (oscillera) på ett ändamålsenligt sätt i planeringsdiskussionerna måste det antikvariska planeringsunderlagets beskrivningsinnehåll (**w**) inbegripa *återkopplingsslingor* mellan de identifierade berättar- och upplevelseinnehållen (I=identifikation) och den fysiska strukturens olika slag av form- och rumsegenskaper (L=lokalitet) i termer av rumsliga teckenbildningar. Om denna grundförutsättning inte uppfylls, dvs att de immateriella kulturmiljökvaliteterna inte sammankopplas med den fysiska strukturen som rumsliga teckenbildningar på ett initierat sätt, riskerar den systemiska helheten (**V**) ur strikt antikvarisk synpunkt att kantra med (i värsta fall) dysfunktioner som följdresultat i planeringsdiskussionerna.

Den öppna triangeln stående på sin spets kan sägas utgöra en ikonisk metafor för denna instabilitet i jämvikt. Risker för kantring åt någondera sida är överhängande om inte planeringsunderlagets teckenstruktur (**w**) sluter tringelns insida med en överbryggande båge mellan (I) och (L). Om denna båge inte utvidgas i tillräcklig utsträckning som en rumslig teckenbas med ändamålsenlig konkretion uppstår således risk för dysfunktioner i form av irrelevanser och godtycke i planeringsarbetet.

I de fall dylika brister i den rumsliga teckenbildningen dessutom åtföljs av ett uppstaplande av abstrakta värdekategorier som utvärderingsgrund i bedömningsarbetet utan närmare referens till det byggda rummets specifika särart har vi att göra med en dysfunktionell informationsstruktur relativt planerings- och projekteringsprocessernas systemkrav. Därmed riskerar också antikvariens uppgift att reduceras till att enbart processa abstrakta värde-data inom ramen för en förhandlingsposition där andra skall övertygas om de kulturhistoriska värdenas ”värde”. Bosse Lagerqvist har i sin doktorsavhandling *The Conservation Information System* (1996) tangerat dessa problem med referens till värderingsförfaranden där olika abstrakta värdekategorier används för att gradera ett bevarandevärde i konkurrens med motstående anspråk i den materiella strukturen:

*A situation easily arises where the conservationist argue with abstract description why a certain object is understood to be valuable, where on the contrary information with bearings towards economical and technical issues are needed.*²⁰⁹

De två integrerade momenten (**x1**↔**w**) vid produktionen av ett ändamålsenligt planeringsunderlag relativt olika operativa uppgifter (**y1/z1-2**), är således det som utgör avhandlingens begreppsliga grundproblem i termer av det producerade planeringsunderlagets (**w**) analytiska begreppsverkan och operativa potential.

Vad den schematiska abstraktionsmodellen över forskningsproblemets systemavgränsning illustrerar är begränsningslinjerna för forskningsuppgiftens målsättning. Här framgår att planerings- och projekteringsprocessernas faktiska resultat i form av olika

²⁰⁹ Lagerqvist (1996) s.23–27.

styrdokument (z4), såsom planregleringar på olika rumsliga och administrativa nivåer samt byggnadsvårdande utförandehandlingar, ligger utanför forskningsproblemets avgränsning. Detta gäller följaktligen också styrdokumentens implementering i byggprocesser och omgestaltningar av den byggda miljön (z5). Även sådana viktiga aspekter som kulturmiljövårdens organisatoriska uppbyggnad (y3) och faktiska integration i planerings- och projekteringsprocesserna (z3) ligger utanför avgränsningen (se streckad linje i grafen), vilket givetvis har inverkan på möjligheterna att påverka planeringsarbetets inriktning och resultat.

Inom den ovan klargjorda förståelseramen har forskningsobjektet betraktats utifrån de två nedan redovisade utgångspunkterna.

- Dels har det uppmärksamats som ett specifikt informationsteoretiskt relevans- och förmedlingsproblem som måste förstås som ett pragmatiskt systemproblem i termer av ”operativ potential” relativt (y1) och (z1), dvs såväl sektorsinternt som externt.
- Dels har det tillslutits inom sin (egen) krets som olika beskrivningsmodaliteters ”begreppsverkan” (w/l-l->x1), möjligt att analysera inom ramen för dess bebyggelsesemiotiska och kognitiva förutsättningar, dvs planeringsunderlagens ”analytiska potential”.

2.1.2 Planeringsprocessens beslutsmoment och informationsförsörjning

I detta avsnitt riktas fokus mot planerings- och projekteringsprocesserna som ett (idealt) sammanhållet flöde med dess olika beslutsmoment och fortlöpande informationsöverföringar. Inom dessa processer uppträder kulturmiljövården som ett subsystem bland en mängd andra funktionella, ekonomiska och ideologiska intressen med sina specifika materiella och rumsliga anspråk. Här skall således forskningsobjektets operativa kontexter klargöras mer ingående, vilka utgörs av planerings- och projekteringsprocessernas olika bedömnings- och beslutsmoment inom fysisk planering och byggnadsvård, vari inbegrips bygglovsprövning.

2.1.2.1 Informationens användningsmöjligheter i olika planeringsinstanser

Inom den fysiska planeringens och byggnadsvårdens respektive processsystem interagerar flera system med utgångspunkt i olika suveräna målbilder, ofta i form av konkurrerande rumsliga anspråk – varvid de momentant samtidigt tvingas uppträda tillsammans som subsystem i ett övergripande processsystem. Detta betyder att de konkurrerande målbilderna måste modifieras inbördes genom olika kommunikativa processer. I praktiken medför detta att varje planeringsprojektets samlade målbild under processen genomgår modifieringar som aldrig kan förutsägas genom logiska härledningar ur respektive sektors ideologier och funktionsanspråk. Kulturmiljövårdens antikvariska kunskapsuppbyggnad kan analyseras som ett processmoment med systemegenskaper såsom ett ytterligare subsystem, vilken i idealfallet är modellerad med hänsyn till följande två systemkrav:

- Kulturmiljövårdens egna operativa behov av antikvariska bedömningsmöjligheter.
- Planeringssystemets krav på kommunicerbara och kalkylerbara sektorsredovisningar.

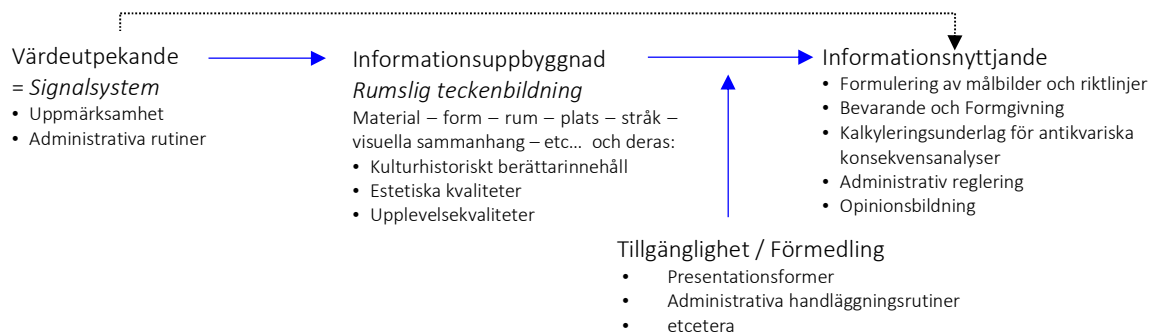
A PROBLEM OCH ANGREPPSSÄTT

Detta modelleringsarbete avseende planeringsunderlagets såväl kulturmiljövårdande som sektorsexterna kalkyleringspotential, ställer krav på antikvariens förmåga att identifiera och lokalisera miljöns eller byggnadens kommunikativa egenskaper i rumsliga termer. Det är också med stöd mot ett dylikt underlag som denne kan redogöra för de sektorsinterna anspråkens motivgrund. Anspråken kan avse bevarandekrav genom avgränsning av delar eller aspekter som bör skyddas eller lyftas fram. Det kan också vara frågan om krav på hur ingreppen (byggrätter, underhåll, ombyggnader, m.m.) skall utföras (material och teknik) och gestaltas (form, färg, m.m.). Dessa ställningstaganden inkluderar löpande konsekvensanalyser relativt förslagna åtgärder. Det är således frågan om olika valsituationer som antikvarien ställs inför.

Ju mer mångdimensionell och nyanserad den rumsliga teckenbildningen är, desto större möjlighet att inte bara processa konsekvensanalyser på ett överblickbart sätt, utan också att kunna bidra med alternativa åtgärder, bl.a. med avseende till ingreppens lokalisering och formgivning. Den mångdimensionalitet som här avses handlar inte bara om bredden och djupet i underlagets beskrivning av det kulturhistoriska och upplevelsemässiga innehållet, utan också på vilket sätt olika kulturhistoriska teman och upplevelseinnehåll är kopplade till rumsliga uttrycksegenskaper såsom fysiska komponenter, formbildningar, visuella sammanhang och rumsliga karaktäristika.

I figur 7 visas en schematisering av sambandet mellan informationsnyttjande och olika informationstyper, där ett värdeutpekande definierats som ett signalsystem som syftar till att påkalla uppmärksamhet. Värdeinformationen kan givetvis föras in ograverad i en planeringsprocess som areella anspråk (streckad pil), men om den inte närmare relateras till en beskrivning av den fysiska miljöns rumsliga egenskaper som uttryck för kulturhistoriska och estetiska innehåll (blå pilar) begränsas möjligheterna att använda informationen på följande sätt:

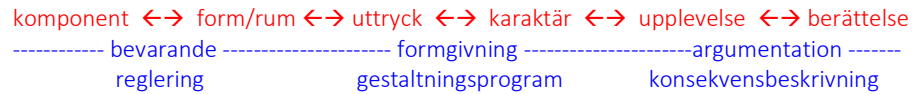
- Kunskaps- och inspirationsresurs i planeringens målbeskrivningar och analysarbete.
- Kulturvårdande kalkyleringsunderlag i förhållande till olika plan-/ombyggnadsförslag.
- Informationen måste också göras tillgänglig för olika inblandade kompetenser, vilket bl.a. sker genom design av olika presentationsformer och administrativa handläggningsrutiner.

Figur 7. Schematisk bild över relationen informationstyp respektive informationsnyttjande

I figur 8 ges en schematisk bild över de begreppslogiska sambandens tyngdpunkter i olika tolknings-/beskrivningsperspektiv relativt deras operativa användningsmöjligheter i planerings- och projekteringsprocessernas olika moment. Den övre radens interaktivt

relaterade positioner syftar till att visa fram beskrivningsinnehållets huvudkategorier så som de begreppsliggjorts i detta arbete i termer av planeringsunderlagets rumsliga teckenbildning. Kategoriernas inbördes syntetisering (röda pilar) ger tillsammans med deras respektive associationsbredd och konkretionsnivåer begreppsliga stödjepunkter för att lösa olika slags operativa uppgifter som kan komma att aktualiseras i olika skeden av en planerings- eller projekteringsprocess.

Figur 8. Begreppslogistik som närmevärde: **tolknings-/beskrivningsinnehåll** relativt **användning**

De operativa uppgifter, ambitioner och bedömningsmoment som redovisas i de två nedre blåfärgade raderna representerar de huvudkategorier som kan ha relevans i en antikvariskt ingripande praktik. De olika typerna av åtgärds- och bedömningsmoment i den mittersta blå raden representerar antikvariens löpande prövningsarbete och förslagsställande, dvs dels reaktivt i förhållande till motstående anspråk, dels proaktivt i form av egna åtgärdsförslag. Den nedersta raden i sin tur svarar mot planerings- och projekteringsprocessernas resultat i form av olika styr- och utvärderingsdokument.

Denna enkla grafiska uppställning skall uppfattas som en orienteringsbild med närmevärden i syfte att visa på sambandet mellan olika typer av beskrivningsmodaliteter och deras operativa potentiell i olika planeringsinstanser. Exempelvis torde det vara en självklarhet att ett bevarandanspråk med tillhörande planreglering i vänstersidan bara kan förmedlas över det materiella rummets olika komponenter och formbildningar. Lika klart och trivialt torde det vara att sådana immateriella kvaliteter som upplevelsesentiment och historiskt berättarinnehåll inte kan regleras i en plan- eller utförandehandling, eftersom deras "vidmakthållande" måste ske indirekt över det materiella mediet.

Som forskningsproblemet här framställs (de två övre raderna) är det givetvis lite ”grovhugget” och kommer att bli föremål för nyanseringar längre fram vad gäller de olika begreppskategorierna och deras inbördes avgränsningar. I grafen framställs således de uppställda huvudkategoriernas inbördes relation som en begreppslig orienteringsbild.

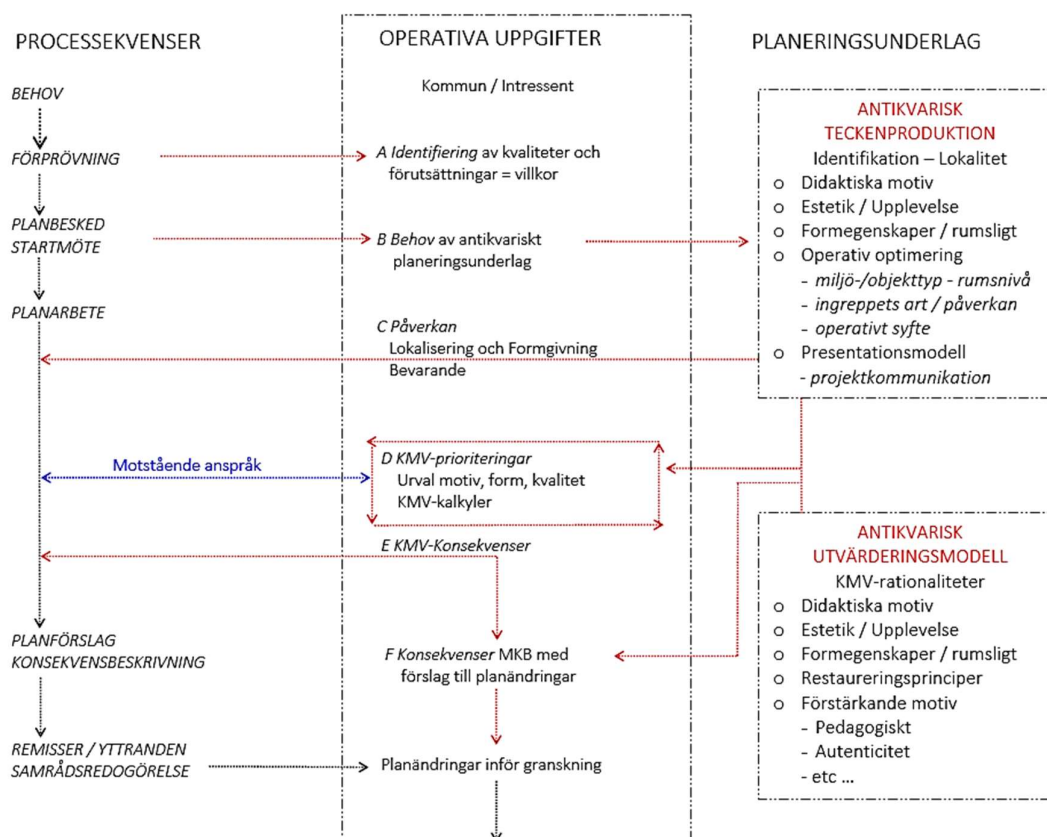
2.1.2.2 De antikvariska prövningsinstanserna

I figur 9 visas ett idealt flödesschema över de viktigaste antikvariska prövnings- och påverkansinstanserna inom detaljplaneprocessens huvudmoment. Dessa omfattas i kronologisk ordning av förprövning/planbesked, behovsbedömning avseende antikvariskt planeringsunderlag, lokalisering av bevarandanspråk respektive förslag till lämplig lokalisering och formgivning av ingrepp och nytillskott i det löpande planarbetet. Det är här frågan om en iterativ process med stöd mot det framtagna planeringsunderlaget och en eventuellt framtagna antikvarisk utvärderingsmodell.

Härpå följer utarbetandet av en antikvarisk konsekvensbeskrivning relativt det slutgiltiga planförslaget som läggs fram till politiskt beslut för samråd. I samrådsförfarandet inbegrips bl.a. inhämtande av yttranden från länsstyrelsen och berörd museiorganisation för att nämna de traditionella institutionerna inom kulturmiljövårdsfältet. Länsstyrelsens

A PROBLEM OCH ANGREPPSSÄTT

remissvar kan bl.a. innehålla en bedömning att planförslaget medför risk för påtaglig skada på den riksintressanta kulturmiljön, om så aktuellt med stöd av den framtagna konsekvensbeskrivningen. I samrådsredogörelsen responderar kommunen de inkomna synpunkterna, bl.a. i vad mån man har för avsikt att ytterligare bearbeta samrådsförslaget för att efterkomma synpunkterna inför den slutliga granskningen.

Figur 9. Idealt flödesschema detaljplanprocessen / röstreckade pilar = antikvariens operativa uppgifter

Förprövning/planbesked (A) syftar till att pröva lämpligheten av en planändring, och vid positivt planbesked (B) anges också olika typer av knäckfrågor och villkor för planprövning, exempelvis att planarbetet med tillhörande bearbetningar skall inbegripa hänsynstaganden till den berörda miljöns kulturhistoriska och estetiska kvaliteter. I detta skede, eller i samband med startmötet görs också en bedömning om det behöver tas fram ett särskilt antikvariskt planeringsunderlag, alternativt i vad mån befintliga kulturmiljöunderlag är tillfyllest för den kulturmiljövårdande delen i planprövningen. Dessa bedömningar resulterar i en närmare precisering av de informationstyper som krävs för att kunna hantera de antikvariska frågeställningarna på ett relevant sätt i planarbetet med avseende till *projektpåverkan* (C), genomförandets *löpande prioriteringsarbete* (D) och *konsekvensanalyser* (E) samt den slutliga *konsekvensbeskrivningen* (F) av förslag till planändring.

Med övergången till byggnadsvårdsprocessens antikvariska prövningsinstanser fram till antaget bygglov, blir det frågan om delvis analoga bedömningsmoment ur antikvarisk synvinkel, om än på en annan detaljeringsnivå. Dessutom kan byggnadsvårdprocessen

inbegripa fortsatta antikvariska utvärderingsprocesser under själva genomförandet, bl.a. därför att en byggnads kulturhistoriska och tekniska förutsättningar i många fall inte är helt utredda i samband med att ett bygglov beviljats om det är frågan om en om- eller tillbyggnad. Den löpande kontrollen kan i sin tur underbyggas av en antikvarisk kontrollplan mot vilken projektgenomförandet löpande utvärderas/kontrolleras. Det som i planprocessen utgör en konsekvensbeskrivning i syfte att påverka det slutgiltiga planförslaget kan i viss mening sägas motsvaras av själva bygglovsprövningen, i bästa fall underbyggt med en antikvarisk beskrivning av viktiga egenskaper att särskilt beakta i prövningen. Bygglovsprövningen kan också inbegripa begäran om framtagning av ett oberoende antikvariskt utlåtande, vilket skall redogöra för hur det framtagna förslaget påverkar byggnadens kulturhistoriska kvaliteter. I detta fall är det frågan om en renodlad konsekvensbeskrivning, dvs ett beslutsunderlag som kan komma att påverka förslagets innehåll i bygglovsprövningen.

Avseende översiktsplanenivån, bör det först uppmärksammas att en översiktsplan eller en fördjupad översiktsplan utgör ett politiskt dokument utan planjuridisk verkan. Kortfattat syftar en översiktsplan till att peka ut kommunens politiska vilja, bl.a. gällande den framtida allokeringen av olika slag av markanvändningar och infrastruktur, vari också ingår en redovisning av hur man avser att tillgodose riksintresseanspråken i olika slag av plan- och bygglovsärenden. Det antikvariska planeringsunderlagets ändamålsenlighet på denna planeringsnivå är att det kan ge analytiskt stöd vid olika slag av konflikthanteringar på en övergripande nivå vid formandet av en samlad strategi för stadens eller områdets framtida utvecklings-/planeringsprocess på längre sikt.

2.2 Evalueringsrationaliteter

Syftet i det följande är att närmare redogöra för planeringsunderlagets operativa potential med avseende till dess ändamålsenlighet som begreppsverkan och evalueringspotential vid prövningen av olika förslag till åtgärder/ingrepp i planerings- och projekteringsprocesserna. Saken i det följande syftar således till att precisera vad som utgör ett "adekvat" informationsinnehåll relativt antikvariens möjligheter att delta på ett produktivt sätt i den kommunala planeringen och olika byggnadsvårdsprojekt. Framställningen inleds med en redogörelse för miljö-/byggnadstolkningens problem som antikvarisk praktik vid framtagningen av ett antikvariskt planeringsunderlag, där bl.a. helhetsbegreppet framhålls som viktigt att uppmärksamma då den byggda miljön utsätts för ett förändringstryck.

2.2.1 Framtagning av ändamålsenliga beskrivningar

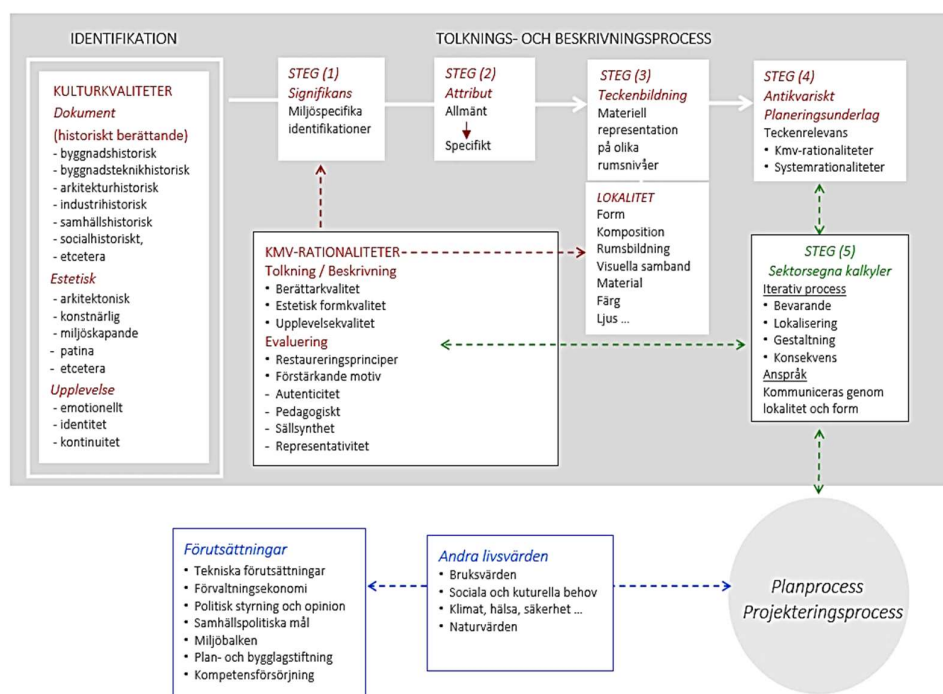
I den kreativa syntesen av de immateriellt identifierade kvaliteterna å ena sidan och det byggda rummets egenskaper å den andra kan den antikvariska miljö-/byggnadstolkningens särskilda problem avgränsas. Det är således frågan om en aktiv konstruktion som sätter oss i stånd att kommunicera de identifierade kvaliteterna som lokaliteter i det materiella rummet som en "kulturmiljö".

Att genomföra en byggnads- eller bebyggelsehistorisk undersökning utgör ett kvalificerat uppdrag av strategisk betydelse för att kunna greppa en miljö eller byggnad som en diakron struktur med rumsliga och kulturhistoriska överlagringar. Denna typ av undersökning inbegriper såväl närmare dokumentation av den materiella strukturens komponenter

och sammansättningar som rumsligt relaterade tolkningsmoment med kulturhistoriska utläsningar. De lokaliserade komponenterna och konfigurationerna inte bara uttolkas med stöd i skrivna källor, utan ger i sig också grund för preliminära antaganden om den bakomliggande historiska kontext som format undersökningsföremålets uppbyggnad och gestalt.

2.2.1.1 Det mångdimensionella och estetiska

För att kunna klarlägga en byggnads eller miljöns specifika karaktär som en kulturhistoriskt berättande struktur, måste de allmänna berättarteman som tillskrivs den materiella strukturen nyanseras i flera attribut lokalisierbara i rumsliga termer, annars kan inte det byggda rummets särart som ”bärare” av dessa immateriella kvaliteter kommuniceras på ett meningsfullt sätt i planeringsprocessen. Med mångdimensionell beskrivningsdiskurs avses de kulturhistoriska och estetiska attributens bredd och konkretionsnivåer respektive deras legering med det byggda rummets egenskaper på olika nivåer.

Figur 10. Den kumulativa uttolknings- och beskrivningsprocessens tempon och kalkyler

Vid framtagningen av ett dylikt underlag sker ett antal inbördes relaterade ”steg” i form av mer eller mindre medvetna val. De steg som svarar mot forskningsobjektets två subsystem i enlighet med den tidigare angivna systemmodellens littera (x1) och (w) utgörs av de fyra första temposekvenserna (Steg 1–4) i figur 10.²¹⁰ På dessa steg följer i sin tur och med stöd i det framtagna planeringsunderlaget (w) återkommande uttolkningsmoment vid prövningen / bedömningen (steg 5/y1) av olika förslag till åtgärder inom ramen för planeringsprocessens olika operativa instanser (z3).

²¹⁰ Modellen utgör en grafisk kommentar till Axel Unnerbäcks och Erik Nordins modell för *Kulturhistoriskt urval och värdering* i Nordin & Unnerbäck (1995). Jag använder mig av det mer relevanta begreppet *kulturkvalitet*, eftersom detta även omfattar estetiska och sociala/emotionella kvaliteter. Sekundär bearbetning av modell i Dahl m.fl. (1999) s.18.

Utgångspunkten för ett antikvariskt planeringsunderlag måste således vara att det förmår förmedla det historiska berättarinnehållet och de estetiska kvaliteterna genom den materiella strukturens olika slag av lokaliteter och gestalter. Vad saken gäller är helt enkelt att de immateriella aspekterna legeras med de fysiska och rumsliga egenskaperna som ”antikvariska teckenuttryck” i vid mening för att de skall kunna hanteras på ett relevant sätt i en förändringssituation. Då krävs något mer än enbart administrativa utpekande av att något är värdefullt. Den rumsliga lokaliseringen kan bl.a. avse en speciell plats eller en specifik formegenskap, men också funktionella eller visuella samband mellan olika platser, element och formbildningar. Ju fler attribut som identifieras i rumsliga termer som berättande teckenbildningar på ett systematiskt och överblickbart sätt, desto mer samsatt och användbart blir planeringsunderlaget som ett antikvariskt bedömnings- och påverkansinstrument i planerings- eller projekteringsarbetet.

Planeringsunderlagets potential som mångdimensionellt analysinstrument accentueras givetvis om tolkningsarbetet sker på olika rumsliga nivåer och med beaktande av deras inbördes sammanhang. Det kan exempelvis röra sig om ett stadsrum, dess form och där ingående byggnader och enskilda stadsbyggnadselement eller också ett byggnadsmonuments exteriör, planlösning, rum, inredningar och ytskikt. Det kan också vara frågan om en karaktärisering av en miljökomponents eller en rumslig konstellations formegenskaper som ett bildmässigt (ikoniskt) uttryck för ett kulturhistoriskt innehåll. Vidare inbegrips i detta även mer öppna karaktäriseringar för återgivning av sinnliga och emotionella upplevelsesentiment av det byggda rummets samlade gestalt och atmosfär. Estetiska upplevelseinnehåll kan dessutom ge ingångsvärden som kognitiva led i legeringen av uttryck och innehåll, bl.a. i form av karaktäriseringar som kan ge kreativa uppslag i den retrospektiva teckenbildningen. Ett dylikt upplevelseinnehåll kan också underbyggas genom det som Mukarovsky kallar den ”estetiska attityden”, där i stort sett alla mänskliga föremål kan ”omvandlas” till något som går utöver dess praktiska funktion och/eller konventionellt uppfattade betydelse.

Inom ramen för en estetisk tolkningsansats bör också sinnliga och emotionella responser uppmärksammas som kreativa resurser i den semiotiska ansträngningen relaterade till hur det upplevs (och kan ha upplevts) att vistas i det byggda rummet. Dessa icke-diskursiva responser kan i sin tur rikta uppmärksamheten mot kulturmiljöns möjliga innebörder som mänsklig arena i det förflutna. Förutsättning för att detta skall vinna terräng i antikvarisk praktik, är att man har tilltro till de sinnliga upplevelsesentimenten som kunskapsteoretiskt giltiga utforskningsinstrument vid uttolkningen av det byggda rummet som uttryck för ett kulturhistoriskt innehåll, en frågeställning som vidare behandlas i kapitel 3.

2.2.1.2 *Den integrerade helheten*

I sin avhandling *Kyrkorestaurering i teori och praktik* (1977) utvecklar restaureringsarkitekt Börje Blomé sina tankar om helhetens problem med referens till konstverkets enhet, vari också inbegrips arkitektur. Blomé skiljer på den estetiska och historiska värderingen, vilka tillsammans uttrycker restaureringens dialektik som metodologiska moment vid upplevandet av ett konstverk. Det är inte totalitetens enhet som avses, vilket med Blomés ord skulle innebära ett ”geometriskt betraktelsesätt”.

Konstverket kan dock faktiskt bestå av delar, som liksom i en polyptyk materiellt skiljas från varandra, eftersom de ursprungligen varit tänkta separata. Man måste dock även i ett sådant fall dra den slutsatsen, att de icke är helt fristående och att själva separeringen har ett rytmiskt värde. Separeringen försvinner vid betraktandet och konstverket vinner ett helhetsvärde. Skulle å andra sidan delarna vara helt självständiga, och endast materiellt ställda vid sidan av varandra, får sammanställningen som sådan enbart historiskt men ej estetiskt värde.²¹¹

Härpå kan frågan ställas i vilken utsträckning begreppet ”konstverkets enhet” kan tillämpas som ett generellt systemiskt förhållningssätt som bör genomsyra det antikvariska tolkningsperspektivet. Frågan gäller i vad mån historiska skiktningar, som representerar olika kommunikativa enheter eller miljöer som vuxit fram på ett organiskt sätt och skiktats på ett oplanerat sätt relativt praktiskt funktionella motiv, kan behandlas som sammanhängande helheter med inbördes meningsgivande delar. En fasads enhet, vars estetiska helhet kan greppas i en och samma synbild på ett relativt tillförlitligt sätt, kan givetvis inte jämföras med en stadssiluett, ett agrart landskapsrum, ett torgrum, ett gatustråk eller ens en interiör. I dessa fall är det frågan om en annan slags enhet som man måste tillgodogöra sig successivt, bl.a. genom att röra sig i rummet. Dessa miljöer är betydligt mer mångdimensionella, dels vad gäller deras diakrona innehåll och estetiska karaktäristika, dels med hänsyn till vad som särskilt uppmärksammas, starkt beroende av antikvariens mentala dispositioner och rumsliga positioner.

I det lokala rummet, det må vara en enskild byggnad eller ett stadsrum, handlar det om ett specifikt livs- och handlingsrum som antikvariern måste förhålla sig till som en integrerad helhet. I dessa positioner är antikvariern mer bekant av analyser av hur de allmänna kommunikationsmedlen modifierats till specifika rumsliga uttryck och lokalt relaterade meningsinnehåll, vilket förutsätter tillämpning av en mer djupgående tolkningshorisont vid utrönandet av det byggda rummets retrospektiva teckeninnehåll.

Det viktigaste i sammanhanget är det som arkitekturteoretikerna Elias Cornell och Eiler Rasmussen inskräp; att helheten aldrig tillåts reduceras till en sammanräknad totalitet av isolerade delaspekter. I min uttolkning innebär detta att den lokala helheten representerar den analytiska ”resonansbotten” mot vilken delaspekternas innebörder och relativa betydelse i det byggda rummet skall utläsas, vilket också innebär att upplevandet av det samlade helhetsintrycket inte kan extrapoleras fram som en addition av delaspekterna.

Omkastningar i tolkningsperspektivet

Miljö-/byggnadstolkningens problem kan sägas utgöra ett specialfall av Gadamer tankar kring den hermeneutiska cirkeln, dvs det successiva oscillerandet mellan del och helhet som bygger upp en alltmer ökad förståelse av både helhet och del.²¹² I systemteoretiska termer är det frågan om ett integrerat processsystem där tolkningsarbetet inbegriper

²¹¹ Blomé (1977) s.37,40.

²¹² Gadamer /1997) Vi påminner oss därvid den hermeneutiska regel, som säger att man måste förstå det hela ur det enskilda och det enskilda ur det hela. /.../ Det rör sig i båda fallen om ett cirkulärt förhållande. Den mening, som föregrips som helhetlig, blir till uttrycklig förståelse när de delar, som bestäms av helheten, själva bestämmer denna helhet. /---/ I kontrast till detta /den fullkomliga textförståelsen/ beskriver Heidegger cirkeln som att textförståelsen varaktigt bestäms av för-förståelsens föregripande rörelse. Den fullkomliga förståelsen betyder inte någon upplösning av rörelsen mellan del och helhet, snarare cirkeln egentliga förverkligande. (s.137, 139).

cybernetiska funktioner och emergenser. I syfte att illustrera den dialektiska relationen mellan del och helhet i tolkningsprocessen skall här ett fingerat exempel presenteras som tar sin utgångspunkt i Panofskys begreppsterminologi. Exemplifieringen vill visa hur det som ursprungligen erhållit en ikonografisk uttolkning har möjlighet att "kapslas in" som ett pre-ikonografiskt "faktum" inom ramen för en annan ikonografisk mening. Detta betyder att ett och samma föremål för intresset kan tilldelas olika kompletterande meningsinnehåll, där den inledande utläsningen bildar grund för en ny förståelsehorisont i den fortlöpande tolkningsansträngningen, en process som är nära relaterad till på vilken rumslik nivå något uttolkas.

Denna företeelse skulle kunna exemplifieras med en konstfull väggmålning i en interiör, där målningen tagen för sig kan bli föremål för en specifik uttolkning, inte bara med avseende till dess ikonografiska meningsinnehåll utan kanske också med avseende till konstverkets upphovsperson och den konst- eller stilriktning denne präglats av, vartill det också kanske är möjligt att tillföra en ikonologisk uttolkningsnivå med referens till en viss tidsanda.

Om man relaterar konstverkets uttolkade meningsinnehåll åt det motsatta hållet till det lokala meningsrum som det ingår i sker en dialektisk omkastning av tolkningsperspektivet, där det som inom ramen för det avgränsade konstverket identifierats som det ikonografiska innehållet i stället uppmärksammas på den "pre-ikonografiska" nivån som en redan uttolkad delkomponent i den lokala kontexten. Detta därför att frågan nu ställs "varför" det uttolkade "vad" befinner sig här i den lokala kontexten på en specifik plats?

Frågan blir således vad syftet var med framtagandet av väggmålningen med dess speciella former, innehåll och placering i interiören. Det är nu inte längre frågan om att försöka bestämma konstverkets pre-ikonografiska komponenter och inbördes relationer i syfte att förstå dess uppfattade budskap och generativa återspeglingsrelationer – det är redan klarlagt. I detta läge gäller saken i stället ett lokalt handlingsrum, där konstverket endast utgör en del av en större helhet. Men, och det är viktigt, konstverkets uttolkade meningsinnehåll medverkar nu i (och påverkar) den samlade uttolkningen av interiören som ett kommunikativt rum, vilket leder till en mer sammansatt och levande förståelse av interiörens särart som berättande "dokument". Detta breddar också den antikvariska kalkyleringspotentialen i det fall interiören blir föremål för anspråk på olika ingrepp.

Här bör den semiotiska interaktionen mellan del och helhet som retrospektiva teckenbildningar observeras, där klarläggandet av de enskilda komponenternas egenskaper och immateriella innehåll återverkar på de möjliga meningshorisonter som uppmärksammas vid uttolkningen av helheten. Genom detta uttolkningsförfarande integreras också det allmänna som del av ett specifikt kommunikativt rum och inte tvärtom, vilket bedöms vara den kulturhistoriska teckenbildningens mest ändamålsenliga form i antikvarisk praktik inom planering och byggnadsvård.

Det holistiska perspektivet och upplevelsen

Med frågan om den integrerade helheten finns det anledning att kort också referera till det holografiska paradigmet, utvecklat av fysikern David Bohm och som kan sägas utgöra en holistiskt inspirerad ontologi med rötter i kvantfysiken. För att till fullo greppa det holografiska paradigmet avseende innebörder och implikationer för det som Bohm kallar den kreativa perceptionen, hänvisas till hans arbete *Wholeness and the implicate order* (1980) samt den svenska översättningen av Bohms och David Peats *Science, Order and Creativity* från 1987.²¹³

Bohm skiljer på den explicita och implicita ordningen (verklighetsnivån), där den explicita svarar mot våra vardagliga erfarenheter i tid och rum. På den implicita nivån saknar begreppen tid och rum direkt tillämpning, och han talar om den implicita ordningens ”icke-lokalitet”, vilket han försöker tydliggöra med holografin som en illustrativ metafor. Med detta avses att det existerar en global informationsspridning i helheten, där helheten finns representerad i varje enskild del, om än otydligt återgiven.

Om nu varje del av ett system innehåller information om helheten, är det frågan om en slags kommunikativ struktur som ingår i det som Bohm benämner den implicita ordningen. Den holografiska liknelsen avser således en verklighetsnivå som inte kan tillämpas oförmedlat på vår vardagliga och praktiska livsvärld som tillhör den explicita ordningen. Denna förmedling är dock möjlig att uppnå genom den vanliga upplevelsen, vilken enligt Bohm blivit helt missförstådd.²¹⁴ Den implicita ordning som Bohm syftar på, är olika former av sinnliga processupplevelser.

*Jag har sagt att i musiken, liksom i syn- och andra sinnesförmimmelser, är den implicita ordningen primär så till vida som vi upplever den flödande rörelsen innan vi analyserar den i element som uttrycker rörelsen eller visar fram den.*²¹⁵

Det är också de upplevelserrelaterade implikationerna av det holografiska paradigmet som står i fokus för intresset i föreliggande arbete, då detta tillsammans med systemteorin bedöms kunna ge väsentliga bidrag till ett utvidgat perspektiv på den antikvariska miljö-/byggnadstolkningens möjligheter och det som David Bohm benämner den kreativa perceptionen.

2.2.2 Beslutsrationaliteter och information

2.2.2.1 Metamodell för ändamålsenligt beslutsfattande

I den abstrahering av beslutsprocesser för levande komplexa system som systemteoretikern John P. van Gigch utvecklat i *System Design Modeling and Metamodeling* (1991) – även benämnt undersökningssystem ”inquiring system” – inbegrips olika

²¹³ Bohm & Peat (1990).

²¹⁴ Bohm (1988) s.195. *Jag påstår att denna /upplevelsen/ blivit helt missförstådd, att den i själva verket ingår i den implicita ordningen. Därför är skillnaden mellan vanlig upplevelse och mystisk upplevelse inte grundläggande utan bara en gradskillnad. /---/ Den implicita ordningen bidrar med det gemensamma djupt inne i materien, energin, livet, medvetandet. Den så kallade vanliga upplevelsevärldens explicita ordning viker ut och visar fram det implicita.*

²¹⁵ Ibid. s.207f.

aspekter av det som benämns ”rationalitet”. Dessa begreppsaspekter har en strategisk roll i Van Gigch’ metamodell för ett ändamålsenligt beslutsfattande, och bedöms också som relevanta för att ringa in forskningsobjektets problem. Van Gigch systemmodell²¹⁶ utgör förövrigt det enda exemplet på en systemvetenskaplig analysmetodik som på svensk botten förts vidare för tillämpning inom kulturmiljövårdsfältet, vilket företrädesvis skett i samverkan med Jan Rosvall, Nanne Engelbrektsson och Bosse Lagerqvist vid institutionen för Kulturvård under 1990-talets första hälft.²¹⁷ Det systemvetenskapliga perspektivet tillämpas också i Bosse Lagerqvists avhandling *The conservation information system* (1996), vilken har anknytningspunkter till föreliggande avhandlingen genom det systemteoretiska perspektiv som tillämpas på dokumentationsbegreppet och diagnostiseringen av systemiska dysfunktioner.²¹⁸

Förövrigt noteras att Van Gigch’ systemvetenskapliga perspektiv tar stöd i det s.k. holografiska paradigmet. Inte med huvudsyftet att utveckla en redogörelse för dess närmare innebörder, utan för att underbygga sin skepticism mot den mekanistiska världsförklaringen och kunskapsteoretiska problematisering av vår explicita erfarenhetsvärld.

*In physics, holography is a photographic method by which the entire three-dimensional image of an object can be reconstructed from separate interference patterns of light obtained from the object. In other words, it appears that each of the isolated patterns carries the potential to reproduce the whole picture. By extension, the holographic phenomenon can be extended to all types of manifestations, such as communication and consciousness, where seemingly disconnected pieces of evidence from diverse portions of the domain under study can be said to carry information of the whole domain. The implications of such a proposal for our understanding of reality are pretty unsettling.*²¹⁹

Det som Van Gigch framhåller gällande olika *beslutsrationaliteter*, är i min uttolkning samlade villkor som bör genomsyra en organisationens olika nivåer (subsystem) för att den skall kunna producera relevant kunskap och fatta följdriktiga beslut som inte blir kontraproduktiva relativt det övergripande produktionsmålet. Denna analysmodell bedöms vara tillämpbar på planeringsprocessen inom fysisk planering och byggnadsvård som administrativa beslutssystem, där ”produktionsmålet” inom kulturmiljövården svarar mot dess egna rationaliteter omvandlade till undersöknings- och beskrivningssystem i syfte att uppnå ett visst kulturmiljövårdande resultat i antikvarisk praktik. Kulturmiljövårdens primära samhällsuppdrag, så som det uppfattas i detta arbete, är att säkerställa den byggda miljöns potential att förmedla upplevelser av och kulturhistoriska kunskaper om det förflutna. Med upplevelseaspekten följer behovet att uppmärksamma sinnliga sentiment och estetiska karaktäristiska i kulturmiljöanalysen, vilka även kan ge ingångsvärden i en retrospektiv tolkningsansats. Härutöver tillkommer det allmänna byggnadsvårdande perspektivet i mer avgränsad estetisk mening.

Avseende det kulturhistoriska kunskapssökandet i sin tur, skulle det kunna uppdelas i tre olika kunskapsideologiska motiv enligt följande:

²¹⁶ Van Gigch (1988–90). *The Formulation of strategic management policy for the disciplin of conservation*. Paradigms.

²¹⁷ Van Gigch, m.fl. (1993). *Setting a Strategic framework for conservation standards*.

²¹⁸ Lagerqvist (1996) s.27–46.

²¹⁹ Van Gigch (1991) s.22.

- Kunskaper om olika *formvektorer* i den historiska kontexten som antas ha genererat den aktuella byggnads-/bebyggelseformen, dvs där den fysiska formen skall ges en generativ förklaring med referens till den kulturhistoriska kontexten.
- Egenskaper i den *fysiska formen* som kan föras vidare som kulturhistoriska tecken i syfte att utvidga den samlade förståelsen av den historiska kontexten – dvs ett närmast motsatt kunskapsmål relativt det föregående förhållningssättet.
- Förståelsen av hur de *historiska subjekten själva brukade, uppfattade och relaterade sig* till det byggda rummet, ett motiv som inbegriper uppmärksammandet av sinnliga och emotionella sentiment.

Dessa tre olika typer av kulturhistoriskt relaterade kunskapsbildningar och förståelseformer utesluter givetvis inte varandra; tvärtom kan de befrukta varandra, och torde i många fall ingå som integrerade moment i en uttolkningsprocess. Men beroende på var tyngdpunkten i det kunskapsideologiska fokus ligger kan delvis olika informationstyper och undersökningsmetoder identifieras. Det är dessa (mer eller mindre) medvetandegjorda ambitioner på den kunskapsideologiska nivån som bestämmer vad som från kulturmiljösynpunkt är att betrakta som följdriktiga undersökningsförfaranden då man är i kast med att lägga upp arbetet med framtagningen av ett antikvariskt planeringsunderlag.

I sin modell för ett ändamålsenligt beslutsfattande i levande komplexa system, urskiljer Van Gigch fyra olika typer av s.k. ”rationaliteter”, där (2) *substantive rationality* syftar på vad det är för typ av kunskap som behövs för att lösa ett beslutsproblem inom ett visst verklighetsområde. Detta har direkt angöring mot det antikvariska planeringsunderlaget och dess informationsinnehåll med avseende till dess operativa användningsmöjligheter med samtidig referens till vad som benämns (4) *evaluative rationality* i samma modell, vilken i detta arbete uppfattas som svarande mot kulturmiljövårdens rationaliteter. Beträffande (1) *structural rationality* respektive (3) *procedural rationality* kan dessa närmast associeras med planerings- och byggnadsvårdsprocessernas organisatoriska och legala ordningar, vilka ligger utanför forskningsobjektets avgränsningar. (jämför y3 och z3 i den grafiska modellen figur 6).

1. *Structural rationality*; avser ett systems beslutsstruktur som styr relationen mellan olika subsystem, det innehåll som beslutet avser och i vilken fas olika beslut tas.
2. *Substantive rationality*; syftar på vad det är för typ av kunskap som behövs för att lösa ett beslutsproblem inom ett visst verklighetsområde.
3. *Procedural rationality*; styr valet av det sätt varpå ett beslut skall tas/utformas på olika systemnivåer, vilket i sin tur är beroende av 1 och 2 ovan.
4. *Evaluative rationality*; refererar till antingen det mål som beslutsfattare strävar mot, eller/och de kriterier genom vilket måluppfyllelsen definieras och utvärderas.²²⁰

Utvecklingen av modelleringsprinciper i syfte att underlätta framtagningen av ändamålsenliga planeringsunderlag, svarar mot den systemnivå som Van Gigch benämner ”the modeling level of inquiring”. På denna nivå utvecklas metoder och förfaranden i syfte att understödja handlingsmönster på tillämpningsnivån (i faktisk praktik) som befrämjar

²²⁰ Ibid. s.335.

framtagandet av relevant information – ”substantive rationality”(2) – relativt systemets evalueringsrationaliteter på ”the metalevel of inquiring”(4).²²¹ Det är således frågan om en rekursiva logik i systemet, som betyder att det på de underliggande nivåerna eller inom de olika subsystemen sker en återkoppling till den överordnade målbilden, men inte som en abstrakt upprepning, utan som en uttolkning/konkretisering relativt den specifika nivåns substantiella innehåll och förutsättningar.

2.2.2.2 *Informationens analytiska potential*

Inom kulturmiljövården gäller uppgiften att producera en sådan typ av information som följer av systemets (4) evaluative rationality, vilket innebär att det är frågan om en specifik form av (2) substantive rationality. Inom ramen för den byggnadsantikvariska verksamheten karaktäriseras denna rationalitet av att det kulturhistoriska innehållet och de upplevelserelaterade kvaliteterna legeras med det materiella mediet som rumsliga formuttryck. Detta slag av information visar bl.a. fram det byggda rummet som en återspeglings av en aktivitet, ett beteende eller en ambition såsom ett historiskt skeende eller en intention ”manifesterad” i det byggda rummet, likaväl som expressiva uttryck för känslotillstånd eller relationella förhållanden. Detta skall skiljas från det som van Gigch benämner data. Data svarar mot ett klassifikatoriskt begreppsliggörande, och kan användas för beskrivningar, men saknar ett relationellt begreppsliggörande av världen. I detta sammanhang refererar Van Gigch bl.a. till Magoroh Maruyamas artikel *Metaorganization of information: Information in Classificational Universe, Relational Universe and Relevant Universe* (1965)²²².

Som titeln anger urskiljer Maruyama tre olika informationskategorier, vilka svarar mot olika sätt att begreppsliggöra vår förståelse av världen. Det som Maruyama benämner Classificational Universe dominerar i den västerländska kulturen och är ting-orienterad med huvudfokus på substans där föremålet för intresset klassificeras relativt olika bestämningskategorier och avskiljer det från allt kringliggande. Inom det relationella förståelseperspektivet är intresset det motsatta och handlingsorienterat, där frågan gäller hur något står i aktiv eller betydelsegivande relation till något annat.²²³ Som framgår i nothänvisningens exemplifiering svarar den relationella dimensionen mot ett uttolkningsperspektiv som förmår fånga helheten inom ramen för de inbördes betydelsegivande delkomponenterna, en informationstyp av betydelse för evalueringskapaciteten i ett antikvariskt planeringsunderlag.

Om planeringsunderlaget tvärtom inskränker sig till registreringar av olika materialkomponenter i stackatoliknanden datauppställningar (som matriser eller i uppräknande

²²¹ Ibid. s.17ff.

²²² Ibid. s.338f. Härvid jämför också van Gigch Maruyamas informationsuppdelning med A. Lockers och N.A. Coulterers uppdelning av språket i en representativ, expressiv respektive appellativ funktion i artikeln *A new look at the description and prescription of systems*, Journal of Behavioural Science (1977), Vol 22, s.197–206.

²²³ In the classificational universe, the basic question is "what is it ?" in the relational universe, on the other hand, the basic question is "how it relates to others ?" For example, let us take a flower in a garden. In the classificational universe, it belongs to a certain species of plant which is a subcategory of some larger division. In the polycritical classificational universe, it gets additional descriptions as to size, location etc. In the relational universe, it decorates the garden, it was planted by the daughter of the house, it is a part of an esthetic composition together with the bush behind it, it attracts insects which attract birds which please the old lady next door etc. The relations are many-sided, mutual, situational, and not governed by the principle of subordination, superordination and paraordination. The relational universe does not establish hierarchy. Maruyama (1965) s.231.

prosaform) begränsas möjligheten att kunna använda planeringsunderlaget i evalueringsarbetet. En icke obetydlig del av de beskrivningar av byggnadsminnen och riksintressen som varit föremål för granskning i detta arbete uppvisar en kombination av materialregistreringar renons på expressiva (och relationella) gestaltningar (åskådliggörande) och tillskrivna abstrakta värdekategorier.

I *Ordning & kreativitet* (1990) talar Bohm och Peat om en mental energiförhöjning som sker då man exempelvis uppmärksammar en metafor som relaterar två åtskilda/olika företeelser, där dess innebörd initialt uppstår icke-verbalt och möjliggör att man kan uppfatta ett ting, en situation eller en idé simultant inom ramen för olika meningskontexter.²²⁴

*Det är tydligt att kreativ perception i form av en metafor kan äga rum inte bara i poesin och vetenskapen, utan på mycket bredare områden av livet. Det väsentliga här är att den kreativa perceptionsakten i form av en metafor är i grunden likartad på alla dessa områden, genom att den inbegriper ett ytterst perceptivt tillstånd av intensiv lidelse och hög energi, som upplöser de ytterst rigida antagandena i den allmänt accepterade kunskapens underförstådda underbyggnad. Olikheterna ligger i hur och hur mycket det metaforiska utvecklas till det bokstavliga.*²²⁵

Om man liknar detta slag av expressiv information med den ”energi” som en antikvarisk evalueringsmodell behöver, betyder det rimligen att ju fler olika typer av kulturhistoriskt berättarinnehåll och upplevelsesentiment som man förmår ”identifiera” och rumsligt ”lokalisera” på ett aspektrikt och uttrycksfullt sätt, desto större energi tillförs utvärderingsmodellen. Den information som kulturmiljövården producerar i form av olika planeringsunderlag, kan således liknas vid kulturmiljösystemets energipotential. Denna energipotential tillförs varsamhetsprocessen som ett slags mentalt ”drivmedel” för processande av olika anspråk i syfte att influera planerings- och projekteringsprocesserna i kulturmiljövårdande riktning. Informationens ändamålsenlighet är emellertid inte given i sig själv, utan bunden till mottagarens operativa uppgifter, tolkningsrepertoar och ideologiska syften. Med detta följer att planeringsunderlagets informationsinnehåll omvandlas till understödjande impetus i ett uttolkningsförfarande först då det reaktiveras i en specifik bedömnings- och beslutssituation.

När det här talas om planeringsunderlagets ändamålsenlighet, bör det således skiljas mellan informationsinnehållets teoretiskt möjliga begreppsverkan å ena sidan (analytisk potential) respektive relevansen i dess faktiska begreppsverkan relativt olika typer av frågeställningar i olika bedömnings-/beslutsmoment inom ett specifikt plan- eller byggprojekt å den andra (operativ potential). Ett mångdimensionellt planeringsunderlag, som på ett aspektrikt och uttrycksfullt sätt beskriver och sammankopplar kulturhistoriskt berättarinnehåll och upplevelsesentiment med det byggda rummet, ger visserligen inget svar på vad som bör bevaras. Däremot ger det möjlighet att bättre kunna bedöma den samlade konsekvensen av olika åtgärdsförslag eller antikvariska prioriteringar; dvs vad går förlorat och vad vinnns relativt den byggda miljöns samlade berättar- och upplevelsepotential. Att från detta utläsande av ”vad” härleda ”just därför”, låter sig visserligen inte göras. Men ju fler ”vad” som kan föras in i utvärderingsmodellen, ju fler ”jämförelsetal” att arbeta med.

²²⁴ Bohm (1990) s.36-43.

²²⁵ Ibid. s.43.

B

ANALYSINSTRUMENT

3 TECKENBILDNING OCH BESKRIVNINGSMODALITETER

Avhandlingens perspektiv på miljö-/byggnadstolkningens problem har utvecklats med stöd mot ett urval teori- och begreppsbildningar inom anknytande forskningsfält såsom arkitekturteori, konstvetenskap, etnologi, fenomenologi, kulturgeografi och arkeologi, vilka tidigare redovisats under (1.3). I det föregående kapitlet har också ett systemanalytiskt angreppssätt tillämpats i syfte att komma planeringsunderlagens operativa (analytiska) potential på spåren, vilket har inbegripit förtydligandet av planeringsprocessens problem och ambitionen att systematisera förståelsen av miljö-/byggnadstolkningens problem (semiosen). Det är också med grund i den allmänna systemteorins bärande begrepp och omnämnda forskningsfält som förståelsen av forskningsobjektets semiotiska och kognitiva dimensioner i det följande skall fördjupas. Framställningen inleds därför med en kort rekapitulation av några centrala punkter i det som tidigare framkommit (3.1), inklusive två begreppsmatriser. Dessa refererar till forskningsobjektets olika dimensioner, dels en matris över den analytiska potentialens huvudkategorier, dels en funktionsanalytisk modell över tolkningsprocessens semiotiska dynamik. Vidare tillförs några kritiska reflektioner kring teckenbildningens problem.

I det efterföljande kapitlet (3.2) klargörs inledningsvis den principiella innebörden i tolknings- och beskrivningsarbetets rumsliga teckenbygge, vilket därefter utvecklas i form av en bebyggelsesemiotisk fördjupning av miljö-/byggnadstolkningens och den analytiska potentialens teoretiska förutsättningar. Syftet är att tydliggöra den begreppsapparat som bär upp avhandlingens uppfattning av teckenbegreppet i termer av rumsliga uttryck. För att lösa avhandlingens forskningsproblem skall bebyggelsesemiotiken också belysas som ett kognitivt upplevelsefenomen i termer av en kumulativ informationsalstring som ingripande praktik, det som inom semiotiken betecknas med uttrycket semios.

Med referens till det som tidigare avgränsats som *diskursiva* respektive *icke-diskursiva* kognitionstillstånd, tillförs exemplifieringar av hur upplevelsen som en kognitionskategori begreppsliggjorts av två forskare inom konstvetenskap respektive fenomenologi. Det är också här som underbyggnaden av en mer utvidgad tolkningsrepertoar fotad i det sinnliga upplevandet vid analysen av den byggda miljön hämtar sitt teoretiska stöd. Dessa idébildningar kan också ge en bättre förståelse för planeringsunderlagens begreppsverkan i tolkningsprocessen.

I det sista avsnittet (3.3) redogörs ingående för avhandlingens begreppsbildning med avseende till de sex beskrivningsmodaliteterna och deras respektive begreppsverkan. De sex olika slagen av beskrivningsmodaliteter, bildar tillsammans med den mer finstilta kategoriseringen av olika beskrivningshorisonter i form av 58 olika utsagokategorier det övergripande uppmärksamhetsfokus som legat till grund för det empiriska granskningsarbetet. Dessa utsagokategorier, inklusive deras olika slag av möjliga syntetiseringar, klargörs först i kapitel 4.

Sammantaget syftar kapitel 3 till att besvara avhandlingens två bärande frågeställningar, dels vad som på principiell (begreppslig) nivå utmärker ett antikvariskt planeringsunderlag med operativ relevans (analytisk potential), dels vilka tolknings- och beskrivningsstrategier som behöver tillämpas vid framtagningen av ett dylikt underlag? Härmed

lämnas också ett teoretiskt underbyggt bidrag till utvidgningen av antikvariens tolkningsrepertoar och beskrivningskapacitet, vilket också kompletteras av den föregående redogörelsen för tidigare forskning (1.3) samt den längre fram fördjupade textgranskningen av planeringsunderlag med god analytisk potential (5.1.4).

3.1 Utgångspunkter

3.1.1 Rekapitulation och grafiska stöd

Som tidigare framkommit i kapitel 2 utgörs de systemteoretiska begrepp som präglat förståelsen av forskningsproblemet av begreppen *helhet(integrerad)*, *feed-back* och *emergens*. Härmed uppmärksammas också de analyskategorier som tidigare hämtats upp ur arbetet System och modell (1982), företrädesvis kategorierna *tillståndsvARIABLER*, vilka tillsammans bildar systemets *ordning* som genererar dess samlade *beteende* samt *återkopplingsslingor*. Begreppens användningsmöjligheter har tidigare illustrerats som ett närmevärde för hur man kan föreställa sig antikvariens fortlöpande tolkningsförfarande i planeringsprocessen. (2.1.1.1) Här har också skiljts på *diskursiva* respektive *icke-diskursiva* medvetandetillstånd, vars integrerade samverkan via återkopplingsslingor kan bidra till en utvidgad tolkningshorisont. Det är också denna möjlighet som Jarl Nordbladh och Jan Rosvall framhåller i Det kommunikativa rummet (1978) enligt följande:

*Men arkitekturen är inte bara visuell. Den är i högsta grad beräknad också för taktila upplevelser – direkt med händerna, indirekt genom ögats ”förståelse” av en rå yta, ett polerat ytskikt osv. Upplevelsen av rummet förstärks, ja görs meningsfull av att man rör sig i det – byter betraktelsepunkt, får ständigt nya aspekter på ramens givna tema ... Höjdskillnader i exempelvis trappor upplevs motoriskt. Temperaturen påverkar också upplevelsen, t ex kylan i en katedral, värmen i en överfylld föreläsningssal. Ljuden i och runt byggnaden påverkar rumsupplevelsen. Ljuden av de egna ekande fotstegen, tackfast rytmik hos processioner, musik som är specialkomponerad för ett givet rum. Även lukter påverkar tolkningen av det rum man befinner sig i.*²²⁶

I redogörelsen för olika tolkningsteorier under (1.3.1) inbegrips flertalet teoretiker som på olika sätt framhåller betydelsen av det sinnliga upplevelsespektrumet vid analysen av det byggda rummet. Dels gäller det arkeolog Jarl Nordbladh och konstvetare Jan Rosvall (vilket framgår i ovanförliggande citat), dels alla de som presenterats inom det arkitekturteoretiska forskningsfältet, dvs Rudolf Arnheim och de sex nordiska teoretikerna Elias Cornell, Steen Eiler Rasmussen, Christian Norberg-Schulz, Juhani Pallasmaa, Åsa Dahlin och Boris Schönbeck. Cornell och Rasmussen har också påtalat att helhetens karaktär och innebörd inte kan reduceras till summan av dess delkomponenter. Vidare har uppmärksammat semiotikern Jan Mukarovskys teoribildning kring den estetiska dimensionen och den dynamiska helheten, samt David Bohms holografiska paradigm där den integrerade helhetens implicita ordning är möjlig att gripa tag i genom den vanliga upplevelsen.

De två matrisuppställningarna nedan (med tillhörande exemplifieringar) syftar till att ge en begreppslig abstrahering, som med närmevärden refererar till forskningsobjektets olika dimensioner och det som rekapitulerats enligt ovan. De skall uppfattas som

²²⁶ Nordbladh & Rosvall (1978) s.95.

analytiska hjälpverktyg i syfte att underbygga förståelsen vid fördjupningen av forskningsobjektets semiotiska och upplevelserelaterade förutsättningar samt den avslutande redogörelsen för beskrivningsmodaliteternas innebörder och analytiska potentialer.

Begreppsmatris

I detta kapitel skall forskningsobjektet ”analytisk potential” närmare klargöras som ett integrerat bebyggelsesemiotiskt och upplevelserelaterat problem, här definierat som en *rumsligt teckenbildande funktion i process*, vilken fortskrider från uttolkningsförfarandet i fält och vid skrivbordet fram till det moment då planeringsunderlaget nyttjas för bedömning av förslag till ingrepp i den byggda miljön. Den teckenbildande processfunktionen skall i detta fall således betraktas som ”analytisk potential”. Detta innebär att fokus här riktas mot teckenbildningens begreppsverkan i termer av fortlöpande (möjliga) teckenbildningar, där både uttrycket och dess innehåll behandlas inom ramen för olika teckenkonstellationer och mentala tillståndsvARIABLER.

Tabell 1. Den analytiska potentialens huvudkategorier, mentala fokus och tolkningsaktiviteter

Teckenkategori	Retrospektivt	A Fakta ◀	▶ B Estetiskt	▶ C Emotionellt
a) <i>Identifiering</i>	Kulturhistoriskt innehåll	Kulturhistorisk kontext	Föreställning Konnotation	Sentiment, känsla av ...
b) <i>Lokalitet</i>	Sinnligt gripbart	Element, rumslighet, relation, form, gestalt, konfiguration, komposition, helhet, struktur, visuella sammanhang, ljus, färg, material, textur, konstruktion, utförande, ...		Sinnlig/mental ”lokalitet”
c) <i>Teckenbildning</i> a+b	Miljö-/byggnads- tolkning	Kunskap	Karaktärisering	Inlevelse, rumslig närvaro, ...
Mentala tillståndsvARIABLER		Diskursivt ◀		▶ Icke diskursivt

Kategoriseringens begreppsliga logik i den vänstra kolumnen är visserligen gripbar på den principiella nivå, där sammankopplingen (a+b) utgör grundförutsättningen för att beskrivningen skall ha en ändamålsenlig operativ begreppsverkan i planeringsprocessen, dvs att det kommer till stånd en rumsligt grundad teckenbildning.²²⁷ Men det är en helt annan sak att försöka utröna och beskriva hur och på vilket sätt syntetiseringen (c) skall/kan gå till som ett integrerat tolknings- och beskrivningsarbete. Här gäller saken således det mentala hantverket som ett kumulativt form- och meningsbygge fram till det färdiga planeringsunderlaget.

Kortfattat anger matrisens övre rad tre huvudtyper av uppmärksamhetsfokus, vilka kan vara faktaorienterade (A), estetiskt orienterade (B) respektive emotionellt orienterade (C). Mot dessa svarar olika typer av identifikationer (a) respektive lokaliteter (b), vilket exemplifierats i de två underliggande raderna. Dessa i sin tur sammanbinds (c) genom skilda typer av tolkningsaktiviteter, vilka samtidigt svarar mot olika mentala tillståndsvARIABLER från diskursiva till icke-diskursiva med flytande övergångar. Med referens till antikvarisk praktik svarar de olika teckenbildningarna också mot planeringsunderlagets olika slag av analytisk potential som ingångsvärden i en fortsatt tolkningsprocess/analys då den byggda miljön står inför en förändring.

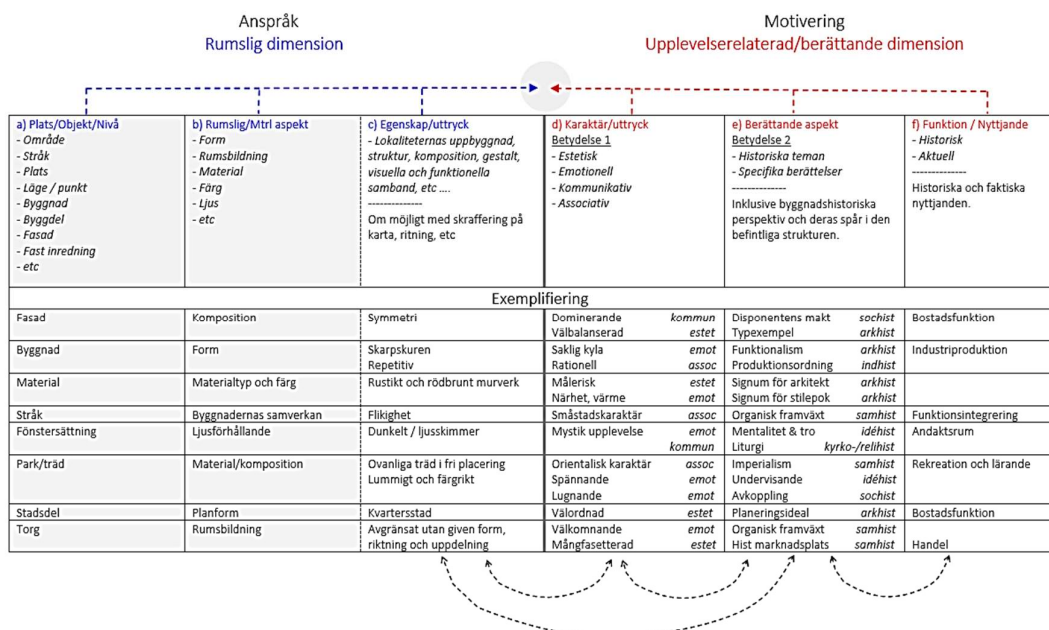
²²⁷ Den rumsliga teckenbildningen (legeringen) uppträder inte nödvändigtvis inom en given utsagoenhet eller ens explicit formulerad, utan kan också finnas mer eller mindre tydligt underförstådd där associeringen framgår av den samlade meningskontexten i planeringsunderlagets framställning.

B ANALYSINSTRUMENT

Matrisen skall uppfattas som den analytiska potentialens förståelsekategorier. Matrisens åtskillnad i olika teckenkonstellationer, mentala aktiviteter och exemplifieringar representerar inga definitiva avgränsningar. Inom ramen för en utvecklad tolkningsrepertoar, fungerar de potentiellt som kommunicerande kärl (enligt de grå pilarna), både som tolkningsaktiviteter och teckenkategorier. I dessa fall kan de framträda som simultant aktiverade och sammankopplade uppmärksamhetsfokus med väl utvecklade återkopplingsslingor. Deras inbördes teckenutvecklande relationer exemplifieras i den funktionsanalytiska modell som redovisas i figur 11.

Funktionsanalytisk begreppsmodell

Den schematiserande graf som redovisas i figur 11 syftar till att ge en åskådlig bild av det integrerade tolknings- och beskrivningsarbetets teckenelement och semiotiska dynamik. Med fingerade exempel visar grafen tolkningsprocessens möjliga flöden mellan olika lokalitets- och identifikationskategorier, där deras associering till rumsliga teckenbildningar (betecknande+betecknat) kan framträda antingen spontant eller genom aktiv riktad uppmärksamhet. De olika ord och utsagor (b-f) som prövande aktualiseras i en uttolknings- och beskrivningssituation vid framtagningen av ett antikvariskt planeringsunderlag kan sägas ha skilda typer av begreppsverkan som ”öppnar upp” olika slag av associativa uppmärksamhetsfält. Detta kan ske i olika riktningar från en egenskapsbeskrivning (c) till ett upplevelseinnehåll (d), likaväl som i motsatt riktning utifrån ett emotionellt eller karaktäriserande ord (d) som riktar uppmärksamheten mot olika rumsliga egenskaper (c). Dessa dynamiska relationer i teckenbildningen kan jämföras med den uppdelning i olika uppmärksamhetsfokus som ovan redovisats i begreppsmatrisen över den analytiska potentialens huvudkategorier (tabell 1).

Figur 11. Funktionsanalytisk modell – semios / teckenbildning

De fem kategorierna (b-f) kan relateras som den historiska berättelsens (ef) potentiellt rumsliga (bc) och mentala (d) dimensioner. I de fall de förs vidare som just rumsliga

uttryck (c) för ett historiskt berättarinnehåll (e) realiserar en antikvarisk teckenkonstruktion, möjlig att förhålla sig till i en utvärderingssituation på ett spårbart sätt. Processen kan givetvis ta en omvänd riktning som börjar med sökandet efter rumsliga uttryck (c) för en redan känd historisk företeelse (e), dels med direkt angöring mot kulturmiljöns rumsliga egenskaper, dels förmedlat via ett sinnligt/mentalt tillstånd (d) som blivit representerat med olika typer av karaktäriserande ord och utsagor.

Den gråskuggade ringen pekar ut den sammankoppling som måste komma till stånd för att det skall vara frågan om en operativt relevant beskrivning. Som framgår inbegriper detta att (c) också kan föras vidare som en byggnadsvårdande kvalitet i sig (d) utan att bindas till ett historiskt berättande innehåll (e,f). Visserligen kan egenskapsbeskrivningen (c) i sig nyttjas som en rumslig kvalitet att ta hänsyn till, men saknar då en motivering annat än att det kanske bedöms som "karaktäristiskt" för den aktuella miljön/byggnaden.

De bågformade pilarna visar exempel på olika vägar en tolkningssekvens kan ta. I många fall sker en omedelbar koppling mellan den historiskt berättande innebörden (e) och den fysiska strukturens egenskap (c). I andra fall, de gånger man tillåter sig det, kan man börja med att försöka "leva sig in" i miljön och söka efter karaktäriserande ord (d), vilka i sin tur kan ge associationer åt flera håll. Dels kan det vara upptäckten av en fysisk egenskap (c) som det karaktäriserande ordet lockar fram, dels historiskt berättande associationer som simultant uppväcks (e). I detta fall är det således karaktäriseringen i sig som "visar fram" och legerar de rumsliga egenskaperna med det historiska berättarinnehållet simultant.

Matrisens olika kategorier kan således sammanbindas på olika sätt och med olika bredd och djup. Detta kan dels ske i själva tolkningsmomentet vid utläsningen av en byggnads eller miljöns kulturmiljökvaliteter i fält, dels i samband med beskrivningens vidareutveckling av de initiala tolkningsresultaten. Matrisen kan betraktas som ett begreppsligt hjälpverktyg i det kreativa tolkningsarbetet, likaväl som ett analysverktyg i bearbetningsfasen för tydliggörande av det "filter" som behövs för att föra ner de faktiska undersökningsresultaten till en operativt användbar beskrivning.

Detta betyder att den samtidigt kan användas för att kontrollera vad som egentligen åstadkommits med hänsyn till den faktiska beskrivningens analytiska begreppsverkan. Det är också på detta sätt som matrisen nyttjats som ett analytiskt stöd vid operationaliseringen av det empiriska granskningsarbetets "kartering" av planeringsunderlag till byggnadsminnen och riksintressen. Härmed kan den också underbygga förståelsen av beskrivningsmodaliteterna och deras analytiska potential, vilket redogörs för i kapitlets avslutande avsnitt.

3.1.2 Rumsliga tecken som konstruktion

Även om tillgången till ett fullödigt och trovärdigt källmaterial gav oss aspektrika och djupa kunskaper om de historiska kontexter som en byggnad eller miljö varit inskriven i, såväl vid dess tillkomst som under dess förändringar fram till idag, är likväl de kulturhistoriska betydelser och meningar som "utvinns" ur den byggda strukturen i icke obetydlig grad en konstruktion. Denna konstruktion baserar sig på en komplicerad kommunikation mellan det klassificerade objektet å ena sidan och betraktaren som individ och medlem i

en social och kulturell gemenskap å den andra. För att närmare klargöra hur denna tolkningsprocess går till, där den kulturhistoriska förståelsen och meningen i relation till ett fysiskt objekt byggs upp, skall här kort refereras Susan M. Pearces semiotiska belysning av hur ett objekt ackumulerar meningar och betydelser över tid.

Med utgångspunkt från ett museiobjekt i National Army Museum i London (närmare bestämt en röd officersjacka tillhörig infanterilöjtnant Henry Anderson som skadades vid slaget om Waterloo 18 juni 1815) och Ferdinand de Saussures tvådelade teckenbegrepp i *signifiant* som står för det betecknande (uttryckssidan) resp. *signifie'* som står för det betecknade (innehållssidan), belyser och exemplifierar Pearce hur meningen utvecklas genom ett interaktivt förlopp mellan föremålet och betraktaren. I denna interaktion är det endast delar av föremålets semantiska potentialer (möjliga meningar och betydelser) som aktiveras genom betraktarens selektioner. Pearce hoppas kunna visa, hur jackan (det utställda museiobjektet) kan fungera som ...

*... a message-bearing entity, acting in relation to Waterloo both as an intrinsic sign and as a metaphorical symbol, which is capable of a very large range of interpretations; and to explore how this relates to the way in which the present is created from the past.*²²⁸

Objektets teckennatur kommer av att dess uttryckssida associerats med ett betydelseinnehåll relativt betraktarens individuella och sociokulturellt betingade konnotationer, vilket sker på mer eller mindre godtyckliga grunder via metaforer och analogier.

Det speciella med den röda uniformsjackan som meningsbärare, är att den utgör en fysisk kvarleva med metonymisk²²⁹ relation till slaget som sådant. I kraft av denna relation är jackan ett tecken som konstant är öppet för symbolisk återanvändning; för skapandet av nya uppsättningar *signifie'* – samtidigt som den utgör en slags ”evig” förbindelse med det förflutna. Det är detta Pearce menar att vi upplever som det aktuella objektets makt och som kan hjälpa oss att förstå den emotionella potential som många förment ”döda” objekt i museisamlingarna rymmer. Denna analys ger oss också ...

*... a framework for understanding better how our relationship with the material culture from the past operates, and shows that this is part of the way in which we construct our everpassing present.*²³⁰

Men vad menas med att vårt umgänge med objekt ur det förflutna utgör en del av nuets konstruktion. Utgångspunkten är interaktionen mellan betraktaren och föremålet. Föremålets mening ligger inte helt och hållet i det självt, och inte heller helt och hållet i betraktarens upplevelser, utan någonstans mellan dem. Det är endast genom betraktarens upplevelser som objektet erhåller en levande mening, vilken då är beroende av både objektets innehåll och betraktarens disposition och erfarenhet. Den historia vi låter föremålet ”berätta” handlar således lika mycket om det förflutna som oss själva, en idag kanske lika trivial som viktig insikt, men som i sin formulering är oförmedlat additiv.

²²⁸ Pearce (2003b) s.20f.

²²⁹ Bygger på en närhet mellan det använda uttrycket och det som betecknas.

²³⁰ Pearce (2003b) s.25f.

Här försök till ett mer pregnant uttryckt. I det förflutna, genom oss själva förmedlat och objektifierat i föremålet, utforskas möjliga innebörder och meningar som gör att vi bättre förstår det förflutna och får perspektiv på vår egen tillvaro – något som kanske anas, men som man ännu inte lyckats gripa som individ eller kollektiv fullt ut.²³¹ Ett närmevärde till ett dylikt perspektiv på det antikvariska mötet med det byggda rummet kan anas i Hans-Georg Gadamer's referenser till "den hermeneutiska cirkeln" och "horisontsammansmältningen", vilket översatt till antikvariens uttolkningssituation pekar mot att subjektet själv förändras då det utvidgar sin kunskap om föremålet eller företeelsen för sitt intresse – där också föremålet (som perception betraktat) förändras.²³²

Att den antikvariska "verkligheten" är konstruerad, betyder att den inte enkelriktat kan härledas ur den fysiska strukturen som sådan, då denna först måste "tilldelas" olika slag av rumsliga egenskaper och immateriella innebörder för att kunna bli till "objekt" för vårt intresse. Det betyder att det "antikvariska objektet" först måste definieras, innan man överhuvudtaget kan förhålla sig till det på ett rationellt sätt. Ur detta följer att den antikvariska kunskapsbildningen i icke obetydlig grad är av relationell art som visar fram vår relation till det förflutna genom just nedläggandet av oss själva i föremålet på såväl individuell som kollektiv nivå – varför skulle vi annars bevara? Då en rumslig egenskap och/eller ett historiskt innehåll plötsligt "framträder" hos föremålet som inte var där tidigare som en språkligt gripbar betydelse eller upplevelse, tycks det (mig) som att något nytt tillförts både subjektet och föremålet, möjligt att förhålla sig till på ett medvetet och kalkylerbart sätt – och det vid samma punkt där tecknen blir till.²³³

²³¹ Detta förhållande påminner om det som Pallasmaa framställer enligt följande: *A work of art functions as another person, with whom one unconsciously converses. When confronting a work of art we project our emotions and feelings on to the work. A curious exchange takes place; we lend the work our emotions, whereas the work lends us its authority and aura. Eventually, we meet ourselves in the work. Melanie Klein's notion of 'projective identification' suggest that, in fact, all human interaction implies projection of fragments of the self on to the other person.* Pallasmaa (1999) s.69.

²³² Gadamer (1997). Gadamer's hermeneutiska teoribildning är inte begränsad till textförståelse, utan inbegriper all konst som en "text" och allt meningssökande som en läsning av konsten, vilket Arne Mellberg framhåller i sin inledning till texturvalet i Gadamer's Sanning och metod. Därmed finns det inget som hindrar oss att se den uttolkningssituation som antikvarien befinner sig i som en form av latent horisontsammansmältning. Detta desto mer eftersom den "text" det i detta fall är frågan om att försöka uttolka inbegriper det som semiotikern Donald Preziosi kallar den arkitektoniska kodens multimodala och relationella komplexitet. Mellberg påpekar också i sin inledning att Gadamer borde kallas läsningens filosof, och vars föremål således är själva läsningsprocessen där den *privata* subjektiviteten lämnas för det samförstånd den syftar till; en dialog där man enligt Gadamer ... *tillägnar sig det främmande som främmande, vilket betyder att det inte förblir stående som det främmande eller att dess främlingskap bara efterbildas i det egna språket, men att det förgångnas och det samtidas horisonter smälter samman i översättningens ständiga rörelse.* (s.11).

²³³ Se vidare Dan Karholds artikel *Visuella kulturstudier* i Konsthistorisk tidskrift 2003/3 där tecknet ses som en diskursiv konstruktion som uppstår i en bestämd socio-kulturell situation. Vad gäller objektifieringen av betydelser i föremålet för att kunna bli föremål för sinnlig perception, finns ett intressant avsnitt i Henrik Cornells *Karaktäriseringsproblemet i konstartensskap* (1928) där han behandlar inkännandet på sid 82–5: *Utgångspunkten för alla teorier om inkännandet har varit iakttagelsen av de känslouttryck, som träda oss till mötes från vår omvärld och i synnerhet från konsten. En landskapsmålning kan ha sin egentliga verkan i en känsla av vemod, som talar till oss därur. Men tavlan kan icke själv producera denna känsla, den äger endast vissa egenskaper, vid vilkas åsyn känslan uppkommer. Men nu synes känslan just tillhöra tavlan, den så att säga strömmar emot oss från duken. Den känsla som väcks hos oss, inskjuta vi alltså i tavlan, så att den förefaller som en egenskap hos denna. En sådan projicering av en känsla på ett objekt (eller objektivering av känslan) är nu måhända icke något så oerhört, som inkännandets teoretiker, i synnerhet Lipps, mena. Hela seendet består ju av ett förläggande ut i omvärlden av förmimmelser, som vi egentligen ha i ögat samt därmed samarbetande taktila och motoriska organ. Inkännandet kan sålunda enklast sägas bestå däri, att vi själva som åskådare ställa till förfogande och i konstverket inlägga de känslor, som tala till oss därur. Enligt Lipps inlägga vi oss själva medvetet i objektet. »Estetisk njutning är objektiverad självnjutning», säger han. Enligt Volkels uppfattning är det karakteristiska för inkännandet däremot just, att de i objektet inlagda känslorna synas tillhöra detta, och att vi ej märka, att de härröra från oss själva.*

Vänder vi oss till David Lowenthal, framhåller han att våra minnen såväl som de historiska kunskaperna och deras associering med vårt urval av särskilt värdefulla kvarlevor ur det förflutna är konstruktioner fångade i den egna samtidens begreppsvärld och intressen. Det betyder att också urvalet och tolkningen av de fysiska kvarlevorna revideras kontinuerligt:

*New insights and needs, new memories and forgettings force each generation to revise what relics it notices and how to interpret them.*²³⁴

För att övergå till den yttersta grunden för valideringen av våra objektstolkningar (god tillgång på kritiskt granskade källor), är inte ens det som tillerkänns egenskapen historiska ”fakta” oproblematiskt; det som skulle kunna ge oss ett tryggt stöd vid dechiffringen av den materiella strukturens historiska berättarinnehåll. Konsekvensen blir att också det historiska berättarinnehåll som den professionella kulturmiljövården lyfter fram i slutändan måste medvetandegöras som en konstruktion av det materiella som en historisk ”text”, där vi s.a.s. får upp mycket av det vi själva satt på kroken. Resultaten av de professionella bevarandesträvandena skulle därför kunna rubriceras som ett slags lärda mytologiseringar, i varje fall om vi vänder oss till den norske etnologen Thomas Hylland-Eriksen och likställer museisamlingar med kulturmiljövårdens klassificeringar av bevarandevärda byggnader och miljöer.

Även museerna ägnar sig åt mytologiseringar, vilka har sina främsta förespråkare bland ...de kollektiva identiteternas förkämpar... Museet är dessutom ... ett av de viktigaste moderna hjälpmedlen för att låsa en kulturell ström i tid och rum. Museet skapar en fixeringsbild av ett mytiskt förflutet; det förvandlar det förflutna till ett fast föremål.²³⁵

/---/

Alternativet till ett mytiskt medvetande om det förflutna är i sista instans en upplösning av själva identiteten: inga gestalter blir synliga, inga sammanhang kan spinnas, allt upplöses i fragment. Att se det förflutna som det faktiskt var, i stället för att se de historiska myterna, blir som att se färgprickarna dansa över TV-skärmen, utan att kunna sammanfoga dem till bilder.²³⁶

Med denna grund blir Hylland-Eriksens rekommendation till de intellektuella att de skall bidra till att göra det förflutna mångtydigt, i första rummet för att förhindra koloniseringen med universella utvecklingsscheman som gör det möjligt att ur det förgångna dra bestämda moraliska och politiska slutsatser som främjar vissa bestämda intressen i samtiden. Det förflutna skall således spalts upp så att den ena mytologiseringen av det förflutna kan erkänna och respektera andra mytologiseringar av samma förflutenhet som likvärdig.²³⁷ Realismen i denna förhoppning kan givetvis diskuteras, men den pekar samtidigt ut ett perspektiv där det mångtydiga får större plats.

Oaktat den pragmatiska frågan om det mångtydiga som en möjlighet i kulturmiljövårdens praxis, kommer man inte ifrån att konstruktionen av det materiella som en historisk ”text”

²³⁴ Lowenthal (1985) s.264.

²³⁵ Hylland-Eriksen (1996) s.77.

²³⁶ Ibid. s.112.

²³⁷ Ibid. s.109, 114.

är underkastad såväl en temporal som sociokulturell relativism. Härutöver kan frågan också ställas i vad mån det ens är möjligt (eller önskvärt) att nå en koherent uttolkning av det byggda rummet, något som diskuteras av semiotikern Donald Preziosi längre fram i avsnittet *Den antikvariska teckenbildningens problem* (3.2.1.3).

3.2 Semiotik och upplevelse

3.2.1 Arkitektur-/bebyggelsesemiotiken som begreppsligt hjälpverktyg

Om semiotiken inte bara är vetenskapen om teckensystemen som sådana, utan den vetenskap som studerar alla kulturfenomen som om de vore teckensystem – med stöd av hypotesen att alla kulturfenomen i verkligheten är teckensystem och att kulturen till sin grund är kommunikation – är arkitekturen ett av de områden, där semiotiken mest utmanas av den verklighet den försöker gripa tag i.²³⁸

Så inleder Umberto Eco det avsnitt i *Den frånvarande strukturen* (1971) som behandlar arkitekturen som kommunikation och tecken.

Semiotiken utgör ett kommunikationsteoretiskt forskningsfält med utgångspunkt i människans teckenanvändning som ett grundläggande sätt att orientera sig och kommunicera innebörder via olika medier och kulturellt baserade kodsystém. Den semiotiska begreppsbildningen och dess förhållningssätt till olika former av betydelsefenomen bedöms ge goda tankeverktyg med vilka olika teckentyper kan analyseras och bestämmas.

Semiotiken uppfattas i detta arbete som en kulturvetenskaplig teori på metanivå med utvecklad begreppsbildning användbar som reflektionsgrund vid analysen och förståelsen av olika teckentypers och kodsystémers sammansättningar och kommunikativa egenskaper. I detta arbete gäller saken tolkningsprocessen med referens till arkitekturen och den byggda miljön som rumsligt bundna teckensystem, samt deras samspel med andra teckensystem såsom det verbala språket och våra kroppsliga förnimmelser.

Visserligen finns det inom semiotiken exempel på försök att undersöka rumsliga teckenfunktioner som mätbara fenomen, ja till och med sådant som estetisk verkan, exempelvis i termer av ordning och komplexitet, vilket också präglade intresset för semiotiken under 50- och 60-talen.²³⁹ Men det är inte med detta syfte som stöd tas mot arkitektur-/bebyggelsesemiotiken i detta arbete, utan som en slags begreppsnomenklatur med vilken man kan reflektera över och tala om den byggda miljön som ett teckensystem med kommunikativa egenskaper. Bebyggelsesemiotiken används i föreliggande arbete således som ett begreppsligt/terminologiskt hjälpredskap för att öka precisionen i analysen av olika teckenkonstellationer och deras (teoretiskt) möjliga begreppsverkan i en fortlöpande tolkningsprocess (semios).

²³⁸ Eco (1971) s.281.

²³⁹ Finn Werne exemplifierar i *Den osynliga arkitekturen* (1987) de olika försök som gjordes under 1950- och 60-talen att utveckla en arkitekturteori som skulle kunna förklara arkitekturen objektivt och entydigt, och där semiotiken enligt Werne spelade en framträdande roll genom dess försök att förena den med lingvistiska modeller. Detta utvecklas i kapitlet Arkitektur som tecken (s.33–45).

På svensk botten kan Ramon Wåhlins avhandling *Betydelseframtagning – mot en bebyggelsesemiotisk teori* (1984) betraktas som ett tidigt exempel på arbeten som syftat till utvecklingen av en särskild bebyggelsesemiotisk teoribildning. Wåhlins avhandling har också utgjort ett viktigt stöd vid redogörelsen för bebyggelsesemiotikens teoribildning och de olika teckentypernas tillämpning inom den byggda miljön. I det arbetet kan man också få en viss uppfattning om hur den semiotiska forskningsfronten såg ut under 80-talet; att den på internationell nivå bedömdes som oöverskådlig och att dess tillämpning som bebyggelsesemiotik befann sig i ett uppbyggnadsskede. I detta uppbyggnadsskede hade givetvis Umberto Ecos klassiska arbete *Den frånvarande strukturen* (1968) betydelse, översatt till svenska 1971. Under 1970-talet framträder också sådana framstående teoretiker inom bebyggelsesemiotiken som den amerikanska konsthistorikern Donald Preziosi och den tyske semiotikern Martin Krampen, vilka Wåhlin refererar till.

I arbetet med att försöka utveckla en bebyggelsesemiotisk begreppsbildning gick Ramon Wåhlin förmodligen inte opåverkad av sin huvudhandledare professor Sven Sandström vid konstvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet. På ett symposium om värdering och upplevelse av den byggda miljön 1982 efterlyste Sandström en anpassad semiotisk metod som ger fäste för föreställningarna och hjälper dem "...över kanten till en språklig formulering."²⁴⁰ Sandström tillhör en av de som ingående analyserat synupplevelsen som ett betydelsefenomen från ett samtidigt semiotiskt och fenomenologiskt perspektiv. Här uppmärksammas särskilt boken *Se och uppleva* från 1983, vilken således är samtida med Wåhlins avhandling. Sandström har också utvecklat sina frågeställningar i relation till Göran Sonesson och hans bildsemiotiska forskning vid Lunds universitet, vars insatser inom semiotiken tog sin början under 1980-talet.

Den följande framställningen har strukturerats i enlighet med följande rubriker, vilka också svarar mot dispositionens framställningsordning:

- Teckenbegreppet
- Teckentyper
- Den antikvariska teckenbildningens problem

3.2.1.1 Teckenbegreppet

Följande framställning med referenser till Ferdinand de Saussures och Charles Sanders Peirce's olika teckenbegrepp bygger på sekundärkällor, och är således inte grundad i primärkällorna.

Semiotiken utgör ett kommunikationsteoretiskt forskningsfält syftande till att utveckla språkliga instrument (begreppsterminologi) med vilka man kan tala om och kritiskt granska olika slag av semioser och teckenbildningar i den samhälleliga kommunikationen. Eco framhåller att semiotiken bara bör studera villkoren för kommunikationsmöjligheterna och meddelandets möjlighet att bli förstått. Det semiotiska problemet gäller ett utbyte av signaler som framkallar beteenden, oberoende om påståendena är sanna eller falska.

²⁴⁰ Sjöstedt (1982) bilaga 2, s.3f.

B ANALYSINSTRUMENT

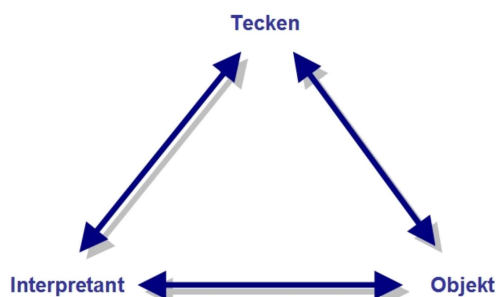
Tecknen är av intresse för semiotiken som sociala krafter. Lögnens (eller det icke sannas) problem, som är så viktigt för logikerna, är pre- eller postsemiotiskt.²⁴¹

Semiotiken inbegriper användbara begreppsliga analysinstrument som kan hjälpa kulturmiljövården att utveckla en mer ändamålsenlig förmedling av det byggda rummets kulturhistoriska innehåll och upplevelsequaliteter i olika slag av planeringsunderlag, vilka just syftar till att såväl påverka andra aktörer inom fysisk planering och byggnadsvård som att ge antikvarien ett ändamålsenligt bedömningsunderlag.

Grundelement

Semiotikens begreppsterm ”tecken” används i detta arbete i enlighet med lingvisten Ferdinand de Saussures uppdelning av tecknet i ”signifiant” (det betecknande) och ”signifié” (det betecknade), vilka svarar mot termerna ”uttryck” och ”innehåll”. Med referens till den byggda miljön betyder detta att de rumsliga egenskaperna (i sig) inte kan bli till föruttryck för något kommunikativt innehåll före det att dessa ”sammanfogats” via en tolkningskod. Innan någon aspekt eller del av den byggda miljön blivit ett teckenuttryck, behandlas de i detta arbete sålunda som rumsliga ”lokalteter”. De rumsliga lokaliteterna är i sig inte att betrakta som ”uttryck” för ett innehåll som går utöver det denotativt givna, annat än som potentiella sådana. Samtidigt förutsätts (antas) att en (potentiell) teckenrelation kan upprättas (som ett rumsligt uttryck), utan att dess innehåll (betydelse) blivit helt klarlagt, exempelvis som upplevelsen av ”betydenhet”.

I likhet med Wåhlin har jag bedömt det som lämpligt att använda teckenbegreppet i Saussures mening då saken gäller beskrivningar av den byggda miljön, där frågeställningarna i mycket kretsar kring de kulturhistoriska och upplevelserelaterade teckenbildningarna. Samtidigt skall i det följande också Charles Sanders Peirce’s tredelade teckenbegrepp uppmärksammas, då det anknyter till semiosen (teckenbildnings-processen) som ett kognitionsrelaterat problem. Det som hos Saussure benämns med termerna ”signifiant” respektive ”signifié”, svarar mot Peirce’s ”sign” (sign-vehicle) respektive ”object”. Härutöver tillägger Peirce ”interpretanten”, varmed erhålles triaden där de tre olika instanserna eller tecknelementen skall förstås i relation till varandra.

Figur 12. Charles Pierces dynamiska teckentriad
Hämtad från <https://tools.elfso.se/2011/05/semantik-eller-pragmatik/peirces-triangel/>

Albert Atkin, lektor vid Macquarie University i Sydney, ger i ett paper en sammanfattande bestämning av Peirce’s semiotiska triangel enligt följande.

²⁴¹ Eco (1971). s.69.

What we see here is Peirce's basic claim that signs consist of three inter-related parts: a sign, an object, and an interpretant. For the sake of simplicity, we can think of the sign as the signifier, for example, a written word, an utterance, smoke as a sign for fire etc. The object, on the other hand, is best thought of as whatever is signified, for example, the object to which the written or uttered word attaches, or the fire signified by the smoke. The interpretant, the most innovative and distinctive feature of Peirce's account, is best thought of as the understanding that we have of the sign/object relation. The importance of the interpretant for Peirce is that signification is not a simple dyadic relationship between sign and object: a sign signifies only in being interpreted. This makes the interpretant central to the content of the sign, in that, the meaning of a sign is manifest in the interpretation that it generates in sign users.²⁴²

Interpretanten och det emotionella

Dessutom urskiljer Pierce tre olika interpretantkategorier, där den första svarar mot en känsla eller en sinnesstämning (emotional), medan de två andra syftar på den handlingsrelaterade faktanivån (energetic) respektive det begreppsliga meningsinnehållet (logical). Av särskilt intresse är att Atkin med referens till Pierce påtalar att interpretanten alltid måste inkludera den emotionella kategorin enligt följande:

In discussing the interpretant, Peirce describes one of the trichotomies above as follows: In all cases [the Interpretant] includes feelings; for there must, at least, be a sense of comprehending the meaning of the sign. If it includes more than mere feeling, it must evoke some kind of effort. It may include something besides, which, for the present, may be vaguely called "thought". I term these three kinds of interpretant the "emotional", the "energetic", and the "logical" interpretants. (EP2. 409)²⁴³

Tentativt skulle den första emotionella kategorin kunna svara mot det som i avhandlingen benämns upplevelsen av "betydenhet". Detta skall uppfattas i termer av en emotionellt färgad förnimmelse associerad med interpretantens handlingsrelaterade och/eller begreppsliga innehåll. Vidare skulle man (i min uttolkning) kunna tänka sig att den också kan aktualiseras ensam som en upplevelse, möjlig att föra vidare som ett nytt uttryck (sign-vehicle) i den fortlöpande semiosen. Denna första interpretandkategori är föremål för provande resonemang i Brendan Lalors artikel *The Classification of Peirce's Interpretants* i tidskriften *Semotica*, där saken bland annat gäller förekomsten av teckenbildningar analytiskt svåråtkomliga för det diskursiva medvetandet.

The sign activity on which the emotional interpretant supervenes, which I mentioned above, is a fine-grained pre-conscious species of semiosis to which we do not have introspective access. As an example of such semiosis, take visual sense inputs as signs: the mind, by some pre-conscious process of interpreting them, gains a three-dimensional understanding of its world. Evidently enough, the interpretants involved in this kind of semiosis would be individuated by some principle other than that based on modifications of human consciousness. For we are not conscious of any such 'construction.' The underlying principles which guided Peirce's generalization were familiar to him early on. For example, in 'Some Consequences of Four Incapacities' (1868), he pointed out that

²⁴² Atkin (2010) avsnitt 1. *Basic Sign Structure*.

²⁴³ Ibid. avsnitt 4.3.2 *Additional Interpretants*.

*perception involves mental operations in which simple predicates are substituted for complex ones. The simpler sign is the interpretant of a pre-conscious complex of sensations.*²⁴⁴

Här görs av allt att döma ett antagande om en underliggande komplex teckenfunktion som framträder för oss i termer av en emotionell (sinnlig) respons av något slag; som interpretant, möjlig att föra vidare simultant relativt de två andra interpretantkategorierna.

Sätts det ovan framställda i relation till uppfattningen om interpretanten som ett (nytt) uttryck (sign) i sig, erhålles den dynamiska grunden för den fortlöpande semiosen och dess alltmer utvecklade konkretion av uttolkningsföremålets möjliga innebörder och meningar. Ur detta teckenbegrepp tycks det (analytiskt) följa en oändlig semiotisk process där vi aldrig kan nå fram till en slutlig och definitiv bestämning av uttolkningsföremålet.

*As previously noted, part and parcel of Peirce's early account of signs is that an infinity of further signs both proceed and precede from any given sign. This is a consequence of the way Peirce thinks of the elements of signs at this early stage and seems to stem from his idea that interpretants are to count as further signs, and signs are interpretants of earlier signs. Since any sign must determine an interpretant in order to count as a sign, and interpretants are themselves signs, infinite chains of signs seem to become conceptually necessary.*²⁴⁵

Oaktat denna analytiska slutsats om den oändliga semiosen, anknyter föreställningen om interpretanten som ett nytt uttryck till avhandlingens tankar om den fortlöpande tolkningsprocessens utvidgning och beskrivningsmodaliteternas begreppsverkan. I antikvarisk praktik ingår inte bara att uttolka och beskriva den befintliga kulturmiljön, dessutom måste ytterligare uttolkningar göras med uppmärksamheten simultant riktad mot både den föreslagna förändringen av miljön och den teckenstruktur som finns tillgänglig i det framtagna planeringsunderlaget. I denna process sker en successiv utvidgning, alternativt komplettering av den tidigare teckenbildningen. Att det inte blir till en oändlig teckenprocess, beror inte på att man skulle ha uppnått någon slags ”semiotisk mättnad”, utan på grund av praktiska omständigheter.

3.2.1.2 Teckentyper

Under denna rubrik övergår framställningen till en redogörelse för de olika sätt som teckenbildningens två grundelement (uttryck/innehåll) kan stå i relation till varandra. Med början i Peirce's uppställning av de tre grundtyperna symbol, ikon och index, behandlas därefter teckenbegreppen denotation, konnotation, metafor och syntagm. Vid denna genomgång behandlas inte kodbegreppet, det tas upp längre fram (3.2.1.3). Huvudsyftet är att visa på de olika begreppens möjliga användbarhet för att utvidga och fördjupa den rumsliga uppmärksamheten vid analysen och beskrivningen av det byggda rummets formuttryck som kulturhistoriska och upplevelserelaterade teckenunderlag. Beskrivningen av de olika semiotiska begreppens grundbetydelser sker simultant med en redogörelse för

²⁴⁴ Lalor (1997), avsnitt *How we Ought to Conceive the Relation of the Two Classifications*. Brendan Lalor, professor i filosofi vid Castleton University i Vermont med inriktning mot medvetandefilosofi och kognitionsvetenskap. <https://thereitis.org/brendan/>

²⁴⁵ Atkin (2010) avsnitt 2.2 *Infinite Semiosis*.

vad som bedöms representera fruktbara ingångsvärden och observanda vid analysen av den byggda miljön.

Slutligen uppmärksammas att den byggda miljöns teckeninnehåll i mycket är ett resultat av våra egna konstruktioner i sökandet efter vad bebyggelsemiljön återspeglar eller kommunicerar med avseende till såväl intentionala som icke-intentionala handlingar i det förflutna i termer av olika formuttryck. Det är således inte frågan om en given teckenstruktur då det byggde rummet som en kulturmiljö analyseras, vilket inte utesluter att vissa av dess lokaliteter kanske framträder som mer eller mindre självklara retrospektiva formuttryck.

a) Symbol

I en symbolbildning råder ett godtyckligt förhållande mellan uttryck och innehåll, men i praktiken begränsat av den kulturella kontext som symbolen framträder inom med avseende till de koder som här utvecklats för hur ett givet uttryck kan nyttjas för att symbolisera olika begrepp eller företeelser. Härmed avses att symbolbildningen är styrd av konventionella regler som utvecklats inom en bestämd samhällsgemenskap, allt från den mindre familjegruppen till hela nationer. Koderna för symbolbildningen kan också genomgå förändringar över tid, där följande också bör observeras; då ett visst symboluttryck upptas av en annan kulturell gemenskap kan det nyttjas för att symbolisera ett annat innehåll. Detta förhållande är något som måste tas med i beaktande i den antikvariska praktiken. Eco talar om formernas nötning och återvinnande, där de arkitektoniska koderna genomgår ständiga förändringar över tid, vilket också exemplifieras i hans framställning.²⁴⁶

Den arbiträra (godtyckliga) relationen mellan uttrycket och innehållet i symboltecknet gör att vi således måste ha god kännedom om den specifika kulturella kodgemenskap inom vilken ett rumsligt formuttryck uppträdde i det förflutna för att kunna utläsa dess innebörd som en möjlig symbol för något. Kännedomen om den symboliska innebörden i ett formuttryck, har i sin tur också betydelse för hur man uppfattar och förstår det rumsliga sammanhang det ingår i, vilket följaktligen också får konsekvenser för i vilken utsträckning våra uttolkningar av det byggda rummet på ett signifikant sätt förmår återge dess kulturhistoriska innehåll.

Detta spel av oscillerande mellan formerna och historien är ett spel mellan strukturer och händelser, mellan fysiskt stabila konfigurationer (som är objektivt beskrivningsbara i den mån de är symbolformer) och det skiftande spelet av skeenden, som överför sina nya innebörder.²⁴⁷

b) Ikon

Denna teckentyp kan som antikvarisk praktik sägas svara mot ett möjligt uppmärksamhetsfält där det byggda rummets egenskaper och formuttryck betraktas som en bildmässig återspeglning av olika innebörder avseende såväl upplevt meningsinnehåll som kulturhistoriskt berättarinnehåll. I sin avhandling *Betydelseframtagning – mot en*

²⁴⁶ Eco (1971) s.300f.

²⁴⁷ Ibid. s.304.

bebyggelsesemiotisk teori (1984) ger Wåhlin många illustrativa exempel på hur den byggda miljön kan uttolkas som ikoniska tecken, men först en närmare definition av denna teckentyp.

Med ikon avses ett uttryck som till sin struktur och form i något avseende liknar någon karaktärsegenskap i det innehåll som betecknas. Här råder inget helt godtyckligt förhållande mellan uttryck och innehåll. Det är således frågan om en likhetsrelation som inte utgör någon nödvändig förutsättning inom teckentypen symbol, även om också ett symboluttryck kan inbegripa ikonicitet relativt sitt innehåll; exempelvis det kristna korset som är ett utpräglat ikoniskt tecken som samtidigt fungerar som en stark symbol för den kristna kyrkan. De innehåll som kan bli föremål för en ikonisk teckenbildning i den byggda miljön med avseende på dess olika formelement och konfigurationer kan vara av många olika slag, såväl pragmatiska funktioner som sociala och mentala dimensioner.

Med avseende till det aktiva upprättandet (teckenbildning) av en likhetsrelation mellan ett formuttryck och ett innehåll, skall bildmässigheten uppfattas i vid mening. En skarpt skuren och rätvinklig linjeföring skulle kunna associeras med ett mentalt karaktärsdrag av intellektuell klarhet likaväl som en kantighet och bristande följsamhet i sättet att se på världen. I dessa fall är det frågan om ikoniska teckenbildningar, men där likheten har upprättats genom en kod som ligger på gränsen till att vara konventionellt kringskuren, bunden till en viss kulturgemenskap. Det är inte heller säkert att dessa ikoniska associationer skulle vara de enda möjliga inom ramarna för samma konventionella kod. I denna den ikoniska teckenbildningens öppenhet ligger dess kreativa möjligheter att experimentera med olika infallsvinklar som ett led i försöken att identifiera karaktäristiska formuttryck som möjliga återspeglings av olika idéinnehåll eller samhällseliga företeelser som del av deras tillkomsthistoria. Samtidigt medför denna öppenhet risk för övertolkningar, där också personliga sentiment hos uttolkaren kan smyga sig in på ett otillbörligt sätt, varför dylika konstruktioner måste prövas mot andra historiska källor som kan berätta om den specifika kulturhistoriska kontexten. Detta är inte alltid möjligt, i synnerhet inte då det är frågan om förhistoriska lämningar.

Avslutningsvis följer här ett exempel på ikonisk teckenbildning i bebyggelsemiljön, vilken hämtats ur Wåhlins avhandling, och som också visar hän mot nästa teckentyp som skall behandlas, dvs index.

Bild 29 visar ett bostadshus med tympanonfält ovan en fönsterrad. Dessa tympanonfält är ikoniska uttryck för dess innehåll: det grekiska templets tympanonfält. Detta är ett vanligt tema i vår sena 1800-talsarkitektur. (Som viktigt element i det grekiska templet visar tympanonfältet hän mot själva templet. Elementet på bostadshuset är således ett index på sin imaginära omgivning. Detta är ett exempel på förhållandet 'delen som representerar helheten'. Pars pro toto.)²⁴⁸

Den ikoniska utläsningen svarar mot möjliga betraktelsesätt som inte faller under något sanningskriterium. Vidare observeras att det i citatet i praktiken är frågan om en ikonisk symbolbildning, där tympanonfältet samtidigt fungerar som ett index som visar hän mot

²⁴⁸ Wåhlin (1984) s.94f.

den större helhet det är associerat med (metonym). De olika teckentyperna kan således fungera överlagrade i vår uppfattning av den byggda miljön.

c) Index

Det finns problem med att närmare försöka definiera teckenbegreppet index, därför att det kan vara så mycket som pekar mot något eller står i en orsaksrelation till något. En klassisk illustration av ett index inom byggnadsvården är den nedslitna tröskeln, som i sin tur står i en historisk orsaksrelation till den föga överraskande uttolkningen att genom denna dörröppning har invånarna passerat många gånger. En hel stad kan också vara ett index över sin historiska användning och utveckling. Dessutom kan man skilja på om det är frågan om ett icke-intentionellt index eller om det är medvetet skapat för att kommunicera något till omvärlden; där det i sista fallet kan betraktas som en signal om vi skall följa Wählin's försök att ringa in detta svårfångade teckenbegrepp.

Wählin pekar också på den s.k. pseudo-signalen, där uttolkaren antar intentionalitet hos avsändaren då det i verkligheten är frågan om en icke-intentional avsändare, dvs ett index.²⁴⁹ Risken för dylika missöden i uttolkningsarbetet torde vara överhängande inom kulturmiljövården, vilket betyder att det bl.a. kan bli frågan om en övertolkning av det kommunikativa innehåll som spåren från det förflutna lämnat efter sig. Även om index i detta arbete i första hand avser ett orsaksförhållande mellan uttryck och innehåll som uppkommit utan någon intention hos avsändaren att kommunicera något, utesluter det inte att en medvetet skapad "signal" samtidigt kan inbegripa egenskaper som visar på ett omedvetet indexförhållande mellan uttryck och innehåll?

Detta är möjligt om vissa formaspekter eller egenskaper hos det specifika signaltecknet är index på ett omedvetet uttryck för en vana eller temperament hos avsändaren, där den medvetna signaleringens innebörd inom vissa ramar inte skulle förändras med utbyte av signaltecknets egenskaper med andra egenskaper. Valet av en viss tapet exempelvis framför någon annan med annorlunda mönstring, betyder inte nödvändigtvis att det skulle spela så stor roll för den medvetna signalen att nå fram till mottagaren på avsett sätt, vilket exempelvis skulle kunna vara att imponera på besökare. Däremot kan det faktiska valet vara ett index på något karaktärsdrag hos avsändaren som han eller hon inte är medveten om med avseende till olika slag av mentala predisponeringar.

Genom ett uppmärksam fokus på olika aspekter och detaljer i det byggda rummet, som kanske från början inte uppfångade intresset, kan olika slag av ouppklarade index framträda som antas kunna förbindas med någon orsak i det förflutna, vilket torde vara ett grundläggande förhållningssätt vid byggnadsarkeologiska undersökningar. Men så länge inte orsaken kunnat identifieras, är det frågan om vad jag vill kalla ett ouppklarat index. När det gäller index i den byggda miljön, är det i första hand index som pekar mot en historisk icke-intentionell orsaksgrund saken gäller. Men för att inte inskränka dess tillämpning, är det rimligt att också tänka sig ett upplevelsesentiment som ett index, vilket pekar mot något som ännu inte blivit klarlagt. Om något (av olika anledningar och på olika sätt) upplevs som angeläget i behov av klarläggande, rubriceras det i detta arbete

²⁴⁹ Här tar Wählin stöd mot arkitekturteoretikern Juan Pablo Bonta. Bontas delade in indikatorbegreppet i fyra olika betydelser med avseende till sändarens intentionalitet eller icke-intentionalitet relativt uttolkarens antagande om sändarens intentionalitet eller inte. *Architecture and its interpretation*. Lund 1979. s.28.

som just ett ouppklarat index. Det kan vara en tanke eller en miljöupplevelse vari man anar ytterligare innebörder, likaväl som en känsla av upprymdhet eller nedstämdhet, vilka då är att betrakta som index som kan uppmärksammas för vidare klarlägganden.

d) Denotation och konnotation

Denotationen avser grundinnebörden hos ett uttryck, medan konnotationen utgör de associativa betydelseinnehåll som utöver det denoterade tillskrivs uttrycket, vilket också kan bidra till uppfattandet av uttryckets egenskaper på ett mer mångfasetterat sätt. Denotationen kan sägas tillhöra vårt omedelbara förhållande till omgivningen, där en trappa avkodas som just en trappa man kan gå uppför eller nedåt i. Vi kan med Eco också tala om denotationen som den primära funktion som uttrycket förmedlar, medan konnotationen tillskriver det denoterade ett komplex av sekundära funktioner. Intressant i sammanhanget är att den primära funktionen kan ersättas av en annan under historiens gång. Den primära funktionen kan också övergå till en sekundär funktion.²⁵⁰

De konnotativa tilläggen kan tillföra nya sätt att uppfatta den denotativa gestalten som uttryck och innehåll genom olika former av karaktäriserande utsagor. På denna punkt bedöms metaforiken i dess olika former representera en kraftfull kognitiv instans där uppfattningen av uttrycket och dess innehåll kan ledas vidare till att betrakta en rumslig företeelse inom ramen för en vidare referensram bortom det denotativt givna. Till detta för Eco en viktig deklaration, och det är att de kognitiva och emotionella meningarna är lika viktiga för symbolens funktion i teckenprocessen, varvid han vänder sig mot uppfattningen att de emotiva konnotationernas idiolekt²⁵¹ inte angår den semiotiska analysen.²⁵² Längre fram analyserar han också det estetiska poetiska meddelandets flertydighet som inte bara alstrar emotioner, utan som också kan betraktas som ett kunskapsinstrument.

Vad som nu sagts leder oss fram till den karaktäristik av den estetiska kommunikationen, för vilken de ryska formalisterna skapat uttrycket alienation. Alienationsfenomenet uppstår när språket avautomatiseras. Språket har vant oss vid att framställa fakta genom att följa bestämda kombinationsregler och bestämda formler. En författare som vill beskriva för oss något som vi kanske alltid har sett och känt, kan oväntat använda orden (eller andra teckentyper) på ett annorlunda sätt. Vår första reaktion översätts med en känsla av förvirring och nära nog oförmåga att känna igen det omtalade föremålet (denna effekt beror på meddelandets flertydiga organisation i förhållande till koden). Från denna känsla av "främlingskap" övergår vi till att omigen betrakta meddelandet, vilket leder oss till att betrakta föremålet på ett nytt sätt, men samtidigt – naturligt nog – också framställningsmedlen och koden de hänför sig till som något nytt. Konsten ökar "perceptionens svårighet och varaktighet" och beskriver föremålet 'som om man såg det för första gången' (som om det inte redan existerade formler för att beskriva det),

²⁵⁰ Eco (1971) s.298–303. På dessa sidor exemplifierar Eco med bruksföremål som genomgår ständiga växlingar mellan de primär (denotativa) och sekundär (konnotativa) funktionerna. Han vänder sig mot uppfattningen att den arkitektoniska symbolen skulle vara böjd för att denotera en primär funktion som stabil medan den sekundära skulle variera under historiens gång. Bl.a. illustreras detta med pyramiderna, som utgör ett typexempel där både den primära och de sekundära funktionerna går förlorade och ersätts med berikande sekundära underkoder. *De uppfattas inte längre som kungagravar, men oftast har också den symboliska (astrologiska och geometriska) koden gått förlorad, som för de gamla egypterna styrde den konnotativa verkningsfullheten. Men pyramiderna konnoterar för oss många andra saker, från Napoleons profetiska 'fyrtio sekler' till en mängd mer eller mindre berättigade litterära konnotationer.* (s.302f.).

²⁵¹ *Idiolekt* syftar på ett uttrycks egenart.

²⁵² Ibid. s.99f.

och 'bildens mål är inte att närma den betydelse den är bärare av till vår förståelse, utan den ska skapa en speciell varseblivning av föremålet'.²⁵³

Citatet visar på den mentala ansträngning som krävs för att kunna uppfatta det specifika utifrån dess särart (idiolekt). Utan en konnotativ ansträngning, där man också måste lägga in något av sig själv i utforskandet, kvarstår endast ovedersägliga fakta som begränsar utvärderingsomfånget vid bedömningen av lämpligheten att tillåta en viss förändring av föremålets uttryck. Svårigheten uppstår när upplevelsesentimenten skall ges en språkligt förmedlingsbar bestämning, där den intränade vokabulären i många fall inte räcker till för att göra rättvisa åt de rumsliga upplevelserna. Det är exakt vid denna punkt som det krävs mod att experimentera med olika typer av karaktäriserande ord och utsagor som kan ge gestalt åt det särartade och få oss att se och uppfatta det byggda rummet på ett nytt sätt. Detta betyder att uppfattningen av kulturmiljön kan utvidgas med expressiva teckenbildningar, vilka kan leda vidare mot en mer sammansatt förståelse av det byggda rummet som en berättande och upplevelserik kulturmiljö.

e) Metafor

Kungsvägen till det estetiska "förfråmligandet" utgörs av metaforen, ett teckenbegrepp som har sin utgångspunkt i retoriken med huvudbetydelsen att den inför en språklig eller bildmässig figur som "legeras med"/"ersätter" det uttryck/begrepp som det kan associeras med på ett eller annat sätt. Eller annorlunda uttryckt; metaforen inte bara utvidgar det associativa begreppsspektra som ett uttryck kan uppfattas inom, det får även till konsekvens att också uppfattningen av själva uttryckets egenskaper genomgår en förändring. Inom ramen för analysen av det byggda rummet skulle man kunna säga att metaforiken leder till en simultan teckenförändring där både det rumsliga formuttrycket och dess associerade innehåll modifieras och tillförs nya aspekter i upplevelsefältet. Detta innebär att det sker en teckenutvidgning, som tillför nya sätt att se på kulturmiljöns olika slag av komponenter och formbildningar, samt vad dessa antas kunna förmedla med avseende till det kulturhistoriska innehållet. Detta svarar mot den fortlöpande tolkningsprocessen där de olika tecknen vecklas ut genom varandra (jämför interpretanden i Peirce's teckenmodell).

Men inte bara metaforiken med dess utvidgande av upplevelse- och innebördsfälten representerar en kreativ potential vid den kulturhistoriska uttolkningen av det byggda rummet. Dessutom har vi friheten att sammanfoga i stort sett vad vi vill av det byggda rummets olika slag av miljö- och byggnadskomponenter och formbildningar till nya konfigurationer eller inbördes konstellationer, även före det att man försökt sig på att uttolka deras konnotativa innebörder. Det är också dessa möjligheter som här avslutningsvis behandlas under rubriken syntagm.

f) Syntagm

Med detta teckenbegrepp närmar man sig frågan om miljö- och byggnadselementens inbördes konstellationer som helhetsgestalter. Syntagmbegreppets grundbetydelse kan sägas vara att sammanföra de enskilda elementen till integrerade helheter, där elementen

²⁵³ Ibid. s.112.

utgörs av rumsliga enheter, såväl i form av visuellt uppmärksammade komponenter och konfigurationer som betydelsemängda uttryck i form av tecken. Som Wåhlin framhåller är uttolkaren till viss del medskapande vid detta sammanförande av elementen till integrerade helheter. En figur eller en gestalt kan vara ett syntagm. Men ett syntagm är så mycket mer, där man också kan tala om uppfattade relationer utan att det framträder någon tydligt urskiljbar gestalt eller figur på näthinnan eller i föreställningsrummet.

Ett syntagms delar i den byggda miljön består av volymer, ytor, strukturer, färger osv, vilka kan sammanställas på ett otal sätt i såväl skapandet av nya bebyggelsestrukturer vid arkitektens ritbord som i det aktiva formandet av syntagm vid den visuella analysen av den befintliga bebyggelsemiljön. Wåhlin citerar direkt ur Saussures *Kurs i allmän Lingvistik* (1916/1970), upphovsmannen till begreppet, för att närmare klargöra det syntagmatiska förhållandet.

*Helheten får värde genom sina delar och delarna får värde genom sin plats i helheten: av den anledningen är den syntagmatiska förbindelsen mellan delen och helheten lika viktig som den mellan delarna.*²⁵⁴

I praktiken betyder detta översatt till den byggda miljön, att om någon del flyttar position inom helheten, eller kanske förändras eller tas bort, får det konsekvenser för vad helheten och de enskilda delarna inbördes förmår uttrycka och förmedla för innehåll. Att visuellt och funktionellt sammanfoga olika miljökomponenter till syntagmatiska konstellationer som rumsliga figurer och strukturer är en sak, vilket i sig är nog så ansträngande. Men att till detta också uttolka och underbygga deras kommunikativa innebörder som berättande uttryck är ett krävande arbete. Den första förutsättningen för att detta skall bli möjligt, är att man gör sig närmare reda över vad som egentligen avses med detta integrerade helhetsbegrepp, vilket inte bara rör sig på tingens yta och deras konfigurationer. Det är således tecknets samtida uttryckssida och uttrycksinnehåll saken gäller.

Det vi ser i det byggda rummet är oftast kodat med avseende till ett (mer eller mindre medvetet) betydelseinnehåll inom en specifik kulturell samhällskontext. Även om man därför inte kan tala om ett rent formseende, tas detta ändå upp längre fram som ett möjligt temporärt (preliminärt) moment i ett uttolkningsförfarande. Detta oaktat, kan det konstateras att det som möter oss i den byggda miljön framträder som ett oöverskådligt konglomerat av grafiska linjer och djup, färger, texturer, symboler, ikoner och index, där problemet snarast handlar om att sortera intrycken och koncentrera upplevelsefältet i enlighet med det syfte vi har med att vistas där.

Vidare bör det klargöras att syntagmen kan uppträda på olika rumsliga nivåer i uppmärksamhetsfältet, vilket betyder att det är frågan om ett analytiskt helhetsperspektiv som kan anläggas på i stort sett allting från ett enskilt dörrblad till en hel stadsmiljö, i motsats till ett atomistiskt analysförfarande som bygger på ett isärtagande av helheten i enskilda komponenter "lagda bredvid varandra" i framställningen som en totalitet. Avslutningsvis noteras att syntagmbegreppet svarar mot avhandlingens beskrivningsmodalitet Lokaltets-syntes, vilken utgör en av de sex analytiska kategorier med vilka granskningen av planeringsunderlagen strukturerats.

²⁵⁴ Wåhlin (1984) s.73.

3.2.1.3 Den antikvariska teckenbildningens problem

Arkitektur utgör ett paradexempel på ett svagt kodat regelsystem för hur något uttrycks i det byggda rummet, och som inte bara utgörs av denotativa upplysningar om grundfunktionen. Det är också orsaken till Ecos kommentar att arkitekturen utgör en utmaning för semiotiken, i synnerhet vad gäller samlade bebyggelsemiljöer. Göran Sonesson har också påtalat svårigheten att tillämpa semiotiken på staden som en komplex helhet av funktionella komponenter och rumsliga sammanhang.

Stadens betydelser är inte bara dess byggnaders. Byggnaderna hänger ihop på olika sätt: de formar räckkor av fasader längs med olika farleder; de bildar kvarter; och kvarteren är relaterade på olika sätt till centrum och periferin, och till områden för olika aktiviteter som arbete, nöjen och vila. Avstånden och förbindelselinjerna mellan byggnaderna är också grundläggande för att förstå stadens betydelser: torg, avenyer, ringvägar, bakgator och promenadstråk, broar och viadukter, tunnelbanor och spårvägar är bärare av olika betydelser. Enlig en del företrädare för den urbana semiotiken har den moderna staden, jämför/t/ med den medeltida, avsemiotiserats. Det verkar mer skäligt att säga att den omsemiotiserats.

En analys av staden som betydelsesammanhang tycks förutsätta en mycket bredare konception än arkitektursemiotiken, något sådant som en rummets semiotik, som kan gå både innanför och utanför byggnader, och som inkluderar såväl naturliga som artificiella rum.²⁵⁵

Det finns också anledning att påminna om indexbegreppet, som just inbegriper ett uttrycks referens till ett orsaksförhållande, vilket även kan vara livsprocesser som i det förflutna lämnat icke-intentional spår efter sig. Detta bör givetvis observeras vid analysen av den byggda miljön som en teckenstruktur, vilket tillsammans med andra tecken kan bidra till en förståelse av hur det byggda rummet använts i det förflutna. Men dessa index ger inte tillgång till hur människorna i det förflutna upplevde och orienterade sig i det byggda rummet. I dess fall är vi hänvisade till våra egna upplevelser av att vara i världen, vilket i praktiken bara kan resultera i mer eller mindre rimliga antaganden, vars tillförlitlighet dessutom brottas med de kulturellt bundna koderna som kan genomgå förändringar över tid.

Det anförda behöver dock inte hindra oss från att använda hela vår kognitiva repertoar för att experimentera med nya infallsvinklar och sätt att se på det byggda rummet, där också olika upplevelsesentiment kan leda vidare i formandet av en gripbar förståelse av det förflutna. Detta eftersom kulturmiljövården som antikvarisk praktik ytterst handlar om vår dialog med det förflutna. För detta ändamål behöver tolkningshorisonten breddas, där det fortlöpande tolkningsarbetet inte blockeras av rädslan för subjektivitet. Ytterst handlar saken om att släppa fram ett mer estetiskt förhållningssätt, som låter oss se det byggda rummet på nya sätt.

Den visuella kodens mångdimensionalitet

Med kod avses ett kulturellt bundet regelsystem som styr på vilket sätt uttrycket och innehållet (betydelsen) kan sammanföras till ett tecken, vilket kan sägas utgöra ett resultat

²⁵⁵ Sonesson (1992) s.300f.

av individens integration i en samhällsgemenskap, vartill kommer det som Wählin påtalar, människans gemensamma kroppsliga erfarenheter som kodgemenskapens sista utpost.²⁵⁶

Så länge vi talar om språklig kommunikation är allt klart och tydligt: det finns en språkkod och det finns bestämda konnotativa underkoder. När vi övergick till att tala om visuella koder måste vi göra en lista över olika koderingsnivåer, från den ikoniska till den ikonologiska koden, och för att nå dithän nödgades vi göra talrika preciseringar angående begreppet kod och de olika artikulationstyper som en kod förutsätter.²⁵⁷

Framställningen under denna rubrik domineras av en redogörelse för vad konsthistorikern och semiotikern Donald Preziosi kallar arkitekturens mångdimensionalitet och integration med andra kodsystém, exempelvis det talade språket. Det är också denna mångdimensionalitet och indexrelation till andra kodsystém som bedömts utgöra grunden för den stora frihet som trots allt föreligger vid uttolkningen av den byggda miljön.

Om konsten är att framställa det oväntade, kan den estetiska uttolkningen sägas vara att iscensätta en betraktelse av det byggda rummet som uppmärksammar oväntade uttrycksformer och innehåll som inte följer ur det redan kodade. För detta ändamål kan andra kodsystém tas till hjälp, exempelvis den taktila förnimmelsemodalitetens kodsystém och det talade språkets metaforiska möjligheter.

I det specifika byggda rummet ingår givetvis redan koderade element, men deras närmare utförande och inbördes syntaxer bestämmer uttolkningsenhetens särart. För att komma åt det särartade, måste vi således ta stöd mot andra koder. Eco uttrycker det på följande sätt.

Alltså återstår endast ett svar: arkitekturen kan utgå från existerande arkitektoniska system, men i verkligheten stöder den sig på andra koder som inte hör till den, och det är genom referens till dessa koder som arkitekturens konsumenter definierar det arkitektoniska meddelandets innebörder.²⁵⁸

Med detta flyttas frågeställningen över till den mänskliga kommunikationen som sådan, där Donald Preziosi framhållit att den inte kan förstås utan att förutsätta ett indexikalt förhållande mellan olika teckensystem. Detta antagande utvecklas ingående och med intressanta perspektiv för den (vid denna tid) fortsatta semiotiska och kommunikationsteoretiska forskningen i hans två arbeten *Architecture, language, and meaning* och *The semiotics of the Built Environment* (1979).

I förordet till det förstnämnda arbetet påtalas behovet av att semiotiken hämtar hem insikter och perspektiv från andra discipliner, varibland särskilt nämns perceptions- och kognitionspsykologin, där han menar att (vid denna tid) sentida forskningsresultat har signifikant betydelse för semiotikens utveckling. I det andra arbetet påtalas att en semiotik som kan greppa kommunikationsfenomenens karaktäristiska mångdimensionalitet väntar

²⁵⁶ Wählin (1984) s.281.

²⁵⁷ Eco (1971) s.31.

²⁵⁸ Ibid. s.28.

på att födas, för det är i den riktning som betydelsen av semiotikens framtid ligger.²⁵⁹ I det sistnämnda arbetet ges följande konklusion:

*Humans respond to a combination of stimuli across chemical, tactile, acoustic and visual modalities, and in many cases across all four. Speech acts are concurrent with signals in a variety of other modalities, and the meaningfulness of an utterance represents only a portion of the total meaning of a communicative event. The analysis of transmissions in any one modality may not necessarily result in an entirely complete or coherent message. Much of the information simultaneously broadcast may be redundant (i.e., perceptually enhanced) and augmentative. Some of it may be contradictory or modifying. /.../ The many different sign systems evolved by humans are not all different ways of doing the same things; each modality offers its own partly unique advantages under the shifting conditions or social life. But each symbol system is not entirely unique either structurally or functionally; there is a great deal of necessary overlapping among systems, and each is complexly cross-indexed with the other and all are deictically inter-linked. /.../ The more we understand the particular parameters of organization of non-verbal codes such as the architectonic system, the less will we be inclined to view the position of verbal language as an active semiotic figure against a static and passive ground.*²⁶⁰

I vilken utsträckning semiotiken gjort framsteg på dessa punkter fram till idag saknar jag överblick för att kunna besvara. Däremot kan det konstateras att bildsemiotiken fick en stark ställning vid Lunds universitet med Göran Sonesson som frontfigur, där också den kognitiva semiotiken utvecklats.²⁶¹ Vad gäller den upplevelseorienterade bebyggelse-semiotiken, är det i första hand konstvetare Sven Sandströms forskningsinsatser som i detta sammanhang är av intresse, vilket redogörs för längre fram (3.2.2.2).

För att återgå till Preziosis framställningar, noteras särskilt poängterandet av kommunikationens multimodalitet och de olika teckensystemens inbördes indexikala korrelation som grund för respektive teckenkods meningsfullhet, där varje enskilt teckensystem samtidigt bidrar med en specifik dimension i förståelsen. Just denna vad Preziosi kallar komplexa ”indexical-crossing”, som präglas av det enskilda teckensystemets samtidiga suveränitet och integration med andra teckensystem vid formandet av den specifika meningen, har intressanta paralleller med fenomenologen Eugene Gendlins tänkande kring upplevelsen. Särskilt gäller detta hans begrepp ”intricacy” som präglar ”totalförnimmelens unseparated multiplicity”, vilket avhandlas längre fram (3.2.2.1).

Härvid noteras också påtalandet att den visuella formationen besitter en större komplex kapacitet att ikoniskt bädda in olika percept i varandra, ”complexity of infixing”.²⁶²

²⁵⁹ Preziosi (1979a) s.viii respektive (1979b) s.94f.

²⁶⁰ Preziosi (1979b) s.94.

²⁶¹ Den kognitiva semiotiken tycks ha utvecklats starkt vid Lunds universitet, där Göran Sonessons forskningsinsatser haft avgörande betydelse. I slutrapporten från forskningsprogrammet *Kognitiv semiotik* (2015) framgår det att man använt sig av en fenomenologisk metod, där också följande konstateras: *Bara genom fenomenologin kan vi göra rättvisa åt betydelsen som upplevelse, för bara i fenomenologin är den direkt tillgänglig.* Sonesson (2015) s.11. Sonesson utsågs till professor i kognitiv semiotik år 2000. Här kan också återfinnas planerade forskningsprojekt som berör frågan om förhållandet mellan rumsupplevelse och språk; *Rummets objektifierande - språkliga och historiska undersökningar av rumsbegreppet.* ([https://portal.research.lu.se/portal/sv/projects/the-objectification-of-space--the-objectification-of-space-linguistic-and-historical-explorations-of-the-concept-space\(e7d671b0-c565-4fdd-8229-f0d4cdebaba04.html\)](https://portal.research.lu.se/portal/sv/projects/the-objectification-of-space--the-objectification-of-space-linguistic-and-historical-explorations-of-the-concept-space(e7d671b0-c565-4fdd-8229-f0d4cdebaba04.html)))

²⁶² Preziosi (1979a) s.29 resp. 56f.

Preziosis definition av den arkitektoniska kodens multimodala och relationella komplexitet, pekar tillsammans med det byggda rummets och verbala språkets ömsesidiga indexikala funktioner fram mot miljö-/byggnadstolkningen som ett mångbottnat problem med referens till kulturmiljövården som ingripande praktik i fysisk planering och byggnadsvård.

Preziosi ställer sig också skeptisk till försöken att nå fram till en koherent uttolkning av det byggda rummet, eftersom det paradoxalt nog kan föra oss bort från ett signifikant svar, vilket skulle kunna karaktäriseras som en mer fulltonig förståelse av dess mångdimensionalitet som idiolekt. Mot bakgrund av ett fingerat exempel på de olika tolkningsperspektiv som det byggda rummet kan bli föremål för, drar han följande slutsatser.

We are situated in the midst of a bewilderingly complex space-time framework for human action and interaction. This framework, moreover, is no simple passive stage-set for activity. Its component parts actively engage our perceptions, challenging us at every turn, offering us possibilities for and constraints upon action and experience. A given component may have certain connotations for me when experienced from one direction rather than another. Spaces are perceived in subtly different ways at different times. We are continually and relentlessly presented with experiential choices in the built environment, and yet we would appear to respond in ways which can only be partly "determined." In some bizarre fashion, we have built ourselves into a vast artifactual web, something which is both beehive and language at the same time, and yet somehow not quite either.²⁶³

Teckenprocessen och det sinnliga

Kulturarvets materiella och visuella egenskaper (komponenter, former, proportioner, rumsligheter, samband, vyer, mönster, ljus, färger, texturer, m.m.), och som i detta arbete betecknats med begreppet "lokalitet", påverkar våra olika sinnesorgan såsom seendet, känseln och hörseln. Till detta kommer två andra sinnen såsom det kinestetiska sinnet (kroppsuppfattning) och det vestibulära sinnet (balans).²⁶⁴ Dessa förnimmelser utlöser i sin tur olika former av emotionella och intellektuella responser, inte bara färgade av våra kulturhistoriska kunskaper, tillämpade tolkningsperspektiv och intressen, utan också av våra personliga livserfarenheter. Den sinnliga responsens olika modaliteter och emotionella aspekter skulle kunna betraktas som en specifik form av icke-diskursiv kunskapspotential, möjlig att föra vidare som kreativ grund för ett experimentellt utforskande av det

²⁶³ Preziosi (1979b) s.10.

²⁶⁴ I psykologilexikon Natur och Kultur (<https://www.psykologiguiden.se/psykologilexikon>) definieras dessa två sinnesbegrepp enligt följande: Kinestesi syftar på rörelse- och muskelsinne. *Uppfattning av kroppsställning, tyngd i kropp, huvud och lemmar, spänning och rörelser i muskler senor och leder. Termen används ofta som liktydig med termen proprioception* /som syftar på/ "Medveten eller omedveten registrering i hjärnan av kroppsställning och muskelspänning. Ordet används ofta liktydigt med termen kinestesi som används både om kroppsställning, muskelspänning och om rörelser i muskler, leder och senor. (<https://www.psykologiguiden.se/psykologilexikon/?Lookup=kinestesi>) (<https://www.psykologiguiden.se/psykologilexikon/?Lookup=proprioception>)

Avseende det vestibulära sinnet (balanssinnet) betecknar detta ... *en komplex funktion hos levande varelser som gör att de kan reglera kroppsställning och rörelser i relation till det underlag som de har såsom marken, trädens grenar, luften, vattnet osv. Regleringen sker med hjälp av information från ett system av sinnen: 1) synen 2) led- och muskelsinnet, delar av hudsinnen 3) vestibularapparaten i innerörat.* (<https://www.psykologiguiden.se/psykologilexikon/?Lookup=balanssinne>)

byggda rummet som arena för olika livsformer i det förflutna; i så måtto också ett komplement till den skrivna historien.

Med detta adresseras också avhandlingens föreställningar om de sinnliga förnimmelsernas kreativa potential i det teckenbildande flödet. På denna punkt har konstvetare Sven Sandströms mångåriga forskningsinsatser kring seendets och upplevelsens sammansatta natur som livsprocess haft stor betydelse för min förståelse av det sinnliga gensvaret som ett betydelseutvecklingsförlopp. Detta bl.a. genom hans teori om en ordlös visuell begreppsbildning, ett icke-diskursivt mångdimensionellt visuellt tänkande som han kom att benämna ”spatium”. Detta kognitiva perspektiv har också anknytningspunkter till filosofen och psykoanalytiken Eugene Gendlins säregna pragmatiska och fenomenologiska teori om kroppsupplevelsen som en meningsbyggande medvetandefunktion mer intrikat organiserad än det diskursiva språkmedvetandet. Det är också de bärande fundamenten i dessa två forskares teoribildningar som klargörs i det efterföljande avsnittet.

De expressiva uttolkningarna i form av karaktäriserande utsagor, och som (i relief mot inhämtade historiska kunskaper om den aktuella miljön) kan framträda genom aktiv inlevelse i det byggda rummet, representerar kulturmiljövårdande potentialer i två avseenden; dels som berättande teckenmöjligheter i en utvidgad semios, dels som operativa ledmotiv i en förändringssituation. Dessa två möjligheter representerar således de huvudmotiv som ligger till grund för framhållandet av upplevelsen som en kognitionskategori i antikvarisk praktik, inte som en värderingskategori. Det är också den aktiva inlevelsen med dess sinnliga och emotionellt engagerade uppmärksamhetsfält som möjliggör en levande dialog med det byggda kulturarvet.

3.2.2 Upplevelsen som ett utforskningsinstrument

Föreställningar om omedvetna skikt och kopplingen mellan kropp och ande kan spåras långt bak i idéhistorien.²⁶⁵ Men detta är inte platsen för att ens försöka snudda vid detta omfattande idéhistoriska forskningsfält, och det bör noga understrykas att de i avhandlingen använda uttrycken ”språkligt” respektive ”förspråkligt” är medvetet valda för att inte blandas samman med djuppsykologins begrepp medvetet, för-/undermedvetet och omedvetet. Motsvarande termer för dessa tillstånd är diskursivt respektive icke-diskursivt medvetande. När det här talas om två medvetandenivåer, refererar de just till medvetna

²⁶⁵ I Henri F. Ellenbergers omfattande idéhistoriska arbete gällande utforskningen av det omedvetna kan exempelvis mycket av både Freuds och Jungs tänkande spåras tillbaka till den filosofiska romantikens spekulationer, bl.a. kring sambandet mellan natur och ande, och som i Schellings panteistiska filosofi fick sitt pregnanta uttryck i sentensen att *Nature is visible Spirit, Spirit are invisible Natur*. Här redogörs också för Carl Gustav Carus (1789–1869) försök till en komplett teori om det omedvetna i arbetet *Psyche*, vilket indelar det omedvetna i tre nivåer; det absolut omedvetna, det partiellt omedvetna samt det relativa eller sekundärt omedvetna, det sista syftande på totaliteten av de känslor, uppfattningar och föreställningar vi förvärvat under livet, men som blivit omedvetna. Se vidare Ellenberger (1970) 199–215.

Nietzsche bör i sammanhanget också omnämnas. Rudiger Safranski framhåller i *Nietzsche - Tankarnas biografi* att Nietzsche formulerade ett slags fenomenologiskt program för närmare undersökningar av medvetandet där fysiologi, varseblivning och medvetenhet bildar ett kontinuum, där språket måste tänja på sina gränser.

Han skildrar ett högt differentierat flätverk av subtila sinnesrörelser, sinnligt och själsligt övergår här ständigt i varandra, ett myller av de mest subtila förlopp inför vilkas bakgrund också den ’djupa’ tanken enbart är yta. Här reduceras ingenting, utan han visar upp hur alla sinnen deltar i den filosofiska tankerörelsen. Tanken är ett gemensamhetsverk av kropp och själ. Det är enkelt att säga, men Nietzsche försöker verkligen komma dessa händelseförlopp på spåren och lyfta upp så mycket som möjligt av dem i språket och medvetandet. Ett sådant försök lyckas endast om språket så att säga sträcker ut sig, blir fritt, rörligt och elastiskt, kanske att det rentav måste breda ut sina vingar för att kunna glida fram över människans vida landskap, med skarp blick men utan att spana efter något byte. (Safranski 2003, s.199f).

tillstånd som vi potentiellt har tillgång till i vårt uppmärksamhetsfält, där det förspråkliga i första hand refererar till olika kroppsliga förnimmelser och med dessa associerade emotionella laddningar.

Visserligen ingår också omedvetna skikt i begreppet förspråkligt, men dessa betraktas i detta arbete som oåtkomliga i uppmärksamhetsfältet, samtidigt som de antas stå i generativ förbindelse med våra kroppsliga förnimmelser och emotioner utan att ge sig till känna på vilket sätt detta sker. Problemet känns igen från Brendan Lalors prövande resonemang om en till den emotionella interpretanten underliggande komplex teckenfunktion (3.2.1.1). Om man så vill påminner detta också om David Bohms implicita ordning, med vilken själva upplevelseflödet står i nära kontakt.

Det som präglar de två forskare som i det följande skall presenteras, är att dom båda försöker upplösa demarkationslinjen mellan det diskursiva och icke-diskursiva medvetandet, om än från olika forskningsteoretiska utgångspunkter. Som förannonserats utgörs dessa av den i Sverige relativt okände filosofen och psykoterapeuten Eugene Gendlin, samt konstvetare Sven Sandström som studerat konstfenomenet utifrån ett upplevelseperspektiv, bl.a. med fokus på seendets varseblivning och egenart. Deras forskningsinsatser har haft stor betydelse i min förståelse av upplevelsefenomenet som en kognitionskategori, med möjliga tillämpningar inom kulturmiljövårdspraktiken med avseende till både miljö-/byggnadstolkningens problem och planeringsunderlagens begreppsverkan.

Av specifikt intresse i detta sammanhang är att Sandströms upplevelsebegrepp i likhet med Gendlins griper tillbaka på en av den amerikanska pragmatismens förgrundsfigurer John Dewey, vilken vände sig mot uppdelningen av psyket i kropp/medvetande. Dewey inte bara hävdade att våra sinnesförnimmelser bär meningen, utan också att upplevelsen har en enhet med en alldeles egen genomträngande kvalitet som går bortom de enskilda komponenter som reflektionen kring upplevelsen pekar ut i efterhand. Han menar att varseblivningen måste få tillåtas vidareutvecklas, och att själva "igenkännandet" (i perceptionen) motverkar varseblivningens fortsatta utveckling till en verklig upplevelse (upplevande).

Beträffande teoribildningar kring embodiment kan man givetvis inte förbigå fenomenologen Maurice Merleau-Pontys betydelse, vilken förnyade det fenomenologiska tänkandet med sin teori om medvetandeprocessen som ett kroppsligt fenomen, dvs där kroppsbegreppet utvidgas till att också innesluta det mentala. Intressant nog finns det också modern neurologisk forskning som pekar mot att kroppen påverkar medvetandets organisation, där den tidigare omnämnda neurologen Antonio R. Damasio begreppsliggörande av sina forskningsresultat visar på känslöförnimmelserna produktiva betydelse för en mer komplex informationsbearbetning. För närmare inblick i dessa forskares teorier kring det interaktiva förhållandet mellan kropp och tanke hänvisas till de arbeten som finns uppställda i nedanstående not.²⁶⁶

²⁶⁶ Merleau-Ponty (1999/1945) *Kroppens fenomenologi*.

Damasio (2000/1994) *Descartes misstag – Känsla, förnuft och den mänskliga hjärnan*.

(2002/1999) *Känslan av att leva – Kroppens och känslornas betydelse för medvetenheten*.

(2003) *På spaning efter Spinoza – Glädje, sorg och den kännande hjärnan*.

3.2.2.1 Eugene Gendlin och totalförnimmelsen

Med utgångspunkt i filosofen och psykoterapeuten Eugene Gendlins teoribildning, skall i det följande introduceras några nya begrepp för att klargöra den kreativa processen där den ”implicita ordningens” flöde kan nyttiggöras i uppbyggnaden av ny kunskap. Gendlins upplevelsebegrepp svarar mot en radikal teori om kroppsmedvetandet, sammanfattat under beteckningen ”felt sense” (”totalförnimmelse” i svensk översättning) och som avser den samlade orkestreringen av alla sinnen som sker förmedlet(-språkligt) innan den samlade upplevelsen kondenserats till ett begrepp i perceptionen.

I arbetet *Fokusering* (1982), där Gendlin presenterar sin psykologiska teknik för självhjälp och utveckling, påtalar han att metoden inte bara är tillämpbar på psykiska problem utan på kreativa processer i syfte att förändra logik och begreppsstruktur i tänkandet. Fördelen ur kognitiv synpunkt är att fokuseringsprocessen bygger på ett fortlöpande samspel mellan det han kallar totalförnimmelsen (”felt sense”) av kroppstillståndet och det successiva begreppsbyggandet. Det är inte frågan om tydligt identifierbara känslor, utan förnimmelser som s.a.s. ligger under dessa – och Gendlin menar att det är frågan om förnimmelser av en innebörd eller en mening. Totalförnimmelsen ges följande definition i boken *Experiencing and the Creation of Meaning* (1962).

I use the word "experiencing" to denote concrete experience, because the phenomenon I refer to is the raw, present, ongoing functioning (in us) of what is usually called experience. Let me describe it:

It is something so simple, so easily available to every person, that at first its very simplicity makes it hard to point to. Another term for it is "felt meaning," or "feeling." However, "feeling" is a word usually used for specific contents – for this or that feeling, emotion, or tone, for feeling good, or bad, or blue, or pretty fair. But regardless of the many changes in what we feel – that is to say, really, how we feel – there always is the concretely present flow of feeling. At any moment we can individually and privately direct our attention inward, and when we do that, there it is. Of course, we have this or that specific idea, wish, emotion, perception, word, or thought, but we always have concrete feeling, an inward sensing whose nature is broader. It is a concrete mass in the sense that it is "there" for us. It is not at all vague in its being there. It may be vague only in that we may not know what it is. We can put only a few aspects of it into words.²⁶⁷

Eller som han uttrycker det i den svenska översättningen i boken *Fokusering*.

En totalförnimmelse finns som regel inte färdig inom dig från början utan måste få tillfälle att bildas. Det åstadkommer du genom att rikta uppmärksamheten inåt, in i din kropp. När totalförnimmelsen kommer är den först diffus, suddig i konturerna. Men stegvis kan du få den att komma i fokus och också att förändras. En totalförnimmelse är kroppens förnimmelse av ett visst problem eller en viss situation.²⁶⁸

²⁶⁷ Gendlin (1997) s.11.

²⁶⁸ Gendlin (1982) s.25.

Upplevande och begrepp

Upplevelse och begrepp är visserligen inte samma sak, men det betyder enligt Gendlin inte att upplevelsen är "odifferentierad". Den är tvärtom mer sammansatt organiserad än begreppet. Nyttjandet av fokuseringsmetoden inom sådan kreativ verksamhet som forskning och teoretiskt tänkande, innebär enligt Gendlin att konventionellt etablerade begrepp som man har tillgång till kan prövas mot de "svar" som totalförnimmelsen ger utan att man behöver låsa in sig i något begreppsås. Det är detta kreativa samband mellan begrepp och upplevelse som Gendlin beskriver i *Experiencing and the Creation of Meaning*, där bl.a. metaforen ges en framträdande roll i den kreativa begreppsprocess där nya meningar kan framträda.

Av central betydelse, med direkt adress till forskningsobjektet och den fortlöpande tolkningsprocessen, är hans dynamiska uppfattning av den kognitiva relationen mellan totalförnimmelsen och den språkliga symboliseringen vid skapandet av ny mening. Hans teori om den interaktiva relationen mellan begrepp och upplevande (som totalförnimmelse) i skapandet av mening, kan betraktas som ett språkfilosofiskt statement som frontar den utbredda uppfattningen att kognitiv ordning, mening och rationalitet residerar i och utvecklas genom språket.

Upplevandet i Gendlins begreppsbildning är i allt väsentligt en förspråklig kognitionskategori som just en totalförnimmelse, vilken han försöker ge en föreställning om enligt följande uttolkning. Totalförnimmelsen är i högsta grad en sinnligt konkret förnimmelse av något sensoriskt givet faktum som hårbärgerar meningsmöjligheter. Dessa är ännu inte klarlagda som specifika betydelser då totalförnimmelsen präglas av en anhopning av just ouppklarade meningsmöjligheter. Det är här således inte frågan om några separata klart definierade meningsenheter i väntan på att "lyftas upp" i föreställningsrummet. Det är först genom symboliseringen som totalförnimmelsens "innehåll" omvandlas till just avgränsade (specifika) betydelser. Detta är vad Gendlin karakteriserat som totalförnimmelsens intricacy.

Totalförnimmelse och symbolisering

Den dialektiska komplexitet som präglar totalförnimmelsens "intricacy" har Gendlin på ett pregnant sätt liknat vid ett slags "unseparated multiplicity", ur (eller genom) vilket något nytt kan framträda i symboliseringen som inte (nödvändigtvis) kan härledas linjärt ur något som fanns i det explicita medvetandets symboliseringar tidigare. Det är också denna kreativa "källa" som intellektet står i kontakt med i varje situation, ja det enda som intellektet enligt Gendlin står i direkt kontakt med och som alltid är tillgängligt. Frågan om vad denna "källa" egentligen är för något, kan locka till metafysiska funderingar, vilket Gendlin nogsamt undviker att spekulera kring.

En god bild av hur Gendlin resonerar kring detta begreppsproblem ges i samlingsvolymen *Language Beyond Postmodernism* (1997), som innehåller uppsatser från forskare som på olika sätt refererar till Gendlins tänkande och begreppsbildning, vilka Gendlin själv också

får respondera. Av speciellt intresse är filosofiprofessorn Graeme Nicholson, vilken frågar sig om intricacy är en metafysisk idé.²⁶⁹

Att ord (symboliseringar) och totalförnimmelsen står i kontakt med varandra, innebär att man via vad Gendlin kallar direkt referens (till totalförnimmelsen) kan överbrygga ordens konventionella betydelser, där man s.a.s. låter ordens eller på annat sätt symboliserade betydelseinnehåll i den aktuella situationen (kontexten) vidareutvecklas utan associativa låsningar till deras lexikala eller kulturellt kodifierade innebörder. Härigenom kan en successiv begreppsutveckling fortplanta sig som ett kumulativt förlopp där alltmer nya symboliseringar (i föreställningsrummet) uppträder som utvidgar ordens innebördspektrum (i situationen) och därmed också uppfattningen av det aktuella problemet.

Det metaforiska förloppet

Det nya meningsinnehåll som kan framträda i symboliseringarna är ett resultat av olika meningar som korsat varandra, och som enligt Gendlin huvudsakligen utgör resultatet av ett metaforiskt förlopp som utvidgar referensramarna för hur en situation kan uppfattas. Det är också de metaforiska förloppen med dess utvidgande emergenser som Gendlin lägger sig vinn om att ingående försöka förklara. Det är i sökandet efter symboliseringar av totalförnimmelsens innehåll som metaforiken aktualiseras, vilket således utgör ett slags mentalt "arbetsverktyg" vi kan använda för att utvidga tolkningen och därmed också förståelsen av det man brottas med i en viss situation.

We observe (and hence interpret) the problem. We think "about it." In some way there are present to us a great many meaningful experiences that relate to the present problem. We are not aware explicitly of all of these, not even as felt meanings. On the other hand, we do sense more meaning than we have symbolized. We sense relationships among the aspects of the problem itself, although the symbolized version only states separate aspects. We "mull over" these aspects together. We sense relationships of these aspects to other experiences, some of them more explicit, some less so. We employ symbols, but invariably the processes of meaning that occur exceed the meanings that are symbolized. /.../ As in all thought, the symbols at a given moment are few compared to the number of inexplicit meanings held in awareness.²⁷⁰

Härmed tillförs således allt fler integrerade betydelser som tillsammans gör att det efter-sökta specificeras, samtidigt som det förändrar vår uppfattning av föremålet för vårt intresse, vilket nu kanske betraktas på ett mer fulltonigt sätt. Gendlin menar att vi genom

²⁶⁹ Levin (1997) Nicholson's avslutande fråga lyder enligt följande:

Schelling's account of the formative surge of energy did not by any means define it as a formless void; but, as this passage shows, Schelling was able to see in the creative surge a kind of darkness that was divine. Gendlin, I suspect, is more likely to invoke the name of Aristotle than that of Schelling. And perhaps he would accept the Spinoza-like formula, the forma formans, because he could see how profoundly formal and intricate it was, being the wellspring of everything that deserves the name of form. Yet, I myself would want to linger over Schelling at this point: it could be that the intricacy which inhabits the saying is actually closer to Schelling's vision of the formative unruly darkness. (s.299).

Gendlin responderar med avseende till frågan om "källan" enligt följande:

Must it be a source? That is only a single metaphor. Let us rather think of it as a source ... The "it" can also be a destination, or the ground that holds us up where we already are, or an overarching sky, or an endless depth ... Anything might be a metaphor with which to answer what Nicholson asks here. (s.302).

²⁷⁰ Gendlin (1997) s.72f.

metaforen anträder en kognitiv logik av högre ordning som inte begränsas av det kulturellt givna i uppfattningen av en viss situation.

I det tillstånd som båda fysikerna Bohm och Peat kallar för kreativ perception, har metaforen en framträdande roll vid invikningen av till synes motstående/åtskilda föreställningar, vilket är detsamma som en konstruktion/alstring av ett ”tätare” informationsinnehåll. Metaforen möjliggör/underbygger en riktad uppmärksamhet mot det mellanliggande, på analogt sätt som en bra arkitekturbeskrivning införlivar en fasads olika delar till en levande gestalt som gör det möjligt för oss att begrunda/analysera de enskilda delarnas betydelse på ett mer sammansatt sätt i relation till såväl övriga enskilda delar som deras samlade uttryck.

Kreativitet kan sammanfattas som det samtidiga nedrivande av gamla och uppbyggnaden av nya sorteringskategorier för likheter och olikheter, en mental omvandlingsprocess med emergenser som är praktiskt taget obegränsad. Den kreativa perceptionen i form av en metafor kan äga rum inom mycket breda områden av livet. Det som enligt Bohm och Peat karaktäriserar detta tillstånd är en intensiv lidelse, en energiförhöjning i medvetandeströmmen som upplöser rigida föreställningar i den allmänt accepterade kunskapens uppbyggnad. Tillståndet liknas vid en slags spänning eller vibration, där den kreativa perceptionen av metaforens innebörd uppstår icke-verbalt.

3.2.2.2 *Sven Sandström – upplevandet i semiosen och antikvarisk praktik*

I det följande redogörs för konstvetare Sven Sandströms forskning om synbilden och försök till klargörande av att tänkandet mycket väl kan ske utan språklig symbolisering på den förmedvetna nivån, vilket har kopplingar till Gendlins uppfattningar om totalförnimmelsens kognitiva kapaciteter. Sven Sandströms fenomenologiska begreppsbildning kring upplevelsen och synbilden har stora likheter med Gendlins teoribildning, där särskilt Sandströms begrepp ”spatium” uppmärksammas som ett medvetandefält för den intuitiva betydelseutvecklingens mångdimensionalitet.

Synbild, spatium och intuition

I boken *Se och uppleva* (1983) presenterar Sven Sandström resultatet av flera års forskningsarbete med att studera konstfenomenet utifrån ett upplevelseperspektiv, där John Deweys upplevelsebegrepp kom att få betydelse för hans syn på upplevelsen som en livsprocess. Huvudföremålet för de fenomenologiskt orienterade utredningarna i boken är synupplevelsen (synbilden), med vilken vi kan orientera oss i och förstå rummet. Dels behandlas upplevelsen som begrepp och företeelse, dels redogörs för seendets varseblivning och egenart. Sandströms idébildning kring synbilden och betydelseutvecklingen utvecklades vidare i boken *Intuition och åskådlighet* (1995) för att slutligen ges en koncentrerad konception i boken *Explaining the obvious* (2007). Det kan för övrigt noteras att Sandström i *Explaining the obvious* påtalar att boken *Intuition och åskådlighet* inte tilldragit sig mycket uppmärksamhet, varken publikt eller inom forskarvärlden.

Med grund i Deweys teorier om den unika upplevelsen utvecklar Sandström sina tankar om den fulltoniga och sinnliga upplevelsen, där parallellerna med Gendlins begreppsbildning kring totalförnimmelsen indikerar att de båda haft Dewey som inspiratör. Då Dewey

i boken *Art as Experience* (1934) behandlar förhållandet mellan ”mind and body”, riktar han kritik mot föreställningen att kroppen bara tillhandahåller råmaterialet till intellektets bearbetningar.

*Popular psychology and much so-called scientific psychology have been pretty thoroughly infected by the idea of separateness of mind and body. This notion of their separation inevitably results in creating a dualism between 'mind' and 'practice', since the latter must operate through the body. /.../ In making mind purely immaterial (isolated from the organ of doing and undergoing), the body ceases to be living and becomes a dead lump. This conception of mind as an isolated being underlies the conception that esthetic experience is merely something in mind, and strengthens the conception which isolates the aesthetic from those modes of experience in which the body is actively engaged with things of nature and life. It takes art out of the province of the living creature.*²⁷¹

Det begrepp hos Sandström som ligger närmast Gendlins totalförnimmelse och dess kognitiva kapacitet är hans tankar på vad han kallar ett ”spatium”, vilket han i *Intuition och åskådlighet* förklarar som den spatials process genom vilken den intuitiva förståelsen bearbetar ett flertal föreställningar samtidigt. Om korrekt uppfattat, avses med spatium ett förspråkligt mångdimensionellt dynamiskt betydelse-erum, genom vilket den intuitiva bearbetningen sker – till skillnad från den språkliga och övriga diskursiva förståelsen där bearbetningen utvecklas linjärt. Av allt att döma är det synbilden som utgör den ständigt närvarande referensramen, inom och genom vilket bearbetningen sker, och detta på grund av synbildens öppenhet som kan låna sig till många olika betydelsereferenser där den ena uttolkningen inte är mer sann än den andra. Sandströms ”spatium” har anknytningspunkter till Gendlins ”unseparated multiplicity”, och kan i likhet med dennes tankar samverka med det diskursiva fram till betydelseutvecklingens slutresultat.

Detta svårgripbara begrepp försöker Sandström bl.a. förklarar enligt följande.

Synbilden erbjuder en konstellation av företeelser fördelade inom ett utrymme, som i analogi med synfältet i vilket synbilden uppträder också det kan kallas ett fält, ett medvetandefält. (Men det ordet får avse också icke-visuella företeelser, som senare skall utredas).

/---/

För att alls fungera efter det första synintrycket måste medvetandefältet sålunda på en och samma gång hålla synbildens element under kontroll och hanterar det minnesstoff som i relation till synbilden aktualiseras i förståelseprocessen. Det måste därför som redan antytts omfatta fler dimensioner än det fysiska fältets två.

/---/

*Fältet måste alltså med hänsyn till dess aktiva delaktighet i hela förloppet ses som uttryck för medvetandet, och inte som något automatiskt verkande hjälpmedel för dess aktivitet. Betydelseutvecklingen möjliggörs av och i fältet, och detta följer självt med i den.*²⁷²

²⁷¹ Dewey (1934/2005) s.274f.

²⁷² Sandström (1995) s.92,94,95.

Dessutom framhåller han att det måste finnas en mental kapacitet för spatial betydelsebildning utan att vara omedelbart och exklusivt relaterad till seendet, och att denna krävs för att förklara vår förståelse av sinnesintrycken. Den dynamiska medvetandestruktur som möjliggör och uttrycker sig i det spatiala tänkandet kallar Sandström ”spatium”.²⁷³

Sandströms fenomenologiska utforskning av synbilden och den spatiala betydelseutvecklingen är sammanlänkad med frågan om de sinnliga förnimmelserna i varseblivningsprocessen, och han menar att de diskursiva begreppen inte tas i bruk åtskilda från de känslö- och värdetoner som de har för varje enskild person. Vid bearbetningen av synbilden och de sinnesintryck som dessa inbegriper är det frågan om ett inbördes ”utbyte” mellan de två olika medvetandenivåerna, dvs mellan det diskursiva och icke-diskursiva. Detta betyder också att språket inbegriper möjligheter att uttrycka den intuitiva erfarenheten, uttryckt enligt följande i *Se och uppleva* (1983).

*Om synbilden och den verkliga bilden kan tjäna det diskursiva tänkandet, så är det också omvänt möjligt för språket att uttrycka icke-diskursiva erfarenheter. Utan den möjligheten skulle poesi i egentlig mening inte existera, knappast ens prosalitteratur. De icke-diskursiva erfarenheterna verkar i hela det fält av beledsagande, sidobelysande, bibetydande, känslöfärgade och allmänt associationsskapande innebörder som litteraturen och det poetiska språket förmedlar.*²⁷⁴

Och nu till en sekvens i *Intuition och åskådlighet* som för tankarna till Gendlins totalförnimmelse och våra svårigheter att egentligen förstå hur det går till då en symbolisering med direkt referens responderas i totalförnimmelens ”unseparated multiplicity”. Det gäller hur den intuitiva förståelsen presenterar sig.

Den intuitiva förståelsen presenterar sig för oss väsentligen som en känsla. Dels meddelar den sina resultat med en känsla av angelägenhet, som kan gå över mot ångest eller desperation om den inte ger möjlighet att manifesteras sig. Dels bärs den ofta på en varm våg ur vårt inre. /.../ Men intuitionen är inte i sig ett uttryck för känslolivet, även om den har mycket goda förbindelser med det. /---/ Vi kan se bilden, men vi kan inte utskilja vår förståelseprocess. När det gäller den intuitiva bearbetningen av sinnesintrycket hjälper oss inte resultatet, ’den förstådda bilden’, att urskilja själva vägen fram till denna. Vi kan känna – erfara i vårt inre – att vi kommit fram till en förståelse, och vi kan tillämpa den och ofta nå ett övertygande resultat. Men rent formellt kan vi aldrig verifiera hur en sådan process går till, och därmed inte heller vilka komponenter resultatet bygger på. /- --/

*Nej, det finns faktiskt ingenting som direkt talar om för oss hur dessa intuitiva betydelser kommer till och om hur sambanden blir förstådda. Därför finns det också mycket litet av mer ingående teorier om den saken inom kunskapsfilosofin.*²⁷⁵

Syntagmet och metaforen

I *Se och uppleva* utvecklar Sandström metaforens kreativa roll i betydelseutvecklingen, där syntagmbegreppet har en framträdande roll genom framhållandet av att de aktiva

²⁷³ Ibid. s.136.

²⁷⁴ Sandström (1983) s.168.

²⁷⁵ Sandström (1995) s.89,90,91.

”mönsterbildningarna” i synbilden inte på förhand behöver sättas in i ett fastställt betydelsesammanhang. Vidare uppmärksammas också Sandströms påpekande att vi särskilt uppmärksammar sådant som representerar en ny aspekt på en redan känd företeelse. Den utsaga som i en beskrivning, exempelvis en metafor, riktar uppmärksamheten på nya element och sammanhang, medför att ny information tillförs som en potential att nyttja vid betraktandet.

Sandström menar också att olika rumsliga drag (utan att vara tecken) kan sammanföras till syntagm i synbilden, med vilket avses att vi i uppmärksamhetsfältet kan syntetisera formerna till nya konstellationer (konfigurationer) och inbördes relationer utan omedelbar referens till deras betydelser. Medveten om att det är frågan om abstraktioner och ingen fullständig varseblivning, kan det ha stora fördelar att försöka upptäcka nya syntagm utan att nödvändigtvis försöka tolka dem. Det kan röra sig om avgränsningar, motsatser, riktningar, eller över- och underordningar i synbilden, och som i sin tur kan ge upphov till betydelser som kanske annars lätt förbigås.²⁷⁶

Han menar att metaforbildningen i varseblivningen utgör en resurs för nyskapande, och att det i vårt seende ständigt uppenbarar sig möjligheter till metaforiska samband. Här framhålls också att den metaforiska betydelseutvecklingen är uttryck för en elementär benägenhet, och att just skapandet av en mängd metaforer ligger inom ramen för den elementära betydelsebildningen.

Metaforer av typen ’bergets hjässa’ skapas genom att två elementära föreställningar bringas i samband. Även om denna förklaring av sådana metaforer som en gång gavs av den tyska ’Einfühlungsteorin’ inom estetiken inte längre åberopas, visar den ändå på att man tidigt uppmärksammat metaforens elementära karaktär: genom bl.a. kroppsanalogier tänkte man sig att betraktaren i andanom intog föremålets plats och alltså ’erfor bergets högrethet’ genom att ’leva sig in i det.’²⁷⁷

Här uppmärksammas särskilt begreppet inlevelse (*Einfühlung*), som just genom metaforen kan aktiveras med stöd i det elementära – dvs ett mentalt ”inkännande” tillstånd möjligt att nyttja som kognitivt stöd (komplement) i utforskandet av det byggda rummet.

Mångdimensionalitet och särart i antikvarisk praktik

Översatt till antikvarisk praktik betyder detta att den antikvariska analysen och tolkningen befinner sig inom en vid kognitiv referensram, där man således har möjlighet att också ta stöd mot olika sensoriska förnimmelser och sentiment i den rumsliga teckenbildningen. Detta givetvis under förutsättningen att man tillåter upplevelsen att vidareutvecklas utöver det som redan klarnat på den diskursiva medvetandenivån, det vi redan har framför oss i föreställningsrummet.

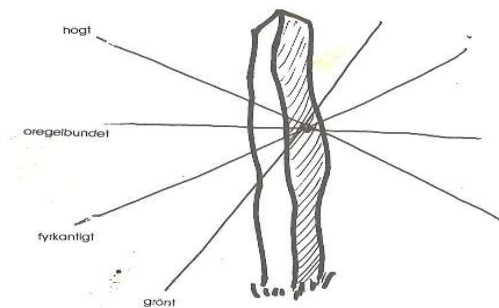
Ett dylikt utvecklingsförlopp vid analysen och tolkningen kan initieras på olika sätt. Ett effektivt sätt är att experimentera med olika typer av metaforer, vars styrka ligger i deras egenhet att kunna utvidga den referensram inom vilken det byggda rummet ”tillåts” varseblivas, simultant med ett samtidigt framträdande av ett nytt syntagm. Det kan vara frågan

²⁷⁶ Sandström (1983) s.201f.

²⁷⁷ Ibid. s.246.

om ett ”ikoniskt” betraktande av det byggda rummet genom olika former av bildmetaforer. Men det kan också röra sig om öppna metaforer som mer refererar till hur det ”känns” att vistas i eller betrakta en viss miljö eller byggnad, och givetvis också vad det skulle kunna vara för sentiment och ambitioner hos de som lät utforma den aktuella miljön eller byggnaden. Det är också denna mångdimensionalitet som Sandström behandlar i Intuition och åskådning.

Den schematiska bilden nedan avser enbart att visa på den komplementära samtidigheten i en rad egenskaper hos ett objekt – svarande mot aspekter som fö vanligen är komplementära också i diskursiva sammanhang, men som vi har svårt att redovisa språkligt utan att samtidigt invitera en aldrig så oönskad hierarkisk tendens – som t ex att konsekvent nämna form före färg, geometrisk grundform före individuell formkarakter. Objektet säges t ex vara högt och fyrkantigt före grönt och oregelbundet, och är det oregelbundet före högt och fyrkantigt så har det en specifik uttryckseffekt och bäddar för uppmärksamhet antingen på det antitetiska regelbundna eller på det besläktade oregelbundna, etc.

Men en företeelse kan också i vår upplevelse samtidigt vara hög och smal, fyrkantig, oregelbunden och grøn utan att någöndera egenskapen har försteg. Är det viktigt för förståelseakten att karaktärisera föremålet som föreliggande helhet, kan man rentav tänka sig en gemensam dimension som samlar en grøn, en fyrkantig och en hög/smal egenskap. De utgör då en dimension eftersom de alla har den gemensamma nämnaren att de alla refererar till just detta objekt.²⁷⁸

Sammanförandet av olika element eller/och rumsliga former till inbördes verkande syn-tagm (helhet) i en och samma synbild innebär av allt att döma att en ny dimension tillförs det varseblivna. Med detta berörs också ett centralt begrepp i de beskrivningsmodaliteter som utvecklats i avhandlingen, närmare bestämt syntetisk lokalitet, vilket hänsyftar på ett utvidgat rumsligt perspektiv där det byggda rummet framträder som en helhet av inbördes samverkande element och egenskaper. Oaktat tillvägagångssättet för att aktivera den icke-diskursiva (förspråkliga) medvetandenivån, så innebär det en möjlighet till en mer mångbestämd varseblivning av det byggda rummet med avseende till såväl dess morfologi som det tillskrivna betydelseinnehållet. Det är också mångbestämtheten det kommer an på för att kunna uppfatta föremålets särart, och med detta en mer aspektrik analysgrund vid bedömningen av olika förslag till ingrepp i klassificerade miljöer och byggnader.

²⁷⁸ Sandström (1995) s.115–18.

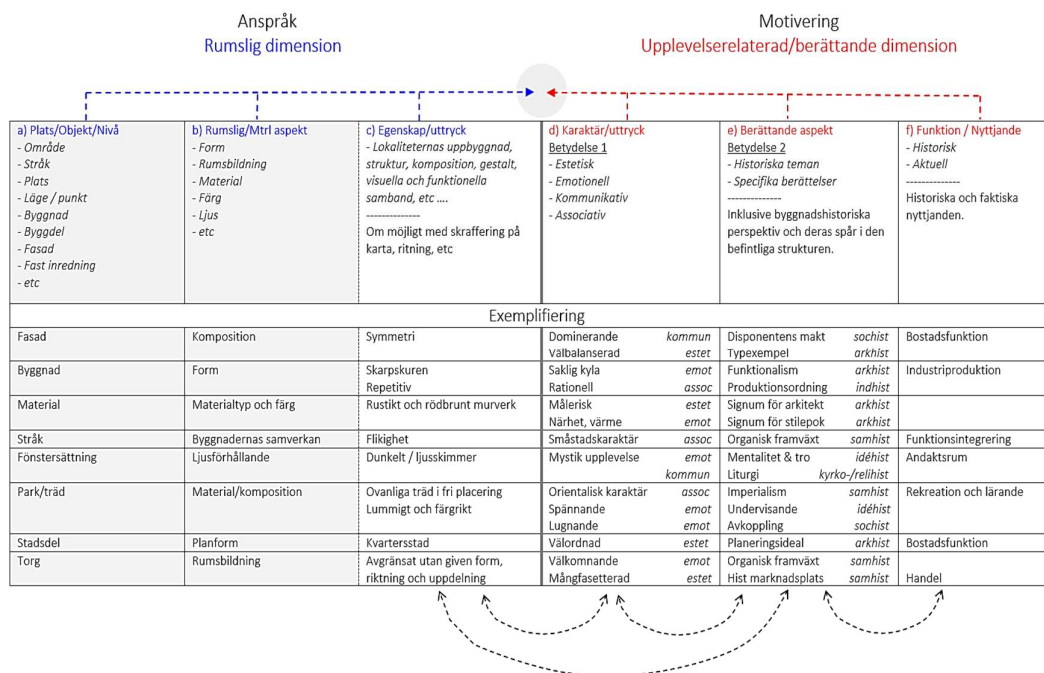
3.3 Beskrivningsmodaliteter och analytisk potential

3.3.1 Introduction

I det följande skall de sex nedanstående beskrivningsmodaliteternas semiotiska innebörder och potential som begreppsverkan beskrivas mer i detalj med avseende till aspektomfång och analytisk potential. En samlad bild över den analytiska potentialens huvudkategorier, mentala fokus och tolkningsaktiviteter finns abstraherad i matrisuppställningen under (3.1.1). Dessa förståelsekategorier har också kompletterats med den funktionsanalytiska begreppsmodell (med exemplifieringar) som presenterades i samma avsnitt, vilken här upprepas (figur 13) för att kunna fungera som en stödjande replipunkt vid redovisningen av de sex olika modaliteterna.

Modellens olika kolumnlittera och inbördes relationer återges enligt nedanstående uppställning inom parentes relativt respektive beskrivningsmodalitet som närmevärden.

Byggnads-/bebyggelsehistorisk modalitet	<i>retrospektivt</i>	(bc-ef)
Byggdels-/miljökomponentorienterad modalitet	<i>lokalitet</i>	(bc)
Syntetisk modalitet+sekundär	<i>lokalitet</i>	(bc)
Karaktäriserande modalitet	<i>lokalitet/identifikation</i>	(c/d)
Miljö-/byggnadstolkande modalitet	<i>teckenbildning</i>	(bc+def)
Kulturhistoriskt analysunderlag	<i>retrospektivt</i>	(ef)

Figur 13. Funktionsanalytisk modell – semios / teckenbildning

De uppställda beskrivningsmodaliteterna bedömts utgöra grundläggande kategorier vid analysen av planeringsunderlagens innehåll med avseende till deras analytiska potential. Dessa utgör följaktligen också den begreppsgrund som struktureringen av de empiriska

undersökningarna av planeringsunderlagen vilar på vid den kvalitativa bedömningen av deras begreppsverkan. Med uttolkningspotential menas en beskrivningsmodalitets ”kognitiva impetus”, dvs på vilket sätt och med vilken aspektbredd ett specifikt beskrivningsinnehåll kan användas för att reflektera vidare som ingångsvärden i en fortsatt semios då den byggda miljön står inför en förändring. I grunden handlar det om vad jag kallar ”perceptiva observanda” i form av rumsliga ”avsökningsmodus”, vilka riktar uppmärksamheten mot specifika egenskaper i det byggda rummet vid utvärderingen av förslag till ingrepp. En annan terminologi för begreppsverkan är ”analytisk potential”.

Modaliteterna utgör en heuristiskt framvuxen begreppsbildning baserad på teoretiska studier och professionella erfarenheter inom fysisk planering och byggnadsvård. Detta har skett i nära växelverkan med operationaliseringen av den empiriska granskningen av beslutshandlingar och beskrivningsdokument till byggnadsminnen och riksintressemiljöer respektive olika råd och anvisningar för analys och beskrivning av kulturhistoriska miljöer och byggnader. Utöver att ge grund för strukturerade analyser och kvalitativa bedömningar av de granskade planeringsunderlagen, har framtagningen av modaliteterna också syftat till att kunna fungera som stödjande analyskategorier vid modelleringen av en uttolknings- och beskrivningsstrategi inför framtagandet av ett antikvariskt planeringsunderlag.

Beskrivningsmodaliteternas närmare operationalisering i form av olika kvalitativa graderingstal behandlas i nästa kapitel tillsammans med redovisningen av granskningsmanualen för registrering och kvantitativ summering av 58 olika ord- och utsagotyper.

3.3.2 De sex olika beskrivningsmodaliteterna

3.3.2.1 *Byggnads-/bebyggelsehistorisk modalitet*

Innebörd och semios

Denna modalitets grundbetydelse syftar på den kronologiska strukturen som skiktade lokaliteter och dateringar, och vars kvalitativa nivå bestäms av hur utvecklat (åskådligt) och detaljrikt den ger inblick i miljöns/byggnadens materiella och rumsliga förändringar över tid, vilket också kan inbegripa kort noteringar om möjliga orsaksgrunder till den dokumenterade förändringen. Det kan handla om lagerföljden i en byggnad med avseende till sådant som bl.a. byggnadskomponenter, material, färg, konstruktion, planlösningar, tillbyggnader och fasadförändringar med tillhörande dateringar, lika väl som en bebyggelsehistorisk skildring av hur en stadsplan genomgått förändringar med ingående beskrivning av dess morfologiska egenart genom de ”överlagringar” som bildats genom integreringen av olika historiska skikt.

Man skulle kunna säga att en utvecklad byggnads-/bebyggelsehistorisk framställning ger en saklig faktagrund för att kunna förstå en byggnads eller miljöns särartade uttryck; den kan s.a.s. fungera som en retrospektiv bakgrundsbelysning vid analysen av föremålets formmässiga egenart och rikta uppmärksamheten mot egenskaper som man kanske annars inte hade lagt märke till. Den närmare kunskapen om olika tidslager påverkar givetvis i sin tur också hur en byggnad eller miljö betraktas som helhet från morfologisk synpunkt och som retrospektivt dokument.

Analytisk potential

Kunskapen om miljö-/byggnadshistoriken kan betraktas som en nödvändig faktagrund som det övriga uttolknings- och beskrivningsarbetet kan (bör) förhålla sig till. Konstateras att en väl utvecklad förmedling av den byggda kronologin underbygger den retrospektiva orienteringsförmågan vid utvärderingen av olika förslag till ingrepp, vilket i sin tur ger fokus på vilka punkter som det eventuellt skulle behövas fördjupade undersökningar och kulturhistoriska uttolkningar.

Men lokaliteternas kronologiska skiktning representerar i sig ingen tillräcklig rationell antikvarisk grund för varför och på vilket sätt ett historiskt skikt bör bevaras eller inte, vilket bara är möjligt relativt det uppmärksammade kulturhistoriska berättarinnehållet och övriga identifikationer såsom estetiska karaktärsdrag och upplevelserelaterade sentiment, och på vilket sätt dessa kommer till uttryck som formmässiga och rumsliga egenskaper. Ur det faktum att någon del är äldre än någon annan del följer inte automatiskt att det är mer värdefullt.

3.3.2.2 Byggdels-/miljökomponentorienterad modalitet

Innebörd och semios

Denna modalitet avser beskrivningen av enskilda miljö- eller byggnadskomponenter, vars kvalitativa nivå bedöms i förhållande till hur aspektrik och utmejslad beskrivningen av deras egenskaper är. Med en väl utvecklad beskrivning avses en sammansatt beskrivning av komponentens formegenskaper, vilken också kan inbegripa ett detaljrikt urskiljande av olika aspekter såsom färg, textur, material, sammanfogningsteknik, m.m. Ett enkelt utpekande kan sägas ge en lägre grad av begreppsverkan jämfört med vad en ingående material- och formbeskrivning representerar. Denna beskrivningsdiskurs kan i strikt mening sägas vara "avbildande" utan symboliskt och ikonografiskt innehåll i avsaknad av konnotativa innebörder, men kan givetvis tilldelas dylika teckenfunktioner.

Denna typ av lokalitetbeskrivning ger i grunden en konstaterande begreppsverkan av "vad och hur något är beskaffat". Beskrivningstypen skulle i semiotisk terminologi kunna benämnas som en denotativ lokalitetsbeskrivning. Samtidigt kan den representera en uttolkningspotential som index inom det byggnadsarkeologiska utforskningsfältet, exempelvis upptäckten av en spricka i en konstruktion som pekar mot en historisk byggnadsförändring.

Dessutom representerar detaljkännedomen om och uppmärksamheten på de olika komponenternas material- och formegenskaper de "byggstenar" som enskilt och tillsammans i termer av inbördes släktskap och polaritet interagerar i den uppfattade helheten. Detta inverkar i sin tur på vad det är för slags helhet och hierarki som de olika komponenterna låter sig inordnas i. Detaljkännedomen kan därför ge en mer sammansatt uppfattning av en helhet som inte låter sig reduceras till en förenklad konfiguration.

Det bör avslutningsvis påminnas att vad som är att betrakta som en helhet eller delkomponent är godtyckligt beroende på vad som utgör uttolkningsenheten. Detta betyder att

ett och samma föremål för intresset kan betraktas som antingen en helhet eller som del av en större helhet.

Analytisk potential

Det är givet att denna lokalitetskategori motsvarar den historiska berättelsens fysiska förmedlingsmöjligheter, och utgör därför också en av grundförutsättningarna för kulturmiljöbeskrivningens operativa potential som ett mer eller mindre ”kalkylerbart” bedömningsunderlag relativt andra anspråk inom byggnadsvård och fysisk planering. Kännedom om de ingående materiella komponenterna och aspekterna är också förutsättningen för att underlaget skall kunna ge upplysningar om på vilket sätt de identifierade (tilldelade) immateriella kvaliteterna och de rumsliga egenskaperna skulle kunna säkras via en planstyrning eller i en ombyggnadsprojektering – vilket givetvis bara kan ske genom det fysiska mediet. Vidare kan omsorgsfulla beskrivningar av de enskilda komponenterna, dels ge en god grund för planeringen av olika restaureringsåtgärder, dels omvandlas till en systematiserad manual för kontroll av framtida förändringar över tid.

Däremot ger beskrivningen av de olika komponenternas/aspekternas materiella och formmässiga egenskaper i sig ingen rationell grund för varför något skall bevaras eller kan förändras på ett visst sätt med referens till det lokala meningsrummet, och kan därför inte ensamt fungera som ett ändamålsenligt underlag i en bedömnings- eller beslutssituation. Det är först i relation till den rumsliga helheten och de kringliggande komponenterna eller/och det tillskrivna immateriella innehållet detta blir möjligt.

3.3.2.3 Syntetisk modalitet+sekundär

Innebörd och semios

Denna beskrivningsmodalitet är till sin primära bestämning av relationell art, vars kvalitativa nivå bedöms i förhållande till i vilken utsträckning beskrivningen lyckas ”samla” delkomponenterna till inbördes verkande interferensmönster som rumsliga helheter, dels som formbildningar och strukturer, dels som visuella och funktionella sambandsförhållanden. Med uttrycket ”samla” delkomponenterna avses utsagornas förmåga att bredda det rumsliga uppmärksamhetsfältets integrationsspektra. I detta inbegrips även livsvärldens pragmatiska organisering av delkomponenternas funktionella relationer och samlade innebörder. Syntetiseringen av delkomponenterna kan således vara av olika slag med skilda typer av rumslig begreppsverkan.

Formbildande synteser:

Integrering av olika delkomponenter till större helheter i termer av helhetsgestalter eller mönsterbildande interferenser, exempelvis som ett kreativt resultat av en bildmetafor.

Visuella synteser:

Med denna typ avses uppmärksammade visuella samband mellan olika komponenter, respektive mellan enskilda komponenter och helheten. Dessa synteser kan avse upplevelsen av olika slags samspel mellan olika byggnadskomponenter i en fasad likaväl som uppmärksammandet av hur enskilda komponenter framträder relativt ett större

miljösammanhang såsom en landskapsbild – varvid de också kan inbegripa sekundära lokalitetspositioner.

Funktionella synteser:

Dessa synteser refererar till olika typer av verksamhets- och livsmiljöer såsom industriprocessers, agrara produktionsmiljöers, stadsstrukturers såväl som bostadens rumsliga organisering med inbördes differentiering av olika livsfunktioner i enlighet med såväl biologiska behov som sociala och samhälleliga förväntningar och konventioner.

Jämförande synteser:

Relatering av delkomponenternas olika egenskaper och lokalisering, bl.a. för vidare analys och bestämning av den byggda strukturens historiska förändringar och egenart. I detta kan också inbegripas typologibestämning av ingående komponenter och materiella aspekter, betraktade som del av det som ger det byggda rummet dess särart.

Orienterande synteser:

Denna underkategori representerar en beskrivningsdiskurs där delkomponenternas inbördes placering redovisas som ett slaggs lapptäcke av enskildheter som befinner sig intill eller på varandra.

Syntetiseringen kan uppträda spontant i form av ett syntagm, men också explicit relaterad till en karaktäriserande utsaga. På omvänt sätt kan det även vara frågan om en medveten uppmärksamhet på delarnas interaktion som möjliga syntagm, vilka i sin tur kan ”uppväcka” en karaktäriserande utsaga. Här finns således en semiotisk dynamik som visar på den kreativa relationen mellan modaliteterna Syntetisk lokalitet och Karaktärisering.

Till detta kommer de s.k. *sekundära lokaliteterna*, vilka i sin rumsliga verkan som exempelvis ljusförling representerar en slags syntetisk konstellation i termer av hur vi upplever såväl enskilda komponenter som deras inbördes relationer såsom uppmärksammade syntagm eller det sätt varpå exempelvis en bebyggelsemiljö eller ett landskap framträder för oss från en viss betraktelsepunkt.

I likhet med den komponentrelaterade lokalitetsdimensionen är de syntetiska lokaliteterna i sig inga teckenbildningar i strikt semiotisk mening, utan rumsliga relationer, konstellationer och konfigurationer av olika slag som kan beskrivas på ett förhållandevis entydigt och åskådligt sätt. Samtidigt kan deras framträdande i det rumsliga uppmärksamhetsfältet ha en nära relation till karaktäriserande utsagor eller framträda som ett resultat av kunskaper om uttolkningsenhetens historiska funktionsinnehåll.

Analytisk potential

Den syntetiska beskrivningsmodaliteten bildar tillsammans med den komponentrelaterade lokalitetskategorin den historiska berättelsens rumsliga representationsmöjligheter, utan vilka det antikvariska planeringsunderlaget skulle förlora sin operativa potential som rumsligt kalkylerbar grund för kulturmiljövårdande ställningstaganden avseende olika former av ingrepp i den byggda strukturen. Härtill, och till skillnad från den komponentrelaterade beskrivningsdiskursen, är det den kulturhistoriska teckenbildningens referenser till rumsliga helheter som gör det möjligt att på ett mer initierat sätt kunna

bedöma de samlade konsekvenserna av såväl borttagande och förändring som tillförandet av nya komponenter. I denna mening har den syntetiska beskrivningsmodaliteten en avgörande betydelse för planeringsunderlagets operativa relevans då en uttolkningsenhet står inför krav på förändringar.

Den syntetiska beskrivningsmodaliteten kan också ge ingångsvärden vid projekteringen av det som tillförs, i synnerhet om den inbegriper åskådliggörande av olika formbestämningar och visuella sammanhang i det byggda rummet. Detta är givetvis även möjligt utan att behöva motiveras av karaktäriserande uttrycksbeskrivningar eller kulturhistoriska referenser. Men i dessa fall baserar sig inte det förebildliga på en teckenbildning i strikt semiotisk mening, utan kan snarast ses som en byggnadsvårdande miljövärdering. Beträffande planstyrning av de syntetiska egenskaperna, kan dessa givetvis också ensamt regleras genom planbestämmelser, även om det i många fall behöver ske över de komponentrelaterade lokaliteterna; vilket förövrigt är självklart då det är frågan om sådana sekundära lokalteter som ljusförhållanden och visuella sammanhang eller då det är frågan om funktionella relationer mellan olika komponenter.

3.3.2.4 *Karaktäriserande modalitet*

Innebörd och semios

Den kvalitativa nivån hos denna modalitet, vilken alltid uppträder med referens till den aktuella miljön/byggnaden, bedöms relativt dess evokativa potential. Med evokativ potential menas de karaktäriserande utsagornas förmåga att rikta/forma uppmärksamheten mot signifikanta former och rumsliga egenskaper, vilket bl.a. kan leda till en syntetisering av den byggda strukturens delkomponenter till en helhetsgestalt med simultant tillförande av ett betydelseinnehåll. Den karaktäriserande beskrivningsmodalitetens kvalitativa potential som begreppsverkan bedöms dels utifrån dess förmåga att syntetisera delkomponenter till integrerade helheter eller rikta uppmärksamheten mot enskilda formers materiella och visuella konstellationer som uttryck, dels i vad mån detta inbegriper ett samtidigt tillförande av ett signifikant uttrycksinnehåll möjligt att vidareföra som (omvandla till) ett uttryck för ett retrospektivt innehåll.

Konstitutivt för en karaktäriserande utsaga som refererar till det byggda rummet, är dess potentiellt dubbla orientering mot både formuttrycket och uttrycksinnehållet, tydligt exponerat vid nyttjandet av bildmetaforer. På grund av dess dubbelriktade funktion, med simultant tillförande av nya rumsliga uppmärksamhetsfält och innebörder, representerar karaktäriseringen därför en kreativ teckenpotential. Dessa två teckendimensioner är således integrerade i den karaktäriserande utsagan, men där det kan vara frågan om olika tyngdpunkter enligt följande exempel:

- Karaktäriseringen av en fasad som "skarpskuren" eller ett stadsrum som "organiskt" bibringar läsaren rumsligt utspridda avsökningssmodus mot fasadens respektive stadsrummets formegenskaper som sådana. Det kan också vara frågan om en utpräglad bildmetafor, exempelvis att byggnaden har ett "slottslikt" utseende, vilken till sin natur har en dubbel orientering mot både form och innehåll.

- Att i stället (och kanske samtidigt) tala om att samma fasad uttrycker ”kyla och dominans”, ger ingen omedelbar visuell angöring mot formen som sådan, utan kan sägas utgöra en karaktärisering av uttrycksinnehållet. Denna karaktäriseringstyps associativa potential ligger nära det möjliga kulturhistoriska berättarinnehållet.
- Till detta kommer sådana karaktäriseringar som mer refererar till introspektiva upplevelser, exempelvis att man i ett stadsrum upplever en känsla av ”ombonat trygghet”. Trots avsaknad av explicit referens till det byggda rummets egenskaper, är det frågan om en rumsligt orienterad karaktärisering, eftersom den utgör en respons på den byggda miljön, men som ännu inte blivit bearbetad/klargjord relativt den fysiska omgivningen.

Man bör således skilja på en karaktärisering av den fysiska formbildningen som sådan å ena sidan (som då avser de fysiska och rumsliga egenskaperna i sig) och upplevelsen av den fysiska miljön å den andra. De kan givetvis vara integrerade i en och samma uttolknings- och beskrivningssekvens, varav vissa också kan fungera som associativa förmedlingar till ett historiskt berättarinnehåll. De olika typerna av karaktäriseringsmodaliteter kan således vara relaterade i ett kreativt flöde, vilket kan leda fram mot en emotionell innebörd eller/och en historiskt berättande dimension.

Karaktäriseringsförmågan handlar ytterst om ett estetiskt förhållningssätt som anstränger sig att försöka se det byggda rummets särart inom ramen för en vidare konnotativ referensram än det konventionellt givna. Denna uttolkningsdiskurs förutsätter således ett utvidgat (fördjupat) uppmärksamhetsfält med aktiv inlevelse i kulturmiljöns morfologi och stämningssinnehåll i syfte att kunna frambringa aspektrika beskrivningar som kan föras vidare som historiskt berättande egenskaper i det byggda rummet.

Karaktäriseringen handlar ytterst om att försöka klargöra det byggda rummets särart och individualitet. På grund av dess dubbelriktade funktion, med simultant tillförande av nya rumsliga uppmärksamhetsfält och innebörder, representerar karaktäriseringen också en kreativ teckenpotential.

Analytisk potential

De karaktäriserande utsagornas evokativa potential i termer av utvidgade uttrycksegenskaper med samtidig breddning av det innehållsliga associationsfältet, representerar en kreativ resurs då en klassificerad miljö eller byggnad står inför en förändring. I detta inbegrips deras förmåga att kunna fungera som förmedlare av ett retrospektivt innehåll med ett samtidigt associerat formuttryck, möjligt att förhålla sig till i en samlad kalkyl med avseende till föreslagna ingrepps konsekvenser för miljöns eller byggnadens berättarinnehåll. Vidare kan de karaktäriserande utsagorna representera en kreativ idégrund vid gestaltningen av ett nytillskott med anknytning till kontexten, utan att behöva fungera direkt dimensionerande med avseende till formgivningen. Denna öppenhet beror på att de kan vara vaga till sina innebörder och ofta tala till allmänmänskliga upplevelsesentiment. Exempelvis sådana karaktäriserande utsagor som tyngd, lätthet, slutenhet, skyddande, festligt eller ombonat, gör något med antikvarien (eller arkitekten) utan att detta behöver determinera en viss utformning. Detta eftersom dessa upplevelsesentiment kan svara mot olika rumsliga former och inte bara mot de befintliga formegenskaper som ”väckt dem till liv”. Det metaforiska representerar också öppna avsökningsmodus för att

komma det retrospektiva innehållet som rumsligt uttryck på spåren i den befintliga strukturen, bl.a. då de bygger på möjlig bildlikhet mellan det rumsliga uttrycket och det kulturhistoriska berättarinnehållet.

Sammantaget betyder detta att de karaktäriserande utsagorna har en mångskiftande operativ potential, där väl utvecklade karaktäriseringsutsagor kan sägas fungera som avsökningsmodus på både uttrycks- och innehållsplanet.

3.3.2.5 *Miljö-/byggnadstolkande modalitet*

Innebörd och semios

Den kvalitativa nivån hos denna modalitet kan sägas utgöra det samlade resultatet av alla övriga modaliteters begreppsverkan i termer av deras inbördes relatering som rumsliga teckenbildningar. I så måtto är den att betrakta som en strategiskt viktig modalitetskategori för att beskrivningsinnehållet skall kunna användas som ett kulturmiljövårdande kalkyleringsinstrument. De konstitutiva momenten inom denna modalitet utgörs dels av legeringen som sådan, dels av att de historiskt berättande modaliteterna finns inbegripna i denna teckenkonstellation – men inte nödvändigtvis då vi har att göra med upplevelserelaterade sentiment som i många fall kan stå för sig själva som rumsligt bundna kulturmiljökvaliteter.

Den retrospektiva teckenbildningen kan vara av skilda slag, på en skala från enkla utpekanden av oförmedlade samband mellan den byggda strukturen och det historiska berättarinnehållet till mer utvecklade teckenbildningar som på olika sätt visar fram formbildningarnas särarter och kommunikativa roll i det byggda rummet som återspeglings av den kulturhistoriska kontextens innehåll. Det kan handla om allt från specifika sociala mönster och ideologiska föreställningar till det praktiska livets organisation knutna till det lokala rummet.

Karaktäriseringen är visserligen att betrakta som en rumslig teckenbildning, men saknar tagen för sig i många fall explicita referenser till det kulturhistoriska berättarinnehållet. Däremot kan de karaktäriserande utsagorna ha en avgörande betydelse för att upprätta associativa kopplingar mellan det rumsliga uttrycket och beskrivningens historiska berättarinnehåll. Exempelvis kan det vara frågan om karaktäriseringar som syftar på allmänmänskliga generiska tillstånd och sätt ”att vara i och uppleva” världen, möjliga att formulera i mer vaga ordalag såsom ”trygghet”, ”omslutenhet”, ”tryckande stämning”, ”tyngd”, ”förväntan”, etcetera. Dessa ”öppna tecken” kan leda vidare mot just en retrospektiv teckenbildning syftande till att försöka förstå hur det byggda rummet kan ha upplevts i det förflutna. Med dessa slag av ”öppna tecken” angörs vad som skulle kunna få betydelse för teckenutvecklingen i kanske oförutsedda riktningar, dvs det mångtydiga som möjliggör associationsbanor inom ett vidare perspektiv såväl rumsligt som kulturhistoriskt.

Analytisk potential

De retrospektiva teckenbildningarna är givetvis grundläggande för att kulturmiljöbeskrivningen skall kunna användas som ett antikvariskt planeringsunderlag. Ju fler modaliteter med hög kvalitetsgradering som finns representerade inom ramen för olika rumsliga

teckenbildningar med kulturhistoriskt innehåll, desto vidare kalkyleringsspektra som möjliggör utvärdering av flera olika typer av ingrepp på olika rumsliga nivåer med avseende till förmedlingen av det kulturhistoriska berättarinnehållet. Härigenom stärks också grunden för att på ett initierat sätt kunna utfinna alternativa förslag till hur planeringsproblemet kan lösas för att minimera intrångets reducering av möjligheten att förstå och uppleva miljöns eller byggnadens samlade berättarinnehåll. Detta betyder inte att alla modaliteter är lika centrala för att erhålla en fullgod operativ potential i alla enskilda fall, eftersom detta beror på vad det är för typ av miljö eller byggnad som avses och vad det är för kulturhistoriska berättarmotiv som ligger till grund för deras klassificering.

Exempelvis är det olika modaliteter som kan bli centrala om vi har att göra med ombyggnaden av en utgången industrianläggning med bevarad maskinpark å ena sidan eller om saken gäller en välbevarad herrgårdsanläggning å den andra. Karaktäriseringsmodaliteten torde ha en relativt mindre betydelse för att kunna förmedla en förståelse av industriprocessens tekniska framställningslogistik än vad den har för att åskådliggöra en herrgårdsbyggnads fasaduttryck. Men samtidigt kan karaktäriseringsmodaliteten tillsammans med en närmare beskrivning av ytskiktens nedsmutsning och spår av slitage samt ljus- och ljudförhållanden få avgörande betydelse för att kunna utfinna egenskaper som behöver bevaras för bibehållandet av samma industribyggnad som en återspeglings av usla arbetsförhållanden.

3.3.2.6 *Kulturhistoriskt analysunderlag*

Innebörd och semios

Denna beskrivningsmodalitet utgör en renodlat immateriell kategori, och kan betraktas som den betecknade dimensionen i planeringsunderlagets retrospektiva teckenbildning. Dess kvalitativa nivå bedöms med hänsyn till med vilken konkretion och aspektrikedom den kulturhistoriska kontexten åskådliggörs och med vilken relevans den kan relateras till det byggda rummets särart som ett specifikt historiskt livsrum. Beskrivningsmodaliteten syftar på alla olika typer av historiskt berättande uppgifter. Det kan vara en fristående bakgrundshistorik likaväl som del av en retrospektiv teckenbildning.

Om den kvalitativa graderingsnivån inte påverkas av dess faktiska relatering till det materiella rummet i framställningen, så bestäms den kvalitativa nivån samtidigt av i vilken utsträckning den bedöms kunna ge grund för en dylik rumslig teckenbildning, eller med andra ord det kulturhistoriska analysunderlagets potential som en "tolkningsnyckel". Med "tolkningsnyckel" avses de historiska uppgifternas möjliga användning som retrospektiva avsökningssinstrument vid analysen av det byggda rummet. Saken gäller deras förmåga att "läsa upp" associationsbanorna relativt förekomsten av olika komponenter, former och rumsliga relationer som "svarar" mot det kulturhistoriska innehållet.

Om tillvägagångssättet vid användandet av karaktäriserande metaforer för att hitta förmedlingar mellan rumsliga egenskaper och immateriella innehåll i mycket tar sin utgångspunkt i våra sinnliga och emotionella förnimmelser i vid mening, så avses i detta fall en delvis motsatt uttolkningsstrategi. I detta fall tas ansatsen mot specifika kulturhistoriska teman i syfte att explicit söka upp deras formuttryck som fysiska spår och rumsliga egenskaper.

Sambandet mellan den byggda miljöns rumsliga nivå å ena sidan och det kulturhistoriska analysunderlagets samhälleliga nivå å den andra är av betydelse vid bedömningen av det historiska beskrivningsunderlagets relevans. Detta betyder att bestämningen av det kulturhistoriska analysunderlagets relevans och potential som teckenbildande uttrycksinnehåll förhåller sig till vilken rumslig nivå som företeelsen befinner sig på och de berättarmotiv som legat till grund för dess klassificering.

Analytisk potential

Den givna operativa potentialen med en väl utvecklad beskrivning av den kulturhistoriska kontexten med nära anknytning till det byggda rummet, är att den förankrar planeringsunderlaget i en berättarkontext; givetvis förutsatt att den kulturhistoriska informationen legerats med det byggda rummets olika egenskaper. Detta betyder att var man än befinner sig i planeringsprocessens olika instanser och vilken typ av ingrepp det än är frågan om, representerar det kulturhistoriska analysunderlaget en grundläggande rationaliteten i ett kulturmiljövårdande bedömningsarbete, vilken just utgörs av miljöns kulturhistoriska berättarinnehåll.

Dessutom kan den retrospektiva informationen återbrukas i en ”andra semios” för vidare utredning av det kulturhistoriska innehållets rumsliga uttryck i samband med förslag till ingrepp, eftersom dessa kan inbegripa rumsliga anspråk som riktar uppmärksamheten mot sådana egenskaper som kanske inte finns explicit relaterade till det kulturhistoriska innehållet i planeringsunderlaget. På detta sätt representerar den kulturhistoriska informationen en ständigt närvarande möjlighet för att vidare uttolka dess rumsliga formuttryck, och ju mer substantiell och omfångsrik denna information är med referens till den aktuella miljöns eller byggnadens urvalsmotiv, desto större möjlighet att finna stöd för ytterligare fördjupade teckenbildningar. Denna situation kan uppträda i såväl det fortlöpande prövningsarbetet som i samband med framtagandet av en antikvarisk konsekvensbeskrivning.

4 OPERATIONALISERING

Kapitlet är indelat i två avsnitt. I den inledande framställningen (4.1) redogörs för det empiriska granskningsarbetets genomförande och operationalisering med genomgång av olika registreringsförfaranden och resultatbearbetningar i termer av variabelkategorier som systematiserats i olika datamatriser. I det nästkommande avsnittet (4.2) beskrivs den innehållsanalytiska metoden och dess relevans i detta arbete. Det är också här som operationaliseringens validitets- och reliabilitetsproblem behandlas.

De analysinstrument som använts vid kartläggningen av beskrivningsdiskursernas utveckling över tid, så som det återspeglas i de granskade planeringsunderlagen till byggnadsminnen och riksintressen, är av två slag; dels de tidigare beskrivna sex beskrivningsmodaliteterna (3.3.2), dels den kategoriindelade granskningsmanualen för registrering av ord- och utsagopositioner som närmare skall presenteras i detta kapitel. I denna kartläggning ingår även särskilda granskningar av råd och anvisningar till metoder för analys och beskrivning av klassificerade miljöer och byggnader samt övrigt textmaterial bestående av artiklar, konferensrapporter och utredningar. I detta fall är det frågan om ett tredje analysinstrument, som utöver referens till de sex beskrivningsmodaliteterna också inbegriper analyskategorier kopplade till avhandlingens begreppstriad samt värde- och upplevelsebegreppen.

Huvudsyftet har varit att utforska förekomsten av generella mönster i antikvarisk beskrivningsdiskurs över tid, ”filtrerad” genom avhandlingens begreppsbildning. I denna utforskning av planeringsunderlagen och metodanvisningarna har särskilt fokus lagts vid sökandet efter indikationer på i vad mån det förekommer ett ”ideografiskt” underskott eller inte inom detta praxisfält. Med ideografiskt menas i detta sammanhang att den enskilda byggnadens eller bebyggelsemiljöns särart som en berättande och upplevelserik resurs sätts i fokus; inte den faktiska miljön eller byggnaden reducerad till uttryck för samhällsövergripande mönster.²⁷⁹

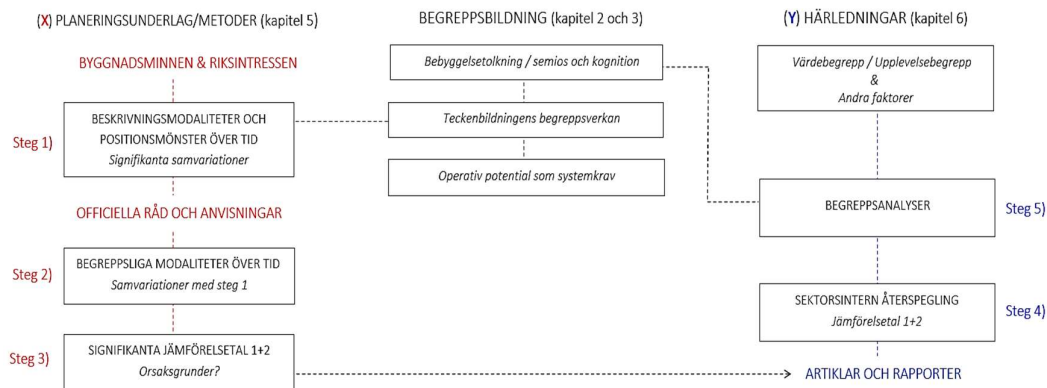
Granskningen av planeringsunderlagen har visat på signifikanta mönster över tid vad gäller de olika beskrivningsmodaliteterna. Vidare har jämförelser företagits mellan de kartlagda planeringsunderlagens beskrivningsmönster å ena sidan och granskningsresultaten av metod- och textstudierna å den andra. Härvid har framkommit såväl parallelliteter som icke-parallelliteter som indikerar att det skulle kunna föreligga en gemensam orsaksgrund. Denna orsaksgrund har i avhandlingen avgränsats till i vad mån (och på vilket sätt) värde- och upplevelsebegreppen *kan* ha haft (har) dimensionerande betydelse för beskrivningsdiskursernas utvecklingsmönster över tid, företrädesvis baserad på en teoretisk problematisering av deras konceptioner inom kulturmiljövårdsfältet. På denna punkt är det således frågan om teoretiskt grundade *delförklaringar*, vilket implicerar att det rimligen finns andra slag av orsaksgrunder av betydelse för diskursutvecklingen. Dessa omnämns också i avhandlingens avslutande del (6.2.1).

²⁷⁹ Med *Ideografisk* inriktning avses en forskning som syftar till att söka kunskaper om och beskriva det unika och särartade hos en miljö, ett objekt eller ett händelseförlopp, där förståelsen framstår som mer angelägen än att försöka härleda och förklara det som ett individuellt uttryck för något mer allmänt. *Nomotetiskt* i sin tur svarar mot en forskning som syftar till att söka kunskaper om det generella och allmängiltiga med bortseende från det unika och särartade, där reduceringen av det individuella till ett uttryck för något allmänt sätts i första rummet som kunskapssökandets mål.

De förändringar och konstanter i beskrivningsmönstren över tid som återspeglas i det granskade materialet kan exempelvis relateras till förändringar i den institutionaliserade kulturmiljövårdens samhällsuppdrag och den lagstiftning som reglerar fysisk planering och byggande. På denna punkt torde kulturminnesvårdens deltagande i den fysiska riksplaneringen under 60- och 70-talet, samt tillkomsten av miljökonsekvensbeskrivningar, haft betydelse för hur man inom kulturminnes(miljö)vården såg på uppdraget och dess krav på beskrivningsinnehåll. För övrigt inbegriper avhandlingen inte någon kritisk historisk metod i mer kvalificerad mening, syftande till att utfinna mer utvecklade historiska förklaringar till diskursutvecklingen, annat än inomsektoriella delförklaringar. Till detta förs också avslutande resonemang om möjliga samband med kunskapsteoretiska föreställningar avseende vad som är möjligt och relevant att söka kunskaper om och beskriva.

4.1 Undersökningslogistik och operationalisering

Grafen i figur 14 ger en schematisk återgivning av de empiriska undersökningarnas olika steg. Dessa moment svarar mot utforskningsarbetets olika ansatser och ambitioner, vilka var för sig representerar olika resultat i ett kumulativt flöde från rent beskrivande till jämförande och förklarande. Det för alla analysmoment gemensamma, är att de tar sin utgångspunkt i avhandlingens integrerade begreppsbildning (gröna rutor) avseende miljö-/byggnadstolkningens flöde (semios) respektive teckenbildningens begreppsverkan (analytiska potential) och dess operativa ändamålsenlighet relativt varsamhetsprocessens kommunikativa systemkrav.

Figur 14. Begreppsbildningen och de empiriska utforskningsstegen

Grafen visar avhandlingens begreppstriad i grafens mitt och dess relation till de olika stegen i den empiriska utforskningen av mönster och samvariationer, dels mellan de två olika typerna av planeringsunderlag (byggnadsminnen och riksintressemiljöer), dels relativt råd- och anvisningar för planeringsunderlagens framtagning och utformning (steg 1–2). Här sker avslutningsvis (steg 3) en abstrahering där olika slag av signifikanta mönster och samvariationer mellan de tre olika analysinstanserna omvandlas till olika begreppsliga ”jämförelsetal”.

Dessa jämförelsetal förs sedan vidare för granskning med avseende till deras möjliga samband med hur man inom antikvarisk sektor och anknytande professionsfält direkt och indirekt reflekterat och diskuterat olika tolkningsperspektiv, värde- och upplevelsebegräppen respektive kulturmiljöunderlagens utformning (steg 4). I de avslutande

analyserna (steg 5) vidareförs resultaten av de föregående momenten som underlag till prövningen av beskrivningsproblemet, med specifikt fokus på värde- och upplevelsebegreppens konceptioner inom kulturmiljövårdsfältet som möjliga delförklaringar till beskrivningsdiskursernas utvecklingsmönster över tid. Att det föreligger ett generativt förhållande mellan ett beskrivningsinnehåll och dess begreppsliga grund ger sig självt, men frågan är i vilken utsträckning och på vilket sätt värde- och upplevelsebegreppens konceptioner påverkat beskrivningsdiskurserna.

4.1.1 Kartläggning av och förklaringar till diskursutvecklingen

Det utvidgade granskningsarbetet har syftat till att analysera de karterade planeringsunderlagens möjliga sambandsförhållanden med andra typer av analysinstanser²⁸⁰ med avseende till sektorsinterna begreppsbyggnader och tolkningsperspektiv, så som detta kommer till uttryck i råden och anvisningarna och det övriga textmaterialet (tidskrifter, utredningar och konferensrapporter). Resultatet av de integrerade analyserna av förekommande eller icke förekommande parallelliteter ger utgångspunkt för de avslutande resonemangen om möjliga orsaksgrunder, företrädesvis med referens till avhandlingens teoretiska problematisering av värde- och upplevelsebegreppens inomsektoriella konceptioner. För övrigt noteras att dessa kritiska analyser av kulturmiljövårdens tillämpade värde- och upplevelsebegrepp också ingår som ett led i avhandlingens försök att utfinna en bättre förståelse för tolknings- och beskrivningsuppgifternas problem och möjligheter.

4.1.1.1 Granskade handlingar och forskningsmoment

- *Planeringsunderlag (steg 1)*

Kartläggningen av planeringsunderlagens diskursutveckling har totalt omfattat omkring 6300 dokumentidor, fördelade på drygt 1000 besluts- och beskrivningsdokument till riksintressen och byggnadsminnen. Kartläggningen har resulterat i omkring 134,000 positionsbestämningar respektive 6036 modalitetsgraderingar. Om de sex beskrivningsmodaliteterna ger grund för en syntetiserad bedömning av det enskilda planeringsunderlagets kvalitativa nivå med avseende till dess samlade analytiska potential, så syftar det mer kvantitativt strukturerade granskningsmomentet till att klarlägga planeringsunderlagets beskrivningshorisonter (i termer av utsagopositioner) med avseende till förekomstgraden av olika fokus.

- *Officiella råd och anvisningar (steg 2–3)*

Urvalet av de officiella råd och anvisningar som blivit föremål för granskning i detta arbete omfattar 25 metodbeskrivningar för hur analys och beskrivning av kulturhistoriskt värdefulla miljöer och byggnader kan eller bör gå till, varav 13 med referens till kulturmiljö respektive 12 som handlar om byggnad.

²⁸⁰ Begreppet analysinstans används i detta arbete som beteckning för en bestämd grupp/typ/klass av informationsskällor, varav varje enskild informationskälla inom en bestämd analysinstans betecknas som analysenhet. I *Metodpraktikan* används i stället begreppet superanalysenhet för en grupp analysenheter som tillhör en viss klass. Men jag har valt *analysinstans*, för att tydligare skilja det från analysenhet i framställningen.

Operationaliseringen av detta granskningsarbete har strukturerats i form av 10 olika begreppsliga variabelkategorier, varav fem med direkt koppling till de tidigare relaterade beskrivningsmodaliteterna. De fem övriga är härledda ur avhandlingens begreppstriad och ingående antaganden om värde- och upplevelsebegreppens möjliga betydelse för den faktiska diskursutvecklingen.

Med ledning av de kartlagda indikationerna på underliggande (eller avsaknad) av begreppsinnehåll i metodanvisningarna prövas i detta utforskningsmoment också om det kan urskiljas signifikanta samband med de granskade planeringsunderlagen för vidare utforskning och underbyggnad. Detta har resulterat i ett antal s.k. ”jämförelsetal”, vilka i sin tur fungerat som ledmotiv i de efterföljande textanalyserna.

- *Övriga textstudier (steg 4)*

- Kultur(minnes)miljövård (1976–2004). Dessa textstudier har omfattat en genomgång av tidskriftens alla artiklar, varigenom en utsortering av artiklar med anknytning till avhandlingens forskningsproblem gjorts. Utsorteringen har resulterat i en närmare granskning av omkring 350 artiklar med sammanfattning av innehåll med tillhörande kommentarer. Därav har 119 artiklar blivit föremål för kvalitativa bestämningar med referens till avhandlingens olika begreppsmodaliteter i syfte att ge grund för översiktliga analyser.
- Konferens- och utredningsrapporter. För att kunna följa idébildning och debatt framåt i tiden efter 2004, har även en kategoriindelad granskning gjorts av 28 konferens- och utredningsrapporter, varav en del även hänför sig till tidigare perioder så långt bak i tiden som tidigt 1970-tal.
- Konstvetenskaplig bulletin, Konsthistorisk tidskrift och Byggnadskultur. Dessa tidskrifter har blivit föremål för en strukturerad genomgång omfattande perioderna 1969–2002, 1932–2010 respektive 1977–2004 i omnämnd ordning. Urvalet av artiklar med referens till forskningsproblemet i Konstvetenskaplig bulletin och Konsthistorisk tidskrift har kommenterats och kodats enligt det ursprungliga kategorischemat (bilaga 7). Av dessa har de artiklar som anknyter till miljö-/byggnadstolkningens problem sammanställts längst bak under primärkällor.

Detta utforskningsarbete har strukturerats i enlighet med de granskningskategorier som varit aktuella vid metodgranskningarna. Granskningen har syftat till att spåra upp om de framtagna ”jämförelsetalen” finns återspeglade i textmaterialet. Härigenom angör forskningsarbetet vad som skulle kunna rubriceras som den förklarande instansen. Saken gäller här i vilken utsträckning de urskilda beskrivningsdiskurserna och härmed associerade begreppsliga ”jämförelsetal” återspeglas i olika tolknings- och beskrivningsperspektiv inom kulturmiljövårdsfältet.

- *Värde-/Upplevelsebegrepp och andra faktorer (steg 5a)*

I detta avslutande forskningsmoment riktas särskild uppmärksamhet mot värde- och upplevelsebegreppens inomsektoriella konceptioner och tillämpningar, med avseende till i vad mån och på vilket sätt de (latent) kan ha haft en dimensionerande inverkan på

uppmärksamhetsfältet vid tolkningen och beskrivningen av en klassificerad miljö eller byggnad. I detta inbegrips en genomlysning av det officiella värderingsinstrumentets inre beskaffenhet och pragmatiska innebörder i termer av latent (möjliga) effekter i tillämpad antikvarisk praktik vid framtagning av antikvariska planeringsunderlag. Härutöver uppmärksammas också andra möjliga förklaringsgrunder till tolknings- och beskrivningsdiskursernas utveckling.

Kunskapsteoretisk faktor (steg 5b)

Avslutningsvis diskuteras möjliga kunskapsteoretiska komplikationer som kan ligga till grund för att begreppsbildningen ser ut som den gör, med avseende till vad som uppfattas som möjligt och relevant att söka kunskaper om och beskriva.

Variabeltänkandet som kvantitet och kvalitet

I *Metodpraktikan* (2012) framställs variabeltänkandet som det begreppsliga verktyg med vilket motsättningen mellan kvantitativa och kvalitativa utforskningsambitioner kan hanteras genom några enkla praktiska hjälpmedel som möjliggör att de kan kombineras på ett integrerat sätt för att kunna besvara olika frågor inom ramen för en sammanhållen forskningsdesign. Det praktiska verktyget utgörs av den sammanfattande *datamatrisen*, och tre så kallade byggstenar; *analysenheter*, *variabler* och *variabelvärden*. De framhåller också att variabelspråket även kan användas inom kvalitativt orienterade forskning.

*När det gäller variabelvärdena är ett klagande på sin plats. De empiriskt observerade variablerna kan registreras som tal eller siffror men också som bokstäver eller text. Termen 'variabelvärde' är därvidlag lite olyckligt eftersom ett variabelvärde kan vara mycket mer innehållsrikt än vad själva ordet antyder – ett variabelvärde kan till exempel vara en forskares samlade tolkning av människosynen i ett partiprogram, det vill säga resultatet av en sofistikerad idéanalys. Variabeltänkandet är alltså inte något som är aktuellt bara för siffror.*²⁸¹

Variabeltänkandet kan givetvis användas för både beskrivande och förklarande forskningsuppgifter. Samvariationen mellan olika variabler är av intresse i detta arbete då det gäller olika beskrivningsmodaliteter, bl.a. i fråga om modaliteterna Karaktärisering och Lokaltetsyntes och deras samlade betydelse för den rumsliga teckenbildningen. När det gäller de förklarande ambitionerna används också begreppen beroende respektive oberoende variabler, vilka enligt *Metodpraktikan* utgör en central distinktion, där således den oberoende variabeln tänkes kunna förklara den beroende variabeln.

Att analysinstansen råd och anvisningar betraktas som den oberoende variabeln är i det närmaste självklart, då dessa just framtagits för att påverka hur analysen och beskrivningarna av de klassificerade miljöerna och byggnaderna bör utföras. Det är också rimligt att förvänta sig ett betydande genomslag för de avsedda effekterna i antikvarisk praktik då de framtagits och spridits inom samma institutionella kontext som de granskade planeringsunderlagen.

²⁸¹ Esaiasson (2012) s.64f.

B ANALYSINSTRUMENT

Granskningen av analysinstanserna tidskriftsartiklar, konferensrapporter och utredningar syftar till att ge grund för prövande resonemang om innehållet i och den allmänna spridningen (eller icke-spridningen) av såväl olika tolknings- och beskrivningsperspektiv som konceptionen av värde- och upplevelsebegreppen inom kulturmiljövårdsfältet.

Att spåra upp signifikanta mönster

Avhandlingsarbetets försök att spåra upp mönster och anställa jämförelser över tid baserar sig inte på någon form av statistisk metodik. När begreppet signifikanta mönster används, syftar det således inte på någon bedömning grundad i en kvalificerad statistisk beräkningsmetod. Dessutom är det olika typer av mönster som behandlas som kvantitativa mönster över en tidslinje. Exempelvis rör det sig om inbördes kvalitativa graderings-tal mellan olika modalitetstyper respektive relativa frekvenser av olika positionskategorier. Vissa variabelvärden har också uppvisat sådana stora förekomsttal (inklusive icke-närvaro) att deras signifikans inte behöver prövas med någon statistisk beräkningsmetod.

4.1.1.2 Granskning av planeringsunderlag

a) Registreringsblankettens innehåll och tillämpning

[illegible]

Figur 15. Dela av registreringsblankett för granskning av planeringsunderlag

Kartläggningen av beskrivningsdiskursernas utveckling i besluts- och beskrivningsdokument inom de två analysinstanserna byggnadsminnen respektive riksintressen har omfattat en genomgång av drygt 6300 dokumentsidor. Denna utforskning har systematiserats i enlighet med en granskningsmanual, innehållande sammanlagt 58 olika ord- och utsagokategorier rubricerade som positionsvariabler i syfte att registrera deras kvantitativa förekomst och inbördes syntetisering i framställningen. Granskningsresultaten omfattar omkring 134,000 bestämningar. Blanketten (figur 15) innehåller även registreringsrader för olika typer av syntetiska konstellationer, dels mellan olika utpekade lokaliteter respektive mellan olika identifikationer, dels mellan lokaliteter och identifikationer. Till detta kommer en särskild gradering av identifikationspositionernas konkretionsnivåer.

Operationaliseringen har inte bara syftat till att utvinna data för översiktliga excelanalyser med sammanställningar av signifikanta mönster och förändringar över tid med avseende till *beskrivningshorisonter*. Med vissa begränsningar, kan man säga att dessa också kunnat fungera som prövningsgrund relativt den andra mer kvalitativt orienterade bestämningen av *beskrivningsmodaliteternas* graderingstal. I dessa ”mönsteranalyser” inbegrips jämförelser i vad mån det går eller inte går att urskilja samvariationer i beskrivningen av byggnadsobjekt respektive sammanhängande bebyggelsemiljöer. Dessa analysresultat ger vidare grund för prövningen av olika möjliga speglingar av det bakomliggande tolkningsteoretiska begreppsinnehållet till de kartlagda mönstren i beskrivningsdiskurserna. Dessa kopplingar till metodgranskningarnas (råd- och anvisningarnas) olika variabelkategorier görs i första hand relativt de kvalitativa nivåbedömningarna av beskrivningsmodaliteterna.

Positionsvariablernas olika kategorier är fördelade på 29 positioner för registrering av de immateriella kvaliteter som tillskrivs byggnaden eller miljön sorterade under rubriken *identifikation* respektive 29 positioner för registreringen av materiella och formmässiga egenskaper på olika rumsliga nivåer rubricerade *lokalitet* (materiell/rumslig aspekt). Häri ingår även s.k. *sekundära lokaliteter* avseende sådant som ljusförhållanden, ljud, synfält, m.m. Dessa positionsvariabler finns sammanställda på den särskilda registreringsblanketten enligt figur 15. Den närmare begreppsliga tillämpningen av positionerna återges i tabellmatrisen (tabell 2).

Längst ner på blankettsammanställningen finns en särskild uppställning av de sex olika *beskrivningsmodaliteterna* (*m-o-p-s-q-r*), vilka i granskningen tilldelats graderingsvärden (0–3), byggd på helhetsbedömningar av det samlade textinnehållets kvalitet avseende bredden och djupet i beskrivningens innehåll avseende respektive modalitetskategori. Graderingarna är att betrakta som närmevärden avseende beskrivningens sammansatthet och potential som begreppsverkan i en fortsatt semios i planeringsprocessens olika bedömningsinstanser; vilket tidigare redogjorts för (3.3.2). Dessa två olika typer av utforskningsmoment (förekomstgrad av utsagokategorier respektive kvalitativ nivågradering av beskrivningsmodaliteter) svarar mot olika utläsningstyper med olika grad av reliabilitet. På denna punkt har positionsregistreringarna en jämförelsevis högre grad av reliabilitet där utsagorna s.a.s. ligger direkt åtkomliga som avgränsade enheter på textytan. De kvalitativa nivågraderingarna av de olika beskrivningsmodaliteterna i sin tur bygger på en abstrahering av det samlade beskrivningsinnehållet, ett förfarande som givetvis har en lägre grad av reliabilitet (följdriktighet och kontrollerbarhet) i nivåbestämningarna.

B ANALYSINSTRUMENT

Tabell 2. Positionsvariablernas stipulativa tillämpningar

Identifikation		Stipulativa tillämpningar
1	Kulturhistoriskt värde	Tillämpningen inbegriper även utsagor som ursprungligt, välbevarat, original, etc.
2	Generella kriterier	
3	Autenticitet	
4	Pedagogiskt	
5	Sällsynt / Representativt	
6	Kvalitet	Skickligt, genomarbetat, hantverkskvalitet och dylikt värderande.
7	Upplevelserelaterade	
8	Symbol	
9	Tradition	
10	Kontinuitet	
11	Identitet	Rumsliga egenskaper/upplevelse av.
12	Miljöskapande	
13	Patina	
14	Konstnärlig kvalitet och -innehåll	
15	Arkitektonisk /Gestaltmässig /Rumslig kvalitet	
16	<i>Öppen</i> Upplevande, Karaktär, metafor, ...	Rumsliga egenskaper. Rumsliga egenskaper /upplevelse av. Utförande/Motivinnehåll / 141 (konkretion) såsom angivande av konstnär. Arkitektonisk egenskap / Kan också avse stadsplanemönster etc. / Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (28,33,41). Företrädesvis karaktäriseringar och upplevelser / Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (28,33,41).
17	Historiskt relaterade	
18	Arkitektur- och planhistoriskt	
19a	Bebyggelse-/byggnadsskick	
19b	Bebyggelse-/byggnadshistoria	
20	Bebyggelse-/byggnadsteknikhistoriskt	181(konkretion) kan avse "tidstypiskt", stiltermer, arkitektamn, etc. 191(konkretion) kan avse "tidstypiskt", miljötypologier, etc. Omfattar även landskapsförändringar. 19b1 (konkretion) vanligen bara tillkomsttid, ibland konkretionsnivå 2 då året för byggnadens/bebyggelsens tillkomst angivits / 19b1 (utan lokalitet) ibland upplysningar om försvunna byggnader och strukturer.
21	Tekn-/ind.hist	
22	Samhällshist	
23	Socialhist	
24	Personhist	
25	<i>Öppen</i>	
Lokalitet		Anslutning till eller delområde utanför miljön/objektet.
26a	Omgivning/sammanhang	
26b	Helhet/miljö ospecifik	
27a	Delmiljö	
27b	Plats, läge (specifikt), rumsbildning, stråk, etc.	
28	Form / struktur/komposition/gestalt, riktning, rumsliga samband, etc.	Även tomt, gårdsrum, torgrum, byplats, sockencentra, etc. Som enskild lokalitet alltid miljö resp. stadsplan, tomtindelning, plan-/bebyggelsemönster, anläggningsform, etc. Vid lokalitetssyntes kan (28) avse både den andra positionens form/komposition som dennas inverkan på (28). Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (15,16). Spår, lämningar, anläggning som inte är enskild byggnad, gator, broar, maskiner, kanaler, ruiner, etc. Kan innefatta mer detaljerade beskrivningar av utförande och form, samt elementära formangivelser avseende elementets sammansättning och dekorelement. Kan också avse lämningsområden, bestånd av flera enheter. Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (29b1). Bearbetad, omvandlad natur, vattenmiljöer, etc. Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (29a). Topografi, landskap, vegetation, skog/träd, flora, vatten, vindförhållanden.
29a	Element/komponent/anläggning/ etc.	
29b1	Anlagd natur: park, allé, odling, etc.	
29b2	Obearbetad natur: element, formationer, etc.	
29c	Ytskikt / ytlager/färg	
29d	Konstruktion / material	Även föremål Ljus, ljud, silt/synfält, blickfång, etc. Variation i tillämpningen kan förekomma relativt anläggningar (29a) och (31b) flyglar, ekonomibyggnader. By/miljö. Avser också uterum kopplat till byggnadsstruktur. Rumsliga relationer, även om inte fasader beskrivs. By/miljö. Som enskild lokalitet företrädesvis fasad/volym. Kan avse såväl enskilda som grupp av byggnader. Kan även avse våningstal/-höjd och storlek om signifikant i sammanhanget. Kan även avse textur och enkla formangivelser såsom snedtak, valmat tak, sadeltak, etc. / Vid lokalitetssyntes, kan (33) avse såväl den andra positionens (exp.vis 34) form/komp som dennas inverkan på (33). Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (15,16). Kan innefatta mer detaljerade beskrivningar av utförande och form, samt elementära formangivelser avseende byggdels sammansättning och dekorelement. Även spår i ytskikt. Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (36). Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (35). Ljus, ljud, synfält, visualitet, etc.
30	<i>Sekundär</i>	
31a	Byggnad/gård /anläggning ospecificerat	
31b	Byggnader/gårdar/bebyggelse / kvarter	
32a	Byggnad/gård/anläggning exteriör	
32b	Byggnader/gårdar/bebyggelse / kvarter	Enskilt alltid rumslighet. Vid lokalitetssyntes kan (41) avse både den andra positionens form/komp och dess inverkan på (41) / Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (15,16). Kan innefatta mer detaljerade beskrivningar av utförande och form, samt elementära formangivelser avseende byggdels sammansättning och dekorelement. Alla typer av tekniska installationer och maskiner från spisar och kakelugnar till sådana inredningsdetaljer som upphängningsanordningar, lampor, elledningar, armaturer, etc. Kan ibland inbegripa ytskikt såsom dekormålning och mer konstfulla inredningsnickerier såsom bröstpanel och kasettak / Variation i tillämpningen kan förekomma relativt 45. Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (44). Ljus, ljud, synfält, visualitet, etc.
33	Form / struktur/komposition/gestalt	
34	Bygghälsan / fasadelement /dekor	
35	Ytskikt/beklädnad/färg	
36	Konstruktion / material	
37	<i>Sekundär</i>	Enskilt alltid rumslighet. Vid lokalitetssyntes kan (41) avse både den andra positionens form/komp och dess inverkan på (41) / Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (15,16). Kan innefatta mer detaljerade beskrivningar av utförande och form, samt elementära formangivelser avseende byggdels sammansättning och dekorelement. Alla typer av tekniska installationer och maskiner från spisar och kakelugnar till sådana inredningsdetaljer som upphängningsanordningar, lampor, elledningar, armaturer, etc. Kan ibland inbegripa ytskikt såsom dekormålning och mer konstfulla inredningsnickerier såsom bröstpanel och kasettak / Variation i tillämpningen kan förekomma relativt 45. Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (44). Ljus, ljud, synfält, visualitet, etc.
38	Byggnad interiör	
39	Planlösning	
40	Rum	
41	Form / kompos	
42	Inredning / bygghälsan / utsmyckning	Enskilt alltid rumslighet. Vid lokalitetssyntes kan (41) avse både den andra positionens form/komp och dess inverkan på (41) / Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (15,16). Kan innefatta mer detaljerade beskrivningar av utförande och form, samt elementära formangivelser avseende byggdels sammansättning och dekorelement. Alla typer av tekniska installationer och maskiner från spisar och kakelugnar till sådana inredningsdetaljer som upphängningsanordningar, lampor, elledningar, armaturer, etc. Kan ibland inbegripa ytskikt såsom dekormålning och mer konstfulla inredningsnickerier såsom bröstpanel och kasettak / Variation i tillämpningen kan förekomma relativt 45. Variation i tillämpningen kan förekomma relativt (44). Ljus, ljud, synfält, visualitet, etc.
43	Installationer	
44	Ytskikt / färg	
45	Konstruktion / material	
46	<i>Sekundär</i>	
47	Bruk / användning	

B ANALYSINSTRUMENT

b) Identifikationspositioner

[illegible]

Figur 16. Identifikationsvariabler

De 29 första utsagopositionerna (1-25d), som sorterar under kategorin *Identifikation*, avser olika slag av upplevelserelaterade och historiskt berättande innehåll som tillskrivs det byggda rummet, med undantag för de första (3–6) som refererar till olika generella värdekriterier angivna som ”förstärkningsvärden” i Riksantikvarieämbetets officiella modell för den kulturhistoriska värdeanalysen. Det är också från denna modell som identifikationskategorierna hämtats, men inte med avseende till deras värderande begrepps innehåll som i den officiella modellen. Att den officiella modellen syftar till värdeanalys framgår av det uppenbara faktum att de rumsliga egenskaperna här lyser med sin frånvaro, dvs vad som i detta arbete benämns *Lokalitet* och som svarar mot matrisens efterföljande 29 positioner (26a-46).

Härutöver har flera *öppna positioner* tillförts, dels position (16) som kommit att fungera som en uppsamlingsplats för karaktäriserande utsagor och upplevelsesentiment, vilka i blankettsammanställningen även skrivits ut ordagrant i kommentarsfältet. Härutöver har fyra ytterligare öppna positioner tillförts avseende det historiskt tematiserade innehållet (25a-d); detta i syfte att möjliggöra urskiljandet av historiskt berättande innehåll med specifik koppling till aktuell miljö/byggnad som saknar representation i den officiella värderingsmodellen.

Genom de öppna positionerna har granskningsvariablernas samlade identifikationsavgränsningar således bibringats en viss flexibilitet, baserad på misstanken att det skulle kunna uppträda svårigheter att hitta relevanta positionskategorier. Dessutom har en ytterligare historisk kategori tillförts (19b), vilken svarar mot *bebyggelse- och byggnadshistoriska* uppgifter i de granskade texterna. Denna var relativt tidigt uppmärksammas som en väsentlig dimension (modalitet) i en antikvarisk beskrivning och som följaktligen också kommit att uppvisa en hög grad av positionsförekomst i det granskade materialet.

Beträffande de generella värdekriterierna (3–6) har dessa med visst undantag bibehållits i sin ursprungliga innebörd, då dessa bedömdes kunna uppvisa en riklig förekomst som explicita värderingskategorier i det granskade materialet.

I syfte att utvidga analysmöjligheterna av beskrivningsinnehållets diskursiva struktur har granskningens registreringsinnehåll kompletterats med identifikationsrelaterade *syntesbestämningar*. Dessa omfattas av fem tabellrader som svarar mot olika slag av relationer som varje enskild positionsbestämning kan ingå i. Som framgår av tabellsammanställningen (figur 16) är det frågan om såväl *identifikationsintern* syntetisering (*lsyn*) som de

båda identifikationssyntesernas olika slag av *lokalitetsrelaterad* syntetisering (*lsy-L*) och (*lsy-Lsy*).

Syntesbestämningarna ger bl.a. möjlighet att urskilja indikationer avseende i vilken utsträckning olika identifikationspositioner (och identifikationsynteser) är bundna till olika rumsliga dimensioner; antingen som kopplingar till enskilda lokalitetskomponenter eller associerade med lokalitetsynteser. Beträffande identifikationssynteserna blir det också möjligt att få en indikation på i vad mån olika typer av berättar- och upplevelseinnehåll finns integrerade i beskrivningen. Detta kan bl.a. vara av särskilt intresse om det är frågan om karaktäriseringar (16) eller specifikt arkitektoniska beskrivningar (15) kopplade till ett berättarinnehåll, samt i vad mån dessa synteser i sin tur refererar till lokalitetspositioner. Vidare ingår två tabellrader där det kan anges hur många enskilda identifikationspositioner som är legerade med en syntetisk lokalitet (*Lsy*) eller en sekundär lokalitet (*Lse*).

c) Lokalitetspositioner

Antal	26a	26b	27a	27b	28	29a	29b1	29b2	29c	29d	30	31a	31b	32a	32b	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
To																														
Lsy																														
L-I																														
Lsy-I																														
L utan I																														

Figur 17. Lokalitetsvariabler

Lokalitet som variabelkategori är av fundamental betydelse vid granskningen av planeringsunderlagens rumsliga teckenbildning, och kan sägas representera det som inom semiotiken benämns tecknets (potentiella) *uttryckssida*, utan vilken det beskrivna kulturhistoriska och upplevelserelaterade innehållet riskerar att förlora sin planeringsrelevans. En kulturmiljöbeskrivning utan rumsliga referenser kan givetvis representera en viktig uttolkningsgrund som ett analytiskt ingångsvärde (tolkningsnyckel) vid utfinnandet av rumsliga ”korrespondenser”, men har samtidigt en lägre grad av förutsägbarhet; dvs kalkyleringspotential med avseende till både rumsliga och kulturhistoriska konsekvenser relativt föreslagna förändringar.

Som framgår av sammanställningen i tabell 2 har struktureringen skett med en succession från helhet till delkomponenter-/aspekter, så långt möjligt med analoga indelningskategorier på de olika rumsliga nivåerna *miljö* (26a-30), *byggnadsexteriör* (31a-37) och *interiör* (38-46). De inledande kategorierna på respektive rumslig nivå (26ab-27a) – (31a-32b) – (38) representerar de mest abstrakta kategorierna för mängdningen av ospecificerade utpekanden i en beskrivning. Grundtanken med den analoga kategoriindelningen är att den skall möjliggöra en jämförelse mellan de olika rumsliga nivåerna med avseende till beskrivningsdiskurserna, vilket kan vara av intresse vid jämförelsen av planeringsunderlagen till byggnadsminnena med underlagen till riksintressena.

Vidare noteras de s.k. *sekundära positionerna* (30,37,46), vilka svarar mot sådana lokalitetsdimensioner på de olika rumsliga nivåerna som avser utsagor om ljusförhållanden, ljud, synbilder och andra slag av sinnligt registrerbara egenskaper. Slutligen uppmärksammas också de positioner som refererar till form/komposition (28,33,41), vilka representerar mer direkta återspeglings av i vilken utsträckning det förekommer uttryckliga

formbeskrivningar, dels som solitära formangivelser, dels som syntetisering med andra positioner, såväl med som utan kopplingar till identifikation. I likhet med identifikationsposition (16), som refererar till karaktäriserande utsagor, har även dessa formangivelser i blankettsammanställningen skrivits ut ordagrant i kommentarsfältet.

De syntetiska bestämningarna av de olika lokalitetspositionernas inbördes association i en beskrivning har i likhet med identifikationsvariablerna blivit föremål för en särskild registrering som förekomst i enlighet med de två tabellraderna i figur 17. Dels gäller det *interna* lokalitetspositioner som relaterats på olika sätt (*Lsy*), dels är det frågan om syntetiska lokalitetspositioner med *identifikationsanknytning* (*Lsy-l*). Härutöver ingår också en tabellrad som redovisar förekomsten av enskilda lokaliteter legerade med en identifikation (*L-l*) samt en tabellrad som redovisar solitära positioner utan identifikationsbindningar (*Utanl*).

Med dessa positionsindelningar och syntesbestämningar bedöms möjligheterna som goda att i termer av olika tabellkombinationer i den kvantifierade karteringen fånga upp och återspegla såväl beskrivningarnas rumsliga syntetiseringstendenser som deras bindning till ett identifikationsinnehåll. Detta ger också indikationer om den rumsliga teckenbildningens sammansatthet om dess utläsning dessutom görs i relief mot de olika beskrivningsmodaliteternas kvalitetsgraderingar.

d) Modaliteter

Beskrivningsmodaliteternas kvalitetsgraderingar (0–3) möjliggör en första sortering av olika beskrivningstyper med grund i avhandlingens begreppsbildning i termer av deras begreppsverkan i tolkningsprocessen. Detta ger också en kvalitativ utläsningsgrund till de kvantitativa analyserna av positionsmönstren och tillhörande syntetiska bestämningar. Modalitetsindelningen utgör också den begreppsliga utgångspunkten vid operationaliseringen av metodstudierna (råd och anvisningar) i syfte att kunna anställa analyser av förekommande samvariationer över tid med beskrivningsdiskursernas mönster som antikvariska planeringsunderlag till byggnadsminnen och riksintressen.

Under (3.3.2) har tidigare modaliteternas närmare innebörder klargjorts med referens till deras användningsmöjligheter i olika planeringsinstanser. Som associativa närmevärden exemplifierar uppställningen nedan det innebördsspektra som de olika graderingsnivåerna kan omfatta, där det i slutändan är den enskilda modalitetskategorin som bestämmer vilka delar av spektrumet som kan aktualiseras vid den kvalitativa analysen.

- 0 Icke-förekomst till försumbar
- 1 Begränsad till elementär (uppräknande/ospecifik/utpekande/allmän)
- 2 Konkret, specifik, formrelaterad, mönster, struktur, samband, föreställande, ...
- 3 Omfångsrik, aspektrik, mångdimensionell, uttrycksfull, associativt utvidgande, ...

Som framgår inbegriper respektive graderingsnivå ett kvalitativt aspektomfång med olika tillämpningsrelevans relativt vilken modalitetskategori som är föremål för samlad bedömning. Gällande gränsdragningarna mellan de olika nivåerna, har de trots deras vaghet bedömts som tillräckligt särskiljande som stödjande uppmärksamhetsfokus vid den kvalitativa taxeringen av respektive modalitetstkategori, och därmed också för en övergripande

kartering av tendenser i beskrivningsdiskursernas analytiska potential (begreppsverkan) över längre tidsspann.²⁸²

Modaliteternas åtskillnad och integration i graderingen

Indelningen i olika beskrivningsmodaliteter innebär förvisso en analytisk deformation av det som i en uttolknings-/beskrivnings- respektive utläsningssituation framträder som integrerade aspekter i ett kumulativt flöde med många gånger momentan samtidighet och associativa bindningar som en meningsbärande helhet. Exempelvis kan syntetiseringen av de enskilda elementen i en beskrivning med formbildande gestaltning framträda som ett resultat av en träffande karaktärisering. I dylikt fall är det svårt att särskilja den syntetiska modalitetens begreppsliga potential från den karaktäriserande utsagens underbyggnad av det rumsliga uppmärksamhetsfältet. Detta gäller också i det fall uppfattningen av en enskild miljökomponent förändras av en karaktäriserande utsaga, vilken i sin tur även kan påverka perceptionen av såväl den rumsliga helhet som den ingår i som dess bestämmande roll i denna helhet.

Med de två beskrivningsmodaliteter som refererar till det historiska innehållet befinner man sig i en något mindre flertydig situation med avseende till möjligheterna att avgränsa grunderna för deras respektive gradering i bedömningsförfarandet. Inom den bebyggelsehistoriska beskrivningsmodaliteten utgörs bedömningsgrundens huvudaspekt av i vilken utsträckning och med vilken konkretion de strukturella och rumsliga förändringarna åskådliggörs. Detta kan avgränsas som en specifik utvärderingsgrund, i de flesta fall avskiljbar från det kontextuella sammanhang som förändringarna refererar till.

Kategorin kulturhistoriskt analysunderlag, är den modalitet vars begreppsverkan kan graderas helt oberoende av övriga modaliteter, dvs vars bedömningsgrund entydigt kan avgränsas även i de fall den uppträder integrerat med övriga modaliteter i beskrivningen. Beskrivningsmodaliteten kulturhistoriskt analysunderlag, som avser alla typer av historiskt berättande uppgifter, graderas avseende sin begreppsverkan med särskilt hänsyn till uppgifternas konkretion och aspektrikedom samt deras kontextualitet med avseende till den klassificerade miljöns/byggnadens särart.

e) Blankettstöd för samläsningar och utläsningsstrategier

Registreringsarbetets kombination av utsagokategorier (positioner) och graderade beskrivningsmodaliteter möjliggör tillsammans med registreringsblankettens kommentarsfält och positionslittereringar i de granskade dokumenten aspektrika utläsningsmöjligheter. Som framgår av registreringsblanketten (fig.16) har registreringsarbetet även inbegripit redovisning av miljö-/byggnadstyp och planeringsdokumentens tillkomstår, samt en sammanställning av textinnehållets kvantitativa fördelning på historiska/byggnadshistoriska uppgifter respektive miljö-/byggnadsbeskrivningar.

Genom en relativ mängdningen av positionsfördelningarna är det möjligt att få en första översiktlig bild över olika tyngdpunkter i planeringsunderlagens beskrivningshorisonter grupperade i olika typer. Detta kan därefter ytterligare differentieras i enlighet med

²⁸² Graderingstalens uppmärksamhetsfokus skall läsas som exemplifieringar. Nivårelationen mellan 2 och 3 skall uppfattas som kumulativ, där aspekterna i nivå 3 utgör en förstärkning av aspekterna i nivå 2.

B ANALYSINSTRUMENT

beskrivningsmodaliteternas kvalitativa graderingar och blankettens konkretisationsangivelser för identifikationspositionerna i avsikt att utläsa mer avgränsade indikationer.

Blankettsammanställningen i sig har en pedagogisk funktion i det att den ger en visuellt överblickbar återgivning av excelfilernas innehåll och möjliga kombinationsmöjligheter i samband med formulerandet av olika analysstrategier med referens till olika slag av frågeställningar. I syfte att underlätta framtagningen av en ändamålsenlig analysstrategi relativt en specifik frågeställning kan också respektive modalitetskategori visuellt sammankopplats med olika positionstyper för mer direkta utläsningsinterferenser genom färgmarkeringar enligt blankettens exemplifieringar i figur 18. Bl.a. framgår att positionsaspekter av modalitetskategorin Miljö-/byggnadstolkning snabbt kan relateras genom grå färgställning. I exemplet har också en rosa färgmarkering tillförts för att signalera den karaktäriserande modalitetens koppling till position (16).

I samband med den ytterligare närläsning av planeringsunderlagen som företogs i syfte att gradera de olika beskrivningsmodaliteterna, har stöd också kunnat tas mot blankettens kommentarsfält, vilket innehåller en sammanfattande karaktärisering och bedömning av beskrivningsinnehållet. Dessutom har kommentarsfälten under respektive positionstyp nyttjats för utskrift av de ord och utsagor som i huvudsak refererar till karaktäriserande framställningar (pos 15,16) samt formbeskrivningar (pos 28,33,41).

[illegible]

Figur 18. Färgkodning för exemplifiering av samband mellan modaliteter och positioner

Vid en fortsatt mer finmaskig analys inom ramen för ett specifikt grupperat urval av planeringsunderlag kan granskningen om man så vill vidareföras genom jämförande analyser

B ANALYSINSTRUMENT

av de inrangerade planeringsunderlagens inbördes positionsmönster och syntetiska bestämningar. Om så nödvändigt eller intressant kan dessa ytterligare finfördelas genom jämförelser av utsagotyper. Detta kan göras dels med stöd av blankettsammanställningens kommentarsfält avseende positionerna (16,28,33,41), dels genom ytterligare sondering direkt i de granskade dokumenten där varje enskild positionering och syntetisering finns littererad i direkt anslutning till aktuella utsagor. Det är också en liknande gruppering och analysstrategi som tillämpats under (5.1.4).

4.1.1.3 Metod- och textgranskningar

Till skillnad från kartläggningen av beskrivningsdiskurserna, så som de kommer till uttryck i de granskade planeringsunderlagen till byggnadsminnen och riksintressen, är det i det följande frågan om uppfattningar och attityder kring hur klassificerade miljöer och byggnader bör/kan analyseras och beskrivas. Med detta övergår innehållsanalysen till att handla om en i huvudsak kvalitativ utforskningsmetod, där även graderingsförfarandet tillämpats med referens till avhandlingens begreppsbildning i syfte att ge en överblick av hur innehållet i de officiella råden och anvisningarna förändrats över tid. Sammantaget handlar det om 25 analysenheter.

Med analysinstanserna artiklar, utredningar och konferensrapporter överskrider det innehållsanalytiska angreppssättet. Här har syftet utvidgats till att spåra upp anknytande begreppsbildningar som i många fall saknar direkta referenser till forskningsobjektets tillämpningsfält. Denna spårning har bl.a. väglets av ambitionen att pröva värde- och upplevelsebegreppens konceptioner och utbredning inom kulturmiljövårdsfältet.

a) Registreringsblankettens innehåll och tillämpning

A	B	C	D1-3			E1-2		F1-2		G
År	Miljö	Byggnad	Anföringstyp		Metod	Teori		Proveniensi		
			D1 Beskrivande	D2 Förebildlig	D3 Kritisk	E1 H-fok	E2 S-fok			F1 H-fok

H1-2		I1-2		J1-2		K1-3		L1-2		M1-9									
Tolkningsprocess Semios		Beskrivning Teckenbildning		Processsystem		Syntes		Värdebegrepp		Syntes									
H1 H-fok	H2 S-fok	I1 H-fok	I2 S-fok	J1 H-fok	J2 S-fok	h	i	j	L1 H-fok	L2 S-fok	h	i	j	n	p	r	t	v	x

N1-2		O1-9						P1-2		Q1-9						R1-2		S1-9															
Upplevelse Inlevelse		Syntes						Karaktersisering		Syntes						Lokalitet Form		Syntes															
N1 H-fok	N2 S-fok	h	i	j	l	p	r	t	v	x	P1 H-fok	P2 S-fok	h	i	j	l	n	r	t	v	x	R1 H-fok	R2 S-fok	h	i	j	l	n	p	r	t	v	x

T1-2		U1-9						V1-2		W1-9						X1-2		Y1-9														
Miljö-/byggnads- historik		Syntes						Kulturhistoriskt analysunderlag		Syntes						Miljö-/byggnads- tolkning		Syntes														
T1 H-fok	T2 S-fok	h	i	j	l	n	p	r	v	x	V1 H-fok	V2 S-fok	h	i	j	l	n	p	r	t	x	X1 H-fok	X2 S-fok	h	i	j	l	n	p	r	t	x

Figur 19. Del av registreringsblankett för granskning av råd och anvisningar och övrigt textmaterial

Kartläggningen av rekommenderade metoder (perspektiv) för analys- och beskrivning av byggnadsminnen (klassificerade byggnader) och riksintressen (klassificerade kulturmiljöer) över tid har genomförts genom kategorisering av 10 olika begreppsliga variabelkategorier enligt tabell 3. Dessa har dels härletts ur avhandlingens beskrivningsmodaliteter omvandlade till begreppsliga variabelkategorier (P-R-T-V-X). Till detta har förts variabelkategorier härledda ur avhandlingens begreppstriad (H-I-J) och prövning av värde- och

upplevelsebegreppens (L-N) betydelse för den faktiska diskursutveckling som granskningen av planeringsunderlagen och den metodologiska rådgivningen givit vid handen.

Tabell 3 Begreppsmodaliteter

<i>Begreppstriaden</i>	<i>Kritiska begrepp</i>	<i>Beskrivningsmodaliteter (som begrepp)</i>
H Tolkningsprocess/Semios	L Värdebegrepp	P Karaktärisering
I Beskrivning/Teckenbildning	N Upplevelse/Inlevelse	R Lokaltet (komponent resp. syntetisk lokalitet)
J Processystem		T Miljö-/byggnadshistoria
		V Kulturhistoriskt analysunderlag
		X Miljö-/byggnadstolkning

Råd och anvisningar

Detta material är av lite olika natur, och inbegriper inte bara det som är att betrakta som rådgivning av handboks-karaktär med tydliga anvisningar för hur själva planeringsunderlagen bör gestaltas med avseende till innehållet och dess formgivning. Här förekommer också resonerande texter kring själva undersöknings- och analysarbetet, exempelvis vad som skall uppmärksammas avseende kulturmiljöns eller byggnadens historiska berättarinnehåll och materiella struktur eller hur värderingsförfarandet bör gå till.

Övrigt textmaterial

Utforskningen av det övriga textmaterialet har genomförts som jämförande analyser relativt de föregående utvunna ”jämförelsetalen” avseende signifikanta beskrivnings- och begreppskategorier. Denna undersökning bygger på en motsvarande kategoriindelad extrahering av olika utsagor relativt de begreppskategorier som tillämpats vid utvinningen av olika begreppsmönster ur de officiella råden och anvisningarna.

Oaktat begränsningarna i materialets omfång, sektoriella representativitet och jämförelsemöjligheter över tid, representerar dessa analysinstanser samtidigt en typ av informationskällor där det är möjligt att finna explicita uppgifter om både förhärskande och alternativa begreppsbildningar och uppfattningar med referens till miljö-/byggnadstolkningens och beskrivningsmetodikens problem.

b) Modaliteter som begrepp

De ovan angivna begreppsvariablerna (H-X) inbegriper graderingstalen (0–3) som närmevärden av det kvalitativa innehållets utvecklingsgrad som kvantitativt överförda graderingsnivåer. Begreppskategoriernas kvalitativa nivå/relevans och differentiering/omfång relativt avhandlingens begreppsbildning har bedömts enligt följande skala och med hänsyn till efterföljande aspekter:

- 0 icke-förekomst till försumbar
- 1 ospecifik/ svag relevans /elementär/ allmän
- 2 relevant till god
- 3 välutvecklad till omfångsrik

Respektive begreppskategoriens kvalitativa nivå/relevans och differentiering/omfång relativt avhandlingens begreppsbildning bedöms med särskild hänsyn till följande aspekter:

B ANALYSINSTRUMENT

- H Semios (tolknings-/teckenprocess)
 - Beskrivning av tolkningsprocessens teckenbildande funktion som mental process relativt det byggda rummet, dvs det mentala hantverket som ett kumulativt form- och meningsbygge.
 - Uppmärksammande av olika kognitionskapaciteter i det mentala teckenflödet.
- I Planeringsunderlagets teckenstruktur
 - Uppmärksammandet av den rumsliga teckenbildningens integrerade grundelement (identifikation – lokalitet respektive deras syntetisering), samt med hänsyn till
 - vilka olika slag av fortlöpande informationsnyttjande det underbygger, dvs planeringsunderlagets analytiska begreppsverkan.
- J Processsystem
 - Systemmedvetandet som sådant och de systemkrav som urskiljs i varsamhetsprocessen.
 - I vad mån denna medvetenhet relateras till planeringsunderlagets teckenstruktur och semiosen.
- L Värdebegrepp
 - Begreppsperspektiv.
 - Tillämpning som arbetsinstrument.
- N Upplevelse/Inlevelse
 - Upplevelsens begreppsliga typomfång.
 - Upplevelsens/Inlevelsens relatering som en teckenbildande potential.
- P Karaktärisering
 - Karaktäriseringens begreppsliga typomfång.
 - Karaktäriseringens relatering som en evokativ teckenbildande potential.
- R Lokalitet
 - Differentiering i olika typer av lokaliteter från utpekande till syntetiska och välutvecklade formbeskrivningar.
 - Visuella sammanhang och funktionella relationer.
- T Miljö-/byggnadshistorik
 - Graden av inblick i miljöns/byggnadens materiella och rumsliga särart som förändringar över tid.
 - Bebyggelsehistorikens referenser till historiska orsaksförhållanden.
- V Kulturhistoriskt analysunderlag
 - Bredden och djupet i den framställda kulturhistoriska kontextbeskrivningen.
 - Konkretionen i den kulturhistoriska beskrivningens anknytning till det byggda rummets särart.
- X Miljö-/byggnadstolkning
 - Framhållandet av det kulturhistoriska berättarinnehållets syntetisering med den byggda miljön som en rumsligt relaterad berättarkategori.
 - Aspektrikedomen i den anmodade historiska teckenbildningens möjliga syntetisering via olika rumsliga egenskaper och karaktäriseringstyper.

Graderingstalen skall betraktas som närmevärden, möjliga att använda för en strukturerad av mönster över tid som en schematisk återspeglning av begreppsutvecklingens tendenser, om än med breda penseldrag. Dessa kan i sin tur användas som ”jämförelsetal” i

relief mot beskrivningsdiskursernas utvecklingsmönster för bestämning av eventuella samvariationer.

c) Användningsmöjligheter

Med grund i de företagna granskningarna och sambandsanalyserna, syftar framställningen till att identifiera ett antal signifikanta begreppskategorier och sambandsförhållanden i termer av olika ”jämförelsetal” för vidare granskning av forskningsresultatens sektorsinterna återspeglings i tidskriftsmaterial, konferenser och utredningar (6.1). Vidare tillkommer mer prövande resonemang, bl.a. med referens till frågan om värde- och upplevelsebegreppens inflytande på beskrivningsdiskursens utveckling över tid (6.2), vilket i sin tur också aktualiserar mer övergripande frågeställningar kring förekomsten av kunskapsteoretiska komplikationer.

Registreringsresultaten kan användas på olika sätt. Vad gäller analysinstansen råd och anvisningar är det givetvis i första hand de skuggade kategorierna (P, R, T, V, X) som är av särskilt intresse för att möjliggöra jämförelser med resultaten av planeringsunderlagens granskning. Beträffande kategorierna (H, I, J), kan man rimligen räkna med representation för de två sista (I, J) i de granskade råden och anvisningarna, vilka således svarar mot i vilken utsträckning analys- och beskrivningsråden är relaterade till den rumsliga teckenbildningens och varsamhetsprocessens problem. Dessa kan också uppträda tillsammans i samband med diskussioner och idébildningar i det övriga textmaterialet kring planeringsunderlagens operativa ändamålsenlighet. Beträffande kategorierna (L, N) torde man kunna räkna med att dessa uppträder i det övriga textmaterialet, men kan avseende värdebegreppet rimligen också uppträda vid granskningen av råd och anvisningar, om än inte från en kritiskt diskuterande horisont i första hand.

Det kan redan här förutskickas att resultaten av de genomförda granskningarna av planeringsunderlagen visar på delvis signifikanta samvariationer mellan modaliteterna Karaktärisering och Lokalisering med höga graderingar, vilket dessutom tycks samvariera med höga graderingar för modaliteten Miljö-/byggnadstolkning. Härmed finns det motiv för att vidare undersöka hur dessa begrepp behandlats eller inte behandlats i textmaterialet och råden och anvisningarna, i synnerhet då dessa exempel på samvariation är mycket begränsat i de granskade planeringsunderlagen.

d) Möjliga delförklaringar

Avhandlingen inbegriper två kritiska uppgifter av betydelse för underbyggnaden av en utvidgad tolkningsrepertoar och utfinnandet av möjliga delförklaringar till beskrivningsproblemet. Dels handlar det om en närmare analys av kulturmiljövårdens etablerade värdebegrepp och tillämpningar, dels gäller saken det sinnliga upplevandet i antikvarisk praktik.

Värdebegreppet är i detta utforskningsmoment relaterat till dess påverkan på upplevelsebegreppets konception inom den institutionaliserade kulturmiljövården. Här undersöks deras samlade tendens att överskugga betydelsen av (tilltron till) de sinnliga upplevelsesentimenten vid analysen och beskrivningen av den byggda miljöns former och

uttrycksinnehåll. Examinationen fokuserar det etablerade värdebegreppets inre konstitution som tankestruktur.

4.2 Metodteoretiska överväganden

De kvantitativa respektive kvalitativa operationaliseringar som väglett det empiriska undersökningsarbetet skall i följande kapitel bli föremål för problematisering med referens till allmänna forskningsteoretiska frågeställningar såsom intersubjektivitet, validitet och reliabilitet.

För detta ändamål tas stöd mot en redogörelse för innehållsanalysens metodteoretiska konception, så som den återges i två metodhandböcker från 2012 och diskuterades i konferensuppsatser vid det nordiska symposiet om innehållsanalys 1979. De metodteoretiska arbetena utgörs av *Metodpraktikan* (2012) och *Textens mening och makt* (2012), samt två konferensuppsatser publicerade i rapporten *Utveckling av innehållsanalytisk metod* (1981). I dessa arbeten behandlas bl.a. innehållsanalysens reliabilitetsproblem och gränssnittet mellan kvantitativ och kvalitativ metod. Med utgångspunkt från redogörelsen för innehållsanalysens metodteoretiska begreppsbildning, redovisas avslutningsvis de validitets- och reliabilitetsproblem som föreliggande operationalisering brottats med.

4.2.1 Innehållsanalys

4.2.1.1 Kvantitativ kontra kvalitativ innehållsanalys

Den innehållsanalytiska metoden utvecklades i USA under 1950-talet som ett sätt att handskas med masskommunikationens omfattande informationsmängd. Själva tekniken går ut på att hitta relevanta kategorier för olika typer av utsagor, vilka sedan resulterar i ett kodningsschema med vilket man sedan går igenom texterna för kvantifieringar av förekomst, där tanken således var att stor förekomst av en viss utsagotyp återspeglar dominans för vissa uppfattningar, attityder eller ideologiska föreställningar inom ett visst verklighetsområde. Detta betyder att kvalitativa observationer omvandlas till kvantitativa förekomstdata. Kritiken mot denna extrema variant av innehållsanalys med dess objektivitetsanspråk har lett till modifieringar och mer nyanserade uppfattningar.

Vid det nordiska symposiet för utveckling av den innehållsanalytiska metoden som hölls 1979, och som samlade forskare med intresse för innehållsanalytiska teori- och metodproblem, framfördes också kritik mot den klassiska innehållsanalytiska metoden från olika utgångspunkter. I sin inledande sammanfattning av konferensrapporten framhöll Lowe Hedman bland annat att tillförlitligheten (reliabiliteten) ofta prioriteras i de innehållsanalytiska studierna på bekostnad av andra vetenskapliga värden.²⁸³ Vad gäller den klassiska frågan om åtskillnaden mellan kvalitativ och kvantitativ analys är det särskilt en uppsats av Olle Findahl och Birgitta Höijer vid Publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Radio som är av intresse.

I deras uppsats *Den kvantitativa innehållsanalysens språksyn och datateori – en kritik*, är det kvalitativa utforskningsmomentet med dess subjektiva moment ständigt närvarande,

²⁸³ Hedman (1981) s.7.

även i de fall det är frågan om den traditionella kvantitativa innehållsanalysen. I strid med den traditionella kvantitativa innehållsanalysens krav att det enbart är det manifesta innehållet som det skall tas hänsyn till vid registreringen, hävdar de att bedömningsproblemet uppträder redan vid registreringen och att texten måste tolkas, där betydelsen inte är något som uppträder i ett vakuum av sig självt – vilket ger grund för deras språkfilosofiska kritik och nothänvisning till hermeneutikens klassiska tolkningscirkel.

Risken är då stor att man tappar bort helheten och det är stor risk för att man bara bedömer det som är direkt iakttagbart och kvantifierbart. Andra viktiga aspekter av innehållet som relationer och samband mellan delarna kan sällan klassificeras och isoleras i enkla kategorier eftersom de skapas av helheten och måste bedömas utifrån en helhetsbetraktelse.²⁸⁴

I föreliggande arbete har åtkomsten till utsagornas inbördes sammanhang delvis kunnat underbyggas på en översiktlig nivå genom tillförandet av olika synteskategorier inom och mellan de olika huvudkategorierna lokalitet och identifikation. Men det är först med stöd av olika beskrivningsmodaliteter som detta kunnat överbryggas för stärkandet av validiteten i de övergripande analyserna. Samtidigt bör det noteras att den kvantitativa förekomsten i sig kan vara av intresse, exempelvis om man är intresserad av vilken rumslig nivå som dominerar beskrivningen av en byggnad eller en miljö; är det ospecifika utpekanden eller enskilda komponenter och detaljer som är föremål för störst intresse, eller är det formbeskrivningar och syntetisering av de enskilda positionerna till större helheter.

Innehållsanalysens reliabilitet

I grunden handlar de s.k. ”mättekniska” frågorna om undersökningarnas validitet och reliabilitet, frågeställningar som Gunnar Andrén vid Filosofiska institutionen vid Stockholms universitet behandlar i sin uppsats *Reliabilitetskriteriet och de tre innehållsanalyserna*, där just kravet på reliabilitet ställs i relation till vad det är för typ av innehållsanalys som genomförs. Hans slutkonklusion är att kravet på reliabilitet ofta är ofruktbart med avseende till att resultatet av kodningen skall vara oberoende av vem det är som utför dem när det gäller semantisk innehållsanalys och vissa former av pragmatisk innehållsanalys. Det är således inte givet att alla typer av innehållsanalytiskt resultat skall kunna upprepas med samma resultat för att kunna tillskrivas tillförlitlighet. Härvid skiljs på tre olika typer av språkanvändning.

De påståenden som endast handlar om själva de språkliga uttrycksmedlen är syntaktiska. De påståenden som säger någonting om vad språkanvändningen refererar till eller om vad den har för begreppsligt eller propositionellt innehåll – nota bene utan att säga någonting om själva innehållet en viss person eller grupp anser att den har – är semantiska. De påståenden som säger någonting om sändaren eller mottagaren, eller säger någonting om hur någon annan person eller grupp uppfattar eller reagerar på språkanvändningen, de är pragmatiska.²⁸⁵

²⁸⁴ Findahl och Höijer (1981) s.159f.

²⁸⁵ Andrén (1981) s.32f. Typåtskillnaden görs med referens till Charles Morris arbete *Foundation of the Theory of Signs* från 1938 som den första systematiska redogörelsen för denna begreppsbildning.

Idealet att kodarens inflytande så långt möjligt skall elimineras sätts i samband med det naturvetenskapliga forskningsidealet, där forskarens frånvaro vid datainsamlingen ses som ett ideal. När det gäller semantiska innehållsanalyser, vilka förutsätter tolkning och förståelse av det analyserade materialet, framhålls tvärtom att man i stället skall utnyttja kodarens kunskaper, färdigheter och förståelseförmåga. Om det positionsorienterade granskningsförfarandet kan sägas ha en förhållandevis god reliabilitet, så inbegriper även detta semantiska överväganden där det ibland varit svårt att särskilja vissa kodningskategorier på ett enhetligt sätt. I den modalitetsorienterade granskningen i sin tur är reliabiliteten givetvis lägre, där uttolkningen med tillhörande graderingar är direkt beroende av en specifik begreppsbildning som inte utan vidare kan tillämpas av någon annan forskare på ett initierat sätt med likvärdigt resultat.

Vare sig vid utfinnandet av modaliteternas innebörder och graderingar som ”mätinstrument” eller vid deras tillämpning i samband med uttolkningen av utsagohenheterna är det möjligt att uppnå en långt driven reliabilitet och intersubjektivitet. Detta beror också på det särskilda språkfilosofiska problem som de semantiska innehållsanalyserna är behäftade med, där även de enskilda orden och utsagorna kan vara svåra att ge en bestämd innebörd tagna var för sig.

Semantiska regler tillordnar begrepp till ord och i vissa fall även till längre uttryck. De flesta ord kan uttrycka flera olika begrepp; och i en del fall kan samma ord uttrycka många olika begrepp. Vilket begrepp som en ordförekomst uttrycker är beroende av den språkliga kontext och det sociala sammanhang som den ingår i. Vi kan då säga att de semantiska språkreglerna avgränsar varje sats, eller tillåten sekvens ord, en mängd av möjliga tolkningar.²⁸⁶

4.2.1.2 Användningsområden och modellering

Mönster och jämförelser

I handboken *Textens mening och makt* beskrivs innehållsanalysens olika slag av användbarhet, såsom ett instrument för grovsortering i breda kategorier eller i form av mer komplicerade klassificeringar i syfte att spåra upp mönster i större textmängder för jämförelser av texter från olika tidpunkter eller mellan olika texttyper. Det är också med dessa två sistnämnda syften som innehållsanalysen använts i detta arbete, vilken i sin tur modellerats på ett förhållandevis sammansatt sätt med avseende till olika slags kodningsscheman.

Sammantaget inbegriper den typ av innehållsanalyser som utförts i detta arbete inte enbart enkla kodningar av olika ord- och utsagotyper för sammanställning av deras relativa förekomst, utan också begreppsligt komplexa kodningar som tilldelats olika kvalitativa variabelvärden (som graderingstal). Med ökad komplexitet minskar rimligtvis också möjligheterna till oberoende reliabilitetstester, vilket enligt Metodpraktikan varje kvantitativ innehållsanalys värd namnet bör omfatta.²⁸⁷ Den enda möjlighet som i detta arbete stått till buds är det slag av intrasubjektiv kontroll som skett genom den förnyade genomgången av materialet med avseende till de olika beskrivningsmodaliteterna, vilken framtvingades genom behovet av mer differentierade graderingsmått.

²⁸⁶ Ibid. s.41.

²⁸⁷ Esaiasson (2012) s.274f.

I Metodpraktikan urskiljs tre olika kategorier av undersökningar där den kvantitativa innehållsanalysen används²⁸⁸, vilka också svarar mot de olika utforskningsmoment som varit aktuella i detta arbete.

- Dels urskiljer de sådana undersökningar som utgår från *beskrivande frågeställningar*, vilket således handlar om det studerade innehållet i sig, vilket i detta arbete svarar mot utforskningen av beskrivningsdiskursernas mönster och förändringar över tid.
- Den andra kategorin utgörs av frågeställningar som avser hur innehållet i det granskade materialet förhåller sig till någon typ av *normer*, dvs hur innehållet bör se ut relativt någon form av måttstock. Denna undersökningskategori finns också representerad i detta arbete där granskningen av det "faktiska" beskrivningsinnehållet strukturerats med avseende till olika beskrivningsmodaliteter (omvandlade till kvalitativa graderingstal), vilka bedömts konstitueras ett planeringsunderlags olika slag av möjlig analytisk begreppsverkan.
- Den tredje typen av undersökningar där innehållsanalysen kan användas tar sin utgångspunkt i *förklarande* frågeställningar, vilket också varit för handen i detta arbete genom frågan varför beskrivningsmönstret som det återspeglas i det undersökta materialet ser ut som det gör. Det är också denna frågeställning som bland annat (förmedlad som graderade indikatorer) ligger till grund för granskningen av råd- och anvisningar till analys och beskrivning av klassificerade miljöer och byggnader.

Beträffande det faktiska genomförandet av de kvantitativa innehållsanalyserna kan de två olika metodhandledningarna i det stora hela sägas ge likvärdiga beskrivningar. I *Textens mening och makt* ges en kort redogörelse för innehållsanalysens olika moment och användbarhet samt kritiken mot den. Handboken redogör för åtta olika slag av textanalyser, där innehållsanalysens metodik bedöms som teoretiskt väl avgränsad, till skillnad från kritisk diskursanalys som har en öppnare inriktning.

I föreliggande arbete inbegrips också en enklare form av kritisk diskursanalys. Dels gäller det de inomsektoriella begreppsanalyserna med referens till värde- och upplevelsebegreppens (teoretiskt möjliga) påverkan på diskursutvecklingen, dels förekomsten av utomsektoriella influenser med avseende till uttalade regelsystem som legitimerar olika typer av kunskaper som giltiga och andra inte, där också det utsagda uppmärksammas – vilket är att betrakta som den kvantitativa innehållsanalysens raka motsats.

Rimligen är det inte heller något som hindrar att innehållsanalysen övergår till diskurskritiskt orienterade frågeställningar, exempelvis avseende "det icke utsagda", vilket sålunda ligger bortom innehållsanalysens räckvidd.

Det som söks /i innehållsanalysen/ är manifesta inslag i texter, dvs sådant som uttrycks explicit. Men sökandet efter manifesta inslag kan också användas för att komma åt det inte fullt utsagda. Att det existerar en jämförelsevis detaljerad samsyn på vad metoden innebär betyder inte att man inte kan modifiera den utifrån sina syften. Det görs också och det är lätt att se att innehållsanalyser t.ex. kan glida över i idéanalyser eller analyser inspirerade av kritisk lingvistik (se kapitel sju) och att det finns mellanformer. Man kan

²⁸⁸ Ibid. s.199f.

*också med fördel förena innehållsanalys med andra slag av analyser av samma material.*²⁸⁹

Modellering av analysinstrumenten

Bergströms & Boréus' beskrivning av tillvägagångssättet är förhållandevis uttömmande med exemplifieringar av de olika stegen, inbegripet en del komplikationer som här skall uppmärksammas. För granskningsarbetet måste först och främst ett analysinstrument konstrueras.

*Ett vanligt sådant instrument kallas vid manuell analys för kodschema. Ordet 'kod' i 'kodschema', 'kodare' och 'dubbelkodning' har att göra med att förekomsten av någonting i texter, t.ex. vissa ord, ofta noteras med hjälp av en sifferkod ... Kodschemat talar om i detalj vilka noteringar som skall göras i de analyserade texterna. Till mer komplicerade kodscheman hör ofta en separat kodningsinstruktion som beskriver hur bedömningarna skall göras i tveksamma fall.*²⁹⁰

Det som noteras i de granskade texterna kallas *kodningsenheter*, dvs de ord- och utsagotyper som skall räknas. Kodningsenheternas varierande egenskaper kallas för *variabler*, vilket varit aktuellt avseende såväl de olika positionskategorierna som graderingen av beskrivnings- och begreppsmodaliteterna. Begreppet *analysenhet* å sin sida avser den textenhet som behandlas separat, i föreliggande arbete svarande mot de enskilda planeringsunderlagen och övrigt textmaterial. Efter bearbetning av materialet och resultatet föreligger klart kan det analyseras på olika sätt.

*Ett vanligt och enkelt sätt är att räkna fram frekvenser av kodningsenheterna, dvs räkna samman alla noteringar för något. Forskningsfrågan kan vara relaterad till frekvenser, t.ex. hur många gånger uttryck av ett visst slag förekommer i materialet. Man kan också vara intresserad av relationer mellan kodningsenheterna, t.ex. korrelationer, samvariationer. Mer avancerade statistiska analyser, t.ex. faktoranalyser, kan göras av resultaten, vilket dock förutsätter att kodningen har planerats så att det möjliggör det.*²⁹¹

Kommentar

Beträffande frekvenser och korrelationer har båda dessa frågeställningar varit aktuella inom analysinstanserna beslutshandlingar respektive dokumentationer till byggnadsminnen samt riksintressebeskrivningar, där samvariationsanalyserna dessutom i viss utsträckning utförts relativt analysinstansen råd och anvisningar. I detta fall övergår utforskningen till frågor om generativa orsaker avseende beroende och oberoende variabler.

Det enda utforskningsmoment där analyserna kan karaktäriseras som renodlade kvantitativa innehållsanalyser är summeringen av de olika positionskategoriernas förekomstantal. Dessa har omvandlats till inbördes relativa tal avseende olika beskrivningshorisonter för såväl hela den granskade perioden som för de förändringar som kan utläsas. För detta ändamål har använts både tabelluppställningar och cirkel- och linjediagram. Avseende

²⁸⁹ Bergström & Boréus (2012b) s.11.

²⁹⁰ Ibid. s.64f.

²⁹¹ Ibid. s.54f.

beskrivningsmodaliteternas graderingstal har dessa nyttjats för övergripande analyser av både frekvenser och korrelationer mellan olika modaliteter och hur dessa förändrats över tid. Detta har skett i form av linjediagram och s.k. staplade diagram, vilka givit en god översikt över beskrivningsmönstrens utveckling med avseende till planeringsunderlagens analytiska potential. Det bör samtidigt noteras att de granskade planeringsunderlagen har en ojämn fördelning över tid inom respektive analysinstans. Detta har inverkat på linjegrafernas återgivning av trendkurvorna för de olika modalitetskategorierna, vilka därför skall läsas med grafisk försiktighet då de vid en snabb avläsning kan lura ögat att det är frågan om en återgivning av förändringsförloppets kurvaturer över homologa tidsintervall. Dessutom är det frågan om nyttjandet av den specifika polynomen av 4:de graden i trendåtergivningen, vilken då kan jämföras med en återgivning i enlighet med polynom av 6:e graden i bilaga 1.

Det har också varit möjligt att snabbt identifiera specifika korrelationer mellan de olika modaliteternas graderingsmönster i förhållande till olika frågeställningar, exempelvis i vilken utsträckning modaliteterna Karaktärisering, Lokalitetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning graderingsmässigt samvarierar. Det är också med utgångspunkt från dessa tre modaliteter som grupperingar gjorts för närmare analys av hur dessa är integrerade som utsagoenheter (5.1.4).

Avslutningsvis skall de kritiska reflektioner som görs i *Textens makt och mening* kort relateras avseende innehållsanalysens möjliga brister och relevans i detta arbete. De är av fyra olika slag enligt följande:

- Kvantifiering är inte alltid lämpligt.
- Betoningen av det manifesta innehållet görs på bekostnad av det outtalade.
- Hårt strukturerad analysteknik som inte tillåter texterna att "tala".
- Tendens att lägga för lite vikt vid sammanhangets betydelse, som kan ge validitetsproblem.

På den första och fjärde punkten avser problemet att det i många sammanhang inte är det viktigaste hur många gånger något sägs, utan hur och i vilket sammanhang det sägs, vilket givetvis berör den positionsorienterade utforskningen. Saken i detta sammanhang beror på vad det är för utforskningsfrågor man gör anspråk på att kunna besvara, vilket i detta arbete utgörs av ambitionen att få ett grepp om planeringsunderlagens beskrivningshorisonter vad gäller förekomst av olika rumsliga nivåer och olika typer av identifikationer, samt i vilken utsträckning dessa är syntetiserade som rumsliga teckenbildningar.

Utläsningen av de olika modalitetskategoriernas förekomst och graderingsnivåer däremot är mer direkt relaterade till hur beskrivningshorisonterna kommer till uttryck som utsagoenheter, och har i graderingsavseende ingen nödvändig koppling till hur många gånger dessa uppträder. I vissa fall kan exempelvis en strategiskt viktig utsagoenhet för att förstå det byggda rummet på ett aspektrikt sätt med avseende till en eller flera modaliteter vara avgörande för hela analysenhetens gradering, även om beskrivningen i övrigt visar låg representation på denna punkt.

Avseende det utsagda, berör detta egentligen inte den forskningsfråga som utreds inom dessa analysinstanser, där saken gäller det explicita uttryckets bedömda begreppsverkan

då det nyttjas inom en planeringskontext. Det är först längre fram som det utsagda (eller icke-förekomsten) blir föremål för intresse, vilket bl.a. utreds med referens till förekomsten av möjliga kunskapsteoretiska hinder.

Att kodsystelet tenderar att styra uppmärksamheten på ett sätt som gör att man också missar innebörder åtkomliga på den manifesta nivån, utgör givetvis en risk i förekommande typ av innehållsanalys med avseende till såväl den positionsorienterade som den modalitetsrelaterade utforskningen. Här bör dock uppmärksammas att det inte är de enskilda planeringsunderlagens särarter som står i fokus för intresset i de diskursiva översiktterna. Samtidigt noteras att positionsinstrumentet har en förhållandevis finstilt och komplex kategoriindelning som framtvingat en ytterst närgången läsning som minskat risken för detta förbiseende.

4.2.1.3 *Operationaliseringens validitets och reliabilitetsproblem*

Positionernas reliabilitetsproblem

I vissa fall har det varit svårt att särskilja positionsbestämningarna med avseende till hur en del utsagor skall insorteras, vilket följaktligen betyder att vissa typer av ord och utsagor ibland kommit att växelvis registreras under två olika positionskategorier. Ett exempel är det karaktäriserande uttrycket ”småskaligt”, vars positionstillämpning ställvis växlat mellan den karaktäriseringsrelaterade identifikationspositionen (16) å ena sidan och de formrelaterade lokalitetspositionerna (28,33) å den andra. Detta gäller också identifikationskategorin arkitektonisk kvalitet (15), som har en nära relation till de formrelaterade lokalitetspositionerna. Detta förhållande beror bland annat på att de relaterade positionerna ofta är intimt sammanvävda vid mer utvecklade arkitektoniska formbeskrivningar. Men avgränsningsproblemen har i första hand uppträtt inom lokalitetskategorin.²⁹² Förekomsten av dessa inkonsekvenser bedöms dock inte vara av en sådan omfattning och karaktär att de resulterat i några utslagsgivande systemfel då positionsanalyserna handlar om stora mängder. Därför får förekomsten av tvetydigheter och felregistreringar marginell effekt på det inbördes kvantitativa förhållandet mellan olika positioner.

Med något enstaka undantag inbegrips däremot inte något större reliabilitetsproblem med avseende till de olika lokalitets- och identifikationssyntesernas följdriktiga utläsningsbarhet i de granskade planeringsunderlagen, vilket för övrigt också gäller de olika teckenvariabler som sammanbinder identifikation och lokalitet. Vid sidan av de formrelaterade positionerna (28,33,41) och identifikationspositionerna (15) och (16) representerar de

²⁹² Svårigheter att i vissa lägen utfinna en entydig positionsbestämning berör i första hand lokalitetskategorin, exempelvis var skillnaden går mellan vad som är att betrakta som ett dekorelement (42) och vad som utgör ett ytskikt (44), vilket exempelvis kan vara svårt i det fall det är frågan om en konstfullt utformad tapet. Vidare har det uppstått osäkerhet om en beskrivning av en väggkonstruktion skall karaktäriseras som ett ytskikt (34) eller en konstruktion (35), exempelvis då det är frågan om en opanelad timmerbyggnad. När det gäller de komponentrelaterade positionerna (särskilt 34 och 42 för byggnad, och i viss utsträckning även 29a, 29b1, 29b2 för miljö) har de i en del fall upplevts som alltför allmänna. För position (42) exempelvis, som inbegriper såväl fast inredning som utsmyckning, betyder detta att sådant som listverk, dörrar, fönster, skåp och trappor insorteras under samma position som väggmålningar och andra slag av utsmyckningar. Motsvarande abstraheringsproblem gäller för (34), där det hade behövts en särskild position för exteriöra utsmyckningar/ornament. Däremot har position (29) utöver indelningen i miljökomponent (29a) ytterligare specificerats där anlagd natur (29b1) skiljts från obearbetad natur (29b2), detta därför att dessa kategorier bedömts som centrala vid beskrivningen av många riksintressen. Beträffande de formrelaterade lokalitetspositionerna, har dessa mycket nogsamt avgränsats till uttryckliga formbeskrivningar.

syntetiska positionsaspekterna dessutom centrala kategorier för återspeglings av möjliga rumsliga helheter. Det bör också noteras att kommentarsfälten i blankettsammanställningen nyttjats för ordagranna utskrifter av utsagor med referens till de formrelaterade lokalitetspositionerna (28,33,41) samt identifikationspositionerna (15) och (16).

Beskrivningsmodaliteternas graderingsproblem

Modalitetsbedömningarna inbegriper ett kvalitativt graderingsförfarande vars operationalisering inte kan göra anspråk på en helt säkerställd reliabilitet med avseende till entydighet i kategoriernas åtskillnad och följdriktighet i graderingsförfarandet. Vad gäller skalan 0–3, har dess kvalitativa innebörder formulerats på en mer allmän nivå med avseende till begreppsverkan för att vara tillämpbar för alla modaliteter. Här skiljs bl.a. på (1) Elementär begreppsverkan, (2) Föreställande begreppsverkan respektive (3) Associativt utvidgande begreppsverkan. Till respektive graderingsnivå har tillförts kompletterande kvalitetsaspekter för att underbygga deras tillämpbarhet inom de olika modaliteterna, vilka givetvis är av olika natur. Exempelvis har nivå (2) kompletterats med orden ”differentierad”. Konstateras att graderingsförfarandet öppnar sig för subjektiva bias. Detta förhållande accentueras av den stora textmängden och de olika slagen av beskrivningstyper som blivit föremål för modalitetsgraderingar, där det kan vara svårt att kvarhålla en rigorös konsekvens i bedömningsarbetet över längre perioder.

Mot bakgrund av dessa reliabilitetsproblem kan det bara bli frågan om närmevärden, vilka ger en första indikation om modalitetspektrumet och dess olika kvalitativa nivåer. Detta inte bara för att det är frågan om subjektiva bias, utan också för att de olika modaliteterna i en del fall befinner sig i ett inbördes katalytiskt meningsgivande ”interaktionsförhållande” svåra att särskilja. Till detta kommer ”mätinstrumentets” förhållandevis abstraherade innebördsspektra med mer eller mindre flytande nivågränser vid åtskiljandet av de olika graderingstalen. Trots detta blir den samlade bedömningen att förekomsten av kategorisammanblandningar och mätfel i graderingsarbetet med under- och överskattningar inte är av sådan omfattning att de kronologiska översikterna påverkats på ett mer genomgripande sätt.

Metodproblemen sammanfattade

Vare sig positionsregistreringens kvantitativa fördelningsmönster eller den kvalitativa graderingen av olika beskrivningsmodaliteter kan ge en fullgånge återspeglings av den faktiska beskrivningsdiskursen och variationsmönstren mellan olika enskilda planeringsunderlag. Vad som i första hand återspeglas är olika typer av beskrivningshorisonter och begreppsverkande utsagotyper relativt avhandlingens begreppsbildning, vilket möjliggjort jämförelser på en mer generell nivå där varje enskilt planeringsunderlags specifika innehåll förloras ur sikt då dessa ligger bortom forskningsuppgiftens aggregeringsnivå. Detta med undantag för den särskilda grupperingen av 48 planeringsunderlag, vilka uppvisar samvariation mellan modalitetskategorierna Karaktärisering, Lokalitetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning med höga graderingar (5.1.4). I detta fall har det varit frågan om utforskningsmoment som inbegriper detaljerade utsagogranskningar genom detaljerad genomläsning med tillhörande textillustrationer. De metodproblem som i det föregående framställts handlar om abstraheringarnas validitet och reliabilitet som ”mätinstrument”, respektive i vilken utsträckning de är möjliga att tillämpa på ett entydigt sätt vid

kategoriseringen av olika utsagor med avseende till såväl deras kvantitativa förekomst som positionsenheter som deras samverkan till utsagoenheter för kvalitativ nivågradering som beskrivningsmodaliteternas begreppsverkan. Oaktat den samlade bedömningen enligt ovan, skall begränsningarna i "mätsystemet" här närmare sammanfattas. Dessa begränsningar kan sammanfattas enligt följande uppställningar:

Positionskategorierna

- Abstraheringsnivån för de komponentrelaterade positionerna (29a,29b1,29b2,34,42), vilket exempelvis inte möjliggör ett särskiljande av enkla byggelement och inredningsdetaljer från dekorativa element.
- Viss förekomst av kategorisammanblandningar mellan de formrelaterade lokalitetspositionerna (28,33,41) å ena sidan och identifikationspositionerna (15) och (16) å den andra.
- Svårigheter att upprätthålla en konsekvent kategoritillämpning i utläsningen under längre perioder.

Modalitetskategorierna

- Abstraherat innebördsspektra med flytande nivågränser vid graderingsförfarandet, vilket öppnar sig för över-/underskattningar.
- Katalytiska influenser mellan olika modaliteter, med förekomst av diskreta delmängder som inte kan spåras i graderingen av den enskilda modaliteten.
- Svårt att kvarhålla en strikt konsekvensen i bedömningsarbetet över längre perioder.

Mängdningen av olika utsagopositioner kan sägas svara mot den traditionella innehållsanalysen, vilken präglas av en uttalad strävan att minimera mätningfelen och uppnå en hög grad av intersubjektivitet med god reliabilitet. I dessa slag av innehållsanalyser tenderar å andra sida validiteten i förhållande till utforskningsfrågan att komma i bakgrunden; dvs om det man mäter utgör ett nödvändigt moment för klarläggandet av planeringsunderlagens olika slag av diskursiva mönster. Så bedöms vara fallet, men bara som ett delmoment. Däremot ger positionsregistreringarna en förhållandevis god bild av beskrivningshorisonterna i form av relativa tal med avseende till de olika rumsliga och immateriella intressefokus som varit för handen vid framtagningen av planeringsunderlagen, inklusive deras inbördes syntetisering. Men det är först i kombination med kvalitativa "mätinstrument" för undersökning av större textvolymmer som en högre grad av validitet kan uppnås i de analytiska översikterna, men då på bekostnad av reliabiliteten eftersom dylika bedömningsförfaranden med kvalitativa nivågradringar är beroende av granskarens uttolkningsrepertoar, kreativitet och subjektiva bias.

Det positionsorienterade utforskningsförfarandet har inneburit en detaljerad granskning av textinnehållet, vilken inte bara resulterat i en summering av ord och utsagor som insorterats i enlighet med abstraherande kategorier redovisade genom blankettregistreringar för excelanalyser. Själva granskningsförfarandet i sig har också framtvingat en närläsning med litteramarkering av de olika positionerna och deras inbördes relation direkt i de granskade planeringsunderlagen. Härigenom har också modaliteternas kvalitativa graderingar i viss grad kunnat genomföras som en analytiskt kontrollerad materialgenomgång med stöd mot blankettsammanställningarna. Detta innebär vidare en god access i planeringsunderlagen vid efterkontroller vad gäller modalitetsbedömningarna, vilket sålunda stärkt modalitetsbedömningarnas härledningsmöjligheter.

C
INDIKATORER

5 UPPARBETADE RESULTAT

Det som i avhandlingen tidigare presenterats är ett försök att utveckla nya tanke- och utforskningskategorier som dels gör det möjligt att greppa större informationsmängder syftande till integrerade kvalitativa och kvantitativa analyser av de antikvariska planeringsunderlagens diskursiva utveckling över tid, dels ger grund för en vidare metodutveckling inom antikvarisk praktik. Det som i det följande skall presenteras baserar sig på ett mångårigt empiriskt granskningsarbete som resulterat i en strukturerad och omfattande informationsmassa möjlig att nyttja för olika slag av övergripande analyser. I detta avhandlingsarbete har bara delar av materialets forskningspotential nyttjats med specifik referens till frågor om beskrivningsdiskursernas utveckling över tid. Inledningsvis ges i det följande en sammanfattande redogörelse för granskningsarbetets genomförande och resultat, vari ingår en sammanställning av materialomfång och urvalets tendenser.

Materialomfång

Undersökningsarbetet har omfattat en detaljerad granskning av 1006 besluts- och beskrivningsunderlag till 325 byggnadsminnen och 270 riksintressen i 8 olika län (varav tre enligt äldre länsindelning); motsvarande en genomgång av omkring 6300 dokumentsidor med bestämning av omkring 134 000 ord och utsagor (inklusive deras inbördes relation samt konkretionsbestämning av identifikationsinnehållet). Härtill har en kompletterande närläsning gjorts av respektive planeringsunderlag för gradering av deras kvalitativa nivå med referens till de sex olika beskrivningsmodaliteterna, svarande mot potentiellt 6036 modalitetsprovningar.

Registreringsresultaten har överförts till exceltabeller för övergripande mängd- och graderingsanalyser, bl.a. i form av diagrambaserade analyser, dels över tid, dels som jämförande analyser mellan de två olika analysinstanserna byggnadsminnen respektive riksintressen. Härutöver tillkommer en särskild gruppering av 48 planeringsunderlag i syfte att närmare pröva i vilken mån samvariationen mellan modaliteterna Karaktärisering, Lokalitetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning med högre graderingar (2–3) framträder som integrerade moment inom enskilda utsagoenheter. Detta har lett till ytterligare närläsningar av 990 dokumentsidor med lokaliseringen av drygt 580 utsagoenheter för kvantitativa och kvalitativa analyser.

I analysarbetet har också ingått jämförelser med de registreringsresultat som framkommit vid genomgången av 25 officiella råd och anvisningar (RAÄ) till metoder för beskrivning och analys av kulturhistoriskt värdefulla miljöer och byggnader, exklusive 15 ytterligare mer eller mindre fullständigt refererade metoder- och tolkningsteorier som bl.a. presenterats i tidskriften Kulturmiljövård.

Dessa primärkällor finns redovisade längst bak, och omfattar en tabelluppställning av varje enskilt planeringsunderlag inom de fyra analysinstanserna byggnadsminnesbeslut, byggnadsminnesdokumentationer, riksintressebeslut respektive riksintressebeskrivningar. Vidare redovisas alla granskade råd- och anvisningar för analys och beskrivning av klassificerade miljöer och byggnader.

C INDIKATORER

Urval och tendenser

Den ursprungliga tanken på en heltäckande materialgenomgång, som var fallet i den inledande fasen som omfattade Hallands och Göteborgs och Bohus län, fick av forskningspraktiska skäl överges. För de sex övriga länen blev det frågan om systematiserade urval av byggnadsminnesbeslut samt beslut till och beskrivning av riksintressena, vilket även inbegrep Hallands län och Bohuslän vad gäller riksintressena. I fallet med Hallands län, Bohus län, Älvsborgs län och Skaraborgs län markerades vart annat riksintresse, medan intervallet utökades med upp till vart femte i de fyra andra länen vad gäller både riksintressena och byggnadsminnesbesluten. Detta kompletterades med inslag av strategiska urval; dels gällde det att särskilt tillse en heltäckande representation av alla stadsmiljöer i riksintresseurvalet, dels en ambition att inhämta så kallade ”goda exempel” på byggnadsminnesdokumentationer.

Källurvalet kan karaktäriseras som en blandning av systematiska och strategiska urval. Dessutom föreligger en tendens relaterad till övervikten i urvalet av både byggnadsminnena och riksintressena i Halland och Västra Götalands tre gamla län enligt nedanstående tabellsammanställning över beslutshandlingarna, vilket begränsar utforskningsresultatens generaliserbarhet på nationell nivå.

Tabell 4. Urval och procentandel huvudlän

	VG-län	Halland	Jönköping	Dalarna	V-botten	V-norrland	Totalt
Urval BM-beslut	142	48	32	36	23	21	302
Alla BM-beslut	257	48	121	94	78	69	667
Procentandel	55	100	26	38	29	30	45
Urval RI-beslut	129	23	23	34	16	16	241
Alla RI-beslut	197	40	88	141	50	54	570
Procentandel	65	58	26	24	32	30	42

I urvalet ingår även exempel på både beslut till och beskrivningar av riksintressen från fem andra län omfattande 23 beslut och 23 riksintressefördjupningar, detta i syfte att få ett grepp om hur det under 2000-talet pågående arbetet med riksintressefördjupningarna såg ut.

Tabell 5. Urval fem ytterligare län

	RI-beslut	RI-fördjupningar
Kronoberg	5	5
Örebro	2	2
Södermanland	5	5
Kalmar	6	6
Östergötland	5	5

Gällande utforskningen av byggnadsminnena genomfördes åren kring 2004–5 också en särskild efterforskning genom mailutskick till alla län med frågan om förekomsten av ”goda exempel” på dokumentationer, vilket resulterade i 29 dokumentationer från sammanlagt 16 län, vari inbegreps en granskning av vissa beslut till dessa.²⁹³

²⁹³ De län som responderade med exempel på goda exempel på byggnadsminnesdokumentationer var följande: Västerbotten, Värmland, Uppsala, Skåne, Stockholm, Västmanland, Örebro, Västernorrland, Norrbotten, Blekinge, Gotland, Gävleborg, Jämtland, Kalmar, Skaraborg och Jönköping.

C INDIKATORER

Urvalet av län med tillhörande urval av riksintressen kan sägas ha resulterat i en tillfredsställande representation för olika miljö-/bebyggelse typer relativt avhandlingens frågeställningar. Detta skall ses mot bakgrund av att relevansen vid tillämpningen av olika beskrivningsmodaliteter skiljer sig åt beroende på vilken miljö- eller byggnadstyp det är frågan om. I detta syfte har också riksintressemiljöer som inbegriper stadsmiljöer i det strategiska urvalet säkerställts en fullgod täckning, då dessa ofta kan inbegripa ett brett spektrum av olika miljötyper vad gäller såväl formuttryck som uttrycksinnehåll.

Beträffande den relativa fördelningen av olika byggnadstyper inom urvalet av beslut och dokumentationer till byggnadsminnen, kan det konstateras att bostadshus och villor har en tydlig övervikt. Likväl noteras en förhållandevis god förekomst av flera andra byggnadstyper, såsom industrianläggningar och agrar bebyggelse tillsammans med herrgårdar och stadsgårdar samt byggnader med anknytning till kultur och nöjen och offentlig verksamhet.

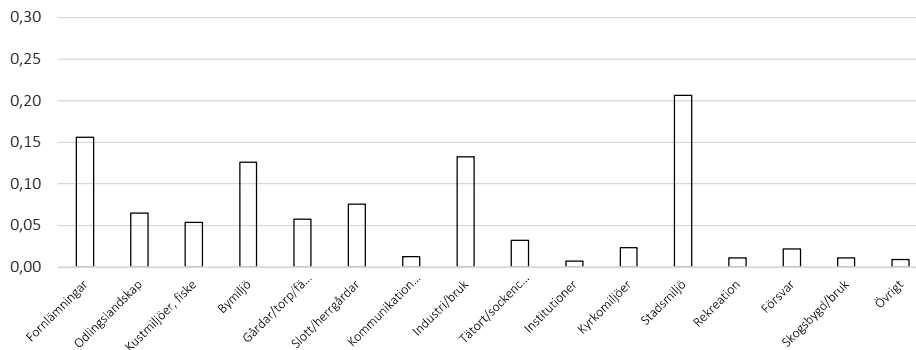

Diagram 1. Relativ fördelning av riksintressemiljöer som bedömd huvudmiljötyp i 557 underlag omfattande beslutstexter respektive särskilda beskrivningar till 264 riksintressen. Omkring 18% av alla riksintressen.

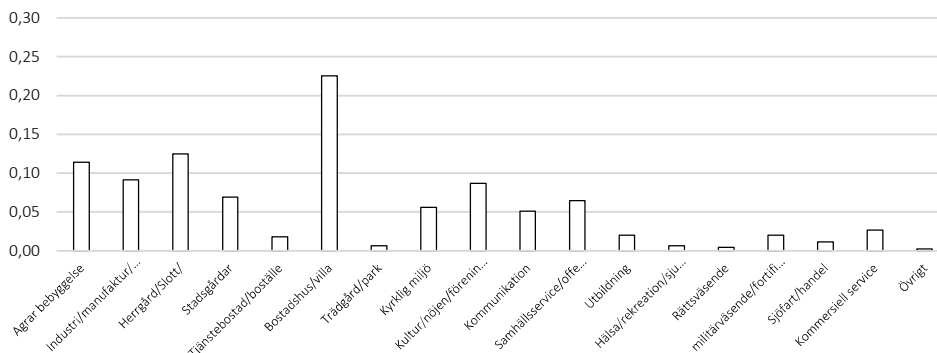

Diagram 2. Byggnadstypsfördelning inom 448 underlag omfattande beslutstexter respektive dokumentationer till 316 byggnadsminnen. Drygt 13 % av alla byggnadsminnen.

Avseende urvalet av olika byggnadsminnesdokumentationer, har det som tidigare anförts tillkommit exempel från 16 andra län, varav huvuddelen utgörs av dokument från olika länsstyrelser, som erhållits genom en särskild förfrågan om "goda exempel" via mailkontakt. I förfrågan angavs att med goda exempel avses en dokumentation som bedöms kunna vara operativt användbar i samband med planeringen av restaurerings- och ombyggnadsåtgärder.

Sammantaget visade svaren att det generellt var frågan om en ytterst begränsad förekomst, men där det också var svårt att ge något exakt procenttal. Härutöver noteras, att de särskilda intervjuer som genomfördes 2003-2004 med olika antikvarier resulterade i ytterligare exempel på vad informanterna bedömde som dokumentationer med god kvalitet.

Den ursprungliga tanken med förfrågan till länsstyrelserna och informanterna om goda exempel, var att utsätta mitt antagande om dysfunktioner i kulturmiljövårdens beskrivningsdiskurs (som planeringsunderlag) för kritisk prövning. Här igenom skulle risken minska att min negativa inställning skulle slå igenom på ett otillbörligt sätt i det empiriska urvalet. Så här beskriver *Metodpraktikan* denna typ av strategiska urval:

Om de valda fallen däremot hämtas från en kontext som är ogynnsam för de teoretiska föreställningarna har man följt följande logik: om de teoretiska föreställningarna får stöd här får de sannolikt stöd även under mindre ogynnsamma omständigheter.²⁹⁴

Detta har samtidigt förbättrat möjligheterna att kunna visa fram olika exempel på just välutvecklade planeringsunderlag och utsagoenheter med referens till avhandlingens begreppsbyggnad. Å andra sidan har strävan efter ”ogynnsamma omständigheter” simultant resulterat i en försvagning av det empiriska granskningsresultatets generaliserbarhet med avseende till byggnadsminnesdokumentationernas kvalitativa nivåer.

Disposition

Antikvariska planeringsunderlag

I första avsnittet (5.1.1) ges en ingående redogörelse för det samlade resultatet avseende de övergripande modalitets- och positionsmönster som kunnat utläsas vid granskningen av planeringsunderlagen, bl.a. i form av snittvärden och trender för alla analysinstanser sammantaget

I nästkommande avsnitt (5.1.2) följer positionsrelaterade analyser i form olika mängdningar med avseende till grupperingar i olika positionstyper. Detta görs i relief mot modalitetskarteringens resultat. Resultatet av den samlade bild som modalitets- och positionsanalyserna ger i form av ett antal signifikanta frågeställningar, följs därefter upp i det tredje avsnittet.

I avsnitt (5.1.3) sker en uppföljning av de frågeställningar som följt av den övergripande karteringen med referens till avhandlingens frågeställningar. Detta sker i form av en fördjupning för vidare prövning under följande rubriker:

- Det retrospektiva som rumsliga tecken
- Rumsliga helheter och uttryck som berättelsens förmedling
- Positionskategorierna och det associativa innehållet.

²⁹⁴ Esaiasson (2012) s.161f.

C INDIKATORER

Detta tas sedan vidare under (5.1.4) för mer detaljerad redovisning av de olika analysinstansernas diskursiva mönster grupperade i enlighet med olika indikationer framkomna ur de övergripande analyserna. Detta sker med särskild referens till betydelsen av modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes i den retrospektiva teckenbildningen under följande rubriker:

- Karaktäriseringens retrospektiva förmedling
- Karaktärisering som form och teckenunderlag
- Lokalitetsyntes som rumsligt teckenunderlag

Det samlade resultatet av de föregående analysstegen syntetiseras sedan i det avslutande avsnittet (5.1.4.6) i form av identifierade ”jämförelsetal” att ta med sig som jämförelsegrund vid granskningarna i det nästkommande kapitlet som redogör för metodgranskningarnas genomförande och resultat.

Råd och anvisningar

Med utgångspunkt från de diskursiva ”jämförelsetal” som resultatredovisningen visat fram med avseende till planeringsunderlagen, ges i nästkommande avsnitt (5.2) en samlad redovisning av de begreppsliga tendenser som kunnat utläsas vid granskningen av råd och anvisningar; en förhållandevis ingående redogörelse för hur analys- och beskrivningsproblemet uppfattats och hanterats över tid.

Resultatredovisningen inleds under (5.2.1) med en kort sammanfattning av de insatser som gjorts över tid med avseende till råd och anvisningar, samt en kondenserad redovisning av granskningsresultaten i form av fyra så kallade ”sonderingsmatriser”. I dessa ger graderingstalen en snabb överblick avseende de kvalitativa begreppsmönster som kunnat utläsas inom de olika analysinstanserna, vilka består av råd och anvisningar för Kulturmiljö respektive Byggnad.

I de två efterföljande avsnitten (5.2.2) och (5.2.3) redogörs för de bärande huvudbudskapen i råden och anvisningarna, med tillhörande karaktärisering av deras begreppsliga underbyggnad av planeringsunderlag med analytiska potential. I avsnitt (5.2.4) sammanställs de slutsatser som kan dras av metodgranskningarna i relief mot de resultat som granskningen av planeringsunderlagen uppvisat med referens till de utvunna ”jämförelsetalen”. De identifierade parallelliteterna består av fyra olika begreppsliga ”jämförelsetal”, vilka särskilt (om än inte uteslutande) uppmärksammas vid genomgången av övrigt textmaterial i kapitel 6.

Resultat

Ur det granskade materialet framträder signifikanta mönster i beskrivningsdiskursernas utveckling avseende såväl förändringar som konstanter med referens till de olika beskrivningsmodaliteternas kvalitativa graderingar och beskrivningshorisonternas (positionernas) kvantitativa fördelning. Även beträffande granskningen av råd och anvisningar har det kunnat urskiljas signifikanta mönster med avseende till förekomsten och icke-förekomsten av de olika begreppsmodaliteterna respektive deras kvalitativa nivåer. Granskningsresultaten visar sammantaget att det går att utfinna parallelliteter mellan de olika

analysinstanserna. Det är också dessa som representerar granskningsresultatets viktiga ”jämförelsetal” att ta med sig i de fortsatta textgranskningarna i kapitel 6.

Antikvariska planeringsunderlag

I den samlade bild som karteringen av beskrivningsdiskursernas utveckling över tid visar, framstår de granskade planeringsunderlagen på denna övergripande analysnivå som i huvudsak retrospektivt orienterade komponentbeskrivningar, i många fall i avsaknad av rumsliga gestaltningar och mer utvecklade uttrycksbeskrivningar. Tagna som relativa tal för hela utforskningsperioden med avseende till samvariationen mellan de strategiskt viktiga modaliteterna Lokalitetsyntes, Miljö-/byggnadstolkning och Karaktärisering inom det övre graderingsspannet (2–3), är det sammantaget frågan om blygsamma siffror för alla analysinstanser. Till detta kan läggas analysinstansen riksintressebeslut, som i det stora hela är helt renons på operativ/analytisk begreppsverkan annat än som utpekade enskilda uttryckskomponenter.

Samtidigt observeras de positiva förändringar som kunnat utläsas över tid. Detta gäller framför allt riksintressebeskrivningarna och beslutstexterna till byggnadsminnen. Byggnadsminnesdokumentationerna i sin tur urskiljer sig på denna punkt med över tid stabilt högre modalitetsvärden, men där inslaget av strategiska urval samtidigt bör uppmärksammas.

Sammantaget har trendanalyserna för alla analysinstanser (exklusive riksintressebesluten) visat på alltmer utvecklade planeringsunderlag med avseende till den retrospektiva modaliteteten Kulturhistoriskt analysunderlag och Komponentmodaliteten, medan modaliteterna Lokalitetsyntes och Karaktärisering uppvisar anmärkningsvärt låga graderingsnivåer, om än med visst undantag för modaliteten Lokalitetsyntes inom analysinstansen riksintressebeskrivningar. Samtidigt bör det framhållas att det trots den positiva utvecklingen fortfarande är frågan om förhållandevis låga graderingsnivåer. Det samlade resultatet kan i stor utsträckning bekräfta det som framkommit i tidigare forskning avseende operativa brister i byggnadsminnesbeslut och kommunala kulturminnesvårdsprogram.

Gällande Agneta Thornberg Knutssons avhandling, är det i första hand de delar som behandlar hur byggnadsminnena motiveras och beskrivs i beslutshandlingarna som har direkt angöring mot föreliggande arbetes primärmaterial. Här påtalas bl.a. att den övervägande delen av beslutshandlingarna saknar motiveringar, eller räknar upp värdekriterier som inte förklaras och saknar angöring mot det skyddade objektets egenskaper. Objektbeskrivningarna innehåller ofta uppgifter om byggnadsår, och kan om det är frågan om ett enskilt objekt inbegripa en detaljerad beskrivning.²⁹⁵ Sammantaget framträder en begreppsosäkerhet i byggnadsminnesbesluten, företrädesvis vad gäller skillnaden mellan motivering och objektbeskrivning. Gällande objektsbeskrivningarna framhålls att de generellt blivit mer omfattande och välformulerade, men att det inte räcker som tillräckligt stöd i vården och förvaltningen av byggnadsminnena.²⁹⁶ Denna förbättring under ifrågasvarande period kan bekräftas även i de län som undersökts i detta arbete.

²⁹⁵ Thornberg Knutsson (2007) s.167-75.

²⁹⁶ Ibid. s.264.

I den utredning som Bjur och Wetterberg genomförde 1989 omfattande 25 kommunala och 9 regionala kulturminnesvårdsprogram, och som syftade till att undersöka beskrivningsdiskursen, har undersökningsresultatet visat på att dessa företrädesvis inbegriper historiskt-kronologiska förhållanden och att programmen är otydliga i miljöbeskrivningarna med avseende till rumsliga helheter och estetiska kvaliteter. Detta överensstämmer väl med de resultatet som föreliggande avhandling visar fram, i synnerhet när det gäller riksintressebeskrivningarna vid denna tidsperiod, vilken är den analysinstans som är mest jämförbar. Det är också bristen på egenartsbeskrivningar som är huvudpoängen i deras kritik.

Råd och anvisningar

Avseende de officiella råden och anvisningarna, visar granskningen att det är begreppsmodaliteterna Lokaltet, Bebyggelsehistoria och Kulturhistoriskt analysunderlag som varit föremål för det flitigaste intresset i metodansträngningarna. Begreppsmodaliteterna Upplevelse/Inlevelse och Karaktärisering däremot lyser med sin frånvaro i mer kvalificerad mening i de officiella råden och anvisningarna. När de väl uppträder är det huvudsakligen på en elementär och ospecifik nivå, företrädesvis som emotionellt eller ”estetiskt” värderande sentiment och aldrig i termer av kognitiva verktyg i tolkningsarbetet.

Snittsiffrorna för Upplevelse och Karaktärisering visar påtagligt låga graderingstal, varav karaktäriseringsmodaliteten är närmast obefintlig inom analysenheten Byggnad. Råden och anvisningarna för analys och beskrivning av byggnader framträder som extremt inriktade mot byggnadstekniska och byggnadshistoriska frågor. Visserligen uppträder upplevelsebegreppet och karaktäriseringsmodaliteten med liknande svaga siffror inom analysinstansen Kulturmiljö, men det är ändå värt att notera deras större förekomst inom analysinstansen.

Som sonderingsmatriserna för övriga råd och anvisningar visar fram är det även i dessa fall modaliteterna Lokaltet och Kulturhistoriskt analysunderlag som varit föremål för intresse och kritik inom analysinstansen kulturmiljö. Här framträder också ett intresse för värdebegreppet inom båda analysinstanserna Kulturmiljö och Byggnad.

5.1 Byggnadsminnen och Riksintressen

5.1.1 Beskrivningsmodaliteternas olika kategorier

5.1.1.1 Karaktärisering och Lokaltetsyntes

Utan omsvep konstateras att de översiktliga utläsningarna ger vid handen att modaliteterna Karaktärisering och Lokaltetsyntes utgör konstanter med avseende till deras påtagligt låga förekomstgrad och graderingsnivåer inom alla analysinstanser, om än med skiftande nivåer mellan analysinstanserna och olika förlopp över tid. Detta indikerar en brist på beskrivningar som fångar helheter och uttryck till förmån för komponentbeskrivningar. Av tabell 6 framgår att snittvärdet för dessa två modaliteters graderingsnivåer över hela perioden från 1970-talet till och med 2010-talet ligger på (0,14) för karaktärisering respektive (0,22) för lokalitetsyntes, vilket skall jämföras med Komponentmodaliteten som placerar sig högst med ett snittvärde på (0,99) enligt tabell 9 längre fram.

C INDIKATORER

Tabell 6. Snittvärden för modalitetsgradering beräknad relativt alla planeringsunderlag (jämförelsetal till trendanalyserna)

Snitt Modalitetsgradering alla planeringsunderlag	SYN			KAR		
	Antal dok	Snitt		Antal dok	Snitt	
BM Beslutshandlingar	38	316	0,12	34	316	0,11
BM Dokumentationer	90	133	0,68	56	133	0,42
RI Beslutstexter	15	264	0,06	7	264	0,03
RI Beskrivningar	80	293	0,27	46	293	0,16
Totalt	223	1006	0,22	143	1006	0,14

Tabell 7. Snittvärde för modalitetsgraderingen med beräkningsgrunden planeringsunderlag med positionsförekomst, respektive %-andel dokument av alla planeringsunderlag

Modalitetssnitt relativt antal planeringsunderlag med associerad positionsförekomst	SYN			KAR		
	pos/dok	SYN-dok	%-del alla dok	pos/dok	KAR-dok	%-del alla dok
BM Beslutshandlingar	0,22	176	56	0,33	104	33
BM Dokumentationer	0,71	126	95	0,57	99	74
RI Beslutstexter	0,07	208	79	0,07	105	40
RI Beskrivningar	0,28	285	97	0,23	197	67
Totalt	0,28	795	79	0,28	505	50

Begränsas beräkningsgrunden till enbart de planeringsunderlag som inbegriper positionsförekomst (16) i tabell 7 erhålles för karaktärisering ändå inte högre snittvärden än (0,28) för totalt 505 planeringsunderlag, medan motsvarande snittvärde för lokalitetsyntes hamnar på samma snittgraderingen (0,28) för totalt 795 planeringsunderlag. Planeringsunderlag med förekomst av position (16) utgörs endast av 31 med graderingsvärdet (2) och 6 med värdet (3), vilket betyder att denna positionsrepresentation i övriga 468 dokument inte är att betrakta som karaktäriseringar i mer kvalificerad mening (0–1).

Beträffande planeringsunderlag med syntetisk positionsförekomst innehåller de på liknande sätt endast 51 med graderingsvärdet (2) och 11 med värdet (3), visserligen 25 fler än karaktäriseringsmodaliteten med högre graderingsvärden, men samtidigt fördelat på ett mycket större antal dokument som ger till resultat att hela 733 planeringsunderlag med syntetisk positionsförekomst är att betrakta som elementära eller försumbara (0–1).

Representationstalen i nedanstående not²⁹⁷ skulle kunna indikera att modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes står i en interaktiv relation i det kreativa tolkningsarbetet. Samtidigt noteras att de också självständigt samvarierar med en högre graderad tolkningsmodalitet. Sammanfattningsvis konstateras att modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes med de högre graderingarna (2–3) inbegrips i alla de 15 planeringsunderlag som omfattar den högst graderade Tolkningsmodaliteten (3).

²⁹⁷ De två olika modaliteterna samvarierar i 24 planeringsunderlag tillsammans med Tolkningsmodaliteten (2–3), vilket således gäller 67% av alla högre graderade Karaktäriseringsmodaliteter som totalt omfattar 36 underlag. Dessa 24 planeringsunderlag inbegriper också 7 med den högsta graderingen (3) för Tolkningsmodaliteten, vilket svarar mot 54% av alla tolkningsmodaliteter som erhållit denna högsta gradering, och som således endast utgörs av 15 underlag. Samtidigt noteras det faktum att modaliteten Lokalitetsyntes med graderingen (2–3) utan samvariation med Karaktäriseringsmodaliteten (2–3) inbegriper högre graderade tolkningsmodaliteter i 20 planeringsunderlag, varav 6 med graderingen (3) för tolkningsmodaliteten. Motsvarande siffra för Karaktäriseringsmodaliteten är 5 planeringsunderlag, där denna modalitet självständigt relativt modaliteten Lokalitetsyntes samvarierar med de högre graderingarna av Tolkningsmodaliteten, varav 2 med graderingen (3).

Utläsning

Siffrorna uppvisar givetvis variationer mellan de olika analysinstanserna respektive över tid, men ger en viss fingervisning om att helhets- och uttrycksbeskrivningar utgjort ett diskursproblem långt fram i tiden. I vad mån detta problem fortfarande kvarstår behandlas vidare längre fram under (5.1.4.6), bl.a. med hänsyn till stigande kurvor under 1990-talet och framåt (undantaget riksintressebesluten), främst inom analysenheten riksintressebeskrivningar.

Vidare kan här förutskickas att karaktärisering som begreppsmodalitet är jämförelsevis dåligt representerad i alla de granskade råden och anvisningarna till hur byggnader och miljöer kan analyseras och beskrivas. När den väl uppträder inom ramen för de två granskningskategorierna Upplevelse respektive Karaktärisering är det till övervägande del frågan om elementära kommentarer. Denna tydliga parallellitet mellan de granskade planeringsunderlagen och metodanvisningarna med avseende till de två modaliteterna representerar ett av avhandlingens mest centrala ”jämförelsetal” för vidare analyser.

5.1.1.2 Bebyggelsehistoria och Kulturhistoriskt analysunderlag

Beträffande modaliteten Bebyggelsehistoria, uppvisar dess direkta motsvarighet som positionsrepresentation (19b) en relativ förekomst över tid med snittvärde på 26% relativt alla identifikationspositioner, med högsta noteringen upp mot på 32% för byggnadsminnesdokumentationerna, vilka dessutom under 1990-talet visar en snittnivå med förekomstgrad på närmare 37%.

Till den bebyggelsehistoriska mängdningen kan också läggas positionen *Autenticitet* (3), inom vilken bl.a. den flitigt använda utsagan ”ursprungligt” och motsvarande insorteras. Den relativa snittförekomst som position (3) för hela perioden visar fram hamnar kring 7%. Med denna sammanläggning är det frågan om 33%, siffror som i fallet med Byggnadsminnesdokumentationer når upp till omkring 44% under 1990-talet. Läger man till detta dessutom alla övriga historiskt relaterade positioner får vi ett sammanräknat snittvärde för de retrospektiva positionerna på omkring 81% av alla identifikationspositioner, vilket skall jämföras med de identifikationspositioner som (mer eller mindre) kan relateras till de rumsliga egenskapsbeskrivningarna såsom *Miljöskapande* (12) 1%, *Arkitektonisk kvalitet* (15) 2% och *Karaktärisering* (16) med 6%.

Utläsning

Inom ramen för identifikationskategorierna som beräkningsgrund tycks det redan på denna översiktliga nivå kunna utläsas indikationer på en icke obetydlig förekomst av retrospektivt dominerade beskrivningstyper i det granskade materialet. Beträffande de bebyggelsehistoriska uppgifterna uppträder de med betydande förekomst av låga modalitetsgraderingar vad gäller beslutstexterna till byggnadsminnena respektive besluts- och beskrivningstexterna till riksintressena. De bebyggelsehistoriska uppgifterna framträder således i många fall med svag begreppsverkan som tolkningsnycklar.

C INDIKATORER

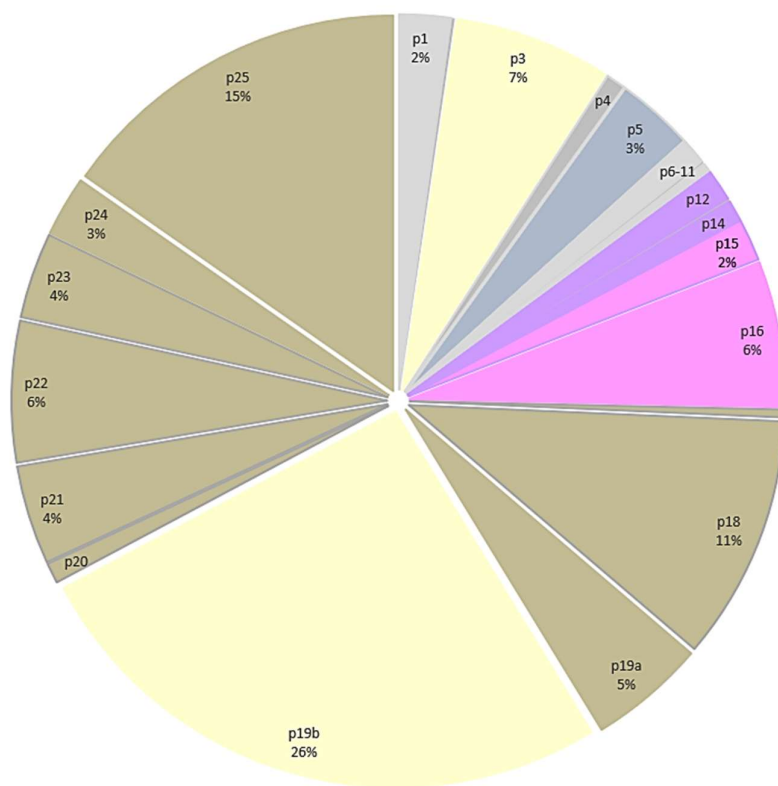

Diagram 3. Relativ förekomst av olika identifikationspositioner i alla planeringsunderlag 1963–2018.
Gula fält = position 19b och 3, Bruna fält = övriga historiskt relaterade positioner

Visserligen representerar de retrospektiva bestämningarna högst relevanta informationsuppgifter i ett kulturmiljövårdande planeringsunderlag som tolkningsnycklar, men med svag operativ begreppsverkan om dessa uppgifter samtidigt uppvisar en låg modalitetsgradering. Även om modaliteterna Bebyggelsehistoria respektive Kulturhistoriskt analysunderlag uppvisar högre snittvärden än modaliteterna Karaktärisering och Lokaliseringssyntes för hela perioden med graderingssiffrorna (0,38) respektive (0,54), är de likväl att betrakta som förhållandevis låga kvalitetsindikationer; om än något missvisande eftersom det är riksintressebesluten som kraftigt drar ner snittvärdena.

Tabell 8. Snittvärden för modalitetsgradering beräknad relativt alla planeringsunderlag (jämförelsetal till trendanalyserna)

Snitt Modalitetsgradering alla planeringsunderlag	Antal			KA-UND	Antal	
	HIS	dok	Snitt		dok	Snitt
BM Beslutshandlingar	55	316	0,17	129	316	0,41
BM Dokumentation	166	133	1,25	188	133	1,41
RI Beslutstexter	6	264	0,02	35	264	0,13
RI Beskrivningar	157	293	0,54	187	293	0,64
Totalt	384	1006	0,38	539	1006	0,54

Det som lyfter snittvärdena är i första hand byggnadsminnesdokumentationerna med snittvärden omkring (1,25) respektive (1,41) för de båda retrospektiva modaliteterna; vilket också svarar mot en genomgående stark trend under 1990-talet fram till idag vad gäller Kulturhistoriskt analysunderlag. Detta indikerar planeringsunderlag med bättre begreppsverkan med avseende till det historiska berättarinnehållet.

5.1.1.3 Komponent och Kulturhistoriskt analysunderlag

Komponent respektive Kulturhistoriskt analysunderlag är de modaliteter som uppvisar de starkaste graderingsvärdena inom alla analysinstanser, men där komponentbeskrivningarna samtidigt utmärker sig med snittvärden över hela perioden på (0,99). Å andra sidan uppvisar Kulturhistoriskt analysunderlag tillsammans med Bebyggelsehistoria de jämbördigt större siffrorna med snittsiffrorna (1,68) respektive (1,66) jämfört med motsvarande siffra på (1,27) för Komponentmodaliteten om snittberäkningen avgränsas till de planeringsunderlag som inbegriper graderingstalen (1–3).

Tabell 9. Snittvärden för modalitetsgradering beräknad relativt alla planeringsunderlag (jämförelsetal till trendanalyserna)

Snitt Modalitetsgradering alla planeringsunderlag	Antal			KOMP	Antal		KA- UND	Antal	
	HIS	dok	Snitt		dok	Snitt		dok	Snitt
BM Beslutshandlingar	55	316	0,17	178	316	0,56	129	316	0,41
BM Dokumentationer	166	133	1,25	232	133	1,74	188	133	1,41
RI Beslutstexter	6	264	0,02	270	264	1,02	35	264	0,13
RI Beskrivningar	157	293	0,54	311	293	1,06	187	293	0,64
Totalt	384	1006	0,38	991	1006	0,99	539	1006	0,54

Tabell 10. Snittvärden för modalitetsgradering beräknad relativt antalet underlag med gradering 1–3

Summa modalitetsvärde / Antal dok med Mod (1–3) / Snittvärden	Antal			KOMP	Antal			KA- UND	Antal		
	HIS	dok	Snitt		dok	Snitt	dok		Snitt		
BM Beslutshandlingar	55	40	1,38	178	153	1,16	129	81	1,59		
BM Dokumentationer	166	88	1,89	232	125	1,86	188	85	2,21		
RI Beslutstexter	6	6	1,00	270	251	1,08	35	34	1,03		
RI Beskrivningar	157	98	1,60	311	252	1,23	187	121	1,55		
Totalt	384	232	1,66	991	781	1,27	539	321	1,68		

Här bör samtidigt uppmärksammas att komponentmodalitetens snittgradering fördelar sig på hela 781 dokument, medan antalet dokument med modalitetsgraderingen (1–3) för de två övriga modaliteterna begränsas till 232 för Bebyggelsehistoria och 321 för Kulturhistoriskt analysunderlag.

Utläsning

Även om dessa siffror på inget sätt utesluter förekomst av samvariation med högre graderingstal för dessa modaliteter, indikerar de samtidigt att komponentbeskrivningarna i många fall uppträder utan samvariation med det historiska berättarinnehållet inom detta graderingsspann, vanligen med ett lågt graderingsvärde långt fram i tiden som närmar sig enkla utpekanden av olika miljö- och byggnadselement. Detta gäller i första rummet analysinstanserna besluts- och beskrivningsdokumenten till riksintressena samt besluten till byggnadsminnesförklaringarna, dvs undantaget byggnadsminnesdokumentationerna som har stabilt bättre graderingsnivåer fram till 2000-talet då förskjutningar kan noteras inom denna modalitetsgrupp. Det är således bara byggnadsminnesdokumentationerna som bryter mot detta mönster, och detta med förvånansvärt jämn fördelning över tid med högre snittvärde för komponentmodalitetens graderingsvärde än alla övriga analysinstanser. Detta förhållande gäller också för övriga modaliteter med beräkningsgrunden avgränsad till planeringsunderlag med graderingar. Men det sker betydande förändringar under 2000-talet, där riksintressebeskrivningarnas graderingsnivåer förbättras, medan byggnadsminnesdokumentationerna visar vikande trender med avseende till modaliteterna Lokaltetsyntes och Karaktärisering.

5.1.1.4 Miljö-/byggnadstolkning

Av uppenbara skäl representerar den rumsliga teckenbildningen ett grundfundament för planeringsunderlagens antikvariska relevans, vilken också blivit föremål för kvalitativa graderingar under modalitetskategorin Miljö-/byggnadstolkning. Dess graderingsnivåer följer ofta de övriga modaliteternas graderingsnivåer eftersom denna modalitets kvalitativa nivå i mycket är beroende av de övriga och kan betraktas som ett katalytiskt resultat av dessa modaliteters kvalitativa nivåer, men inte nödvändigtvis.

Man kan ha höga värden för alla övriga modaliteter, utan att det behöver vara frågan om ett antikvariskt relevant planeringsunderlag i strikt mening. Detta betyder inte att utvecklade form- och karaktärsbeskrivningar eller goda historiska analysunderlag i sig skulle sakna begreppsverkan av betydelse i en planeringssituation, men inte som en explicit utläst rumslig teckenbildning i kvalificerad mening. Visserligen kan det ofta framgå implicit av beskrivningskontexten att de olika kategorierna är sammanlänkade, men däremot inte nödvändigtvis på vilket sätt denna återspeglings av det historiskt berättande innehållet kommer till uttryck som rumslig egenskap. Härmed tenderar det byggda rummet att framträda som ett ouppklarat index; *att* det föreligger ett dylikt samband. De granskade analysinstanserna innehåller dylika brister långt fram i tiden. Snittvärdet för tolkningsmodalitetens graderingsvärde för hela perioden är (0,30), vilket grupperar den nära modaliteten Lokaltetsyntes, i kontrast till modaliteterna Komponent och Kulturhistoriskt analysunderlag vars snittsiffror är (0,99) respektive (0,54).

Av särskilt intresse i detta fall är att antalet dokument med graderingsrepresentation för Tolkingsmodaliteten (1–3) endast uppgår till 196, vilket betyder att den rumsliga teckenbildningen i övriga 810 beskrivningar saknas eller är försumbara. Räknar vi även in dokumenten med den lägsta graderingen (1), tillförs ytterligare 102 i denna avräkning, vilket betyder att 912 dokument saknar rumsliga teckenbildningar i kvalificerad mening, dvs 91%. Kvar står således 94 dokument med graderingsvärdena (2–3), varav endast 15 med högsta graderingsnivån (3), vilket svarar mot endast 1,5% av alla granskade planeringsunderlag.

Utläsning

Även om det finns variationer med stigande representationskurvor mot och under 2000-talets första decennier för alla analysinstanser utom riksintressebesluten (där Tolkingsmodaliteten helt saknas i kvalificerad mening), så ger dessa siffror en tydlig indikation på en generell brist på rumsliga teckenbildningar i de antikvariska planeringsunderlagen, om än med undantag för riksintressebeskrivningarna som uppvisar en tydlig uppåtgående trend under denna period. Till detta kan också läggas de låga modalitetsgraderingarna för Lokaltetsynteser och Karaktäriseringar, samt deras jämförbart lika begränsade förekomst med graderingsvärdena (1–3) i planeringsunderlagen. Beträffande Karaktäriseringsmodaliteten med graderingsvärdena (1–3), är det frågan om en förekomst på 10%, medan Lokaltetsyntesmodaliteten hamnar på 15% av de granskade planeringsunderlagen.

C INDIKATORER

Tabell 11. Snittvärden för modalitetsgradering beräknad relativt alla planeringsunderlag (jämförelsetal till trendanalyserna)

<i>Snitt Modalitetsgradering alla planeringsunderlag</i>	Antal			Antal			Antal		
	SYN	dok	Snittvärde	KAR	dok	Snittvärde	TOLK	dok	Snittvärde
BM Beslutshandlingar	38	316	0,12	34	316	0,11	89	316	0,28
BM Dokumentationer	90	133	0,68	56	133	0,42	115	133	0,86
RI Beslutstexter	15	264	0,06	7	264	0,03	16	264	0,06
RI Beskrivningar	80	293	0,27	46	293	0,16	86	293	0,29
<i>Totalt</i>	<i>223</i>	<i>1006</i>	<i>0,22</i>	<i>143</i>	<i>1006</i>	<i>0,14</i>	<i>306</i>	<i>1006</i>	<i>0,30</i>

Tabell 12. Snittvärden för modalitetsgradering beräknad relativt antalet underlag med gradering 1–3

<i>Summa modalitetsvärde / Antal dok med Mod (1–3) / Snittvärden</i>	Antal			Antal			Antal		
	SYN	dok	Snittvärde	KAR	dok	Snittvärde	TOLK	dok	Snittvärde
BM Beslutshandlingar	38	24	1,58	34	24	1,42	89	65	1,37
BM Dokumentationer	90	53	1,70	56	37	1,51	115	55	2,09
RI Beslutstexter	15	11	1,36	7	7	1,00	16	16	1,00
RI Beskrivningar	80	57	1,40	46	34	1,35	86	60	1,43
<i>Totalt</i>	<i>223</i>	<i>145</i>	<i>1,54</i>	<i>143</i>	<i>102</i>	<i>1,40</i>	<i>306</i>	<i>196</i>	<i>1,56</i>

5.1.1.5 Modalitetstrenderna sammanfattade

De tre modaliteter som i detta arbete bedömts centrala för den rumsligt relaterade teckenbildningen uppvisar i det granskade materialet en samlad bild av antikvariska planeringsunderlag svåra att nyttja för initierade analyser och bedömningar av olika förslag till ingrepp och formförändringar. Detta därför att planeringsunderlagen ofta saknar utvecklade uppgifter om rumsliga helheter och uttryck, parallellt med en framträdande brist på beskrivningar som lyckas legera det byggda rummets egenskaper med dess historiska berättarinnehåll. Härigenom framträder planeringsunderlagen över tid i hög grad som retrospektivt orienterade beskrivningsdokument. De historiskt relaterade positionerna har således inte bara en dominerande representation inom identifikationskategorin med snittsiffror som kretsar kring 80% för de olika analysinstanserna, de framställs dessutom ofta utan relation till det byggda rummets olika formegenskaper och uttryck.

Samtidigt uppmärksammas att modaliteten Miljö-/byggnadstolkning (vilken enligt linjediagram 4 redovisas som en 4-gradig polynom över analysinstansen byggnadsminnesdokumentationer) tecknar en förhållandevis stabilt stigande kurvinje över hela den granskade perioden fram till omkring 2005. Därefter mattas trenden av och sjunker ner mot graderingsvärdet (1,0), för att under 2000-talet distanseras av riksintressebeskrivningarna som visar en kraftigt stigande trend, som i linjediagram 6 närmar sig ett graderingstal på (1,5) vid undersökningsperiodens slut. Inom analysinstanserna byggnadsminnesbeslut (linjediagram 5) och riksintressebeskrivningar (linjediagram 6) konstateras en motsvarande stigande trend från de betydligt lägre nivåerna kring 1990-talets första år som når upp till (0,8) för byggnadsminnesbesluten under 2000-talets första decennium, men som därefter faller kraftigt för att vid utforskningsperiodens slut sjunka ner mot (0,5).

Beträffande riksintressebeskrivningarna sker som sagt däremot en stigning från 1992 för att vid utforskningsperiodens slut peka mot (1,5), en trend som med påtaglig konsekvens åtföljs av en liknande uppgradering av modaliteten Lokalitetsyntes, som vid utforskningsperiodens slut hamnar på samma snittvärde (1,5). Trendlinjen för de två övriga modaliteterna är betydligt svagare, med undantag för riksintressebeskrivningarnas syntetiska modaliteter under 2000-talet. Vad gäller Karaktäriseringsmodaliteten, befinner den sig inom ett spann på (0,2–0,6) mellan de olika analysinstanserna mot slutet av

C INDIKATORER

utforskningsperioden. Här noteras särskilt byggnadsminnesdokumentationerna där Karaktäriseringsmodaliteten de första åren av 2000-talet befinner sig på en nivå omkring (0,8), för att därefter falla kraftigt till nivåer runt (0,2), medan de övriga analysinstanserna befinner sig kring (0,5). Även modaliteten Lokalitetsyntes uppvisar en svag utveckling, med undantag för riksintressebeskrivningarnas stigande kurva under 2000-talet.

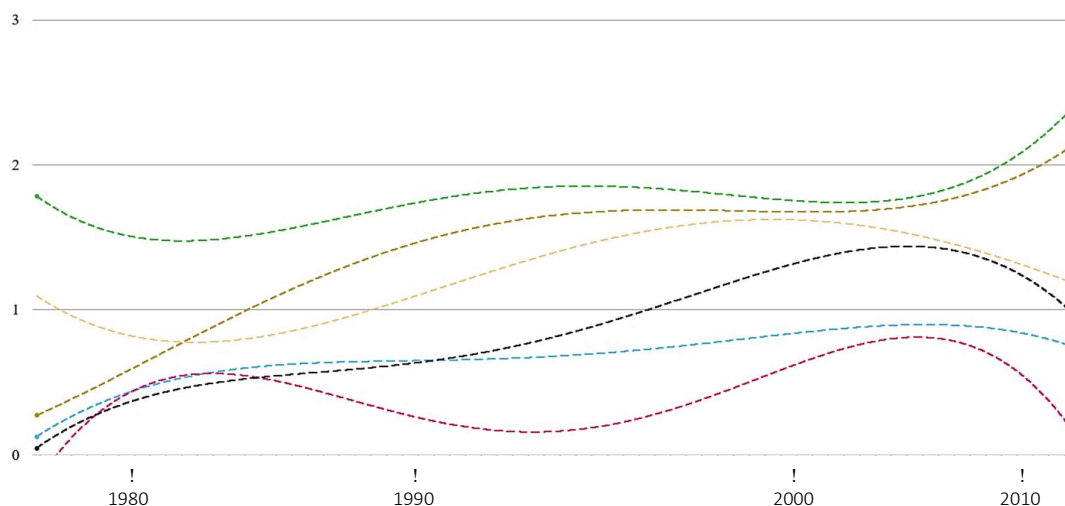

Diagram 4. Byggnadsminnesdokumentationer 1978–2016: trendlinjediagram som polynom av 4:de graden avseende graderingsvärdena (1–3) för alla modaliteter över tid baserat på varje enskilt planeringsunderlag.

— Bebyggelsehistoria — Komponent — Syntetisk lokalitet — Karaktärisering — Miljö-/byggnadstolkning
— Kulturhistoriskt analysunderlag

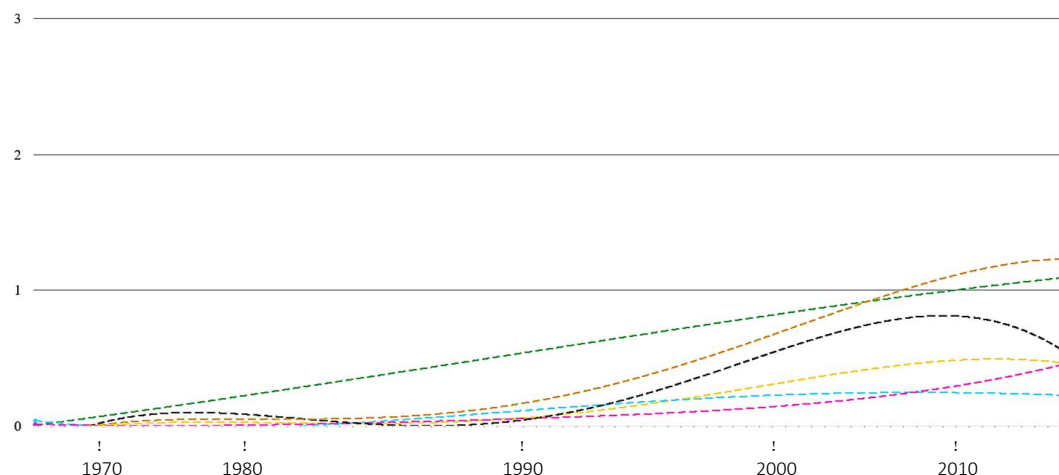

Diagram 5. Byggnadsminnesbeslut 1963–2018: trendlinjediagram som polynom av 4:de graden avseende graderingsvärdena (1–3) för alla modaliteter över tid baserat på varje enskilt planeringsunderlag.

— Bebyggelsehistoria — Komponent — Syntetisk lokalitet — Karaktärisering — Miljö-/byggnadstolkning
— Kulturhistoriskt analysunderlag

Mot bakgrund av att alla analysinstanser (undantaget riksintressebesluten) visar stigande graderingsvärden för modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag under 1990-talet och framåt, blir det tydligt att det i första hand är det retrospektiva perspektivet som tycks ha utvecklats på bredden.

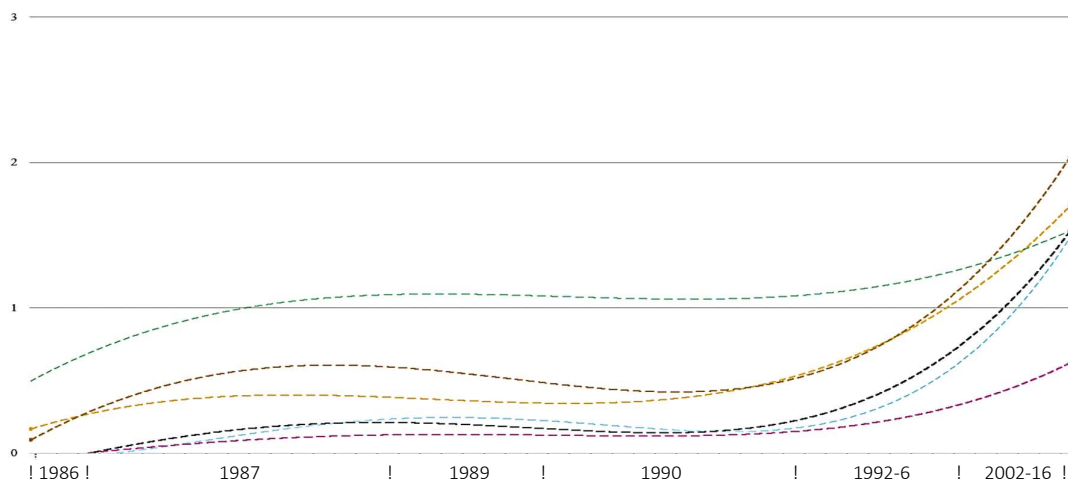

Diagram 6. Riksintressebeskrivningar 1986–2006: trendlinjediagram som polynom av 4:de graden avseende graderingsvärdena (1–3) för alla modaliteter över tid baserat på varje enskilt planeringsunderlag. — Bebyggelsehistoria — Komponent — Syntetisk lokalitet — Karaktärisering — Miljö-/byggnadstolkning — Kulturhistoriskt analysunderlag

Modaliteten Bebyggelsehistoria i sin tur följer trendlinje för Kulturhistoriskt analysunderlag förhållandevis konsekvent inom riksintressebeskrivningarna, tillsammans med modaliteterna Lokaltetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning. Inom de två övriga analysinstanserna konstateras i stället motsatta trender med påtagliga avmattningar eller försvagningar under 2000-talet från redan flacka lutningar. Slutligen noteras att det övergripande mönstret för modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag tycks följa parallellt med en stabil utveckling för modaliteten Komponentbeskrivningar inom alla tre analysinstanser, om än med jämförelsevis mindre dramatisk trendutveckling under 2000-talet vad gäller byggnadsminnesbesluten.

Den samlade bild som framträder enligt de 4-gradiga polynomerna är att alla analysinstanser med undantag för riksintressebesluten tecknar stigande graderingstrender med olika intensitet för alla modaliteter fram mot 2000-talet, med visst undantag för byggnadsminnesdokumentationerna, om än från betydligt högre nivåer. Med undantag för modaliteterna Kulturhistoriskt analysunderlag och Komponentbeskrivningar kan under 2000-talet motsatta fallande eller uppbromsade trender noteras för de fyra övriga modaliteterna inom analysinstanserna beslut respektive dokumentationer till byggnadsminnen.

Utläsning

I linjediagram 6 framgår tydligt riksintressebeskrivningarnas fortsatta förstärkning inom alla modalitetskategorier under 2000-talet, vilka i närtid distanserar sig från byggnadsminnesdokumentationerna inom modaliteterna Miljö-/byggnadstolkning och Lokaltetsyntes. Detta sker således inom vad som bedöms utgöra två essentiella modaliteter i den rumsliga teckenbildningen, med samtidig kraftig förstärkning inom modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag, vilket det finns anledning att återkomma till i samband med genomgången av råd och anvisningar för analys och beskrivningsmetoder (5.2). Ett lika tydligt mönster över tid är den generellt svaga trendutvecklingen för modaliteten Karaktärisering, vilken vid undersökningsperioden som bäst pekar mot graderingsnivån (0,6) inom analysinstansen riksintressebeskrivningar.

C INDIKATORER

Som framgår av riksintressebeskrivningarnas sammanhållna trendkurvor tecknas en sammanhållen och konsekvent parallellitet mellan alla de olika modaliteternas uppgraderingar under 2000-talet – men där modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag distanserar från de övriga. Inom analysinstansen Byggnadsminnesdokumentationer framträder en helt annan bild med påtagligt fluktuerande trendlutningar inom alla modalitetskategorier, vilket kan hänga samman med urvalsförfarandet, och bör därför inte övertolkas.

Den samlade trenden

Den samlade trenden för alla analysinstanser är (med undantag för riksintressebesluten) tydlig och indikerar alltmer utvecklade planeringsunderlag med avseende till de retrospektiva modaliteterna och komponentbeskrivningarna, medan modaliteterna Lokalitetsyntes och Karaktärisering släpar efter och vid undersökningsperiodens slut befinner sig på anmärkningsvärt låga graderingsnivåer, med undantag för modaliteten Lokalitetsyntes inom analysinstansen riksintressebeskrivningar. Avseende riksintressebesluten uppvisar de med ett fåtal undantag en monoton dominans för komponentbeskrivningar med graderingsvärdet (1) för alla dokument, förutom ett tjugotal som erhållit graderingsvärdet (2). Därmed står de i en klass för sig med en närmast obrukbar begreppsverkan, ytterst otydliga och därför öppna för godtycke vid uttolkningen av deras faktiska innebörd i det byggda rummet. Detta är väl känt inom sektorn och problematiskt då dessa utgör de enda antikvariska planeringsunderlag inom fysisk planering som i strikt mening har planjuridisk verkan.

Det bör avslutningsvis understrykas att det trots den positiva utvecklingen inte är frågan om helt övertygande graderingsnivåer och trendlinjer. Trendlinjerna återspeglar inte heller de verkliga förloppens variationsmönster inom kortare tidsintervaller, exempelvis om det är enskilda dokument med höga graderingar som lyfter trenderna eller om det är frågan om en jämn fördelning mellan de olika planeringsunderlagen.

5.1.2 Positionskategorierna och andra kvantifieringar

5.1.2.1 Utläsningsspektret

Om positionsregistreringarnas kvantitativa resultat i sig inte ger omedelbara indikationer på planeringsunderlagens kvalitativa innehåll med avseende till modaliteternas analytiska potential, visar de i stället fram mönster och tyngdpunkter i vad som i detta arbete benämns *beskrivningsspektra (-horisont)* över tid. Med beskrivningsspektra avses vilka olika rumsliga nivåer och aspekter samt identifikationskategorier som är föremål för mest intresse i framställningarna. Härtill kommer sådana viktiga aspekter som den kvantitativa förekomsten av syntetiska och formrelaterade utsagor, samt i vilken utsträckning dessa är associerad med ett identifikationsinnehåll. På motsvarande sätt inbegriper identifikationspositionerna registrering av förekommande syntetiska utsagor, respektive deras legering med lokalitetspositioner; vilket kan ge vissa indikationer avseende beskrivningarnas associativa sammansatthet.

5.1.2.2 Grupperingar

a) Forskningsrelaterade positionsgrupperingar

I syfte att greppa planeringsunderlagen som en totalitet på ett mer differentierat sätt skall i det följande ställas upp ett antal positionsgrupperingar som bedömts vara av betydelse i avhandlingens diskursanalyser. Detta görs på en hög aggregeringsnivå som snittsiffror för hela den utforskade perioden. I tabelluppställningarna 13 och 14 har den relativa positionsförekomsten för hela perioden strukturerats i enlighet med grupperingar i diskursivt väsentliga sammanställningar. Här har sammanläggningarna respektive åtskillnaderna bl.a. tagit sin utgångspunkt i försök att urskilja olika abstraktionsnivåer i beskrivningarna samt sådant som kan ge indikationer om förekommande formbeskrivningar. Avseende lokalitetskategorierna har fyra olika grupper sammanställts, medan identifikationskategorin indelats i fem olika grupper.

Lokalitetsgrupperingar

OSP	Ospecifika lokalitetsutpekanden	(pos 26ab, 27a, 31, 38 och 40).
KOMP	Komponentbeskrivningar/-utpekande	(pos 29ab1-2, 32, 34, 39, 42–3).
YMK	Uppgifter om ytskikt, material och konstruktion	(pos 29cd, 35, 36, 44, 45).
FS	Formrelaterade utsagor och sekundära lokaliteter	(pos 28, 30, 33, 37, 41, 46).

Identifikationsgrupperingar

HIS 1	Positioner svarande mot de i Riksantikvarieämbetets värdesystem avgränsade värderingskategorierna (men här tillämpade som beskrivningspositioner), närmare bestämt (pos 18, 19a, 20–24). Utöver dessa har ytterligare två retrospektiva positioner tillförts i syfte att få till stånd ett registreringssystem som återspeglar det retrospektiva berättarinnehållet på ett mer nyanserat och relevant sätt i registreringsresultaten.
HIS 2	Bebyggelsehistoriska uppgifter (pos 19b).
HIS 3	Öppna positioner med varierande innehåll framkomna ur planeringsunderlagens faktiska innehåll och som saknar direkt motsvarighet i det officiella systemets nomenklatur (pos 25a-d).
GE	Positioner avseende generella bedömningsutsagor svarande mot de värdekategorier som i det officiella systemet rubriceras ”förstärkningsvärden” (pos3-6).
RUP	Identifikationer med rumsligt relaterade upplevelsepositioner (pos 12–16). Här representerar position (16) en tillförd registreringskategori med specifikt syfte att fånga upp karaktäriserande och upplevelserelaterade utsagor i registreringsresultaten som saknar motsvarighet i det officiella värderingssystemet.

Tabell 13. Lokalitetsgrupperingar: snittvärden relativa andelar (1963–2018)

	OSP	YMK	KOMP	FS	
BM Beslut	0,19	0,14	0,23	0,07	(av alla positioner)
BM Dokumentation	0,08	0,25	0,33	0,05	„
RI Beslut	0,22	0,02	0,35	0,06	„
RI Beskrivningar	0,18	0,04	0,32	0,07	„
Alla analysinstanser	0,14	0,15	0,31	0,06	„
	0,21	0,23	0,47	0,09	(av alla lokaliteter)

C INDIKATORER

Tabell 14. Identifikationsgrupperingar: snittvärden relativa andelar (1963–2018)

	GE	RUP	HIS 1	HIS 2	HIS 3	
BM Beslut	0,10	0,04	0,13	0,07	0,04	(av alla positioner)
BM Dokumentation	0,04	0,03	0,09	0,09	0,03	„
RI Beslut	0,03	0,04	0,13	0,08	0,08	„
RI Beskrivningar	0,04	0,04	0,12	0,10	0,08	„
Alla analysinstanser	0,05	0,04	0,11	0,09	0,05	„
	0,14	0,10	0,33	0,26	0,15	(av alla identifikationer)

b) Positionsmönster relativt modaliteterna

Med utgångspunkt från de ovan redovisade snittsiffrorna för de olika grupperingarna inom de fyra olika analysinstanserna skall i det följande bilden nyanseras avseende planeringsunderlagens diskursiva innehåll med referens till det som tidigare framkommit med utgångspunkt från beskrivningsmodaliteternas snittvärden och förändringar över tid. Beräkningsgrunden utgörs genomgående av identifikations- och lokalitetskategoriernas samlade positionsmängd.

I det följande återknyts till det som tidigare utvecklats med utgångspunkt från de olika beskrivningsmodaliteterna, i syfte att nyansera bilden av det diskursiva innehåll som präglar de granskade planeringsunderlagen, varvid fokus ligger på de ovan grupperade positionskategoriernas kvantitativa relation till modaliteternas kvalitativa graderingar, vilket utmynnar i en sammanfattande karaktärisering av planeringsunderlagens diskursiva mönster. Detta utgör sedan den samlade jämförelsegrunden längre fram (5.1.4) vid en mer detaljerad analys av de olika analysinstanserna inom ramen för en mer specifik gruppering som inbegriper ett urval av de planeringsunderlag där de högre graderingarna för modaliteterna Karaktärisering, Lokalitetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning samvarierar.

5.1.2.3 Grupperingsmönster och följdfrågor

a) RUP och FS Upplevelse- och formpositioner relativt det retrospektiva

Med alla positioner som beräkningsgrund visar de relativa siffrorna 4% för de rumsligt orienterade upplevelsepositionerna (*RUP*) och 6% för de formrelaterade lokalitetspositionerna (*FS*), varav karaktäriseringspositionens (16) relativa siffror hamnar på endast 2,1%. Detta skall relateras till karaktäriseringspositionens motsvarighet som modalitet, vilken uppvisar den extremt låga snittgraderingen (0,14), vilket också gäller modaliteten Lokalitetsyntes med dess snittgradering på (0,22).

Till detta kan vidare föras det faktum att 62% av planeringsunderlagen har upplevelserelaterad positionsförekomst och att dessa uppvisar påtagligt dåliga konkretionsnivåer.²⁹⁸ Räknet i förhållande till alla planeringsunderlag, har endast 4,5% av dessa rumsligt relaterade upplevelsebeskrivningar på en mer utvecklad konkretionsnivå.

Två följdfrågor kan ställas mot bakgrund av dessa siffror. Första frågan gäller i vad mån karaktäriseringsutsagorna *RUP* är kopplade till formbeskrivningarna *FS*. Den andra frågan gäller i vilken utsträckning dessa utsagor är integrerade som utsagoenheter med

²⁹⁸ Drygt 93% av dessa 62% har konkretionsnivåer som ligger mellan (1) och (2). Endast 7% av dessa inbegriper således den högre konkretionsnivån, eller i faktiska siffror 46.

samtidig förmedling av ett historiskt berättarinnehåll. Registreringsresultaten kan på dessa punkter ge vissa indikationer, men där stöd också måste tas mot de syntetiska kolumnraderna och modalitetsgraderingarna. Genom en dylik analys erhålls något tydligare indikationer på dels i vilken utsträckning helhets- och uttrycksbeskrivningarna är sammankopplade, dels i vad mån de fungerar som rumsligt associativa underlag för det kulturhistoriska berättarinnehållet, varvid också Tolkningsmodaliteten berörs.

b) *HIS 1–3* Det retrospektivas relativa tal och konkretionsnivåer

Avseende de historiskt relaterade positionerna (*HIS 1–3*), svarar de tillsammans mot 25% av det totala positionsbeståndet, men där en betydande andel av position (3) också innehåller retrospektiva utsagor om ursprunglighet etcetera (uppskattningsvis 2%).²⁹⁹ Vid första påseendet framstår 25–27% som en rimlig representation i ett antikvariskt planeringsunderlag. Men som tidigare också framhållits motsvarar dessa siffror som positionsförekomst närmare 38% av textutrymmet, en siffra som indikerar en icke obetydlig förekomst av planeringsunderlag där det historiska berättarinnehållet volymmässigt dominerar framställningarna.

Förs till detta också konkretionsnivån för de historiska positionerna, representerar konkretionsnivåerna (1–2) omkring 84% av planeringsunderlagen, med en något högre förekomstgrad för den nivå som är att betrakta som försumbar till elementär, dvs konkretionsnivå (1). I faktiska siffror är det 153 planeringsunderlag som inbegriper konkretionsgraden (3) medan antalet med konkretionsgrad (4) endast utgörs av 10 underlag.

c) *KOMP – OSP – YMK* Komponent relativt det syntetiska och formrelaterade

Här behandlas vad som i positionsgrupperingen definierats som komponentbeskrivningar (*KOMP*) i sammanhang med de övriga lokalitetsgrupperingarna (*OSP*) och (*YMK*). Tillsammans utgör dessa 60% av alla positionsregistreringar, vilket skall jämföras med de direkt formrelaterade positionerna (*FS*) som endast utgör 6%. Komponentbegreppet har en vid innebörd i detta arbete och syftar på olika slag av byggdelar och miljöelement, allt från skåpinredningar till vägar. Dessa beskrivningar kan vara mer eller mindre utvecklade.

Konstateras att den övervägande delen av komponentbeskrivningarna utgörs av enkla utpekanden utan närmare beskrivning av deras konfigurationer och sammansättningar, i extremfallen enbart i form av tabellredovisningar eller stakatoliknande prosaframställningar (byggnasminnesdokumentationerna undantagna). Detta gäller i hög grad även redovisningen av ytskikt, material och konstruktion (*YMR*) som omfattar ett relativt antal på 15%, för att inte tala om de radikalt ospecifika utpekanden som sker av miljöer, byggnader och rum (*OSP*) i planeringsunderlagen, och som utgör 14% av alla positionsregistreringar.

När komponenterna väl relateras inbördes, framställs det företrädesvis i form av enkla konstateranden att de befinner sig i anslutning till varandra, men utan att göra skillnad

²⁹⁹ Som tidigare framgått uppvisar deras motsvarigheter som modaliteter bättre graderingsvärden än modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes, om än fortfarande förhållandevis låga med snittvärden på (0,38) för Bebyggelsehistoria (*HIS 2*) respektive (0,54) för Kulturhistoriskt analysunderlag (*HIS 1 och HIS 3*).

C INDIKATORER

som konfigurationer, gestalter eller strukturer. Med stöd av tabell 15 kan det konstateras att antalet formrelaterade lokalitetspositioner som ingår i en syntetisering med övriga lokalitetspositioner utgörs av 2252, vilket svara mot omkring 3% av alla positioner, respektive 4,5% av alla lokalitetspositioner.

Tabell 15. Formrelaterade positioner med lokalitetsyntes utan och med identifikation

<i>Formrelaterade L-pos (28,33,41)</i>	28	28	33	33	41	41	
<i>Formpositioner som Lok-syntes resp. Lok-syntes med Identifikation</i>	Loksynt	Loksynt - Id	Loksynt	Loksynt - Id	Loksynt	Loksynt - Id	Totalt
BM-beslut	57	43	103	64	24	6	297
BM-dokumentationer	85	65	225	131	92	45	643
RI-beslut	103	67	15	5	0	0	190
RI-beskrivningar	486	447	105	72	8	4	1122
<i>Antal formpositioner med syntes</i>	731	622	448	272	124	55	2252
Totalantal Lokalitetspositioner							49 455
Totalantal identifikationsposition							24 999

Formrelaterade positioner med identifikation

Till detta kommer de formrelaterade lokalitetspositionerna med identifikationsinnehåll, utan att ingå i en lokalitetsyntes. I dessa fall kan det vara frågan om direkta formbeskrivningar, även om flera av dessa utgörs av mer enkla bestämningar såsom sadeltak, mansardtak, symmetri, renässansplan, m.m. Dessa kan enligt tabell 16 räknas till 927, vilka tillsammans med de formrelaterade positionerna med syntesbestämningar i legering med ett identifikationsinnehåll ger ett totalantal på 1876.

Slutligen konstateras att 2,5% av alla positionsregistreringar relaterar sig till formrelaterade utsagor med identifikationsinnehåll, vilket motsvarar 3,8% av alla lokalitetsbestämningar. Följaktligen kan det antas att förekomsten av de formmässigt relaterade beskrivningarna av det byggda rummet som teckenbildande underlag i varje fall inte överstiger 3,8% av de lokalitetsorienterade beskrivningarna, eller 2,5% av alla positioner. På goda grunder bör man dessutom räkna med att de är betydligt mindre till antalet i mer utvecklad mening.

Tabell 16. Formrelaterade positioner 28/33/41 med identifikation

<i>Formrelaterade L-positioner</i>	28	33	41	
<i>Formposition med Identifikation</i>	FormLok-Id	FormLok-Id	FormLok-Id	Totalt
BM-beslut	49	112	17	178
BM-dokumentationer	102	260	109	471
RI-beslut	48	3	1	52
RI-beskrivningar	151	72	3	226
<i>Totalt</i>	350	447	131	927

Om dessa siffror jämförs med totalantalet lokalitetspositioner som ingår i en syntetisk relation med någon annan lokalitet rör det sig om totalt 15 241 enligt sammanställningen i tabell 17, vilket svarar mot 31% av alla lokaliteter. Men som syntesbestämningar rör det sig i praktiken om hälften, dvs 7620 till antalet, vilket motsvarar 13% av alla lokalitetsbestämningar om beräkningsgrunden utökas med dessa syntesbestämningar.³⁰⁰ Med denna beräkningsgrund kan det även konstateras att det i dessa 13% ryms de

³⁰⁰ Den utökade beräkningsgrunden ger ett mer relevant relativt tal då det svarar mot de faktiska bestämningar som gjorts, vilka således inte är begränsat till de antal positionsbestämningar som ingår i synteserna. En syntes mellan två positioner är i praktiken en ny "position" i det byggda rummet.

C INDIKATORER

formrelaterade positioner som ingår i en syntesbestämning som legerats med en identifikation, vilka utgörs av endast 1,6% av alla lokalitetsbestämningar som underlag i den rumsliga teckenbildningen. Om det här till läggs de 928 formrelaterade positioner som legerats med en identifikation utan att ingå i en lokalitetsyntes, får man på denna beräkningsgrund en totalt sammanräknad siffra på 3,3% relativ förekomst av formrelaterade positioner (med och utan syntes) som legerats med en identifikation.

Tabell 17. Lokalitetspositioner, respektive grupperade med och utan syntes och identifikation

	<i>Lokalitet totalt</i>	<i>1 SyntLok</i>	<i>2 Lok med Id</i>	<i>3 SyntLok med Id</i>	<i>4 Lok utan Id</i>
BM identifikation Beslut	703	1178	2897	843	2058
BM identifikation Dok	24 764	3616	7643	2042	11 441
RI identifikation Beslut	3215	651	1644	448	463
RI identifikation Beskrivning	14 473	3491	6291	2972	1668
<i>Totalt alla analysenheter</i>	<i>49 455</i>	<i>8936</i>	<i>18 475</i>	<i>6305</i>	<i>15 630</i>

Ur dessa siffror följer frågan i vilken utsträckning dessa 3,3% av alla positioner (inkluderande 7620 syntesbildningar i beräkningsgrunden) är relaterade till identifikationspositionen karaktärisering (16), men också med avseende till position (15) arkitektonisk kvalitet. Vidare är frågan i vilken utsträckning dessa i sin tur uppvisar syntetisering med de historiska positionerna.

Komponentbeskrivningen och de retrospektiva modaliteterna

Sammanläggs alla tre grupperingar (*KOMP*), (*OSP*) och (*YMR*) erhålles som tidigare framkommit en representation på sammanlagt 60%. De gjorda bedömningarna med avseende till den mycket stora förekomsten av enkla komponentutpekanden och de begränsade siffrorna för formrelaterade lokalitetsynteserna, tycks visa på en betydande textdominans för ospecifika och uppräknande komponentutpekanden, varav de formrelaterade legeringarna med identifikationsreferenser samtidigt begränsar sig till 3,3%. Men även om 597 av totalt 781 planeringsunderlag med graderingsförekomst stannar på kvalitetsnivån (1) för komponentmodaliteten, kvarstår likväl 184 som erhållit högre graderingar, framför allt inom analysinstansen byggnadsminnesdokumentationer.

Samtidigt noteras att 125 av dessa saknar samvariation med en kvalificerad Tolkningsmodalitet, där dessa högre graderade Komponentmodaliteter i 72 planeringsunderlag dessutom uppträder utan samvariation med de högre graderade retrospektiva modaliteterna. När de väl gör det i de 53 övriga fallen inbegriper de sålunda ingen kvalificerad Tolkningsmodalitet. Detta betyder att i omkring 68% av de planeringsunderlag där Komponentbeskrivningarna erhållit en högre gradering, uppträder denna modalitet utan samvariation med de retrospektiva modaliteterna med högre graderingar (40%); och när de väl gör det i 53 fall (29%) är det snarast frågan parallelliteter utan inbördes relation i kvalificerad mening.

Samvariation med höga modalitetsgraderingar

Kvar blir således 59 (6%) planeringsunderlag som innehåller högre graderingar av Komponentmodaliteten i samvariation med högre graderingar av Tolkningsmodaliteten, varav 49 även inbegriper modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag med högre graderingar. Av dessa 49 planeringsunderlag samvarierar den högre graderade Komponentmodaliteten i 37 fall dessutom med höga graderingar av modaliteterna Karaktärisering (21) respektive

Lokalitetsyntes (34), vartill kommer den bebyggelsehistoriska modaliteten som uppträder med höga graderingsvärden i 21 planeringsunderlag. Detta bedöms som anmärkningsvärda samvariationer mellan alla beskrivningsmodaliteter, vilket vidare behandlas längre fram i de grupperade analyserna under (5.1.4).

5.1.3 Uppföljning med inledande analyser

De frågeställningar som i det föregående (5.1.2) lyfts fram med referens till resultatet av den inledande analysen av modalitets- och positionsmönstren i termer av olika slag av kvantitativa mängdningar och kvalitativa graderingstal, skall i det följande fördjupas i syfte att närmare avgränsa de centrala frågeställningar och antaganden som kommer att bli föremål för vidare prövning. Denna fördjupning sker i tre steg enligt följande.

Steg 1 Det retrospektiva som rumsliga tecken

På den övergripande aggregeringsnivån indikerar graderingssiffrorna den större betydelse som modaliteterna Komponent, Kulturhistoriskt analysunderlag och Bebyggelsehistoria haft och fortfarande har jämfört med modaliteterna Lokalitetsyntes och Karaktärisering. På denna punkt är det särskilt modaliteterna Kulturhistoriskt analysunderlag och Komponentbeskrivningar som framträder med sina jämförelsevis bättre graderingsnivåer över tid. Beträffande Bebyggelsehistoria är förändringarna inte lika entydiga, om än med successiva förstärkningar inom analysinstanserna beslut till byggnadsminnen och beskrivningar till riksintressen med början kring 1990-talets extremt låga siffror.

En av de följdfrågor som i detta fall kan formulerats är i vad mån det föreligger en interaktiv samvariation eller inte mellan de historiskt orienterade framställningarna å ena sidan och lokalitetsbeskrivningarna å den andra. Den tidigare analysen (som förmedlades genom modaliteten Miljö-/byggnadstolkning som indikator) tycks visa på en påtaglig brist i detta.

Steg 2 Rumsliga helheter och uttryck som berättelsens förmedling

Modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsynteser uppvisar extremt låga graderingsnivåer med svagt uppåttigande trender. Dessutom kan det utläsas jämförelsevis dålig representation med avseende till beskrivningshorisonter vad gäller de karaktäriserande och formbildande utsagorna. Samtidigt kan det konstateras att dessa två modaliteter i påtaglig utsträckning samvarierar inom det högre graderingsspannet, vilket ger grund för antagandet om deras inbördes kreativa relation. Detta skall vidare prövas med stöd mot modalitetsmönstret, såväl över tid som inom de olika analysinstanserna.

De två centrala frågor som i detta fall kan ställas är i vilken utsträckning karaktäriseringsutsagorna är kopplade till formbeskrivningarna, medan den andra gäller i vad mån dessa utsagor nyttjas som förmedling av ett historiskt berättarinnehåll. Här är det särskilt Tolkningsmodaliteten som berörs, bl.a. med avseende till hur den samvarierar med modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes. Under denna rubrik skall detta vidare granskas med stöd mot de syntetiska kolumnraderna och modalitetsgraderingarna.

På denna punkt blir det särskilt intressant att föra vidare den tidigare företagna undersökningen av den kvantitativa fördelningen av synteslokaliteterna som formbeskrivningar, samt deras legering med ett identifikationsinnehåll. Detta följs upp mer ingående längre fram under avsnitt (5.1.4) genom en gruppering av alla planeringsunderlag med högre graderingar för dessa två modaliteter i samvariation med höga värden för tolkningsmodaliteten. Inom denna analyshorisont är det företrädesvis helhets- och uttrycksbeskrivningarna som berörs.

Steg 3 Positionskategorierna och det associativa innehållet

I nästkommande steg ligger fokus på identifikationspositionernas inbördes syntetisering och vidare koppling till lokalitetspositionerna, och då särskilt lokalitetsynteserna. I detta fall är det företrädesvis således inom positionskategoriernas ram som analyserna sker. Härigenom erhålls vad som skulle kunna kallas ”förekomstindikationer” på hur samman-satta och associationsrika beskrivningarna är, i synnerhet om de rumsligt associerade positionerna (15) arkitektonisk kvalitet och (16) karaktärisering uppmärksammas och i vad mån de ingår i syntes med andra slag av retrospektiva identifikationer och olika slag av lokalitetskategorier. Resultaten av dessa kvantitativt orienterade analyser syftar till att utgöra stöd vid ytterligare nyanseringar som företas längre fram i de grupperade analyserna av de olika analysinstanserna (5.1.4).

5.1.3.1 Steg 1 Det retrospektiva som rumsliga tecken

- a) De retrospektiva modaliteterna och positionerna relativt modaliteten Miljö-/byggnadstolkning

Antalet planeringsunderlag som inbegriper en samvariation avseende modalitetsgraderingarna (1–3) för Komponentbeskrivning respektive Bebyggelsehistoria och/eller Kulturhistoriskt analysunderlag uppgår till total 319, vilket motsvarar 32% av alla underlag. Av dessa kan en samvariation med modaliteten Miljö-/byggnadstolkning (1–3) räknas till 137, vilket betyder att 182 av dessa dokument där Komponentbeskrivningarna och de retrospektiva modaliteterna samvarierar saknar en rumslig teckenbildning på elementär nivå. Med beräkningsgrunden alla planeringsunderlag ger dessa siffror till resultat att endast omkring 14% av alla granskade planeringsunderlag har vad som skulle kunna kallas elementära till kvalificerade retrospektiva teckenbildningar i betydelsen ett kulturhistoriskt berättande perspektiv. Räknas bara de planeringsunderlag in som i detta segment inbegriper en Tolkningsmodalitet med högre graderingar (2–3) reduceras antalet till 81. Således är det bara 8% av alla granskade planeringsunderlag som har en kvalificerad legering av det rumsliga och retrospektiva. Dessa siffror förändras endast i liten grad med inräknandet av modaliteten Lokalitetsyntes, eftersom denna samvarierar med modaliteten Komponentbeskrivning i 68 av dessa planeringsunderlag.

Tar man dessutom hänsyn till att det retrospektiva i snitt upptar 38% av textutrymmet i planeringsunderlagen framträder en retrospektiv övervikt med låg konkretionsgrad och/eller utan rumsliga uttrycksbeskrivningar. På denna punkt har det också kunnat konstateras en relativt stor förekomst av retrospektiva positioner inom alla analysinstanser, vilket i stort håller sig stabilt på likvärdiga nivåer mellan de olika analysinstanserna som pendlar mellan 75–90% av totalantalet inom identifikationskategorin. Härmed finns det

grund för att karaktärisera en stor del av de granskade planeringsunderlagen som kulturhistoriskt ”introverta” dokument, där den retrospektiva beskrivningshorisonten således befinner sig vid sidan av det lokala rummets fysiska och visuella egenskaper. Förövrigt noteras att det överlägset största antalet planeringsunderlag domineras av historiska upplysningar med svag operativ begreppsverkan (0–1).

Samtidigt framträder en annan bild från och med 1990-talets senare hälft som distanserar sig från den negativa bild som snittsiffrorna ger vid handen, särskilt gällande riksintressebeskrivningarna. Den genomgående trenden för alla analysinstanser (även om de uppvisar olika slag och grader av fluktuationer) är att modaliteten Kulturhistorisk analysunderlag över tid befinner sig i en konstant stigande uppgradering inom alla analysinstanser. Tagna som snittvärden för hela utforskningsperioden är det från antikvarisk synpunkt likväl frågan om blygsamma siffror för alla analysinstanser, då dessa siffror trots förbättringar under de senaste decennierna fortfarande återspeglar planeringsunderlag som i många fall ger en osäker grund för initierade avvägningar av ingrepp i den fysiska miljön med referens till konsekvenserna för det historiska berättarinnehållet och dess förmedling som rumsliga uttryck.

Trender

I syfte att illustrera ovan relaterade förhållanden med avseende till den retrospektiva teckenbildningen skall i det följande med stöd av linje- och stapeldiagram närmare illustreras de förändringar som på denna punkt kan urskiljas över tid och mellan de olika analysinstanserna. De grafiska redovisningarna omfattar alla analysinstanser (utom riksintressebesluten), där såväl graderingsnivåerna för de utvalda modaliteterna som den relativa förekomsten av de retrospektiva positionerna framgår. Utöver linje- och stapeldiagram ingår sammanfattande trendlinjer över tid, i framställningen återgivna som polynom av 4:de graden. I syfte att optimera den grafiska utläsningen har antalet modaliteter begränsats till de centralaste för återgivandet av den retrospektiva teckenbildningen, vilka utgörs av Bebyggelsehistoria, Kulturhistoriskt analysunderlag samt Miljö-/byggnadstolkning.

BM-beslut

Med början i analysinstansen Byggnadsminnesbeslut, visar diagram 7 att den retrospektiva positionsförekomsten med grönstreckad linje företer en stigande ökning från 1963 upp till omkring 70% fram mot 1980, en snittnivå som står sig under hela utforskningsperioden. Beträffande de retrospektiva modaliteterna, är det frågan om få exempel på graderingar som kan noteras före början av 1990-talet för att sedan successivt öka in mot och under 2000-talet.

Enligt den 4-gradiga polynomen framträder en stabilt stigande kurva för modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag, vars snittvärden enligt trendlinjen pekar mot (1,2) vid utforskningsperiodens slut. Denna åtföljs också av högre graderingar för modaliteten Miljö-/byggnadstolkning, vilken dock faller på ett anmärkningsvärt sätt under 2010-talet för att enligt trendlinjen visa mot (0,6) vid utforskningsperiodens slut.

C INDIKATORER

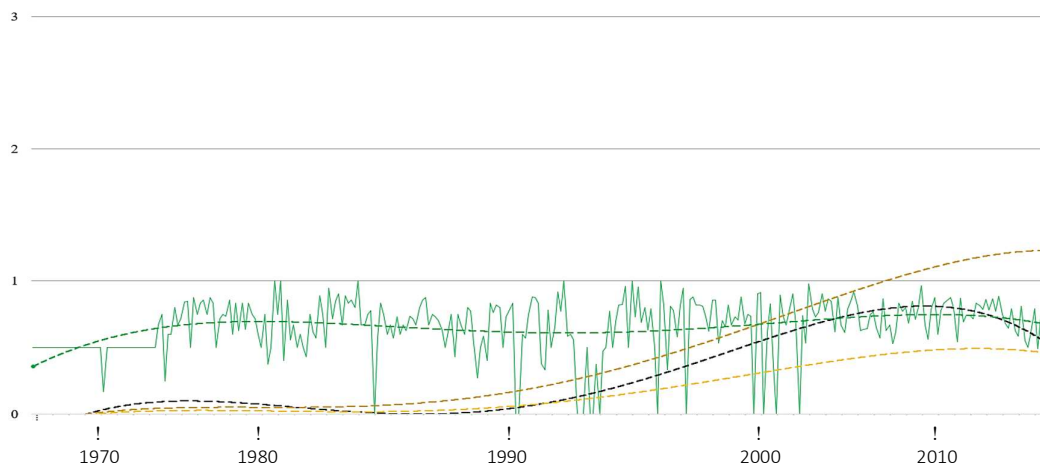

Diagram 7. Byggnadsminnesbeslut 1963–2018: Modalitetsgraderingar (1–3) för — Bebyggelsehistoria, — Kulturhistoriskt analysunderlag, — Miljö-/byggnadstolkning (trendlinjer) respektive %-andel — Retrospektiva positioner (3+19b+17-19b+20–25) av Identifikation totalt /axelvärde 1=100% /. Polynom av 4:de graden

BM-dokumentationer

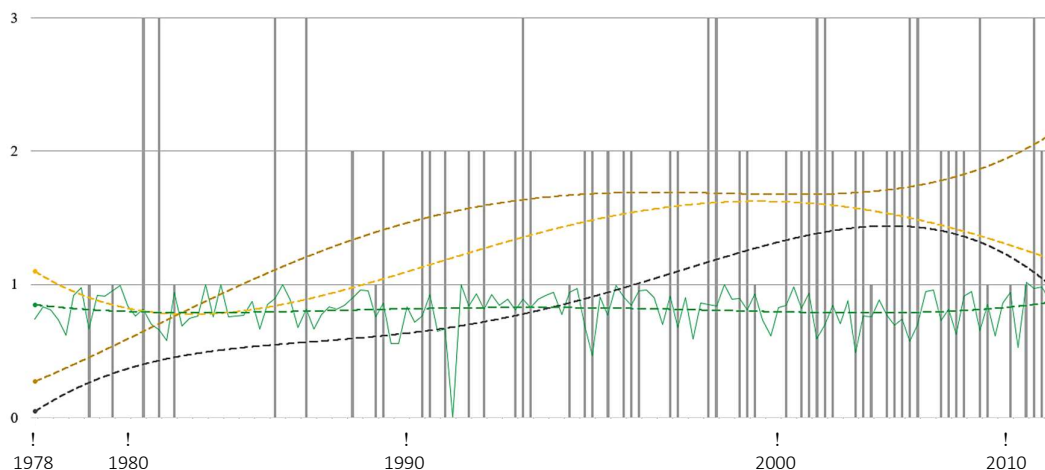

Diagram 8. Byggnadsminnesdokumentationer 1978–2016: Modalitetsgraderingar (1–3) för — Bebyggelsehistoria, — Kulturhistoriskt analysunderlag (trendlinje) — Miljö-/byggnadstolkning (stapel+trendlinje) respektive %-andel — Retrospektiva positioner (3+19b+17-19b+20–25) av identifikation totalt /axelvärde 1=100% / Polynom av 4:de graden

Vid granskningen av diagram 8 för byggnadsminnesdokumentationerna framträder en annan bild. Här konstateras starkare graderingstal för alla inblandade modaliteter, men detta med en trendutveckling enligt den 4-gradiga polynomen som under 2000-talet bromsas upp för modaliteterna Bebyggelsehistoria och Miljö-/byggnadstolkning. Samtidigt uppmärksammas att det i samma skede är frågan om en trenduppgång för modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag som t.o.m. bryter igenom linjen för modalitetsgrad (2). Men här bör samtidigt noteras att staplarna för modaliteten Miljö-/byggnadstolkning uppvisar en stor förekomst av tidsluckor där det saknas en gradering, närmare bestämt i 77 av analysinstansens alla planeringsunderlag, dvs omkring 58% av totalt 133 dokumentationer.

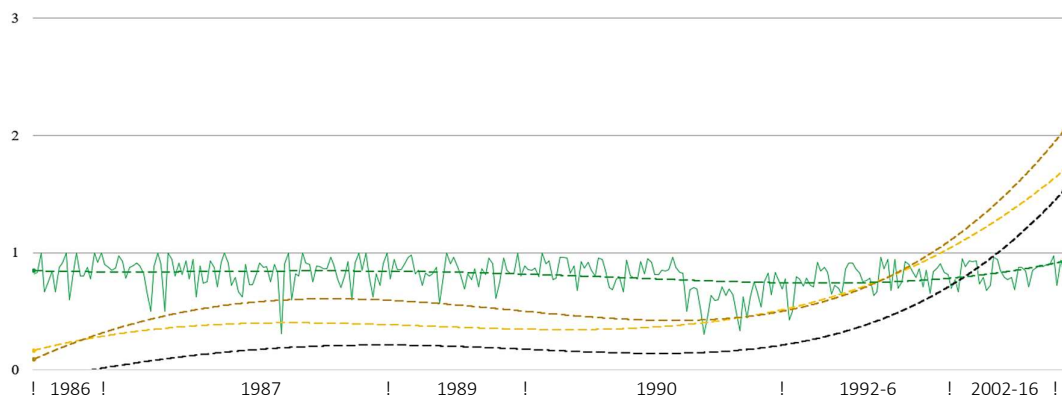
C INDIKATORER

Om även de med lägsta graderingen (1) räknas bort blir det frågan om 88 underlag som saknar kvalificerad tolkningsnivå, dvs 66%. Då den retrospektiva positionsförekomsten dessutom har betydligt större procentandel än i byggnadsminnesbesluten förstärks bilden av den retrospektiva kantringen i många av planeringsunderlagens framställningar.

RI-beskrivningar

Beträffande riksintressebeskrivningarna i diagram 9 framträder tydligt de tre modaliteternas förhållandevis likartade trendlinjer med stark uppåtgående trend mot slutet av utforskningsperioden, och detta med modaliteten Miljö-/byggnadstolkning underst som vid periodens slut placerar sig med en snittgradering på omkring (1,5). Som i fallet med byggnadsminnesdokumentationerna noteras en större retrospektiv positionsförekomst under hela utforskningsperioden än vad som kan utläsas av grafen över byggnadsminnesbesluten.

Under åren kring 1992–96 sker en tydlig uppgång som blir allt brantare med en stigning för alla de tre modaliteternas graderingsvärden, vilka i enlighet med den 4-gradiga polynomen under 2000-talet närmar sig snittvärden kring (1,7) för modaliteten Bebyggelsehistoria och omkring (1,6) för Miljö-/byggnadstolkning samt drygt (2,0) för modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag.

b) Sammanfattande slutbedömning och frågor

Sammantaget framträder så här långt att det i första rummet är riksintressebeskrivningarna som visar en konsekvent stigande kvalitativ nivå för alla tre modaliteter under 1990- och 2000-talet, till skillnad från de två övriga analysinstanserna där sjunkande trender för tolkningsmodaliteten kan noteras från omkring 2005 och framåt. Undantaget utgörs av modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag, i synnerhet för byggnadsminnesdokumentationerna som skjuter i höjden från redan relativt höga nivåer och når upp i höjd med riksintressebeskrivningarna. Här bör dock en jämförelse göras med de polynomer av 6:e graden som framgår i bilaga 1, där alla trendlinjer sjunker påtagligt de sista åren av undersökningsperioden, om än något svagare för riksintressebeskrivningarna.

Möjligen indikeras en viss grad av samvariation mellan de olika analysinstanserna med avseende till beskrivningsmodaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag, vilket skulle kunna tala för ett mer allmänt trendmönster inom den antikvariska praktiken där denna blivit föremål för kvalitativa förbättringsåtgärder. I vad mån detta kan sammankopplas med utgivna råd- och anvisningar för analys och beskrivning av klassificerade miljöer och byggnader diskuteras vidare längre fram (5.2). Härmed finns det också motiv för att närmare granska på vilket sätt och i vilken utsträckning den tydligt uppåtgående trenden för modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag som teckenbildning samvarierar med modaliteterna Lokaltetsyntes och Karaktärisering inom alla tre analysinstanser.

Gällande modaliteten Miljö-/byggnadstolkning är det inte möjligt att avläsa lika samstämmiga trender, där den tvärtom vänder neråt under 2000-talet för analysinstanserna beslut respektive dokumentationer till byggnadsminnena, medan den motsatta trenden kan konstateras för riksintressebeskrivningarna. Avseende analysinstansen byggnadsminnesdokumentationer bör det i sammanhanget samtidigt uppmärksammas att urvalsförfarandet av olika skäl har en överrepresentation för Göteborg & Bohus län och Halland, vartill kommer urvalet av s.k. ”goda exempel”.

5.1.3.2 Steg 2 Rumsliga helheter och uttryck som berättelsens förmedling

Mot bakgrund av det som tidigare påtalats avseende modaliteterna Karaktärisering och Lokaltetsyntes, dvs att de utgör konstanter i det undersökta materialet med avseende till deras påtagligt låga graderingsnivåer över tid, gjordes uttolkningen att detta tycks visa på att helhets- och uttrycksbeskrivningarna utgjort ett diskursproblem långt fram i tiden. Denna uttolkning är rimligt med hänsyn till att dessa modalitetsgraderingar ger indikationer om förekomsten av och kvaliteten i syntetiseringen av olika komponenter till uttrycksfulla helheter. Det har också framhållits att dessa två modaliteter i hög grad samvarierar p.g.a. deras som det tycks inbördes katalytiska relation, vilket ytterligare skall undersökas längre fram under (5.1.4).

Förberedande diagramindikationer inför grupperingsanalyserna

Grupperingsanalyserna under (5.1.4) grundläggs här inledningsvis i form av de indikationer modalitetssammanställningarna ger, dels över tid, dels inom de olika analysinstanserna. I kombination med granskning av den samvariation de två modaliteterna uppvisar relativt modaliteten Miljö-/byggnadstolkning, erhålles i sin tur relativa siffror avseende förekomsten av de aktuella modaliteternas nyttjande som förmedling av ett historiskt berättar innehåll. Mot bakgrund av det resultat som här utvinns, görs också inledande försök att utröna i vilken utsträckning de karaktäriserande utsagorna är sammankopplade med de syntetiska lokalitetspositionerna, ett förhållande som är direkt åtkomligt i registreringsblanketten som kvantitativa mängder i två av identifikationskategorins radkolumner.

- a) Samvariation mellan Karaktärisering och Lokaltetsyntes i den rumsliga teckenbildningen

Samvariationen mellan modaliteterna Karaktärisering och Lokaltetsyntes legerade med modaliteten Miljö-/byggnadstolkning inom det övre graderingsspannet (2–3) är framträdande inom analysinstansen Byggnadsminnesdokumentationer, men även noterbart vad

C INDIKATORER

gäller riksintressebeskrivningar och byggnadsminnesbeslut, vilket indikerar ett möjligt nära kreativt samband. I vad mån detta återspeglar ett faktisk interaktivt förhållande i framställningen som enskilda utsagoenheter kräver en närmare kontroll i planeringsunderlagen som måste vänta till grupperingsanalyserna under (5.1.4). Däremot ger den stora förekomsten av samvariation på en förhållandevis hög graderingsnivå inom alla tre analysinstanser indikationer på ett dylikt integrerat sammanhang som utsagoenheter.

Med modaliteten Miljö-/byggnadstolkning som urvalsgrund inom ramen för graderingsnivån (2–3) i samvariation med de tre modaliteterna Karaktärisering, Lokalitetsyntes respektive Komponent, kan det konstateras att dessa utgörs av totalt 66, varav de två förstnämnda i samverkan såväl som enskilt samvarierar med modaliteten Miljö-/byggnadstolkning i 49 av dessa planeringsunderlag. Det är också i dessa underlag som de högsta graderingarna för modaliteten Miljö-/byggnadstolkning (3) företrädesvis återfinns, närmare bestämt i 13 av totalt 15, varav de övriga 2 återfinns där Karaktäriseringsmodaliteten ensam samvarierar med denna högst graderade tolkningsmodalitet. Samtidigt noteras att modaliteten Komponent med högre graderingar (2–3) påtagligt samvarierar med de två övriga modaliteterna i dessa 49 planeringsunderlag, närmare bestämt i 39 planeringsunderlag.

I diagram 10 över byggnadsminnesdokumentationerna avgränsas den grafiska analysen till grupperingen av modaliteterna Miljö-/byggnadstolkning, Karaktärisering och Lokalitetsyntes. Här framträder en påtaglig samvariation, vilket tycks indikera att de två sistnämnda modaliteterna representerar teckenbildande potentialer, såväl i samverkan som enskilt legerade med modaliteten Miljö-/byggnadstolkning. Antalet Tolkningsstaplar vars graderingsnivåer når i topp (3) i samvariation med de två övriga modaliteterna i samverkan såväl som enskilt kan räknas till 13. Dessa höga graderingar för modaliteten Miljö-/byggnadstolkning förekommer bara i två fall inom analysinstansen riksintressebeskrivningar. Här kan man också konstatera en icke obetydlig förekomst av graderingsnivån (2) i samverkan med modaliteterna Lokalitetsyntes och Karaktärisering, vilket också gäller analysinstansen byggnadsminnesbeslut. (se vidare diagrammen för dessa två analysinstanser i bilaga 3).

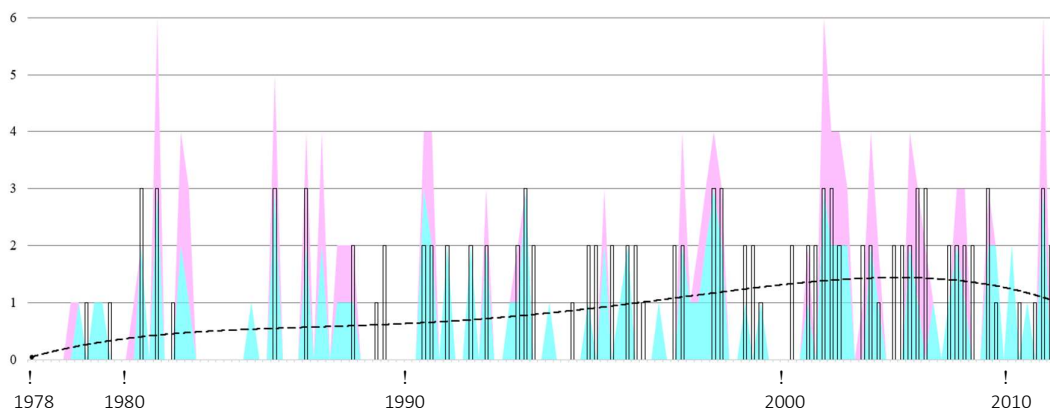

Diagram 10. Byggnadsminnesdokumentationer 1978–2016: Modalitetsgraderingar (1–3) för
—Lokalitetsyntes och —Karaktärisering (staplade). —Miljö-/byggnadstolkning (stapel+trendlinje).
Polynom av 4:de graden

Tolkningssegment (2)

Förövrigt uppmärksammas att modaliteten Miljö-/byggnadstolkning med graderingsvärdet (2) ofta (41 gånger) uppträder utan samvariation med modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes och att modaliteten Komponent med höga graderingar även uppträder i samverkan med höga graderingar av dessa två modaliteter. I dessa fall kan man således inte utesluta att de högre graderingarna av den rumsliga teckenbildningen i stället är associerad med komponentmodaliteten inom det övre graderingssegmentet, vilket också kan konstateras i 18 planeringsunderlag, varav 14 inom analysinstansen Byggnadsminnesdokumentationer respektive 4 inom Riksintressebeskrivningar.

Tolkningssegment (3)

Detta mönster står samtidigt i relief mot det högsta graderingssegmentet (3) för Tolkningsmodaliteten, där alla 15 planeringsunderlag inbegriper en samvariation med modaliteterna Lokalitetsyntes och/eller Karaktärisering. Karaktäriseringsmodalitet (2–3) samvarierar med Tolkningsmodalitet (3) i 9 av dessa planeringsunderlag, varav 7 i kombination med Lokalitetsyntes (2–3). I de 6 övriga samvarierar Lokalitetsyntes självständigt relativt Karaktäriseringsmodaliteten med de högst graderade Tolkningsmodaliteterna.

b) Bedömning och slutsatser

Mot denna bakgrund finns det grund för antagandet om betydelsen av modaliteterna Lokalitetsyntes och Karaktärisering vid frambringandet av planeringsunderlag med kvalificerad rumslig teckenbildning. Antagandets rimlighet förändras inte nödvändigtvis av det faktum att detta oftast sker i samvariation med högre graderingar av de retrospektiva modaliteterna och Komponentmodaliteten. Oaktat det faktum att modaliteterna Lokalitetsyntes och Karaktärisering har betydligt sämre representation som graderingstal i det granskade material, kan det sammanfattningsvis konstateras att när de väl uppträder med högre graderingar sker detta i samvariation med en väl utvecklad retrospektiv teckenbildningen, vilket för övrigt också gäller samvariationen med komponentmodaliteten på ett likvärdigt sätt. Detta indikerar att de syntetiska och karaktäriserande beskrivningsdiskursernas har betydelse för en utvecklad retrospektiv teckenbildning. Samtidigt bör det noteras att dessa två modaliteter samvarierar med höga graderingar för komponentmodaliteten, vilket framkommer i de staplade diagrammen i bilaga 2.

5.1.3.3 Steg 3 Positionskategorierna och det associativa innehållet

Syftet under denna rubrik är att försöka utröna i vilken utsträckning det granskade materialet innehåller retrospektiva framställningar med referens till karaktäriseringsposition (16), men även med beaktande av position (15) arkitektonisk kvalitet. I detta fall är det företrädesvis inom positionskategoriernas ram som analyserna sker, dvs på den kvantitativa nivån, med samtidig samläsning mot modaliteterna Karaktärisering, Lokalitetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning. Härigenom erhålls ”förekomstindikationer” på hur sammansatta och associationsrika beskrivningarna är, och i vilken utsträckning dessa är förknippade med karaktäriseringsmodaliteten.

I det grafiska analysarbetet görs ett antal åtskillnader för att identifiera de olika slag av teckenbildningar som registrerats med särskild referens till såväl identifikationspositionernas inbördes syntetisering som deras legering med lokalitetsynteser. Här är det frågan

C INDIKATORER

om fyra olika slag av teckenvariabler enligt nedanstående uppställning med tillhörande diagrambeteckningar:

I-L	Identifikation med enskild Lokaltitet
I-Lsy	Identifikation med Lokaltitetsyntes
Isy-L	Identifikationssyntes med enskild Lokaltitet
Isy-Lsy	Identifikationssyntes med Lokaltitetsyntes

a) Förberedande positionsanalyser inför grupperingsanalyserna

De ovan angivna kombinationsvariablerna, som varit föremål för särskild uppmärksamhet i utforskningsarbetet, ger möjligheter att på positionsnivå granska förekomsten av olika associationstyper som indikativa närmevärden avseende planeringsunderlagens rumsliga och uttrycksmässiga sammansatthet. Genom referenser till positionerna (16) och (15), kombinerade med modaliteterna Karaktärisering, Miljö-/byggnadstolkning och Lokaltitetsyntes, kan en förberedande grafisk analys göras för utsortering av olika planeringsdokument, för att längre fram genomföra en analys av deras olika slag av framställningsinnehåll genom textutdrag under (5.1.4).

I syfte att så långt möjligt underlätta analysernas tillgänglighet begränsas antalet variabler, där den samlade helhetsbilden successivt byggs upp enligt stegen 1–3 nedan. Slutförandet i steg 3 genomförs först under (5.1.4). Härvid särskiljs de två identifikationspositionerna (16) och (15), vilka i detta sammanhang utgör huvudfokus i analyserna och således kommer att analyseras simultant relativt de olika teckenvariablerna enligt ovan.

Analyssteg

1. Identifikationssyntesernas legeringar med lokaliteterna (Isy-L/Isy-Lsy) inleder analysen, vars fokus ligger på det *associativa innehållet inom identifikationskategorin* med särskild referens till de två positionerna (15) och (16).
2. Härfter uppmärksammas de teckenbildningar med positionsinnehållet (16 respektive 15) som angör mot lokalitetsynteserna (I-Lsy/Isy-Lsy) respektive mot enskilda lokaliteter, där det i stället är *det rumsliga underlaget i teckenbildningarna* som utgör huvudintresset.
3. Analysräckan avslutas i nästkommande avsnitt (5.1.4) med att lägga in de formrelaterade (28,33,41) och sekundära (30,37,46) lokalitetsynteserna i syfte att genom kvantitativa jämförelser med förekomsten av de föregående identifikationsrelaterade lokalitetsynteserna kunna urskilja i vilken utsträckning dessa skulle kunna utgöras av direkt formrelaterade och sekundära lokalitetsynteser.

b) Karaktäriseringspositionens relation till identifikationssynteser

I 33 av de 36 planeringsunderlag där karaktäriseringsmodaliteten överstiger graderingsvärdet (1) ingår identifikationssynteser (16-Isy) legerade med en lokalitetsposition (L/Lsy). Avseende karaktäriseringsutsagornas kreativa betydelse i den retrospektiva teckenbildningen, kan det med stöd i diagram 11 inom analysinstansen byggnadsminnesdokumentationer konstateras att de har en framträdande roll i nära sammanhang med position

(16) som identifikationssyntes (lsy). Samma relativa mönster gäller i viss mån även för riksintressebeskrivningarna, men i mindre utsträckning byggnadsminnesbesluten (bilaga 4).

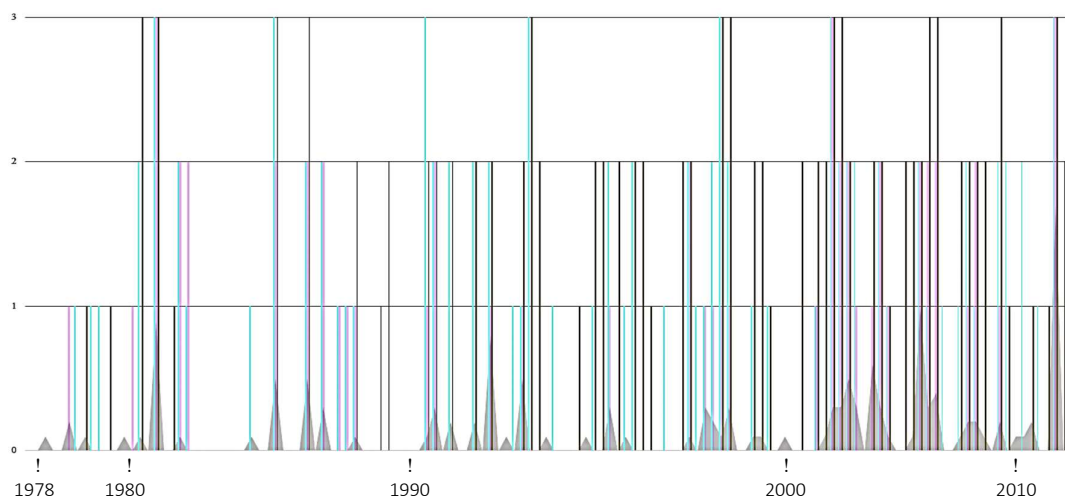

Diagram 11. Byggnadsminnesdokumentationer 1978–2016: Modaliteterna – Karaktärisering, Lokalitetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning (1–3) respektive kvantitativ förekomst/axelvärde 1=10st av position (16) relativt de två sammanräknade teckenvariablerna (lsy-L+ lsy-Lsy)

75 av totalt 93 planeringsunderlag inom graderingsspannet (1–3) för Karaktäriseringsmodaliteten inbegriper den syntetiska identifikationspositionen (16-lsy) som (lsy-L/lsy-Lsy) i mer eller mindre utsträckning. Detta ger en 81% representation, vilket bedöms utgöra en signifikant grad av samvariation som tycks tala för att karaktäriseringsutsagorna spelar en inte oväsentlig roll som en associativt förmedlande länk i den retrospektiva teckenbildningen.

Vid närmare utläsning framgår att den syntetiska identifikationspositionen (16-lsy) i hög grad samvarierar med de fall där i sin tur modaliteterna Miljö-/byggnadstolkning och Karaktärisering samvarierar med graderingsvärden mellan (2–3), närmare bestämt i 25 fall av 27 möjliga. Motsvarande gäller för modaliteten Lokalitetsyntes, vars högre graderingsvärden följer tätt på de övriga modaliteterna i de grå fält som återspeglar förekomsten av position (16) med identifikationssyntes. Denna samvariation med modaliteten Lokalitetsyntes indikerar förekomst av väl utvecklade helhetsbeskrivningar av det byggda rummet.

Vidare uppmärksammas i diagram 12 för byggnadsminnesdokumentationerna att position (15) med identifikationssyntes (mörkfärgat fält) återspeglar en påtaglig samvariation med position (16). Detta gäller företrädesvis analysinstanserna beslut och dokumentationer till byggnadsminnen, men förekommer i någon mån även i de fördjupade riksintressebeskrivningarna.

Sambandsförhållandet (15+16) kan möjligen indikera ett nära sammanhang i framställningarna som enskilda utsagoenheter, vilket skall uppmärksammas i kommande kapitel (5.1.4). Det är inte heller förvånande att en utvecklad arkitektonisk beskrivningsrepertoar inbegriper en utvecklad förmåga till identifikation och formulering av uttrycksinnehåll och karaktärsmönster.

C INDIKATORER

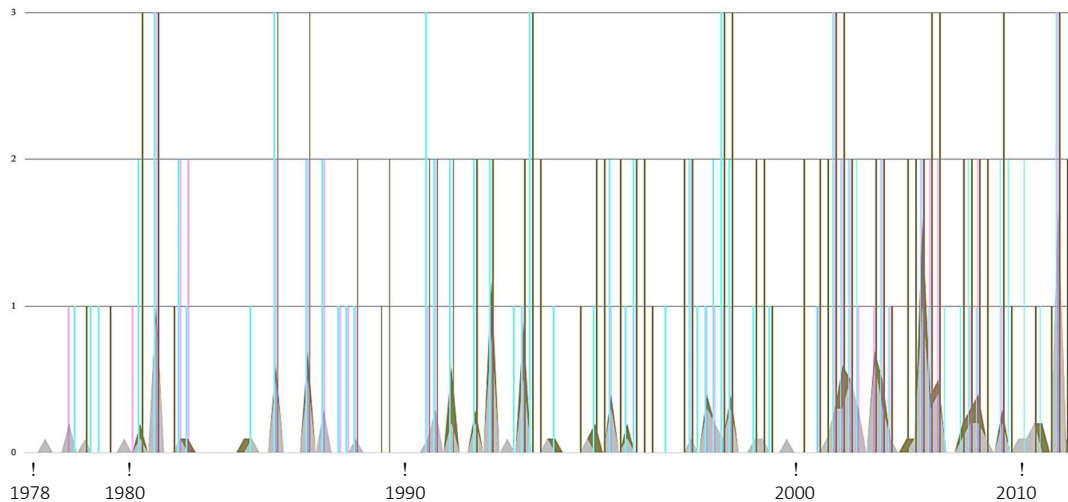

Diagram 12. Byggnadsminnesdokumentationer 1978–2016: Modaliteterna —Karaktärisering, —Lokalitetsyntes och —Miljö-/byggnadstolkning (1–3). Kvantitativ förekomst /axelvärde 1=10st av position (15) och (16) relativt de två i diagrammet sammanräknade teckenvariablerna (Isy-L+Isy-Lsy)

Slutsatser inför fortsatt utforskning

De genomförda analyserna talar för att position (16) med identifikationssyntes (Isy-L/Isy-Lsy) spelar en framträdande roll som associativ komponent i den retrospektiva teckenbildningen. Det bör samtidigt understrykas att det kvarstår att påvisa att det verkligen är de aktuella teckenvariablerna som tilldelats höga modalitetsgraderingar som karaktäriseringsutsagor. Det kan nämligen mycket väl röra sig om någon av de två andra teckenvariablerna, dvs (I-L/I-Lsy).

Med detta sagt hänvisas till nästa avsnitt (5.1.4) för närmare utsortering av i vilken utsträckning det verkligen är frågan om en samvariation mellan de höga graderingarna för modaliteterna Karaktärisering och Miljö-/byggnadstolkning å ena sidan och position (16) legerad med identifikationssyntes å den andra inom de enskilda utsagoenheter eller nära associerade utsagoenheter.

c) Karaktäriseringspositionens rumsliga underlag

Avslutningsvis uppmärksammas de teckenvariabler med positionsinnehåll (16) och (15) som angör eller inte angör mot lokalitetsynteserna (I-Lsy/Isy-Lsy). Med detta flyttas fokus mot det rumsliga underlaget i teckenbildningen. Det som intresserar i detta sammanhang är således i vilken utsträckning de karaktäriserande utsagorna och arkitektoniska beskrivningarna är legerade med de syntetiska respektive de enskilda lokaliteterna. Här är det karaktäriseringsutsagornas sammankoppling med de syntetiska lokaliteterna i registreringen som kan ge något säkrare indikationer på att det är frågan om en uttrycksmässig formering av delarna till en helhet eller ett rumsligt sammanhang. Detta gäller i synnerhet om lokalitetsyntesen dessutom inbegriper en formrelaterad eller/och sekundär lokalitet.

C INDIKATORER

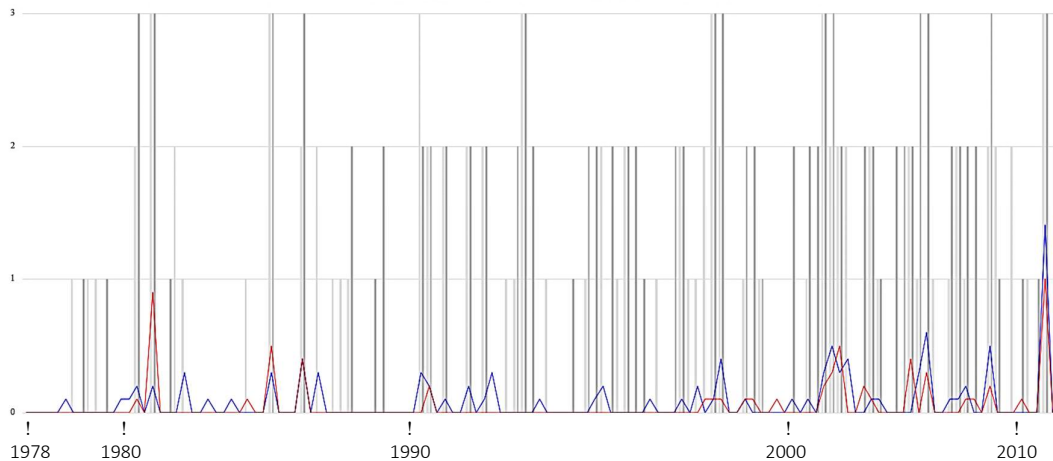

Diagram 13. Byggnadsminnesdokumentationer 1978–2016: Modalitetstaplar ■ Miljö-/byggnadstolkning respektive ■ Lokalitetsyntes. Kvantitativ förekomst /axelvärde 1=10st/ av position (16) relativt teckenvariablerna (— I-Lsy) och (— Lsy-Lsy)

Position (16) med enskild lokalitet

Den största andelen av position (16) är sammankopplade med enskilda lokalteter (I-L), närmare bestämt 250 av totalantalet 546 (med det relativa förhållandet omkring 46% som i stort sett är motsvarande för de två andra analysinstanserna). Tillsammans med antalet (16)-relaterade identifikationssynteser legerade med en enskild lokalitet (Lsy-L) gör att antalet registreringar av position (16) som legerats med en enskild lokalitet i snitt kretsar kring 64% av totalantalet.

Position (16) med syntetisk lokalitet

Motsvarande siffror för de två andra teckenvariablerna för position (16) med syntetisk lokalitetsunderbyggnad är betydligt lägre, återgivna med blå linjer (I-Lsy) och röda linjer (Lsy-Lsy) i diagram 13. De relativa siffrorna för (Lsy-Lsy) pendlar mellan omkring 7–11% respektive 20–27% för (I-Lsy) inom de olika analysinstanserna. När de uppträder är det vanligen i samband med högre graderingar av modaliteterna Lokalitetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning, men inte uteslutande.

Slutsatser inför fortsatt utforskning

Från detta kan så här långt inte dras några tillförlitliga slutsatser om bristande förekomst av rumsliga helhetsbeskrivningar med identifikationsanknytning, även om mycket i de tidigare analyserna pekat åt det hållet. Ett första steg i en dylik analys är att titta på siffrorna över de lokalitetsynteser som registrerats med en identifikationsanknytning, vilka är direkt åtkomliga i den sammanställning som tidigare relaterats i tabell 15 (under 5.1.2.3). Där kan utläsas att omkring 4,5% av alla lokalitetspositioner ingår i *formrelaterade* synteser (2252), där de som inbegriper identifikationsanknytning endast utgör 1,3% av alla positioner; i faktiska tal 949 och som *syntesbestämningar* således någonstans kring hälften. Dessa formrelaterade lokaliteters identifikationsanknytning kan inte spåras med avseende till de enskilda identifikationspositionerna i registreringssystemet, utan måste göras genom direkt kontroll i planeringsunderlagen.

Ett dylikt förfarande förutsätter givetvis en föregående utsortering, där inledande stöd måste tas mot modalitetsgraderingarnas mönster, i detta fall med särskild hänsyn till modaliteterna Karaktärisering, Lokalitetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning. På denna punkt har det visat sig att de högre graderingarna av dessa modaliteter i samvariation väl sammanfaller med mängdningen av förekommande karaktäriseringspositioner (16). Denna samvariation indikerar förekomsten av väl utvecklade helhetsbeskrivningar av det byggda rummet och karaktäriserande utsagor som retrospektiva teckenförmedlare. Här finns det stora möjligheter att närmare kontrollera såväl förekomsten av utvecklade formbeskrivningar som i vilken utsträckning de karaktäriserande utsagorna är knutna till teckenvariablerna (Isy-Lsy) respektive (Isy-L) för position (16), men även i förhållande till position (15).

5.1.4 Karaktärisering och lokalitetsyntes som retrospektiv teckenbildning

Med utgångspunkt från det som framkommit i de föregående analyserna av planeringsunderlagens modalitets- och positionsmönster, skall i detta avsnitt en fördjupad granskning genomföras för nyansering och prövning av utlästa indikationer. Fokus ligger på en kritisk genomlysning av den funktion som modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes uppvisar i den retrospektiva teckenbildningen. Framställningen avslutas bl.a. med konklusioner gällande karaktäriseringens och den syntetiska beskrivningens betydelse för den rumsliga teckenbildningen.

Denna fördjupade granskning syftar till att vidare undersöka i vad mån modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes med högre graderingar uppträder som integrerade moment i de utsagoenheter³⁰¹ som ligger till grund för deras högre graderingar i de undersökta planeringsunderlagen (och inte som parallelliteter). Härigenom exemplifieras också de textmässiga bedömningsgrunder som modalitetsgraderingarna baserar sig på och på vilket sätt detta bedömts ge operativ (analytisk) begreppsverkan.

5.1.4.1 Teckenbildande utsagoenheter som karaktärisering och rumsliga helheter

Mot bakgrund av de modalitetsgrundade analysresultatens indikationer har det tidigare framhållits att de karaktäriserande och syntetiska beskrivningsdiskurserna tycks ha en signifikant roll för en mer utvecklad retrospektiv teckenbildning. De positionsgrundade analyserna i sin tur indikerar dessutom att position (16) med identifikationssyntes som teckenvariabel (Isy-L & Isy-Lsy) spelar en framträdande roll som komponent i den retrospektiva teckenbildningen i samvariation med högre graderingar av modaliteterna Miljö-/byggnadstolkning och Lokalitetsyntes. Vad som däremot inte kunnat identifieras på denna översiktliga analysnivå är i vad mån de identifikationsrelaterade lokalitetsynteserna inom ramen för dessa högre modalitetsgraderingar inbegriper formrelaterade och sekundära positioner, vilket blir möjligt först genom en direkt granskning i de grupperade planeringsunderlagen. Motsvarande förhållande gäller givetvis position (16), vars faktiska legering med lokalitetspositionerna inte kan avgöras på en översiktlig nivå.

³⁰¹ Med *utsagoenhet* menas ett beskrivningsutsnitt med enskilda positioner och teckenkonstellationer inbördes relaterade till en meningsbildande helhet.

a) Indikationernas vidare prövning

Den fördjupade granskningen har skett genom en kvalitativ granskning av de enskilda planeringsunderlagens innehåll av olika teckenbildande utsagor som bedömts ligga till grund för de tre modaliteternas högre graderingar. Föregående analyser visar att det finns en signifikant samvariation mellan beskrivningsmodaliteterna Karaktärisering, Lokalitetsyntes och Miljö-/byggnadstolkning med högre graderingar (2–3). Totalt kan 94 planeringsunderlag med Tolkningsmodalitet identifierats inom detta graderingssegment, varav 48 samvarierar med modaliteterna Karaktärisering och/eller Lokalitetsyntes. Det är dessutom endast inom denna grupp man kan återfinna alla de Tolkningsmodaliteter som tilldelats den högsta graderingen (3), närmare bestämt 15 planeringsunderlag utspridda från 1980-talets början till idag, med viss dominans för 2000-talets första decennium.

Här noteras också att komponentmodaliteten inom detta graderingsspann samvarierar med Tolkningsmodalitet (3) i 14 av dessa 15 planeringsunderlag. Till detta kan vidare föras ytterligare 23 planeringsunderlag i grupperingsurvalet inom detta graderingssegment som inbegriper Komponentmodalitet i samvariation med Tolkningsmodalitet (2). Läggs till detta ytterligare 17 planeringsunderlag utanför grupperingen som inbegriper en dylik samvariation med tolkningsmodaliteten (2) självständigt de två övriga, inställer sig frågan om det inte i stället är Komponentmodaliteten som representerar den mest avgörande rumsliga underbyggnaden i den retrospektiva teckenbildningen. Komponentmodalitetens medverkan i denna konstellation motsäger å andra sidan inte nödvändigtvis de två andra modaliteternas kreativa potential, vilket vi återkommer till.

För detta syfte har en sekundär kritisk granskning tillförts som medvetet sökt upp komponentrelaterade och retrospektivt orienterade teckenbildningar som inte inbegriper (15/16)-relaterade positioner. Syftet har varit att motverka den möjliga överskattning som huvudgenomgången skulle kunna ha medfört genom dess fokus på syntesbildningar och karaktäriseringar vid urskiljandet av teckenbildande utsagor av betydelse för tolkningsmodalitetens högre graderingar.

b) Urvalet

Urvalskriterierna för utsorteringen av planeringsunderlagen har varit av två slag. Det övergripande kriteriet har varit att alla underlag som blir föremål för urval måste inbegripa en Tolkningsmodalitet med de högre graderingstalen (2–3). Det andra kriteriet har varit att de underlag som inbegriper modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes med de högre graderingstalen (2–3) kan väljas ut under förutsättningen att dessa samvarierar med en högre graderad Tolkningsmodalitet. Detta har resulterat i tre olika urvalsgrupper; dels en grupp som inbegriper en samvariation mellan modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes (KAR-SYN-TOLK), dels två övriga där de enskilda modalitetskategorierna ensamt samvarierar med en högre graderad Tolkningsmodalitet enligt tabell 18, (KAR-TOLK) respektive (SYN-TOLK).

Urvalsresultatet visar enligt tabell 18 att byggnadsminnesdokumentationerna representeras av 24 planeringsunderlag, medan byggnadsminnesbeslutens antal begränsar sig till 9. De övriga 15 planeringsunderlagen utgörs av riksintressebeskrivningar. Vidare noteras att urvalet utmed tidsskalan visar att 23 av planeringsunderlagen daterar sig till 2000-

C INDIKATORER

talet, medan 17 är från 1990-talet. De kvarstående 8 planeringsunderlagen är tillkomna under 1980-talet.

Tabell 18. Grupperade planeringsunderlag enligt tre olika modalitetskombinationer

KAR-SYN-TOLK / KAR-TOLK / SYN-TOLK										
	År	ORT	NAMN	MILJÖ-/BYGGNADSTYP	MODALITETSKATEGORIER					
		KAR-SYN-TOLK			BHIS	KOMP	SYN	KAR	TOLK	KAU
BM-beslut	1998	Gbg 51	kv Rydboholm	Bostadshus	1	2	3	2	2	2
	1998	Gbg 52	kv Furan	Bostadshus	0	2	3	2	2	0
	1999	Gbg 56	kv Granen	Bostadshus	0	2	2	2	2	2
	2006	Halland 39	Falkenbergs stadshus m.m.	Offentlig förvaltning	0	0	2	2	2	2
	2014	Gbg 76	Heymanska villan	Bostadshus	2	3	3	2	2	2
	2017	Gbg 77	Gbg:s konstmuseum	Museibyggnad	1	1	2	3	2	2
BM-dokum	1980	Lysekil 1	Curmanska villorna	Villa	2	3	3	3	3	3
	1983	Gbg 31	Remfabriken	Fabrik	3	3	3	2	3	3
	1983	Mölnådal 3	Krokslättfabriker	Industri	2	3	2	2	3	3
	1991	Gbg 73	Lorensbergsteater	Teater	2	3	2	2	2	3
	1997	Värmland 2	Oppstuhage	Lantgård	2	2	2	2	2	3
	2001	Norrbottn 1	Kiruna stadshus	Offentlig förvaltning	1	2	3	3	3	2
	2001	Norrbottn 2	Jävre turiststation	Turiststation	3	1	2	2	3	2
	2001	Örebro 1	Örebro länsmuseum	Museibyggnad	3	2	2	2	2	3
	2003	Gbg 64	Biograf Flamman	Biograf	2	1	2	2	2	3
	2003	Hammar arkitekter	Salsta slott	Slott	3	1	2	2	2	2
	2015	Gbg 77	Gbg:s konstmuseum	Museibyggnad	3	2	3	3	3	3
RI-beskriv	1989	Halmstad kn N37	Eldsbergaåsen	Fornlämningsmiljö	0	2	2	2	2	0
	1992	Göteborg kn O2:2	Haga	Stadsmiljö	3	2	2	2	2	2
	1992	Göteborg kn O2:3	Stenstaden mm	Stadsmiljö	3	3	2	2	2	3
	2009	Umeå kn AC10b2	Umeå stad / Centrum	Stadsmiljö	2	2	2	3	3	2
	2009	Umeå kn AC10b3	Umeå stad / Öst på stan	Stadsmiljö	2	2	2	2	2	2
	2012	Örebro kn T21	Rosta	Bostadsmiljö	1	2	2	2	2	3
	2012	Örebro kn T22	Baronbackarna	Bostadsområde	2	2	2	2	2	3
KAR+TOLK					BHIS	KOMP	SYN	KAR	TOLK	KAU
BM-beslut	2010	Jönköping 29	Nybron	Bro	0	0	0	2	2	3
BM-dokum	2003	AIX Arkitekter AB	Gamla Riksarkivet	Arkivbyggnad	0	2	1	2	3	2
	2004	Halland 39	Falkenbergs stadshus m.m.	Offentlig förvaltning	1	2	0	2	3	3
	2004	Västmanland 1	Vattentornet på Djäkneberg	Vattentorn	2	1	1	2	2	3
RI-beskriv	1992	Göteborg kn O2:1	Staden inom Vallgraven	Stadsmiljö	3	2	1	3	2	2
SYN+TOLK					BHIS	KOMP	SYN	KAR	TOLK	KAU
BM-beslut	1991	Dalarna 38	Rommeheds militärläger	Militärläger	3	1	2	0	2	2
	2007	Gbg 66	kv Majoren	Bostadshus	0	3	2	1	2	2
BM-dokum	1980	Gbg 68/1	Berslagsbanans station	Stationshus	0	2	2	0	3	2
	1991	Gbg 53	Föreningsgatan 2	Bostadshus	0	3	3	1	2	3
	1992	Gbg 43	Trädgårdsför park	Park	3	1	2	0	2	3
	1993	Gbg 50	Hagabadet	Badhus	3	2	2	1	2	3
	1994	Halland 28	Sunnvåra kvarn	Kvarn	1	3	3	0	3	3
	1996	Jönköping 25	"Julles" mekaniska verkst.	Verkstad	2	2	2	0	2	1
	1998	Kalmar 2	Björnö säterigård	Herrgård	3	2	3	1	3	3
	1998	Skåne 1	Ga kasern, Tyghuset, Kas.	Fortifikatorisk	3	3	2	1	3	3
	2004	Västernorrland 3	Elimkyrkan	Frikyrka	1	2	2	1	2	2
	2007	Halland 40	Bruno Mattssons sommarhus	Sommarhus	0	2	2	1	3	3
RI-beskriv	1989	Falkenberg kn N19	Ätrådalen	Fornlämningsmiljö	2	3	2	1	2	2
	1989	Hylte kn N23	Ry	Jordbruksbymiljö	0	3	2	0	2	2
	1989	Laholm kn N41	Laholms stad	Småstadsmiljö	2	2	2	1	2	2
	1996	Eksjö kn F50	Eksjö stad	Småstadsmiljö	3	1	2	0	2	2
	2014	Alvesta kn G17	Benestad - Bädinge - Oby m.fl	Fornlämningsmiljö	2	2	2	0	2	2
	2015	Alvesta kn G20	Härlöv	Kyrkby	3	2	3	0	3	3
	2016	Kalmar 48	Kalmar	Stad	3	1	2	1	2	2

5.1.4.2 Genomförande, frågeställningar och modellering

Den fördjupade granskningen av de 48 planeringsunderlagen har genomförts som en kombination av positionsrelaterade mängdningar och kvalitativa textanalyser. Totalt har 990 dokumentssidor blivit föremål för en förnyad genomgång; vilken lett till lokalisering av drygt 600 utsagoenheter som bedömts vara av mer eller mindre betydelse för den graderade tolkningsmodaliteten i den kvalitativa utläsningen– vilka finns bilagda genom utdrag ur de grupperade planeringsunderlagen (bilaga 8).

Utforskningen har skett genom förnyad genomläsning av de enskilda planeringsunderlagen, samt med anlitande av registreringsblanketternas sammanställning av karaktäriserande respektive formrelaterade utsagor. Härtill har också uppmärksamats graderingen av identifikationernas konkretionsnivåer.

C INDIKATORER

Genomgången har varit inriktad på att särskilt uppmärksamma signifikanta syntesbildningar och/eller karaktäriseringar. Härutöver har de utsagoenheter registrerats som är att betrakta som viktiga rumsliga teckenunderlag, dvs renodlade formbeskrivningar som inbegriper en karaktärisering (16) och/eller en arkitektoniskt signifikant beskrivning (15). Som ett kritiskt korrektiv till dessa två avgränsade fokus har materialet också blivit föremål för en avslutande genomgång med särskilt fokus på retrospektiva teckenbildningar utan samvariation med position (15) och (16) och med särskild uppmärksamhet riktad mot teckenbildningar utan Lokalitetsyntes. Detta har resulterat i registreringen av omkring 120 utsagoenheter utöver de 480 som registrerades vid huvudgenomgången.

a) Frågeställningarnas logistik och undersökningstyper

I syfte att på ett mer nyanserat sätt pröva det indikerade sambandet mellan den retrospektiva teckenbildningen å ena sidan och de två modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes å den andra som teckenunderlag har de fördjupade analyserna systematiserats i enlighet med nedanstående tre frågeställningar som avgränsande fokus vid granskningen av utsagoenheter, vilka då också svarar mot de tre efterföljande avsnitten:

KARAKTÄRISERINGENS RETROSPEKTIVA FÖRMEDLING (Isy-Lsy/L)

I vad mån och på vilket sätt framträder Karaktäriseringen (16) som en associativ förmedling av ett retrospektivt innehåll? Inom detta fokus sker granskningen inom identifikationskategorin, dvs utan direkt referens till teckenbildningens rumsliga underlag.

Granskningsmoment:

- Undersökning av den relativa förekomsten av de teckenbildande karaktäriseringsutsagorna (16), bl.a. som förmedling av ett kulturhistoriskt berättarinnehåll. Den relativa förekomsten gäller såväl inom grupperingens alla planeringsunderlag sammantagna (48) som relativt övriga planeringsunderlag (345) inom de tre analysinstanserna (exklusive riksintressebesluten) som inbegriper motsvarande teckenbildande karaktäriseringsutsagor (16).
- Exemplifiering av karaktäriseringens faktiska språkliga formulering som retrospektiv förmedling (Isy) inom de grupperade utsagoenheter genom textutdrag.

KARAKTÄRISERING SOM FORM OCH TECKENUNDERLAG (I-Lsy/L)

I vilken utsträckning och på vilket sätt uppträder Karaktäriseringen (16) som ett i sig rumsligt formbildande teckenunderlag? Inom detta fokusområde sker granskningen i relation till det rumsliga teckenunderlaget.

Granskningsmoment:

- Uppträder karaktäriseringen (16) som rumsligt teckenunderlag ensam eller tillsammans med formpositionerna (28,33,41 + sek)?
- Även på denna punkt sker en jämförelse med avseende till den relativa förekomsten i förhållande till såväl grupperingens alla planeringsunderlag (48) sammantagna som relativt övriga planeringsunderlag (345) inom de tre analysinstanserna (exklusive riksintressebesluten).

C INDIKATORER

- Genom textutdrag exemplifieras karaktäriseringen som en i sig implicit rumslig gestaltning (i uppmärksamhetsfältet), dvs som ett potentiellt rumsligt teckenunderlag utan explicit angivande av form eller sammanhang.

Dessa undersökningsresultat ger förövrigt underlag för vidare reflektioner kring om det möjligen finns ett samband mellan den relativa förekomsten å ena sidan och kvaliteten i karaktäriseringen som rumsligt teckenunderlag å den andra.

LOKALITETSYNTES SOM RUMSLIGT TECKENUNDERLAG (Lsy-I/Isy)

I vad mån och på vilket sätt uppträder Lokaltetsyntesen som rumsligt underlag i den retrospektiva teckenbildningen, tagen för sig själv likaväl som i sammanhang med de formrelaterade positionerna (28,33,41+sek). Här riktas fokus explicit mot den rumsliga teckenunderbyggnaden, varvid jämförelser också görs med de komponentrelaterade positionerna.

Granskningsmoment:

- En relativ jämförelse görs mellan å ena sidan alla lokalitetspositioner som ingår i en syntesbildning med retrospektivt identifikationsinnehåll (Lsy-I/Isy) å ena sidan och de övriga komponentrelaterade lokalitetspositionerna med retrospektivt identifikationsinnehåll (L-I/Isy) å den andra.
- En motsvarande relativ analys görs inom ramen för de retrospektiva teckenbildningarna som beräkningsgrund, där den relativa förekomsten av syntesbildningar som inbegriper formrelaterade positioner (28,33,41+sek) jämförs med motsvarande komponentpositioner som inbegriper de formrelaterade positionerna (28,33,41).
- Genomgången avslutas med textutdrag som visar på de olika lokalitetstypernas betydelse i den retrospektiva teckenbildningen. Med detta ges en grund för vidare bedömning av skillnaderna mellan komponent- och syntesmodaliteternas betydelse som rumslig teckengrund.

b) Registreringsmatris, utforskningsmoment och resultatpresentation

Med referens till ovan presenterade frågeställningar har undersökningsarbetet differentierats i form av en positionsrelaterad registreringsmatris enligt figur 20, där åtskillnad gjorts med avseende till de olika teckenvariablerna (Isy-Lsy), (Isy-L), (I-Lsy) och (I-L), vartill också förts distinktioner enligt följande:

- Dels har åtskillnad gjorts i två kategorier som skiljer på om positionerna (15) och (16) är eller inte är inblandade i den retrospektiva teckenbildningen (A-B/grönt) respektive (C1-3, Elsy-L /gult).
- Dels har en specifik avgränsning från de historiska teckenbildningarna gjorts för att kunna registrera utsagoenheter där positionerna (15) och (16) enbart är legerade med lokalitetspositionerna (DI-Lsy-El-L / grönt).
- I de åtta åtskilda granskningstyperna ingår också de formrelaterade (28,33,41) och sekundära (sek) positionerna samt de övriga inblandade komponenterna (X).

C INDIKATORER

Genomsökningen av de grupperade planeringsunderlagen har skett med särskild uppmärksamhet riktad mot utsagor som inbegriper positionerna (15) och (16) samt lokalitetssynteser, vilka samtidigt är inblandade i en teckenbildning som bedömts vara av mer eller mindre grundläggande betydelse för de högre graderingarna av Teckenmodaliteten (A+B+D). Denna första genomsökning och registrering har därefter kompletterats med en förnyad granskning med särskild uppmärksamhet riktad mot retrospektiva teckenbildningar där positionerna (15) och (16) inte är inblandade (C1-3+ElSy-L).

[illegible]

Figur 20. Registreringsmatris till de grupperade analyserna

De identifierade utsagorna, som inringats direkt i planeringsdokumenten och kodats med aktuella positionsvariabler, finns bilagda för vidare kontroll (bilaga 8). Resultaten redovisas i form av tabeller i kombination med diagrambaserade illustrationer i syfte att underlätta tillgängligheten till sifferreferenserna i den analyserande textframställningen. Resultatredovisningen har disponerats i enlighet med frågeställningarnas presentationsordning enligt ovan.

5.1.4.3 Karaktäriseringens retrospektiva förmedling (lsy-Lsy/L)

De tidigare positionsanalyserna har i kombination med de kvalitativa modalitetsgraderingarna (1–3) visat på ett samband mellan modaliteterna Karaktärisering och Miljö-/byggnadstolkning å ena sidan och förekomstgraden av karaktäriserande utsagor som del i den retrospektiva teckenbildningen (Isy-L+Isy-Lsy) å den andra, särskilt märkbart inom analysinstanserna byggnadsminnesdokumentationer och riksintressebeskrivningar.

Inom graderingsspannet (2–3) är det frågan om 33 planeringsunderlag som inbegriper retrospektivt legerade (16)-positioner (Isy-L, Isy-Lsy), varav 29 finns med i de grupperade planeringsunderlagen. Att detta visar på den mycket begränsade förekomsten inom alla tre analysinstanser över tid är en sak, vilket tidigare behandlats. I detta sammanhang gäller saken en annan fråga, nämligen i vilken utsträckning de karaktäriserande (16)-positionerna med retrospektiv identifikationssyntes (Isy-Lsy/L) ingår i utsagor som bedömts ligga till grund för de högre graderingarna av Tolkningsmodaliteten i det grupperade materialet.

Innan resultaten av den kvalitativa granskningen presenteras, skall först karaktäriserings-
utsagornas relativa förekomst behandlas, dels inom det grupperade materialet, dels rela-
tivt de tre analysinstansernas övriga planeringsunderlag som inbegriper dylika karaktäri-
seringsutsagor. Härigenom erhålles ett grepp om differenserna i de kvantitativa

förekomstgraden mellan det grupperade materialet och de tre analysinstansernas övriga planeringsunderlag med (16)-relaterade positionsförekomst. Det bör i sammanhanget noteras att de (16)-positioner som räknats in i de grupperade planeringsunderlagen enbart utgörs av de som inbegrips i de identifierade utsagorna. Utöver de 300 (16)-positioner som inbegrips i de identifierade utsagorna, tillkommer ytterligare 165, vilket framgår med blå siffror i tabell 19.

a) Den relativa förekomsten av karaktäriseringsutsagornas retrospektiva förmedling

De planeringsunderlag (exklusive grupperade underlag) som inbegriper (16)-positioner (oaktat teckenvariabel) inom de tre analysinstanserna uppgår till 345, vilket i likhet med grupperingens 48 planeringsunderlag utgör beräkningsgrunden för bestämningen av snittantalet (16)-positioner per planeringsunderlag fördelat på de fyra olika teckenvariablerna enligt nedanstående tabellsammanställning. Här bör inledningsvis uppmärksammas att användningen av planeringsunderlag som beräkningsgrund inte utgör en enhetlig grund med avseende till deras respektive sidomfång.³⁰²

I de två tabellsammanställningarna är det endast deras respektive samlade snittvärden som är direkt jämförbara, eftersom de indelats på olika sätt. Däremot är det möjligt att växelvis ställa de sex delgruppernas enskilda snittvärden mot de samlade totalvärdena för såväl de tre analysinstanserna som de grupperade planeringsunderlagen.

Isy-Lsy

Skillnaden mellan de olika tabellsammanställningarna är anmärkningsvärd, i synnerhet gällande snittvärdena för den (16)-relaterade teckenvariabeln (Isy-Lsy), där de tre analysinstansernas samlade snittvärde avseende förekomst visar 0,09 per planeringsunderlag medan de grupperade planeringsunderlagen har ett förekomstsnitt på 2,02. Här uppmärksammas också att förekomstgraden av denna (16)-relaterade teckenvariabel inom delgrupperingen (KAR-SYN-TOLK) är hela 3,21 per dokument. I faktiska tal är det frågan om 77 (16)-positioner inom denna delgrupp som inbegrips i en dylik teckenvariabel.

Isy-L

Med övergången till den andra retrospektiva teckenvariabeln med (16)-positionering (Isy-L), är det annorlunda siffror som framträder i jämförelsetalen, omkring (två) gånger så hög snittförekomst för denna (16)-relaterade teckenvariabel inom grupperingen jämfört med de tre analysinstansernas relativa siffror på denna punkt, dvs 1,13 (1,69) respektive

³⁰² Här har det visat sig att de grupperade planeringsunderlagen i snitt innehåller två gånger fler sidor än planeringsunderlagen i de tre analysinstanserna. I praktiken betyder detta att de differenser som återspeglas i beräkningarna vad gäller totalantalet (16)-representation per planeringsunderlag nedan hade varit mindre än de som här återges om beräkningsgrunden hade baserat sig på antalet sidor. Om jämförelsen avgränsas till de tre analysinstansernas byggnadsdokumentationer (som generellt är mer omfattande) och grupperingens totala snittvärden är det likväl frågan om försumbara förändringar i differensen, med undantag för teckenvariabeln (I-L).

Även i det fall beräkningsgrunden som ett *tankeexperiment* skulle baserat sig på antalet sidor genom att helt enkelt tvådubbla de tre analysinstansernas samlade snittvärden, skulle det inte på ett avgörande sätt minska relevansen av de analyser som i det följande genomförs baserat på beräkningsgrunden antalet planeringsunderlag, i synnerhet inte för de teckenbildningar som avser det syntetiska teckenunderlaget (Isy-Lsy/I-Lsy).

C INDIKATORER

0,55. Totalt rör det sig om 54 (16)-positioner (inom de grupperade utsagorna) som inbegrips i en dylik teckenvariabel (Isy-L), och då huvudsakligen i form av en retrospektiv identifikationssyntes, eller i relativa siffror omkring 90% inom denna teckenvariabel.

Tabell 19. 3 Analysinstanser med (16)-förekomst (utan grupperade)

	Dok	Isy-Lsy	Isy-L	I-Lsy	I-L	Tot
BM-BESLUT	85st					
Positioner		4	21	35	77	137
Snittvärden		0,05	0,25	0,41	0,90	1,61
BM-DOK	78st					
Positioner		9	43	35	147	234
Snittvärden		0,12	0,55	0,45	1,88	3,00
RI-BESKRIVNING	182st					
Positioner		19	107	121	279	526
Snittvärden		0,10	0,59	0,66	1,53	2,89
TOTALT	345st					
Positioner		32	171	191	503	897
Snittvärden		0,09	0,50	0,55	1,46	2,60

Tabell 20. Grupperade utsagor i planeringsunderlag med (16)-förekomst

	Dok	Isy-Lsy	Isy-L	I-Lsy	I-L	Tot
KAR-SYN-TOLK	24st					
Positioner		77	33	69	38	217
Snittvärden		3,21	1,38	2,88	1,40	9,04
KAR-TOLK	5st					
Positioner		7	14	8	8	37
Snittvärden		1,40	2,80	1,60	1,60	7,40
SYN-TOLK	19st					
Positioner		13	7	26	0	46
Snittvärden		0,68	0,37	1,50	0,00	2,40
TOTALT	48st					
Positioner		97	54	103	46	300
Snittvärden		2,02	1,13	2,15	0,96	6,25
16-pos utanför utsagor		(0)	(27)	(26)	(112)	(165)
Positioner		(97)	(81)	(129)	(158)	(465)
Snittvärden		(2,02)	(1,69)	(2,69)	(3,29)	(9,69)

Isy-Lsy+Isy-L

Sammanräknas förekomsten av dessa två teckenvariabler med (16)-relaterade positioner inom delgrupperingen (KAR-SYN-TOLK) hamnar förekomstgraden på 4,59 per planeringsunderlag, vilket kan jämföras med förekomstgraden inom de tre analysinstansernas planeringsunderlag, vars sammanslagning av de två teckenvariablerna uppvisar en siffra på 0,64 per dokument. Det är också dessa (16)-relaterade retrospektiva teckenvariabler som i huvudgenomgången låg till grund för de högre graderingarna inom denna delgrupp. Även om 18 av dessa som icke-retrospektiva teckenbildningar räknas bort, kvarstår ändå 92.

C INDIKATORER

Sifferexercisen visar att de (16)-relaterade identifikationssynteserna (Isy) med olika slag av rumsliga referenser (Lsy/L) inom delgrupp (KAR-SYN-TOLK) har en i jämförelse med hela beståndet av granskade planeringsunderlag en framträdande roll, vilka således bidragit till dessa planeringsunderlags utvecklade retrospektiva teckenbildningar. Tillförs även den andra delgruppens 5 planeringsunderlag (KAR-TOLK), där karaktäriseringsmodaliteten har en signifikant och självständig roll, kan ytterligare 21 (16)-relaterade retrospektiva teckenbildningar summeras in. Det är också inom dessa två delgrupper man kan återfinna 9 av de 15 Tolkningsmodaliteter som tilldelats graderingsnivån (3), varav de övriga 6 återfinns inom den sista delgruppen (SYN-TOLK).

Det bör i sammanhanget uppmärksammas att orsaken till de höga graderingarna av de retrospektiva teckenbildningarna inom delgruppen (KAR-SYN-TOLK) inte uteslutande har att göra med Karaktäriseringsmodaliteten ensam. Detta eftersom karaktäriseringsdiskursen ofta samvarierar med en utvecklad beskrivning av sammanhang och relationer, vilket också exemplifieras vid textgranskningen för vidare behandling längre fram.

I diagram 14 har endast mängdningen av karaktäriseringsmodaliteten som position (16) lagts in med åtskillnad av de två teckenvariablerna (Isy-Lsy=16A) respektive (Isy-L=16B) i form av staplade diagramfält; *vitt* fält för teckenvariabeln (Isy-Lsy=16A) och *grått* för (Isy-L=16B). Vidare framgår graderingsstaplarna för modaliteterna Karaktärisering (KAR) med *ljusrosa* fyllnad och Miljö-/byggnadstolkning (TOLK) med *mörkgrå* fyllnad.

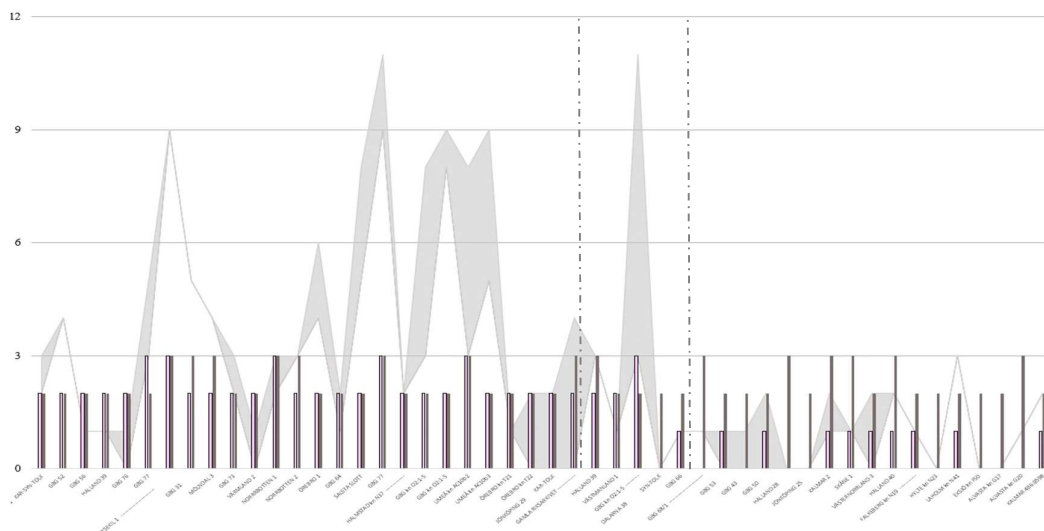

Diagram 14. Grupperade planeringsunderlag med stapel: ■ Tolkningsmodalitet (2–3) ■ Karaktäriseringsmodalitet (1–3). Position (16) som två olika teckenvariablerna återgivna som staplade fält:
□ (16A) Isy-Lsy / ■ (16B) Isy-L

Med delgrupp (KAR-SYN-TOLK) längst till vänster återspeglar diagrammet tydligt den successiva tyngdpunktsförskjutningen i den kvantitativa fördelningen mellan de olika delgrupperna avseende de retrospektivt (16)-relaterade teckenvariablerna (Isy-Lsy/16A+Isy-L/16B). Med simultan uppmärksamhet på modalitetsstaplarna kan det med något undantag också konstateras att den högsta graderingsnivån (3) för Tolkningsmodaliteten sammanfaller ganska väl med god förekomst av position (16) som retrospektiv förmedlare

C INDIKATORER

genom teckenvariabeln (Isy-Lsy), dvs i relation till en Lokalitetsyntes som rumsligt teckenunderlag.

Förekomsten av de båda (16)-relaterade teckenvariablerna är påtagligt mindre i diagrammets högra sida, dvs inom delgrupp (SYN-TOLK), vilket knappast är någon överraskning då det är lokalitetsyntesen som här självständigt ligger till grund för Tolkningsmodalitetens graderingsnivå.

b) Illustrativa textutdrag

Målsättningen har varit att få till stånd ett variationsrikt och illustrativt urval av utsagor med referens till den aktuella frågeställningen om karaktäriseringens förmedling av ett retrospektivt innehåll samt med avseende till både miljö och byggnad. Fyra av textutdragen är hämtade ur de planeringsunderlag som inom de två delgrupperna (KAR-SYN-TOLK/KAR-TOLK) erhållit den högsta graderingen av Tolkningsmodaliteten (3), kompletterad med två exempel ur de med lägre gradering (2). I några fall kommer textutdragen att följas upp längre fram, kompletterat med ytterligare utsagor utifrån andra frågeställningar.

Tabell 21. Exempel på planeringsunderlag som blivit föremål för utsagorelaterad granskning

			MODALITETSKATEGORIER GRADERING						KONKRETIÖNSNIVÅ	
			Bhis	Komp	Syn	Kar	Tolk	Kau	Uppl 7–16	Hist 18–25
1980	Lysekil 1	Curmanska villorna	2	3	3	3	3	3	4	3
1983	Gbg 31	Remfabriken	3	3	3	2	3	3	2	4
2009	Umeå kn AC10	Umeå stad / Centrum	2	2	2	3	3	2	3	2
1992	Gbg kn O2:1	Staden inom vallgraven	3	2	1	3	2	2	3	3
1992	Gbg kn O2:3	Vasastaden med omnejd	3	3	2	2	2	3	3	3
2015	Gbg 77	Gbg:s konstmuseum	3	2	3	3	3	3	3	3

Granskningen av utsagorna har syftat till att illustrera olika sätt att genom karaktärisering förmedla ett kulturhistoriskt berättarinnehåll, samt att ge grund för en kritisk bedömning av på vilket sätt de aktuella utsagorna har betraktats som grundläggande för den slutliga graderingen av karaktäriseringsmodaliteten. Citatsammanställningarna har lite av ad-hoc-karaktär, allt i syfte att kvarhålla koncentrationen på den avgränsade frågeställningen.

Granskningen inleds med beskrivningen av de Curmanska villorna. Beskrivningen utgör ett paradexempel på en effektiv karaktäriseringsprosa. Därefter följer de andra planeringsunderlagen enligt den uppställda ordningen.

(Lysekil 1)

Curmans villor. Societetshuset. Lysekils kommun

Kulturhistorisk dokumentation inför byggnadsminnesförklaring nr.20

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län 1980

Dokumentationen togs fram genom länsantikvarien, och har sammanställts av Tor Hermod. Docent Bo Grandien har författat den historiska översikten och beskrivningen av byggnaderna. Det är ur framställningen om Curmans villor textutdragen är hämtade. Inom ramen för den aktuella frågeställningen under detta avsnitt är det bara ett av citaten som kommenteras, medan det andra tas upp inom ramen för nästa frågeställning kring karaktäriseringen som form och teckenunderlag.

Den byggnad som avses i detta fall är Storstugan, ritad av Curman själv. Det är frågan om en utpräglad fornnordiskt influerad gestaltning såväl exteriört som interiört, vilket också speglar ett historieromantiskt drag hos Curman. Granskningen begränsas till den del av interiörbeskrivningen som uppvisar en långt driven karaktäriseringsprosa.

Via trappan från tamburen kommer man upp i övervåningen, som helt domineras av den sk höganloftssalen. Det är villans mest imponerande rum, utformad som en fornnordisk hall med öppen takstol som i societetshusets sal. I byggnadens första version av 1873 hade detta rum ett plant tak, men istället är det nu fri sikt ända upp till takåsen. Detta skapar en storleksverkan som man inte anar utifrån. Till intrycket av rymd bidrar att den breda gavelväggen ut mot fjorden på ett sinnrikt sätt är genombruten av de tre nivåerna av fönster och motsvarande öppningar.

Mot detta ljusgenomsläpp, med glasdörrarna till svalgången utanför, leds blicken förbi rummets rikedom av skulpterad arkitektur, drakhuvuden, bilder och tänkespråk. Besökaren har inget intryck av att befinna sig på land utan snarare ombord i ett fartyg, ty genom fönster och glasdörrar syns bara vattnet.

/.../

Till detta kommer att solglittret i vågorna utanför vid vissa tillfällen reflekteras in i själva salen på samma sätt som vatten- och solreflexer kan återkastas på berghällar nära sjön. Det gör att vågrörelserna lever på hela trägolvet, dansar vidare upp efter väggarna och förenas i de textilier som är upphängda under de lutande takytorna mellan takstolens liggande bjälkar och vertikala ståndare. Dessa hängkläden, som med sina buktiga former gör intryck av att vara fyllda med vind, blir i sin tur nästan avbilder av seglen ute på fjorden. Därmed har nästan bokstavligen hela Gullmaren med dess liv och rörelse kommit in i salen, och uttalat eller ej måste detta varit Carl Curmans avsikt. Här avslöjar sig konstnären; det är inte längre frågan om efterbildning eller pastisch.

Förutsättningarna för dessa visuella effekter är husets placering så nära vattnet som möjligt. I samspelet mellan hus och vatten ligger byggnadens hela arkitektoniska idé. (s.65ff)

De avslutande meningarna i detta citat är den uttolkning Grandien gör om det bakomliggande motivet till byggnadens arkitektoniska form och placering, i praktiken ett person-historiskt relaterat idéinnehåll. Det rumsliga teckenunderlaget till denna kulturhistoriska uttolkning byggs successivt upp av en serie ikoniska utläsningar som sätts i verket på ett imponerande sätt med den avslutande stegringen mot en morfologiskt väl underbyggd teckenbildning som bygger på ett fartygsmotiv. Teckenbildningen inte bara frilägger en symbolisk innebörd och ett inre motiv hos Curman (det är den berättande aspekten), dessutom har den symboliska berättelsen erhållit en rumslig helhetsgestalt som relaterar höganloftssalens olika komponenter till en meningsfull helhet som det går att förhålla sig till på ett initierat sätt.

Metaforiken kan i mycket betraktas som ett resultat av en rumslig uppmärksamhet på olika arkitektoniska kompositioner och formegenskaper samt sådana sekundära lokalteter som ljus och visuella sammanhang. Man skulle kunna betrakta framställningen som visuellt konstruerande, utmynnande i metaforer som i sin tur kan bli föremål för symboliska uttolkningar med innebörder som binds till dem som låtit skapa formerna, deras motiv och idéliv eller känslor. Vidare uppmärksammas att såväl de rumsliga egenskaperna som de metaforiska bilderna är semiotiskt öppna, med teckenmöjligheter som inte nödvändigtvis behöver ha någon gemensam enhetspunkt i den slutliga uttolkning som

Grandien gör. Denna öppenhet innebär att också vår egen personliga referensram av känslöförmågor och associationsbanor aktiveras, vilket i sig skulle kunna bidra till en utvidgad förståelse av personen Curman.

Noteras att den meningsfulla helhet som Grandien bygger upp i citatet ovan inte begränsar sig till interiören. Här framhålls på olika sätt också sambandet med den omgivande miljön, i första hand vattnet och dess arkitektoniskt genomtänkta återspeglning i interiören. Men det stannar inte vid detta; även exteriören lyckas Grandien inränga i denna helhet, vilket vidare behandlas längre fram under (5.1.4.4).

Analytisk potential

Vad som här bör uppmärksammas är det ”meningsraster” som metaforen ”placerar” framför formerna och dess olika komponenter, genom vilka delarna, som tidigare i vår visuella orientering kanske uppfattades som åtskilda, framträder som associerade. Denna integrering innebär givetvis en styrka vid ställningstaganden till olika tänkta ingrepp i en byggnad eller miljö. Om metaforen rymmer möjligheten till rumsliga synteser, är det just genom denna syntetisering i vårt sätt att se på en byggnad/miljö och därmed associerade berättelser/innebörder som den tillför en rumslig jämförelsegrund mot vilket olika ingrepp kan bedömas. Ju fler dylika rumsliga konstellationer och konfigurationer med tillhörande uttolkningar som frambringas, desto större möjligheter att kunna utläsa den antikvariska totaleffekten av olika ingrepp på ett differentierat sätt i en klassificerad byggnad eller miljö.

Givetvis finns det andra ingående och initierade beskrivningar av både interiören och exteriören och dess olika komponenter med tillhörande utläsningar som bidrar till helheten och uppgraderingen av de olika modaliteterna. Men det är med grund i denna utsagoenhet som det kommunikativa rummet kommer till liv och ger en gripbar helhet att förhålla sig till i samband med eventuella förestående förändringar. Detta vidareutvecklas i samband med analysen av det andra citatet längre fram under (5.1.4.4).

(Gbg 31)

Göteborgs Remfabrik

Kulturhistorisk dokumentation inför byggnadsminnesförklaring nr.28

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län 1983

Dokumentationen togs fram på uppdrag av länsantikvarierna och har författats av Lisbeth Birgersson och Trad Wrigglesworth. Rapporten innehåller bl.a. en byggnadshistorisk bakgrund och beskrivning av fabriksbyggnaden med betoning på maskinpark och de ingående processmomenten vid framställningen av remmar med grundlig redogörelse för produktionsflödet, arbetsmomenten och arbetsmiljön. Till skillnad från rapporten Curmans villor, återfinns inte här någon utvecklad metaforik, och inte heller några ingående formbeskrivningar. Däremot uppvisar rapporten ett upplevelseregister med fokus på sinnliga förmågor och uppmärksamhet på sekundära lokaliteter, vilket i sig kan sägas svara mot en ”berättelse” om platsen.

Visserligen är det i första hand de ingående och livfulla beskrivningarna av olika processmoment och deras inbördes syntetisering till en meningsfull helhet som ger rapporten

C INDIKATORER

dess främsta styrka som kulturhistoriskt bedömningsunderlag, vilket relateras längre fram. Men det finns också partier som beskriver arbetsmiljön och vad som utspelar sig då man gör entré i olika delar av fabriken. Det är i dessa delar av rapporten man kan återfinna nog så viktiga karaktäriseringar för att förstå fabriken som mänsklig miljö, vari tre olika (16)-relaterade utsagoenheter kan återfinnas som här skall redogöras för. Första utsagoenheten avser vävsal (nr.204), varpå följer kontoret (nr.201). Den sista utsagoenheten ingår i den framställning som beskriver kontrasten mellan fabriksgården och disponentens intilliggande park.

Direkt man kommer in genom dörren till denna vävsal känner man sig förflyttad till en historisk fabriksmiljö. Intrycket från de regelbundet uppställda vävstolarna av gjutjärn är överväldigande. Trägolvet har under årens lopp impregnerats av droppande maskinolja. Det luktar maskinolja och bomullsgarn. Den vita varpen och de stora färdiga remmullarna lyser mot det svarta gjutjärnet i de inreda vävstolarna. När motorn sätts igång, tycks allt sakta börja röra sig i salen. Axlarna snurrar allt fortare och remmarna ner till de maskiner som är i drift dras igång. De/n/ andra remmarna är frikopplade och hänger slapt. Skarvarna i remmarna hörs som ett regelbundet dunk i det dova rasslet från transmissionssystemet. När vävstolarna startar höjs ljudet snabbt. Skyttlarna slå fram och tillbaka, hårt och rytmiskt. Samtal blir omöjliga. (s.39)

Som framgår använder man sig av referenser till sinnliga förnimmelser, för att förmedla den upplevelseverkan som systemet i rörelse har och de olika former av sekundära lokaliteter som då väcks till liv; dvs ljud och vibrationer vid sidan av rörelsen. Men det är inte bara hörsel- och känselsinnet som adresseras i texten, även luktsinnet omnämns. Beskrivningen avslutas effektivt med konstaterandet att ”samtal blir omöjliga”. På detta följer en beskrivning av inträdet på fabrikskontoret enligt följande:

Påtaglig är stillheten när man lämnar vävsalen och går in på kontoret på samma våning. Här hörs vävstolarnas dunk som ett välljudande bakgrundsljud. Ett vackert utformat skrank i trä innanför dörren hejdar besökaren. Och längre in än så kom aldrig arbetarna eller andra obehöriga. (s.39)

De två utsagorna med dess uppmärksammande av sekundära lokaliteter och förnimmelser har tillsammans underbyggt en socialhistorisk berättelse som i grunden baserar sig på signifikanta kontraster i upplevelsen av byggnadens interiör. Denna uppmärksamhet på socialhistoriska kontraster präglar också beskrivningen av skillnaden mellan fabriksgården och disponentens trädgård. Men i detta fall bygger kontrasteringen i huvudsak på karaktäriserande beskrivningar av skillnaden mellan de två utemiljöerna, delvis refererande till förnimmelsesentiment.

Gården har sin kontrast i trädgården på andra sidan magasinet och kring disponentvillan. Det är en kontrast som var typisk för Gårda, den mellan de hårdgjorda och bullriga fabriksgårdarna och de lummiga och lugnare förgårdarna kring bostadshusen. Kontrasten är här speciellt markerad mellan det funktionellt utformade gårdsutrymmet och den förnäma trädgården med sina anlagda gångar och rabatter, fruktträd och doftande buskar. Mellan det svettiga arbetet på gården och i fabriken och den svala avskildheten under träden som idag vuxit ihop till ett nästan heltäckande tak. Planket övergår där disponentens trädgård börjar i ett staket övervuxet av klätterväxter. Från en sirligt utformad järngrind leder en grusgång upp till disponentvillans entré. (s.23)

Rapporten innehåller som tidigare angivits också ingående beskrivningar av olika processmoment och den faktiska arbetsprocessen vid maskinerna, och det är också dessa som längre fram relateras inom ramen för den tredje frågeställningen avseende Lokalitetssynens rumsliga teckenunderlag. Dessa beskrivningar innehåller också utsagor som ger inblick i de krävande arbetsförhållandena.

Analytisk potential

Sammanfattningsvis konstateras att när det gäller karaktäriseringen som retrospektiv förmedling domineras denna framställning av förnimmelseord som bygger upp en socialhistorisk kontrastbildning, i de två första utsagorna i huvudsak baserade på sekundära lokaliteter. I de aktuella utsagoenheterna är de primära lokaliteterna i mycket reducerade till utpekanden utan några egentliga egenskapsrelaterade beskrivningar med avseende till form och struktur, vilket det däremot är frågan om i beskrivningen av maskinerna och processflödet. Likväl besitter de två första utsagoenheterna en analytisk bedömningspotential, baserad på deras riktande av uppmärksamheten mot det kommunikativa rummet som en "förnimmelsestruktur" med socialhistoriskt innehåll. Detta kan också ge ett stöd vid eventuella överväganden kring olika förslag till ingrepp eller förändringar av helhetsmiljön – men då utan att vara direkt styrande med avseende till förändringarnas formgivning annat än att det är en "skitig" miljö fullt med materiella spår och lukter efter produktionsprocessen.

Lite magistralt skulle man kunna säga att det som friläggs i de aktuella utsagorna är en upplevelsevärld med social-psykologiska konnotationer, "egenskaper" som gör att man bättre kan sätta sig in i de tuffa arbetsförhållandena på ett inlevelsefullt sätt – om det nu är arbetarnas upplevelser av sin arbetsmiljö i det förflutna som intresserar. Vad de refererade utsagorna visar är att nyttjandet av karaktäriserande ord som tar sin utgångspunkt i sinnliga upplevelsesentiment mycket väl kan ge beskrivningar som kan fungera som produktivt stöd i samband med överväganden kring olika rumsliga förändringar, utan att dessa nödvändigtvis behöver förankras i ingående rumsliga egenskapsbeskrivningar. Det rumsliga teckenunderlaget utgörs i detta fall således av karaktäriseringens förbindelse med de sekundära lokaliteterna.

(Umeå kn AC10)

Centrala Umeå och f.d. regementet I 20

Länsstyrelsen Västerbotten

Meddelande nr 8 2009

Denna fördjupade riksintressebeskrivning är framtagen vid länsstyrelsen i syfte att avhjälpa problem med de otydliga riksintressebeskrivningarna från 1989. Fördjupningarna är uppdelade på tre olika områden inom centrum; Väst på stan, Centrum och Öst på stan. Riksintressefördjupningarna präglas av en blandning mellan beskrivningar av stadsplanemönster och enskilda byggnader. De tre utsagor som valts ut utgörs av en miljöbeskrivning och två byggnadsbeskrivningar, vilka inbegriper en fullgod metaforik som retrospektivt fungerande förmedlingsinstrument. Rapporten innehåller inte bara en stor mängd av väl utvecklade miljöbeskrivningar av rumsliga sammanhang med retrospektiv angöring, utan också en initierad arkitekturprosa. Den riksintressebeskrivning som utsagorna

är hämtade ur utgörs av delområdet Centrum, vilka här ställs upp med början i miljöbeskrivningen, varefter de två övriga följer direkt efter varandra utan kommentarer.

I stråket från kyrkan och norrut, som alltid varit obebyggt, fanns i stadsplanen plats för en offentlig byggnad. Det blev ett nytt läroverk, Mimerskolan, som stod klart år 1900. Den är uppförd i tegel och har en högre och storslagen utformning med tre spetsigt avslutade utskjutande partier i huvudfasaden och branta tak med dekorativa takkammar. För att markera parken, den offentliga platsen, och för att förstärka läroverksbyggnadens monumentalverkan och sambandet mellan två av stadens representativa byggnader är den fritt och synligt placerad med huvudfasaden vänd mot kyrkan och de två byggnadernas mittaxlar lagda i linje med varandra. (s.18)

Rådhuset stod klart 1892 och är uppfört i holländsk nyrenässans efter ritningar av stadsarkitekten Fredrik Olaus Lindström. Det förhöjda mittpartiet med krönande torn, trappstegsgavel och praktfullt inramat ur, ger byggnaden dess omisskännliga karaktär av rådhus. Huvudfasaden mot älven i söder har en värdig men samtidigt festlig karaktär, passande för ett rådhus som skulle innehålla lokaler för såväl stadens administration som rättsskipning och offentliga tjänster. (s.19)

Bankbyggnaden vid Rådhusparken, nuvarande Handelsbanken, uppfördes 1894 efter ritningar av Ernst Stenhammar. Han var en av de mer namnkunniga Stockholmsarkitekterna vid denna tid och tillhörde den generation arkitekter som strävade efter äkthet i materialen och efter fasadkompositioner som skulle återspegla byggnadens inre. Banken är utformad för att uttrycka trygghet och säkerhet och har därför fått drag av en försvarsanläggning. Med sin kraftiga bastion av sten och tornliknande trapphus av tegel påminner den om de svenska Vasaborgarna från 1500-talet. (s.19)

I det sista citatet inbegrips två karaktäriseringstyper på ett pregnant sätt som underbygger en mer aspektrik bedömningsgrund; dels en med avseende till uttrycksinnehållet (trygghet, säkerhet), dels en explicit rumsligt orienterad som underbygger uppmärksamheten på uttrycksformen (kraftig, tornliknande, försvarsanläggning, Vasaborgar). Som framgår inbegrips i formuttryckets karaktäriseringar även retrospektivt relaterade bildmetaforer. Detta inte bara breddar det rumsliga uppmärksamhetsfältet, utan underbygger också arkitekturideologiska associationer med idéhistoriska referenser, varvid det sålunda tillförs ett ytterligare uttrycksinnehåll. Den tillämpade karaktäriseringsapparaturen förmedlar en mer mångbottnad reflektionsgrund med referens till såväl föremålets särartade formuttryck som dess kulturhistoriska berättarinnehåll.

Analytisk potential

Denna arkitekturprosa uppträder väldigt ofta i rapporten, inte sällan välutvecklad med hänsyn till det begränsade textutrymmet. I dessa tre fall har de även tillförts en uttrycksmetaforik som kopplar utformningen till byggnadernas historiska funktionsinnehåll på ett talande sätt, vilken bedöms kunna ge ett tillfredsställande stöd vid bedömningen av olika ingrepps effekter relativt den upplevda helheten. Även om det formrelaterade beskrivningsunderlaget är förhållandevis begränsat, säkerställer karaktäriseringarna uppmärksamheten på uttrycket och dess retrospektiva återspeglning som samlad gestalt, i det sista citatet vidare underbyggt med retrospektivt relaterade bildmetaforer. På grund av karaktäriseringsutsagornas introspektiva och allmänmänskliga responser, är de också öppna för

olika uttolkningar – på gott och ont. Som bedömningsgrund kan de givetvis inte stå ensamma, men utgör ett viktigt bidrag till den samlade utvärderingen vid sidan av andra möjliga antikvariska bedömningskriterier.

(Göteborg O2:1 och O2:3)

Göteborg – Kulturmiljöer av riksintresse

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län

Rapport 2008:08 (1992)

- *Staden inom vallgraven*
- *Vasastaden med omnejd*

Dessa fördjupade beskrivningar av 16 riksintressen i Göteborgs kommun är framtagna inom länsstyrelsen 1992 som ett led i att öka kunskapen och medvetenheten om Göteborgs kulturarv, och vänder sig till såväl medborgarna som stadens planerare. Rapporttexten är sammanställd av antikvarierna Mats Herklint, Staffan Sedenmalm och Olle Lind vid länsstyrelsen efter en förlaga författad av antikvarie Gudrun Lönnroth vid Stadsmuseet i Göteborg. Det kan för övrigt noteras att rapporten är ett av de tidigaste exemplen på det fördjupningsarbete som först längre fram tog rejäl fart inom landets länsstyrelser.

De två riksintressen ur vilka utsagorna är hämtade är Staden inom vallgraven respektive Vasastaden med omnejd. De fyra utsagor som valts ut för närmare textgranskning ger prov på en initierad arkitekturprosa med välutvecklad metaforik, alla inom ramen för den (16)-relaterade teckenvariabeln (Isy-Lsy). Beträffande den (16)-relaterade teckenvariabeln (Isy-L) har den sammantaget en likvärdig representation i dessa två riksintressebeskrivningar. Rapporten innehåller beskrivningar av båda samlade miljösammanhang och byggnader. Beträffande byggnadsbeståndet behandlas det ofta samlat i större typgrupper inom olika stadsområden och kvarter, inte sällan i sammanhang med en beskrivning av miljön. Vad gäller det kulturhistoriska innehållet i miljö- och byggnadsbeskrivningarna dominerar det av berättelser om byggnadsskick, inte sällan inom ramen för ett socialhistoriskt uttolkningsspektiv. Av de fyra utvalda utsagorna, som uteslutande är bildtexter, ställs de tre första även i detta fall upp efter varandra med efterföljande kommentarer.

Stadskärnans trånga bakgator (här Drottninggatan och Vallgatan) kantas av en mycket varierad bebyggelse, tillkommen fr a under 1800-talet. Små enkla f d hantverkargårdar från skråväsendets tid står granne med såväl flärdfria som yvigt dekorerade borgarhus, enstaka prestigefyllda finanspalats och affärshus. Trots handelns många ombyggnader finns förutom gatufasaderna ännu välbevarade gårdsmiljöer och bostadsinteriörer på flera håll. (Staden inom vallgraven s.26. Bildtext 20, 21)

Kv Rydboholm är ett av de enhetligt och mycket anspråksfullt utformade "parkkvarteren", den högborgerliga stenstadens ansikte mot vallgravsstråket. Flertalet bebyggdes med monumentalt gestaltade hyreshus, först i tre eller fyra och slutligen i fem våningar. De förra fick form av cementputsade nyrenässanspalats, medan de senare utgör lysande prov på 1890-talets renässansgotiska tegelarkitektur. Kv Rydboholm ritades 1896–97 av Carl Crispin - son till den mer kände arkitekten Adrian Crispin Peterson - för nyrika byggherrar som tidigare producerat landshövdingehus, men alltmer investerat i storskalig stenstadsbebyggelse. Fasader och tak har en ovanligt spektakulär utformning. (Vasastaden med omnejd s.49. Bildtext 48)

C INDIKATORER

Kvarteren utefter Södra Vägen, söder om Lorensbergsparken, bebyggdes från 1914 framåt i nationalromantisk och 20-talsklassicistisk smak - rödbrunt handslaget tegel med sparsmakad relief ger en arkitektonisk verkan av tung och kraftfull murmässighet. Dessa byggnader har ritats av Tor och Hj Zetterström, Nils Olsson, Ernst Torulf m fl i en ny arkitektgeneration. Här fasader mot Johannebergsgatan. (Vasastaden med omnejd s.54. Bildtext 56)

I mycket liknar denna arkitekturprosa den som illustreras i utsagorna från beskrivningen av Umeå centrum, och det finns anledning att här återigen uppmärksamma att det är frågan om två olika typer av karaktäriserande ord. Dels gäller det karaktäriserande ord som refererar till vad det är för kommunikativt innehåll som byggnaderna förmedlar i sina uttryck (uttrycksinnehåll), och dels karaktäriserande ord som refererar till hur detta kommunikativa innehåll kommer till formmässigt uttryck (uttrycksform).

Oaktat de två olika karaktäriseringstyperna kan den dubbelriktade begreppsverkan som potentiell möjlighet sägas utgöra ett mer eller mindre gemensamt signum för alla typer av karaktäriserande utsagor, om än beroende på vilket kulturhistoriskt innehåll som är föremål för intresset. Tydligast ger sig denna egenskap till känna i bildmetaforer. Men inte bara bildmetaforer inbegriper en dylik dubbelriktad potential i den retrospektiva teckenbildningen. Exempelvis sådana karaktäriserande ord som festlig, kraftfull och storslagen kan anta en dylik begreppslig funktion som en samtidig förmedlare av både ett formuttryck och ett uttrycksinnehåll, allt beroende på miljöns eller byggnadens historiska funktionsinnehåll och kommunikativa ambitioner, såväl som det kulturhistoriska kunskapsintresset. Denna dubbelriktade potential kan anas i det sista exemplet ur beskrivningen av Vasastaden med omnejd. Det är också den tvetydiga obestämmdheten i de karaktäriserande utsagorna som representerar deras rikedom på möjligheter att lämna signifikanta bidrag till den retrospektiva teckenbildningen, ytterst beroende av den kreativa fantasin och tilliten till upplevelsen som en kognitionskategori.

Högåsplatan i Lorensbergs Villastad är ett intimt stadsrum med drag av både flärdfri monumentalitet och lugn förnäm avskildhet i nationalromantikens och 20-talsklassicismens smak. Granitens och det rödbruna teglets hemlighetsfullt omslutande murmassivitet bryts endast i någon mån av trädgårdsportalernas smidesgrindar. (Vasastaden med omnejd s.57. Bildtext 59)

Analytisk potential

Det är inte bara karaktäriseringarnas förmåga att frambringa nya syntagm som rumsliga teckenunderlag där olika komponenter sammansmälts i ett helhetsuttryck som gör dem fruktbara som språkliga instrument vid analysen och beskrivningen av den byggda miljön. De kan dessutom många gånger stå ensamma som retrospektiva teckenbildningar, dvs med ett samtidigt tillförande av ett kommunikativt innehåll. Den rumsliga syntagmbildning som karaktäriseringen bibringar uppmärksamheten representerar dessutom en mer dynamisk och innehållsrik rumslig referensram vid utvärderingen av ett förslag till ingrepp, vilken tillsammans med mer entydiga beskrivningar av former och rumsliga sammanhang (synteser) kan fungera som ett mycket kraftfullt utvärderingsinstrument.

Här utöver noteras att direkt referens till förnimmelseinnehållet skulle kunna ha relevans och trovärdighet i en utvärderingssituation avseende de rumsliga och retrospektiva

konsekvenserna av ett förslag till ingrepp i den byggda miljön. Detta om den aktuella byggnaden eller miljön klassificerats som kulturhistoriskt värdefulla med hänsyn till ett dylikt retrospektivt innehåll; dvs i det fall motivet är att försöka få en förståelse av hur brukarna i den historiska kontexten upplevde det byggda rummet.

(GBG 77)

Antikvarisk fördokumentation Göteborgs Konstmuseum

Antiquum AB 2015

Som antikvarisk fördokumentation syftade rapporten bl.a. till att klargöra och precisera konstmuseets kulturhistoriska värden samt att formulera riktlinjer för bevarande och tållighet inför eventuella förändringar. I denna egenskap har den också kommit att utgöra underlag inför byggnadsminnesförklaringen 2017, där det också hänvisas till dokumentationen i beslutet. Arbetet är utfört av Antiquum AB genom Victoria Ask och Johanna Roos. Arbetet ger prov på en välutvecklad karaktäriseringsprosa i den retrospektiva teckenbildningen, bl.a. gällande konstmuseets rumsliga relation till den omgivande stadsmiljön. Det är också från dessa textavsnitt som de följande utsagorna är hämtade, men också en utsaga som beskriver interiören.

ARES utformade Konstmuseet som ett monument i sig i en stram och monumental 20-talsklassicism med antika förebilder. Byggnadens avskalade fasad bröts upp av en klassicistisk fasaddekor med sju höga valvbågar med den romerska akvedukten som förebild. Byggnaden kom att uppföras med det för Göteborg så typiska gula teglet samt med inslag /av/ festonger mm. Terrasseringar och trappor av huggen natursten fick utgöra ett kraftfullt fundament till byggnaden.

Byggnaden placerades på sluttningen upp mot det redan utbyggda Lorensbergs villastad vilket resulterade i en lång och bred trappa som ledde upp till entrén. Tanken med trappor i museer har ofta varit att "transportera" besökaren till en mer andlig nivå och trappan kan också ses som en replik till antikens tempel. En mer cynisk tolkning har varit att den långa vägen till konsten skulle skilja agnarna från vetet. I Europa finns flera motsvarigheter och det har av vissa tolkats som att man genom att placera konsten svåråtkomlig och rama in den med en högtidlig arkitektur skulle avskräcka dem som såg museet som ett billigt söndagsnöje. (s.16f)

Göteborgs Konstmuseum är en av stadens mest symbolladdade institutioner. Den är utformad som ett monument i sig: storslagen, imponerande och kraftfull. Byggnaden och dess mäktiga arkad symboliserade historiskt den klassiska bildningens ideal, men med tiden har byggnaden – tillsammans med statyn Poseidon – istället kommit att bli en klassisk symbol för Göteborg – avbildad på fotografier, vykort och i broschyrer. Från Kungsportsavenyn är Konstmuseets arkadgång ständigt i blickfånget och byggnaden har ett mycket starkt symbolvärde för staden Göteborg samtidigt som den utgör en monumental avslutning till Kungsportsavenyn. (s.44)

Göteborgs Konstmuseum har än idag en välbevarad interiör med högt kulturhistoriskt värde genom att den i sin helhet präglas av såväl 1920-talsklassicismen där de noggrant utvalda materialen spelade en avgörande roll. Proportioner och helhetsverkan var ledord. Detta är tydligt avläsbart än idag. I interiören kan man också läsa av en slags dualitet som speglar Axel Romdahl (dåvarande museichef) och Sigfrid Ericsons olika tankar

C INDIKATORER

om hur utställningsrummen skulle samspela med de utställda föremålen, i synnerhet på plan 5 och 6. Ericson förespråkade allvar och monumentalitet vilket bland annat resulterade i rum i fil med stenlagda golv. Romdahl förespråkade istället intimitet och hemtrevnad vilket bland annat resulterade i trägolv och intima rum med förskjutna dörröppningar. (s.45)

Här noteras det nära sammanhanget mellan formuttrycken och uttrycksinnehållet, där det i karaktäriseringsprosan i vissa fall också kan vara svårt att entydigt klassificera det enskilda ordet som antingen ett formuttryck eller ett uttrycksinnehåll. Detta blir särskilt tydligt i de retrospektivt orienterade bildmetaforerna i formuttrycken ”romerska akvedukten” och trappan som en replik till ”antikens tempel”, vilka således antar en dubbel funktion som både formuttryck och uttrycksinnehåll, där det avsedda uttrycksinnehållet således förstärkts med arkitekturhistoriska referenser. Vidare uppmärksammas de inbördes kompletterande roller som karaktäriseringarna och de rumsliga synteserna har för att bredda det rumsliga teckenunderlaget, i första rummet där den eftersträvade ”intimiteten” (som i sig är tvetydig i sin orientering) sammankopplas med rummens förskjutna dörröppningar (som just skapar en upplevelse av inneslutning).

Analytisk potential

Sammanläggs alla dessa utsagor som återfinns inom ramen för olika framställningskontexter i rapporten framgår att de starkt bidrar till underbyggnaden av mångfasetterade retrospektiva teckenbildningar väl användbara i samband med eventuella framtida diskussioner kring förändringar med avseende till såväl byggnaden i sig som dess relation till sin byggda omgivning så långt utsträckt som utmed hela Kungsportsavenyn. De kan givetvis inte stå ensamma som tillräcklig bedömningsgrund, men har en avgörande betydelse för att rikta uppmärksamheten mot rumsliga helheter med avseende på såväl signifikanta formuttryck som deras uttrycksinnehåll – där således karaktäriseringsutsagorna bidrar till ”formeringen” av den granskande blicken.

c) Sammanfattning

Den särskilda textgranskningen visar tillsammans med de kvantitativa förekomsttalen att karaktäriseringsutsagorna i icke obetydlig grad fungerar som (16)-relaterade förmedlingar av ett kulturhistoriskt innehåll inom de två delgrupperna (KAR-SYN-TOLK) och (KAR-TOLK), vilket inte nödvändigtvis indikerar att de ensamma ligger till grund för den höga graderingen av tolkningspotentialen. Vidare kan konstateras att denna (16)-relaterade funktion som retrospektiv förmedlare i stor utsträckning baserar sig på Lokalitetsyntesen som rumsligt teckenunderlag, men inte på något sätt uteslutande. En ytterligare fråga som återkommer under nästkommande frågeställning, är i vilken utsträckning den enbart formrelaterade karaktäriseringsutsagan (16) legerad med en Lokalitetsyntes (I-Lsy) även följer i spåren på de retrospektivt relaterade teckenbildningarna (Isy-Lsy+Isy-L), och då även som signifikant underbyggnad av den kulturhistoriskt relaterade teckenunderbyggnaden?

Utöver det faktum att granskningen visar på vilket sätt de karaktäriserande utsagorna bidrar som associativa förmedlare av ett kulturhistoriskt berättarinnehåll, har det också framgått att dessa i många fall även uppträder i en nära meningsgivande relation till

utvecklade syntetiska konstellationer, och inte som parallelliteter i framställningarna. Det är frågan om ett dialektiskt förhållande som i en uttolkningssekvens givetvis kan utvecklas i olika riktningar i tolkningsprocessen. Karaktäriseringen kan initialt bidra till att rikta uppmärksamheten mot de rumsliga formerna och den inbördes relationen mellan olika komponenter och deras uttrycksinnehåll. Eller tvärtom, där uppmärksamheten på former och arkitektoniska konstellationer i sig väcker upp (eller ger underlag för) en karaktäriserande metaforik eller/och förnimmelsesentiment – vilka således i förlängningen också kan sammankopplas med ett kulturhistoriskt berättarinnehåll via den karaktäriserande utsagan.

Textgranskningen av utsagoenheterna har också nyttjats för att illustrera avgränsningen av två olika karaktäriseringstyper och deras inbördes relation i den retrospektiva teckenbildningen, dvs karaktärisering som ”formuttryck” respektive som ”uttrycksinnehåll”. Härtill kan en ytterligare typ identifieras som mer eller mindre implicit skymtat fram i en av utsagorna i rapporten om Remfabriken. Saken gäller vad som skulle kunna kallas ”karaktärisering som förnimmelsereferens” utan fullt ut klargjord koppling till det byggda rummets egenskaper. Härmed avses att den karaktäriserande utsagan explicit refererar till och därmed riktar uppmärksamheten mot olika slag av emotionella förnimmelser såsom exempelvis upplevelser av behag, tillhörighet, ensamhet, utsatthet, upprymdhet, lätthet, trygghet eller ”värme”, för att nämna en bråkdel av dessa generiska sentiment. Det är således frågan om sinnesförnimmelser och stämningsupplevelser som inte explicit (medvetet) härrör ur någon riktad uppmärksamhet på de rumsliga formerna och deras förmedling av ett kulturhistoriskt innehåll.

Visserligen medger inte denna karaktäriseringstyp spårbara referenser till det byggda rummets olika former och kulturhistoriska innehåll i samma utsträckning som de två övriga karaktäriseringstyperna, eftersom den är mer öppen. Dessutom är den bunden till uttolkarens individuella disposition vid symboliseringen av dylika förnimmelsesentiment. Samtidigt kan denna öppenhet som metodologiskt utforskningsinstrument ses som en potentiell resurs vid frambringandet av de två övriga karaktäriseringstyperna. Detta desto mer då detta i lyckliga fall dessutom kan öppna upp nya kulturhistoriska och formrelaterade perspektiv på den byggda miljön som inte tidigare uppmärksamats.

5.1.4.4 Karaktärisering som form och teckenunderlag (I-Lsy/L)

I det föregående var det företrädesvis de (16)-relaterade utsagornas relativa förekomst som förmedlare av ett retrospektivt teckeninnehåll som behandlades med tillhörande exemplifieringar ur ett antal olika planeringsunderlag, varvid urvalet av utsagoenheter även visade på hur dessa uppträder i relation till lokalitetsynteser. Under denna rubrik skall i stället förekomsten av grupperade karaktäriseringsutsagor som enbart är legerade med olika slag av lokalitetspositioner granskas. Särskilt uppmärksammas kopplingen till såväl lokalitetsynteser (I-Lsy) som formrelaterade lokalitetspositioner (28,33,41), eftersom det är det rumsliga teckenunderlaget som behandlas i detta sammanhang.

a) De formrelaterade karaktäriseringarnas relativa förekomst och lokalitetsynteser

Den tidigare granskningen av de (16)-relaterade positionerna som förmedlare av ett retrospektivt innehåll har visat på totalt 16) - (Isy-Lsy+Isy-L) fördelade på 29 grupperade

C INDIKATORER

planeringsunderlag (KAR-SYN-TOLK + KAR-TOLK), eller 131 (16)-positioner om även icke retrospektivt relaterade räknas in. Förs till detta också de 123 formrelaterade (16)-positionerna (I-Lsy + I-L) inom de två grupperingarna, erhålles ett totalantal på 16) - fördelade på 29 planeringsunderlag, dvs med en så hög snittförekomst som 8,76 per dokument. De övriga 46 (16)-relaterade positionerna återfinns inom delgruppen (SYN-TOLK) fördelade på 19 planeringsunderlag, dvs med en betydligt lägre snittförekomst på 2,4 per dokument.

I diagram 15 har förekomsten av position (16) som ingår i en formbildande legering med en lokalitetsyntes tillförts, återgivet som (16-D/I-Lsy = grönt fält) och staplat ovanpå de tidigare redovisade retrospektivt relaterade (16)-positionerna, vilka åtskilts i enlighet med de olika teckenvariablerna (Isy-L/16B = grått fält) respektive (Isy-Lsy/16A = vitt fält). Härutöver har tillförts förekomsten av de formrelaterade positionerna (28,33,41) som ingår i de (16)-relaterade utsagoenheter enligt följande:

- De *blå*- och *rödfärgade* linjerna återger de formrelaterade positionernas förekomst inom de retrospektivt (16)-relaterade teckenbildningarna, där den blå återger förekomsten inom teckenvariabeln (Isy-Lsy/16-A) och den röda inom teckenvariabeln (Isy-L/16-B).
- Den *svarta* linjen i sin tur återger den formrelaterade positionsförekomsten (28,33,41) inom teckenvariabeln (I-Lsy/16-D).

Då det inte är frågan om staplade fält, speglar den svarta linjen en övervikt för de formrelaterade positionerna, där de i faktiska siffror utgörs av 74, medan de två övriga svarar mot 58 för teckenvariabeln (Isy-Lsy/16-A) och 19 för teckenvariabeln (Isy-L/16-B)

Sammanläggningen visar en riklig förekomst av karaktäriserande utsagor, närmare bestämt 300 fördelade på de 48 grupperade planeringsunderlagen. I praktiken inbegriper de grupperade planeringsunderlagen totalt 465 (16)-positioner fördelade på de 48 planeringsunderlagen, varvid snittsiffran blir (9,69) per dokument, omkring 2,7 gånger större än siffran för alla de tre analysinstanserna som visar ett snitt på 2,60.

Frågeställningar

Denna kvantitativa skillnad som snittsiffran per dokument väcker i sig frågan om det föreligger ett samband mellan den höga (16)-representationen i de grupperade planeringsunderlagen å ena sidan och en väl utvecklad retrospektiv teckenbildning å den andra. De tre staplade fältens sammanlagda höjdnivåer indikerar detta, där de högre nivåerna (nivå 6 och uppåt) i sju av nio fall tycks sammanfalla med den högsta graderingen av Tolkningsmodaliteten med mörkgrå stapel inom grupperingen (KAR-SYN-TOLK) + (KAR-TOLK).

Vad som ytterligare talar för detta är att många av de formrelaterade (16)-positionerna (I-Lsy) fungerar som teckenunderlag till den retrospektiva teckenbildningen, dvs teckenvariabeln (Isy-Lsy), vilket snart skall exemplifieras. Dessutom kan en hög relativ förekomst i sig ses som en möjlig återspeglning av en utvecklad förmåga att just använda det språkliga karaktäriseringsinstrumentet för både retrospektiv förmedling och syntagmbildning i det rumsliga teckenunderlaget. De högsta och flerfärgade fälten skulle kunna vara ett uttryck

C INDIKATORER

för detta. Dessa planeringsunderlag skall tittas närmare på, varav ett redan varit föremål för utsagogranskning.

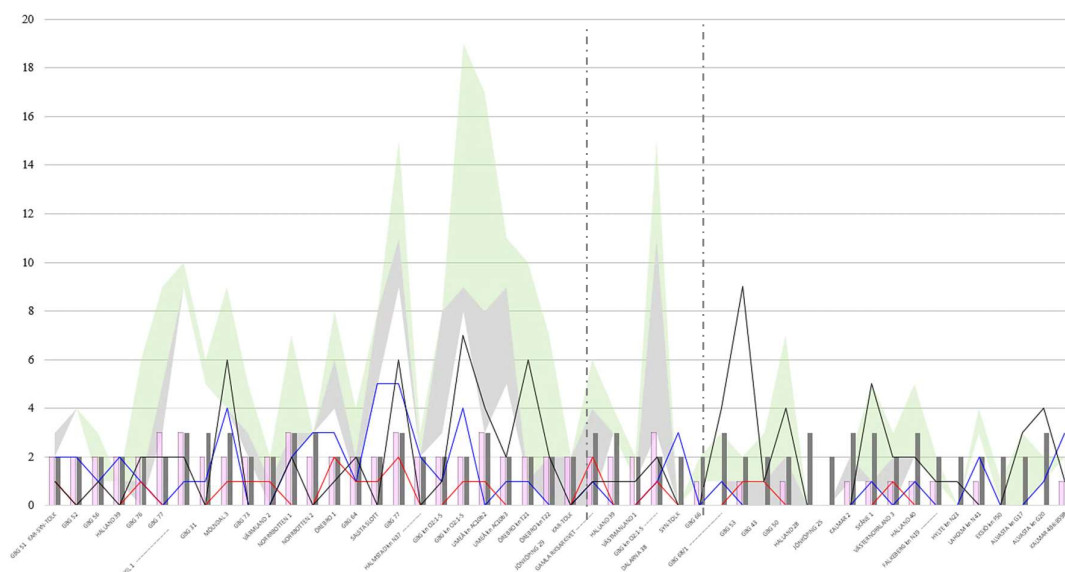

Diagram 15. Grupperade planeringsunderlag med stapel: ■ Tolkningsmodalitet (2–3) ■ Karaktäriseringsmodalitet (1–3). Position (16) som tre olika teckenvariabler, återgivna som staplade fält: □ Isy-Lsy (16A) ■ Isy-L (16B) och ■ I-Lsy (16D)

De heldragna linjerna svarar mot formrelaterade positioner (28,33,41) som ingår i olika (16)-relaterade utsagoenheter relativt de olika karaktäriseringsrelaterade teckenvariablerna:
— (16A) — (16B) — (16D)

Sammantaget visar de relativa siffrorna avseende förekomsten av de formrelaterade positionerna (28,33,41) i kombination med lokalitetsynteser (Isy-Lsy+I-Lsy) anmärkningsvärt höga siffror för de granskade utsagorna i de grupperade planeringsunderlagen. Dessa skall jämföras med de snittsiffror som de tre analysinstanserna tillsammans uppvisar i tabell 22.

Konstateras att de grupperade planeringsunderlagen i sin helhet innehåller i snitt 4,70 formrelaterade positioner i kombination med lokalitetsynteser, omkring tre gånger fler än inom de tre analysinstanserna som helhet. I det fall de grupperade räknas bort ur de tre analysinstanserna sjunker snittförekomsten till 0,94, vilket ökar differensen till fyra gånger större i de grupperade planeringsunderlagen (se parenteser). Samtidigt uppmärksammas att sammanräkningen i de grupperade planeringsunderlagen endast inbegriper de identifierade utsagorna, varför snittsiffran i verkligheten torde vara ännu större.

Av särskilt intresse är när den karaktäriserande utsagan dessutom är associerad med formrelaterade positioner (28,33,41). Detta förhållande har påtaglig närvaro i de grupperade planeringsunderlagen, företrädesvis inom grupperingarna (KAR-SYN-TOLK), vilket också framgår i diagrammet. Det är också inom denna gruppering man kan finna en stor förekomst av position (15) i samvariation med (16), vilket indikerar att det förekommer utsagoenheter där de befinner sig i ett interaktivt förhållande i bildandet av formuttryck.

C INDIKATORER

Tabell 22. Formrelaterade positioner i kombination med Lsy-(I+Lsy)

	Planeringsunderlag	28,33,41 Lsy-(I+Lsy)	Förekomst / underlag
3 analysinstanser	742 (694)	877 (652)	1,18 (0,94)
Grupperade	48	225	4,70

(Inom parentes efter borträknande av grupperade underlag)

Totalt kan det räknas till 74 formrelaterade positioner (28,33,41) som ingår i (16)-relaterade lokalitetsynteser inom teckenvariabeln (I-Lsy), vilka tillsammans med de andra 58 (16)-relaterade lokalitetsynteserna som retrospektiva teckenbildningar (Lsy-Lsy) kan summeras till 132. Detta svarar mot en snittförekomst på 2,75 per planeringsunderlag. I dessa finns det således utsikter att kunna återfinna karaktäriseringsutsagor som dels underbygger det rumsliga teckenunderlaget, dels associativt bidrar till den samlade retrospektiva teckenbildningen. Särskilt gäller detta givetvis inom grupperingen (KAR-SYN-TOLK), där 89 av dessa kan återfinnas, vilket ger en snittsiffra på 3,71 per planeringsunderlag.

b) Illustrativa textutdrag

Tabell 23. Exempel på planeringsunderlag som blivit föremål för utsagorelaterad granskning

			MODALITETSKATEGORIER GRADERING						KONKRETIÖNSNIVÅ	
			Bhis	Komp	Syn	Kar	Tolk	Kau	Uppl 7–16	Hist 18–25
1980	Lysekil 1	Curmanska villorna	2	3	3	3	3	3	4	3
2012	Örebro kn T22	Baronbackarna	2	2	2	2	2	3	2	3
2001	Norrbottn 1	Kiruna stadshus	1	2	3	3	3	2	3	3
1998	Gbg 51	kv. Rydboholm	1	2	3	2	2	2	3	2

Genomgången av de utvalda utsagorna i de ovanstående planeringsunderlagen syftar till att närmare exemplifiera och analysera de karaktäriserande utsagorna (16) med särskild uppmärksamhet på deras interaktiva samverkan med såväl formrelaterade positioner och lokalitetsynteser som med position (15) vid uppbyggnad av det rumsliga teckenunderlaget. Detta sker inom ramen för den formrelaterade karaktäriseringen inom såväl teckenvariabeln (I-Lsy) som den retrospektivt orienterade teckenvariabeln (Lsy-Lsy) – även om huvudfokus nu ligger på de rumsbildande aspekterna även i de fall det retrospektiva inbegrips i utsagorna. Vidare skall exempel på karaktäriseringens dubbla funktion som simultant orientering mot både formuttrycket och uttrycksinnehållet ytterligare exemplifieras, såväl där det framgår explicit i utsagan som där det ligger underförstått i framställningskontexten.

(Lysekil 1)

Curmans villor. Societetshuset. Lysekils kommun

Kulturhistorisk dokumentation inför byggnadsminnesförklaring nr.20

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län 1980

Den teckenbildning som Grandien utvecklar i den tidigare interiörbeskrivningens ikoniska utläsningar utgör slutresultatet av det rumsliga teckenunderlag som successivt byggs upp genom riktad uppmärksamhet på strukturella konstellationer och syntetiska sammanhang med tillhörande bildmetaforer, och vars fartygsmotiv (möjligen) outtalat tar sin början redan vid beskrivningen av exteriörens rumsliga egenskaper enligt följande:

Den /Storstugan/ upprepar det första husets grundformer och disposition, men arkitekturen är djärvare, mer dynamisk. Över den massiva bottenvåningen, timrad med ligande stockar, höjer sig den brett utkragade övervåningen. Utkragningen, som i likhet med det första huset innehåller svalgångar på byggnadens alla sidor, bärs upp av svängda konsoler. De är utskurna i väggstycken som börjar ända nere vid bottenvåningens syll och därefter i en djärv parabelform svingar sig uppåt. Dessa stora svängda konsoler är ett av de viktigaste tillskotten i det nya huset. Genom sin spänstiga form skapar de ett intryck av att övervåningen vilar mycket lätt på bottenvåningen, ja nästan flyger. (s.57)

Grandien visar här prov på kreativt nyttjande av karaktäriseringen (16) som en stegring av den rumsliga uppmärksamheten på byggnadens exteriöra formegenskaper (33); egenskaper som integrerar byggnadsdelarna i en dynamisk rörelse i form av ett syntagm som hålls ihop av ett inläst spänningsförhållande i det samlade formuttrycket. I denna utsagoenhet börjar huset som formuttryck få eget liv utan explicita referenser till dess möjliga symboliska funktion att kunna representera kulturella idéföreteelser i det förflutna. Men en dylik uttolkning ligger inte långt borta och fullbordas först i interiörbeskrivningen längre fram, särskilt om karaktäriseringarna ”vilar mycket lätt” och ”nästan flyger” uppmärksammas inom ramen för en fartygsmetafor – om man så vill utläsa som ”berett att ge sig i väg” på vågorna. Dessa karaktäriserande formuttryck inbegriper givetvis andra möjliga utläsningar av alternativa eller kompletterande uttrycksinnehåll, exempelvis med referens till andra personliga sidor hos Curman, men det räcker här att konstatera deras associativa förmedlingsmöjligheter i en retrospektiv teckenbildning.

Analytisk potential

Med denna beskrivning har exteriören integrerats med interiören och den omgivande miljöns meningssammanhang, även om denna konstellation explicit framträder först vid interiörbeskrivningen. Det är också med grund i denna helhet som Grandien på ett övertygande sätt drar operativa slutsatser. Med följande citat exemplifieras karaktäriseringsdiskursens möjligheter (som både formuttryck och potentiellt uttrycksinnehåll) att bidra med antikvariskt signifikanta bedömningsunderlag (i det rumsliga uppmärksamhetsfältet) då en byggnad eller miljö står inför förändringar.

Det är givet att en breddning eller förhöjning av den smala, sluttande strandremsan utanför skulle betyda att man förgrep sig på den arkitektoniska idén. Vid planeringen bör noga hänsyn tas till detta. En väg utanför, lagd på själva klippan; på utfyllningar eller konstruerad som en brygga, skulle leda till att huset stängdes av från vattnet, på ett sätt som står i strid med byggnadens karaktär. Själva dess poäng skulle gå förlorad. (s.69)

Sammantaget visar de olika tolkningssekvenserna från exteriör till interiör något som skulle kunna betecknas som en byggd allegori med fartygsmetaforen som sammanhållande ledmotiv. Här uppmärksammas också att karaktäriseringen (16), formbeskrivningen (33) av de olika komponenterna med samtidig uppmärksamhet på sekundära lokaliteter (46) och deras inbördes sammanhang som rumsliga syntesbildningarna (Lsy) är nära integrerade och stödjande i uppbyggnaden av det samlade formuttrycket. I denna uttolkningsprocess bidrar karaktäriseringsprosan till att utvidga och differentiera uppfattningen av det byggda rummet både som formuttryck och möjligt uttrycksinnehåll.

(Örebro T21)

Baronbackarna

Precisering och fördjupning av riksintresset utifrån motivering och värdetext enligt RAA 1996

Länsstyrelsen Örebro län

Publ.nr. 2012:18

Denna riksintressefördjupning är beställd av Länsstyrelsen och framställd av Anna Rodin vid Örebros länsmuseum. Som framgår av rapportrubriken syftade arbetet till en precisering och fördjupning av riksintresset. Mot bakgrund av en innehållsrik kulturhistorisk bakgrundsbeskrivning kring grannskapstankens framväxt och idéinnehåll, dess uttryck som stadsbildningsmönster samt dess genomförande i Baronbackarna, ges en närmare beskrivning av dess rumsliga uttryck i den nya stadsdelen.

Rapporten innehåller en väl utvecklad beskrivning av grannskapstankens fysiska och rumsliga uttryck, där den retrospektiva teckenbildningen med referens till grannskapsidén impliceras i framställningen. Rapporten ger prov på väl utförda rumsliga beskrivningar, där de karaktäriserande utsagornas integrering med de syntetiska formbeskrivningarna bidrar till en bättre förståelse av hur miljön avsågs att nyttjas och upplevas. De utvalda utsagoenheterna avser att illustrera just integrationen av de karaktäriserande utsagorna (16) med de formrelaterade lokalitetsynteserna som teckenvariabel (I-Lsy).

De strama yttre fasaderna bidrar till en upplevelse av slutenhet innan man, via någon av portikerna, når det rumsligt avgränsade inre området. Järnåldersgravfältets trädbevuxna kulle i parkens östra del, vilken berättar om en lång kontinuitet i brukandet av denna plats, verkar avskärmande och begränsar siktlinjen från detta håll. Ursprungligen var närgårdarna mer öppna, med tydligare förbindelse med den öppna och gemensamma grönytan i områdets mitt. Idag upplevs flera av närgårdarna som än mer intima och rumsligt avgränsade då en ökad lummighet skärmar av ut mot parken. Vid tiden för områdets tillkomst var ambitionen att planen skulle vara estetisk även i ett storskaligt perspektiv. Den skulle vara tilltalande, inte bara på ritningen, utan också från luften. Bostadshusens meandrande form är dock svår att urskilja när man befinner sig på marknivå men effekterna av planen är tydliga i de rumsligt avgränsade närgårdarna. Att området är bilfritt är mycket påtagligt och trafikbruset från de trafikerade leder som passerar Baronbackarna hörs knappt.

Gårdarnas olika form och bostadshusens anpassning efter terrängen skapar rörelse och variation. Intimitet och avgränsning kontrasterar mot det stora grönområdets ljus och öppenhet, en park som är mycket uppskattad av de boende, både för lek och för rekreation. Här finns lekplatser, fotbollsplan och odlingslotter. Till skillnad mot de yttre fasadernas slutenhet präglas de inre fasaderna mer av öppenhet, här finns balkongerna och entréerna. Utformandet av dem är enhetlig men variation i balkongernas och portarnas färgsättning, i de starka färgerna rött, grönt och blått bidrar till en känsla av lekfullhet som kontrasterar mot den i övrigt rustika och enhetliga fasadbehandlingen. Att fasaderna till viss del avfärgats i olika kulörer är också viktig för upplevelsen av variation.
(s.11)

Här uppmärksammas att beskrivningarna refererar till mentala tillstånd som effekter av de rumsliga formerna. Det är inte frågan om en rumsligt orienterad bildmetaforik, utan de

rumsliga formerna som lokalitetsynteser (Lsy) och uppmärksammade sekundära lokalteter (30) relateras till hur de (förmodligen) avsågs att upplevas med några enkla karaktäriserande ord såsom upplevelse av slutenhet, avgränsning, intimitet och känsla av lekfullhet, vilka i viss mån kan definieras som ”karaktärisering som förnimmelssereferens”.

Analytisk potential

Denna typ av karaktäriseringar kan visserligen inte stå ensamma som tillräcklig grund i en bedömningssituation utan måste kompletteras med explicita beskrivningar av de rumsliga sammanhangen, vilket rapporten också lyckats bra med. Däremot kan de i en dylik bedömningssituation fungera som stödjande reflektionsgrund, eftersom de refererar till mentala tillstånd som formbeskrivningarna inte ensamma kan inbegripa i sin begreppsverkan på ett lika självklart sätt.

Om de rumsliga strukturer och sammanhang som syftar till att underbygga olika former av mentala tillstånd genomgår förändringar, är det bara via olika förnimmelssentiment som det kan göras en bedömning av i vilken utsträckning det byggda rummet kan förändras utan att det upplevelserelaterade ”berättarinnehållet” går förlorat – vilket i Baronbackarna bl.a. utgörs av just grannskapstankens socialpsykologiska syften.

Men det är inte bara i dylika mer eller mindre idéburna och entydiga bebyggelsemiljöer som denna karaktäriseringstyp kan komma till användning som förmedling av ett retrospektivt innehåll. Detta gäller i synnerhet om det kulturhistoriska intresset riktas specifikt mot hur människorna i det förflutna upplevde sin miljö, exempelvis en bullrig industri-miljö eller ett jordbrukslandskap, där mer pragmatiska överväganden ligger till grund för den rumsliga formbildningen, och inte ett medvetet inplanterat uttrycksinnehåll som formuttryck.

Detta kan också nyttjas i mer sammansatta stadsmiljöer med historiska överlagringar, vars sammanstötningar genererat formbildningar som inte låter sig hänföras till någon självklar enhetspunkt som kulturhistoriskt uttrycksinnehåll. I dessa uttolkningssituationer kan ”karaktärisering som förnimmelssereferens” likväl bidra till ett spåra upp hur och på vilket sätt olika sentiment underbyggs av formuttrycket som livsmiljö.

(Norrbotten 1)

Kiruna Stadshus

Bedömning av det kulturhistoriska värdet

Norrbottens museum 2001

Denna beskrivning med tillhörande bedömning av Kiruna stadshus kulturhistoriska värde har tagits fram av antikvarie Inger Andersson vid Norrbottens museum med anledning av väckt fråga om byggnadsminnesförklaring från byggnadsnämnden i Kiruna kommun. Utredningen inbegriper historik och en byggnadsbeskrivning med sammanfattande bedömning av det kulturhistoriska värdet. Det är också ur bedömningen av det kulturhistoriska värdet som de två aktuella utsagoenheter är hämtade, vilka här skall bli föremål för granskning. Den första utsagan motiverar varför byggnaden har ett socialhistoriskt värde, medan den sista fokuserar på dess arkitektoniska värde enligt följande:

C INDIKATORER

Arkitektens idé med det nya stadshuset var inte bara, som namnet anger, att skapa en igloo, alltså ett varmt och trivsamt rum innanför ett slutet yttre skal. En lika viktig ambition var att skapa en demokratisk mötesplats där alla skulle ha direktkontakt med makten. Alla kontor skulle vara tillgängliga för allmänheten och därför skulle de ha dörrar direkt ut i hallen. Hörnrummen som blev lite större än de övriga och försågs med tambur, blev chefsrum och i vissa av dem gjordes inredningen i björk eller ek i stället för den Oregon Pine som användes för övrigt. Denna lilla markering av hierarkin inom huset måste dock ses i sin tids belysning och vad byggnaden uttrycker är ett mycket kreativt och djärvt försök att genom fysisk struktur uppnå och uppmuntra ett demokratiskt förhållande mellan tjänstemän och allmänheten. Detta ger byggnaden ett socialhistoriskt värde.

Det arkitektoniska värdet ligger däri att en genomtänkt idé är väl utförd. Byggnaden är unik med sin anpassning till platsen. Den tunga, slutna klotsen avtecknar sig som en monolit mot berg och fjäll och det spröda tornet accentuerar ytterligare tyngden, och därmed den centrala funktionen, hos denna byggnad utan central geografisk placering. Tornet är ett självständigt konstverk och fungerar som riktpunkt i staden. Enkelheten i formerna och användandet av naturmaterial ihop med klart redovisade betongkonstruktioner är en kvalitet i sig. Sättet att integrera andra konstnärers verk i byggnaden så att det blir en helgjuten skapelse ökar också det arkitektoniska värdet liksom den väl avvägda asymmetrin, både exteriört, där tornets och entréns placering balanseras av markens lutning, och interiört, där den kvadratiske hallen ges ett mer spännande och varierat innehåll genom den rubbade symmetrin. Det fritt svävande taket över hallen är ett grepp som ger detta rum en monumentalitet som, trots olikheterna i formspråket, för tankarna till barockkyrkornas kupoler. (s.9)

Första utsagoenheten tar inte i bruk några karaktäriserande utsagor, utan domineras av kontrasterande och syntetiska lokaliteter som tillräcklig rumslik grund för den socialhistoriska teckenbildningen, vilken inbegriper såväl hierarkier som likställdhet i sitt uttalade uttrycksinnehåll.

Den andra utsagoenheten däremot inbegriper tvärtom flera karaktäriserande utsagor (16) som syftar till att brodera ut det exteriöra formuttrycket på ett mer mångfacetterat sätt. Karaktäriseringsprosan nyttjas på ett slagfärdigt och samverkande sätt i syfte att rikta uppmärksamheten på den påverkan som formuttrycket (spröd) hos en byggnadsdel (tornet) har på uppfattningen av byggnadskroppens samlade formuttryck (tyngd); detta med samtidig referens till ett avsett uttrycksinnehåll (central funktion). Detta illustrerar i sig att även sådana formuttryck som ”tyngd” härbärgerar möjligheten att bli till ett samtidigt uttrycksinnehåll – allt beroende på i vilken utläsningskontext det nyttjas.

Karaktäriseringen som syntetiserande formbildning

De karaktäriserande utsagorna har helhetsverkande effekter i upplevelserummet, just genom deras riktande av uppmärksamheten på byggnadsdelarnas samverkande kontrasteringar. Till detta kommer beskrivningen av rumslika former och inbördes relationer, vars lokalitetsynteser (avtecknar sig mot, riktpunkt i staden, balanseras av markens lutning) och formbeskrivningar (enkelheten i formerna, väl avvägd symmetri) visar på en välutvecklad arkitektonisk beskrivningsdiskurs (15). I detta ingår också arkitekturhistoriska

referenser där det fritt svävande taket liknas vid barockkyrkornas kupoler, som bildmetafor effektiv med avseende till formuttrycket.

Sammanfattningsvis noteras att den utvecklade karaktäriseringsprosan (16) samvarierar integrerat med de arkitektoniska formbeskrivningarna (15), vilket också är mest framträdande inom grupperingen (KAR-SYN-TOLK), vilken detta planeringsunderlag ingår i.

Analytisk potential

Den expressiva beskrivningen av byggnadens arkitektoniska särart och uttrycksinnehåll är både sammansatt och associationsrik, betraktad såväl som enskilt byggnadsverk som i dess relation till omgivningen. Genom det aspektrika gripandet av den arkitektoniska helhetsgestalten som integrerade formuttryck och uttrycksinnehåll ges flerbottnade bedömningsgrunder med stor analytisk potential vid eventuella förslag till ingrepp i byggnadsverket. Tyvärr är stadshuset idag rivet.

(Göteborg 51)

Kv Rydboholm

Byggnadsminnesbeslut

Västra Götalands länsstyrelse 1998

Beslutet, som är sammanställt av antikvarie Staffan Sedenmalm vid länsstyrelsen, ger prov på en väl utvecklad arkitekturprosa där den utvalda utsagoenhetens karaktäriserande utsagor är väl integrerade med den arkitektoniska fasadbeskrivningen. I övriga utsagor, vilka inte tagits med, framgår att de arkitektoniska formbeskrivningarna framförs mot bakgrund av mer eller mindre socialhistoriska referenser, och därför är att betrakta som retrospektiva teckenunderlag. I den utvalda utsagan framgår inte detta, eftersom det som intresserar i detta sammanhang är beskrivningen av formuttrycket.

Kv. Rydboholm är genom läget vid Kungsparken-Nya Allén och Vasaplatsen, där Parkgatan brutna linjer möts, mycket framträdande i stadsbilden och kännetecknas av en festlig effektfull arkitektur i dåtidens moderna göteborgska tegelstil. Byggnaderna utgör ett avancerat exempel på den i Göteborg rikligt representerade tyska fasadteknik (Rohbau) där stommen av murtegel kläddes i förband med maskinpressat förbländartegel (Verblender), ett klinkartat beklädnadsmaterial. Det arkitektoniska formspråket är tydligt inspirerat av senmedeltidens "renässansgotik" i nordeuropeiska handelsstäder. Man har strävat efter stor uttrycksfullhet i resningen och siluettverkan, form- och färgrikedom. Murmassornas fördelning är sinnrikt utförd genom ett raffinerat system av hörnbyggnader och skuggfångande indrag. Uppskjutande gavelspetsar och fialer avtecknar sig livfullt mot branta zinkgrå takfall i rytmiskt samspel med olika zinkornament på tak och torn. (s.3)

Karaktäriseringsprosan har inte så framträdande i denna arkitekturbeskrivning, även om den är integrerad i och i viss mån bidragande till gestaltningen av formuttrycket. I stället är det den renodlade arkitekturprosan (15) med beskrivningen av byggnadsdelarna och deras inbördes relation som faller i ögonen, där den självständigt förmår att rikta uppmärksamheten mot formuttryckets särart och underbygga en riktad uppmärksamhet på byggnadskomponenternas arkitektoniska samspel (Lsy/33). Framställningen kan

rubriceras som en formalestetisk arkitekturbeskrivning, dvs en ren formbeskrivning utan explicit associerade uttrycksinnehåll, annat än stilhistoriska referenser.

Analytisk potential

Som arkitektonisk särartsbeskrivning med riktad uppmärksamheten på byggnadsdelarnas samverkande effekter har beskrivningen en visuell potential som analytisk grund vid bedömningen av olika fasadåtgärder.

c) Sammanfattning

Exemplifieringarna illustrerar inte bara de olika karaktäriseringstyperna och deras underbyggnad av formuttrycket. Dessutom samvarierar de ofta med de formrelaterade positionerna och olika syntetiska konstellationer till en mer aspektrik gestaltning av det rumsliga teckenunderlaget, vilket stärker den retrospektiva teckenbildningens analytiska begreppsverkan. Men beskrivningar av formgivning och relationella konstellationer kan många gånger klara sig utan att ta stöd i en karaktäriseringsprosa vid klargörandet av det rumsliga teckenunderlaget och dess kulturhistoriska förmedlingspotential. Detta gäller än mer i det fall det är frågan om pragmatiskt utformade miljöer och byggnader, i så måtto som intresset riktas mot det praktiska och sociala livets organisering. Det är också dessa typer av beskrivningar som i nästa avsnitt blir föremål för exemplifieringar.

Såväl kvantitativt som kvalitativt har den samlade redogörelsen visat på karaktäriseringsmodalitetens framträdande position vid formandet av det rumsliga teckenunderlaget i nära samspel med de formrelaterade positionerna (28,33,41) och olika slag av lokalitetsynteser (Lsy). Detta förhållande vad avser samvariationen med de formrelaterade positionerna (28,33,41) är kvantitativt inte lika framträdande då det är frågan om (16)-relaterade teckenbildningar inom teckenvariablerna (Isy/I-L), dvs de som är bundna till enskilda komponenter.

Inom dessa teckenvariabler uppträder de formrelaterade positionerna (28,33,41) i betydligt mindre utsträckning, närmare bestämt i 37 fall mot 132 gånger inom teckenvariablerna (Isy/I-Lsy). Detta inbördes förhållande relateras i nästkommande avsnitt kring lokalitetsyntesen som dominerande retrospektivt teckenunderlag.

I textgranskningen har också exemplifierats hur de formrelaterade (16)-positionerna (Isy/I-Lsy) inte bara bidrar till att utvidga uppfattningen av de rumsliga helheterna genom tillförandet av formuttryck, utan att de simultant också kan förmedla ett uttrycksinnehåll som ytterligare underbygger de antikvariska bedömningsmöjligheterna. Men det har även visats exempel på att beskrivningar av formgivning (28,33,41) och relationella konstellationer av olika slag (Lsy) självständigt relativt karaktäriseringsprosan kan fullgöra uppgiften att klarlägga det rumsliga teckenunderlaget och dess retrospektiva förmedlingspotential på ett tillfredsställande sätt som antikvariskt bedömningsunderlag.

5.1.4.5 Lokalitetsyntes som rumsligt teckenunderlag

Lokalitetsyntes (Lsy) kan tillsammans med de formrelaterade beskrivningarna (28,33,41) sägas utgöra de rumsliga grundfundamenten vid frambringandet av rumsliga helheter som retrospektiva teckenunderlag. Som visats i de föregående avsnitten kan karaktäriseringsutsagor ge signifikanta bidrag i detta frambringande genom tillförandet av nya uppmärksamhetsfält varmed uppfattningen av de rumsliga helheterna utvidgas. Härmed kan också nya uttrycksinnehåll simultant aktualiseras, vilka i sin tur ytterligare breddar den antikvariska bedömningshorisonten.

Inom ramen för ifrågavarande frågeställning skall i detta sammanhang fokusen avgränsas till Lokalitetsyntesen som sådan, inklusive de formrelaterade positionerna, och dess självständiga roll, där de uppmärksammade egenskaperna kan spåras upp och konfirmeras visuellt med förhållandevis stor precision i det byggda rummet.

I detta ingår också frågeställningen vilken betydelse komponentmodaliteten har som retrospektiv teckengrund relativt den syntetiska lokalitetmodalitetens roll, varvid också uppmärksammas deras respektive grad av samvariation med de formrelaterade positionerna (28,33,41). I de kvantitativt baserade jämförelserna ställs också de retrospektiva teckenbildningar som saknar legeringar med position (16) mot dem som inbegriper dylika positioner.

Upplägg

Den jämförande förekomstgranskning i de grupperade planeringsunderlagen genomförs som positionsbaserade representationer enligt följande:

- Dels behandlas förekomsten av *syntesbildning med retrospektivt identifikationsinnehåll* (Lsy-l/lSy) som inbegriper de formrelaterade positionerna (28,33,41), närmare bestämt mellan de som inbegriper respektive inte inbegriper en (16)-position.
- Dels skall den relativa förekomsten av *syntesbildning med retrospektivt identifikationsinnehåll* (Lsy-l/lSy) utan position (16) jämföras med de övriga *komponentrelaterade* positionerna med identifikationsinnehåll (L-l/lSy).
- I detta ingår också en motsvarande jämförelse mellan de olika modaliteterna med avseende till den relativa förekomsten av samvariation med de formrelaterade positionerna (28,33,41).

Undersökningen avslutas med textutdrag som visar på de olika lokalitetstypernas betydelse i den retrospektiva teckenbildningen.

a) Den teckenrelaterade lokalitetsyntesens relativa förekomst

Vad gäller den relativa förekomsten av lokalitetsynteser som retrospektiva teckenunderlag utgår beräkningsgrunden från antalet retrospektiva teckenbildningar med syntetiskt lokalitetsunderlag. Härigenom visar granskningen att de till position (16) knutna lokalitetsynteserna utgörs av 97, medan det antal syntesbildningar som inte inbegriper en dylik (16)-relaterad karaktäriseringsmodalitet utgörs av 187.

Det är dessa siffror som ligger till grund för nedanstående diagram, vilket visar en bytande övervikt för lokalitetsynteser som retrospektivt teckenunderlag utan att inbegripa (16)-positioner. Vidare framgår att denna övervikt till övervägande del kan inrangeras inom grupperingen (SYN-TOLK) till höger i diagrammet, och då med dominans för teckenvariabeln (I-Lsy); dvs en lokalitetsyntes där en viss legerad retrospektiv position inte är associerad med en annan typ av retrospektiv position.

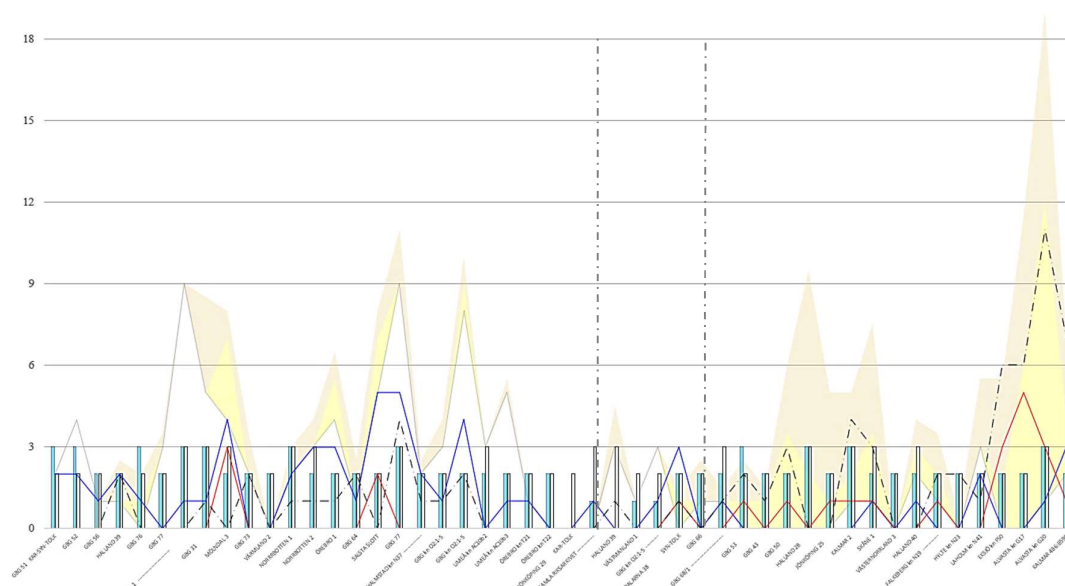

Diagram 16. Retrospektiva teckenbildningar med lokalitetsyntes fördelade enligt följande staplade fält:
 □ (16-A) Isy-Lsy ■ (C2/18-25) Isy-Lsy respektive ■ (C1/18-25) I-Lsy
 Formpositioner (28,33,41) med linjer: — (16-A) — (C2) --- (C1)
 Modalitetsgraderingar med stapel: ■ Lokalitetsyntes respektive ■ Tolkningsmodalitet

Ur den framräknade representationen för (28,33,41) framgår att där karaktäriserande ut-sagor (16) inbegrips är förekomstandelen av formrelaterade beskrivningar större inom de respektive lokalitetstyperna (Lsy och L) i det rumsliga teckenunderlaget. Vidare indikeras att det föreligger ett nära samband mellan uppmärksamheten på rumsliga sammanhang och helheter å ena sidan och identifieringen av olika form- och strukturegenskaper å den andra. Detta är visserligen inte förvånande, men likväl signifikant då det pekar mot det syntetiska uppmärksamhetsfältets strategiska betydelse i underbyggnaden av ett initierat helhetsperspektiv.

Karaktärisering som katalys för Lokalitetsyntes

Att karaktäriseringsmodaliteten ofta kan uppträda som en katalys inom ramen för ett initierat syntetiskt uttolkningsperspektiv är inte överraskande, vilket siffrorna tydligt indikerar och som tidigare visats prov på i textutdragen. Detta förhållande kan också utläsas i diagram 16, där modaliteten Lokalitetsyntes (turkos stapel) finns representerad med högsta graderingen i sju planeringsunderlag inom grupperingen (KAR-SYN-TOLK), varav fyra i samvariation med den högsta graderingen av modaliteten Miljö-/byggnadstolkning. Möjligen återspeglar detta betydelsen av det integrerade sammanhanget mellan de två modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes i analys- och beskrivningsarbetet vid framställandet av planeringsunderlag med god begreppsverkan, men behöver inte vara ett

C INDIKATORER

nödvändigt förhållande i alla miljösammanhang eller inriktningar i det kulturhistoriska kunskapsintresset.

Dessutom utesluter inte dylika interaktiva relationer mellan de två modaliteterna att också uppmärksamheten på detaljer och enskilda objektsegenskaper kan ingå i ett sådant kreativt samspel, vilket de höga graderingarna för komponentmodaliteten i de grupperade planeringsunderlagen skulle kunna indikera. Innan textgranskningarna görs här en tabelluppställning som ger en samlad bild av den kvantitativa fördelningen vad gäller lokalitetspositionerna inom de grupperade planeringsunderlagen enligt följande:

Tabell 24. Kvantitativ fördelning av L-positioner med olika legeringstyper inom grupperade utsagor

a	Alla L-positioner	1277
b	Alla L-positioner som ingår i en retrospektiv teckenbildning	889
c	Alla syntesrelaterade L-positioner som utgör retrospektivt teckenunderlag	714
d	Alla syntesrelaterade L-positioner med obestämd Identifikation	1037
e	Alla (28,33,41+32sek)-positioner i syntesbildning som utgör retrospektivt teckenunderlag	173
f	Alla (28,33,41+32sek)-positioner i syntesbildning som inte utgör retrospektivt teckenunderlag	81
g	Alla komponentrelaterade L-positioner med obestämd Identifikation	240
h	Alla komponentrelaterade L-positioner som utgör retrospektivt teckenunderlag	175
i	Alla komponentrelaterade (28,33,41+32sek)-positioner som utgör retrospektivt teckenunderlag	47

Syntes kontra Komponent

Som framgår av förekomsttalen för (a-d-g) ingår hela 81% av alla lokalitetspositioner i en syntesbildning som rumsligt teckenunderlag, medan de komponentrelaterade lokalitetspositionerna som bedömt teckenunderlag följaktligen endast utgörs av 19%. Dessa jämförelsetal tycks tala sitt tydliga språk vad gäller de olika tolknings- och beskrivningshorisonternas relativa förekomst som underbyggnad av det retrospektiva teckenunderlaget. Detta betyder inte nödvändigtvis att den komponentrelaterade underbyggnaden saknar signifikans, därför att den förekommer i betydligt mindre utsträckning.

Vidare noteras att huvuddelen av de positioner som ingår i de komponentrelaterade och retrospektivt orienterade teckenbildningar som inte inbegriper (16)-relaterade karaktäriseringar är ett resultat av den förnyade granskning som gjordes i kritiskt syfte.

b) Illustrativa textutdrag

Tabell 25. Exempel på planeringsunderlag som blivit föremål för utsagorelaterad granskning

			MODALITETSKATEGORIER GRADERING						KONKRETIÖNSNIVÅ	
			Bhis	Komp	Syn	Kar	Tolk	Kau	Uppl 7–16	Hist 18–25
1983	Gbg 31	Remfabriken	3	3	3	2	3	3	2	4
1980	Gbg 68/1	Bergslagsbanans station	0	2	2	0	3	2	2	3
2016	Kalmar H48	KalmarStad	3	1	2	1	2	2	2	3
2014	Alvesta kn G17	Benestad – Bådinge ...	2	2	2	0	2	2	2	3

Som framgår av de uppställda planeringsunderlag som här textgranskas med avseende till ett urval av illustrativa utsagor, inleds framställning med en industrihistorisk miljö genom återvändande till den tidigare granskningen av Remfabriken. I detta sammanhang skall detta planeringsunderlag i första hand granskas med avseende till beskrivningarna av olika processmoment och den faktiska arbetsprocessen vid maskinerna, där det också ges inblick i arbetsförhållandena. Som framgår har detta planeringsunderlag tilldelats den

C INDIKATORER

högsta graderingen av Komponentmodaliteten, vilket också skall uppmärksammas i genomgången. Nästkommande beskrivning av Bergslagsbanans station representerar en helt annan beskrivningstyp, där fokus i de utvalda utsagoenheter ligger på fasadutformning och interiör med tillhörande uttolkningar. De två sista utgörs av riksintressebeskrivningar från senare tid som behandlar en stadsmiljö respektive en agrar miljö.

(Göteborg 31)

Göteborgs Remfabrik

Kulturhistorisk dokumentation inför byggnadsminnesförklaring nr.28

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län 1983

De tidigare granskade utsagorna är hämtade ur beskrivningen av verkstadslokalerna, kontoret och gårdsmiljön, vari också skildrades de intryck dessa gör på en besökare med tillhörande kontrasteringar i termer av socialhistoriska utläsningar. Den efterföljande framställningen omfattar en detaljerad redogörelse för produktionsprocessen och de ingående arbetsmomenten med uppgifter om maskinkomponenterna och deras funktion. Till detta kommer beskrivningar av hur de olika arbetsmomenten utfördes i den löpande förädlingsprocessen från garn till remmar.

För att bättre förstå denna ingående redogörelse för arbetsprocessen redovisar planeringsunderlaget också ett antal illustrativa detaljskisser på de olika maskinkomponenterna som ingår i de olika processmomenten såsom tvinning, spolning, varpning och vävning vilket måste betraktas som väsentliga för att på ett mer initierat sätt kunna förstå deras roll i hela processen och vad det innebar för dem som genomförde de olika arbetsmomenten. Här blir det frågan om ett urval för att ge en uppfattning om framställningssättet, samt en utsaga som behandlar arbetsförhållanden. De utvalda textstyckena redovisar här direkt efter varandra med efterföljande kommentarer.

"Inredningen" av vävstolen började genom att man drog fram varpen från de tre bomarna över sträckbommen till skaften. Vävstolen var, för att kunna producera den aktuella remmen, försedd med 7 skaft. De höjs och sänks i en bestämd ordning vilket regleras av tramphjulet och i skaftarna sitter solven i vars ögon varptrådarna skall dras. I det här fallet dras två trådar genom varje solv (=en lock). (De sammanlagt 1008 trådarna, från tre bommar med vardera 336 trådar, ger 504 lockar. Den kvinna som "flydde", plockade fram lockarna vid skälen för att varptrådarna skall komma i rätt ordning). Först från varpen på bom nummer 1, nästa lock från bom 2 och nästa från bom 3 och sedan tillbaka till nummer 1. Kvinnan som solvade, drog med solvkroken lockarna genom solvögon. Hon plockade fram solven i tur och ordning inom varje skaft och förflyttade sig mellan skaften i en bestämd ordning (solvmönstret). Med en skedkrok drog hon sedan lockarna genom tänderna i skeden, som ligger framför skaften. 10 lockar i varannan tand och 11 lockar i de övriga för den här remmen.

När solvningen var klar och alla 1008 trådarna i varpen dragits åt två och två (504 lockar) genom solven och skeden, drogs varpen fram över bröstbommen och fästes. Hela varpen kunde nu sträckas. När så en inslagsspole lagts i skytteln, inslagsjärnet trätts igenom skytteln och skytteln placerats i skyttellådan, kunde vävstolen köras igång. Vid inkörningen handlade det mycket om att få rätt spänning i varpen så att skälet öppnar sig och skytteln kan passera utan att fastna. För den här remmen vi berättar om, behövde väverskan bara köra vävstolen i ungefär 2 minuter och 30 sekunder innan

C INDIKATORER

inslagsgarnet var slut och ny spole måste sättas in i skytteln. Av en inslagsspole blev det omkring 40 cm färdig rem. Den färdiga remväven matades under vävstolen upp på en upprullningsstång. (s.46)

Tidigare var det vanligt att remmarna impregnerades. Det gällde framför allt sådana remmar som skulle användas utomhus eller i fuktiga lokaler. Det var huvudsakligen två metoder för impregnering som användes på remfabriken. Det var dels värmeimpregnering, där tjära uppvärmdes med ånga, och dels kallimpregnering, där rödfärg blandades med linolja eller gummipatex. De indränkta remmarna hängdes på träställningar i torkrummet bredvid målarrummet och torkades med hjälp av varmluftsfläkt. (s.49)

Hur människorna arbetade och fungerade tillsammans med sina verktyg och varandra kan aldrig återskapas helt och fullt. Men, Göteborgs Remfabrik har kvar så mycket av produktionsmiljön att man genom en demonstrationstillverkning, kopplad till berättelser om förhållandena förr, kan ge en pedagogisk bild av historien. Det viktiga är då inte bara de byggnader, maskiner och arbetsmoment som beskrivits ovan, utan också alla andra otaliga "spår" av arbete. Text alla förvaringslådor, verktyg, reservdelar, råvaror. Alla mönsterlappar och skyltar om förhållningsregler på dörrar och väggar. Alla "lämningar" av de anställdas personliga saker. Alla dessa spår av människors arbete och förhållande till varandra utgör viktiga "rörliga" delar av helheten. De kan dessutom ofta berätta en egen historia. (s.51)

I dokumentationen beskrivs såväl maskinernas/verktygens refererade förädlingsmoment som arbetarnas olika handgrepp och förflyttningar – vilka således syntetiseras i ett sammanhållande flöde som bygger upp ett integrerat "kommunikativt" system med den övergripande innebörden som ledmotiv; produktion av remmar. Här är det således produktionsfunktionen som uppmärksammas som den syntetiserande helhet som ger varje del dess innebörd (inom systemet). Den noggranna beskrivningen av produktionsflödet, arbetsmomenten och arbetsmiljön innebär att de olika lokaliteter som utpekats och beskrivs relateras till varandra som ett integrerat pragmatiskt meningssystem. Ledorden i dokumentationen är helheter, delarnas samverkan och kontrastering samt systemets integrerade flöde.

Detta perspektiv står inte på något sätt i strid med ett samtidigt intresse för detaljer och enskilda komponenter, vilket de ovanstående utsagorna återspeglar på olika sätt; dels ur ett produktionstekniskt perspektiv, dels inom ramen för ett socialhistoriskt berättarintresse. Tvärtom är det just den närmare förståelsen av de enskilda komponenterna och deras olika egenskaper inom ramen för den uppfattade helheten som kan bibringa det syntetiska tolkningsperspektivet en mer aspektrik utläsning, varvid det härigenom också tillförs en mer substantiell koppling mellan del och helhet.

Dokumentationen innehåller inte en enda stilhistorisk referens eller försök till formalestetiska beskrivningar, där i stället uppmärksamheten riktas mot spår efter produktionen och hur miljöerna upplevs och vad de kommunicerar. Utöver det industrihistoriska huvudmotivet präglas framställningen av ett etnologiskt uttolknings- och beskrivningsperspektiv, där i första hand referenser till såväl olika produktionsmoment som sinnliga upplevelsesentiment och "spår" (index) fungerar som förmedlare av sociala och existentiella innebörder.

(Gbg 68/1)

Bergslagsbanans stationshus i Göteborg

Göteborgs universitet

Bebyggelsehistorisk uppgift 1980

Denna stencilerade uppsats från Bebyggelseantikvarisk linje vid GU kan visserligen inte i formell mening betraktas som en dokumentation till ett byggnadsminne som framtagits på uppdrag av länsstyrelsen. Men den har ändå tagits med eftersom den visar på en syntetisk fasadbeskrivning som klarar sig gott som tolkningsunderlag vid den retrospektiva teckenbildningen, utan att behöva ta stöd i någon form av mer utvecklad karaktäriseringsprosa. Beskrivningsarbetet har utförts av Christina Nilsson. Framställningen innehåller olika historiker och beskrivning av både exteriör och interiör. De utvalda utsagorna visar på en syntetiskt utvecklad uppmärksamhet.

Stationshuset utgörs av en lång byggnadskropp, rytmiskt uppdelad i fem enheter. Fyra av enheterna är grupperade som par om den femte enheten som är fasadens centrala del. Den yttre enheten på var sida om den centrala utgörs av en paviljong. Den centrala enheten består av en risalit, dock inte framdragen fullt så mycket som paviljongerna. Risaliten har tre våningar medans de övriga enheterna har två våningar. Huset vilar på en sockelvåning vars bjälklag är synligt, det är även bjälklaget som avdelar vån. ett och två. Bjälklagen löper runt hela byggnaden, dessa betonar det horisontala. Det vertikala framhåvs av paviljongerna och risaliten. Hela fasaden är rusticerad, kvaderband smyckar första våningens rundbågefönster och portar. Under fönstren finns ett smalt liggande rektangulärt fält. I parenheterna närmast risaliten har den ena två fönster och den andra tre fönster under sig visuella portalskärande genom sockelvåningen. Samma våning har rektangulärt liggande fält infällda, dessa ligger under bjälklaget under fönstren. (s.8)

Byggnadens gruppering av enheterna berättar om en funktionsindelning och en social indelning. Risaliten talar med sitt arkitektoniska språk om att den är byggnadens viktigaste del, "viktigheten" är dock mindre uttalad här än om byggnaden hämtat drag från den konservativt inriktade barocken. Sin centrala betydelse får risaliten i den från den stora trappan markerade portarna till fönstrens utsmyckning upp till det krönande urverket. Enheterna närmast risaliten står lägst i rang, de indragna kropparna mellan risalit och paviljong uttrycker en tertiär betydelse i förhållande till de övriga enheterna. Paviljongernas betydelse är markerad, de framskjutna kropparna vittnar om en viss dignitet.

När iakttagaren tar byggnaden i besittning finner han att det yttre – tektoniska motsvaras av det inre – stereotoma. Risaliten har i bottenvåningen en stor vestibul med höjd till taket, innanför denna finns reseholds-inlämning och biljett-expedition. Detta är mycket funktionellt anpassat då avgående resenärer i första hand löser biljett och därefter polletterar sitt bagage. De tertiära enheterna erbjuder bl.a utgång för inkommande resenärer, portvakt och väntsal. Dessa för byggnaden sekundära aktiviteter förklara enheternas tektoniska formspråk.

I paviljongerna finns i den ena olika expeditioner, magasin, polis och trapphus. I den andra paviljongens utdragna del inryms ett trapphus. Det yttre formspråket hos dessa ger iakttagaren en föreställning om en viss betydelse vilken ligger i de båda paviljongernas trapphus. Icke resenären finner här alternativa vägar in i byggnaden.

C INDIKATORER

Funktionellt är hela våningen välplanerad: väntrum för avgående resenärer i den ena enden och utgång med resebags-utlämning för inkommande resenärer i den andra enden. I våningen 1 trappa upp är styrelsens sammanträdesrum förlagt och mitt emot finns telegraf-expeditionen och kassakontor, samtliga viktiga funktioner. Själva risaliten är det främsta uttrycket för dessa. (s.14)

Här observeras kombinationen av en bokstavlig beskrivning av fasaduppbyggnadens olika delar och deras inbördes orientering å ena sidan (första utsagan) och en syntetiskt orienterad uppmärksamhet på relationen mellan de olika delarna av byggnadskroppen och i interiören som formuttryck med tillhörande utläsning av ett uttrycksinnehåll å den andra (sista utsagan). Detta visar att även sådana basala saker som den inbördes volymhanteringen kan avvinnas ett retrospektivt uttrycksinnehåll, dels ett pragmatiskt som berättar om olika funktioner, dels ett samtidigt socialt relaterat uttrycksinnehåll, allt integrerat med uppmärksamhet på det arkitektoniska formspråket.

Analytisk potential

Beskrivningen visar att syntetiska beskrivningar med samtidig uppmärksamhet på det arkitektoniska uttrycket i mycket kan stå för sig själva som tillräckliga för att rikta uppmärksamheten mot olika rumsliga egenskaper i den retrospektiva teckenbildningen, och därför användbara som antikvariskt stöd i samband med förestående förändringar.

(Kalmar H48)

Kalmar Stad

Länsstyrelsen Kalmar län 2016

Denna riksintresseförordning är framtagen vid länsstyrelsen för Kalmar län, antagen av Riksantikvarieämbetet 2016. Beskrivningen ingick som en del i ett pågående arbete med översyn av riksintressena för kulturmiljövårderna i Kalmar län. Som stöd för översynen har man använt sig av den modell för riksintressebeskrivningar som finns i handboken Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken från 2014. Denna översyn inbegriper också en uppdaterad beslutstext, vilken här finns representerad i sin helhet tillsammans med två utsagoenheter ur förordningen.

Det intressanta i sammanhanget är att förordningen domineras av ett miljö- och byggnadshistoriskt perspektiv, medan den förhållandevis substantiella beslutstexten på ett effektivt koncentrerat sätt signalerar de olika formuttryck och strukturella sammanhang som återspeglar det byggnadshistoriska förloppet och dess olika planhistoriska och funktionella innehåll. Här inbegrips också sekundära lokaliteter såsom visuella sammanhang – även om det i en beslutstext inte kan bli frågan om mer detaljerade egenskapsbeskrivningar.

Visserligen ingår flera form- och strukturelaterade utsagor i beskrivningar. Men det är det informationsrika bebyggelsehistoriska perspektivet i förordningen som förklarar varför denna modalitet också tilldelats den högsta graderingen. Förordningen skall läsas tillsammans med beslutstexten för att styrkan i den retrospektiva teckenbildningen skall framgå på ett mer pregnant sätt. Redovisningen börjar med två utdrag ur förordningen.

C INDIKATORER

Kalmar är en av Nordens äldsta städer och troligen landets bäst bevarade renässansstad. Den har varit en av Sveriges viktigaste sjö- och stapelstäder med omfattande handel med utlandet och de andra inhemska kuststäderna. Detta har i hög grad präglat bebyggelseutvecklingen i Kalmar i form av handelsgårdar, butiker, hamnanläggningar och kajer. Kalmar är även en residens- och förvaltningsstad, vilket återspeglas i många av de äldre byggnader för administrativ verksamhet som lokaliserats till stadens torg. Stadsbilden har idag en tät struktur av byggnader som vanligtvis inte är högre än fyra våningar. Några enskilda sentida byggnader som Ångkvarnen och vattentornet, har dock tillåtits att sticka upp över den annars relativt jämnhöga bebyggelsen. Domkyrkan byggdes medvetet flera våningar högre än omgivande byggnader för att kunna dominera i stadslandskapet. På Kvarnholmen finns 35 byggnader som är skyddade som byggnadsminnen, vilka tillsammans väl återspeglar stadens utveckling från 1600-talet och framåt.

Kalmar centrala delar är i hög grad präglade av den stadsplan som den fick i samband med att hela Kalmar flyttades från fastlandet ut till Kvarnholmen under slutet av 1600-talet. Raka gator och en regelbunden tomtindelning samt en till stora delar jämnhög bebyggelse är ett resultat av anpassning till denna 1600-talsstad. Kring staden fast till en början en befästningsanläggning. Stora delar av de tidigare befästningsjordarna, som av strategiska skäl var obebyggda i den gamla befästningsstaden, utgör idag öppna grönområden i stadens centrala delar. Dessa bryter väl av mot den täta bebyggelsestrukturen på Kvarnholmen och Malmen samt markerar tydligt utbredningen av stadens äldsta delar. (s.23)

När det 1640 beslutades att Kalmar stad skulle flyttas ut på en holme i Kalmarsund, innebar det en av de mest omfattande och viktiga stadsflyttningarna i den svenska historien. Den nya staden på Kvarnholmen etablerades under slutet av 1600-talet och är bra exempel på fästningsstad från denna tid. Den planerades och ritades av inhemska förmågor, Nikodemus Tessin d.ä. och Johan Wärnschöld. Planen anpassades i någon mån efter de geografiska förutsättningarna och fick efter utfyllnader och markarbeten formen av en oregelbunden långsträckt sjuhörning.

Den nya staden skulle även vara en fästning i sig, med grova befästningar och skyddande vattenområden samt raka, breda gator med gott om skottfält om fienden kom. Enligt den tidens ideal anlades stadens gator och kvarter därför i regelbundna och räta rutemönster, inom vilka även ett antal öppna torg planerades. Den nya stadsplanen fick utseende av en liggande katt. Den yttre, östra änden av staden och bryggan till Laboratorieholmen döptes av folkhumorn till Kattrumpan. Vissa av trähusen som stod kvar i medeltidsstaden flyttades till Kvarnholmen för att fungera under en övergångsperiod. (s.26)

Gällande frågan om förekomsten av syntetiska lokaliteter, finns de väl representerad i utsagorna från fördjupningen, varvid också uppmärksammas att dessa är väl integrerade med, och i många fall inbegripna i formuttrycken, där det också kan identifieras visuella relationer som i sig pekar på sådan implicita uttrycksinnehåll som dominansförhållanden. Som framgår inbegriper utsagorna således flera form- och strukturelaterade beskrivningar, vilket speglar fördjupningen i sin helhet vid sidan av det bebyggelsehistoriska framställningsinnehållet. Men det är till beslutstexten man måste gå för att få en samlad bild av vad det är för formuttryck man bör förhålla sig till i den fysiska planeringen enligt följande.

C INDIKATORER

Uttryck för riksintresset:

Kalmar renässansslott, och dess tydliga visuella samband med 1600-talsstaden på Kvarnholmen samt med Grimskärs befästning.

Gamla staden med befästningsmurar, ödekyrkogård och gatunät med anor från det medeltida Kalmar.

Holmen Grimskär i Kalmarsund med befästningsverk från 1600-talets början och dess strategiska och visuella samband med slottet.

Lämningar efter befästningsvallar, bastioner och stadsportar på Kvarnholmen som markerar den på 1600-talet nya stadens utbredning.

Kvarnholmens kvarters- och tomtindelningar från 1600-talet, synliggjorda genom den täta bebyggelsestrukturen.

Raka gator som förstärker den visuella kontakten mellan Gamla och Nya staden, med slottet samt med omgivande vattenområden.

Stadens kanaler som tillsammans med angränsande grönområden återspeglar utbredningen av 1600-talsstadens befästningsanläggning.

Kvarnholmens rika förekomst av stenhus från 1600- och 1700-talen.

Kvarnholmens siluett med sin relativt låga och jämnhöga bebyggelse, i vilken Domkyrkan från 1600-talet i italiensk barock väl framträder.

Småskalig trähusbebyggelse och kvartersindelning på Östra Malmen ursprungligen tillkommen på 1600-talet i samband med etableringen på Kvarnholmen.

Grönområden på platser efter 1600-talets fästningsverk. (s.22)

Analytisk potential

Som framgår är det såväl de strukturella och visuella sammanhangen som utpekandet av olika delkomponenter som svarar mot de formluttryck det bör tas hänsyn till i den fysiska planeringen, även om det i en beslutstext inte inryms mer ingående beskrivningar av deras specifika egenskaper. Men detta finns det möjligheter till i fördjupningen, vilket också kan ses som beslutstextens huvuduppgift att signalera. Som samlad riksintressebeskrivning ger fördjupningen tillsammans med beslutstexten en jämförelsevis god grund för att kunna göra antikvariskt initierade bedömningar i den fysiska planeringen.

(Alvesta kn G17)

Benestad - Bädunge - Oby m.fl.

Länsstyrelsen Kronobergs län 2014

I denna avslutande textgranskning är det frågan om en agrar miljö, där urvalet fallit på beskrivningen av en fornlämningsmiljö. Urvalet beror på att den aktuella utsagoenheten innehåller en syntetiskt orienterad framställning som inbegriper visuella sammanhang, vilket tas till utgångspunkt för framläggandet av uttolkningsmöjligheter med avseende olika kulturhistoriska uttrycksinnehåll.

De flesta rösen utan hällkista anlades under bronsåldern (1800 f.Kr. – 500 f. Kr.) och utgör en synnerligen representativ fornlämningsstyp i östra Kronobergs län. Tillsammans med kustområdena i Tjust och Möre i Kalmar län framstår Värends centralbygder som något av ett bronsålderscentrum i södra Sverige. Inte sällan är anläggningarna monumentala till sin karaktär och överstiger ibland 25 m i diameter, också i Benestadsområdet. Monumentaliteten förstärks av att de inte sällan anlagts i exponerade lägen, i detta fall på den åsrygg som löper genom området. I många fall sammanfaller idag rösen

C INDIKATORER

med småhusbebyggelse som uppstod under 1800-talet och början av 1900-talet. Det är därför inte ovanligt med rösen på tomtmark.

Under järnåldern fortsatte traditionen med att anlägga gravar i välexponerade lägen, på samma grusås som tidigare. Järnåldersgravarnas formspråk är mer sammansatta än tidigare perioders. Vanligen rör det sig om olika typer av stensättningar, resta stenar och högar, oftast samlade på mer eller mindre omfattande gravfält. Mest framträdande är gravfälten i Oby, men även i Benestad finns fina exempel.

De förhistoriska gravarna och deras utformning och lokalisering har sannolikt haft många funktioner. De rent sakrala motiven har rimligen stått i centrum. I likhet med vår egen tid har givetvis uppgiften som minnesvård också varit viktig. Av gravarnas exponering i landskapet att döma är det emellertid även lätt att föreställa sig deras roll som markeringar för territoriella anspråk. Här har gravarna i alla tider lätt kunnat identifieras från det omgivande landskapet och särskilt från den vägsträckning som sannolikt följt åsen sedan mycket lång tid tillbaka. (s.10)

Som framgår handlar texten mest om den generella företeelsen rösen och gravar från brons- och järnåldern och hur dessa formgivits och placerats i landskapet, där de aktuella anläggningarna i Oby och Benestad visar exempel på detta. Även om det är frågan om en mer allmän företeelse, är beskrivningen likväl av intresse ur ett retrospektivt tolkningsperspektiv tydligt baserat på visuella sammanhang mellan olika miljöpartier i landskapet.

Här visar det sig återigen att just visuella sammanhang i sig kan inbegripa kommunikativa betydelser, alternativt olika slag av funktionella samband. Detta är inte förvånande, men likafullt viktigt att inte underskatta som ett led i försöken att förstå och uttolka rumsliga samband som ”formuttryck” för möjliga kommunikativa och pragmatiska uttrycksinnehåll. Här är det således frågan om en sekundär lokalitet, som till sin framträdelseform i uppmärksamhetsfältet är av syntetisk art som sammanbinder rumsligt åtskilda miljöpartier eller byggda komponenter till en möjlig meningsstruktur.

Analytisk potential

Beskrivningens syntetiska och sekundära lokaliteter ger en god grund för utvärdering av olika typer av mer omfattande ingrepp inom ett större landskapsavsnitt, dels eventuella skymmande effekter, dels tillkomsten av distraherande anläggningar som påverkar lämningarnas uttryckskraft. Det kan vara vägprojekt eller tillkomsten av större byggnadsverk eller anläggningar.

c) Sammanfattning

Textgenomgången har syftat till att illustrera lokalitetsyntesens självständiga betydelse i formandet av rumsliga formuttryck i uppmärksamhetsfältet, vilket kan nyttjas som ett antikvariskt relevant bedömningsunderlag vid utvärderingen av den samlade effekten av olika ingrepp i den byggda miljön med avseende till dess retrospektiva uttrycksinnehåll som helhetsgestalt. I denna mening representera lokalitetsyntesen en grundläggande betraktelse- och beskrivningsmodalitet inom antikvarisk praktik, i så måtto som det inte enbart är frågan om unika komponenter betraktade inom ramen för ett mer allmänt jämförande perspektiv.

Vidare har de kvantitativt baserade analyserna av de 48 grupperade planeringsunderlagen tagna som helhet visat på en övertygande dominans för lokalitetsyntesen med avseende till dess positionsrelaterade motsvarighet på 81% som rumsligt teckenunderlag i de utpekade utsagor som bedömts som mer eller mindre grundläggande för planeringsunderlagens retrospektiva teckenpotential. Detta relativa förhållande gäller i stora drag även de lokalitetsynteser som inbegriper de formrelaterade positionerna (28,33,41), vilka svarar mot omkring 79% av det totala beståndet av formrelaterade positioner.

Detta nära sammanhang talar för att det i uppmärksamhetsfältet finnas ett samband mellan observerandet av syntetiska konstellationer å ena sidan och "framträdandet" av olika formegenskaper å den andra; där också initialt uppfattade formbildningar eller syntagm kan ge grund för närmare analys av de ingående komponenternas syntetiska sammanhang. Vidare kan uppmärksammandet av sådana sekundära lokaliteter som visuella samband i sig betraktas som både syntetiska och formbildande.

Helhet och del i inbördes katalys

Vidare har det i textgranskningen framhållits att en uppmärksamhet riktad mot helheter och rumsliga samband inte nödvändigtvis står i motsättning till en närmare granskning och beskrivning av de ingående komponenternas egenskaper. I båda fallen föreligger en risk för ensidighet, där den förstnämnda orienteringen kan leda till ytlighet, medan det i den andra orienteringen kan resultera i en anhopning av osammanhängande "fakta". Snarast är det så att del och helhet kan och bör betraktas som inbördes katalysatorer i breddningen och fördjupningen av uppmärksamhetsfältet. Dessutom representerar väl genomförda och noggranna beskrivningar av olika delkomponenter eller partier i det byggda rummet en självständig operativ nytta vid bedömningar av hur restaureringen av en byggnad eller miljö bör utföras med avseende till såväl teknisk som estetisk detaljutformning.

5.1.4.6 Resultatsammanställning

De kvantitativt baserade analyserna och textutdragen indikerar att beskrivningsmodaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes såväl enskilt som integrerat har en framträdande roll vid formandet av retrospektiva teckenbildningar som bedömts ge en god begreppsverkan. Detta gäller dels med avseende till teckenunderlaget som rumsliga helheter och samband (formuttrycket), dels med avseende till uttrycksinnehållet där karaktäriseringen inte sällan simultant också kan inbegripa associativ förmedling av det retrospektiva innehållet. Att de dessutom inte sällan är interaktivt relaterade, och inte bara uppträder parallellt i de granskade utsagoenheterna återspeglas i grupperingsanalyserna och de tillhörande textutdragen. Detta givetvis företrädesvis inom grupperingen (KAR-SYN-TOLK), där också knappt hälften av de planeringsunderlag som inbegriper en Tolkningsmodalitet med den högsta graderingen (3) återfinns, närmare bestämt 7 av totalt 15, varav 2 återfinns inom grupperingen (KAR-TOLK) och de återstående 6 inom grupperingen (SYN-TOLK).

a) Modaliteter och tolknings-/beskrivningshorisonter

Karaktärisering

Beträffande karaktäriseringsutsagornas samlade förekomst i de grupperade planeringsunderlagen är det frågan om en snittförekomst på (9,69) per underlag (om de utanför de granskade utsagorna räknas med). Detta kan jämföras med 2,60 för de tre analysinstanserna, där de grupperade räknats bort. Visserligen är inte förekomstgraden i sig ett mått på kvalitet, men det kan konstateras att det är frågan om starka indikationer på att beskrivningshorisonten vad gäller karaktäriseringsdiskursen tycks samvariera med kvaliteten inom den första grupperingen (KAR-SYN-TOLK). Beträffande Karaktäriseringsmodaliteten har det vid textgranskningen av dess roll i den retrospektiva förmedlingen kunnat konstateras att den väl uppfyller denna kreativa funktion, nära integrerat med väl utvecklade syntetiska lokalitetsbeskrivningar. Den företagna mängdningen och de granskade utsagorna hämtade ur grupperingen (KAR-SYN-TOLK) indikerar således att karaktäriseringsprosan representerar en kreativ potential vid framtagning av planeringsunderlag som inbegriper en väl utvecklad retrospektiv teckenbildning med god analytisk begreppsverkan. Karaktäriseringsutsagorna ger många gånger ett utvidgat associationsspektra vid överväganden kring hur ingreppen och nytillskotten i den byggda miljön skall lokaliseras och utformas, detta eftersom de representerar ”elastiska” bedömningsinstrument som lämnar en icke obetydlig grad av frihet i överväganden kring hur olika slag av ingrepp skulle kunna lösas.

Karaktäriseringstyper

I de granskade utsagorna har olika karaktäriseringstyper kunnat illustreras med avseende till deras olika slag av impetus i den retrospektiva teckenbildningen, och på vilket sätt de kan bidra till att i såväl en uttolkningssituation i fält som i samband med beskrivningsarbetet utvidga och fördjupa uppfattningen om det byggda rummets formuttryck och retrospektiva uttrycksinnehåll.

Dels är det frågan om en specifik typ som associativt kan bidra med såväl en breddning som fördjupning av uttrycksinnehållet, dels en typ som bidrar till utvidgandet av det rumsliga teckenunderlaget som formuttryck. Vidare har kommenterats att de potentiellt kan inbegripa en dubbelriktad funktion som både formuttryck och uttrycksinnehåll, vilket också antas vara ett utmärkande signum för karaktäriseringsdiskursen som sådan. Denna ger sig tydligast till känna i bildmetaforer. Slutligen har karaktäriseringen som förnimmelserreferens avgränsats som en specifik kvalitet i sig själv med brukbart innehåll vid analysen och förståelsen av den byggda miljön.

Lokalitetsyntes

Gällande det rumsliga teckenunderlaget har det kunnat konstateras att beskrivningsmodaliteten Lokalitetsyntes har en övertygande dominans som positionsförekomst inom det grupperade materialet vid formandet av planeringsunderlag med god begreppsverkan. Här har antalet lokalitetspositioner som ingår i en syntesbildning visat sig svara för omkring 81% av alla lokalitetspositioner som inbegrips i de utsagoenheter som pekats ut och bedömts ligga till grund för de grupperade planeringsunderlagens högre gradering av modaliteten Miljö-/byggnadstolkning. Motsvarande kan konstateras för de lokalitetsynteser

C INDIKATORER

som inbegriper formrelaterade positioner (28,33,41), där det framgått att 79% av alla formrelaterade positioner ingår i en rumslig syntesbildning

Med referens till avhandlingens begreppsbildning exemplifierar siffrorna och textutdragen den syntetiska beskrivningshorisontens genomgripande betydelse som rumsligt teckenunderlag, inte bara för kvaliteten i de grupperade underlagens rumsliga teckenunderbyggnad, utan också för de höga graderingarna av Tolkningsmodaliteten med avseende till den rumsliga kalkylbarheten som antikvariskt bedömningsunderlag. Här observeras även att modaliteten Lokalitetsyntes med högre graderingar ingår i 43 av de 48 grupperade planeringsunderlagen, vilka utgörs av alla planeringsunderlag inom de båda grupperingarna (KAR-SYN-TOLK) och (SYN-TOLK).

Då lokalitetsyntesen som retrospektivt underlag med god begreppsverkan uppträder såväl självständigt som i interaktivt samspel med karaktäriserande utsagor, bedöms den som en grundläggande tolknings- och beskrivningsmodalitet inom antikvarisk praktik.

Komponent

Utvecklade uttrycks- och innehållsbeskrivningar tycks ha ett interaktivt samband med väl utförda beskrivningar av enskilda miljö- och byggnadskomponenter, vilket indikeras av komponentmodalitetens samvariation med modaliteterna Lokalitetsyntes och Karaktärisering inom det högre graderingssegmentet, och som uppträder i 38 fall av 48 möjliga. 12 av dessa har den högsta graderingen fördelade på de två grupperingarna (KAR+SYN+TOLK) och (SYN-TOLK), varav 5 i samvariation med den högsta graderingen av modaliteten Miljö-/byggnadstolkning.

Ett rimligt antagande är att detta återspeglar ett möjligt dialektiskt förhållande i ett välutvecklat uttolkningsförfarande, där uppmärksamheten på delkomponenterna kan väcka upp föreställningar om de rumsliga sammanhangen, likaväl som fokus på ”mellanrummen” kan visa på betydelsen av de enskilda komponenter som ”bygger upp” denna helhet.

Det är således frågan om ett möjligt inbördes katalytiskt förhållande, där ensidigheten tvärtom riskerar att leda till såväl utmejslande av helheter utan substantiellt innehåll som ett summerande pedanteri. Det bör samtidigt uppmärksammas att dessa olika rumsliga orienteringar kan ha självständig relevans beroende på miljö-/objektstyp och vad syftet är med den antikvariska beskrivningen.

Det retrospektiva

Gällande styrkan i den retrospektiva teckenbildning, bör det avslutningsvis uppmärksammas att särskilt modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag uppträder inom det högre graderingssegmentet i 45 av 48 möjliga fall, varav de planeringsunderlag som inbegriper den högsta graderingen (3) i det grupperade materialet kan räknas till 22. Även modaliteten Bebyggelsehistoria förekommer med högre graderingar i 29 av de planeringsunderlag som ingår i det grupperade materialet, varav 15 med den högsta graderingen.

Även i detta fall finns det anledning att fråga sig om det finns ett samband mellan konkretionen och rikedom i det klarlagda retrospektiva innehållet å ena sidan och det

rumsliga uppmärksamhetsfältet i sökande efter formuttryck för detta innehåll å den andra sidan. Detta indikeras också av konkretionsgraden i planeringsunderlagens retrospektiva beskrivningsinnehåll, där inte bara 46 av 48 planeringsunderlag tilldelats den mycket höga graderingen (3). Dessutom inbegriper fem av dessa konkretionsgraderingen (4), dvs den sällan förekommande extremen i granskningsarbetet.

b) Begreppsprovning och frågeställningar

Med den genomförda granskningen av de grupperade planeringsunderlagen med tillhörande textutdrag har avhandlingens begreppsbildning kunnat bibringas en högre konkretion och provning av dess tillämpningsmöjligheter vid analysen av planeringsunderlagens beskrivningsinnehåll.

Förutsatt avhandlingens begreppsbildning med avseende till de analytiska kategoriernas signifikans som återspeglar av centrala kategorier i den analytiska potentialen som begreppsverkan, har den fördjupade granskningen bidragit med illustrativa exemplifieringar enligt följande:

- Beskrivningsmodaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes har en framträdande roll vid framställandet av en retrospektiv teckenbildning med god analytisk potential som rumslig begreppsverkan, enskilt såväl som interaktivt. Textgranskningarna har också exemplifierat att det kan föreligga ett inbördes katalytiskt förhållande mellan dessa två modaliteter vid frambringandet av planeringsunderlag med kvalificerad rumslig teckenbildning.
- Lokalitetsyntes som visuell och strukturell orientering i det rumsliga uppmärksamhetsfältet framstår som den grundläggande betraktelse- och beskrivningsmodaliteten vid framtagandet av ett ändamålsenligt planeringsunderlag i antikvarisk praktik inom byggnadsvård och fysisk planering.
- Karaktäriseringsdiskursen representerar en mångbottnad potential vid utvidgandet av den retrospektiva teckenbildningen som både formuttryck och uttrycksinnehåll, vilket gör den till en viktig kreativ instans i det antikvariska utforskningsarbetet. Härmed indikeras också upplevelsemomentet (upplevandet) som en relevant kognitionskategori i det antikvariska uttolkningsarbetet.

Om de tre punkterna (betraktade som rimliga och textanalytiskt prövade och illustrerade antaganden om strategiskt viktiga dimensioner) ställs i relief mot den tidigare övergripande karteringen av diskursutvecklingen över tid som uppvisar en underutveckling med avseende till de två modalitetskategorierna, inställer sig frågan varför det förhåller sig på det sättet.

Även om det finns exempel på dylika ambitioner i råd och anvisningar och flera välutvecklade planeringsunderlag från de senaste decennierna, har dessa ännu inte erhållit mer avgörande genomslag i antikvarisk praktik så som det kommer till uttryck i det granskade materialet, vilket indikerar begreppsproblem som fortfarande gör sig gällande. Det är också dessa begreppsliga problem som prövande diskuteras i avhandlingens avslutande del med angöring mot såväl sektorsegna grundbegrepp som mer allmänna föreställningar

om vad som kan betraktas som relevanta och tillförlitliga sätt att analysera den byggda miljön.

c) Jämförelsetal

Som framkommit är det endast modaliteterna *Kulturhistoriskt analysunderlag* och *Komponentbeskrivningar* som uppvisar en konstant stigande uppgradering inom alla analysinstanser under hela utforskningsperioden, vilket talar för ett mer allmänt trendmönster inom den antikvariska praktiken på länsnivå. Det är också detta diskursiva utvecklingsmönster som i de fortsatta analyserna skall uppmärksammas som ett ”jämförelsetal” vid den kommande granskningen av råd och anvisningar till analys och beskrivning av klassificerade miljöer och byggnader. Följdfrågan blir då i vad mån dessa förbättringar kan sammankopplas med utgivna råd- och anvisningar. Beträffande modaliteterna *Karaktärisering* och *Lokalitetsyntes* uppvisar även dessa signifikanta mönster över tid, men i motsatt riktning med avseende till en påtaglig tröghet i trendutvecklingen, vilka således representerar de andra ”jämförelsetal” som särskilt skall beaktas i den efterföljande granskningen av råd och anvisningar.

Ett rimligt antagande är att den tröghet modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes uppvisar långt fram i tiden i de granskade planeringsunderlagen kan sättas i samband med dessa analys- och beskrivningsmodaliteters beroende av rumslig närvaro och engagemang i den aktuella byggnadens eller miljöns särart. Frågeställningen kan sägas utgöra avhandlingens mer övergripande ”jämförelsetal” för vidare granskning, dels relativt de råd- och anvisningar till analyser och beskrivningar av miljöer och byggnader som utvecklats inom sektorn från 1970-talet fram till idag, dels i förhållande till den idédebatt som förts i sektorsanknutna tidskrifter, konferenser och utredningar.

Beträffande frågan om det går att urskilja jämförbara mönster som parallelliteter mellan de olika analysinstanserna med avseende till beskrivningen av enskilda byggnader respektive sammanhängande bebyggelsemiljöer, är svaret ja. Det är också denna parallellitet som ligger till grund för de ovan definierade jämförelsetalen, om än med viss reservation för modaliteten Lokalitetsyntes som mot granskningsperiodens slut i trendåterspeglingspeglingen pekar mot högre graderingsnivåer vad gäller riksintressebeskrivningarna i jämförelse med byggnadsminnesdokumentationerna. Detta förhållande indikerar också att det på denna punkt under 2000-talet skett förändringar i sättet att analysera och beskriva sammanhängande miljöer.

5.2 Råd och Anvisningar

5.2.1 Översiktlig sondering

De efterföljande metodgranskningarna kan sägas representera den första prövningsgrunden i spårandet av möjliga orsaksgrunder till det diskursiva utvecklingsmönster som granskningen av planeringsunderlagen uppvisar. I detta tillförs två ytterligare fokus vid granskningen; dels i vilka avseenden dessa råd och anvisningar inbegriper metodologisk uppmärksamhet på upplevandet och karaktäriseringsprosan som utforskningsinstrument, dels på vilket sätt och med vilken innebörd kulturmiljövårdens värdebegrepp kommer till uttryck. Det är också först efter denna prövning som en mer definitiv bestämning kan göras med avseende till vilka begreppsliga ”jämförelsetal” som skall ligga i fokus vid genomgången av debatter och idébildningar inom sektorsnära analysinstanser.

Genomgången av de olika råden och anvisningarna med närmare analys och karaktärisering av deras faktiska innehåll, är uppdelade i två avsnitt under rubrikerna (5.2.2) *Metoder för planeringsunderlag i fysisk planering* respektive (5.2.3) *Metoder för planeringsunderlag i byggnadsvården*. Avslutningsvis, och i relief mot resultaten av denna granskning, genomförs under (5.2.4) en prövning relativt de ”jämförelsetal” som utkristalliserat sig i granskningen av planeringsunderlagen avseende möjliga underliggande begreppsbyggnader. Dessa skall därefter vidare prövas som nya ”jämförelsetal” vid den fortsatta granskningen längre fram av idébyggnader och debatter inom sektorsnära instanser.

Det urval som i detta arbete granskats har bedömts som representativt för hur metodproblemet behandlats på statlig och regional nivå med förhållandevis goda spridningsmöjligheter inom sektorn. Inför nedanstående tabellredovisningar noteras att uppställningarna disponerats genom ett särskiljande av officiella råd och anvisningar från sådana som publicerats i tidskriften Kulturmiljövård eller i andra forum, vilka anknyter till analys- och beskrivningsproblematiken, bl.a. i form av kritik och framställandet av alternativa eller kompletterande metoder. Sammantaget konstateras att granskningen av de officiella råd och anvisningar som utarbetats från och med andra halvan av 1970-talet fram till idag uppvisar signifikanta mönster med referens till de olika granskningskategorierna, där det på vissa punkter kan utläsas samvariation med det som framkommit vid granskningen av planeringsunderlagen.

Totalt omfattar granskningen 25 olika framställningar, vilka alla är att betrakta som officiella råd och anvisningar utgivna av Riksantikvarieämbetet. Dessa utgörs av 13 råd och anvisningar med referens till kulturmiljö, medan analysinstansen enskild byggnad omfattar de 12 övriga framställningarna. På motsvarande sätt har de övriga 15 framställningarna uppdelats i två motsvarande analysinstanser.

Modelleringen av metodgranskningarna har strukturerats i enlighet med de tio olika begreppskategorier som tidigare redovisats vid genomgången av operationaliseringen under (4.1.1.3), vilka också används vid genomgången av det övriga textmaterialet längre fram.

De i tabellerna angivna begreppskategorierna (H-X) är nivågraderande relativt avhandlingens begreppsbyggnad, dvs de inbegriper variabelvärden (0–3) som möjliggör översiktliga närmevärden av det kvalitativa innehållets utvecklingsgrad enligt nedanstående

C INDIKATORER

graderingsomfång. Här uppmärksammas även det som inte sägs eller är att betrakta som försumbart, med vilket menas att denna frånvaro i sig kan representera en ”närvaro” av underskott relativt avhandlingens begreppsbildning.

- 0 icke-förekomst till försumbar
- 1 ospecifik / svag relevans /elementär/ allmän
- 2 relevant till god
- 3 utvecklad till omfångsrik

Det sakliga underlaget för de gjorda graderingarna finns redovisade i bilaga 9, vari inbegrips registreringsblanketter för respektive dokument innehållande kortfattade sammanfattningar av textframställningarna och en karaktärisering av dess innehåll med referens till avhandlingens begreppsbildning med tillhörande motiveringar till graderingarna. Graderingstalen är närmevärden som möjliggör en inledande strukturering av mönster över tid som en abstraherad återspeglings av begreppsutvecklingen, vilka i sin tur kan användas som ”jämförelsetal” möjliga att relatera till beskrivningsdiskursernas utvecklingsmönster för en första utläsning av eventuella samvariationer.

RAÄ Råd och Anvisningar

Med avseende till förekomst återspeglar de två tabellerna 26 och 27 att det är begreppsmodaliteterna Lokalt, Bebyggelsehistorik och Kulturhistoriskt analysunderlag som varit föremål för det flitigaste intresset, medan begreppen/modaliteterna Upplevelse och Karaktärisering är mer sporadiskt förekommande.

Jämförs siffrorna mellan de två analysinstanserna Kulturmiljö respektive Byggnad är mönstren inte likvärdiga, där bl.a. karaktäriseringsmodaliteten avseende analysinstansen Byggnad i praktiken är obefintlig. För analysinstansen Byggnad visar tabellsammansättningen att det är byggnadshistoriken som erhållit högst snittgradering, medan det för analysinstansen Kulturmiljö är modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag som erhållit högst snittgradering.

Noterbart är att modaliteten Miljö-/byggnadstolkning (X) knappt förekommer som graderingsvärde inom analysinstansen Byggnad, medan den är flitigt förekommande i den andra analysinstansen med högre snittgradering. Denna differens är också noterbart gällande modaliteterna Kulturhistoriskt analysunderlag (V) och Lokalt (R), där endast modaliteten Bebyggelsehistorik (T) visar på högre snittvärden inom analysinstansen Byggnad. Inte heller kan noteras någon utvecklad referens till dokumentationens operativa modellering (J), med undantag för anvisningarna i Fem pelare.

Det beskrivna förhållandet får betraktas som anmärkningsvärt och torde spegla en påtaglig brist på råd och anvisningar inom analysinstansen Byggnad som behandlar Miljö-/byggnadstolkningens problem (X) från såväl karaktäriseringssynpunkt (P) som med hänsyn till det retrospektiva berättarnehållet (V).

C INDIKATORER

Tabell 26. Analysinstans RAÄ Råd och Anvisningar Kulturmiljö / Begreppsmodaliteter

	Titel	H semio	I beskr	J syst	L värde	N uppl	P karak	R lokal	T b-his	V khau	X tolk
1976	Vägledning för kulturhistorisk Bebyggelseinventering		1	1	1			1			
1983	Att upprätta program för kulturminnesvård – Vägledning		1	1	1		1	1	2	1	2
1985	Översyn av områden av RI - Allmänna råd		1	1	1				1	1	
1988	Riksintressebeskrivningar för städer och tätorter PM utskick		2				1	2	2	2	2
1990	Att studera kulturmiljöer. I: Kulturmiljö-Historien i landskapet							2	2	2	1
1994	MKB för kulturmiljön		2	2	2	1	1	2		1	2
1994	På väg – en metod för kulturmiljövård i trafik- och miljöplanering		1	2				1		1	
1996	Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag – några exempel		2	1		1	2	2		1	2
1997	Kulturvården och MKB – målsättning och vägledning för MKB		2	3			1	1	2	2	1
2000	Planering och byggande i kulturmiljöer - Tre metodexempel i stadsbygd		1	2			1	2	2	2	1
2004	Karaktärsdrag och bebyggelsemönster – modell för karaktär ...		1	1			1	2			
2009	Kulturmiljöanalys – en vägledning för användning av DIVE		2	2	1	1		2	3	2	1
2014	Kulturmiljövårdens riksintressen Handbok		2	2		1	1	3		1	1
	<i>Totalt modalitetsvärde</i>	0	18	18	6	4	9	21	14	16	13
	<i>Snittvärde modalitetsvärde alla handlingar</i>	0	1,38	1,38	0,46	0,31	0,69	1,65	1,08	1,23	1,00

Tabell 27. Analysinstans RAÄ Råd och Anvisningar Byggnad / Begreppsmodaliteter

	Titel	H semio	I beskr	J syst	L värde	N uppl	P karak	R lokal	T b-his	V khau	X tolk
1980	Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning 1980/1988	1	1	1		2		2	3	1	2
1980	Byggnadsminneslagen (Råd- och anvisningar)		1	1				1	1	1	
1981	Att vårda och restaurera en kyrka Allmänna råd vård- och restaureringsarbeten			1							
1983	Byggnadsvård med bidrag och lån		1	1	1			1	1		
1991	Kulturminneslagen / Byggnadsminnesförklaring		1	1			1	1	1	1	
1995	Byggnader och byggda miljöer – Dokumentation och rapporter		1	1				1	2	1	
1998	Kulturmiljövårdens bebyggelseregister – Beskrivning / Inventering		1	1	1			2	1	1	
1998	Restaureringspolicy – riktlinjer för god byggnadsvård		1	1	1				1		
2002	Kulturhistorisk värdering av bebyggelse		1	1	1	1		1			
2002	Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård		1	3	1	1		1	2		
2002	Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor		2	1	1		1	1	2	1	1
2015	Plattform Kulturhistorisk värdering och urval		1	1	2	1		2		1	2
	<i>Totalt modalitetsvärde</i>	1	12	14	8	5	2	13	14	7	5
	<i>Snittvärde modalitetsvärde alla handlingar</i>	0,08	1,00	1,17	0,67	0,42	0,17	1,08	1,17	0,58	0,42

Anmärkningsvärt är att den tidigare granskningen av byggnadsminnesdokumentationerna företer en rakt motsatt bild med avseende till de flesta modaliteterna, vilka uppvisar de starkaste siffrorna förhållandevis konsekvent under hela undersökningsperioden. Möjligt indikerar detta att metodutvecklingen inom analysinstansen Byggnad utvecklats på lokal nivå utan referens till officiella råd utvecklade på central nivå. Samtidigt noteras det

urval som analysinstansen varit föremål för, som av allt att döma lett till att särskilt utvecklade byggnadsminnesdokumentationer fått en överrepresentation.

Visserligen uppträder upplevelse- och karaktäriseringsmodaliteterna (N,P) med liknande svaga siffror inom analysinstansen kulturmiljö, men det är ändå värt att notera deras mer flitiga förekomst inom analysinstansen, särskilt karaktäriseringsmodaliteten vars snittvärde visar 0,69. Inte en imponerande siffra, men talar likväl för förekomsten av någon gradering över (1). Tabellsammanställningarna visar sammantaget nedslående siffror avseende möjligheterna att kunna återfinna modaliteten Karaktärisering i mer kvalificerad mening i de officiella råden och anvisningarna inom någon av analysinstanserna, vilket för övrigt också gäller upplevelsebegreppet.

Anmärkningsvärt är att begreppsmodaliteten semios (H), som avser tolkningsprocessen, endast finns representerad i ett fall, och det redan tidigt i *Handledning vid byggnadsarknologisk undersökning* (1980). Likväl indikerar tabellsammanställningen medvetenhet om beskrivningsproblemet operativa dimension (I) inom analysinstansen Kulturmiljö, samt en mer utvecklad syn på behovet av att utveckla såväl de rumsliga analyserna (R) och den kulturhistoriska bakgrundsbeskrivningen (V) tillsammans med deras inbördes legering som retrospektiv teckenbildning (X). Frågan är då i vilken utsträckning, vilket särskilt uppmärksammas i den efterföljande genomgången av de olika råden och anvisningarna. Vidare konstateras att dessa begreppsmodaliteter är kopplade till planeringsunderlagens utformning och systemrelevans (J) inom fysisk planering, i många fall med god relevans.

Övriga Råd och Anvisningar

Som framgår av tabell 28 är det i dessa fall modaliteterna Lokaltet (R) och Kulturhistoriskt analysunderlag (V) samt modaliteten Miljö-/byggnadstolkning (X) och Värdebegreppet (L) som varit föremål för intresse och kritik inom analysinstansen Kulturmiljö, inte så mycket frågan om det bebyggelsehistoriska perspektivet. Det är också tydligt, som i fallet med de officiella råden och anvisningarna, att dessa dimensioner är relaterade till frågor om planeringsunderlagens utformning och systemrelevans inom fysisk planering, särskilt med avseende till deras utformning.

En artikelserie författade av Peter Schantz från 1995–1997 sticker här ut med höga modalitetsgraderingar (i enlighet med avhandlingens begreppsbyggande) vad gäller Planeringsunderlagens utförande (I), det Kulturhistoriska analysunderlaget (V) och Miljö-/byggnadstolkning (X). Detta (som det tycks) med samtidig relevanta reflektioner avseende Upplevelsen (N) och Värdebegreppet (L).

Även beträffande analysinstansen Byggnad går det att utläsa vissa differenser i tabellsammanställningen mot vad som stått i fokus för intresset i de officiella råden och anvisningarna. Men i detta fall är det i första hand modaliteterna Lokaltet (R) och Kulturhistoriskt analysunderlag (V) som tilldrar sig mest intresse, inte modaliteten Bebyggelsehistoria (T) som i de officiella råden och anvisningarna. Dessutom noteras att modaliteten Karaktärisering (P) uppträder mer flitigt i de arbeten och artiklar det är frågan om inom analysinstansen.

C INDIKATORER

Tabell 28. Analysinstans Övriga Råd och perspektiv Kulturmiljö / Begreppsmodaliteter

	Titel	H semio	I beskr	J syst	L värde	N uppl	P karak	R lokal	T b-his	V khau	X tolk
1976	Kulturhistoriska miljöer – värdering, urval, planering Erik Nordin		1	1	1	1	2	2			
1989	Ett ord och en bild – en modell för KM-beskrivningar som planeringsunderlag RAÅ Ivar Eklöf KMV	1	2	2	2			2		1	2
1992	Haga-Brunnsviken-Djurgården RAÅ Karin Schibbye & Katri Lisitzin KMV		2	1		1		2	1	2	2
1993	Industrialismens stad – Kulturvärdena som resurs i samhällsplaneringen. RAÅ Nils Ahlberg KMV			1	2			2	1	1	
1997	Nationalstadsparken.....Människan, landskapet och tiden I & II Peter Schantz KMV	1	3	1	2	2		1	1	3	3
	<i>Totalt modalitetsvärde</i>	2	8	6	7	4	2	9	3	7	7
	<i>Snittvärde modalitetsvärde alla handlingar</i>	0,40	1,60	1,20	1,40	0,80	0,40	1,80	0,60	1,40	1,40

Tabell 29. Analysinstans Övriga Råd och perspektiv Byggnad / Begreppsmodaliteter

	Titel	H semio	I beskr	J syst	L värde	N uppl	P karak	R lokal	T b-his	V khau	X tolk
1979	Hjälpreda vid kulturhistorisk inventering Nordiska museet Sander Rosén							1	1		
1984	Dokumentation av byggnadsminnen RAÅ B Almqvist KMV		1					1	1	1	
1985	Antikvariska problem G Lönnroth och L Tegner KMV		1	1	1		2	1	1	2	
1995	Byggnaders särdrag – en stilhistorisk handbok 1880–1960 Boverket / Urve Lepasoon		2	2			1	3	2	1	2
1996	Kulturhistorisk klassificering av kyrkor – ett Metodprojekt RAÅ Ingrid Schwanborg & Axel Unnerbäck KMV			1	1						
1996	Går det att kulturhistoriskt värdera kyrkor? H Vassi, beb.antikv., L-styrelsen Växjö KMV	1	1		2	2	2	1			1
1997	När kulturarv reduceras till fasadarv M Hallin, Älvsb länsmuseum & B Lagerqvist GU KMV		1	1	1			1		2	
2002	Vårdprogram – Interna bestämmelser 7 Statens Fastighetsverk		1		1			1	2	1	
2004	Värdera – förklara – förvalta SFV L Simonsson, KMV		1	1	2		2	2		1	2
2006	Allmänna råd om ändring av byggnad, BÅR Boverket			1			1	1		1	
	<i>Totalt modalitetsvärde</i>	1	8	7	8	2	8	12	7	9	5
	<i>Snittvärde modalitetsvärde alla handlingar</i>	0,10	0,80	0,70	0,80	0,20	0,80	1,20	0,70	0,90	0,50

5.2.2 Metoder för planeringsunderlag i fysisk planering

5.2.2.1 Kulturgeografiskt/arkeologiskt angreppssätt

- *Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering 1976*

1976 gav Riksantikvarieämbetet ut *Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering* i syfte att få till stånd en större enhetlighet i det pågående arbetet med bebyggelseinventeringar inom ramen för den fysiska riksplaneringen och den intensiva planeringsverksamhet som pågick under denna tid. I förordet anges bl.a. följande:

C INDIKATORER

Både för den fysiska riksplaneringen, för områdesplanering och för detaljplanering måste det finnas kunskap om den befintliga bebyggelsen och dess kvaliteter. Detsamma gäller för byggnadslovsprövning och lånefrågor.³⁰³

Vid sidan av denna skrift gav Riksantikvarieämbetet samma år ut forskningsrapporten *Miljöer i kulturlandskap. En kulturhistorisk studie i Linköpings kommun*, vilken tidigare behandlats under (1.3.1.1). Jämförs dessa två rapporter, visar det sig att vägledningen har ett annat fokus, där intresset riktas mot landskapselement och byggnader med tillhörande bedömningar grundad i en arsenal av olika värdekategorier. Beträffande besiktningen av olika miljöer och byggnader inskränker sig dessa till ("objektivt") registrerande av olika miljö- och byggnadskomponenter och sammanhang, där särskilt fotograferingen ses som den kanske viktigaste delen i fältarbetet. Resultatet överförs på en särskild inventeringsblankett, för att därefter nyttjas för kartbearbetningar med avgränsning av bevarandeområden.

Urvalet av byggnader och bebyggelsemiljöer, som genom särskilda åtgärder bör säkerställas, utsorteras med stöd av olika urvalskriterier. Dessa känns igen i den idag etablerade modellen för kulturhistorisk värdering såsom *sällsynthet*, *representativitet* och *konstnärligt värde*. Vidare framhålls i framställningen följande värderingsgrunder; *traditionsvärde*, *samhällshistoriskt*, *arkitekturestetiskt*, *arkitekturhistoriskt* och *teknikhistoriskt värde* samt *autenticitet* och *pedagogiskt värde*. Därefter görs en klassificering upprättad på en särskild värderingskarta med olika färger som svarar mot olika regleringsbehov och hänsynstaganden.

Angreppsmetoden kan förstås mot bakgrund av att kulturmiljövården befann sig i in urvalskontext med krav på snabba resultat med avseende till gränser och utpekande av miljöelement för att kunna spela en aktiv roll i den fysiska planeringen. Den närmare beskrivningen av miljöernas och elementens egenskaper var heller inget man hade möjligheter att urskilja på den "höga höjd" som den forcerade kulturmiljöanalysen tvingades utföras på.

- *Att upprätta program för kulturminnesvården – Vägledning för upprättande av regionala kulturmiljöprogram* (1983a)

Den av Selinge utvecklade analysmetoden återspeglas i den modell för beskrivning och analys som redovisas i den av Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer framtagna vägledningen, där det också hänvisas till aktuell forskning inom kulturgeografi och arkeologi. Här hänvisas också till den analysmetod som antikvarie K-G Selinge utvecklat i forskningsrapporten 1976. Denna sågs nu som förebildlig med dess utpräglat samhällsstrukturella berättarperspektiv på en övergripande nivå, där landskapsavsnitt och ingående element uppmärksammas i termer av deras återspeglning av ett regionalt övergripande historiskt sammanhang.

De operativa frågor som observeras är i första hand säkerställande- och prioriteringsproblemet och hur olika regleringstyper i olika planeringsinstanser fungerar relativt skyddsbehovet. Gällande urvalsfrågan anvisas att detta skall redovisas på såväl en karta som i

³⁰³ Riksantikvarieämbetet (1976) s.5.

C INDIKATORER

en förteckning. I denna förteckning förslås att den utöver beteckning och lägesangivelse bl.a. också innehåller följande med avseende till motiveringen:

Motiveringen skall innehålla kulturhistoriska argument för att objektet skall bevaras. I motiveringen kan anges vissa egenskaper hos objekten: övergiven – levande, monumental – anspråkslös, unik – representativ, komplex, relikt, ålderdomlig, ursprunglig osv. Flera av dessa adjektiv kan ställas i par mot varandra, där den ena egenskapen inte ger objektet större värde ur kulturhistorisk synpunkt än sin motsats. Däremot kan vissa av dessa adjektiv ge en uppfattning om de insatser som är nödvändiga för att objekten skall kunna bevaras.

/.../

I motivering bör även redovisas vilka objekt som har ett särskilt värde från pedagogisk synpunkt. I vissa fall kan det även vara motiverat att redovisa de estetiska eller emotionella värdena.³⁰⁴

Här observeras särskilt att motiveringen i vissa fall också skulle kunna innehålla emotionella värden, dvs en upplevelsekategori som återkommer i den längre fram utarbetade modellen för kulturhistorisk värdering. Den analys- och beskrivningsmetod som utvecklas under denna tid inom den institutionaliserade kulturmiljövården som förebildlig är således hämtad från kulturgeografisk och arkeologisk forskning.

- *Att studera kulturmiljöer* (I: Kulturmiljö-Historia i landskapet 1990)

Ulf Sporrongs framställning i uppsatsen *Att studera kulturmiljöer* ger en god bild av kulturgeografins bebyggelseolkande perspektiv gällande kulturlandskapet och kulturmiljöerna. Noteras att Sporrong var en av de som ingick i de tvärvetenskapliga studierna till ”Kulturmiljöprogram för Sverige”, och som 1990 hos RAÄ utgav boken *Odlingslandskap och landskapsbild*.

I uppsatsen *Att studera kulturmiljöer* framträder en generativ tolkningshorisont på hög aggregeringsnivå i ett makroperspektiv inom ramen för ett materialistiskt-funktionalistiskt tolkningsperspektiv, där det enskilda sammanhållna miljöavsnittets särart och karaktärstik inte kan urskiljas särskilt tydligt. Det är också ett förklarande perspektiv som vägleder analysen; inte ett beskrivande förståelseperspektiv i mer utvecklad mening relativt den lokala miljöns egenart som landskap och forminnehåll. I första hand gäller saken hur olika resursutnyttjanden, sociala mönster, ekonomiska villkor och maktintressen format markytan över stora områden och regioner.

Det kulturgeografiska analys- och beskrivningsperspektivet fortlevde inom kulturmiljövården en lång bit in på 1990-talet och har väl aldrig riktigt förlorats ur sikte då det är frågan om planeringsproblem på den regionala skalan, där det också har sin relevans. Problemet uppstår när det som fungerar på en hög aggregeringsnivå skall tillämpas på den lokala nivån.

³⁰⁴ Riksantikvarieämbetet (1983a) s.274f.

5.2.2.2 *Inför riksintressena och 1990-talet*

Innan granskningen av den metodutveckling som sker under 1990-talet skall blicken först vändas tillbaka mot 1976 för att relatera Erik Nordins rapport, där vissa aspekter av det som utvecklas under 1990-talet i viss mån föregrips. Dessutom mönstras de anvisningar för riksintressebeskrivningar som kom med översynen av riksintressena 1985 samt den speciella modell för beskrivning av städernas och tätorternas riksintressen som 1988 utsändes till alla Läns- och landsantikvarier i form av ett PM.

- *Kulturhistoriska miljöer – värdering, urval, planering 1976*

Rapporten *Kulturhistoriska miljöer – värdering, urval, planering* från 1976, författad av Erik Nordin, utgör resultatet av ett arbete som utfördes i nära samarbete med länsarkitekten i Gävleborgs län kring riksplanerings- och säkerställande frågor samt med landsantikvarien avseende urval och värdering.

Huvudfokus för skriften är som titeln visar värdering, urval och planering, men där planeringsperspektivet är avgränsat till frågeställningar kring den dåvarande plan- och bygglagstiftningens olika skyddsmöjligheter. Samtidigt uppvisar skriften en utvecklad förståelse för att olika miljötyper ger olika förutsättningar för kulturminnesvårdsarbetet, vilket också upptar huvuddelen av framställning med exemplifieringar av nio olika miljötyper. Mot bakgrund av de olika miljötypernas olika morfologier och miljökomponenter förs prövande resonemang om olika säkerställandeinstrument såsom riktlinjer och byggnadslagens olika möjligheter på denna punkt.

Beträffande kulturmiljöbeskrivningar återspeglar skriften en tydlig medvetenhet om metodbristerna. Härvid påtalas att det är angeläget för den fysiska planeringen att komplettera hittills utförda inventeringar; dels med mer miljöinriktade inventeringar, dels med översiktliga inventeringar och studier av skilda miljökategorier. Vad gäller de miljöinriktade inventeringarna framhålls att det krävs helt andra arbetssätt och mer ”... *utvecklade metoder att beskriva och framföra de kulturhistoriska synpunkterna*”, något som sektorn knappast är rustad för, varken ”*idémässigt, praktiskt eller juridiskt*”. Härvid framhålls att det är viktigt att uppmärksamma helhetsbilden på ett annat sätt än vad byggnadsinventeringarna kunnat eller avsett att göra. Även sådant som svärfångade stämningvärden uppmärksammas.³⁰⁵

Samtidigt saknas resonemang hur kulturmiljöunderlagen kan användas som analytiska instrument i ett planarbete. Beträffande värdebegreppet hänvisas till olika kategorier såsom vetenskapligt och pedagogiskt värde, upplevelsevärde och socialt värde; med en samtidig problematisering att dessa ofta är invädda i varandra och svåra att renodla. Vidare kopplas värderingen till en klassificering i tre olika grupper med olika värdenivåer och tillhörande behov av säkerställandeform och säkerställandegrad.

Vad gäller planeringsunderlagens analys- och beskrivningsperspektiv, kan rapporten betraktas som en framsynt programförklaring där särskilt behovet av att uppmärksamma stämningvärden och miljökomponenternas samverkan till helheter uppmärksammas.

³⁰⁵ Nordin (1976) s.5f,23,27.

Samtidigt noteras att upplevelsebegreppet används på ett ambivalent sätt, syftande på såväl beskrivnings- som värderingsproblemet, en kluvenhet som också avsätter sig i den under 1990-talet utvecklade modellen för kulturhistorisk värdering, vilken länsantikvarie Erik Nordin var inblandad i tillsammans med antikvarie Axel Unnerbäck.

- *Översyn av områden av riksintresse för kulturmiljövården – allmänna råd 1985*

Då sektorn stod inför införandet av riksintressena under andra halvan av 1980-talet tar Riksantikvarieämbetet 1985 fram allmänna råd för översynen av områden av riksintresse för kulturminnesvården i en promemoria som bilaga till statens planverks meddelande (Riksantikvarieämbetet 1985). För att uppnå enhetlighet och systematik i urvalet tas ett särskilt registerblad fram inför den förestående Naturresurslagen, vilket för övrigt också känns igen i delar av de planeringsunderlag som granskats i detta arbete. Här utvecklas riktlinjer och ramar för urvalet, bl.a. med angivande av kriterier för urvalet i form av olika värden såsom *karaktäristiskt* (typiskt, representativt), *märklig och säregen*, *enhetlighet och homogenitet*, *sammansatt, pedagogiskt tydligt*, *välbevarat* och *sällsynt*.

En av registerbladens 24 olika positioner avser beskrivningen av områdets huvuddrag och sammanfattande värdetext. I anvisningarna för denna position (22) anges följande:

Koncentrerad beskrivning av området med tyngdpunkten på de kulturvärden som ger området dess riksintresse. Försök att lämna sådana upplysningar som gör det möjligt att förstå sammanhangen och de stora dragen i utvecklingen, undvik oväsentliga detaljer. Beskrivningen bör utgå från de naturgeografiska förutsättningarna (förhållandet till vatten, landskapstyp etc) och den kulturhistoriska bakgrunden. Sedan bör det kulturhistoriska innehållet beskrivas i tidsföljd. Avslutningsvis kan också tillgängligheten tas upp. Varje beskrivning bör innehålla en sammanfattande, koncentrerad motivering för att just detta område valts ut som riksintresse – vad det är som ger det höga värdet och vad det är i miljön som kulturminnesvården främst vill slå vakt om.³⁰⁶

Här observeras att det inte nämns något om de rumsliga egenskaper som bär upp det kulturhistoriska innehållet i anvisningarna för beskrivning av områdets huvuddrag, däremot vikten av att beskriva värdena och det historiska innehållet, bl.a. i tidsföljd. Visserligen anges beskrivningen av de naturgeografiska förutsättningar och de två exemplen innehåller just naturgeografiska beskrivningar och någon enstaka uppgift om täthet och bytyp.

I båda exemplen som tillfogas är det frågan om uppräknande beskrivningar av ingående element, endast elementärt relaterade, samt svävande karaktäriseringar såsom ”ålderdomligt” och ”ursprunglig prägel” samt stilklassificeringar. Rimligen har denna promemoria från 1985 utgjort en oberoende variabel som påverkat de riksintressebeskrivningar som länsstyrelserna tog fram inför Naturresurslagens införande.

- *Riksintressebeskrivningar för städer och tätorter 1988*

I missivet till en modell för riksintressebeskrivningar som skickades ut till läns- och länsantikvarierna 1988 framhåller dåvarande chef för Kulturmiljöavdelningen Bengt OH Johansson följande:

³⁰⁶ Riksantikvarieämbetet (1985)

64% av Sveriges städer har något område av riksintresse. Få beskrivningar har dock ännu utarbetats. Vi kom överens på chefskurserna i höstas att det, med hänsyn till kommunernas pågående arbete med översiktsplanen (översiktsplanen skall ju vara klar 1 juli 1990. Bråttom, Bråttom), var nödvändigt att forcera fram stadsbeskrivningar som är "operativa" för planerare. Detta utvecklas närmare i bif PM: 1, 1988-02-26. Vi har ansträngt oss med att göra en modell till en sådan beskrivning och har övat oss med Landskrona och Norrköping. De bifogas också jämte analyskartor från Norrköping och Söderhamn. Vi vill diskutera detta under museiveckan under punkten "Stadens kulturmiljö" 23 mars.³⁰⁷

Den bifogade modellen, framtagen av dåvarande l:e antikvarie Nils Ahlberg vid Riksantikvarieämbetet, kan som helhet betraktad sägas svara upp mot kravet på en operativt ändamålsenlig kulturmiljöbeskrivning på ett förhållandevis relevant sätt, bl.a. med goda exempel på morfologiska observanda som i mycket påminner om det som efterfrågas i den modell för riksintressebeskrivningar som bilagts handboken för riksintressena från 2014. Den bifogade modellen kan sägas ha syftat till att utgöra en konkretisering av den del i det registerblad som togs fram 1985 för översynen av riksintressena, där områdets huvuddrag och sammanfattande värdetext skulle tillföras.

I anvisningarna till modellen uppmärksammas det som anges under rubriken karaktärs-skapande faktorer, där det lyfts fram morfologiska egenskaper såsom särdrag i stadsplanen, lokal byggnadstradition, småskalighet/storskalighet, slutna gatufasader/friliggande hus, siluett/taklandskap, stadsrum/-fasad mot vatten.

Beskrivningsexemplen från Norrköping och Landskrona, som omfattar drygt två A4-sidor vardera exklusive kartredovisning för Norrköping, inbegriper visserligen mycket historik och befinner sig på en förhållandevis hög rumslig nivå med fokus på stadsplanemönster. Trots Ahlbergs kritik av kulturmiljövårdsprogrammets tendens att försöka räkna upp allt av kulturhistoriskt värde, uppvisar modelltillämpningen delvis också en uppräknande beskrivningstyp, om än på ett välutvecklat sätt där flera utpekade karaktäristiska drag kan fungera som stöd i en förändringssituation som inte bara handlar om bevarande.

Det är framför allt i tillämpningsexemplen som det bebyggelseolkande perspektivet kommer till uttryck, om än med sammankopplingar mellan historisk grund och strukturella former utan närmare rumsliga uttolkningar. Undantag finns dock enligt följande utsaga i Landskronaexemplet där den rumsliga teckenbildningens morfologiska grund som funktionell uttolkning är övertygande:

Därtill har gatunätets utformning till stor del styrts av nu försvunna befästningsanläggningar. I det på 1700-talet anlagda stadsområdet strålar gatorna ut från gråen en som en följd av försvarshänsyn - vid ett eventuellt anfall från land skulle man ha fri sikt och kunna skjuta in i gatorna.³⁰⁸

³⁰⁷ Riksantikvarieämbetet (1988)

³⁰⁸ Riksantikvarieämbetet (1988)

Vad gäller registerbladets disposition i den tidigare relaterade promemorian från 1985, känns den igen i flera av de län som granskats i detta arbete. Däremot är det svårt att finna exempel på den beskrivningsdiskurs som bifogades 1988 till länen; kanske var det för sent påkommet då man redan kommit en bra bit på vägen med de länsvisa beskrivningarna vid denna tid.

Sammanfattningsvis konstateras att delar av det som vidare utvecklades under 1990-talet föregreps under 1970-och 80-talen, dels programmatiskt som i fallet med Erik Nordins arbete från 1976, dels inom Riksantikvarieämbetet de sista åren av 1980-talet med framtagningen av en för tiden förhållandevis genomarbetad modell. Samtidigt konstateras att karaktäriseringsmodaliteten även i denna modell saknar en framträdande ställning; annat än som ett samlingsbegrepp för vikten av att beskriva olika rumsliga egenskaper.

5.2.2.3 1990-talets Råd och Anvisningar

Under 1990-talet sker en kraftansamling för att komma till rätta med kulturmiljöbeskrivningarnas bristande ändamålsenlighet i fysisk planering, vilket också ger resultat i de råd och anvisningar som tas fram med avseende till såväl det kulturhistoriska innehållets rumsliga korrelat som ökad medvetenhet om att planeringsunderlagen måste förhålla sig till den fysiska planeringens villkor. Bebyggelsehistoriken tilldrar sig nu också ett mindre intresse, och det är inte heller urvalsproblematiken som står i förgrunden utan hur de fastslagna riksintressena skall förvaltas i den fysiska planeringen. I stället är det modaliteterna Lokalt och Kulturhistoriska analysunderlag som utvecklas mest i nära sammanhang med Miljö-/byggnadstolkningens problem. Parallellt kan också ett visst ökat intresse för karaktäriseringsfrågan skönjas, om än inte explicit som en kognitionskategori i de officiella råden och anvisningarna, men väl i en del artiklar som skrivs detta årtionde.

1990-talet är för övrigt ett årtionde med levande debatt inom kulturmiljövården, så som den återspeglas i tidskriften kulturmiljövård. Det handlade inte bara om planeringsunderlagens problem utan också om miljöperspektivet och det s.k. helhetstänkandet, vilket givetvis kan förstås mot bakgrund av det ”nyväckta” kulturmiljöbegreppet och riksintressenas förvaltningsproblem inom fysisk planering. Parallellt förs också en livlig debatt om det kulturhistoriska värdebegreppet, bl.a. som en reaktion på Riksantikvarieämbetets arbete med framtagningen av en modell för kulturhistorisk värdering. Dessutom återspeglas i tidskriften kulturmiljövård en växande reaktion mot arkeologins funktionsorienterade perspektiv med flera artiklar som på ett intressant sätt framhåller den kreativa dialogen med det förflutna.

Det är inom denna idékontext som arbetet med att få fram planeringsrelevanta underlag sker, bl.a. med referens till Naturresurslagens bestämmelser om miljökonsekvensbeskrivningar som öppnar upp dörrarna för kulturmiljövården i den fysiska planeringen. Som ett resultat kommer under 90-talet ett antal råd och anvisningar med angöring mot metoder för analys och beskrivning av kulturmiljöer. Av dessa skall fyra granskas, vilka utgörs av *MKB för kulturmiljön* (1994), *På väg – en metod för kulturmiljövård i trafik- och miljöplanering* (1994), *Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag – några exempel* (1996) samt *Kulturvården och MKB – målsättning och vägledning för miljökonsekvensbeskrivningar* (1997).

C INDIKATORER

- *MKB för kulturmiljön 1994*

Råden och anvisningarna i denna rapport utgör det första steget i Riksantikvarieämbetets arbete med att utveckla gemensamma referensramar och metoder för hur kulturmiljövården genom MKB-verktyget kan integreras i den fysiska planeringen. Rapporten kan ses som en kommenterande exempelsamling som underlag för en diskussion inom sektorn och ingick som ett led i olika utbildningsinsatser. Samtidigt tillförs en del rekommendationer hur man kan/bör gå till väga, detta som ett första steg i framtagandet av en handbok.

Rapporten ger uttryck för ett miljötolkande perspektivet med morfologisk ansats där vikten påtalas att utveckla integrerade landskaps- och kulturhistoriska beskrivningar. Utgångspunkten i beskrivningen bör vara att ta sin början i vad man ser idag, inte med ett avsnitt om förhistorien. Det gäller att beskriva strukturer, landskapsformer, miljöer, element m.m. som är av betydelse för möjligheten att uppleva, förstå och studera områdets historia. Det påtalas följaktligen också att konsekvenserna skall beskrivas i ord, inte med värderande formuleringar såsom oacceptabelt etcetera.

Genom betonandet av möjligheten att uppleva och förstå kulturmiljön så som den presenterar sig ”framför våra ögon” i det byggda rummet, följer också frågan om upplevelsedimensionen och karaktäriseringsfrågan. Det talas i rapporten dock bara om att kunna ”uppleva” den historiska berättelsen i landskapet, men inte hur. Vidare påtalas behovet av att ”karaktärisera” kulturmiljön, men den närmare innebörden av detta framgår inte, utan här ryms allt och inget vad gäller morfologier och kulturhistoriskt berättarinnehåll. I kapitel 5 tillförs olika former av rekommendationer, bl.a. de tre nedanstående citaten, något omformulerade med nyckelord i spärrad stil:

- Beskrivningen bör alltid börja med *vad man ser idag*, inte med ett avsnitt om förhistorien.
- Konsekvensbeskrivningen skall konkretisera innebörden av förändringarna, inte bara att den ”påverkas”. Dvs frågan gäller inte om konsekvenserna är acceptabla eller inte, utan *hur* kulturmiljöns värden påverkas.
- En helhetssyn efterlyses på strukturer och sammanhang inom ett större område. *Språk och metoder för att pedagogiskt beskriva och konkretisera värden är outvecklat*. Det är en viktig uppgift för kulturmiljövården att medverka i metodutvecklingen.

Rapporten bedöms som ett första programmatiskt steg för att utveckla mer planeringsrelevanta kulturmiljöbeskrivningar, i synnerhet med avseende till vikten av att utgå från det man har framför ögonen och att den antikvariska uppgiften är att bidra med impulser i planeringsarbetet. Det kanske mest avgörande på sikt är framhållandet av betydelsen att nyttja vardagsspråket vid beskrivning av kulturmiljölandskapet och att det således krävs en utveckling av språket (terminologin) och metoder för att kunna konkretisera de olika former av kulturmiljökvantiteter i det byggda rummet.

- *På väg – en metod för kulturmiljövård i trafik- och miljöplanering 1994*

Rapporten är ett resultat av ett regeringsuppdrag till Riksantikvarieämbetet att utveckla en metod för att behandla miljöns kulturvärden i den regionala trafik- och miljöplaneringen. Den metod som lanseras är att betrakta som en struktureringsmetod avpassad för

planering och MKB-arbete på hög rumslig nivå avseende större infrastrukturprojekt. Visserligen representerar redovisningsmetoden med illustration av de övergripande kulturhistoriska strukturerna på kartor i regional skala ett relevant angreppssätt för att kunna fungera i planering och miljökonsekvensbeskrivning av storskaliga miljöförändringar. Men den är mindre användbar på den lägra exploateringsskalan inom enskilda riksintressen med dess specifika egenskaper och särarter.

Framhållandet av MKB-tekniken med dess alternativsökning som en möjlighet för kulturmiljövården att komma in med sitt aspektseende, samt påtalandet att detta ger möjlighet att identifiera den "kulturhistoriska frågan" relativt ett specifikt projekt, svarar givetvis mot en relevant uppfattning av planeringsprocessens problem, där kulturmiljövården traditionellt i stället arbetat med undvikande av ingrepp. Det är också på denna punkt som frågan om riksintressebeskrivningarnas planeringsrelevans reflekteras i rapporten på ett diskuterande sätt, bl.a. beslutstexterna och de allmänna kulturmiljöbeskrivningar av riksintressena som länsstyrelserna tagit fram, dvs samma analysinstanser som varit föremål för granskning i detta arbete. Vad gäller de allmänna miljöbeskrivningar som tagits fram av länsstyrelserna konstateras följande:

Sådana värderedovisningar, s.k. miljöbeskrivningar, finns i mer eller mindre utvecklad form i kommunala kulturmiljöprogram och i riksintresseunderlag från länsstyrelserna. De är vitala för förståelsen av områdets kulturvärden och skyddsbehov, till ledning för den aktiva skydds- och bevarandereglering som NRL/PBL-systemet medger och underförstått förutsätter i riksintresseområden.³⁰⁹

Att mycket kan göras för att utveckla dem pedagogiskt och ge dem ett mer förtätrat informationsinnehåll, innebär dock inte att de kan förutsättas kunna täcka alla slag av förändringsföretag som kan påverka kulturmiljön. Sammantaget framkommer att man identifierat problemen med riskintressebeslutens planeringsrelevans, och att det pågående arbete med översynen syftade till ett ge dem ett mer distinkt urvalsmotiv.

Den i avhandlingsarbetet genomförda granskningen av riksintressebesluten, visar att de trots den översyn som genomfördes omkring 1990-talets mitt till övervägande del fortfarande belastas av ett endimensionellt utpekande av olika miljöelement, sällan med beskrivning av olika karaktärsegenskaper så som det förespeglades vid riksintresseöversynen enligt rapporten.³¹⁰ Rapporten speglar den vid denna tid alltmer ökade medvetenheten om de antikvariska planeringsunderlagens operativa ändamålsenlighet inom den institutionaliserade kulturmiljövården, om än på en hög aggregeringsnivå i detta fall som mer vetter mot kulturgeografins analysperspektiv.

³⁰⁹ Riksantikvarieämbetet (1994b) s.16.

³¹⁰ Ibid. Bilaga På gång – pågående utvecklingsprojekt. Projektet /översynen/ har till uppgift att förtydliga innebörden av kulturmiljövårdens beslut från 1987 om ca 1700 riksintresseområden enligt NRL. Urvalet baserades på underlagsmaterial av ojämn beskaffenhet och formerna för hur de skulle kunna tillämpas med en ny lagstiftning var inte helt klara. Erfarenheten av några års tillämpning har visat att man i alltför många riksintresseområden inriktat sig på ett "arkivmässigt" bevarande av landskapets hela historiska innehåll, vilket inte motsvarar syftet med NRL. Genom riksintresseöversynen tas nu fram nya beslutstexter vilka tydligt anger den aspekt som avses vara av riksintresse i varje område. I texten anges även för riksintresseaspekten viktiga betydelsebärande element och karaktärsegenskaper. s.30.

- *Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag – några exempel 1996*

Exempelsamlingen utgör ett led i arbetet med att utveckla metoder för att tillvarata miljöns kulturvärden, vari ingick att utveckla en helhetssyn hur underlagsmaterialet kommer in i planerings- och beslutsprocessen. Andra insatser i detta arbete som hänvisas till är *MKB för kulturmiljön* (1994) och rapporten *"På väg"* (1994), där det också hänvisas framåt till den kommande utgivningen av Kulturvärden i MKB-processen, vilken redogörs för här efter med titeln *Kulturvärden och MKB* (1997). Rapporten innehåller exempel på planeringsunderlag relaterade till olika slag av planeringsinstanser och aggregeringsnivåer, och är tänkt att utgöra exempel på hur kulturvärden kan beskrivas i olika underlag för fysisk planering och miljökonsekvensbeskrivningar. Rapportens 18 olika exempel är disparata och kopplade till olika planeringsinstanser och projekttyper, framtagna av olika aktörer från RAA, länsstyrelser, museer och kommuner.

Rapporten behandlar inte allmänna frågeställningar kopplade till det analytiska arbetet vid framtagningen av planeringsunderlagen och deras innehåll från en principiell synpunkt med referens till deras analytiska användbarhet. Det är frågan om ett smörgåsbord med färdiga resultatet och starkt fokus på den pedagogiska förmedlingstekniken vad gäller åtkomst. Gällande underlagens planeringsrelevans kommenteras de kort i vilket avseende de kan användas relativt allt från större infrastrukturella vägprojekt till kommunala informationsbroschyrer och riktlinjer för god byggnadsvård.

Avseende rumsliga former och karaktärsbeskrivningar förekommer exempel med en förhållandevis utvecklad diskurs med texter och bilder som illustrerar siktlinjer, siluetter, öppenhet och rymd samt nyttjandet av sådana karaktäriserande ord som pampig och stads-mässig stämning.

Rapporten bekräftar betydelsen av en mer utvecklad karaktäriseringsprosa, där de s.k. "värdeladdade" orden tillför en ytterligare dimension som gör beskrivningarna mer levande, men inte med avseende till hur de kan göra underlagen mer planeringsrelevanta, annat än som visande på miljöernas starka känslövärden. Men det framgår också en osäkerhet på denna punkt. Särskilt tydligt kommer detta fram i de allmänna vägledande avsnitten under rubriken *Att analysera och illustrera*.

Kulturmiljön har starka upplevelsevärden med en personlig dimension, samtidigt som de är gemensamma symbolvärden för samhället. I denna skärningspunkt mellan det personliga och det gemensamma kan det vara svårt att hitta ett röstläge som ger rättvisa åt den starka upplevelseladdningen och samtidigt fyller kraven på normal 'utredningsprosa'. Ett sätt att komma förbi denna svårighet är att välja belysande citat från någon person med lokal förankring, någon skönlitterär författare eller kulturpersonlighet, eller genom att visa hur konstnärer skildrat området. Därigenom tillförs beskrivningen ytterligare en dimension genom att kulturmiljöns betydelse som inspirationskälla och dess samspel med kulturarvet som helhet blir tydligt.³¹¹

Framställningen visar på den osäkerhet som upplevelsefrågan var behäftad med. Det som låg i vågskålen var givetvis sektorns professionella trovärdighet, vilket också bedöms vara en bidragande orsak till svårigheten att utveckla ett mer expressivt språk, i stället för

³¹¹ Riksantikvarieämbetet (1996) s.46.

att gömma sig bakom en ”normal utredningsprosa”, dvs det som efterlystes i rapporten från 1994 *MKB för kulturmiljön* avseende utvecklingen av det antikvariska språkbruket.

Sammanfattningsvis konstateras att det vid 1990-talets mitt utvecklats goda exempel på lokal nivå med avseende till planeringsunderlagens operativa ändamålsenlighet och att det förekom uttrycksfulla beskrivningar som inte drar sig för vad som i rapporten omnämns som ”värdeladdade” ord. Samtidigt skickar rapporten med ett litet varnande finger till den förordnade antikvarien att hålla sig till ”normal utredningsprosa”.

- *Kulturvärden och MKB – målsättning och vägledning för miljökonsekvensbeskrivningar 1997*

Det utvecklingsarbete som börjades de första åren av 1990-talet för att bidra till utvecklingen av kulturmiljöunderlag med planeringsrelevans i MKB-arbetet kan sägas ha slutförts med den rapport som kom 1997, vilken nu också tituleras som en vägledning där man följaktligen vänder sig till exploatörer, projektörer, MKB-konsulter och kulturmiljövårdens aktörer. Rapporten är utförd som en exempelsamling där målsättningen varit att ta fram metoder för att beskriva, förutsäga och bedöma förändringar för områdets kulturvärden. Rapportens styrka är i första rummet dess orientering mot planeringsprocessen, och på denna punkt är den mycket initierad med innehållsrika och differentierade skiktningar i olika moment. De olika problemställningar som behandlas i de olika skedena kommer också till tydligt uttryck i exemplen.

De fem valda exemplen, varav tre är påhittade, domineras av förhållandevis storskaliga projekt där givetvis kartsammanfattningarna får en framträdande roll vid den kulturhistoriska landskapsanalysen. Här handlar frågorna mer om avgränsade ytor och punkter som bedöms värdefulla eller förekommande visuella samband och dominanter i miljön. Allt i syfte att utgöra bedömningsgrund vid ett intrång. Det är kanske också därför det hänvisas till rapporten från 1996, att den bör läsas parallellt. Sådana frågor som upplevelse och karaktärisering faller givetvis bort på denna skalnivå, men också lokalitetsdimensionen som med några undantag i exemplen företrädesvis utgörs av naturgeografiska beskrivningar. Däremot är rapporten matnyttig genom de allmänna råd som ges avseende hur man skall angripa olika problem i en MKB-process, och de frågor man bör ställa sig i olika moment.

5.2.2.4 2000-talets Råd och Anvisningar

I den efterforskning som gjorts med avseende till förekomsten av officiella råd och anvisningar med relevans för forskningsobjektet har det varit svårt att spåra upp fler än fyra exempel under 2000-talet, vilka utgörs av rapporterna *Planering och byggande i kulturmiljöer* (2000) och *Karaktärsdrag och bebyggelsemönster – modell för karaktärisering och uppföljning inom miljömålsarbetet* (2004) samt *En vägledning för användningen av DIVE-analys* (2009) och *Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken Handbok* (2014). Här bör samtidigt uppmärksammas att uppföljningsrapporten från 2004 rör sig på en extremt hög skalnivå. Den behandlar inte heller om karaktäriseringsproblemet så som det begreppsliggjorts i detta arbete, vilket rapporttiteln kan ge sken av.

Den befogade frågan är varför det fram till idag inte kommit fler råd och anvisningar från officiellt håll som adresserar kulturmiljöunderlagens planeringsrelevans (om de gjorda efterforskningarna fram till 2020 är tillfyllest?). En rimlig delförklaring är att man i stället hållit frågeställningarna levande genom olika slag av konferenser och seminarier, vilket de längre fram granskade konferensrapporterna ger vid handen.

- *Planering och byggnad i kulturmiljöer 2000*

I rapporten presenteras en modell för kulturmiljömedveten planering, utvecklad av arkitekt Hans Gillgren på uppdrag av Riksantikvarieämbetet. Gillgren skisserar en arbetsmetodik, som visar en metod för att ringa in stadsmiljöns karaktär och ett sätt att analysera hur olika handlingsalternativ förhåller sig till den befintliga och önskade *stadskaraktären*. Tanken är att illustrera hur ett historiskt underlag kan ge vägledning i den kommunala planeringen. Rapporten adresserar i första hand frågan om kulturmiljövårdens integrering i den fysiska planeringen och syftar inte till att utveckla någon modell för framtagning av antikvariska planeringsunderlag. Huvudsyftet är att visa på en möjlig processmodell och vilken roll en stadskaraktärisering kan ha vid utvärderingen av olika handlingsalternativ. För övrigt observeras att rapporten refererar till nära släktskap med norska stedsanalyser.

Begreppet stadskaraktär är oklart och används i huvudsak som ett rumsligt egenskapsbegrepp på övergripande nivå med utpekande av olika stadsbyggnadselement och material samt rumsliga strukturer och egenskaper som visar på olika särdrag i stadsmiljön. Angreppssättet är utpräglat bebyggelsehistoriskt baserat, där den historiska framväxten tänkes kunna resultera i lokaliseringen och identifieringen av de viktigaste ”karaktärsskapande komponenterna” i ett stadsområde. I mycket påminner detta angreppssätt om den senare framtagna DIVE-modellens mer utvecklade tid & rum-matriser

Metodexemplen redovisar en väl utvecklad stadsbyggnadshistorik som bl.a. kopplar ihop näringsekonomisk utveckling, historiska omdaningsprojekt och stadsplaneidéer med bebyggelseförändringar på övergripande strukturell nivå, vilket illustreras med historiska kartor och foton. Uppställningen av de olika stadskaraktärerna inskränks till korta punktuppställningar av rumsliga planstrukturer, stadsbyggnadselement, skalor och material. Dessa kan fungera som strukturella observanda på en övergripande planeringsnivå, men räcker kanske inte hela vägen som ingångsvärden då anpassningen till den befintliga miljön skall utvärderas och regleras på ett mer initierat sätt på en mer detaljerad nivå i det byggda rummet.

Den utforskade stadskaraktärens användning som analytiskt instrument vid analysen och utvärderingen av olika handlingsalternativ, dvs hur olika förändringsalternativ påverkar den stadskaraktär man vill värna, exemplifieras i de tre olika metodexemplen. I dessa analyser laboreras på en förhållandevis övergripande nivå med hänsyn till sådant aspekter som skala, gränslinjer, kvartersstruktur, betydelsefulla fasadfronter, vattenkontakt, rivningar, och bevarade strukturer.

Samtidigt bör det uppmärksammas att den inledande punktlistan för de olika komponenter, morfologier och funktioner som en stadskaraktärisering kan tänkas inbegripa samt de olika metodexemplens uppställningar av rumsliga planstrukturer, stadsbyggnadselement,

skalor och material skall mer läsas som checklistor för vad som bör uppmärksammas, men inte på vilket sätt detta bör ske som rumsliga och arkitektoniska beskrivningar.

- *Karaktärsdrag och bebyggelsemönster – modell för karaktärisering och uppföljning inom miljömålsarbetet 2004*

Från början var inte tanken att denna rapport skulle ingå i föreliggande sammanställning då den ligger långt från avhandlingens rumsliga tillämpningsnivå. Men har ändå kommit att tas med då den berör ett centralt begrepp i avhandlingens, dvs karaktäriseringsbegreppet. Rapporten exemplifierar helt enkelt hur begreppet kan användas på många olika sätt, en mer eller mindre flytande term som kan anta olika begreppslika gestalter.

Rapporten presenterar ett koncept för uppföljning av bebyggelsemålen i miljö kvalitetsmålen, och redovisar resultaten i ett av RAÄ:s utvecklingsprojekt inom miljömålsuppföljningen. Med modell avses att projektet syftar till att utveckla en kvantitativ metod för att kunna följa upp tillståndet av bebyggelsen på regional nivå. Metoden inbegriper flera olika steg enligt följande:

...: regionindelning, regionbeskrivning, dokumentation av referensrutor genom flygbildstolkning och fältinventeringar och uppföljning av karaktäristiska bebyggelseuttryck samt rumsliga mönster”³¹²

Projektet motiveras av att det finns en farhåga för att bebyggelsen generellt tenderar att likriktas, och tanken är att den tänkta typen av regionbeskrivningar skall kunna fungera som planeringsunderlag och stöd för kommuner eller enskilda som vill ta tillvara regionens specifika bebyggelsemönster i planering och bygglov. Detta möjliggörs genom rumsliga och morfologiska rådata kopplat till en enhetlig uppsättning variabelkategorier (bestämnings-/beskrivningsord). En lite svårtolkad anmärkning görs i rapporten enligt följande:

Befintliga kulturmiljöbeskrivningar i form av inventeringar, kulturmiljöprogram, regionindelningar m.m. är av olika karaktär men har gemensamt att de inte är avsedda att beskriva och lyfta fram bebyggelsens karaktärsdrag. De är därför oftast inte lämpliga som underlag vare sig för kommuner eller enskilda som vill ta tillvara regionens specifika bebyggelse och bebyggelsemönster.³¹³

Om saken gäller befintliga kulturmiljöprogram förutsätts i så fall att det är frågan om sådana som utgörs av regionala program, om yttrandet skall kunna förstås. För övrigt frågar man sig vad som menas med ”karaktärsdrag”? I rapporten avses uppenbarligen kombinationen av ett antal olika formkategorier som tillsammans skapar ett karaktärsdrag. Detta kan naturligtvis ge morfologisk grundinformation om vad som är typiskt inom ett visst geografiskt område, vilken då kan fungera som ett referensmönster vid formdiskussioner på olika rumsliga nivåer.

³¹² Riksantikvarieämbetet (2004) s.7f.

³¹³ Riksantikvarieämbetet (2004) s.10.

- *En vägledning för användningen av DIVE-analys 2009*

DIVE-rapporten är ett resultat av ett flerårigt samarbete inom ramen för Östersjösamarbetet. Vägledningen har sin grund i den prototyp för en DIVE-analys som Riksantikvaren i Norge utvecklade med hjälp av forskare, arkitekter och kommuner. DIVE anges i RAÄ:s tilläggsblad som en kulturmiljöanalys för landskap, städer och platser; en kreativ arbetsprocess som är ifrågasättande, öppen och tvärsektoriell.

Under de fyra olika arbetsstegen omvandlas historisk information om områdets kulturhistoriska karaktär, betydelse och värden till praktiskt användbar kunskap om det kulturhistoriska handlingsutrymmet och områdets utvecklingsmöjligheter. Metoden kan användas såväl för att ta fram ny kunskap som för att sammanställa befintlig kunskap på ett pedagogiskt sätt; och som underlag för kommunal och regional planering på olika geografiska nivåer.

DIVE anges som ett hjälpmedel för att sortera, diskutera och bearbeta information i såväl plan- och stadsutvecklingsprocesser som i samband med kulturmiljöanalyser, en struktur som är flexibel, metodiskt öppen, tvärsektoriell och samverkansorienterad.

Metoden kan i första hand betraktas som en tvärsektoriell processtruktur för olika intressenter som deltar i olika moment med sina kunskaper och värderingar. Därför beskriver den egentligen ett idealtillstånd där kulturmiljövärden deltar fullt ut i en planeringsprocess. Samtidigt talas om att andra parter än kulturmiljövårdare deltar i både steg 2 (tolkning) och 3 (värdering) för att så långt möjligt få en bred konsensus / acceptans med referens till kulturarvets betydelse som social, ekonomisk, miljömässig eller funktionell resurs. Detta återspeglar en vällovlig ambition att engagera olika intressenter och brukare i analysarbetet.

Begreppen beskrivning och tolkning har lite oklart åtskiljande innebörder, där det också anges att de kan utföras parallellt. Märkligt är tolkningsbegreppet i steg 2, och som delvis framställs som ett värderingsbegrepp avseende utrönandet av *”hur historiskt läsbara och fattbara de betydelsefulla perioderna, berättelserna och fysiska spåren är i dagens landskap och miljö”*, dvs deras pedagogiska förmedlingsbarhet i dagens stadslandskap samt deras integritet och autenticitet som förmedlare av områdets historiska betydelse.

I vägledningen inbegrips en rekommenderad beskrivningsdiskurs som delvis uppvisar en förhållandevis god begreppsbildning och pedagogisk styrka med avseende till det bebyggelsehistoriska fältet i form av Tid & rum-matris, läsbarhetskartor och värde- och sårbarhetskartor. Detta är DIVE-metodens främst bidrag till utvecklingen av operativt användbara kulturmiljöbeskrivningar, dvs den del som handlar om de bebyggelsehistoriska framställningarna.

I de delar som behandlar uttolknings- och beskrivningsuppgifterna, saknar även denna vägledning adress till betydelsen av karaktäriseringen som en kreativ kategori i tolkningsarbetet, och vad gäller upplevelsebegreppet är det frågan om en värderingskategori såsom möjligheter till igenkännande och tillhörighet. Inte heller behandlas den rumsliga teckenbildningens problem i mer utvecklad form. Likväl inbegriper vägledningen en

rekommenderad beskrivnings- och uttolkningsdiskurs som delvis uppvisar en förhållandevis god begreppsbildning och pedagogisk styrka, om än på abstraherad nivå.

Avslutnings bör det påtalas att många av de exempel som redovisas innehåller goda exempel på väl utvecklade kulturmiljöunderlag där också modaliteterna lokalitetsyntes och kulturhistoriskt analysunderlag finns representerade.

- *Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken Handbok 2014*

Tidigare har handbokens modell för riksintressebeskrivningar behandlats, vilken här blir föremål för ytterligare reflektioner med referens till avhandlingens begreppsbildning. Handboken är ett resultat av Riksantikvarieämbetets tvååriga utvecklingsprojekt Kulturmiljövårdens riksintressen.

Med utgångspunkt från den avgränsning som handboken granskats är det en påtagligt mindre del som har referens till beskrivningsproblemet och riksintressebeslutens operativa brister (kapitel 10 och bilaga 4b). Här ingår ett avsnitt om riksintresseunderlagen (4 sidor), där det tillsammans med en kortfattad modell för riksintressebeskrivningar i bilaga 4b förmedlas en redogörelse för vad dessa bör innehålla. Det tydliga och välutvecklade fokuset på de morfologiska och visuella dimensionerna utgör beskrivningsmodellens främsta styrka, vilket också relateras som en grundförutsättning för planeringsunderlagens operativa relevans i en planeringssituation, dvs att de s.k. kulturhistoriska värdena måste beskrivas i rumsliga termer.

Anvisningarna för hur riksintressebeskrivningarna bör utföras har ett tydligt och förhållandevis utvecklat perspektiv på hur riksintresseuttrycken bör beskrivas med en aspektrik arsenal av morfologiska och visuella dimensioner såsom skala, orientering, landskapets former och mönster, visuella samband såsom öppenhet, slutenhet, vyer och siktlinjer. Detta exemplifieras med en fingerad beskrivning som konkretiserar innebörden med ut-sagor som bebyggelsens läge, täthet, gruppering och inbördes placering med tydliga visuella samband och centrumtorgets form, inramning, markbeläggning och konstnärliga utsmyckning. Dessa anvisningar är förhållandevis välutvecklade och pekar också ut det som saknas i de flesta riksintressebeskrivningar; vilket är själva huvudpoängen för att kunna fungera operativt i en planeringsprocess.

Planeringsunderlag bör, förutom att förtydliga vad som inte får skadas, beskriva det aktuella områdets kulturhistoriska värden i rumsliga termer och gestaltningförutsättningar för de planerade förändringarna.³¹⁴

Sammantaget representerar modellen i denna sin kortform en effektiv appell med stora möjligheter att nå fram, och just genom sitt effektiva upprådande av olika rumsliga egenskaper torde den ha stora möjligheter att influera det pågående arbetet med översyn av riksintressebesluten och tillhörande fördjupningar. Det rumsliga budskapet blir än mer påtagligt då det sägs jämförelsevis mindre om det historiska innehållet.

³¹⁴ Riksantikvarieämbetet (2014) s.47.

5.2.3 Metoder för planeringsunderlag i byggnadsvården

Tabellsammanställningen återspeglar en påtaglig brist på råd och anvisningar inom analysinstansen Byggnad som behandlar byggnadstolkningens problem från såväl karaktäriseringssynpunkt som med hänsyn till det historiska berättarinnehållet. Detta till förmån för ett tydligt fokus på byggnadstekniska och byggnadshistoriska frågor. Mot bakgrund av att granskningen av byggnadsminnesdokumentationerna samtidigt uppvisar de starkaste modalitetsgraderingarna (med reservation för urvalets möjliga tyngdpunktsförskjutningar), kan det antas att metodutvecklingen inom analysinstansen byggnad har utvecklats på regional/lokal nivå utan referens till de officiella råd som utvecklats på central nivå.

Som tabellsammanställningen visar lyser den retrospektiva tolkningen som utvecklad rumslig teckenbildning med sin frånvaro. Här finns dock ett undantag som märkligt nog uppträder i början av den undersökta perioden, vilken också tangerar upplevelsebegreppet på ett oväntat sätt.

5.2.3.1 1980-talet – Handfast rådgivning och lagstiftning

- *Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning 1980*

Vid denna tid saknades det väl fungerande dokumentationsrutiner i Sverige, och handledningen var av allt att döma den första som producerats i byggnadsarkeologi, vilket för övrigt också påtalas i en artikel i Kulturminnesvård 1979/6 av Gustaf Trotzig, byråchef vid Dokumentationsbyrån vid RAÄ. Boken riktar sig till byggnadsantikvarier och andra som deltar i en restaurering. Noteras också att den andra upplagan kom efter åtta år p.g.a. att den var så efterfrågad, vilket torde betyda att den haft en stark influens inom antikvarisk praktik. Institutionen för medeltidsarkeologi i Lund var den enda institution i Sverige som meddelade undervisning i byggnadsarkeologisk teori och metod, med professor Erik Cinthio som förgrundsfigur, vilken också lämnat väsentliga bidrag till metodavsnittet.

Huvudfokus vid en byggnadsarkeologisk undersökning är koncentrationen på tidslagringen genom studier och analys av lagerföljden i byggnaden och den närmaste omgivningen i mark och golv och i byggnadens ytskikt samt i byggnadens material, utförande och konstruktion. Undersökningen inriktas i första hand på tekniska, konstruktiva och funktionella sammanhang i byggnaden, för att fastställa den relativa kronologin. Därför måste också, som det påtalas, en byggnadsarkeologisk undersökning alltid kompletteras med annan nödvändig kunskap såsom t.ex. historia, konsthistoria och teknikhistoria. Och nu till det riktigt intressanta citatet enligt följande.

De gamla byggnadernas värde kan upplevas på olika sätt. Somliga har i begreppen äkt-het eller individualitet sökt fånga det som ger en gammal byggnad dess särart. Byggnadens tidsdimension och dess kulturhistoriska kvaliteter har betonats och måste varje gång betonas. Men värdet i en gammal byggnad ligger också i, att den har en sensibel, nästan ogripbar kvalitet, som endast årtionden och århundraden kan skänka. Byggnaden berättar, konkret genom sitt material, sin konstruktion och sina detaljer, sin historia. Men den förmedlar också direkt till våra sinnen en upplevelse av skönhet och variation, som endast en poet riktigt skulle kunna beskriva. Spåren av de människor som skapat,

*bott eller verkat i byggnaderna är en del av byggnadernas liv. Dessa kvaliteter kan klassas som romantiska och det görs ofta i vår rationella tid. Men ingen restaurering kan bli i djupare mening lyckad, om den inte tar stor hänsyn till dem.*³¹⁵

Här observeras att de angivna upplevelsesentimenten framställs i sammanhang med påtalandet att byggnaden genom sina spår berättar om de människor som skapat, bott och levat och verkat i byggnaderna, och sist men inte minst referensen till dess individualitet och särart. Något mer av detta slag, där upplevelsesentimenten framställs på detta sätt som en legitim dimension att ta hänsyn till vid en restaurering har inte påträffats i det granskade materialet med visst undantag för en artikel i Kulturmiljövård som relateras längre fram. Vid närmare eftertanke finns det också en logik i påträffandet av denna diskurstyp i en professionell verksamhet av detta slag, vilken ytterst bygger på en nära sinnlig relation till det byggda rummet och dess materiella inneslutning.

Härutöver förmedlar handledningen också en viktig insikt i själva kunskapsuppbyggandets problem där analys och tolkning löper parallellt enligt följande:

*Vid dokumentation översätts original till dokument under åtföljande analys och tolkning. Materialet organiseras och struktureras till ett logiskt sammanhang. De faktiska upplysningarna prövas och värderas och olika kriteriers relevans för olika problemlösningar granskas. I detta arbete måste analys och hypotetisk tolkning löpa parallellt och ömsesidigt påverka varandra med den kulturhistoriska bakgrundsbilden aktuell. Man kan aldrig mekaniskt samla fakta och därefter tolka ett historiskt förlopp. De formulerade arbetshypoteserna aktualiserar nya iakttagelser eller kritisk omtolkning av gamla, vilka återigen bildar underlag för nya teorier.*³¹⁶

Detta får betraktas som det undantag som bekräftar regeln i de officiella råden och anvisningarna, där själva tolkningslogistiken i det fortlöpande analysarbetet aldrig blir föremål för ens en kommentar, närmare bestämt att man inte mekaniskt kan samla fakta för att därefter tolka ett historiskt förlopp. De formulerade arbetshypoteserna aktualiserar nya iakttagelser eller kritisk omtolkning av gamla, vilka återigen bildar underlag för nya teorier.

Bebyggelsehistoriken är själva huvudpoängen i en byggnadsarkeologisk undersökning för fastställande av den relativa kronologin, vari ingår försök till dateringar relativt den kulturhistoriska bakgrunden, bl.a. med stöd mot stilhistoriska referenser. Anvisningarna är mycket detaljerade och systematiskt upplagt för att i material och konstruktion komma det verkliga förändringsförloppet på spåren, vilket sedan också kan ligga till grund för kulturhistoriska uttolkningar. På denna punkt får arbetet ses som en milstolpe, och kan inte bedömas på annat sätt än väl utvecklad och kunskapsrik.

- *Byggnadsminneslagen (Råd- och anvisningar / tillämpningen av byggnadsminneslagen)* 1980

Den 1 juli 1976 genomfördes den andra etappen av kulturminnesvårdens omorganisation, varvid beslutsfunktionen enligt lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen

³¹⁵ Riksantikvarieämbetet (1980b) s.199f.

³¹⁶ Ibid. s.112.

överflyttades från RAÄ till länsstyrelserna. Skriften riktar sig i första hand till dem som handlägger ärenden enligt byggnadsminneslagen, dvs länsstyrelser, läns museer, byggnadsnämnder och kulturnämnder. Det är inte dokumentationsproblemet som fokuseras i dessa råd och anvisningar, utan urvalsproblematiken där frågor om olika värdekriterier som grund för urvalet behandlas ingående på 18 sidor, medan dokumentationsfrågan upptar 4 sidor.

De anvisningar för dokumentationen som presenteras i framställningen är i huvudsak byggdelsorienterade, undantaget en enda utsaga om ”formspråk” (stilbestämning?). Vidare påtalas möjligheten till en summarisk beskrivning av de delar som är dokumenterade genom fotografier och ritningar. Detta framstår som stöd för en kombination av stakotliknande uppräknings (eller matrisuppställningar) och långa fotoserier, vilket också kunnat noteras i det granskade materialet under 1980-talet.

Anvisningarna innehåller en elementär dispositionsindelning, utan närmare beskrivning av sambandet mellan historik och objektsbeskrivningen, dvs det som ger grund för den rumsliga teckenbildningen. Det är som sagt också frågan om en utpräglad byggdelsorienterad beskrivningsdiskurs utan några utsagor om rumsliga samband; i praktiken ett isärtagande av byggnadsverket som en integrerad struktur med undantag för utsagan ”formspråk”. Med avseende till beskrivning av byggnaden framkommer följande:

Denna bör omfatta uppgifter om byggnadsteknik, formspråk, utsmyckningsdetaljer, material, färgtyper, färgsättning, och detaljer, såsom typ av plåtläggning, plåtstorlek, spåntyp, tegeltyp, beslag och skorstenar. Om interiören ingår i skyddsföreskrifterna bör även en rumsbeskrivning göras. Vidare bör eventuella skador på byggnaden redovisas. Beskrivningen kan vara relativt summarisk beträffande de delar som är dokumenterade genom fotografier och ritningar men bör vara detaljerad när det gäller övriga egenskaper.³¹⁷

Med hänsyn till de granskade byggnadsminnesdokumentationerna vid denna period, kan en parallellitet med denna dokumentationsanvisning noteras på vissa punkter. Denna influens är dock inte entydig och den tycks tona bort längre fram, vilket indikerar att det på den lokala nivån utvecklas egna dokumentationsmetoder.

- *Att vårda och restaurera en kyrka / Allmänna råd för vård- och restaureringsarbeten* 1981

Skriften är tänkt att vara till nytta för församlingar, myndigheter, konsulter och byggmästare m.fl. Huvudsyftet är att ge råd om hur vården, alltifrån den löpande tillsynen till större restaureringar, bör gå till. Råden inriktar sig i första hand på frågor som är viktiga för att kyrkornas kulturhistoriska värden skall kunna tillvaratas. I praktiken är det frågan om en rådgivning avseende arbets- och beslutsordningar. Skriften går kortfattat igenom de olika stegen i arbetsordningen från förberedelsearbeten till slutbesiktning och slutrapport, men inte vilka överväganden som då kan göras relativt förundersökningens resultat, annat än att förslagshandlingarna skall redovisa de funktionella, liturgiska, tekniska, estetiska, kulturhistoriska m.fl. överväganden och motiv som gjorts.

³¹⁷ Riksantikvarieämbetet (1980a) s.41.

C INDIKATORER

Byggnadens historia dokumenteras lämpligen med en kortfattad historik kompletterad med äldre ritningar, avbildningar och fotografier. Byggnadskonstruktion redovisas i text byggnadsdel för byggnadsdel. Och karterat på uppmättningsritningar samt med hjälp av svart-vita fotografier. Redovisningen bör i första hand avse de delar där förändringar föreslås ske.³¹⁸

Detta är den enda framställning som i rådgivningen kan sägas anknyta till avhandlingens forskningsobjekt. Som framgår är det frågan om en i högsta grad teknisk dokumentationsdiskurs, där byggnadshistoriken begränsas till litterära uppgifter. Därmed kan den också jämföras med den dokumentationsdiskurs som presenteras i råden och anvisningarna till byggnadsminneslagen som utgavs samma år.

- *Byggnadsvård med bidrag och lån* (1983)

Riksdagsbeslutet 1981 med ledning av regeringens proposition 1980/81:122 om åtgärder för vård och bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse gav väsentligt ökade möjligheter till stöd för byggnadsvården. Skriften riktar sig i första hand till dem som handlägger ärenden om bidrags- eller lånestöd till vård och upprustning av kulturhistoriskt värdefulla byggnader.

Det är i första hand den del som behandlar den dokumentation som utförs före arbetets utförande som särskilt intresserar i detta sammanhang. Här anges att dokumentationen skall ligga till grund för en bedömning av lämpliga åtgärder. Härvid framgår att det är frågan om att ta fram en byggnadshistorik, samt beskrivning av exteriör och interiör med presentation av byggnadens ”kulturhistoriska kvaliteter” utan närmare beskrivning av innebörden i dessa beskrivningsuppgifter, annat än att det är frågan om arkivgenomgångar, fotograferingar och uppmätningar. I huvudsak tycks det vara frågan om en fotograferings- och uppmättningsstrategi; i varje fall med hänsyn till hur mer ingående denna specificeras.

Beträffande den s.k. antikvarisk förundersökningen, anges att den syftar till att precisera bevarandevärden och skydd för byggnadens olika delar med en genomgång rum för rum. På denna grundval formuleras sedan riktlinjer för projekteringen och genomförandet. Dokumentationsarbetet och dess syfte beskrivs i en särskild bilaga på följande sätt:

Den antikvariska dokumentationsinsatsen i detta skede tjänar flera syften. Dels innebär den en ren dokumentation av byggnaden så som den ser ut innan arbetena påbörjats; dokumentationsmaterialet utgör här ett dokument av stor betydelse för framtiden. Dels ligger detta material som grund för bedömningen av vilka åtgärder som skall vidtas för att upprustning eller ombyggnad skall kunna ske på ett varsamt sätt. Undersökningen bör i regel resultera i en rapport där de antikvariska riktlinjerna för arbeten anges.³¹⁹

Här saknas närmare anvisningar av vad det är för byggdelar som avses och vad som avses med den exteriöra och interiöra beskrivningsuppgiften. Vad som framgår i uppgiftsanvisningen är att det är frågan om en utförlig beskrivning av byggnaden del för del och att värdefulla byggnadsdelar skall identifieras – om möjligt mer tunnssatt än i råden och anvisningarna till byggnadsminnesdokumentationen. Beträffande framtagningen av

³¹⁸ Riksantikvarieämbetet (1981b) s.21.

³¹⁹ Riksantikvarieämbetet (1983b) s.118f.

historiska fakta och en byggnadshistorik, framgår inte dess innebörd och funktion i analysarbetet.

I praktiken är det frågan om en dokumentationsdiskurs som inte tillför något egentligt nytt relativt det som angivits i råden och anvisningarna till Byggnadsminneslagen 1980. Vad som i detta fall ändå tillförs är att det är frågan om ett komponentorienterat undersökningsperspektiv.

- *Kulturminneslagen / Byggnadsminnesförklaring 1991*

I stora drag kan dessa anvisningar betraktas som identiska med råden och anvisningarna till byggnadsminneslagen 1980 vad gäller byggnadsdokumentationen. Det som tillkommit är möjligheten att byggnadsminnesförklara parker m.m., vilka också tillförts särskilda anvisningar avseende dokumentationen. Även i dessa anvisningar till dokumentationen av parker är det frågan om en mer eller mindre ”utpekande” dokumentationsdiskurs vad gäller lokaliseringen av ingående botaniska och övriga komponenter genom upprättande av kartor och ritningar samt fotografier.

5.2.3.2 1990-talet – Uppprepningar samt arkivtekniska frågor och register

- *Byggnader och byggda miljöer – Dokumentation och rapporter 1995*

Utarbetad inom RAÄ:s tidigare byggnadsavdelning och ATA. Att döma av titeln skulle man kunna tro att det tagits fram en mer ingående redogörelse med närmare specificering av dokumentationens innehåll och genomförande. Men så är inte fallet, utan vad som förmedlas med avseende till själva dokumentationen kan sägas representera en tradering av det som tidigare framhållits i de tidigare beskrivna råden och anvisningarna.

Det är således frågan om utpräglat arkivtekniska anvisningar, med hänvisning till tidigare skrivningar vad gäller metoder för undersöknings-, inventerings- och dokumentationsarbeten, varibland i referenslistan ingår tre tidigare här granskade arbeten; *Byggnadsarknologisk undersökning* 1988, *Byggnadsvård med bidrag och lån* 1983 respektive *Byggnadsminnesförklaring* 1991. Härvid framhålls att dessa metoder behandlats utförligt i dessa arbeten! Den skrivning som finns i rapporten om basdokumentationens innehåll känns igen i råden och anvisningarna till byggnadsminnesförklaring från 1991, bl.a. enligt följande avseende beskrivningen:

Beskrivning: Denna bör omfatta historiskt relaterade uppgifter om byggnadsteknik, konstruktion, material, formspråk, utsmyckning, färgsättning, färgtyper, och detaljer av särskilt intresse. Beskrivningen görs systematiskt av exteriören, både helheten och del för del, av interiören rum för rum och av intressanta detaljer. Det bör anges om delar som fönster och inredning är original eller förnyade. Synliga skador redovisas. För park och trädgård beskrivs utnyttjande, planläggning och växtmaterial.³²⁰

³²⁰ Riksantikvarieämbetet (1995a) s.22.

- *Kulturmiljövårdens bebyggelseregister – Beskrivning / Inventeringshandboken 1998*

Att döma av registrets tänkta innehåll kan det karaktäriseras som ett storskaligt och integrerat inventeringsprotokoll med en speciell inventeringshandbok. Registret rymmer också möjligheter till mer samlade beskrivningar av både exteriörer och miljösammanhang, om än på en basal nivå med uppgifter om typer, grundformer och de ingående elementens inbördes rumsliga orientering. De operativa motiv som förespeglas i beskrivningsrapporten är att registret skall kunna användas av kulturmiljövårdens institutioner vid exempelvis rådgivning och ärendehantering samt att ge kommunerna ett bättre underlag för planering och bygglovgivning.

I beskrivningsrapporten framträder en elementutpekande och typologiserande diskurs vad gäller de obligatoriska uppgifterna, dock med frivilliga tillvalsmöjligheter för beskrivning av exteriör och/eller interiör, vars exemplifiering i första hand handlar om byggdelar, yt-skikt, installationer och stil. Samtidigt noteras att de obligatoriska uppgifterna för beskrivning av miljösammanhang och anläggningar inbegriper en viss gestaltande beskrivningsdiskurs, som exemplifieras med "gårdsformer" och "bebyggelsestruktur" samt tillhörande situationsplan.

Miljö och anläggning

Uppgifterna sätter in byggnaden i ett större sammanhang och ger identitet åt omgivningen. Det handlar om att namnge, kategorisera och beskriva den miljö och den anläggning som byggnaden ligger inom samt att genom en situationsplan redovisa byggnadernas inbördes läge och omgivande närmiljö. Miljö- och anläggningsbegreppen förklaras närmare i avsnitt 7.

/---/

Miljöbeskrivning (obligatoriskt)

Här ges en beskrivning i löpande text av hur den miljö som anläggningen tillhör är gestaltad idag.

/---/

Anläggningsbeskrivning (obligatoriskt)

Anläggningen beskrivs i löpande text. För en bondgård kan beskrivningen exempelvis avse gårdsformen, omgivande trädgård, vägar, alléer och gärdesgårdar. För flerbo-stadshusen i ett stadskvarter kan beskrivningen förutom de enskilda husen även omfatta växtlighet, markbehandling och den struktur byggnaderna har. I anläggningsbeskrivningen tas även upp och beskrivs kortfattat sådana mindre uthus och liknande som inte inventeras som enskilda byggnader. Texten bör även omfatta en beskrivning av anläggningen i ett historiskt perspektiv.

/---/

Byggnadsbeskrivning

Kompletterande exteriörbeskrivning (tillvalsuppgift)

Här finns plats att i löpande text beskriva uppgifter om detaljer som fönster och dörrar, utsmyckning, minnes- och årtalstavlor etc. Upplysning kan vidare ges om byggnaden är väl bibehållen, om snickerier och fasad har kvar äldre målningsskikt etc. /.../ Uppgift om vilken byggnads- eller arkitekturhistorisk stil som är utmärkande för byggnaden kan vara av intresse för en del av landets byggnadsbestånd och för vissa frågeställningar.³²¹

³²¹ Riksantikvarieämbetet (1998a) s.19–23.

Oaktat hur dessa uppgiftsanmodanden skall uttolkas, syftar de på ambitionen att beskriva helheter vad gäller miljö- och anläggningsbeskrivningarna, där det också anges att anläggningarnas ändamål (funktionskategori förvalslistor) skall återspeglas i deras utformning och gestaltning. Däremot är de kompletterande exteriörbeskrivningarna frivilliga och i hög grad komponentrelaterade så som de exemplifieras.

Att den kulturhistoriska värdegraderingen ingår som ett av huvudnumren i registret är tydligt, vilken då tänkes kunna fungera som en motivgrund till varför en byggnad, anläggning eller miljö skall behandlas på ett visst sätt. Utgångspunkten för värderingsförfarandet är Riksantikvarieämbetets system för kulturhistorisk värdering, redovisat i sina grunddrag i Kulturmiljövård nr 1-2 1995. På denna punkt är handledningen upplysande med avseende till hur begreppet kulturhistoriskt värde används och uppfattas utifrån operativ synpunkt inom planering och byggande, där graderingen således används som grund för hur en byggnad skall hanteras. Likväl kan bebyggelseregistret ha betydelse vid framtagningen av operativt ändamålsenliga planeringsunderlag på byggnadsnivå där det går att hämta hem grundfakta om en enskild byggnad i den inledande källsökningen.

- *Restaureringspolicy – riktlinjer för god byggnadsvård – redovisning enligt återrapporteringskrav i regleringsbrev för 1998*

I enlighet med återrapporteringskravet i regleringsbrevet, att till regeringen redovisa en sammanställning av den restaureringspolicy som tillämpas i verksamheten, redovisar RAÄ på fyra sidor en sammanställning av de riktlinjer som gäller för att god byggnadsvård skall uppnås. Riktlinjerna baserar sig också på inhämtade synpunkter, dels vid ett seminarium under höstmötet 1998, dels genom remiss till länsstyrelserna och länsmuseerna.

Rapporten utgörs av en schematisk framställning av förvaltningens och restaureringsprocessens olika skeden och faktiska innehåll, om än logistiskt relevant med hänsyn till den inbördes ordningen mellan undersökning och värderingsarbetet. Som riktlinje för god byggnadsvård är den således mer att betrakta som ett logistiskt schema med framhållandet av relevant kompetensbesättning och att det kulturhistoriska värdet skall utredas i en specifik ordning samt att dess resultat skall komma in som en verksam aspekt i utrednings- och genomförandearbetet. Endast byggnadshistorisk och konstnärlig kompetens anges som exempel vid sidan av konstruktions- och materialtekniska; inget om tolkningsteoretiska kompetenser såsom konstvetenskaplig eller arkitekturteoretisk.

Gällande undersöknings- och rapportarbetena framgår bara allmänt att byggnadens/miljöns historiska identitet, bakgrund och sammanhang skall klargöras i det kulturhistoriska analysarbetet, samt att undersökningarna består av arkivsökning och litteraturstudier, historisk-tekniska undersökningar samt slutligen rapportskrivning. Vad som avses med byggnadens/miljöns "historiska identitet" framgår inte, och det anges att värderingen görs mot bakgrund av "fakta" som samlats in med referens till för objektet relevanta kriterier.

Här dyker begreppet "kulturhistorisk analys" upp, i detta fall tillämpat på ett förhållandevis begripligt sätt, att det helt enkelt handlar om att redovisa och klargöra byggnadens/miljöns historiska identitet, bakgrund och sammanhang, vilket således bildar utgångspunkt för den kulturhistoriska värderingen. Här uppmärksammas samtidigt att det

är det ”kulturhistoriska värdet” som skall utredas, vilket också systematiserats som det operativa instrumentet enligt följande:

Kulturhistorisk värdering

God förvaltning av en byggnad eller miljö förutsätter kunskap om byggnaden/miljön. En kulturhistorisk värdering och bevarandemål, som ger riktlinjer för förvaltning, underhåll och användning skall finnas. För att nå fram till sådana görs undersökningar, beskrivningar och värderingar med hänsyn till historiska, konstnärliga, tekniska och sociala kriterier.

Den kulturhistoriska värderingen sker enligt följande fyra steg:

- *Utredning/faktainsamling. Med hjälp av befintliga ritningar, fotografier, beskrivningar och övrigt källmaterial inhämtas underlag för den värdering som skall göras. I vissa fall ställs krav på en fullständig dokumentation av byggnaden, vilket i princip skall möjliggöra en rekonstruktion.*
- *Kulturhistorisk analys. Den kulturhistoriska analysen skall redovisa och klargöra byggnadens/miljöns historiska identitet, bakgrund och sammanhang. Detta bildar utgångspunkt för den kulturhistoriska värderingen.*
- *Kulturhistoriska värderingen, innebär att man bedömer de fakta som samlats in med utgångspunkt från de kriterier som är relevanta för byggnaden/bebyggelsemiljön.*
- *Bevarandemålsättning. Nästa steg är att med utgångspunkt från värderingen formulera bevarandemål för byggnaden/bebyggelsemiljön.³²²*

I den logistik som ritas upp enligt ovan finns det i framställningen inget tydligt identifierbart mellansteg mellan historiska ”fakta” och värdering i termer av en rumslig teckenbildning som korrelerat till värderingen, utan bara ett antal olika värdekategorier som tillskrivs byggnaden och dess olika delar.

5.2.3.3 2000-talet - Värdering och process

- *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse 2002*

Skriften är framtagen av antikvarie Axel Unnerbäck vid Riksantikvarieämbetet, vilken arbetade med utvecklingen av en modell för den kulturhistoriska värderingen under lång tid. Den framtagna skriften skall ses mot bakgrund av behovet av underlag för en tydligare byggnadsvårdspolicy, baserad på varje byggnads/anläggnings kulturhistoriska egenskaper. Byggnadsvårdspolicyn bör enligt framställningen basera sig på en definition av de kulturhistoriska värdekriterierna och ett system för urval och värdering, som ger grund för olika former av uppföljande åtgärder såsom lagskydd, dokumentation och konkret vård.

Uppenbart utgör värderingssystemet en modell för identifikation av olika värdekategorier som underlag för en motivskrivning och ett urval. Motivskrivningen tänkes i sin tur vara vägledande för inriktningen i ett analys- och dokumentationsarbete som syftar till att komma den lokal särarten på spåren. Den kulturhistoriska motivskrivningen och fastställandet av ambitionsnivån, som sägs utmynna i en kulturhistorisk målsättning, ger då underlag för åtgärder såsom tillskapande av lämpligt skydd, dokumentation, vård och ekonomiskt stöd.

³²² Riksantikvarieämbetet (1998c) s.2f.

Att det inte är frågan om en metodik för det praktiska analys- och beskrivningsarbetet visar sig genom att värderingssystemets metodik anses vara tillämpligt på alla rimliga nivåer, dvs oberoende av detaljeringsgrad. Något motsägelsefullt påtalas det samtidigt att systemet främst är tänkt för enskilda byggnader eller anläggningar, och i någon mån även för samlade bebyggelsemiljöer. Något som ytterligare visar på att det inte är frågan om en metodik för analys- och beskrivningsarbetet, är att värderingsarbetet relateras till en förhandlingssituation där syftet är att övertyga om bevarandemotivet.³²³ Det presenterade värderingssystemet är uppdelat i två steg enligt följande:

Steg 1: De viktigaste kriterierna, grundmotiven, definieras i texter och bilder. De sorteras i två huvudgrupper: dokumentvärde (dvs traditionella, huvudsakligen historiska egenskaper såsom byggnadshistoriskt värde, arkitekturhistoriskt värde och personhistoriskt värde), samt upplevelsevärde (arkitektoniskt värde, identitetsvärde, patina m.m.). Till grundmotiven kan läggas förstärkande och övergripande motiv. Motiven har ställts upp i ett schema avsett att fungera som en enkel checklista vid en systematisk kulturhistorisk analys och motivskrivning.

Steg 2: Analysen av bevarandemotiven – ett eller flera grundmotiv plus eventuella förstärkande/övergripande motiv – följs av ett andra steg, innebärande en sortering i olika ambitionsnivåer, som kan kopplas till olika former av insatser för skydd, vård och dokumentation.³²⁴

Värderingssystemets operativa syfte visar att dess rationalitet avser värdegraderingens konsekvenser för det administrativa säkerställandet och att värderingen skall leda fram till en gradering i olika ambitionsnivåer för såväl hela byggnaden som detaljerna. Beträffande upplevelsebegreppet relateras det som en värdekategori vid sidan av dokumentvärdet, och att sådana värdetyper kan kräva en förmedlande dokumentation i form av frihandsteckningar, konstnärlig fotografering och litterär beskrivning, till skillnad mot den traditionella dokumentationen i form av uppmätningar, fotografering och beskrivningar som kan ge en mer objektiv bild av byggnaden. Att det inte är frågan om en kognitions-kategori är uppenbart, utan ses i första hand som en slags estetisk värderingsgrund som kan vara svår att förmedla och uppenbarligen inte är att betrakta som ”objektiv”.

Den traditionella dokumentationen i form av uppmätningar, fotografier och beskrivningar ger en objektiv bild av själva byggnaden, dess mått, material, färgsättning, detaljutformning etc. De mera abstrakta kulturhistoriska kvaliteterna, t.ex. socialhistoriskt värde, patina och identitetsvärde kräver kompletteringar i form av förmedlande dokumentation, exempelvis frihandsteckningar, konstnärlig fotografering och litterär beskrivning. Ett sådant underlag är viktigt inte minst för byggnadens hantering och vård, som ju skall ske med hänsynstagande inte bara till de objektivt registrerbara egenskaperna, utan även till de upplevelsevärden som vägs in i bevarandemotivet.³²⁵

När det gäller olika typer av upplevelsevärden såsom patina, åldrande och liknande typer av ”egenskaper” behövs en så kallad förmedlande dokumentation i enlighet med följande syftesyfte.

³²³ Riksantikvarieämbetet (2002a) s.11,22f.

³²⁴ Ibid. s.11f.

³²⁵ Ibid. s.38.

Dokumentationen skall tydliggöra det som inte syns i en objektiv registrering. Syftet är att öppna ögonen hos dem som är engagerade i vård- och byggprocess så att dessa subtila värden observeras och skyddas. I dokumentationen av byggnader som främst har ett miljöskapande värde är det angeläget att belysa deras roll i miljösammanhanget. /.../ Det kan vara byggnadens allmänna arkitektoniska uttryck, taksilhuetten, husets proportioner i förhållande till omgivningen, dess färgverkan eller läget i landskapet. Dokumentationen bör också ge en bild av helhetsmiljön med dess olika komponenter.³²⁶

Med avseende till begreppsmodaliteten Lokalt, är det på en mer grundläggande nivå med hög detaljeringsgrad som de rekommenderade dokumentationsansträngningarna skall inriktas mot, även om det som sagt även ingår sådant som arkitektoniska uttryck, siluetter och proportioner. Sammantaget framträder tillämpningen av de olika värderingskriterierna som värderingssystemets huvudmoment, där olika rumsliga egenskaper tillskrivs ett eller flera värdekriterier av något slag.

- *Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård 2002*

Anges att vägledningen är den första sammanställningen av de principer och förhållningssätt som de senaste årtiondena diskuterats och delvis tillämpats inom svensk byggnadsvård. Härmed skapas också stora förväntningar att nu äntligen få fram en gemensam plattform för att stärka kulturmiljövårdens integrering i byggnadsvårdsprocessen, vilket torde ha befordrats av att framtagningen genomförts i samverkan med sektorns regionala företrädare genom remissförfaranden.

Varje bebyggelsevårdande situation är unik, med många samspelande faktorer och förutsättningar. Den kräver sin egen speciella kunskapsuppbyggnad med analyser, bedömningar och ställningstaganden som måste tydliggöras, motiveras och dokumenteras.³²⁷

Uppenbarligen är nu processmedvetandet välutvecklat inom sektorn, och dessutom betonas att varje enskilt projekts specifika förutsättning och behov av kunskapsuppbyggnad är unik, med behov att inför varje byggnadsvårdsuppdrag undersöka och analysera byggnadens inre egenskaper och yttre förutsättningar. Vägledningens styrka är i första hand processrelaterad, med en relevant och god redogörelse för det kulturhistoriska underlagets roll i de olika prövningsskedena där det successivt dyker upp behov av nya ställningstaganden som berör kulturvärdena, vilka följaktligen måste motiveras med stöd mot den beskrivning som följer med förslaget.

Vägledningen lyfter på ett förtjänstfullt sätt fram behovet av kunskapsuppbyggnad och dokumentation som grund för ställningstaganden, men den kunskapsuppbyggnad som beskrivs handlar förvånande nog om ett slags värderingsarbete ner på detaljnivå och utläsning av de byggnadshistoriska förändringarna, vilket rubriceras ”kulturhistorisk analys”. Genom detta tenderar kunskapsuppbyggnadens fokus på beskrivningen av rumsliga och arkitektoniska egenskaper att komma i skymundan till förmån för en värdekarakterisering av olika byggnadsdetaljer med avseende på ålder, ursprunglighet och förändringsgrad tillsammans med en beskrivning av den värderade detaljen. Beträffande förundersökningens så kallade rumsinventering återges följande innehåll i en sådan byggnadsundersökning:

³²⁶ Ibid. s.40.

³²⁷ Riksantikvarieämbetet (2002b) s.36.

Om ändringen berör interiören bör byggnadsundersökningen kompletteras med en rumsinventering, där karaktäristiska detaljer, ytskikt och färgsättning noteras. Rumsinventeringen bör dessutom innehålla kulturhistoriska noteringar om byggnadsdelen, till exempel om ålder, ursprunglighet och förändringsgrad. Här kan också ingå en undersökning och dokumentation av äldre ytskikt. I byggnader med mer komplicerad byggnadshistoria kan profilstudier av snickerier som till exempel paneler, dörrar, fönster och annat vara en hjälp vid dateringar. Det är en fördel om rumsinventeringen kan läggas upp så att den blir direkt användbar i projekteringsfasens rums beskrivning. Därigenom blir det lättare att ta hänsyn till de inventerade värdena i projekteringen.³²⁸

På denna punkt kommenteras det officiella värderingssystemet på ett intressant sätt relativt den kulturhistoriska analys som behöver göras med avseende till byggnaden och dess delar. Det framhålls att värderingssystemet främst är avsett för kulturhistoriska inventeringar och värderingar av hela byggnader och anläggningar, och att man vid förundersökningar inför ombyggnader eller restaureringar, behöver komplettera med bedömningar som går mera in i detalj. Vid rumsinventeringens genomgång av snickeridetaler och ytskikt behöver man enklare och snabbare värderingskriterier såsom ålder, ursprunglighet och förändringsgrad tillsammans med en beskrivning av den värderade detaljen. När konktionen gällande rumsligt och berättande innehåll behöver öka, reduceras frågeställningen till dateringar och generella bedömningskriterier (förstärkande motiv) av byggnadsdetaljer. Det är detta som rubriceras ”kulturhistorisk analys”.³²⁹

Efter en genomgång av hur man lägger upp en kulturhistorisk värdering i enlighet med Riksantikvarieämbetets system för kulturhistorisk värdering, och som omfattar omkring tre sidor, klargörs den kulturhistoriska analysen i två korta stycken enligt följande:

Kulturhistorisk analys

Värderingssystemet som det beskrivits ovan är främst avsett för kulturhistoriska inventeringar och värderingar av hela byggnader och anläggningar, eller delar av sådana. Det ger underlag för ställningstaganden kring vad, varför och hur vi ska bevara och vårda. När man arbetar med förundersökningar inför ombyggnader eller restaureringar, dvs på den kulturhistoriska analysens nivå, behöver man komplettera med bedömningar som går mera in i detalj. I rumsinventeringens mer detaljerade genomgång av snickeridetaler och ytskikt behövs enklare och snabbare värderingskriterier. Då kan man ofta nöja sig med att ange till exempel ålder, ursprunglighet och förändringsgrad tillsammans med en beskrivning av den värderade detaljen. Till rumsinventeringen hör också en sammanfattande värdering av rummet, där det framgår i vilket kulturhistoriskt sammanhang den inventerade byggnadsdelen befinner sig. Där kan också de ovan refererade värdemotiven användas.³³⁰

Det som beskrivs är egentligen en kulturhistorisk värdekartering, och i den mån den faktiska byggnaden beskrivs handlar det om ett utpräglat byggdelsorienterat perspektiv som enligt vägledningen bör stå i fokus för undersökningen, vilket tydligt även framgår av det föregående citatet. Då man väl närmar sig en mer detaljerad undersökningsnivå, hänvisas i stället till sådana aspekter som ålder, ursprunglighet och förändringsgrad tillsammans

³²⁸ Ibid. s.42.

³²⁹ Ibid. s.45.

³³⁰ Ibid. s.52.

med ett värdeutpekande, vilket tänkes utgöra det operativt fungerande underlag som behövs i projekteringen.

Kvar blir generella värderingsinstrument som skall ligga till grund för bedömningar och ställningstaganden. Den antikvariska verksamheten inbegriper givetvis värderingsförfaranden. Men problem uppstår då modellens ”varför något är värdefullt” ställs i fokus, när saken i en bedömningssituation i stället handlar om ”hur och på vilket sätt” de utpekade värdena kommer till uttryck i det byggda rummet.

Sammantaget representerar vägledning ett gott bidrag till förståelsen att restaureringsprocessens dynamik kräver utarbetandet av ett operativt verksamt antikvariskt planeringsunderlag för att kunna hantera olika avvägningssituationer i projekteringen. Däremot saknas mer utvecklade beskrivningar av på vilket sätt byggnaden behöver analyseras och tolkas som uttryck för ett kulturhistoriskt innehåll, där i stället värderingsmomentet med referens till den officiella modellen för kulturhistorisk värdering framstår som det som kan ge ett operativt verksamt bidrag till projekteringsens olika överväganden avseende lämpliga åtgärder. Dessutom noteras att det undersökningsperspektiv som sätts i förgrunden är påtagligt byggdelsorienterat tillsammans med en inskränkning av den kulturhistoriska analysen till generella värderingskriterier såsom ursprunglighet och förändringsgrad.

- *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor – en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan 2002*

I förordet till denna handledning anges att den syftar till att stödja den regionala kulturmiljövården och Svenska kyrkan att ”... ta fram översiktlig kunskap om de kulturhistoriska karaktärsdragen hos varje kyrka samt de kvaliteter som det är särskilt viktigt att ta hänsyn till vid brukande och förvaltning. I skriften presenteras en modell för hur en inventering med sådan inriktning kan genomföras.”³³¹ Här bör också tillföras att man i ett beställningsblad för boken anger att den centrala uppgiften är ”Att försöka fånga helhetskaraktären och sätta in kyrkan i ett större jämförande perspektiv ...”. Det är också mot den bakgrunden som skriftens begreppsnomenklatur med uppdelning i *generella* respektive *individuella* värden möjligen kan förklaras, att det är frågan om att få fram ett enhetligt och översiktligt underlag som ger en samlad överblick över kyrkornas karaktärsdrag.

Visserligen förekommer utsagor om att fånga kyrkans helhetskaraktär, men varken helheter eller enskilda komponenter karaktäriseras med några enstaka undantag. Termen används 29 gånger, i huvudsak med obestämd innebörd. I de fall innebörden mer eller mindre framgår är det frågan om följande utsagor: helhetskaraktär, ålderdomlig karaktär, moderniserad karaktär, speciella karaktär, sekelskifteskaraktär, ursprunglig karaktär, kulturhistoriska karaktärsdrag, individuella karaktärsdrag.

Handledningens styrka är att den presenterar en rapportmodell med en förhållandevis god systematik med relevanta huvudrubriker; *Beskrivning och historik* respektive *Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning*. Men innehållsligt exemplifieras detta med en utpekande beskrivningsdiskurs och en värderande bedömningsprosa, där karaktäriseringsmomenten för övrigt saknas. Med avseende till bebyggelsehistorien presenteras en konkret

³³¹ Riksantikvarieämbetet (2002c) s.5.

och systematiskt ordnade beskrivningsdiskurs, samt vissa grunduppgifter om den historiska bakgrunden. Vidare har värdebegreppet dubblerats i två olika kategorier, förmodligen för att möjliggöra en jämförelse av olika kyrkor på nationell bas med avseende till förekomsten av särskilt värdefulla kyrkor och interiörer.

Den officiella modellen för kulturhistorisk värdering radas upp i full mundering. De generella värdena är (så som de framställs) det som bäst torde svarar mot den lokala kulturhistorien och dess inbyggares relation till kyrkobyggnaden. Här framgår således att de generella värdena är de lokala värden som utbildas lokalt i förhållande till varje enskild kyrka, medan de individuella värdena utgörs av de värden som identifierats relativt en nationell måttstock, dvs utifrån en värderingshorisont som ligger bortom det lokala rummet.

Såväl metodianvisningarna som rapportexemplen domineras av komponentutpekanden och kronologisk genomgång av bebyggelseförändringar med avseende till byggnadskroppen, interiören och den fasta inredningen samt material, ytskikt och dekorativa inslag. Av allt att döma är det också urvalsmotivet som satt sin prägel på modellens utformning.

- *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval 2015*

Som ett resultat av arbetet med värderings- och urvalsproblematiken inom Riksantikvarieämbetet togs denna plattform fram. Fokus ligger på värderingsarbetet och dess rätts-säkra dimensioner, dvs att värderingsgrunderna utvecklats på ett tydligt och förståeligt sätt i syfte att möjliggöra en kontroll hos en bredare grupp med kanske skiljaktiga uppfattningar. När lokalitetsdimensionen kommer i fokus framkommer relevanta preciseringar av sådana egenskaper som fasad- och rumskompositioner, planlösningar, proportioner och ljusförhållanden, detaljutförande och materialverkan, dvs såväl syntetiska som sekundära lokaliteter. Den värderingsprocess som utvecklas i framställningen får också anses relevant, i så måtto att de egenskaper som representerar utpekade värden skall beskrivs och preciseras först; dvs ingen värdering före en beskrivning av de egenskaper som återspeglar det kulturhistoriska innehållet. Men själva huvudpoängen är graderingen av värdena genom rangordning, vilket då kan sägas utgöra det planeringsinstrument som används som bedömningsgrund för urval och prioriteringar i planeringsprocessen där avvägningar sker, vilket utvecklas längre fram under (6.2.1-2).

Vad som särskilt intresserar i det sammanhang är behandlingen av det estetiska som en värderingskategori. Det finns anledning att på denna punkt redovisa ett längre citat enligt följande:

Det estetiska sakområdet är kopplat till rumsliga, visuella, akustiska och andra upplevelsebara egenskaper som kan men inte nödvändigtvis betraktas utifrån ett kulturhistoriskt synsätt. En värdering utifrån estetiska aspekter bygger vanligen på bedömningar av en företeelses arkitektoniska eller konstnärliga egenskaper. Arkitektoniska egenskaper kan finnas hos byggnader eller andra anläggningar och miljöer i landskapet, och kan handla exempelvis om fasad- och rumskompositioner, planlösningar, proportioner och ljusförhållanden, detaljutförande och materialverkan. /---/ Formuleringen tydliggör att värderingar utifrån estetiska aspekter kan gälla samma typer av egenskaper som går att bedöma utifrån kulturhistoriska aspekter, men grundar sig i ett betraktelsesätt på form

C INDIKATORER

och funktion som inte nödvändigtvis är beroende av en företeelses kulturhistoriska bakgrund. Vad som är vackert, tilltalande eller i övrigt estetiskt intressant är i hög grad subjektivt och alla kan ha en uppfattning om en byggnads utseende eller tycka att en miljö är vacker.³³²

Med avseende till den estetiska aspekten ställs inte frågan hur det fysiska mediet genom våra sinnesförmågor och emotioner kan förmedla/återspegla ett historiskt berättarinhåll. I stället trasslar man in sig i tvetydiga resonemang om hur man skall komma förbi problemet med den estetiska upplevelsen som en urvalsgrund, där värderingen lätt blir subjektivt belastad och därmed begränsad till den upplevande individen eller en institutionaliserad värderingsdiskurs. På denna punkt slutar resonemanget i slutsatsen att alla inte har ...

... djupare kunskaper i sakområdet eller gedigen erfarenhet av att se och bedöma en företeelses estetiska kvaliteter. Att göra en kvalificerad bedömning av en företeelses värde utifrån estetiska aspekter förutsätter kunskaper inom ämnen som konst, arkitektur och estetik.³³³

Härigenom förloras både kognitionsaspekten och den sociala problemställningen i urvalsperspektivet. Samma sak gäller upplevelsebegreppet, som reflekteras på ett liknande sätt i plattformen.

I dag används detta begrepp på olika sätt; till exempel i betydelsen att en företeelse ger möjlighet att läsa och förstå historiska sammanhang; att den lämpar sig väl för rekreation och friluftsliv; att den är vacker eller på annat sätt tilltalande; att den har symbolisk eller andlig innebörd för vissa grupper eller individer eller att den har betydelse för människors identitet.

Så i grunden handlar det om hur människor, utifrån vilka de är och sina erfarenheter, uppfattar och upplever en företeelse eller plats. Erfarenheterna kan således handla om kunskap, anknytningar och relationer eller bruk/användning av platsen/företeelsen. Men poängen med att beskriva och värdera människors upplevelser är just att utgå från dem som är berörda. I dag görs ofta bedömningar av upplevelsevärden utifrån antikvariers/handläggares professionella perspektiv, som dessutom kan vara mycket skiftande beroende på akademisk bakgrund och yrkeserfarenhet. Det är naturligtvis inte fel att göra så, men det viktiga är att det tydligt framgår från vems och vilket perspektiv bedömningen har gjorts. Att verkligen ta reda på vad människor tycker kräver dels annan kompetens än den sedvanliga "antikvariska", dels olika typer av systematiska undersökningar och förfrågningar.³³⁴

På dessa två punkter, dvs det estetiska och upplevelsedimensionen, indikerar citaten att dessa två kategorier fortfarande utgör ett hanteringsproblem inom sektorn, samtidigt som deras potentialer som kognitiva kapaciteter saknar närvaro i problematiseringen. Just genom att dessa enbart betraktas utifrån urvalsproblematiken och legitimitetsfrågor tenderar denna aspekt att komma ur sikte.

³³² Riksantikvarieämbetet (2015) s.22f.

³³³ Ibid. s.22f.

³³⁴ Ibid. s.82.

5.2.4 Slutsatser och jämförelsetal

5.2.4.1 *Sammanfattning relativt planeringsunderlagen*

Analysinstansen Kulturmiljö

Det fokus som utvecklades under 1970-talet, och som tydligt återspeglar ett kulturgeografiskt perspektiv på analysen och beskrivningen av kulturmiljöerna, var nära relaterat till den urvalsproblematik kulturminnesvården stod inför i arbetet med den fysiska riksplaneringen. På den aggregerade nivå som dessa analyser genomfördes var det knappast möjligt och inte heller relevant att i analyserna urskilja den lokala miljöns rumsliga särarter. Det var först i och med införandet av riksintressena som förvaltningsproblemet aktualiserades, vilket också ledde till en kraftsamling inom Riksantikvarieämbetet för att komma till rätta med kulturmiljöbeskrivningarnas bristande ändamålsenlighet i den fysiska planeringen. Det är också under denna period som modaliteterna Lokalitet och Kulturhistoriska analysunderlag utvecklas i nära sammanhang med Miljö-/byggnadstolkningens problem, samtidigt som det parallellt utvecklas en modell för kulturhistorisk värdering som antar programmatiska former och börjar spridas inom kulturmiljövårdsfältet.

Tillsammans med det som framkommit vid granskningen av planeringsunderlagen ger metodgranskningen inom analysinstansen ytterligare stöd för antagandet att upplevelsedimensionen och karaktäriseringsfrågan utgjort och fortfarande utgör ouppklarade (problematiska) diskurser inom kulturmiljövårdsfältet, vilket antas ha återverkat på utvecklingen av planeringsunderlagens operativa ändamålsenlighet.

Avseende relationen mellan de officiella råd och anvisningar och de planeringsunderlag som granskats i detta arbete finns det god grund för antagandet att de anvisningar som togs fram i promemorian 1985 utgjort en oberoende variabel som påverkat de riksintressebeskrivningar som flera länsstyrelserna tog fram i samband med Naturresurslagens införande. Beträffande den modell som utvecklades vid Riksantikvarieämbetet för beskrivning av städernas riksintressen 1988 uppvisar denna för tiden högre kvalitet än den som togs fram 1985. Denna kan ha spelat roll för riksintressebeskrivningarna med tillhörande fördjupningar under 1990-talet.

Fram mot och in på 2000-talet är det rimligt och anta att de redovisade råden och anvisningarna från mitten av 1990-talet med deras spridningsmöjligheter inom den antikvariska sektorn kommit att påverka kulturmiljöbeskrivningarna och MKB-arbetet, vilket förmodligen också influerat hur man under det senaste decenniet utvecklat kulturmiljöbeskrivningarna vid framtagningen av riksintressefördjupningarna. De fördjupningar som granskats i detta arbete indikerar att så kan ha varit fallet.

Analysinstansen Byggnad

Mot bakgrund av den förhållandevis goda förekomsten av byggnadsminnesdokumentationer med utvecklade beskrivningsdiskurser även längre bak i tiden, ger de granskade råden och anvisningarna grund för antagandet att metodutvecklingen inom analysinstansen byggnad utvecklats på regional nivå utan referens till de officiella råd som

utvecklades , möjligen med undantag för byggnadshistorik och byggdelsbeskrivningar där *Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning* från 1980 kan ha bidragit.

Det som särskilt framträder är att den rumsliga teckenbildningen samt upplevelsedimensionen och karaktäriseringsbegreppet som kognitiva potentialer i det stora hela är frånvarande i de granskade råden och anvisningarna fram till idag. Gällande egenskapsbeskrivningarna är det utpekandet av olika byggnadskomponenter som klart dominerar över de få exempel på råd och anvisningar som uppmärksammar rumsliga helheter och formbeskrivningar. Sammantaget ger genomgången av råden och anvisningarna för analys och beskrivning av byggnader ett intryck av underskott på tolkningsteoretiska perspektiv inom sektorn på central nivå.

I stället är det värdebegreppet och byggnadshistoriken som vid sidan av de tekniska material- och byggdelsfrågorna varit föremål för de överlägset största engagemangen, där det också kunnat noteras att värderingsmomentet från 1990-talets senare hälft och framåt tycks ha uppfattats som den centrala utredningsuppgiften för att få fram underlag med operativ potential inom restaurering och ombyggnad. Ofta uppträder värderingsperspektivet och byggnadshistoriken tillsammans, där byggnadshistoriken framstår som det sakliga underlaget för värderingen, och där det rumsliga underlaget vanligen reduceras till en beskrivning av olika byggdelar och detaljer.

Det finns vissa undantag från denna generella bild, men det är tydligt hur starkt dessa tendenser i rådgivningarna gjort sig gällande in på 2000-talet. Detta till trots kan man i de granskade planeringsunderlagen återfinna goda exempel under 2000-talet där modaliteten Miljö-/byggnadstolkning uppträder med högre graderingar, inte sällan i samvariation med Lokaltetsyntes. Detta indikerar att dessa handledningar inte haft något avgörande inflytande. Bilden är splittrad, men mycket talar för att metodutvecklingen i huvudsak skett på regional och lokal nivå, där också personbundna influenser kunnat göra sig gällande. På denna punkt vet vi också att länsstyrelserna i Göteborg och Halland tidigt tog fram egna modeller för hur byggnadsminnesdokumentationerna skulle utföras.

5.2.4.2 Jämförelsetal i de fortsatta textanalyserna

Mot bakgrund av avhandlingens begreppsbildning och resultaten av de empiriska undersökningarna, skall i det följande ett antal begreppsliga "jämförelsetal" för vidare undersökningar i övrigt textmaterial motiveras. Med detta har utforskningsarbetet nått en punkt där det antar en mer resonerande form med prövning av i vilken utsträckning och på vilket sätt de empiriska granskningsresultaten kan tänkas vara ett resultat av mer grundläggande och allmänt spridda begreppsbildningar och kunskapsteoretiska uppfattningar inom kulturmiljövårdssektorn.

Karaktäriseringen och upplevelsedimensionen

Sammanfattningsvis konstateras det påtagliga underskott som modaliteten Karaktärisering uppvisar i de granskade riksintressebeskrivningarna och i synnerhet i riksintressebesluten långt fram i tiden. Detta kommer också till uttryck i de undersökta råden och anvisningarna, vilket ytterligare indikerar att problemen med denna modalitet (och associerat upplevelsebegrepp) utgjort och fortfarande utgör en begränsning i den antikvariska

tolknings- och beskrivningspraktiken. Avseende de granskade dokumentationerna till byggnadsminnena framgår att analysinstansen, trots enstaka goda exempel, inte genomgått några anmärkningsvärda förbättringar med avseende till modaliteten Karaktärisering. Även i detta fall framgår en tydlig parallell med de granskade råden och anvisningarna, vilket talar för en parallellitet som speglar ett mer allmänt begreppsligt mönster inom kulturmiljövårdssektorn som tar sig uttryck som just avsaknad.

- Sammantaget indikerar forskningsresultaten att modaliteten Karaktärisering (och associerat upplevelsebegrepp) utgjort och fortfarande representerar ett begreppsligt underskott inom kulturmiljövården, ett underskott som representerar ett viktigt ”jämförelsetal” i den fortsatta granskningen av idébildningar och debatt inom olika sektorsinterna forum.

Värdebegreppet

Till det ovan påtalade underskottet med avseende till modaliteten Karaktärisering, kommer tillämpningen av den etablerade värdemodellen, vars ursprungliga rationalitet som urvalsinstrument bedöms som mindre ändamålsenlig då målsättningen är att utveckla antikvariskt ändamålsenliga planeringsunderlag i fysisk planering.

Avseende värdebegreppets tänkta roll som kalkyleringsinstrument inom analysinstansen Byggnad, är det frågan om en seglivad tendens i de granskade metoanvisningarna att betrakta värderingsmomentet som den centrala uppgiften för att kulturmiljövårdsperspektivet skall få genomslag inom restaurering och ombyggnad. En del har hänt under 2010-talet, men värdebegreppet gör sig fortfarande gällande som ett urvalsinstrument i planeringsprocessen, vilket bl.a. framgår i *Plattform kulturhistorisk värdering och urval* från 2015 (om än med mer ändamålsenliga rekommendationer för hanteringen av värderingsprocessen).

- Forskningsresultaten indikerar sammantaget att det är frågan om ett seglivat och oklart begrepp inom den kulturmiljövårdande praktiken som operativt instrument inom fysisk planering och byggnadsvård, och skall därför uppmärksammas som ett av ”jämförelsetalen” i de fortsatta textgranskningarna.

Lokalitetsyntes

Beträffande modaliteten Lokalitetsyntes har det kunnat urskiljas förbättringar från och med 1990-talets senare hälft inom analysinstansen riksintressebeskrivningar. Om än förhållandevis moderata nivåer i trendutvecklingen, indikeras ett begreppsligt sammanhang med metodutvecklingen kring 1990-talets mitt. Samtidigt noteras att det också finns ett stort antal sentida riksintressebeskrivningar i urvalet som inte når upp till en godtagbar kvalitativ nivå med avseende till det rumsliga teckenunderlaget. Avseende dokumentationerna till byggnadsminnen framgår att dessa trots enstaka goda exempel på denna punkt inte genomgått några anmärkningsvärda förbättringar. Här framträder en parallell med de granskade råden och anvisningarna, vilket kanske snarast talar för att denna parallellitet speglar ett mer allmänt begreppsligt mönster inom byggnadsvårdsektorn som tar sig uttryck som just avsaknad.

C INDIKATORER

- Med modaliteten Lokalitetsyntes som en bland övriga ”jämförelsetal” i den fortsatta granskningen, kan vidare undersökas i vilken utsträckning begreppsutvecklingen (som både metodgranskningen och riksintressebeskrivningarna trots allt uppvisat på denna punkt) utgör en återspeglings av en mer allmän begreppsutveckling inom sektorn så som det kommer till uttryck i andra sektorsnära analysinstanser.

Kulturhistoriskt analysunderlag

Denna beskrivningsmodalitet har visat på ihållande positiva trendutvecklingar inom alla tre analysinstanser (exklusive riksintressebesluten), särskilt med avseende till den branta kurvan för riksintressebeskrivningarna under de två senaste decennierna. Anmärkningsvärt är att denna utveckling saknar en mer övertygande motsvarighet som metodologisk underbyggnad, om än med försvarlig kvalitet 1997 och 2009 inom analysinstansen Kulturmiljö.

- Följdfrågan blir varför den positiva trendutvecklingen inte återspeglas på ett lika påtagligt sätt i råden och anvisningarna. En förklaring kan vara att denna modalitet, vid sidan av modaliteten Bebyggelsehistorisk, utgör en av sektorns traditionellt starkaste gren. Just därför har denna modalitet inte krävt större metodologiska ansträngningar för att öka dess konkretionsnivåer med referens till den lokala miljön. Här uppmärksammas också den kritik som kommer till uttryck i tidskriften Kulturmiljö avseende sektorns fokus på den ”stora historien”. På grund av bl.a. denna anledning finns det motiv att också uppmärksamma modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag som ett ”jämförelsetal” i de fortsatta textanalyserna.

D

HÄRLEDNINGAR

6 ÅTERSPEGLINGAR OCH HINDER

Frågeställningarna i det föregående har varit av två slag; dels om det går att utläsa signifikanta mönster i de granskade planeringsunderlagen med referens till olika beskrivningsmodaliteter, dels på vilket sätt dessa mönster kan relateras till bakomliggande tolknings-teoretiska begreppsbildningar. I första ledet (5.2) avgränsades dessa möjliga samband till frågan om det föreligger parallelliteter mellan de granskade planeringsunderlagens beskrivningsmönster och de officiella råd och anvisningar som Riksantikvarieämbetet utarbetat under åren. Detta har resulterat i ett antal modalitetsrelaterade ”jämförelsetal”, vilka tillsammans med upplevelse- och värdebegreppen (samt begreppstriaden) ställts upp som fokus inför de avslutande analyserna. De avslutande analyserna, som syftar till att spåra upp på vilket sätt dessa modaliteter och begrepp kan tänkas återspegla grundläggande begreppsbildningar inom kulturmiljösektorn, genomförs i tre steg enligt följande.

Inledningsvis (6.1) genomförs en granskning av förekommande begreppsbildningar med referens till forskningsobjektet (och jämförelsetalen) så som detta kommer till uttryck i sektors relaterade tidskrifter, utredningar och rapporter av olika slag. Genom detta utvidgas det empiriska underlaget som grund för vidare överväganden kring förekomsten eller icke-förekomsten av vissa begreppsbildningar inom sektorn.

I nästkommande steg (6.2) analyseras begreppsliga fundament av mer grundläggande typ (värde- och upplevelsebegreppen) med inomsektoriella utbredning som möjliga delförklaringar till diskursutvecklingen så som den finns återspeglad i de granskade planeringsunderlagen och de officiella råden- och anvisningarna. Avslutningsvis tillförs en diskurskritisk diskussion med avseende till kunskapsteoretiska föreställningar som skulle kunna stå hindrande i vägen för en utvidgad tolknings-/beskrivningsrepertoar, med särskilt fokus på upplevelsebegreppet och karaktäriseringsprosan.

Analyserna baserar sig på abstraheringar av begreppsliga innehåll som utvunnits ur artiklar och rapporter som i många fall saknar entydig referens till miljö-/byggnadstolkningens och planeringsunderlagens operativa problem. Trots begränsningar i källunderlaget, bedöms det ändå kunna ge värdefulla indikationer; varvid det samtidigt bör påminnas om att huvuddelen av den debatt som förts inom sektorn har skett i form av muntliga diskussioner på möten och i korridorer, dels internt, dels inom olika planerings- och byggnads-vårdsprojekt.

Resultatet har sammanställts i form av överblickbara diagram, ett slags numeriska ”översiktskartor” för möjliggörande av sonderingar i vilken utsträckning och med vilka kvalitativa nivåer forskningsobjektets begreppsbildningar varit föremål för intresse i den allmänna debatt och idébildning så som det återspeglas i urvalet av analysenheter.

Avslutningsvis uppmärksammas, att det stora antal intervjuer och projektgranskningar som genomfördes 2003-2004 inte nyttiggjorts inom ramen för avhandlingens slutliga avgränsning. Likväl har dessa givit en närmare insyn i hur man vid denna period uppfattade och tillämpade olika arbetsmoment och begrepp inom kulturmiljövårdsfältet, bl.a

med anknytning till frågeställningar kring värde- och upplevelsebegreppen.³³⁵ Den ursprungliga tanken, var att resultaten av intervjuerna och projektgranskningarna skulle bearbetas i syfte att kunna jämföras med granskningen av beslut och dokumentationer till byggnadsminnena och andra källor (se bilaga 7 med analysmanualer och integrerat bearbetningssystem).

6.1 Återspeglning av forskningsresultaten

6.1.1 Urval och genomförande

De analysinstanser som blivit föremål för granskning utgörs av tidskrifterna Kultur(minnes)miljövård, Konstvetenskaplig bulletin, Konsthistorisk tidskrift och Byggnadskultur samt en genomgång av olika rapporter och utredningar. Drygt 450 artiklar i de fyra tidskrifterna har genomlästs, refererats och kommenterats med bäring på forskningsobjektets olika begreppsliga horisonter. Ur dessa har ett urval gjorts av 147 analysenheter hämtade ur analysinstanserna Kultur(minnes)miljövård respektive olika utredningarna och rapporter, vilka blivit föremål för särskilda textgranskningar med tillhörande kategoriseringar och kvalitativa graderingar. Även analysinstanserna Konstvetenskaplig bulletin och Konsthistorisk tidskrift har blivit föremål för intensivläsningar med tillhörande excerpt och kommentarer, men där det ursprungliga kategoriseringsschemat (bilaga 7) inte transponerats för översättning till den slutliga operationaliseringen för översiktliga sonderingar. Vid genomgången av tidskriften Byggnadskultur har artiklar med referens till forskningsobjektets olika granskningskategorier kunnat inrangeras, men antalet artiklar som angör tolkningsteoretiska frågeställningar får betraktas som mycket begränsat.

Kultur(minnes)miljövård

Med utgångspunkt från en översiktlig genomgång av alla (omkring 1140) artiklar i tidskriften Kultur(minnes)miljövård mellan 1977–2004 gjordes en första kronologisk strukturering på rubriknivå. Detta gav till resultat omkring 350 artiklar, vars innehåll sammanfattades med tillhörande kommentarer, varav 119 artiklar i efterhand blivit föremål för kvalitativa bestämmningar med referens till avhandlingens slutliga begreppsbildning och granskningskategorier i syfte att ge grund för översiktliga sonderingar.

Rapporter och utredningar

För att kunna följa idébildning och debatt framåt i tiden efter 2004 med angöring mot forskningsobjektet, har en kategoriindelad granskning gjorts av 28 konferens- och utredningsrapporter, men där omkring hälften hänför sig till tidigare perioder så långt bak i tiden som tidigt 1970-tal. Här är det frågan om ett disparat material, som även inbegriper utomsektoriella utredningar. Detta betyder att det är frågan om ett begränsat urval för perioden efter 2004.

³³⁵ Utöver 25 antikvarier, intervjuades två arkitekter, två konservatorer, en ingenjör och en utbildare. I frågelistan till de antikvarier som arbetade med förundersökningar ingick bl.a. följande frågor: *Hur går förundersökningen till ? / Hur utforskar & registrerar Ni förekomsten av olika Kulturkvaliteter ? / Tillämpar Ni RÅA:s värdemodell vid förundersökningen? / Hur definierar Ni begreppen kulturhistoriskt värde, dokumentvärde, upplevelsevärde?*

Konstvetenskaplig bulletin och Konsthistorisk tidskrift

Genomsökningen av dessa två tidskrifter har skett med särskild tonvikt på tolkningsteoretiska frågeställningar, omfattande artiklar publicerade mellan åren 1969–2002 i Konstvetenskaplig bulletin respektive 1932–2010 i Konsthistorisk tidskrift. Gällande Konsthistorisk tidskrift har 27 artiklar granskats, varav 17 med mer eller mindre anknytning till tolkningsproblemet. I Konstvetenskaplig bulletin är det frågan om 34 granskade artiklar, varav 17 med anknytning till tolkningsproblemet. I Kultur(minnes)miljövård återfinns 19 artiklar som anknyter till tolkningsproblemet, varav endast 8 som explicit berör Miljö-/byggnadstolkningens problem i mer utvecklad mening.

Byggnadskultur

Vidare har en översiktlig artikelsökning skett i tidskriften Byggnadskultur omfattande artiklar publicerade mellan åren 1977–2003. Totalt har 55 artiklar med mer eller mindre anknytning till temafälten kunnat identifieras, varav 41 artiklar textgranskats, sammanfattade med tillhörande kommentarer. Med något enstaka undantag är det svårt att hitta artiklar som på ett självklart sätt angör forskningsobjektets tolkningsteoretiska frågeställningar.

6.1.2 Operationalisering

De analysinstanser som blivit föremål för nivågraderande analyser relativt de olika begreppskategorierna utgörs som sagt av tidskriften Kultur(minnes)miljövård samt rapporter och utredningar av olika slag, totalt omfattande 147 analysenheter ojämnt utspridda över en lång period från 1972 till 2017. Den kronologiska fördelningen uppvisar en dominans för 1990-talet, vilket återspeglar det faktum att det var under denna period som avhandlingsobjektets problem och olika begreppskategorier diskuterades mest flitigt

Validitet

Ifrågavarande utforskningsmoment syftar till att utreda i vad mån de under (5.2.4.2) uppställda ”jämförelsetalen” kan sägas återspegla mer allmänt spridda begreppsbildningar inom kulturmiljövårdssektorn. Artiklar ur Kultur(minnes)miljövård och olika rapporter bedöms ha en rimlig grad av validitet relativt denna frågeställning. Detta gäller i viss mån också Konstvetenskaplig bulletin därför att den innehåller flertalet artiklar som specifikt behandlar tolkningsteoretiska och metodologiska frågor, vilka i en del fall också har angöring mot det praktiska kulturmiljövårdsfältet.

Modelleringen av textgranskningarna har på samma sätt som för metodgranskningarna strukturerats i enlighet med de tio begreppskategorierna enligt den tabellsammanställning som tidigare redovisats vid genomgången av operationaliseringen (4.1.1.3). I likhet med granskningen av råd och anvisningar finns det sakliga underlaget till graderingarna av urvalet artiklar i Kultur(minnes)miljövård redovisade i en särskild bilaga (10). Här finns kortfattade sammandrag och kommentarer. Beträffande rapporter och utredningar saknas dylika sammanfattningar och kommentarer till graderingarna, vilket betyder att dessa inte kan kontrolleras annat än i de faktiska textdokumenten.

Reliabilitet

Om graderingstalen vid granskningen av råd och anvisningar var att betrakta som närmevärden, gäller detta i minst lika hög grad i föreliggande undersökning. Härtill kommer kritiska framställningar, där det är relevansen i kritiken som graderats relativt avhandlingens begreppsbyggnad. Här kan det uppstå bedömningsproblem om författaren inte visar på alternativa perspektiv eller det inte framgår från vilken utgångspunkt kritiken sker. För övrigt konstateras att det inte föreligger något reliabilitetsproblem i de fall det är frågan om en begreppslig kategoriavsaknad i en framställning, dvs om det är frågan om "mätvärdet" (0), vilket kan ha signifikans som indikator då denna frånvaro i sig kan representera en "närvaro" av underskott relativt jämförelsetalen. Graderingstalen skall behandlas som ett grovt sorteringsinstrument i syfte att få fram en begreppslig översiktsskild.

Kodat material

Kultur(minnes)miljövård, som kom ut med flera nummer per från 1977–2004, fungerade ursprungligen som en informationskanal. Under hand breddades innehållet och kom att också spegla den inomsektoriella ideologiska diskussionen, vilken accentuerades under 1990-talet. Både teoretiskt utredande artiklar och ideologiskt kritiska röster släpptes fram, där tonläget ibland också kunde höjas mot centralmyndigheten. Även utomsektoriella skribenter kunde göra sin röst hörd. Det handlade bl.a. om miljöperspektivet och det s.k. helhetstänkandet med angöring mot kulturmiljö begreppet och riksintressenas förvaltningsproblem. Parallellt fördes också en livlig debatt om det kulturhistoriska värdebegreppet.

Avseende rapporter och utredningar ingår statliga utredningar, enkäter och konferensrapporter, vars innehåll anknyter till olika aspekter av forskningsobjektet, inte sällan med kritiska framställningar. Till detta kommer även några utomsektoriella utredningar. Dessa har sammanförts med artiklarna i Kultur(minnes)miljövård i kronologisk ordning i de grafiska sammanställningarna.

6.1.3 Frågeställningar och disposition

De "jämförelsetal" som tidigare förannonserats under (5.2.4.2) ligger till grund för textanalyserna med referens till de berörda begreppskategoriernas kvalitativa nivågraderingar. De två sammanfattande diagrammens grafiska återspeglings har inte begränsats till de utpekade "jämförelsetalens" begreppskategorier, utan ger möjlighet till att förmedla hur alla de tio begreppskategorierna ger sig till känna. Vid den närmare analysen av begreppsbilderna riktas dock ett särskilt fokus mot de utpekade "jämförelsetalen".

Framställning

Redovisningen har grupperats i två avsnitt, där det första behandlar de två temagrupperingarna Triaden respektive de två kritiska begreppen Kulturhistoriskt värde och Upplevelse. I det andra avsnittet behandlas de två modalitetsgrupperingarna Karaktärisering / Lokalt respektive Kulturhistoriskt analysunderlag / Miljö-/byggnadstolkning. I redovisningen ingår grafiska analyser med tillhörande nedslag i enskilda exempel. Inom

D HÄRLEDNINGAR

respektive temagrupper görs en genomgång av de uppställda frågeställningarna enligt nedan.

Framställningen avslutas med sammanfattande slutsatser med avseende till vad utredningsresultaten bedöms kunna underbygga och inte underbygga gällande möjliga underliggande begreppsliga orsakgrunder till diskursutvecklingen i de granskade planeringsunderlagen och metodanvisningarna.

TRIADEN OCH DE TVÅ KRITISKA BEGREPPEN

Semios – Beskrivningsunderlag – Processystem

Dessa tre kategorier svarar mot avhandlingens integrerade begreppstriad som den operativa potentialens systemiska grundproblem. Frågeställningen är i vilken utsträckning och på vilken kvalitativ nivå dessa reflekterats eller inte reflekterats i det granskade materialet, dels som enskilda kategorier, dels som integrerade storheter. Frågan gäller vilken typ av utvecklingsbehov som framkommit för att komma till rätta med den bristande ändamålsenligheten.

Kulturhistoriskt värde – Upplevelse

Hur har värdebegreppet behandlats, och i vilken utsträckning och på vilket sätt har det relaterats med avseende till planeringsunderlagens användbarhet i planeringsprocessen. Vilken kritik har framkommit mot det etablerade värdebegreppet och dess tillämpning i det granskade materialet. På vilket sätt har upplevelsebegreppet relaterats med avseende till dess olika innebörder som ett värderingsbegrepp respektive som en kognitionskategori i uttolkningsarbetet.

MODALITETSBEGREPPEN

Kulturhistoriskt analysunderlag – Miljö-/byggnadstolkning

Beskrivningsmodaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag visar på en genomgående och ihållande positiva trendutveckling i de granskade planeringsunderlagen, särskilt märkbar vad gäller riksintressebeskrivningarna med betydande stigning under de senaste decennierna.

Mycket talar för att den metodologiska uppstärkning som sker under 1990-talet vad gäller modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag har bidragit till planeringsunderlagens diskursutveckling på denna punkt vad gäller riksintressebeskrivningarna. Möjligen kan den också ha befordrats av den kritik som under samma decennium riktas mot kulturmiljövårdens fokus på den ”stora historien”. Inom tillämpningsfältet byggnad tycks det vara frågan om en diskursutveckling på regional/lokal nivå, där det saknats centrala stöd.

En del talar således för att det är frågan om en allmänt höjd medvetandenivå på denna punkt under 1990-talet, vilket också påverkat metodutvecklingen på både central och regional/lokal nivå, med undantag för tillämpningsfältet byggnad på central nivå. Mot denna

bakgrund ställs frågan i vilken utsträckning och på vilket sätt ett dylikt förhöjt medvetande i så fall återspeglas i det granskade materialet.

Lokalitetsyntes – Karaktärisering

Dessa två modaliteter kan sägas representera det rumsliga teckenunderlaget i en retrospektiv teckenbildning med stor betydelse för planeringsunderlagens analytiska kalkyleringspotential. Som framkommit vid granskningen av planeringsunderlagen och metodanvisningarna uppvisar karaktäriseringsmodaliteten ett påtagligt underskott, vilket också gäller lokalitetmodaliteten som lokalitetsyntes, med visst undantag för 1990-talets senare hälft gällande riksintressebeskrivningarna. I vilken utsträckning och på vilket sätt har dessa kategorier behandlats i det granskade materialet, och på vilket sätt uppvisar dessa två begreppskategorier symmetrier med vad som framkommit vid granskningen av planeringsunderlagen och metodgranskningarna med avseende till förekomst och kvalitativa nivåer. Vad gäller modaliteten karaktärisering är den nära relaterad till upplevelsebegreppet som behandlats under tidigare begreppsuppställning, där frågeställningen här förs vidare i vad mån granskningsresultaten kan underbygga antagandet om en resistens mot dessa två begrepp i antikvarisk praktik.

6.1.4 Resultatredovisning

6.1.4.1 Triaden och de två kritiska begreppen

I diagram 17 redovisas Triaden som (på varandra) staplade ytor i *två grå* nyanser för kategorierna processsystem respektive planeringsunderlag samt med *turkos* färg för kategorin semios, vilket betyder att de tillsammans teoretiskt skulle kunna erhålla maxvärdet (9). Beträffande värde- och upplevelsebegreppen är dessa redovisade som stapeldiagram, dvs som enskilda stapelvärden som teoretiskt kan erhålla maxvärdet (3). Sammantaget visar diagrammet att frekvensen i intresset över tid varit jämförelsevis stort med avseende till både planeringsunderlagens operativa problem och värdebegreppet. Vad gäller upplevelsekategorin uppvisar diagrammet en koncentration till 1990-talet, vilket även gäller kategorin semios, om än påtagligt underrepresenterad och på en mer elementär nivå.

De begreppsliga nivåerna inom vilka dessa kritiska kategorier reflekterats är märkbart elementära och outvecklade, ofta i form av ospecifika och allmänna utpekanden utan närmare konkretion vad som egentligen avses. Med några enstaka undantag är detta förhållande genomgående under hela granskningsperioden.

a) Triaden

Vid metodgenomgången har det kunnat konstateras att det under 1990-talet kommer ett antal råd- och anvisningar inom tillämpningsfältet sammanhängande kulturmiljöer, och att en del av dessa visade på stor medvetenhet om det operativa sambandet mellan beskrivningarnas innehåll och planeringsprocessen, där just vikten av att det kulturhistoriska innehållet ges rumsliga uttryck påtalas. I vissa fall tillförs i dessa metodanvisningar också relevanta exempel på rumsliga egenskapsbeskrivningar. Härvid noteras för övrigt att både Fem Pelare (2002) och DIVE-metoden (2009) visar på ökat engagemang med avseende till processproblematiken som sådan.

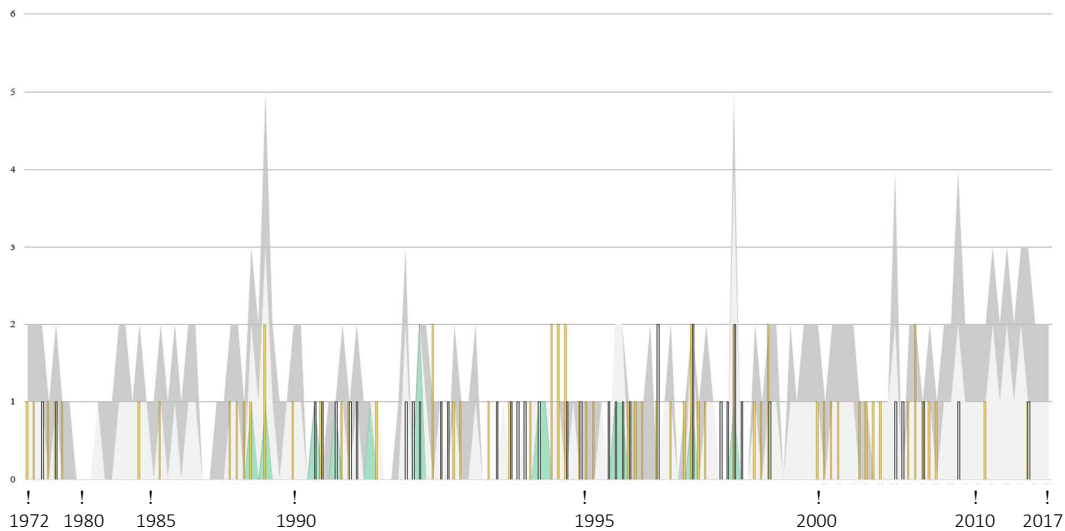

Diagram 17. Textgranskningens modalitetsgraderingar

Staplade diagramfält för begreppstriaden: ■ Processsystem ■ Planeringsunderlag ■ Semios

Stapeldiagram: ■ Värdebegrepp ■ Upplevelsebegrepp

Vidare observeras en föreläsning från 2003, som Ann-Marie Westerlind från Riksantikvarieämbetet³³⁶ höll på Bebyggelseantikvariedagarna 2004 samt rapporten *Kulturmiljön som resurs* från 2007. Här kan man hitta relevanta angivelser av det viktiga sambandet mellan beskrivning och planeringsprocess, vilket också återspeglas i diagrammets två gråfärgade toppar mot graderingslinje (4). Gällande rapporten från 2007, som behandlar hur kulturmiljöaspekten skall hanteras på ett ändamålsenligt sätt i miljöbeskrivningar, anges bl.a. behovet av att behandla kulturmiljön i landskapet som en helhet och att utveckla kunskapsunderlagen, samt att stärka länsstyrelsernas roll som kvalitetsgranskare.³³⁷ Det är således metodutveckling som saknas, men inga närmare konkretioner framgår vad detta skulle syfta till att underbygga, annat än följande.

*Översiktliga karaktärsbeskrivningar av kulturmiljön i landskapet som helhet behövs för att kunna diskutera miljöanpassade lösningar och om eller hur planering och projekt kan samverka med kulturmiljön i landskapet. /.../ Landskapskaraktär behandlas i dag enbart som landskapsbild, tidsdjupet och berättelserna saknas.*³³⁸

Med avhandlingens terminologi efterfrågas således metoder för den retrospektiva teckenbildningen som rumsliga uttryck. Samtidigt noteras en valhänthet i försöken att tillämpa nya metoder för analyser och beskrivningar, vilket bl.a. kommer till uttryck i den omvärldsanalys som länsstyrelsen i Östergötland inom ramen för ett miljömålsprojekt genomförde 2011–2012. Enligt minnesanteckningarna från seminariet om Kulturmiljön i kommunala planeringsunderlag redogör Cecilia Lindqvist vid länsstyrelsen i Östergötland för resultatet av detta projekt, som inbegrep frågeställningar om kulturmiljöunderlag till antikvarier och planerare vid länsstyrelser, kommuner och regionala museer. Resultatet visade att metodutvecklingen går relativt långsamt.

³³⁶ Riksantikvarieämbetet (2003).

³³⁷ Riksantikvarieämbetet (2007a) s.19.

³³⁸ Ibid. s.24.

D HÄRLEDNINGAR

Riksantikvarieämbetet, Boverket med flera offentliga och privata aktörer har samman- taget gjort ett flertal studier och vägledningar om kulturmiljöunderlag de senaste 15 åren. Där har ny forskning och effektiva metoder presenterats. Något som framkom i denna studie var att dessa vägledningar och nya sätt att förhålla sig till processer och underlagens innehåll har fått relativt vag genomslagskraft i "verkligheten".³³⁹

I många av de underlag som studerades saknades tydliga resonemang om varför något är värdefullt, var i värdet sitter. En av de slutsatser man drog från omvärldsanalysen var att det var svårt att hitta bra exempel på nya metoder och underlag, och att de flesta hade svårt att besvara frågan.

Den enda gång det i artikelmaterialet uppträder ett mer utvecklat metodologiskt perspektiv med referens till analysens och beskrivningens operativa ändamålsenlighet är i Peter Schantz tre artiklar 1995 och 1997. I artikeln från 1997/3 lägger Schantz fram en grafisk modell för att illustrera det inbördes inflödet respektive utflödet mellan landskap – människa – relation till landskap/källor utanför landskapet. Här ett försök till sammanfattning enligt följande uttolkning:

Ett landskap ger upphov till sinnesintryck hos individen (på olika medvetandeknivåer) – vilket då representerar landskapets sinnesinflöden. Dessa inflöden avsätter sig sålunda på olika medvetandeknivåer, och vissa av dem resulterar i reaktioner som blivit medvetna – vilket i sin tur kan ge ett utflöde visavi landskapet i form av handlingar/påverkan/spår. Detta utflöde från individen representerar ett återflöde i naturen som avsätter sig som fysiska spår.

Vidare riktas en allmän kritik mot kulturmiljövårdssektorn med stöd mot Svante Beckmans problemanalyser i *Om kulturarvets väsen och värde* (1993) enligt följande:

Hans hypotes är att yrkesverksamma antikvarier favoriserar materiella framför ideella värden, och kognitivt framför emotivt erfarna värden. Han pekar också på en stark tendens till partikulärt snarare än holistiskt förhållningssätt till kulturarvet.³⁴⁰

Beträffande kategorin Semios, dvs teckenbildningens mentala dimension, visar diagrammets turkosa fält ett påtagligt underskott, vilken i likhet med upplevelsekategorin finns koncentrerad till 1990-talet, där den med endast ett undantag uppvisar en rudimentär exponering i framställningarna. Undantaget utgörs av teologie doktor Carl Henrik Martlings artikel från 1993 med titeln *Att läsa och avlyssna rummet*, där också alla de tre kategorierna Karaktärisering, Lokalitet och Kulturhistoriskt analysunderlag finns representerade med graderingsvärdet (2). Martling redogör i artikeln för kyrkorummets tysta språk och talar om att kunna lyssna med ögat, en informationskälla som väl kan mäta sig med det talade ordet.

³³⁹ Länsstyrelsen Östergötland (2012) s.5.

³⁴⁰ Schantz (1997a) s.94. Beckmans text är publicerad i *Modernisering och kulturarv*, (red. Jonas Ashelm) Symposium, Sthlm 1993.

b) Upplevelsekategori

I det granskade materialet är det bara tre gånger som upplevelsebegreppet dyker upp i mer utvecklad mening, närmare bestämt 1996 och 1997. Vid sidan av Peter Schantz' tidigare refererade artiklar, är det bara två ytterligare artiklar skrivna av Sten Rentzhog och Heidi Vassi som uppvisar graderingsnivå (2) avseende upplevelsekategori. Som tidigare framkommit pekar Rentzhog på betydelsen av att använda våra känslor. Beträffande Heidi Vassis artikel *Går det att kulturhistoriskt värdera kyrkor?* i samma nummer av Kulturmiljövård (1996/3–4) är det första och enda gången i det granskade materialet där upplevelsen provas som en kognitionskategori; i detta fall som ett led i försöken att karaktärisera den enskilda kyrkans särart.

Bakgrunden till artikeln var Länsstyrelsen i Kronoberg och Smålands museums genomförande av Riksantikvarieämbetets metodutvecklingsprojekt för *Kulturhistorisk målbeskrivning av kyrkobyggnader* under 1996. Det som bekymrade Vassi mest var av allt att döma hur man "...skall lyckas med att beskriva det kulturhistoriska värdet för varje kyrkobyggnad och fånga helhetsintrycket i en beskrivning?"³⁴¹ Grundproblemet vid analysen och beskrivning av den enskilda kyrkan var att kunna fånga dess särart. Det intressanta är själva förhållningssättet vid kyrkobesöken.

*Besöken i kyrkorna var oförberedda. Visserligen kände man till kyrkornas historik sedan tidigare, men inga arkiv- eller litteraturstudier hade föregått besöken. Meningen var att försöka fånga 'upplevelsen' av kyrkan enbart utifrån den erfarenhet man hade och att direkt på plats tillsammans formulera en karaktäristik av kyrkorummet. Genom att studera kyrkans exteriör, dess förhållande till omgivningen, kyrkogårdens utformning och kyrkorummets olika delar hoppades man kunna sammanfatta 'upplevelsen' i en karaktäristik som var unik för varje kyrkobyggnad.*³⁴²

Vassi angör härmed miljö-/byggnadstolkningens kognitiva problem, den enda artikel i det granskade materialet som närmast sig dessa frågor. Förhållningssättet skulle kunna karaktäriseras som en slags mental taktik, där man så långt möjligt försöker fånga den "rena" upplevelsen som bygger på egna erfarenheter. Vidare noteras kritiken av kulturmiljövårdens bedömningsgrunder, och som antyder att man i värderingsarbetet tappar fokus på upplevelsen av byggnadens historiska uttryck och estetiska kvaliteter.

Kulturhistoriskt värde innefattar en mängd delvärden. Hög ålder, autentiskt uttryck och patina har ibland i för stor utsträckning dominerat bedömningen framför upplevelsen av flera historiska avlagringar och upplevelsen av ett arkitektoniskt väl komponerat rum.

³⁴³

Som ett led i konstvetenskapens breddning under 1960- och 70-talen talet pågick diskussioner kring upplevelsebegreppet som en metodologisk kategori vid konststudiet, där Sven Sandström hade en framträdande roll. I Konstvetenskaplig bulletins första nummer 1969 redogör Sven Sandström för sitt anförande vid ämnesmötet i Skövde 1968 under rubriken *Konstvetenskapen och subjektivitetsproblemet*. Sandström presenterar en uppdelning av

³⁴¹ Vassi (1996) s.100.

³⁴² Ibid. s.100.

³⁴³ Ibid. s.101.

begreppet konstverk i åtta olika typer, varav det sista definieras som ”Betraktarens konstverk”, med vilket alla övriga i viss mån sammanfaller.

*Att glömma det är att förneka konstvetenskapens grundförutsättning: att konsten är ett fungerande fenomen, inte ett dött objekt för undersökning. Varje gång man nalkas konstverket träder någonting i aktion som skiljer det från död materia, men som också skiljer forskaren från en naturvetenskaplig objektivitet. Gnistan slår över – och vad man studerar är inte längre tinget, utan konstverket i funktion. Konstforskning måste alltid till en väsentlig del vara introspektion.*³⁴⁴

Under 70-talet ökade intresset för upplevelsepreferenser, vilket också återspeglas i de miljöseminarier som anordnades de första åren av 1980-talet i Stockholm och Malmö.³⁴⁵ Här deltog också Sven Sandström, bl.a. med varning för den språkliga avläsningens reduktionistiska tendens att nonchalera *det unika i varje särskild byggnad, miljö och trakt*.³⁴⁶ Intresset för upplevelsen som en kognitionskategori i miljöanalysen påverkade också den i slutet av 1970-talet nystartade bebyggelseantikvariska utbildningen i Göteborg, där Sandströms bok *Se och uppleva* från (1983) kom att ingå i kurslitteraturen. Det kan vidare konstateras ett uttalat intresse för den sinnliga tolkningsrepertoaren hos en av initiativtagarna till startandet av den bebyggelseantikvariska utbildningen vid Göteborgs universitet; konstvetare Jan Rosvall som tillsammans med arkeolog Jarl Nordbladh skrev uppsatsen *Det kommunikativa rummet* (1978), vilken tidigare redogjorts för under (1.3.1.1).

Samtidigt spökade subjektivitetsproblemet, vilket också kom att påverka kulturminnesvården där skepticismen tycks ha gnagt med oro för sektorns legitimitet och trovärdighet. I nummer 31 av Konstvetenskaplig bulletin från 1985 publicerades olika anföranden som hölls vid bebyggelsehistoriskt symposium i Umeå 7–8 mars 1985. Detta var andra gången konstvetare med bebyggelsehistorisk inriktning samlades till ett två dagars symposium (det första hade anordnats i Uppsala hösten 1982). Sammanlagt deltog femtiotre bebyggelsehistorier, de flesta doktorander. Vidare hade företrädare för kulturminnesvården och museerna bjudits in (vid sidan av skola och utbildning, massmedia och facktidsskrifter), vilka informerade om sina forskningsbehov och gav kritiska synpunkter på universitetens aktuella forskning.

Vad gäller miljö-/byggnadstolkningens problem märks inget explicit i symposiekommentaren. Inte heller tycks den forskning som efterfrågades haft bäring på miljö-/byggnadstolkningens problem. Inför diskussionerna om forskningsanvändning andra dagen höll Ingrid Sjöström och Karin Eriksson två inledningsanföranden om kulturminnesvården. Visserligen framhåller Karin Eriksson att kulturhistorikerns arbetsfält är att beskriva och tolka kulturmiljön. Likväl framskymtar inget (explicit) intresse för miljö-/byggnadstolkningens problem i deras anföranden. I stället är det betydelsen av saklighet i verksamheten som betonas.

³⁴⁴ Sandström (1969) s.1f.

³⁴⁵ Sällström, Pehr red. (1980) *Göra och veta vid miljögestaltningen*. Rapport från arkitekturpsykologiskt symposium 4–5 juni 1980. Avdelningen för formlära, Arkitektursektionen, Stockholms Tekniska Högskola. Sjöstedt, S red. (1982) *Symposium om värdering och upplevelse av den byggda miljön*. Institutionen för konstvetenskap, Lund 25–26 mars 1982.

³⁴⁶ Sandström (1980) I: Sällström (1980) s.61.

I länsantikvariens och läns museernas arbete i kulturminnesvården är det viktigt att kunna argumentera för att man tar hänsyn till kulturminnena vid planering och byggande. Våra argument måste vara sakliga, bygga på historiska fakta och inte ge intryck av att vara subjektivt tyckande. I dessa sammanhang har vi ett starkt behov av kunskap. Museerna samlar kunskap i form av inventeringar och dokumentation av byggnader och andra element i kulturmiljön. Mer djuplodande undersökningar och vetenskapliga analyser sker i uppsatser och avhandlingar vid universitetens humanistiska institutioner.³⁴⁷

Forskningen tycks i stort sett ha varit obefintlig inom kulturminnesvården fram till 1980-talets mitt, i synnerhet gällande miljö-/byggnadstolkning och frågor relaterade till upplevelse. Likväl kom intresset för upplevelsefrågorna att påverka kulturminnesvården vid denna tid, för att slutligen inrangeras i den officiella modellen för kulturhistorisk värdeanalys, men då som en värderingskategori med ett ouppklarat förhållande till brukarpreferenser som fortfarande gör sig gällande.

Med undantag för de tre artikelförfattare som tidigare refererats, är det på en mer allmän nivå som sentiment i form av exempelvis landskapsupplevelser som upplevsedimensionen behandlas, vilket även gäller de gånger som begreppet dyker upp under 2000-talet i det granskade materialet. Här handlar det om sådana utsagotyper som "upplevelsevärde", "historiska känslan" och "andlighetens landskap". Upplevelsen behandlas inte som en kognitionskategori, utan som ett beskrivningsproblem.

c) Kulturhistoriskt värde

Att det kulturhistoriska värdebegreppet ofta dyker upp i det granskade materialet med förhållandevis jämn fördelning över hela granskningsperioden är inget förvånande; i faktiska siffror 56 gånger, vilket svarar mot 38% av de 147 granskade analysenheter. Likväl kan en viss kvantitativ tyngdpunkt konstateras för 1990-talet då diskussionen var intensiv, ibland direkt konfrontativ efter det att den officiella modellen presenterades i Kulturmiljövård 1995/1. Diskussion hade givetvis redan tidigare förekommit, bl.a. med anledning av svårigheter att utfinna en relevant definition av detta för kultur(minnes)miljövården centrala urvalsinstrument, vilket bl.a. kommer till uttryck i betänkandet *Kulturminnesvård Betänkande av 1965 års musei- och utställningssakkunniga* (1972) och *Sanering III Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse* (1973).

Mot bakgrund av de snabbinventeringar av värdefulla områden som gjordes i samband med förarbetena till den fysiska riksplaneringen och ett växande behov av liknande inventeringar i förarbetena till generalplaner och regionplaner, påtalas i betänkandet Kulturmiljövård att metodfrågorna måste diskuteras grundligt. Ett register behövs med värderingsfria beskrivningar. Beträffande utvärderingen refereras till försök som gjorts med att sätta poäng för olika egenskaper och genom addition få fram vilka objekt som är mest skyddsvärda. Men detta rekommenderas inte, då det kan leda till snedvridna resultat.³⁴⁸ I Sanering III diskuteras värderingsproblemet ingående, bl.a. utifrån vilka värdemotiv som föranlett ett urval och där man konstaterar att den traditionella historisk-estetiska argumentationen i många fall skjutits åt sidan till förmån för sociala och ekonomiska, där

³⁴⁷ Eriksson (1985) s.56.

³⁴⁸ SOU (1972:45) s.64f.

således de boendes situation observerats. bland annat mot denna bakgrund kommer man fram till följande:

*Det kulturhistoriska värdebegreppet bör ges en mycket vid definition främst på grund av dess utpräglat subjektiva innebörd. Önskvärt är således att definitionsfrågan behandlas på ett tolerant sätt.*³⁴⁹

Detta perspektiv på värdebegreppets subjektiva karaktär upprepas i byggnadsvårdsutredningen från 1979 enligt följande:

*En byggnads eller miljöns kulturhistoriska värde kan svårligen säras från mer subjektiva uppfattningar om skönhets- och trivselvärden.*³⁵⁰

Mycket av diskussionen har handlat om objektivitet/subjektivitet i urvalsförfarandet, och ett begrepp som tidigt dyker upp inom kulturminnesvårdens verksamhet är i vilken utsträckning byggnadernas värden kan vara ”vetenskapliga”. Går man till råd och anvisningar till byggnadsminneslagen från 1980, framhålls även det upplevelsemässiga värdet.

*En byggnads värde kan t ex vara en kombination av byggnadshistoriska, teknikhistoriska, arkitekturhistoriska och samhällshistoriska värdet. Därtill kommer att en byggnads värde kan vara både av vetenskaplig och upplevelsemässig karaktär. Ingen av de olika egenskaperna hos en byggnad är ensam utslagsgivande eller väger tyngre än de andra vid urvalet utan alla är en del av det större begreppet kulturhistoriskt värde och skall vägas tillsammans i varje enskilt fall. /---/ En nödvändig förutsättning för ett så långt möjligt objektivt urval är ett fullgott inventeringsunderlag.*³⁵¹

Härutöver räknas sådana kriterier upp som representativitet, sällsynthet och ursprunglighet vid urvalsöversväganden. Allt detta var således inga nyheter då den under 1990-talet framarbetade värderingsmodellen utvecklades och fick sin slutliga formulering i skriften *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002). Under 1980-talet arbetade man fram en första version, vilken fungerat som en arbetshandling inom kulturmiljöorganisationen.³⁵² I allt väsentligt överensstämmer skriften från 2002 med det som Axel Unnerbäck och Erik Nordin presenterade i Kulturmiljövård 1995/1–2.

I en artikel i Byggnadskultur 1983 ger etnolog Nanne Engelbrektsson vid Bebyggelseantikvariska avdelningen vid Göteborgs universitet en redogörelse för hur värdebegreppets innebörd och tillämpning växlat från 1960-talet och framåt, bl.a. hur autenticitet och estetiska aspekter efter 60-talet kom mer i bakgrunden till förmån för bebyggelsens förmedling av lokala variationer i livsmönster och produktionsförhållanden. Med detta uppmärksammades sammanhängande bebyggelsemiljöer framför enskilda byggnader.

Engelbrektsson påpekade inte bara att upplevelsevärdena är något som måste inhämtas i mer djupgående studier på plats med brukarna, utan också att begreppet kulturhistoriskt värde ...

³⁴⁹ SOU (1973:27) s.29.

³⁵⁰ SOU (1979:17) s.34.

³⁵¹ Riksantikvarieämbetet (1980a) s.14f.

³⁵² Riksantikvarieämbetet (2002a) Förordet.

D HÄRLEDNINGAR

... i stället bör betraktas som ett analys- eller arbetsinstrument nära relaterat till en speciell tids- och samhällssituation, kanske även till de personer som utfört arbetet. Framför allt bör ett begrepp av det här slaget alltid preciseras så distinkt och medvetet som möjligt.³⁵³

Längre fram pekar Engelbrektsson på två viktiga attitydförändringar som skedde vid denna tid enligt följande:

- *Intresset har vidgats från husen och fasaderna till människorna, dvs de som skapat dem, levt i dem eller på annat sätt varit eller är relaterade till miljöerna i fråga.*
- *Värderings- och prioriteringsaspekterna är inte längre lika centrala. Större vikt läggs nu vid omsorgsfull beskrivning och analys av objekten, för att därmed ge mer bestående kunskapsunderlag för kommande ställningstaganden.³⁵⁴*

Att begreppet kulturhistoriskt värde som ett urvalsinstrument är problematiskt som metodologiskt stöd vid analysen och beskrivning av det byggda rummet, ger sig bl.a. av det faktum att de officiella modellerna saknar rumsliga kategorier i kvalificerad mening. Härmed inställer sig frågan i vilken utsträckning och på vilket sätt denna komplikation gjort sig gällande i den allmänna debatten så som det återspeglas i det granskade materialet.

I föreliggande arbete visar den grafiska återgivningen att det endast i nio av 56 möjliga fall går att återfinna mer initierade perspektiv på det kulturhistoriska värdebegreppet som arbetsinstrument. De analysenheter som tilldelats graderingen (1) inbegriper en i sig relevant kritik av det officiella värdebegreppet, utan att man för den skull visat på alternativ. I andra fall ger man bara uttryck för svårigheter eller missnöje. Antalet analysenheter som ger uttryck för skepticism och riktad kritik utgörs av knappt tio artiklar. För övrigt handlar det om hur man kan arbeta med värderingsfrågan, vari ingår problemen med att det saknas nationell/regional överblick för att kunna göra representativa urval.

Den idag välkända modellen för kulturhistorisk värdering som Axel Unnerbäck och Erik Nordin presenterade i Kulturmiljövård 1995/1 hade, som tidigare framgått, föregåtts av ett långvarigt arbete på Riksantikvarieämbete. Redan 1991 meddelas i Kulturmiljövård att det skall komma ut en skrift under hösten samma år som beskriver de olika värdena.

Man kan med fog hävda att grunden för en god byggnadsvård är en metodiskt välutvecklad och konsekvent analys och beskrivning av byggnadernas kulturhistoriska värden. För att underlätta och bereda mark för ett sådant synsätt har vi inom riksantikvarieämbetet arbetat med att ta fram en systematik för bedömning av kulturhistoriskt värde.³⁵⁵

Som framgår är det värdena som skall analyseras och beskrivas på ett systematiskt sätt. Modellen offentliggjordes först 1995 i en lång artikel i Kulturmiljövård av Axel Unnerbäck och Erik Nordin, och kan sammanfattas enligt följande. I artikeln framhålls att byggnaders dokumentvärde, till skillnad från upplevelsevärdena, går att beskriva objektivt, i vissa fall även mätas inbördes. Samma sak framhålls när det gäller de förstärkande motiven; att de är mätbara – i varje fall teoretiskt. Den formaliserade grafen som presenteras benämns tankeapparat vars syfte var följande; motivering av varför ett byggnadsverk är

³⁵³ Engelbrektsson (1983) s.39.

³⁵⁴ Ibid. s.42.

³⁵⁵ Sandström (1991) s.29.

värdefullt, ta ställning till hur värdefullt det är och viktigast att bestämma konsekvenserna av denna värdering – hur byggnaden skall behandlas för att bibehålla värdena.

Vidare uppmärksammas användningen av sannings- och autenticitetsbegreppen samt upplevelsevärdenas syftning på olika emotionella sentiment. Vid beskrivningen av upplevelsevärdena framgår klart att det är sanningsfrågan som står på spel.

*Men utöver dessa faktiska /!/ värden /dokumentvärden/ finns upplevelsevärden som också är legitima kulturhistoriska värden, även om de inte självständigt duger som sådana. En upplevelse måste ha en substans /!/, en sanning /!/ i botten. Annars blir det just precis bara /!/ en upplevelse; viktig, kanske oersättlig men inte ett kulturminne. Inom denna kategori använder vi en rad begrepp, mer eller mindre svårfångade, ofta personliga, men några har utvalts som lämpliga för att karaktärisera upplevelsen av en byggnad.*³⁵⁶

Den mest träffande kritiken av modellen kom i en artikel från samma år som den presenterades. I artikeln *Vad kostar ett kulturarv?* går Gunnar Almevik & Bertil Fridén vid institutionen för Kulturvård Göteborg till angrepp på kulturmiljövårdens ”dunkla” bedömningsgrunder vid urval av värdefulla kulturmiljöer, och då särskilt med fokus på Erik Nordins & Axel Unnerbäcks modellredovisning i nr 1-2/95. Sammanfattningsvis konstateras att deras artikel problematiserar begreppet kulturhistoriskt värde som ingen annan tidigare gjort i tidskriften med fokus på det godtyckliga i värderingar som kommer ovanifrån över huvudet på allmänheten, varvid också värdeobjektivismen ifrågasätts. Med hänvisning till Unnerbäcks och Nordins uppdelning av det kulturhistoriska värdebegreppet anfördes följande.

*Detta värde anses kunna 'beskrivas objektivt, kanske i vissa fall mätas och jämföras med andra byggnader'. Byggnaden berättar alltså själv om sin historia, och det tycks självklart att experten kan härleda ur historien vad som är bevarandevärt och vad som inte är det. Men så informativ är knappast historien. Valet är vårt eget. Å andra sidan tycks Nordin och Unnerbäck samtidigt räkna med subjektiva värden. Men man famlar i mörkret.*³⁵⁷

Året därpå replikerar Erik Nordin deras kritik med att modellen är ett försök att strukturera vad kulturhistoriskt värde kan vara, att det man serverar är ”... *utdrag ur en pedagogisk modell för att föra en mer nyanserad diskussion om vad som är kulturhistoriskt värde.*” Även undertecknad engagerade sig i diskussionen, där jag i en artikel i Kulturmiljövård 1997/4 framförde kritik mot graderingsförfarandet med följande ordalydelse.

*Dessutom representerar en värdegradering i sig ingen självklar pedagogisk lösning på hur de identifierade värdena skall sammanbindas med olika komponenter och aspekter i den fysiska miljön.*³⁵⁸

Avseende kulturmiljövårdens mer eller mindre uttalade anspråk på objektivitet, skall slutligen en kritisk artikel i Kulturmiljövård 2000/1 citeras. Under rubriken *Fiskal*

³⁵⁶ Unnerbäck & Nordin (1995) s.11.

³⁵⁷ Almevik & Fridén (1995) s.93.

³⁵⁸ Holmström (1997) s.56.

centralisering eller folklig acceptans? riktar Kristian Berg bl.a. följande kritik mot anspråket på vetenskaplighet.

Kulturmiljöns värden har under de senaste decennierna vetenskapligt underbyggts med allt mer ansträngda positivistiska metodologiska analogier. Det verkar som om de immateriella värden som kan förknippas med kontinuitet, tradition, identitet eller estetik helt enkelt inte platsar i de anständiga samhällsplanerarnas salonger. Som om man till varje pris försökt bygga en värdebas som inte kan ifrågasättas för dess subjektivitet eller bristande logik. Värderingarna har blivit allt mer inomvetenskapligt definierade och därmed relaterade till en kod som bara de invigda känner. /.../ De anspråk på absoluta värden och motiv som kännetecknat kulturmiljövärden under de senaste 30 åren lämnar avgörandet om vad som är värt att bevara till en liten krets sakkunniga.³⁵⁹

6.1.4.2 Modalitetsbegreppen

Nedanstående diagram 18 redovisar förekomst och kvalitativ nivå i de analysenheter som på olika sätt och i olika kombinationer innehåller framställningar med referens till modalitetsparen Kulturhistoriskt analysunderlag/ Miljö-/byggnadstolkning respektive Lokaltet / Karaktärisering.

Det första modalitetsparet redovisas som staplade ytor med *brunt* fält för Kulturhistoriskt analysunderlag och *grått* fält för Miljö-/byggnadstolkning. Det andra modalitetsparet redovisas som stapeldiagram med *rosa* färg för Karaktärisering och *turkos* färg för Lokaltet. De grå staplade kategorierna kan teoretiskt erhålla maxvärdet (6), medan de enskilda stapelvärdena kan erhålla maxvärdet (3).

Kategorierna Kulturhistoriskt analysunderlag och Lokaltet uppvisar större frekvens i intresse och kvalitativ nivå än vad som är fallet för de två övriga, där modaliteten Karaktärisering är anmärkningsvärt underrepresenterad med endast fyra exempel som visar på mer utvecklade framställningar av denna kategori. Här framträder samtidigt Kulturhistoriskt analysunderlag med betydligt fler analysenheter som tilldelats högre graderingar, koncentrerade till 1990-talet. Även modaliteten Lokaltet finns i tio fall representerad med högre graderingar, men mer jämnt utspridda över granskningsperioden.

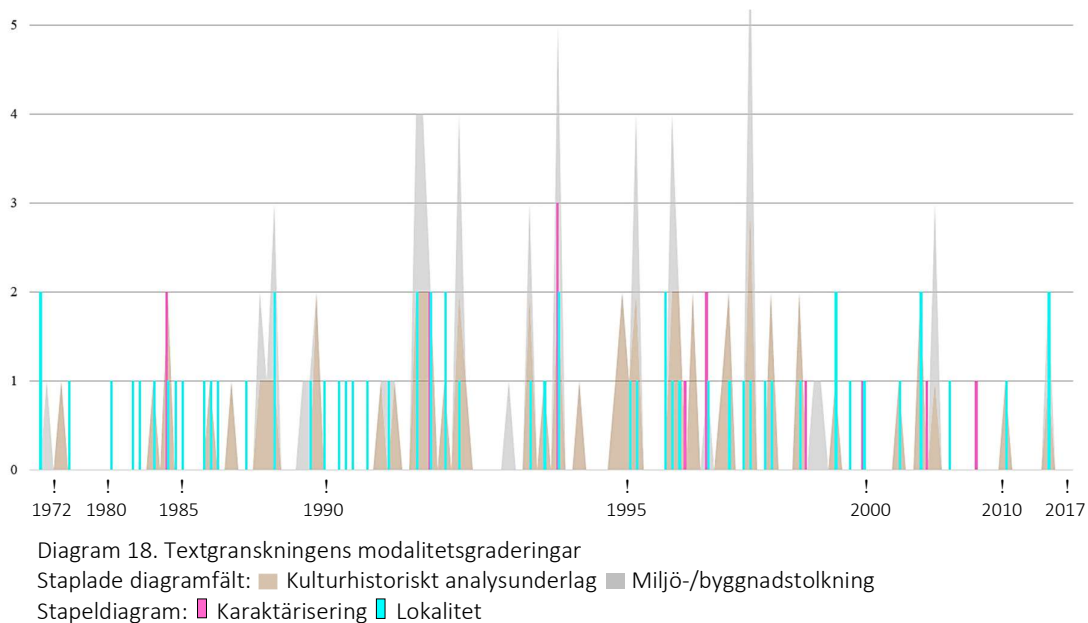
Med avseende till modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag indikeras förekomst av parallelliteter med de granskade planeringsunderlagens trendutveckling under 1990-talet och framåt med avseende till riksintressebeskrivningar och byggnadsminnesbeslut, vilket däremot inte gäller i någon högre grad relativt de officiella råd och anvisningar som granskats. På denna punkt blir det därför intressant att granska hur denna modalitet diskuterades i Kulturmiljövård under 1990-talet.

Beträffande modaliteten Karaktärisering med högre graderingar indikerar diagrammet en påtaglig begränsad förekomst. På denna punkt framträder en parallellitet med de granskade planeringsunderlagen och metodanvisningarna. Detta talar för ett begreppsunderskott under hela utforskningsperioden, ytterligare underbyggt av den ytterst begränsade förekomsten av upplevelsekategorierna med högre graderingar. Detta trots det ökade

³⁵⁹ Berg (2000) s.23f.

D HÄRLEDNINGAR

akademiska intresset för denna kategori under 1970- och 1980-talen inom en sådan sektorsnära disciplin som konstvetenskap.

a) Kulturhistoriskt analysunderlag och miljö-/byggnadstolkning

Som framgår av diagrammet samvarierar dessa två modaliteter företrädesvis inom det högre graderingssegmentet. Ofta är det frågan om kritiska framläggande av alternativa perspektiv på vad det är för kulturhistoriskt innehåll och rumsliga nivåer som kan/bör vara föremål för intresset, huvudsakligen med artikelförfattare från den arkeologiska forskningen som tagit intryck av den postprocessuella (kontextuell) arkeologin. Här finns också den konstvetenskapliga forskningen representerad.

Beträffande miljö-/byggnadstolkningen från ett mer principiellt perspektiv med referens till planeringsproblemet finns det några enstaka artiklar. Här noteras Karin Schibbye & Katri Lisitzins artikel *Haga-Brunnsviken-Djurgården* från 1992, där bl.a. vikten av att det kulturhistoriska innehållet uttrycks i rumsliga termer påtalas. Detta gäller givetvis också Ivar Eklöfs artikel *Ett ord och en bild* från 1989, där han påtalar vikten av att värdebeskrivningarna måste innehålla en syntes av det historiska berättarinnehållet och deras lokalitet för att vara planeringsrelevanta. Vidare bör nämnas Peter Schantz's artiklar från 1995 och 1997, där han pekar på betydelsen av att bredda det kulturhistoriska innehållet och den rumsliga teckenbildningen, vilket utvecklas med stor precision och uppslagsrikedom med samtidig kritik riktad mot kulturmiljövårdens oförmåga att utveckla ändamålsenliga planeringsunderlag inom fysisk planering.

1990 publiceras en artikel av Hans Andersson, professor i medeltidsarkeologi i Lund, där frågeställningar kring den "stora och lilla historien" diskuteras, bl.a. med hänvisning till den franska Annalesskolan som redan på 20- och 30-talen breddade historikernas arbetsfält, där den "lilla historien" var mycket viktig vid sidan av den "stora historien". Vidare hänvisas till Sigrun Kaul, professor i samhällsplanering vid Nordplan, vilken givit

aspekter på denna fråga från ett helt annat håll än arkeologens i sin uppsats *Fysisk planläggning mellan natur – struktur – vardagsliv*.

*Hon menar att ett vardagslivsperspektiv gör det möjligt att knyta samman tre nivåer i analysen: individens dagliga handlingar (också förståelseformer och vardagshandlingarnas organisation), den sociala gemenskapen mellan individer eller på gruppnivå och slutligen de överordnade strukturerna i samhället. Hon hävdar att detta perspektiv gör det möjligt att se hur den enskilda människans lilla historia formas av och griper in i den stora historien.*³⁶⁰

Denna diskussion har av allt att döma angöringspunkter mot den kontextuella arkeologin, vilken började göra sig gällande under 1990-talet på svensk botten. Det kommer också flera artiklar av arkeologer under 1990-talet i tidskriften.³⁶¹ Björn Varenius artikel har tidigare refererats vid redogörelsen för den kontextuella arkeologin, och vad gäller Mikael Jakobssons artikel *Mångtydiga fornlämningar och begreppet fornlämning* förhåller han sig till den problematik som aktualiseras av det alternativa fornlämningsbegrepp som kommer till uttryck i Mats Burströms *Mångtydiga fornlämningar* från 1993 samt Stig Welinders *Människa och landskap* från 1992. Här citeras ur Mats Burströms artikel.

Vissa frågor förefaller särskilt väl lämpade att förena med positivismens krav på fakta och objektivitet. Det rör t.ex. frågor kring teknik, funktion och ekonomi (– Hur gjorde man? – Hur användes de? – Vad levde man av?). Dessa frågor besvaras med hjälp av praktiska experiment och noggranna analyser av det arkeologiska källmaterialet. Andra aspekter av forntiden ter sig inte lika tillgängliga. Det gäller t.ex. frågor kring människors tro, hopp och kärlek (– Vad trodde man på? – Vad drömde man om? – Vilka känslor hyste man?). Dessa frågor faller som regel utanför vad man anser sig kunna diskutera med bibehållna anspråk på vetenskaplighet.

Burström framhåller att hermeneutiken samtidigt börjat göra sig gällande inom arkeologin under 90-talet, vilket bl.a. märks

*”...genom att arkeologer i ökad utsträckning söker kunskap om sådant som tidigare uppfattades som vetenskapligt ohållbart. Det kan t.ex. röra forntida människors föreställningsvärld eller de symboliska innebörder som arkeologiska objekt tillskrivs. Man intresserar sig också mycket för sammanhangens betydelse för hur objekt tillskrivs mening.*³⁶²

Här finns det anledning att också uppmärksamma en artikel från 1993 av Anders Åman, professor i konstvetenskap. Det gäller artikeln *Kyrkobyggandet i det långa perspektivet* i vilken Åman behandlar frågan om byggnadstolkningens problem med referens till vilka förklaringsfaktorer som fokuseras för att förstå den byggda formen, där också de immateriella andliga orsakerna lyfts fram.

Åman ifrågasätter alla enkla sammankopplingar mellan makt och inflytande å ena sidan och arkitektoniska kvantiteter och kvaliteter å den andra när det gäller det historiska kyrkobyggandet. Åman kritiserar också byggnadstolkningens utveckling under 1900-talet, där form ses som ett resultat av funktion och konstruktion, eller som under de senaste

³⁶⁰ Andersson (1990) s.15.

³⁶¹ De artiklar som i detta arbete särskilt har uppmärksammats utgörs av Björn Varenius' *Monument och samhällelig reproduktion* (1994), Mikael Jakobssons *Mångtydiga fornlämningar och begreppet fornlämning* (1995) samt Mats Burströms *Kunskapsyn och arkeologisk förmedling* (1999) och Gunnar Anderssons och Lena Beronius Jörpelds *Heliga rum i förkristen tid* (2003).

³⁶² Burström (1999) s.5ff.

decennierna där byggnaderna tolkats med referenser till byggherrens ideologi eller sociala anspråk.

*Allt verkligt är förnuftigt. Allt har sin nyktra och rationella förklaring. För den som går till botten med problemen finns ingenting oförklarad, ingenting att förundra sig över. De märkligaste konstverk och byggnader kan förklaras som produkter av tekniska och konstruktiva förhållanden, av ekonomiska, sociala och geografiska faktorer, av estetiska strömningar. Det blev som det blev för att det måste bli just så. Allt verkligt är förnuftigt. Men händer det ändå inte att det är någonting som blir över, något som inte infångas av de förståndiga förklaringarna?*³⁶³

Sett ur ett mer generellt perspektiv ger artikeln uttryck för misstro mot kulturmiljövårdens generativa schematiseringar där allt konkret reduceras till något annat än det självt. Vidare antyds att det finns ett tolkningsöverskott som inte kan reduceras till ett resultat av olika externa och praktiskt funktionella faktorer; det finns något ”ännu-icke” medvetet som inte är åtkomligt för det rationella begreppsliggörandet.

Det är möjligt att den kontextuella och hermeneutiskt influerade arkeologin kan ha kommit att påverka det allmänna medvetandet inom kulturmiljöfältet med avseende till betydelsen av det lokalhistoriska miljösammanhanget och dess särart. Samtidigt kan det vara frågan om ett allmänt växande medvetande om betydelsen av det lokala perspektivet. Om detta kan inte avhandlingen uttala sig, annat än att det inte finns något i det granskade materialet som motsäger att detta medvetande kan ha stärkts inom kulturmiljövården under 1990-talet, parallellt med en kritik riktad mot etablerat fokus på den stora historien.

Bilden är splittrad och baserar sig på ett förhållandevis begränsat material för att det skall vara möjligt att uttala sig i mer definitiva termer, där det granskade materialet också tyngs av det faktum att det inte inrymmer analysinstanser med direkt referens till det etnologiska ämnesfältet. Däremot kan det hävdas, att den positiva trend som kunnat konstateras för modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag i de granskade planeringsunderlagen, i varje fall inte motsäges av de nya perspektiv som började göra sig gällande i tidskriften Kulturmiljövård under 1990-talet.

Utan möjlighet till några säkra slutsatser, talar en del för att beskrivningsmodaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag utvecklats på lokal nivå som ett uttryck för ett mer allmänt ökat intresse för det kulturhistoriska innehållets platsspecifika särart. Detta kan på goda grunder antas gälla byggnadsminnesdokumentationerna, vilka saknat metodologiskt understöd från centralt håll med avseende till denna modalitet. Beträffande riksintressebeskrivningarna indikerar allt granskat material att den positiva trenden för denna beskrivningsmodalitet (i viss mån) kan ha påverkats av de centralt utbildade råden och anvisningarna tillsammans med en allmänt ökad medvetenhet inom sektorn om betydelsen av ett lokalhistoriskt orienterat perspektiv vid utarbetande av de antikvariska planeringsunderlagen.

Gällande modaliteten Miljö-/byggnadstolkning antyds visserligen ökad medvetenhet om betydelsen av att sammankoppla det kulturhistoriska innehållet med dess rumsliga uttryck i tidskriften under denna period, vilket också fick genomslag i det metodutvecklingsarbete

³⁶³ Åman (1993) s.9.

som pågick inom Riksantikvarieämbetet. Det finns också en del som talar för att denna modalitet kom att slå igenom vad gäller riksintressebeskrivningarna, även om det inte är frågan om några övertygande snittvärden under 2000-talet.

b) Modaliteterna Lokalitet och Karaktärisering

Avslutningsvis skall de två modaliteter som representerar centrala kategorier i det rumsliga teckenunderlaget behandlas. Som framgår av diagrammet är det en anmärkningsvärd stor andel som behandlar lokalitet, framför karaktäriseringsmodaliteten vilken är ytterst begränsad med endast fyra analysenheter som överstiger graderingsnivån (1). Att modaliteten lokalitet varit närvarande i Kultur(minnes)miljövård med drygt 40 artiklar, förhållandevis jämnt utsprida under tidskriftens tjugofemåriga liv, betyder inte att nivån varit av hög kvalitet med avseende till rumsliga sammanhang och helheter. Här är det endast tio analysenheter som når upp till graderingsnivån (2). Innehållet i analysenheterna domineras av allmänna påpekanden om bristen på helhetsbeskrivningar vad gäller kulturmiljöer samt ett särskilt intresse för material och hantverk inom byggnadsvården.

Redan 1973 framhålls i Sanering III betydelsen av att vid sidan av de enskilda byggnaderna också uppmärksamma bebyggelsesammanhangen vid genomförandet av inventeringsarbetet, där det också framgår vad som skulle kunna kallas ett syntetiskt betraktelsesätt på det byggda rummet.³⁶⁴ Av detta märks inte något i betänkandet Kulturminnesvård 1972, även om det redogörs för kulturminnesvårdens roller och arbetsuppgifter i den fysiska planeringen.

1990 genomförde Riksantikvarieämbetet en enkätundersökning utsänd till länsantikvarier, läns museer och större kommunala museer med avseende till forskningsbehovet avseende byggnader och bebyggelsemiljöer. Enkätresultaten visade att ytterst få länsstyrelser och läns museer bedriver eller initierar forskning, och det kunskapsbehov som anges adresserar inte de breddade uppgifter som kulturmiljövården stod inför.

*Att kulturminnesvården vidgat sitt influensområde, begivit sig in i tidigare av andra intressen dominerande samhällsområden, propagerar för helhetssyn och betonar ett miljöperspektiv, kunde förmodas ha gett upphov till helt nya och högst påtagliga kunskapsluckor. Av detta märks föga i svaren; en stor del kretsar kring praktiska hjälpredor av typen färgguider och dateringsmallar, dvs den traditionella kulturminnesvårdens verksamhetsfält.*³⁶⁵

Men det är nu som de centrala instanserna tar sig an den besvärliga frågan om hur kulturmiljövården skall kunna ta sig in i den fysiska planeringen, varvid ett antal råd- och anvisningar arbetas fram, vilka tidigare redogjorts för. Detta återspeglas också i Kulturmiljövård med början 1989, där Ivar Eklöf i sin artikel just trycker på att miljön måste behandlas som en helhet och inte som summan av delarna. Här märks också Karin Schibbyes och Katri Lisitzins artikel Haga-Brunnsviken-Djurgården (1992/5) där det bl.a. ingår beskrivningsexemplet som innehåller försök till närmare beskrivning av rumsliga egenskaper av god relevans. Som metodgenomgången visat, var det ofta på en hög rumslig nivå man rörde sig.

³⁶⁴ SOU (1973:27) s.91.

³⁶⁵ Riksantikvarieämbetet (1992) s.9f.

D HÄRLEDNINGAR

Visserligen kom man aldrig ner på markplanet, men det förtar inte relevansen i att försöka utfinna strukturella helheter och morfologiska egenskaper som retrospektiva teckenbildningar. Det är också detta problem som sektorn fortfarande brottas med inom fysisk planering, dvs att hitta former för ändamålsenliga beskrivningar av olika strukturella och morfologiska formuttryck. Detta kommer också tydligt till uttryck i Handboken för riksintressena från 2014, där det i checklistan för riksintressens uttrycksbeskrivningar i bilaga 4b bl.a. framgår följande:

- *Beståndsdelarnas egenskaper och karaktärsdrag*

Uttrycken består också i bebyggelsens skala och orientering, landskapets former och mönster, etc. Av riksintressebeskrivningens uttrycksdel ska framgå de egenskaper och strukturer hos bebyggelsen och landskapet som är viktiga för läsbarheten, d.v.s. förståelsen och upplevelsen av den riksintressanta kulturmiljön.

- *Landskapets och beståndsdelarnas rumsliga samband och sammanhang*

*Samband i det riksintressanta landskapet kan vara visuella såsom öppenhet, slutenhet, vyer och siktlinjer och funktionella såsom landskapsrum och rörelsestråk. Visuella och funktionella samband mellan beståndsdelarna och med landskapet som är viktiga för förståelsen och upplevelsen av kulturmiljön ska tydligt redovisas.*³⁶⁶

Över tid framträder lokalitetmodaliteten som den man från centralt håll främst arbetat med att försöka utveckla i råd och anvisningar med referens till samlade bebyggelsemiljöer. Då denna modalitet också varit föremål för de största ansträngningarna i metodanvisningarna blir följdfrågan varför den trots metodologisk uppbackning ändå haft så svårt att komma till en starkare utveckling.

Att uppmärksamma helheter och samband ger inte sig själv, utan kräver en mental ansträngning för att nå över gränsen till en formulering. Det räcker inte heller med att bara beskriva vad man optiskt ”ser” och hur det byggda rummet är sammansatt av olika delar, former och rumsliga sammanhang. Dessa egenskaper måste också omvandlas till ”formuttryck” för det retrospektiva innehåll de anses kunna återspegla. I detta läge behöver hela upplevelsespektrumet aktiveras genom inlevelse i det byggda rummet med alla våra sinnen och emotionella förmågor för att kunna ”spåra upp” på vilket sätt denna förmedling sker som just en rumslig ”återspeglings”. Skyggar man för detta mentala läge slutar det gärna med sådana torftiga uttryck som ”karaktäristiskt” för ..., ”typiskt” för sin tid, eller ”kan berätta om” ..., ”ålderdomlig karaktär” ... osv, dvs ofta utan närmare redogörelse för på vilket sätt det kulturhistoriska innehållet förmedlas som ett specifikt rumsligt formuttryck i just detta byggda rum.

Härmed angörs den sista modaliteten Karaktärisering, där det i likhet med upplevelsebegreppet kan konstateras en genomgående ”icke-närvaro” inom alla analysinstanser från planeringsunderlag och metodanvisningar till den föreliggande granskningen av tidskriften Kulturminnes(miljö)vård och olika utredningar och rapporter. Exempelen på denna modalitet med högre graderingar i det granskade materialet kan identifieras i endast fyra av de granskade analysenheterna, varav det bara är i Björn Varenius artikel *Monument och samhällelig reproduktion* (1994/5) som det i mer utvecklad mening illustreras hur denna modalitet kan nyttjas som ett utforskningsinstrument vid uttolkningen. Sett till de

³⁶⁶ Riksantikvarieämbetet (2014) Bilaga 4b Riksantikvarieämbetets modell för riksintressebeskrivningar.

övriga analysenheter där karaktäriseringsmodaliteten relateras, är det antingen frågan om svepande formulering eller irrelevant användning av begreppet karaktärisera i avhandlingens mening.

Denna genomgående icke-närvaro i det granskade materialet talar för att det är frågan om ett begreppsligt underskott inom sektorn som fortfarande gör sig gällande. Denna modalitet har dessutom kreativt samband med formandet av helheter och rumsliga samband i uppmärksamhetsfältet, där de grupperade planeringsunderlagen indikerar att det potentiellt föreligger ett inbördes katalytiskt förhållande mellan modaliteterna Karaktärisering och Lokalitetsyntes vid frambringandet av ett kvalificerat rumsligt teckenunderlag. Det föreligger således motiv för att vidare begrunda i vilket avseende det begreppsliga underskott som kunnat konstateras för både upplevelsedimensionen och karaktäriseringsprosan kan hänföras till underliggande begreppsbyggnader av mer grundläggande art. I detta inbegrips kunskapsteoretiska frågeställningar, vilka är föremålet för den avslutande framställningen.

6.1.4.3 *Sammanfattning*

a) Den samlade bilden

Den samlade bild som framträder i granskningen av tidskriften Kulturminnes(miljö)vård är att intresset för avhandlingens begreppsliga modaliteter varit begränsad (kvantitativt och kvalitativt) sett över de drygt tjugofem år som tidskriften existerade. Inom denna begränsade förekomst är det en mycket stark övervikt för begreppsliga perspektiv som inte överstiger den lägsta graderingsnivån (1), vilket i praktiken signalerar irrelevanser eller brist på konkretion och alternativa förslag i kritiken. Ett visst undantag med avseende till förekomstfrekvens utgörs av artiklar som behandlar beskrivningsunderlagens operativa problem och värdebegreppet, om än med ett fåtal exempel som överstiger den lägsta graderingen (1). Däremot framträder ett icke obetydligt intresse för frågor som berör modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlagen. Här återfinns också de jämförelsevis flesta artiklar med god relevans, totalt 17 huvudsakligen publicerade under 1990-talet, varav flera utgörs av kritiska inlägg.

Vidare noteras sammanlagt åtta artiklar som berör det rumsliga teckenunderlaget Lokali-tet med relevant kvalitativ nivå (2); i sig ingen övertygande förekomst där omkring 80% av de artiklar som berör denna modalitet saknar relevans relativt avhandlingens begrepps-byggnad. Ibland är det frågan om allmänna synpunkter på behovet av en helhetssyn på det byggda rummet utan närmare preciseringar. Med betydande undantag för triadens systemrelaterade begrepp kring beskrivningsunderlagens planeringsrelevans, är den sam-lade bilden än mer innehållsfattig i de rapporter och utredningar som refererar till beskriv-ningsproblematikens olika modaliteter. Detta av den enkla anledning att det i många fall är frågan om utomsektoriella synpunkter där man inte heller kan räkna med mer initierade alternativ för att komma till rätta med de antikvariska planeringsunderlagens undermåliga planeringsrelevans.

Signifikanser

Inom ramen för denna helhetsbild kan det urskiljas signifikanta differenser. Här kan bl.a. den pågående debatten kring de undermåliga planeringsunderlagen samt modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag jämföras med det påtagliga ointresse och de irrelevanser som Semios, Upplevelse och Karaktärisering varit föremål för, sammantaget endast åtta artiklar som når över graderingslinje (1). Utan tvekan är det frågan om en signifikant icke-förekomst, som dessutom står i god paritet med det motsvarande underskott som kan utläsas av de resultat som granskningen av planeringsunderlagen och de officiella metodanvisningarna ger vid handen. Detta ger grund för antagandet att det inom dessa modalitets- och begreppstyper föreligger ett begreppsligt underskott med stor utbredning inom sektorn.

På denna punkt bör också modaliteten Lokalitetsyntes noteras, vilken i granskningen av planeringsunderlagen uppvisar en tröghet i trendutvecklingen som inte står långt efter Karaktäriseringsmodaliteten inom byggnadsminnenas två analysinstanser. Trots den stigning som ändå sker under 1990-talet vad gäller riksintressebeskrivningarna, kan den ändå inte mäta sig med den utvecklingstrend som modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag uppvisar. Det anmärkningsvärda är att Lokaltetsmodaliteten med avseende till samlade bebyggelsemiljöer är den som man av allt att döma från slutet av 1980-talet metodmässigt arbetade aktivt med från centralt håll i syfte att underbygga framtagningen av planeringsunderlag med bättre operativ relevans i antikvarisk praktik. Trots detta tycks det (så som detta återspeglas i det granskade materialet) ha varit svårt att få genomslag för ett mer syntetiskt rumsbegrepp, där helheter och samband uppmärksammas som inte bara rör sig på makronivån. Detta ger sig också till känna så sent som 2014 i den metod för riksintressebeskrivningar som redovisas i en bilaga till handboken för riksintressena, där just de anmodade uttrycksbeskrivningarna visar på en tydlig målsättning att stärka upp ett mer utvecklat rumsbegrepp.

Det faktum att beskrivningsmodaliteten Lokaltet, trots metodisk underbyggnad från centralt håll, i det stora hela haft svårt att komma till en starkare utveckling som en rumsligt utvecklad beskrivningsdiskurs, utgör i sig ett signifikant faktum. Detta kan mycket väl sättas i samband med inte bara det officiella värdebegreppet, utan också med det begreppsliga underskott som modaliteten Karaktärisering och Upplevelsebegreppet uppvisar över hela linjen i det samlade granskningsarbetet. Till denna svårighet hör också det etablerade språkbruket, dels rent allmänt, dels med referens till vad som är accepterat som normal "utredningsprosa" inom kulturmiljövårdssektorn. Detta betyder att möjligheterna till en mer utvecklad rumslik analys- och beskrivningsdiskurs konfronteras med en slags diskursiv fastlåsnings, dels misstron mot upplevelsen som en trovärdig begreppslik instans, dels bristande "tillgång" till språkliga uttrycksmedel som kan förmedla förmålsentiment på ett pregnant sätt med referens till det byggda rummet.

Utiifrån det samlade resultat som granskningen av alla analysinstanser ger vid handen, går det således att urskilja parallelliteter mellan den förhållandevis svaga utveckling som den rumsliga beskrivningsdiskursen företer å ena sidan, och den begreppsliga underutveckling som modaliteten Karaktärisering och upplevelsebegreppet ger vid handen i det granskade materialet å den andra. Parallelliteter kan vara ett empiriskt observandum, men ger i sig ingen evidensbaserad grund för att kunna dra definitiva slutsatser om inbördes

D HÄRLEDNINGAR

orsaksförhållanden. Härmed återstår (i detta arbete) endast den teoretiska underbyggnadsmöjligheten, där förekomsten av ett dylikt sambandsförhållande försiktigtvis bara kan formuleras som en möjlig delförklaring.

b) Slutsatser

Beroende och oberoende variabler

De anvisningar som togs fram 1985 till stöd för länsstyrelserna framtagna av riksintressebeskrivningar på regional nivå, återspeglas tydligt i flera av de riksintressebeskrivningar som granskats i detta arbete. Härutöver är det svårt att yttra sig över hur stort inflytande de råd och anvisningar som togs fram under 1990-talet för sammanhängande miljöbeskrivningar haft på diskursutvecklingen i allmänhet, även om granskningsresultaten indikerar att så varit fallet

Kulturhistoriskt analysunderlag

Med avseende till modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag har den genomförda textgranskningen av tidskriften Kulturminnes(miljö)vård indikerat ett ökat engagemang i denna fråga, varvid antagandet gjorts att detta kan ha påverkat den positiva begreppsutveckling som kunnat konstateras på denna punkt i de granskade riksintressebeskrivningarna. Då även motsvarande positiva begreppsutveckling skett med avseende på byggnadsminnesdokumentationerna, är det rimlig och anta att de granskade artiklarna återspeglar en allmänt utvecklad medvetenhet inom sektorn kring betydelsen av att den kulturhistoriska bakgrundsbeskrivningen erhåller en god konkretion med referens till det lokala rummet.

Karaktärisering och lokalitet

Den genomgående icke-förekomsten med avseende på karaktäriseringsmodaliteten har uttolkats som ett begreppsligt underskott, där en påtaglig tröghet över tid framträder genomgående för alla analysinstanser, vilket också gäller upplevelsebegreppet. Följdfrågan blir om detta underskott kan bidra till en förklaring till svårigheten att utveckla de rumsliga uttrycksbeskrivningarna.

Som granskningen visat har även lokalitetmodaliteten som syntetisk beskrivningsdiskurs haft svårt att komma till samma starka utveckling som modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag, där det i stället varit den s.k. komponentrelaterade lokalitetbeskrivningen som haft en stabil förankring inom sektorn över tid, tydligt återspeglad i de granskade planeringsunderlagen. Motsvarande svårigheter gäller för modaliteten Miljö-/byggnadstolkning, vilken således svarar mot den retrospektiva teckenbildningen som rumsligt uttryck, där den inom det högre graderingsspannet ofta följer i spåren på den syntetiska lokalitetmodaliteten i de granskade planeringsunderlagen.

Fortsatta analyser

Den samlade bedömningen är att det finns motiv för att vidare analysera på vilket sätt det begreppsliga underskott som kunnat konstateras för både upplevelsedimensionen och

karaktäriseringsprosan kan ha verkat begränsande på förekomsten av rumsliga formbeskrivningar och teckenbildningar i mer utvecklad form, samt vidare om detta begreppslika underskott har något samband med värdebegreppets konceptioner och mer grundläggande kunskapsteoretiska föreställningar. I det följande kapitlet (6.2) genomförs en kritisk analys av det etablerade värdebegreppet som analysinstrument inom svensk kulturmiljövård, en analys som också relateras till receptionen av upplevelsebegreppet och deras samlade påverkan på det rumsliga uppmärksamhetsfältet. Framställningen avslutas med ett utvidgat perspektiv med referens till kunskapsteoretiska föreställningar som skulle kunna stå hindrande i vägen för en utvidgad tolknings- och beskrivningsrepertoar.

6.2 Begrepp och andra faktorer

I detta avslutande kapitel ger sig avhandlingen in i obanad terräng i sökandet efter olika möjliga orsaker till de beskrivningsdiskurser som framträder över tid i det granskade materialet. Granskningsresultaten visar fram planeringsunderlag som i huvudsak domineras av retrospektivt orienterade komponentbeskrivningar, inte sällan i avsaknad av rumsliga gestaltningar och mer utvecklade uttrycksbeskrivningar. Gällande de strategiskt viktiga modaliteterna Lokalitetsyntes, Karaktärisering och Miljö-/byggnadstolkning inom det övre graderingsspannet (2-3) är det frågan om blygsamma siffror för antalet planeringsunderlag sin inbegriper dessa modaliteter, i synnerhet gällande de två förstnämnda.³⁶⁷ Detta med visst undantag för byggnasminnesdokumentationerna, vars förekomstssiffror också bör relateras till antalet granskade planeringsunderlag inom denna analysinstans, som är betydligt färre jämförbart med alla tre övriga analysinstanser. Bedömning att de tre modaliteterna är av strategisk betydelse, syftar på möjligheten att kunna hantera förändringar i den pågående samhällsprocessen på ett ändamålsenligt sätt ur kulturmiljösynpunkt.

Det är mot denna bakgrund som frågan i detta kapitel ställs; i vad mån värdebegreppet och dess olika slag av tillämpningar som urvals- och analysinstrument kan bidra med en delförklaring till varför beskrivningsmodaliteterna Lokalitetsyntes, Karaktärisering och Miljö-/byggnadstolkning uppvisar en jämförelsevis svag begreppsutveckling över tid. Frågeställningen inbegriper också upplevelsebegreppets konception inom kulturmiljö-vårdsfältet, med referens till frågan om dess förklaringspotential.

Härmed förutskickas samtidigt att frågan om beskrivningsdiskursernas genes inte kan reduceras till ett begreppsproblem, vilket betyder att värde- och upplevelsebegreppen ingår som två av flera (olika slag av) faktorer som kan ha influerat tolknings- och beskrivningsmönstrens utveckling över tid. Problemställningen är således mer sammansatt än vad som ryms i frågeställningens avgränsade begreppsperspektiv, vilket också antyds av det i avhandlingen upprepade uttrycket ”möjlig delförklaring”. Syftet är inte heller att försöka spika fast några definitiva svar vad gäller olika orsaksgrunder, utan att öppna upp olika mer eller mindre genomtänkta tankesår för vidare diskussion.

³⁶⁷ Antalet planeringsunderlag (av totalt 1006) som inbegriper graderingar (2-3), fördelat relativt följande modalitetstyper och analysinstanser:

RI-beskrivn 16	RI-beslut 0	BM-dok 42	BM-beslut 25 = 83 Miljö-/bebyggelsestolkning
RI-beskrivn 22	RI-beslut 3	BM-dok 29	BM-beslut 9 = 63 Lokalitetsyntes
RI-beskrivn 9	RI-beslut 0	BM-dok 17	BM-beslut 9 = 35 Karaktärisering

För att något underbygga orienteringen i problemställningen, bör man (analytiskt) särskilja två olika praktiker: dels urvalet av särskilt viktiga miljöer och byggnader för klassificeringar inom olika lagrum, dels utarbetandet av en antikvarisk beskrivning av den klassificerade miljöns/byggnadens egenskaper och kulturkvaliteter. I det första fallet har vi att göra med en praktik, där de olika urvalsinstrumenten varit föremål för diskussion och kontroverser under lång tid. Det är ofta inom ramen för denna praktik som frågorna om relevans och legitimitet i kulturmiljövårdens samhällspraktik diskuterats. Men den frågeställning som är aktuell i avhandlingen, handlar inte om (den nog så viktiga frågan) om relevans och legitimitet i urvalsförfarandet, utan om i vad mån, och på vilket sätt urvalsinstrumentets begreppsbildning återverkat på tolknings- och beskrivningsmönstren, exempelvis vid framtagningen av antikvariska planeringsunderlag. Men som sagt, det är frågan om en analytisk åtskillnad som inte är självklar i bebyggelseantikvarisk verksamhet, då dessa två praktiker i många fall kan uppträda mer eller mindre simultant i urvalsförfarandet, exempelvis vid beslut om byggnadsminnesförklaringar.

Slutligen uppmärksammas att granskningsurvalet inte omfattat projektspecifika planeringsunderlag inom fysisk planering och byggnadsvårdsfältet, vilket betyder att de tre omnämnda beskrivningsmodaliteterna kan vara mer utvecklade inom kulturmiljövårdsfältet i sin helhet, än den bild som framträder över tid i detta arbete.

6.2.1 Värdebegreppets uppbyggnad och pragmatik

Modellens användningsmöjligheter och tillämpningar över tid

Den uppställda värdemodellen svarar mot den som redovisas i Unnerbäcks och Nordins artikel i Kulturmiljövård 1995 (undantaget positionerna 16, 19b och 25, vilka tillfördes som ett led i granskningsarbetets operationalisering). Med undantag för upplevelsevärdena (8-11), svarar värdekriterierna i allt väsentligt mot det som kan utläsas i råden och anvisningarna till *Byggnadsminneslagen* (1980) respektive *Byggnadsminnesförklaring* (1991), om än inte som uppstrukturerade modeller. I båda dessa skiljer man på sk. vetenskapliga och upplevelsemässiga värden, samt påtalar betydelsen av representativitet och autenticitet i urvalsgrunden. Visserligen omnämns identitet i förbifarten som ett upplevelsevärde i 1991 års allmänna råd, men förövrigt saknar positionerna (8-11) representation i båda dessa publikationer från Riksantikvarieämbetet.

	Kulturhistorisk värdemodell
2	Förstärkande, övergripande motiv
3	Autenticitet, äkthet
4	Pedagogiskt värde, tydlighet
5	Sällsynt / Representativt (nationellt, regionalt, lokalt)
6	Kvalitet
7	Upplevelsevärde
8	Symbolvärde
9	Traditionsvärde
10	Kontinuitetsvärde
11	Identitetsvärde
12	Miljöskapande värde
13	Patina
14	Konstnärligt värde
15	Arkitektoniskt värde
16	<i>Öppen</i> upplevande, karaktär, metafor, ...
17	Dokumentvärde
18	Arkitekturhistoriskt värde
19a	Byggnadshistoriskt värde
19b	Bebyggelse-/byggnadshistorik
20	Byggnadsteknikhistoriskt värde
21	Teknikhistoriskt värde
22	Samhällshistoriskt värde
23	Socialhistoriskt värde
24	Personhistoriskt värde
25	<i>Öppen</i>

Figur 21. Värdekategorier med positioner

Vänder vi oss till rapporten *Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering* (1976), så togs den fram i syfte att få till stånd större enhetlighet i det då pågående arbetet med bebyggelseinventeringar på kommunal och regional nivå. Som tidigare redogjorts för under (5.2.2.1), var det frågan om att ge stöd för urvalet av värdefulla byggnader och

D HÄRLEDNINGAR

miljöer. För detta ändamål inbegreps i vägledningen en praktisk handledning för fältinventeringen, där resultatet skulle nyttjas för kartbearbetningar med avgränsning av bevarandekområden. I de urvalskriterier som redovisas, föregrips många av de värderingsgrunder som därefter uppträder i Unnerbäcks och Nordins artikel 1995 och råden och anvisningarna till *Byggnadsminneslagen* (1980) och *Byggnadsminnesförklaring* (1991). Beträffande urvalsmotivet representativitet framställs följande:

*Genom att söka de egenskaper hos bebyggelsen som är representativa för ortens historia och näringsliv minskar man risken för godtyckliga och subjektiva urvalskriterier.*³⁶⁸

Slutligen noteras att modellen från 1995 vidareförs närmast ograverad i *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002), undantaget en kompletterande parentes i vilken upplevelsevärdena anges som ”estetiskt och socialt engagerande egenskaper”. Går vi slutligen framåt till *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* (2015), som syftade till att nyansera arbetsprocessen kring kulturhistorisk värdering och urval, återfinns ingen motsvarande modelluppställning. Däremot innehåller den problematiserande framställningar med nyanseringar kring betydelsen av olika värdebegrepp i syfte att visa på deras mångtydiga innebörder (s.63-84) samt en genomgång av olika processmoment vid den kulturhistoriska värderingen och urvalet (s.30-45), vilket vi återkommer till.

Den modell som Unnerbäck och Nordin lade fram i *Kulturmiljövård* 1995 skulle kunna ses som en kondensering av de diskussioner och det arbete som pågått inom den institutionaliserade kulturmiljö(minnes)vården under tre decennier, bl.a. relaterat till den urvalsproblematik som följde i spåren av den fysiska riksplaneringen och saneringarna av det äldre bostadsbeståndet. I denna process ökade också intresset för samlade miljöer och sociala motiv i bevarandediskussionerna, vilket också återspeglas i den modell för kulturhistoriskt urval och värdering som publicerades 1995, där sådana upplevelsevärden som identitet och kontinuitet tillkommit som värdekriterier utöver de traditionella identifikationskategorierna, dvs kulturhistoriska och estetiska värden. Genom denna utvidgning av värderingsinstrumentet kom modellen att inbegripa tre olika slag av identifikationskategorier.

Oaktat modellens inkonsistenser med avseende till blandningen av olika värderrelaterade begreppskategorier (vilket i sig skapar osäkerhet om och på vilket sätt de olika kategorierna kan sammanvägas vid urvalsförfarandet), kan modellen givetvis läsas på alternativa sätt beroende på hur den uppfattas/tillämpas. Exempelvis förekommer det att den nyttjas som en slags checklista för att säkerställa att man inte ”glömt” något (i varje fall beträffande dokumentvärdena 18-24), vilket samtidigt kan bidra till att skärpa det retrospektiva uppmärksamhetsfokus vid analysen och beskrivningen av kulturmiljön. I *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002) anges följande:

Det bör understrykas att modellen är ett hjälpmedel, inte en tvingande mall. Den är en checklista, där varje delmoment i och för sig är viktigt, men där produkten kan variera från en omfattande analys till en koncentrerad definition. Ledmotivet är att alla berörda i bevarandeprocessens olika led skall bli medvetna om varför och i vilket syfte ett objekt

³⁶⁸ Riksantikvarieämbetet (1976) s.25.

D HÄRLEDNINGAR

bevaras, och därmed också få ett bättre underlag att fatta rimliga beslut inom sitt eget område.³⁶⁹

Det finns inget som hindrar att den (mentalt) inverteras från en uppställning av kulturhistoriska dokumentvärden till en lista över olika slag av retrospektiva uppmärksamhetsfokus att ta med sig för vidare fördjupningar i analys- och beskrivningsarbetet (vilket också tillämpats i avhandlingens operationalisering av det empiriska granskningsarbetet, om än med ett annat syfte). Ett dylikt fokus på det retrospektiva innehållet vid framtagningen av ett antikvariskt planeringsunderlag, kan å andra sidan, samtidigt leda till att den rumsliga analysen tilldelas mindre uppmärksamhet och resurser, varvid beskrivningen av miljöns/byggnadens olika egenskaper och särarter som uttryck för det kulturhistoriska och upplevelserelaterade innehållet blir grundare. I extremfallet kan det bli frågan om utpekanden, med basala materialbeskrivningar. Man kan också tänka sig möjligheten att de retrospektiva värdekategorierna radas upp schablonmässigt, för att visa på att den beskrivna byggnaden/miljön besitter ett högt kulturhistoriskt värde och bör bevaras. Detta utan att de uppmärksammade värdekriterierna nödvändigtvis haft något inflytande över de tolknings- och beskrivningsperspektiv som tillämpats. Motsvarande resonemang skulle kunna tillämpas på upplevelsevärdena.

Med ovanstående resonemang vill jag tydliggöra att modellens värderelaterade begreppsbildning kan nyttjats på olika sätt i antikvarisk praktik vid framtagningen av antikvariska planeringsunderlag.

Värderings- och urvalsproblemet över tid

Problemet med den operativa förmedlingsnivån, hänger samman med att kulturmiljövårdens verksamhet under lång tid varit orienterad mot urvalsproblematiken, bl.a. på grundval av ett typologiseringsbegrepp som handlat om att sortera in "representativa" objekt/miljöer för klassificering och juridiskt säkerställande. Av nedanstående citat att döma, ser man inte heller någon principiell skillnad mellan ett översiktligt urval och det underlag som behövs vid en restaurering/ombyggnad.

Den kulturhistoriska värderingen kan inte göras en gång för alla och detaljeringsgraden kan variera beroende på syftet. Den värdering som exempelvis krävs för bevarandebestämmningar i en kommunal översiktsplan blir mer översiktlig än den som görs i en redan skyddad byggnad som står inför en restaurering eller ombyggnad. Ofta är det frågan om en kontinuerlig värderingsprocess /!/, som går från den översiktliga inventeringens preliminära urval mot en alltmer fördjupad och detaljerad precisering av det kulturhistoriska värdet. Metodiken är dock densamma oavsett detaljeringsnivå.³⁷⁰

Värderings- och urvalsfrågorna har varit föremål för diskussioner och alternativa perspektiv under lång tid fram till våra dagar, där syftet handlat om urval och gradering av det kulturhistoriska värdet för vidare säkerställande, bl.a. genom olika slag av juridiska regleringar på statlig och kommunal nivå. Med grund i identifikationen av olika kulturhistoriska värden, och vidare beaktande av sådana "förstärkningsvärden" som representativitet, unicitet och autenticitet, tas en motivskrivning fram som visar på varför en byggnad

³⁶⁹ Riksantikvarieämbetet (2002a) s.21.

³⁷⁰ Riksantikvarieämbetet (2002a) s.22.

eller miljö pekats ut som kulturhistoriskt värdefull och skall bevaras. Om vi följer Unnerbäckes redogörelse för processen, görs en indelning i olika motiv, där det skall framgå vilket som väger tyngst och därmed vägledande för byggnadens fortsatta hantering. Det är också tydligt att värderingsarbetet relateras till en förhandlingssituation, där målet är att övertyga enligt följande:

En sammanvägd bedömning, där de olika kulturhistoriska kriterierna lyfts fram och förklaras, ger argumentationen den vederhäftighet och tyngd som är nödvändig när kulturhistoriska värden skall vägas mot ekonomiska eller andra samhällsintressen.³⁷¹

I Axel Unnerbäckes *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002) anges i förordet att den skall kunna användas som en analys- och värderingsmodell som bas och ett hjälpmedel i byggnadsvårdsarbetet. Det som framställs är ett värderingssystem för identifikation av olika värde kategorier som underlag för en motivskrivning och urval. Vidare framhålls att värderingssystemet skall kunna användas för en ”kulturhistorisk analys” inför restaurering av enskilda byggnader.

Det finns samtidigt oklarheter hur modellen skall användas. Den kan inte bara användas som en värderingsarsenal för att bygga upp argumentationen varför något bör skyddas, utan också som ett instrument i den ”kulturhistoriska analysen”. Vad som egentligen avses med kulturhistorisk analys är svårgripbart. Det skulle kunna avse klarläggandet av den bakomliggande kulturhistoriska kontexten relaterad till objektet/miljön. Men detta tycks motsägas av hur begreppet framställs i *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002), *Fem pelare* (2002) och *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* (2015).³⁷² I dessa fall tycks det syfta på en värdeanalys med ingående graderingar. Däremot kan det hävdas, att det i den sistnämnda rapporten framställs en relevant logistik i värderingsförfarandet; att värderingen måste föregås av en ingående beskrivning av de egenskaper som återspeglar det kulturhistoriska innehållet.

Som tidigare framkommit i redovisningen av *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* under (5.2.3.3), skall motivskrivningen och fastställandet av ambitionsnivån utmyнна i en målsättning som ger underlag för åtgärder såsom lämpligt skydd, dokumentation, vård och ekonomiskt stöd. Vidare skall motivskrivningen vara vägledande för inriktningen i analys- och dokumentationsarbetet, vilket rimligen betyder att värderingsförfarandet tänkes föregå den närmare beskrivningen. En omvänd ordningen finner vi i *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* (2015), där värderingsmomentet skall föregås av identifiering och beskrivning av vilka uttryck som återspeglar vilka kulturhistoriska skeenden. Detta arbete har tidigare refererats med fokus på det estetiska och upplevelsebegreppet som värde kategorier, vilket vi återkommer till längre fram under (6.2.2). I detta sammanhang ligger fokus på den del av plattformen som behandlar processen kring kulturhistorisk värdering, vilken bryts ner i fyra huvudmoment i kronologisk ordning.

Det bör inledningsvis uppmärksammas att det är frågan om en diskuterande och problematiserande framställning som syftar till att underbygga transparens och tydlighet i värderings- och urvalsprocessen, för att därigenom underbygga ”en rättssäker tillämpning

³⁷¹ Ibid. s.23.

³⁷² *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002a) s.11f, *Fem pelare* (2002b) s.52, *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* (2015) s.31-33,36-39.

av lagar och förordningar.”³⁷³ Plattformen pekar framåt på många sätt, bl.a. genom att lyfta fram behovet av att identifiera och beskriva vilka uttryck som återspeglar vilka kulturhistoriska skeenden. Dessutom problematiseras hur olika värden används på ett schablonartat sätt för att visa på det kulturhistoriska värdet utan närmare konkretion. Och som tidigare framhållits, understryker man också vikten av att värderingsförfarandet måste grunda sig i en beskrivning av de egenskaper som återspeglar det kulturhistoriska innehållet.

Processen för kulturhistorisk värdering och urval uppdelas i fyra huvudmoment, som presenteras på sidan 30 (något förkortat) enligt följande:

- A. *Det beskrivande momentet*: identifiering av vilka uttryck som återspeglar vilka kulturhistoriska skeden. Därigenom avgränsas och beskrivs det kulturhistoriska sammanhang som blir utgångspunkt för bedömningen av det kulturhistoriska värdet.
- B. *Det analyserande momentet*: här bedöms hur och i vilken grad uttrycken speglar det kulturhistoriska sammanhang som valts ut i första momentet, genom att bedöma det kulturhistoriska värdet utifrån tre kriterier enligt följande:
- 1) Möjlighet till kunskap och förståelse; det kulturhistoriska innehållet och läsbarhet.
 - 2) Kulturhistorisk helhet; vad finns kvar, graden av ”fullständighet” avseende hur mycket som bevarats från en avgränsad tidsperiod (tidskontext) eller från olika skeden i ett utvecklingsförlopp (processkontext)
 - 3) Kulturhistorisk relevans; företeelsens roll som kännetecknande eller på annat sätt särskilt betydelsefull för sin tid och kontext.
- C. *Det planerande momentet*: består av prioriteringar och planering, med utgångspunkt i hotbild och förutsättningar. Här bestäms vad som skall lyftas fram, och vad som kan väljas bort till förmån för något annat.
- D. *Det beslutande momentet*: här tas bl.a. ställning till eventuella skyddsbestämmelser och resursfördelning.

Det analyserande momentet (B) syftar till att bedöma hur väl och i vilken grad den kulturhistoriska bakgrunden återspeglas eller uttrycks i ett landskap eller i en byggnad, vilket resulterar i en rangordning. Det är följaktligen denna rangordning av olika värden som utgör det planeringsinstrument som nyttjas som bedömningsgrund vid urval och prioriteringar i planeringsprocessen där avvägningar sker; vad ska lyftas fram vad kan väljas bort. Som ett observandainstrument kan en dylik rangordning vara motiverad i många fall, men förutsätter samtidigt en relatering till en fullgod beskrivning av det kulturhistoriska innehållet och dess återspeglning i det byggda rummets form och karaktär (egenskaper), vilket också framhålls i plattformen. Samtidigt återspeglas i (B3) den centrala roll som representativitetsperspektivet haft inom sektorn över tid, rimligen grundat i

³⁷³ Riksantikvarieämbetet (2015) s.5.

sektorns strävan efter ”objektivitet” eller tillförlitlighet (spårbarhet) i urvalsförfarandet för att uppnå acceptans och legitimitet som samhällspraktik.

Beskrivningsdiskursens genes

Det samlade intrycket över tid är att värderingsförfarandet med tillhörande kategoritänkande och graderingar betraktats som ett viktigt operativt instrument inom byggnadsvårdsfältet och fysisk planering för utpekande av vad som är mest värdefullt att bevara, dvs vad bör väljas och vad kan bortväljas. Det är således skyddet, det materiella anspråket, som stått i centrum för den antikvariska praktiken, inte frågan om hur planeringsunderlagen skall kunna ge stöd för att hantera frågor om utformningen av det tillkommande och hur den resulterande helheten skall formges. Men detta uppdrag har under senare år blivit mer accentuerat, detta mot bakgrund av kulturmiljövårdens ökade integrering i den fysiska planeringen och de omfattande stadsomvandlingar som pågått flera år tillbaka i tiden.

Det finns också indikationer på ökad medvetenhet under 2010-talet om behovet att utveckla miljöbeskrivningarna, där vikten av uttrycksbeskrivningar och att uppmärksamma rumsliga sammanhang och upplevelsen av miljön i beskrivningarna lyfts fram. Här kan bl.a. refereras till *Plattform för värdering och urval* (2015), samt handboken för *Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken* (2014). Om denna medvetenhet möjligen skulle kunna indikeras av de granskade riksintressebeskrivningarnas modalitetsutveckling under 2000-talet fram till 2010-talets första hälft, så är den inte lika tydlig vad gäller byggnadsminnesbesluten, om än märkbar. Beträffande byggnadsminnesdokumentationerna, uppvisar dessa stora fluktuationer på jämförelsevis högre graderingsnivåer över hela utforskningsperioden fram till åren omkring 2016. Men bilden är splittrad.

Här bör också uppmärksammas, att det redan under 1990-talets senare hälft togs fram råd och anvisningar från centralt håll, vilka på många punkter pekade framåt med avseende till behovet av planeringsrelevanta kulturmiljöbeskrivningar. Utöver vikten av att utgå från det man s.a.s. ”ser idag” (inte i förhistorien) och att utveckla vardagsspråket vid beskrivningar av kulturmiljöerna, framkommer en tydlig morfologisk ansats, där behovet av att beskriva strukturer, landskapsformer, miljöer, element m.m. lyfts fram. Vidare påtalas behovet av att konsekvensanalyserna beskrivs i ord, och inte med värderande formuleringar såsom exempelvis oacceptabelt (se vidare under 5.2.2.3). Härtill kan läggas rapporten *Planering och byggande i kulturmiljöer* (2000), som skisserar en arbetsmetodik för att ringa in stadskaraktärer, och detta med korta och gripbara uppställningar av olika morfologiska observanda att ta med sig i analysen.

Men detta till trots, och som tidigare relaterats under (6.1.4.1a), visade den omvärldsanalys som länsstyrelsen i Östergötland genomförde inom ramen för ett miljömålsprojekt 2011–2012, att det var svårt att hitta bra exempel på nya metoder och underlag. Det kunde konstateras att utvecklingen gällande metodik och innehåll gick förhållandevis långsamt, trots metodologiska underbyggnader från centralt håll och privata aktörer från 1990-talets senare hälft och framåt. Vidare framhålls svårigheten att förklara varför något är värdefullt:

D HÄRLEDNINGAR

I många kunskapsunderlag och planeringsunderlag som studerats saknades tydliga resonemang om varför något är värdefullt, dvs. man har svårt att uttrycka var i värdet sitter.³⁷⁴

Av intervjuerna framkom vidare att en del antikvarier känner osäkerhet att argumentera i skarpa planeringssituationer.³⁷⁵ Denna tidsbild är idag 12 år gammal, men visar ändå på de svårigheter som är förenade med att införliva nya metoder som bättre svarar mot planeringens behov.

Men förändringar har skett, och det är på inget sätt givet att den refererade modellen med tillhörande urvalsperspektiv och representativitetstänkande idag utövar något avgörande inflytande över de tillämpade undersöknings- och beskrivningsmetoderna vid framtagningen av antikvariska planeringsunderlag. Detta gäller förmodligen även inom byggnadsvårdsfältet, där de uppradade dokumentvärdena kanske mer finns med som ett slags bakgrundsmedvetande, utan att spela någon större roll vid förundersökningar inför olika restaurerings- och ombyggnadsprojekt, möjligen med undantag för sådana urvalskriterier som autenticitet och ordval som ”typiskt för sin tid”. Vidare indikerar egna erfarenheter inom Göteborgs kommun, att det under 2010-talet skett framsteg inom ramen för projektbundna projekt. Här finns många exempel på väl utvecklade antikvariska planeringsunderlag, framtagna av både antikvariska konsulter och antikvarier vid Göteborgs stadsmuseum. Dessa underlag inbegriper i många fall genomarbetade och planeringsrelevanta beskrivningar med avseende till såväl formbeskrivningar och karaktärsbeskrivningar som rumsliga teckenbildningar. Men tyvärr inbegriper inte avhandlingen några empiriska granskningar av projektrelaterade underlag.

Till detta kan följande möjlighet övervägas avseende modellens operativa verkan i antikvarisk praktik. Även om modellen inte längre röner så stor uppmärksamhet i antikvarisk praktik inom fysisk planering och byggnadsvård, kan det värderelaterade perspektivet med tillhörande representativitetstänkande vid framtagningen av antikvariska planeringsunderlag likväl fortleva som en habitus, exempelvis där stor vikt bl.a. läggs vid den historiska framställningen med tillförande av olika värdekategorier för att signalera varför något är kulturhistoriskt värdefullt och skall bevaras. Det är i detta perspektiv modellens möjliga influenser över tid kan betraktas, och inte att man har modellen framför sig i fält eller på skrivbordet vid framtagningen av det antikvariska planeringsunderlaget.

Utöver referenser till värdebegreppet, med tillhörande systematisering i den framtagna modellen med dess olika identifikationsvärden och övergripande förstärkningsvärden, skall också andra relevanta (samverkande) faktorer beaktas som möjliga delförklaringar till diskursutvecklingen. Som tidigare påtalats, har det över tid skett förändringar i den institutionaliserade kulturmiljövårdens samhällsuppdrag och den lagstiftning som reglerar fysisk planering och byggande, där sådana faktorer som den fysiska riksplaneringen och tillkomsten av förordningen om miljökonsekvensbeskrivningar haft betydelse för hur man inom kulturminnes(miljö)vården såg på uppdraget och dess behov av beskrivningsinnehåll. Det är också under 1990-talet som omställningen började ta form, i mycket ett resultat av besluten om riksintressena (där urvalsfrågan ersattes av förvaltningsproblemet) och förordningen om miljökonsekvensbeskrivningar.

³⁷⁴ Länsstyrelsen Östergötland (2012) s.5.

³⁷⁵ Ibid. s.6.

D HÄRLEDNINGAR

I det omfattande inventeringsarbete, som kulturminnesvården genomförde inom ramen för den fysiska riksplaneringen, fanns det knappast utrymme för mer ingående undersökningar och beskrivningar. Tidspress och begränsade resurser med fokus på urvalet som den centrala uppgiften resulterade i utpekande och avgränsning av det som skulle skyddas utan närmare djup i beskrivningarna. För detta ändamål togs det 1976 också fram en praktisk handledning för fältinventeringen, i syfte att skapa enhetlighet i arbetet, vilken tidigare refererats. Här föregrips mycket av de värde- och urvalsgrunder som dyker upp i Unnerbäcks och Nordins modellpresentation i Kulturmiljövård 1995, och som sedan vidareförs i *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002).

Mot denna bakgrund skulle såväl modellframväxten, som den tillämpade beskrivningsdiskursen, kunna ses som ett resultat av den fysiska riksplaneringens behov, där saken i första hand handlade om urval och avgränsning av värdefulla miljöer och byggnader i syfte att bli föremål för olika slag av regleringar för att skyddas mot intrång. Samtidigt konstateras att modellframtagningen i stora drag (med undantag för positionerna 8-11) överensstämmer med det som framkommer i råden till byggnadsminnena 1980 och 1991, dvs inom byggnadsvårdens tillämpningsfält. En rimlig slutsats är väl att beskrivningsdiskursen var ett resultat av både samhällsupdraget och en inom kulturminnesvården pågående diskussion under 1960- och 70 talen, där just urvalsfrågan och svårigheter att utfinna en ändamålsenlig definition av det kulturhistoriska värdet stod i fokus för diskussionen. Detta kommer bl.a. till uttryck i betänkandet *Kulturminnesvård Betänkande av 1965 års musei- och utställningssakkunniga* (1972) och *Sanering III Kulturhistoriskt värdefull bostadsbebyggelse* (1973).

Som ovan påtalats, kan just resursbristen, i förhållande till det omfattande inventeringsbehovet, varit en bidragande orsak till den tillämpade inventerings- och beskrivningsdiskursen. Som faktor har den sannolikt också haft betydelse för trögheten i diskursutvecklingen längre fram i tiden. Detta är också något som bl.a. omnämns i rapporten *Kulturmiljön i kommunala planeringsunderlag* (2012) som en möjlig förklaring till den långsamma metodutvecklingen enligt följande, men då relativt kulturmiljövårdens svårighet att få acceptans hos kommunerna för sin ambition pga. av otydlighet:

En annan förklaring kan vara att en del nya metoder anses för resurskrävande eller för diffusa i förhållande till planeringens behov. I vissa fall kan det vara så att kulturmiljövårdens förväntningar på kommunerna varit allt för höga, detaljerade, diffusa, eller inte motsvarat kommunernas behov.³⁷⁶

Gällande de resurs som krävs för framtagandet av ett mer utvecklat antikvariskt planeringsunderlag, krävs det rimligen mer tid och stor kompetens för att uppnå större bredd och djup i beskrivningarna avseende såväl de rumsliga analyserna som de kommunikativa uttolkningarna. Det är inte alltid som den offentliga kulturmiljövården haft tillgång till nödvändiga medel och rätt kompetens för detta ändamål. Med frågan om tillgången på relevant kompetens adresseras också frågan om utbildningsbakgrund, vilken givetvis har fluktuerat över tid. Här inställer sig också frågan i vilken utsträckning studierna till antikvarie eller arkitekt inbegripit det som Boris Schönbeck efterlyste i sin uppsats *Karaktäriseringen som ett medel att förstå och gestalta miljöer* (1977), att öva oss i ”... att samtala

³⁷⁶ Ibid. s.5.

*om och skriva om våra iakttagelser, intryck och känslor.*³⁷⁷ Dessutom menade han att vi måste öka vår känslighet för olika stämningar i den byggda miljön och överge det professionsbaserade språket, för att istället nyttja det vardagliga språkets mångtydiga möjligheter att beskriva upplevelsen av omvärlden. Det är väl också på denna punkt som en av svårigheterna ligger; att vinna acceptans för ett mer expressivt språkbruk som förmår att förmedla våra upplevelser genom olika slag av karaktäriseringar. Detta problem hänger givetvis samman med sektorns anspråk på saklighet och objektivitet i beskrivningar och urval, där det personliga uttrycket och subjektiviteten spökar.

Avslutningsvis bör frågan om rumslig nivå beaktas som en faktor som påverkar vad som utgör en relevant (och möjlig) beskrivningsdiskurs. Typen av beskrivningsinnehåll i ett antikvariskt planeringsunderlag hänger givetvis samman med på vilken rumslig nivå undersökningen genomförs, och med vilket syfte relativt olika planeringsnivåer (översiktsplanering, detaljplanering, byggnadsvårdsprojekt). Exempelvis omfattar den översiktlig planeringen vanligen ett mer omfattande miljösammanhang än vad som är fallet vid framtagningen av en detaljplan, vilket också gäller många riksintressemiljöer. I dessa fall blir det ofta frågan om utpekande och avgränsning av övergripande strukturer och förekomst av olika uttryckskomponenter, ibland med angivande av viktiga utblickar och visuella sammanhang. På den översiktliga nivån erbjuds heller inga möjligheter till ”rumslig närvaro” i undersökningsförfarandet i någon större utsträckning, om nu inte nödvändiga resurser tillskjuts. Detta är kanske inte heller motiverat på översiktsplanenivån, varför det på sin höjd kan bli frågan om ”indirekta karaktärisering” med angivande av bebyggelsestrukturer och miljöskapande element ”utmärkande” för orten.

Oaktat utvecklingsbehovet vad gäller riksintressebeslutens motiv- och uttrycksbeskrivningar som planjuridiskt verkande instrument³⁷⁸, är det väl först i de fördjupade riksintressebeskrivningarna som det finns möjlighet att framställa mer substantiella och aspektrika ingångsvärden användbara i detaljplanearbetet, vilka man också kan ta stöd mot vid framtagandet av de projektrelaterade underlagen, om så bedöms nödvändigt. Då det i fråga om de projektrelaterade underlagen ofta handlar om mer avgränsade miljösammanhang, erbjuds också större möjligheter att fördjupa analyserna genom upplevelserelaterade undersökningsförfaranden och karaktäriserande framställningar för att fånga upp miljöernas form- och uttrycksegenskaper på ett mer nyanserat sätt som återspeglar av det retrospektiva innehållet. Rimligen kan man därför också räkna med att denna analys- och beskrivningsdiskurs har större möjligheter att utvecklas vid undersökningar av enskilda byggnader och deras närmaste miljösammanhang. Detta indikeras också av granskningsresultaten med avseende till dokumentationerna av byggnadsminnena, vilka i jämförelse med de övriga analysinstanserna uppvisar större förekomstgrad av planeringsunderlag som inbegriper Lokalitetsyntes, Karaktärisering och Miljö-/byggnadstolkning i det högre graderingssegmentet (2-3); detta med samtidig reservation för inslaget av ”goda exempel” i det strategiska urvalet.

³⁷⁷ Schönbeck (1977) s.3.

³⁷⁸ Beslutstexternas uttrycksbeskrivningar är i stort behov av uppgraderingar, bl.a. med avseende till rumsliga egenskaper och visuella sammanhang. Detta är ju också ett pågående arbete inom sektorn, av stor betydelse inte bara i kommunernas arbeten med översiktsplanerna, utan också för att ge tydligare vägledning i olika detaljplanearbeten avseende vad som särskilt bör uppmärksammas och kanske behöver fördjupas ytterligare.

Genom beaktandet av den rumslig nivåns betydelse för analys- och beskrivningsdiskursens utvecklingsmönster med avseende till de tre beskrivningsmodaliteterna, finns det grund för antagandet att de projektspecifika planeringsunderlagen kan vara mer utvecklade inom kulturmiljövårdsfältet, än den bild som framträder i granskningen av de generella underlagen i detta arbete. Något som också bekräftas av egna erfarenheter.

6.2.2 Värdebegreppet som faktor

Förutsatt att modellens värderingsorienterade perspektiv sätts i fokus vid analysen och beskrivningen vid framtagandet av ett antikvariskt planeringsunderlag (vilket på inget sätt är givet), skall i det följande ett antal olika *teoretiskt* möjliga tendenser prövas med avseende till konsekvenserna för hur man undersöker, analyserar och beskriver den byggda miljöns form och uttryck. Detta görs med specifik referens till det rumsliga uppmärksamhetsfältet och den byggda miljön som ett kommunikativt rum med estetiska och retrospektiva uttrycks kvaliteter. I framställningen förs prövande resonemang av mer eller mindre hypotetisk karaktär, och på en abstraherad (generell) nivå. I granskningen av modellen, tas i inte heller ställning till styrkan i de utlästa tendenserna i antikvarisk praktik, annat än att de föreligger latent – där deras faktiska verkan i antikvarisk praktik bestäms av hur och med vilket syfte modellen tillämpas.

Avsaknad av explicit angivna rumsliga kategorier

Då det är frågan om ett värderingsinstrument relativt det kulturhistoriska berättar- och upplevelseinnehållet, saknas explicit rumsliga kategorier (annat än indirekt med avseende på förstärkningsvärdet pedagogiskt värde/läsbarhet och upplevelsekategorierna 12-15). Därmed saknas direkta ingångsvärden som pekar mot den byggda miljön i mer utvecklad form och hur den upplevs som ett kommunikativt rum. Om det är ett urvals- och skyddsperspektiv som kommer i främsta fokus för undersökningsresultatens rationalitet, tenderar uppmärksamheten att läggas på utpekande av det som bör regleras genom skyddsbestämmelser i byggnadsminnesbeslut och planhandlingar, bl.a. via q-bestämmelser i en detaljplan. Det är ju uppenbart att säkerställandet bara kan ske över det materiella mediet, där uppmärksamheten tenderar att riktas mot lokalisierbara (avgränsningsbara) miljö-/byggnadskomponenter, med ingående redogörelser för sådant som material, färg och konstruktion samt elementära former och sammansättningar/strukturer, men inte för att experimentera med olika slag av möjliga syntagm och karaktäriseringar i den visuella analysen.

Visserligen har denna typ av grundläggande information relevans för möjligheten att vårda och bevara genom olika slag av regleringar, utan tvekan. Men den behöver samtidigt kompletteras med mer utvecklade beskrivningar av rumsliga egenskaper och uttryck (som kvaliteter i egen rätt, såväl som retrospektiva teckenunderlag). Detta för att kunna hantera en förändringssituation på ett mer initierat sätt, där det kan bli fråga om ytterligare urval avseende det som kan tas bort eller behöver bevaras inom den aktuella helheten. Inte bara det, om denna mer utvecklade beskrivningsdiskurs saknas, blir det också svårare att finna ingångsvärden avseende påverkansmöjligheter vid formgivningen av det tillkommande i de löpande planerings-/projekteringsdiskussionerna.

D HÄRLEDNINGAR

Den resulterande diskursen, med ibland stakatoliknande uppräknings som extrem, är ju inget som direkt följer ur modellens avsaknad av rumsliga kategorier och fokus på urvals- och skyddsperspektivet. Den grundläggande beskrivningen kan givetvis kompletteras/byggas ut med mer utmejslade formbeskrivningar och karaktäriseringar, möjliga att tilldela kommunikativa innebörder och retrospektiva referenser som rumsliga teckenbildningar. På denna punkt uppmärksammas också det pedagogiska förstärkningsvärdet, som just adresserar fokus på de rumsliga egenskaperna och deras återspeglings av det retrospektiva innehållet, om än indirekt. Kanske är det på denna punkt som modellen kan utvecklas/kompletteras för att tydligare annonsera den rumsliga teckenbildningens problem.

Fokus på det retrospektiva innehållet och representativitet

Dokumentvärdena (18-24), som syftar på olika slag av kulturhistoriskt berättarinnehåll, har en framträdande roll i modellen som den yttersta grunden för bevarandebeskrivningen. "Dokumentet" utgörs givetvis av det byggda rummet, men dess "värde" utgörs av det som kan "utläsas" med avseende till olika slag av kulturhistorisk information och förståelse. Genom dokumentvärdens strategiska roll i hävdandet av bevarande och hänsyn, blir inte sällan det retrospektiva innehållet till huvudsaken i olika utredningar och underlag. Detta leder många gånger till ett långdraget historieberättande (vilket också kommer till uttryck i det granskade materialet). Som om värdena skulle kunna härledas ur historien själv, på det sätt som Almevik & Fridén kritiskt framhåller i sin artikel i Kulturmiljövård 1995 (se under 6.1.4.1c).

Bjur och Wetterberg i sin tur uttrycker det på följande sätt med referens till de granskade kommunala kulturminnesvårdsprogrammen.

Det finns emellertid en tendens till att historieberättandet blir självgående och tappar kontakten med det som finns kvar idag. Det historiska skeendet görs till huvudsak. Årtal, händelser, ekonomisk utveckling etc. betonas på bekostnad av byggnads- och miljöbeskrivningar. Hur är den historiska bebyggelsemiljön sammansatt, hur ser den ut idag, och vad i detta är det vi skall vårda? Det är frågor som många gånger blir obesvarade.³⁷⁹

Detta kan också leda till ett förhållningssätt/angreppssätt i miljöanalysen, där man söker efter rumslig bekräftelse på det eftersökta berättarinnehållet, om man så vill en analytisk avsökning där de fysiska uttrycken för det identifierade kulturhistoriska innehållet eftersöks. I detta fall handlar det inte så mycket om vad vi upplever i det byggda rummet, utan mer om vad vi optiskt omedelbart tror oss kunna "se", ett avläsningsförfarande där vi nyttjar såväl våra egna förkunskaper som historisk litteratur som "söklyd" i den fysiska miljön, för att så försöka binda ihop dessa med olika fysiska egenskaper och aspekter.

Detta utgör givetvis ett relevant led i sökandet efter den byggda miljön som en återspeglings av det kulturhistoriska innehållet, men kan också ensidigt tillämpat leda till att man förlorar uppmärksamheten på det "upplevda rummets" egenskaper och sammansättningar mer förutsättningslöst här och nu. Detta i syfte att försöka avvinna miljön mer svårdeklarerade historiska "budskap", som inte kan dokumenteras på samma sätt som exempelvis

³⁷⁹ Bjur & Wetterberg (1990) s.83.

enkla och självklara hänvisningar till rådande planeringsideal eller enskilda arkitekters signum. Här handlar det således om ett mer introspektivt orienterat avläsningsförfarande, vilket kan bidra till ny kulturhistorisk kunskap och förståelse av den byggda miljön.

Även om berättarvärdet har en avgörande position i värderingsgrunden, bör det samtidigt uppmärksammas att all byggd miljö har ett historiskt berättarvärde. Detta betyder att dokumentvärdena i sig inte representerar en rationell grundval i urvalsförfarandet. Det är också därför som de generella bedömningskriterierna (förstärkningsvärden) tillförts som utsorteringsverktyg, där exempelvis urvalets representativitet inom ramen för olika slag av kategorier och kulturhistoriska tematiseringar sätts i verket. Saken gäller således urvalets förmåga att återspegla olika slag av kulturhistoriska sammanhang och processer över tid på nationell, regional eller lokal nivå, exempelvis en viss byggnadstyp, eller en samlad miljö som kan berätta om industriutvecklingen inom en viss bransch under en viss epok. Härmed skulle man kunna säga att det allmänna söks i det enskilda som urvalsgrund och motivering för ett bevarande. Då modellen, som sagt, också saknar rumsliga kategorier och anmodar ett värderingsförfarande instrumenterat med ett sådant bedömningskriterie som representativitet, tenderar den att rikta uppmärksamheten bort från det byggda rummets egenart med avseende till dess specifika formuttryck och uttrycksinnehåll.

Ett urvalsförfarande, som bl.a. inbegriper referenser till sådant som representativitet med tillhörande motivskrivningar vid klassificeringen av en miljö/byggnad som särskilt värdefull, betyder inte att detta nödvändigtvis kommer att ha någon inverkan på hur, och med vilken inriktning man väljer att genomföra miljöanalysen vid framtagningen av ett antikvariskt planeringsunderlag inom fysisk planering eller ett byggnadsvårdsprojekt. Även om en dylik influens framstår som mer sannolik, då det är frågan om framtagningen av en byggnadsminnesdokumentation eller en riksintressebeskrivning, är det problematiskt att spika fast något definitivt på denna punkt, dvs i vilken utsträckning man söker efter det allmänna i det särskilda eller engagerar sig i miljöns/byggnadens egenart som ett specifikt och upplevelserikt "dokument" i det lokala meningsrummet. Likväl finns det anledning att vidare begrunda det som Michael Sjöberg (Landzelius) lyfter fram i sitt arbete *Till dekonstruktionen av kultur(miljö)vårdens värde metafysik* (1992). I den sammansatta begreppsliga analys, som Sjöberg (Landzelius) genomför med referens till det värderings-system som Riksantikvarien i Norge publicerade 1987, framhålls bl.a. följande:

Men det är tydligt av det sätt på vilket Riksantikvarien skriver om 'historiskt källvärde' att kulturminnet i många avseenden inte i huvudsak betraktas som en källa, utan som en illustration eller representant för en typ, stil eller kategori. Detta hänger samman med att kulturmiljövården har en i huvudsak instrumentell funktion baserad på redan etablerad kunskap. Genom att myndighetsutövningen inte inkluderar forskning och dessutom i hög grad äger rum skild från det som är, eller borde vara för verksamheten relevanta forskningsmiljöer sker värdering och urval på konventionell grund. Det innebär att kategorierna oflekterat föregår undersökningen av objekten och att i praktiken bekräftelse på och illustration till redan etablerad kunskap snarare sökes, än uppgifter som skulle kunna leda till att ny kan konstrueras.³⁸⁰

³⁸⁰ Sjöberg/Landzelius (1992) s.136. Den text som utgjort primärkälla är Riksantikvarien; *Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier*. Oslo Riksantikvarien 1987.

Den estetiska upplevelsen som en värderingskategori

Som tidigare påtalats, ökade intresset för samlade miljöer och sociala motiv i bevarandebeskrivningarna under 1970-talet, bl.a. som ett resultat av de pågående saneringarna av det äldre bostadsbeståndet. Det är bl.a. mot bakgrund av denna stadsbyggnadsproblematik, som kompletteringen av de traditionella historiska och estetiska motiven med de socialpsykologiskt orienterade värdekriterierna i kulturminnesvårdens modellbygge under 70- och 80-talen skall ses. Härmed utvidgades bevarandemotiven till att inbegripa tre olika slag av identifikationskategorier; kulturhistoriska (18-24), estetiska (12-15) och sociala (8-11).

Beträffande de social-psykologiskt orienterade värdekriterierna (8-11), handlar kulturmiljövårdens hanteringsproblem om vems upplevelse som avses, vilket också problematiseras i *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval*, där det slutligen framhålls vikten av att ta reda på brukarnas uppfattningar, vilket kräver ett annat slag av kompetens än den antikvariska för att utreda. Samtidigt framhålls att det ofta görs bedömningar av dessa upplevelsevärden utifrån antikvariers professionella perspektiv, och att det inte är fel att göra så, förutsatt att det framgår utifrån vems perspektiv bedömningen är gjord. Oaktat denna ambivalens, ger modellen tydliga signaler som pekar mot behovet att nyttja etnologiska och liknande metoder, ja även vikten av medborgarsamverkan – om nu denna grupp av upplevelsekriterier utläses i en dylik metodologisk riktning.

Övergår vi till de estetiska kriterierna (12-15), med positionen (10) utläst som en ytterligare rumsligt orienterad kategori, är det tydligt att dessa ger mer direkta kopplingar till det byggda rummets olika slag av arkitektoniska och estetiska egenskaper. Det är också på detta sätt som dom genom inverkan nyttjats i granskningsarbetets operationalisering. Med en generös uttolkning, representera ju detta en möjlighet i analysen av den byggda miljöns olika rumsliga egenskaper, dvs där de estetiska kriterierna kan fungera som signaler/påminnelser att fördjupa den rumsliga analysen av den byggda miljöns olika formegenskaper och karaktärsinnehåll. Men det är inte denna kognitiva funktion som kriterierna responderar i modellens begreppsbildning, i synnerhet inte gällande den estetiska dimensionen som ett kreativt instrument att utvidga och fördjupa hur man kan betrakta en specifik formegenskap som ett rumsligt tecken med referens till retrospektiva och upplevelserelaterade innehåll.

Saken gäller sålunda den estetiska funktionen som en kognitionskategori, där den byggda miljön uppmärksammas som ett kommunikativt rum, och där karaktäriseringsprosan nyttjas som ett förmedlingsverktyg. Men i modellen kommuniceras de fyra värdekriterierna som utvärderingskriterier med avseende till det estetiska värdet, särskilt gällande positionerna (14-15). Det är således frågan om estetiska bedömningskriterier i betydelsen kvalitet i utförandet eller underbyggnad av skönhetsupplevelser, i praktiken subjektiva bedömningsgrunder, vilket också uppmärksammas i *Plattform för kulturhistorisk värdering och urval*. Som den tidigare textgranskningen under (5.2.3.3) visat, har denna framställning svårt att ta sig ur den subjektiva snaran i urvalsgrunden. I slutändan slutar det med ett konstaterande att det krävs "... djupare kunskaper i sakområdet eller gedigen erfarenhet av att se och bedöma en företeelses estetiska kvaliteter."³⁸¹

³⁸¹ Riksantikvarieämbetet (2015) s.22f.

Men det är inte urvalsförfarandets legitimitet som behandlas i avhandling, utan modellens begreppsbildning som tillämpad antikvarisk praktik inom fysisk planering och byggnadsvård. Med reduktionen av den estetiska dimensionen till en professionsbunden värderingskategori, med tillhörande subjektivitetsproblematik i sitt släptåg, tenderar den att inskränka den tolkningsteoretiska horisonten där det estetiska upplevandet som en kognitionskategori med tillhörande karaktäriseringsprosa faller utanför uppmärksamhetsfältet, vilket också minskar bredden i det upplevelsespektrum som syftar till att utvidga den rumsliga teckenbildningen

Den estetiska dimensionen, som den uppfattats och tillämpats i detta arbete, utgör ingen värderingskategori, utan betraktas som en kognitiv kapacitet möjlig att nyttjas av vem som helst som ett sätt att betrakta och uppleva det byggda rummet genom det förhållningssätt som Mukarovsky kallar den estetiska attityden, där vad som helst kan omvandlas till ett estetiskt tecken. Men i den stund det estetiska omvandlas till en värderingskategori, sker en avledning av uppmärksamheten från det kommunikativa rummet, varvid det upplevda föremålet i stället omvandlas till något som skall granskas och bedömas relativt något slag av kvalitativ värderingsgrund. Härmed sker också en distansering från den undersökta miljön/byggnaden, där den framträder som ett "föremål" för "uppmätning" av den estetiska kvaliteten.

I vad mån modellens estetiska värdekriterier som antikvarisk praktik kan sättas i samband med det påtagliga underskott för modaliteten Karaktärisering som de granskade planeringsunderlagen uppvisar, kan inte bedömas, detta eftersom det är oklart i vilken utsträckning dessa överhuvudtaget har beaktats i det rumsliga analys- och tolkningsförfarandet. Däremot kan det hävdas att modellens estetiska kategorier inte underbygger en estetisk attityd, vars subjektivitet inte är värderingsrelaterad, utan kognitivt inkännande och utforskande i sin ansats som syftar till att upptäcka nya perspektiv på omvärlden bortom det konventionellt givna funktions- och meningsinnehållet. Under alla omständigheter förutsätter den rumslig närvaro i en både sinnlig och emotionell mening, och att man utvecklar sin förmåga till introspektiv uppmärksamhet; ett förhållningssätt i det analytiska förfarandet som övervunnit sin tveksamhet mot det subjektiva.

Det är kanske här vi har det huvudspår som bör följas, för att bättre kunna förklara/förstå det underskott för modaliteten Karaktärisering som granskningsresultaten uppvisar, den allmänt utbredda rädslan för det subjektiva, vilken givetvis sträcker sig långt utanför kulturmiljövården. Förhållandet förstärks av förekommande tveksamheter inför en mer expressiv karaktäriseringsprosa som kan fånga upp och förmedla en mer mångdimensionell uppfattning av den byggda miljön, som både uttrycksform och meningsinnehåll.

6.2.3 Upplevelsen och kunskapsteoretiska komplikationer

Den tidigare textgranskningen har visat på den begreppsliga ambivalens som under lång tid präglat kulturmiljövården med avseende till upplevelsedimensionen som en kognitionskategori (upplevandet), och en med denna associerad tveksamhet mot en mer expressiv karaktäriseringsprosa. Detta skulle kunna vara uttryck för en mer allmänt utspridd kunskapsteoretisk misstro mot upplevelsedimensionen och karaktäriseringsprosorna som tillförlitliga analys- och beskrivningsinstrument. Med denna framställning utvidgas frågeställningen till att närmare reflektera över de inomsektoriella begreppsbildningarnas

möjliga samband med utomsektoriella föreställningar om vad som är möjligt och relevant att söka kunskaper om och beskriva.

6.2.3.1 *Karaktäriseringen som kontrollerbar utsaga*

För att finna exempel på en utvecklad medvetenhet om upplevelsedimensionens kognitiva betydelse vid analysen av kulturmiljön på svensk botten får man gå drygt fyra decennier tillbaka i tiden. En tydlig exponent för detta är Jan Rosvalls och Jarl Nordbladhs tidigare refererade uppsats *Det kommunikativa rummet* (1978), vilken bl.a. inbegriper en intressant visuell upplevelsedramaturgi för att komma det byggda rummets retrospektiva innehåll på spåren. Här kan också Boris Schönbecks tidigare refererade uppsats om karaktärisering från 1977 nämnas, vilken trycker på behovet av att öka vår känslighet för olika stämningar och överge det professionsbaserade språket. Men som sagt, görs bedömningen att det finns en ambivalens som under lång tid präglat kulturmiljövårdens förhållande till upplevelsedimensionen och en utbredd tveksamhet mot en mer expressiv karaktäriseringsprosa.

Gensagan mot osäkerheten (svårigheten) att utveckla en mer expressiv karaktäriseringsprosa, är att en karaktärisering av hur något ”visar fram sig” för oss i vårt uppmärksamhetsfält kan prövas av andra. Därmed kan den i viss mening sägas vara kontrollerbar och utgör inget ställningstagande, till skillnad från en värdering. Karaktäriseringsprosans sökande efter hur något framträder för oss är således (i princip) intersubjektivt kontrollerbar (och kompletteringsbar). Dessutom representerar den karaktäriserande utsagan i sig en operativ kapacitet, som inte bara skärper uppmärksamheten vid undersökningen av den byggda miljöns rumsliga egenskaper, utan som också är möjlig att ta stöd mot i planeringsprocessen. Vidare kan den användas som ett verktyg att tänka vidare med i tolkningsförfarandet, avseende på vilket sätt den rumsliga egenarten kan tänkas återspegla ett kulturhistoriskt innehåll. Det är först när de karaktäriserande utsagorna ger tolkningsgrund för det kulturhistoriska berättarinnehållet som det krävs initierade kunskaper om den kulturhistoriska kontexten – där det givetvis kan finnas delade meningar om på vilket sätt detta kommer till uttryck i den byggda miljön.

Karaktäriseringen rymmer således stora möjligheter att se omvärlden mer som den framträder för oss än vad den värderas till. Här är den lämpliga platsen att citera ur Margaretha Ross Holm Lagerlöfs artikel *Bildtolkningen som metafor. En teori i ljuset av Matisse* ”Apollon” i *Konsthistorisk tidskrift* 1984/1. Även om föremålet i fråga är en målning, kan det likväl vara en byggnad eller platsbildning saken gäller, så som jag vill läsa det. Utgångspunkten är Henri Matisse ”Apollon” från 1953, vilken utgörs av ett slags målat collage med figurer som saknar fixerade innebörder, samtidigt som varje enskilt bildelement har en tydlig teckenkaraktär som fungerar som starkt reducerade signaler för bestämda idéer.

Artikeln utmynnar i ett antal tolkningsteoretiska observanda, där metaforens specifika form som en kreativ kognitiv resurs lyfts fram enligt följande:

En bild visar – den påstår inte, uppmanar inte, lovar inte. Tolkningen av en bild kan närma sig påståendets egenskaper, åtminstone så länge den handlar om grundrelationer, men när den vidare innebörden tar form i tolkningen närmar den sig istället bilden

genom att också visa, i sin tur. Det är naturligt att just metaforen tjänar som modell för bildtolkning, då metaforen är det språkliga uttryckssätt som visar i stället för att påstå eller beskriva i bokstavlig mening. Max Black hävdar att den goda metaforen är kognitiv, den ger en insikt om "how things are" i verkligheten, men den kan varken ersättas av eller förklaras som satser med sanningsvärde. Den utgör en egen kreativ kunskapsform som får oss att upptäcka verkligheten.³⁸²

Figur 22. Henri Matisse, Apollon 1953. Foto Moderna Museet

Här uppmärksammas särskilt bestämningen av metaforens styrka, inte som sanningsvärde, utan dess kapacitet att visa hur saker och ting uppfattas av oss själva. Dessutom uppmärksammas att metaforen inte påstår eller slår fast; utan att den "visar" oss hur vi själva uppfattar ett föremål. Genom dess mångtydighet stimulerar metaforen oss till att söka vidare, där just det oavgjorda pekar vidare mot ytterligare uttolkningsmöjligheter. Detta skiljer karaktäriseringen från en värdering som svarar mot ett fastslående.

Upplevelsedimensionen som en kognitionskategori vid utforskandet av det redan klassificerade är vad saken gäller, då den byggda miljön skall beskrivas och/eller står inför en förändring, inte för utväljandet av vilka miljöer eller objekt som skall klassificeras som kulturhistoriskt värdefulla. Karaktäriseringen av introspektiva sentiment kan till och med nyttjas som ingångsvärden för att utröna deras möjliga historiska återspeglingsmöjligheter med avseende till hur platsen eller byggnaden kan ha upplevts och brukats i det förflutna. Detta betyder inte att subjektivitetsproblemet kan undvikas; men det centrala är att dessa karaktäriseringsförsök blir kritiserbara och möjliga att komplettera som återspeglningar av platsens eller byggnadens väsentliga rumsliga egenskaper och retrospektiva innehåll.

6.2.3.2 Den sinnliga tolkningsrepertoaren

Själva identifieringen och klassificeringen av en kulturhistoriskt värdefull kvarleva, samt de berättelser vi tillför, påverkar upplevelsen och det bruk vi gör av den, där man i många fall snarast distanserar sig från det förflutna än umgås med det. Kulturhistorikern David

³⁸² Rossholm Lagerlöf (1984) s.28.

Lowenthal påtalar att ju mer platsen modelleras och blir entydig med stöd i våra historiska kunskaper, desto mer reduceras variationsrikedomen i de historiska perspektiv och erfarenheter av det förflutna som väcks till liv.

*Whereas an unrevised past elicits diverse explanations, a past formed to fit received views reduces the variety of historical perspectives and limits the range of historical experience. Less idiosyncratically encountered, the remade past is more monolithically interpreted: the restorers and guides through whose eyes we see it fit us all with the same distorting lenses.*³⁸³

Den ökade kunskapen är inte huvudproblemet, utan att man gör det förflutna entydigt. För antikvarien handlar det lika mycket om att försöka utvidga formuttryckets mångbestämda särart med referens till hur det framträder för oss, som att bredda horisonten för de kulturhistoriska uttolkningsmöjligheter som låter sig associeras med formuttryckets uppfattade karaktärsegenskaper. Genom detta utvidgas också den kulturvårdande kalkyleringspotentialen med avseende till både formuttrycket och uttrycksinnehållet. Härmed öppnar sig ett mer omfångsrikt bedömningsfält vid klargörandet av vad som vinnas och vad som går förlorat då den byggda miljön står inför ett förändringstryck.

Det är således genom mångtydigheten(-bestämtheten) som särarten kan framträda, vilket simultant också utvidgar den analytiska potentialen. Ytterst handlar det om förmågan till ”rumslig närvaro”. Med rumslig närvaro vid analysen och tolkningen av det byggda rummet avses ett uppmärksamhetsfält som genom inlevelse ”sammankopplar” sinnliga förnimmelser och emotionella sentiment med den byggda omgivningen. Det motsatta förhållningssättet karaktäriseras av ett distanserat och kritiskt utvärderande subjekt som tar sin utgångspunkt i konventionella föreställningar om vad som är att betrakta som en tillförlitlig väg att nå relevant kunskap om det byggda rummet som förkroppsligande av kulturhistoriska innehåll.

Tidigare har redovisats exempel på idébildningar på nordisk botten som angör miljö-/byggnadstolkningens problem med referens till upplevelsesentiment som kognitiva instrument vid uttolkningen och karaktäriseringen av det byggda rummets formuttryck och uttrycksinnehåll, i två fall med direkt adress till det kulturhistoriska innehållet såsom i Rosvall & Nordbladhs *Det kommunikativa rummet* och Cornells *Rummet och arkitekturens väsen*. I tidskriften Kulturmiljövård återfinns också enstaka artiklar där upplevelsen framhålls som instrument vid utforskningen av det byggda rummets karaktärsegenskaper och retrospektiva innehåll; i första hand Heidi Vassis *Går det att kulturhistoriskt värdera kyrkor?* Men dessa (mer eller mindre) fenomenologiskt influerade teori- och metodbildningar har inte avsatt några märkbara spår inom kulturmiljövårdsfältet, i varje fall inte att döma av de granskade anvisningarna i de officiella råden och anvisningarna.

Historiskt kan svensk kulturmiljövård knappast karaktäriseras som en forskningsintensiv samhällspraktik med arkeologin som ett viktigt undantag, där det granskade materialet också visar på intresse för tolkningsteoretiska frågor. De teoretiska frågeställningar som stått i fokus inom kulturmiljövården i övrigt är de värderingsteoretiska, där också typologiseringsbegreppet ingått som en viktig del i urvalssystematiken.

³⁸³ Lowenthal (1985) s.262.

Detta betyder inte att de teoretiska frågeställningarna kring miljö-/byggnadstolkningens problem skulle ha varit föremål för aktivt undertryckande, och med detta associerade frågor kring upplevelsens och det sinnliga förnimmandets betydelser som kognitiva kapaciteter i tolkningsarbetet. Snarast har det på denna punkt varit (är det) frågan om en icke-närvaro (eller ambivalens) med avseende till tolknings- och kognitionsteoretiska frågeställningar, möjligen uppfattade som allt för komplicerade, mer lämpade för den akademiska forskningen.

Kulturmiljövårdens bekymmer har i första hand handlat om behovet av samhällelig legitimitet då denna praktik syftar till att påverka regleringen av den byggda miljöns framtida brukande. Att inom en dylik praktik bli anklagad för subjektivt godtycke, är givetvis något man med alla medel vill undvika att bli utsatt för. Det är också på denna punkt som upplevelsedimensionen och karaktäriseringsdiskursen kommer i spel som ett subjektivitetsproblem; och som tenderar att uppfattas stå på kollisionskurs med kulturmiljöpraktikens legitimitet. Den andra sidan av detta mynt, är att upplevelsen som en kognitionskategori följaktligen också saknar begrepp inom kulturmiljövården.

Svårigheten att utveckla alternativa tolknings- och beskrivningsdiskurser med referens till upplevelsen som en kognitionskategori och en mer expressiv karaktäriseringsprosa skulle kunna ses som symptom på mer generellt verkande föreställningar och normer som opererar inom en vidare samhällelig kontext med dess fördämningar mot det "subjektiva". Denna "inlåsning" av det subjektiva är för övrigt väl underhållet inom olika vetenskapliga discipliner, där frånvaron av ett "jag" betraktas som själva kvintessensen i det vetenskapliga förfarandet.

6.2.3.3 *Icke-vetandet och vägen ut*

Följande framställning syftar till är att glänta på möjliga perspektiv för att komma orsaken på spåren (som delförklaring) till kulturmiljövårdens resistens mot (eller tröghet relativt) upplevelsen som en kognitionskategori och en mer utvecklad karaktäriseringsprosa vid utforskandet av det byggda rummet. Visserligen har det pågått ett metodutvecklingsarbete syftande till att komma till rätta med avsaknaden av uttrycksbeskrivningar i planeringsunderlagen. Men samtidigt har det visat sig svårt att få tillräckligt starkt genomslag för de nya perspektiven i antikvarisk praktik. Vad gäller riksintressebesluten och riksintressebeskrivningarna har också problemet med avsaknaden av uttrycksbeskrivningar adresserats, bl.a. i en bilaga till handboken för riksintressena från 2014, vilken tidigare refererats. Här påtalas vikten av att beskrivningarna visar på vilket sätt det kulturhistoriska innehållet kommer till uttryck i miljöns karaktärsdrag, egenskaper och rumsliga samband.

Kulturmiljövården går givetvis inte fri från beroendeförhållande till diskurser präglade av positivistiska övertygelser och rationalistiska världsuppfattningar, mer eller mindre generellt verkande föreställningar inom olika samhällsverksamheter. I detta interdiskursiva spel har givetvis vetenskapssamhället ett icke obetydligt inflytande över de övriga samhällsverksamheterna. En träffande benämning för denna företeelse är samhällets scientifiering, där det kvantitativt mätbara och intersubjektivt kontrollerbara står i förgrunden framför det aktuella föremålets mångbestämda (och många gånger okända) innehåll, vari det positivistiska forskningsidealet står som förebildligt på behörigt avstånd från det subjektiva.

Med vilken utbredning och genomträngning det ovan beskrivna förhållandet gör sig gällande i i dagens samhälle kan inte besvaras, men det har gett upphov till motrörelser, varav de postmodernistiska idébildningarna är de mest omtalade. Det är väl också med förhoppningen om att kunna bidra till underbyggnaden av en (pågående) motrörelse som Jonna Bornemark skrev *Det omätbaras renässans – en uppgörelse med pedanternas världsherravälde* (2018), vilken det finnas anledning att kommentera, bl.a. med fokus på begreppen ratio, sinnlig erfarenhet och sanningsbegreppet som Bornemark reflekterar kring på ett upplysande sätt. Boken har framkommit som ett resultat av erfarenheter vunna ur dialoger med olika professioner och samhällspraktiker, bl.a. inom vård- och utbildningssektorn samt myndighetsutövare och kultursektor. Det är också i dessa dialoger som Bornemark anar ”omätbarhetens” renässans, vilket hon också kunnat uppleva utanför yrkeslivet.

Vi lever i en mätbarhetens tidsålder och vi löser våra problem genom att spalta upp, kvantifiera och beräkna. Våra mantran ekar i styrdokument och på kvalitetskonferenser: effektivitet, kvalitetssäkring, evidensbaserad. Samtidigt ramar våra liv in av rankinglistor, betyg, kvalitetsindex, pulsmätare och stegräknare. Det vi ser är en ökad tilltro, för att inte säga övertro, till kalkylerande metoder och rationaliteter som sträcks ut till livets alla områden. Tilltron sätts till yttre parametrar som vi tänker oss objektivt pekar ut den rätta vägen framåt. Vi flyr undan det subjektiva, det känslomässiga, det tillfälliga och den blotta tron och räknar i stället: siffror, diagram och staplar verkar så mycket pålitligare. Men det finns också ett motstånd mot den här utvecklingen, en kritik som menar att vårt tankesätt innebär en reducering av människan och det levande, allt för ofta klingar denna kritik dock ohörd.³⁸⁴

Av särskilt intresse är dominansen för det ratiocentrerade sanningsbegreppet, vilket värjer sig mot horisonterna av icke-vetandet, och som Bornemark bl.a. analyserar som ett kunskapsteoretiskt problem som måste övervinnas. Till sitt stöd för detta syfte hämtar Bornemark begrepp och perspektiv från två av renässansens filosofer, Nicolaus Cusanus (1401–1464) och Giordano Bruno (1548–1600), den sistnämnda bränd på bål av inkvisitionen på Campo dei Fiori i Rom. Valet av dessa två, motiveras med att deras begreppsbildningar kan ge en distanserad bakgrund mot vilken den egna samtidens begreppsvärld kan belysas.

Vad gäller Cusanus är det hans analys av icke-vetandet och förnuftet som står i centrum, där det senare uppdelas i ett kalkylerande *ratio* och ett reflekterande *intellectus* som är relaterat till *icke-vetandet* och den *sinnliga erfarenheten* med förmåga att uppfatta ”vadheter”. Från Bruno hämtar Bornemark begreppet ”pedant”, med vilket avses den som i sitt tänkande behärskas av abstraktioner och generaliseringar utan uppmärksamhet på den specifika situationens konkretion.³⁸⁵ Bruno menar också att begreppen måste förstås i sina sammanhang och att det som först framträder som motsatser kan sammanfalla genom intellektets rörelser.

I Bornemarks uttolkning är *intellectus* den del av förnuftet som har förmåga att uppfatta ouppklarade ”vadheter” och omvandla dem till ratio-relaterade begrepp, dessutom med förmåga att återkalla ratios förnuftsbegrepp för vidare granskning och eventuella

³⁸⁴ Bornemark (2018) s.9.

³⁸⁵ Ibid. 11, 42f.

modifieringar. Den motsatta intellektuella rörelsen är inte möjlig, eftersom intellectus inte kan förstås av ratio, då det representerar en mångdimensionell reflektionsförmåga som ligger till grund för ratio. Intellectus är relaterad till såväl de sinnliga förnimmelserna och emotionerna som ratios rationaliteter.

Hos Cusanus är känslan inte skild från rationaliteten utan dess förutsättning, det vi kallar känsla kan vara intellectus sensibilitet i relation till icke-vetandet. I den objektivistiska traditionen däremot är det helt centralt att hålla isär känsla och förnuft i sökandet efter en neutral kunskap bortom subjektet.³⁸⁶

Bornemark menar att vi idag kan se en nypositivism med stark tilltro till generaliserande kunskap, utan subjektivitet och godtycke, där vi står oförstående inför det levande. Denna nypositivism har en central ställning inom samtidens arbetsliv såsom New Public Management (NPM), och kan också spåras i medicinsk forskning där psykoterapi inkluderas, starkt präglad av evidensbaserade och randomiserade studier i syfte att nå fram till generaliserbara kunskaper. Bornemark talar dessutom om en pågående kolonisering av andra samhällspraktiker såsom socialt arbete där det finns idéer om en evidensbaserad praxis med standardiserade manualer.

Vi skulle till och med kunna förstå hela NPM som ett sätt att skapa ett evidensbaserat styrsystem. Ett system som utgår från att politiker formulerar övergripande mål, som förvaltningen omvandlar till konkreta mål som ska vara Specifika, Mätbara, Accepterade, Realistiska och Tidsatta (SMART:a). Varje undermål ska alltså göras mätbart och kvantifierbart så att det enkelt kan följas upp. Dessa mätresultat skapar sedan ett underlag för politikernas och myndigheters beslutsfattande. På liknande sätt har forskning inom stadsplanering visat hur expertis inom tekniska områden som vatten och avlopp, vilka låter sig formuleras i mätbarhetens termer, kommer in tidigt i processen och får hög status, medan expertis inom 'mjukare' områden som utbildning eller kulturmiljöfrågor, som inte kan kvantifieras på samma sätt, hanteras styvmoderligt och kommer in sent i processen.³⁸⁷

Det gemensamma för den ratiokultur som utvecklas inom arbetslivet och den som utvecklas inom den scientistiska fundamentalismen är ignorerandet av subjektiviteten, vilken således betraktas som privat och godtycklig. Bornemark framhåller att dessa båda kan ses som en ordning, med en samhällsinriktad praktik respektive en kunskapsteori. I bokens avslutande del behandlas vad som benämns intellectus "spelplaner", varav humaniora, religion och kulturlivet behandlas. För dessa tre stora spelplaner är kalkylerandet något främmande, och det som bl.a. intresserar i detta sammanhang är det inledande kapitlet som behandlar intellectuspraktik som sanningssökande, där stöd tas mot Cusanus tre sanningsbegrepp, ett som är knuten till sinnlighet, ett till ratio och ett till intellectus.

I den rena sinnligheten inbegrips inget sant eller falskt, utan relaterar bara till det som faktiskt upplevs. Det är först inom ratios sfär som något kan bedömas som sant eller falskt, vilken således gör en bedömning relativt sina aktuella begrepp. Det är också inom ratio som motsägelsefrihet och fasta begrepp eftersträvas. Intellectus sanningsbegrepp i sin tur

³⁸⁶ Ibid. s.131.

³⁸⁷ Ibid. s.141. Bornemark refererar här i en not till Kristna Tamm Hallströms *Kompletterande och konkurrerande expertis – en studie av planprocesser som arena för maktkamper mellan experter*. Scores rapportserie 2015:6, s.8-15.

handlar snarast om ett sanningsskeende eller en sanningserfarenhet i uppfattandet av ännu inte avgjorda ”vadheter” och insikten om icke-vetandet, vilket också kan leda till revideringar av ratios tillämpade kategorier som ligger till grund för dess bedömning om något är sant eller falskt. Detta betyder i Bornemarks uttolkning att ratio tenderar att glida bort från strömmen av sinnesintryck och situationens ”minima, med vilket Cusanas avser det som inte vidare kan delas upp.³⁸⁸

Intellectus är inte blott ett abstrakt tänkande, utan förhåller sig till strömmen av sinneserfarenheter på ett sätt att det ännu-inte avgjorts, vilka vadheter som ska tillåtas rikta uppmärksamheten. Här finns en lyhördhet och mottaglighet som sträcker sig utöver ratios färdigetablerade begrepp. I detta gryningsljus uppfattas stämningar, här finns förundran, nyfikenhet och tillit, men också ångest, rädsla och skräck.³⁸⁹

Som den uppmärksamme redan noterat står de begrepp som Bornemark hämtat från Cusanus och Bruno i förhållandevis god paritet med många av de uppfattningar om det kreativa kunskapsbygget som kommer till uttryck hos flertalet av de forskare och teoretiker som tidigare refererats. Detta gäller inte bara intellectus’ simultana relation till det sinnliga och det konventionellt kodifierade, utan också det samtidiga uppmärksammandet av situationens minima och behovet av att närma sig det ännu inte avgjorda med förundran och nyfikenhet.

Antonio Damasio menar att känslolivet har en kognitivt produktiv funktion, där känslorna lyfter fram och visar på betydelsen av specifika tankar och beteenden. Eugene Gendlin i sin tur talar om ”totalförnimmelsen” som själva förutsättningen för vårt diskursiva tänkande, ett kroppsligt förankrat förnimmelsetillstånd med direkt referens till det han kallar ”intricacy” med dess ”unseparated multiplicity”. David Bohm och David Peat i sin tur uttolkar latinets *intelligere* som att ”samla in mellan”, vilket just syftar på att se ”mellan” det redan kodifierade, vartill de också påtalar att den kreativa perceptionen är lika mycket sinnlig som mental. David Bohm framhåller också den implicita ordningen, där sådana förståelsekategorier som rum och tid saknar direkt tillämpning. Till detta kan föras Sven Sandströms begrepp *spatium* och det intuitiva tänkandet bortom den språkliga avläsningen, vari inbegrips ett betydelseutvecklingsförlopp som även inkluderar en slags ordlös begreppsbildning.

Mer eller mindre uttalat kan all dessa idébildningar sägas peka fram mot betydelsen av att ta stöd mot olika upplevelsesentiment i kunskapsbyggandet bortom det konventionellt kodifierade och entydiga, mer eller mindre på kollisionkurs med ratios misstänksamma vaksamhet mot mångtydighet, subjektivitet och emotionella gensvar. Mot bakgrund av Bornemarks utforskningar, är det ett rimligt antagande att även svensk kulturmiljövård är ansatt av denna nypositivism, om inte annat därför att det är frågan om en sektor som strävar efter legitimitet i samhällsplaneringen.

Att ta sig ur denna diskursiva tvångströja, för att skapa större utrymme för rumslig närvaro i den levda situationen vid utforskandet och en mer expressiv prosa vid beskrivningen av det byggda rummet som en upplevelserik och retrospektiv samhällsresurs, kräver bl.a. en uppgörelse med scientistiska tendenser och ökad träning i det som Boris

³⁸⁸ Ibid. s.187–91.

³⁸⁹ Ibid. s.189.

D HÄRLEDNINGAR

Schönbeck påtalade redan 1977; nämligen att samtala och skriva om våra iakttagelser, intryck och känslor. Som tidigare framhållits; karaktäriseringen är inget ställningstagande eller någon värdering. Karaktäriseringen är en beskrivning av det mänskliga mötet med det byggda kulturarvet, ett möte som bl.a. kan inbegripa en sinnlig relation till det byggda rummet i dess egenskap som upplevd "förflutenhet" och ge perspektiv på vår egen tillvaro som individer och kollektiv här och nu.

SLUTORD
SAMMANFATTNING
SUMMARY

SLUTORD

Det kulturarvsbruk som avhandlingen angör har i många stycken en instrumentell karaktär, inskrivet i en planeringskontext inom fysisk planering och byggnadsvård på kommunal nivå med referens till det antikvariska planeringsunderlagets ändamålsenlighet som analytiskt stöd i den fortlöpande planeringsprocessen. I denna process gäller saken inte bara underlagets operativa potential som utvärderingsgrund relativt olika förslag till ingrepp i den byggda miljön, utan också i vad mån det kan ge ingångsvärden för antikvariens möjligheter att offensivt påverka ingreppens lokalitet och utformning genom eget förslagsställande för att lösa ett planeringsproblem. För detta ändamål framhålls i avhandlingen behovet av en utvidgad tolknings- och beskrivningsrepertoar som särskilt uppmärksammar rumsliga helheter, estetiska karaktäristiska, sinnliga förnimmelser och upplevelsesentiment.

Detta har i avhandlingen underbyggts på olika sätt; dels genom framtagningen av en begreppsmodell i form av sex olika beskrivningsmodaliteter, användbar som understödande designinstrument vid framtagningen av antikvariska planeringsunderlag, dels genom klarläggandet av tolknings- och beskrivningsproblemets semiotiska och upplevelse-relaterade dimensioner (möjligheter). Det är således frågan om en begreppslig underbyggnad som är mer inkluderande än exkluderande relativt specifika tolkningsteorier och undersökningsförfaranden. Följaktligen redovisas också en lång rad olika tolkningsteorier/-metoder, vars olika slag av idégoods bedömts kunna bidra till en aspektrik analys och beskrivning av den byggda miljön som en upplevelserik och kulturhistoriskt berättande struktur. Till denna underbyggnad av en utvidgad tolknings- och beskrivningsrepertoar hör också pedagogiska understöd i form av olika grafiska förtydliganden såsom en funktionsanalytisk matrismodell över teckenbildningens semiotiska dynamik samt en illustration av det begreppslogiska sambandet mellan olika typer av tolknings-/beskrivningsinnehåll och deras användningsmöjligheter i olika slag av planeringsinstanser.

Kulturmiljövården pekar ut, visar fram, upplyser om och motiverar bevarandet av objektet och miljöer som kulturhistoriskt värdefulla genom att sammankoppla den fysiska miljön med brukarnas/människans existentiella behov, i första hand på en intellektuell, estetisk och emotionell nivå. Dessa tre existentiella dimensioner representerar vad som skulle kunna kallas kulturmiljöarbetets värden i första instans, och därmed dess grundläggande nytta som samhällspraktik. I denna mening står människan alltid i centrum för kulturmiljövårdens engagemang och ingripande samhällspraktik. Men människan har också behov av en hälsosam och praktiskt fungerande livsmiljö som i all sin rumsliga och funktionella komplexitet ställer höga krav på förmåga till samverkan och koordinering. Det är också vid denna punkt som kulturmiljövårdens bevarandeambitioner hamnar i skarpt läge, där en förlikning med andra samhällsintressen måste komma till stånd där alla intresseparter måste vidga sina perspektiv utöver det egna sektorsintresset för att främja ett långsiktigt hållbart samhällsbygge.

I boken *Kulturvård och samhällsbildning* (1974) framhöll den tidigare överantikvarien Sverker Janson vikten av ett bevarande som inte ställs i motsats till vår tids produktion och nybildning.³⁹⁰ Helt följdriktigt framhåller han i *Kulturvård och samhällsbildning* att

³⁹⁰ Janson (1974) s.42, 262.

ett utvidgat kulturvårdsuppdrag förutsätter samverkan med andra kompetenser och förtrogenhet med politiska, ekonomiska och sociala drivkrafter i samhällsutvecklingen. Utanför det exklusiva beståndet av kvalificerade kulturminnen rör vi oss i ett levande kulturlandskap, där en god miljö med bibehållen kontinuitet i sista hand inte bestäms av restriktionsbestämmelser utan av hur ändamålsenligt och samhällsbefrämjande produktivtetsutvecklingen formar sig.³⁹¹

Även om den syntetisering av bevarande och förnyelse som Jansson efterlyste inte vägledades av någon kulturkritisk begreppsbildning gällande det omgivande samhällets utvecklingstendenser (i varje fall inte explicit), så lyfte han fram den långsiktiga bevarandestrategins instrumentella sida på ett framsynt sätt. Härigenom verkade Sverker Jansson för ett säkerställandebegrepp som inte stannar vid de juridiskt reglerande åtgärderna som sådana, utan som också förhåller sig till ett ändamålsenligt brukande av kulturmiljön. Med detta adresseras också bevarandefrågan som ett sektorsövergripande problem där enskilda och allmänna intressemotiv skall tydliggöras och förmedlas i en samlad målbild för hur säkerställandet skall gå till i brukandet av kulturmiljön.

Till detta kan läggas kulturmiljövårdspropositionen från 1987, i vilken dåvarande kultur- och skolminister Bengt Göransson pekade på behovet av hänsynstagande till medborgarnas uppfattningar om vad som utgör viktiga kulturkvaliteter.³⁹² Vidare kan projekt Agenda kulturarv omnämnas, vilket sjuksattes 2001. På det upptaktsseminarie som Riksantikvarieämbetet arrangerade, diskuterades frågan om vad som utgör ett demokratiskt kulturarv flitigt, bl.a. enligt följande frågeställning:

*"Vad är ett demokratiskt kulturarv? Hur når vi 'allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön'? Vad innebär kulturarvets mångfald? Har vi till exempel en dialog med allmänheten? Och hur hanterar vi allmänhetens värderingar av kulturmiljön? Lyssnar vi på omvärlden? Eller har vi ett renodlat folkbildningsansvar? Räcker i så fall våra folkbildningsinsatser för att engagera, göra alla delaktiga och slutligen garantera 'ett försvarat och bevarat kulturarv'?"*³⁹³

Härmed utvidgas frågan om kulturmiljövårdens integrering och påverkansmöjligheter i plan- och byggprocesser till att också omfatta frågan om vems perspektiv som kommer till tals. Sammantaget pekar detta fram mot de ambitioner som flera decennier senare återspeglas i propositionen 2017/18:110 *Politik för gestaltad livsmiljö*. I propositionen ges Riksantikvarieämbetet följande uppdrag:

*Riksantikvarieämbetet bör ges i uppdrag att i samarbete med Boverket, Statens centrum för arkitektur och design och Statens konstråd samla och redovisa kunskap om och goda exempel på hur kulturhistoriska värden kan integreras och tas tillvara i plan- och byggprocesser.*³⁹⁴

³⁹¹ Ibid, s. 54, 264f.

³⁹² Regeringen (1988) s.30.

³⁹³ Riksantikvarieämbetet (2001b)

³⁹⁴ Regeringen (2018) s.64.

Vidare framhålls följande:

I samhällsplaneringen handlar gestaltungsuppgiften både om hur den framtida bebyggelsen ska placeras och utformas och om åtgärder för att ta hand om och utveckla befintlig miljö och bebyggelse. /.../ Ny bebyggelse och infrastruktur behöver utformas så att de stödjer och kompletterar det befintliga, så att de värden som finns på platsen tillvaratas och kan utgöra en resurs.³⁹⁵

Regeringen bedömer att det är en central förutsättning att det finns aktuella kunskapsunderlag om kulturmiljön och att det finns ett ökat behov av kommunala kunskapsunderlag som möjliggör hänsyn och tillvaratagande av kulturmiljöer vid bl.a. bostadsplanering. Avsaknad av aktuella och införlivade kunskapsunderlag i översiktsplaner och detaljplaner liksom bristande kunskaper om kulturmiljövärden innebär att värdefulla kulturmiljöer hotas. Det behöver också finnas relevant kompetens på lokal nivå.³⁹⁶

I propositionen lyfts också frågan om delaktighet fram i konsekvensanalysen enligt följande:

De förslag som presenteras i denna proposition bedöms som helhet få positiva effekter för bl.a. kvalitet och delaktighet i gestaltningen och byggandet. Arkitektur, form och design har en avgörande betydelse i samhällsbygget genom den stora påverkan den fysiska miljön har i alla människors vardag. Det föreslagna nya nationella målet för arkitektur, form och design bidrar till att konkretisera förutsättningarna för och förväntningarna på arkitektur, form och design som nyckel för en hållbar samhällsutveckling, miljömässigt, socialt och ekonomiskt.³⁹⁷

Frågan om delaktighet impliceras också i två av de fyra nationella mål som föreslås enligt följande:

Det övergripande målet med den nationella politiken för arkitektur, form och design är att områdets inflytande ska stärkas och därmed bidra till formandet av en långsiktigt hållbar och väl gestaltad livsmiljö. Den statliga politiken för arkitektur, form och design ska aktivt främja:

- en helhetssyn präglad av kvalitet, samverkan och dialog i formandet av en attraktiv gestaltad livsmiljö,*
- ett inkluderande och demokratiskt samhälle med tillgång till goda livsmiljöer, såväl enskilda som gemensamma, ...³⁹⁸*

Går vi till det uppdrag som gavs Riksantikvarieämbetet, publicerade ämbetet 2020 rapporten *Kulturhistoriska värden i plan- och byggprocesser. Redovisning av regeringsuppdrag om hur kulturhistoriska värden integreras och tas tillvara*. Rapporten redovisar bl.a. de legala ramverk och miljömål som finns för integreringen av kulturvärden i samhällsbyggnadsprocessen, samt de brister som finns för integrering och tillvaratagande av kulturvärden i plan- och byggprocesserna. Till detta har också förts en redovisning av olika exempel som visar hur kulturvärden kan integreras och tillvaratas i planering och

³⁹⁵ Ibid. s.65.

³⁹⁶ Ibid. s.67.

³⁹⁷ Ibid. s.80.

³⁹⁸ Ibid. s.84.

förvaltning. Beträffande begreppet kulturvärde inbegrips också sociala, estetiska och konstnärliga värden. I kapitel 5 redovisas exempel på hur kulturvärden kan integreras och tas tillvara. Under rubriken *Metoder, verktyg och rutiner bidrar till integrering av kulturvärden*, anges bl.a. följande:

En grundförutsättning för att hänsyn ska tas till kulturvärden är att de är identifierade. Det innebär att det behövs metoder för att avgöra om miljöer eller objekt är kulturhistoriskt värdefulla – att värdera och förklara varför de har ett kulturhistoriskt värde. Det fordras också redskap för att hitta det som har tillmätts ett kulturhistoriskt värde och verktyg för att hantera det.³⁹⁹

I kapitel två som redogör för några viktiga delar av det ramverk som finns för att integrera kulturvärden i plan- och byggprocesser, hänvisas bl.a. till de nationella målen för det statliga kulturmiljöarbetet som gäller från 2014.

De fyra nationella målen innebär att kulturmiljöarbete ska främja: ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas; människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön; ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser samt en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.⁴⁰⁰

Om avhandlingens resultat syftar till att understödja utvecklingen av kulturmiljövårdens möjligheter att integrera kulturmiljökvaliteter och påverka nygestaltningen i de kommunala plan- och byggprocesserna, så ligger frågan om medborgarsamverkan och delaktighet utanför avhandlingens avgränsning. Som ett resultat av ett starkt engagemang för medborgarsamverkan i kulturmiljövårdsarbetet i Ludvika kommun under 1990-talet, inbegrep forskningsintresset i det inledande skedet frågeställningar som kretsade kring den professionella verksamhetens legitimitet och tolkningsföreträde samt metoder för medborgarsamverkan. Men då detta ledde till alltför omfattande och disparat frågeställningar, valdes slutligen de ideologikritiska ambitionerna bort, med vilket följde att också frågor kring medborgarsamverkan förlorades ur sikte.

Avhandlingen lyfter bl.a. fram estetiska upplevelser och emotionella sentiment som analytiska arbetsinstrument i syfte att underbygga en utvidgad tolkningsrepertoar vid undersökningen av den byggda miljön. Även om det är den förordnade antikvariern som utgör målgruppen för avhandlingens ansträngningar, skall upplevelsedimensionen samtidigt uppfattas som en produktiv kognitionskategori möjlig att nyttja av vem som helst som vill uttolka och beskriva det byggda rummets former, karaktärsdrag och berättarinnehåll, såväl av den enskilda antikvariern som av en bredare allmänhet. Likväl inställer sig den berättigade frågan om vems emotionella och associativa upplevelserepertoar som återspeglas i antikvarierns beskrivning. Även om en dylik beskrivning i första hand syftar till att beskriva en redan klassificerad miljö eller byggnads kulturmiljökvaliteter, kommer en sådan beskrivning att vara mer eller mindre dimensionerande för vilka ytterligare urval som kommer att kunna göras då prioriteringar framtvingas av olika anspråk i en planeringsprocess, vilket är det samma som ett sekundärt urvalsförfarande.

³⁹⁹ Riksantikvarieämbetet (2020) s.58.

⁴⁰⁰ Ibid. Textframställning i not 17, s.14.

Vi har alla en unik och komplex relation till den egna kulturmiljön som omedvetet byggts upp genom att den blivit brukad, i vissa fall under en hel livstid. Det rör sig om svårgripbara och invecklade dimensioner i relationen människa - byggd miljö, där estetiska, känslomässiga och historiska kvaliteter tenderar att gå upp i varandra intill förväxling. Dessa våra "historiska platsupplevelser" är svårgripbara och inbegriper autentiska (levande) och relativt beständiga känslobindningar till den byggda miljön, vilka också kan ge antydningar om och riktning åt de föreställningar vi har om hur livet och bebyggelsemiljön i den egna orten eller kvarteret skulle kunna gestalta sig i framtiden. Det är också på denna punkt som samverkan mellan antikvarier, arkitekter och etnologer kan få betydelse för utvecklingen av arbetsformer och metoder som kan underbygga medborgarnas möjligheter att själva peka ut, beskriva och motivera varför de tycker något är värdefullt och hur de vill forma bebyggelseutvecklingen. Min förhoppning är att avhandlingens underbyggnad av en utvidgad tolkningsrepertoar som också uppmärksammar estetiska karaktäristika och sinnliga sentiment som kreativa instrument i antikvariens tolknings- och beskrivningsarbete även kan lämna ett bidrag i denna typ av metodutvecklingsarbete.

SAMMANFATTNING

Forskningsuppgiften tar sin utgångspunkt i kulturmiljösektorns behov av antikvariska planeringsunderlag med operativ relevans inom fysisk planering och byggnadsvård. Brister i underlagens ändamålsenlighet kan konstateras i det material som granskats, vilket omfattat ett urval av beslutshandlingar och beskrivningar till byggnadsminnen och riksintressen. Samtidigt uppmärksammas att det skett positiva förändringar under de senaste decennierna, en trend som avhandlingen syftar till att understödja genom sina tolknings-teoretiska och metodologiska resultat.

Frågeställningar, syften och anspråk

Underbyggnaden av det fortsatta metodutvecklingsarbetet representeras i föreliggande arbete av två fundament, svarande mot de två bärande frågeställningarna enligt följande:

- Vad är det som på principiell (begreppslig) nivå utmärker ett antikvariskt planeringsunderlag med operativ relevans (analytisk potential) inom fysisk planering och byggnadsvård?
- Vilka tolknings- och beskrivningsstrategier behöver tillämpas (utvecklas) vid framtagningen av ett dylikt underlag?

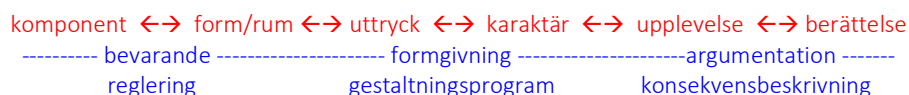
Ur dessa frågeställningar följer också avhandlingens övergripande syfte att lämna ett väl underbyggt bidrag till utvidgningen av antikvariens tolkningsrepertoar och beskrivningskapacitet. Denna underbyggnad omfattar följande forskningsuppgifter:

- Begreppsläggning av den operativa (analytiska) potentialens grundkategorier, inskrivna i en planeringskontext, som det integrerade tolknings- och beskrivningsproblemet.
- Empirisk granskning av planeringsunderlag och officiella metodanvisningar för klarläggandet av kulturmiljövårdens beskrivningsdiskurser över tid. Som del av syftet, att granskningsresultaten skall kunna fungera som ett begreppshistoriskt bakgrundsperspektiv i det fortlöpande arbetet med att utveckla de antikvariska planeringsunderlagens ändamålsenlighet, inbegrips också fördjupade textgranskningar med illustrativa exemplifieringar av olika planeringsunderlag som representerar beskrivningar med god analytisk potential.
- Begreppslig prövning i vad mån värde- och upplevelsebegreppens tillämpningar inom kulturmiljövårdsfältet kan stå hindrande i vägen för utvidgningen av antikvariens tolknings- och beskrivningsrepertoar. Vartill också förts redogörelse för andra möjliga bidragande orsaker till diskursutvecklingen.
- Till denna underbyggnad bidrar också redogörelsen för tidigare forskning och teori-bildning som på olika sätt angör miljö-/byggnadstolkningens problem. De anförda tolkningsperspektiven, som är grupperade under rubrikerna retrospektiva respektive arkitekturteoretiska tolkningsperspektiv, syftar till att bidra med olika infallsvinklar som kan underbygga ett bredare uppmärksamhetsfokus och en fördjupad tolkningshorisont.

Avhandlingen gör inte anspråk på utforskningsresultat med empiriskt säkerställd grund för definitiva slutsatser vad avser olika beskrivningsmodaliteters/-typers art och grad av analytisk potential i antikvarisk praktik, eftersom en dylik målsättning till sin utgångspunkt förutsätter det som aktuellt avhandlingsarbete syftat till att understödja i sina resultat, dvs en teoretiskt underbyggd begreppsbyggnad. Tanken är att begreppsbyggnaden skall kunna bli föremål för framtida prövningar och vidareutveckling, i första hand som kvalitativa fallstudier i tillämpad antikvarisk praktik.

Problem och angreppssätt

Forskningsproblemet (planeringsunderlagens analytiska potential) bearbetas i avhandlingen med stöd mot ett urval teori- och begreppsbyggnader inom anknytande forskningsfält såsom bebyggelsesemiotik och fenomenologi samt konstvetenskap och arkitekturteori. Till detta har förts en systemanalytisk problemförståelse i syfte att komma planeringsunderlagens ändamålsenlighet på spåren. Detta sker med referens till såväl planeringsprocessens problem som ambitionen att bättre förstå miljö-/byggnadstolkningens problem (semiosen). Avseende planeringsprocessens olika operativa instanser som planeringsunderlaget bör förhålla sig till återges i framställningen en schematisk orienteringsbild enligt nedanstående graf över sambandet mellan olika typer av beskrivningsmodaliteter och begrepp samt deras operativa potential i olika planeringsinstanser.

Begreppslogistik som närmevärde: tolknings-/beskrivningsinnehåll relativt användning

De olika begreppskategorierna med röd text i den övre raden och deras inbördes avgränsningar och dynamik blir i avhandlingen föremål för nyanseringar. På denna punkt tas stöd i systemteoretiska begrepp och ovan omnämnda forskningsfält i syfte att fördjupa förståelsen av forskningsobjektets semiotiska och kognitiva dimensioner. Detta utreds som planeringsunderlagets begreppsverkan i termer av ingångsvärden att "tänka vidare" med i ett fortsatt uttolkningsförfarande vid utvärderingen av förslag till ingrepp i det byggda rummet. Här behandlas det rumsliga uttrycket och det associerade innehållet inom ramen för olika teckenkonstellationer och så kallade mentala tillståndsvariabler.

Med mentala tillståndsvariabler avses olika kognitiva kapaciteter på en skala från det diskursiva språkmedvetandet till sinnliga och emotionella förnimmelser, där de senare medvetandetillstånden adresserar frågan om upplevelsen som en kognitionskategori. Detta utreds företrädesvis med utgångspunkt från konstvetaren Sven Sandströms och fenomenologen Eugene Gendlins teoribildningar, med avseende till det förspråkliga medvetandets och de sinnliga och emotionella förnimmelsernas betydelse i kunskapsbyggnaden. Denna framställning bygger vidare på den föregående redogörelsen för semiotikens teckenbegrepp och bebyggelsesemiotiken med referens till de två semiotikerna Donald Preziosi och Jan Mukarovsky, vilka bland annat behandlat den arkitektoniska kodens mångdimensionalitet respektive den estetiska attityden.

I syfte att ytterligare tydliggöra de huvudkategorier (och deras inbördes dynamik) som avhandlingens problemförståelse grundar sig på med avseende till tolkningsflödet i den

rumsliga teckenbildningen presenteras också en funktionsanalytisk begreppsmodell. Detta sker i form av en illustrativ matris med fingerade exemplifieringar (3.3.1) av möjliga associeringar mellan olika lokalitets- och identifikationskategorier (betecknande+betecknat). Matrisen har också nyttjats som ett begreppsligt stöd vid operationaliseringen av det empiriska granskningsarbetets ”kartering” av planeringsunderlag till byggnadsminnen och riksintressen, vilket resulterat i sex olika beskrivningsmodaliteter som ges en ingående definition med avseende till innebörd och analytisk potential.

Analysinstrument

Framtagningen av analytiska kategorier för bestämning av olika beskrivningstypers form och grad av operativ (analytisk) kapacitet som begreppsverkan i fysisk planering och byggnadsvård har resulterat i kategoriseringen av sex följande beskrivningsmodaliteter:

- Miljö-/byggnadshistorik
- Komponent-/byggdelsorienterad lokalitet
- Syntetisk lokalitet + sekundär
- Karaktärisering
- Miljö-/byggnadstolkning
- Kulturhistoriskt analysunderlag

De uppställda beskrivningsmodaliteterna har bedömts utgöra grundläggande analyskategorier för en signifikant återspeglning av planeringsunderlagens innehåll med avseende till deras samlade uttolkningspotential i en fortsatt semios då en klassificerad miljö eller byggnad står inför en förändring. Den kvalitativa graderingen av respektive beskrivningsmodalitet har tillsammans med en finstilt kategorisering av olika positionsbestämda beskrivningshorisonter legat till grund för den övergripande karteringen av diskursutvecklingen över tid. Det är också via beskrivningsmodaliteterna som granskningen av och jämförelsen med olika råd- och anvisningar till analys- och beskrivningsmetoder kunnat operationaliserats genom invertering till begreppsmodaliteter som metodologiska pendanger.

De positionsbestämda beskrivningshorisonterna har systematiserats i en granskningsmanual, innehållande sammanlagt 58 olika ord- och utsagokategorier jämnt fördelade under huvudkategorierna Identifikation respektive Lokalitet. Variablerna har registrerats med avseende till deras kvantitativa förekomst och olika slag av inbördes syntetiseringar i planeringsunderlagens framställningar. Operationaliseringen har inte bara syftat till att utvinna informationsdata för översiktliga excelanalyser med sammanställningar av signifikanta mönster och förändringar över tid med avseende till beskrivningshorisonter. Med vissa begränsningar, kan man säga att dessa också kunnat fungera som kvantitativ prövningsgrund relativt den kvalitativa bestämningen av beskrivningsmodaliteternas graderingstal.

Kartläggningen av beskrivningsdiskursernas utveckling i besluts- och beskrivningsdokument inom de två analysinstanserna byggnadsminnen respektive riksintressen har omfattat en genomgång av drygt 6300 dokumentsidor. Granskningsresultaten omfattar omkring 134,000 positionsbestämningar. Blanketten innehåller även registreringsrader för olika

typer av syntetiska positioner, dels mellan olika utpekade lokaliteter respektive mellan olika identifikationer, dels mellan lokaliteter och identifikationer.

De kvantitativa respektive kvalitativa operationaliseringar som väglett det empiriska utforskningsarbetet har också blivit föremål för metodteoretisk problematisering med referens till allmänna forskningsteoretiska frågeställningar såsom intersubjektivitet, validitet och reliabilitet. Avseende karteringen av beskrivningshorisonterna har det varit frågan om en kvantitativ summering av olika ord och utsagor kategoriserade i termer av olika abstraherade positioner. Detta segment i granskningsarbetet kan sägas svara mot den traditionella innehållsanalysen, vilken präglas av en uttalad strävan att minimera mätningss-felen och uppnå en hög grad av intersubjektivitet med god reliabilitet. I dessa slag av innehållsanalys tenderar å andra sida validiteten i förhållande till utforskningsfrågan att komma i bakgrunden; dvs om det man mäter på ett tillförlitligt sätt har relevans relativt forskningsproblemet. Så bedöms vara fallet, men bara som ett delmoment.

I det andra fallet har det varit frågan om en gradering av det kvalitativa innehållet med avseende till olika modaliteters bedömda begreppsverkan. Det är också först i kombination med detta slag av kvalitativa ”mätinstrument” som en högre grad av validitet kan uppnås i de analytiska översikterna, men då på bekostnad av reliabiliteten eftersom dylika bedömningsförfaranden med kvalitativa nivågraderingar är beroende av granskarens uttolkningsrepertoar, kreativitet och subjektiva bias.

Urval och representativitet

Det finns begränsningar i det faktiska urvalet som gör det svårt att uttala sig mer definitivt avseende karteringsresultatens representativitet på nationell nivå, vilket ytterligare försvåras av att bedömningsgrunden inte omfattar kulturmiljövårdsfältet i sin helhet avseende projektrelaterade planeringsunderlag, bl.a. framtagna i samband med detaljplane-läggningar. Ett liknande problem utgörs av den underutveckling av karaktäriseringsprosan som forskningsresultaten indikerar. Då urvalet inte omfattar projektspecifika plane-ringsunderlag, finns det inget som utesluter att upplevelsedimensionen och karaktärise-ringsprosan är mer utvecklad inom kulturmiljövårdsfältet i sin helhet än den bild som framträder i detta arbete. Samtidigt noteras att urvalet har en tendens att ge en allt för positiv bild av modalitetsutvecklingen, särskilt med avseende till byggnadsminnesdoku-mentationerna där en betydande del utgörs av s.k. ”goda exempel”. Detta betyder att det begreppsliga underskott som indikeras för karaktäriseringsmodaliteten i stället kan vara större än vad som framgår av granskningsresultaten.

Analysresultaten representera i första hand diskursiva tendenser inom den institutional-iserade kulturmiljövården på statlig och regional nivå, med viss slagsida mot Västsverige med avseende till det samlade urvalet. Därför bör en viss försiktighet iakttas avseende mer långtgående generaliseringar för landet som helhet.

Indikatorer

Kartläggningen av beskrivningsdiskursernas utveckling över tid visar att det i första rum-met varit modaliteterna Kulturhistoriskt analysunderlag och Komponentbeskrivningar som haft en stark ställning över tid med stärkta förlopp under utforskningsperiodens sista

decennier. Med avseende till riksintressebeskrivningarna kan det även konstateras att modaliteten Lokalitetsyntes haft en förhållandevis hygglig utveckling, där det också finns indikationer på att de metodinsatser som gjordes under 1990-talet kan ha haft en positiv påverkan på detta förlopp. Karaktäriseringsmodaliteten däremot har med vissa enstaka undantag uppvisat en påtaglig tröghet att komma till utveckling som expressiva utsagor i såväl de granskade planeringsunderlagen som i de officiella metodanvisningarna. Härtill kommer att upplevelsedimensionen som en kognitionskategori lyser med sin frånvaro i det granskade textmaterialet.

Granskningen av råd och anvisningar respektive de texter som refererar till sektorsnära debatt och idébildning har syftat till att spåra upp möjliga begreppsliga förklaringsgrunder till beskrivningsdiskursens utveckling så som de framträder i de granskade planeringsunderlagen. Det är bara i fråga om de anvisningar som 1985 utarbetades som stöd för länsstyrelsernas riksintressebeskrivningar som ett dylikt direkt orsaksförhållande kunnat urskiljas, medan de råd och anvisningar som utarbetades under 1990-talet rimligen har påverkat beskrivningsdiskurserna under 2000-talet med avseende till riksintressefördjupningarna.

Modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlagen uppträder flitigt i de granskade texterna, artiklar med god relevans går att återfinna, varav flera i form av kritiska inlägg. Detta indikerar ett ökat engagemang, vilket rimligen bidragit till den positiva begreppsutvecklingen på denna punkt i de granskade planeringsunderlagen inom de olika analysinstanserna med god konkretion relativt det lokala rummet. Men det är inte denna modalitet som i första rummet varit föremål för metodologiskt intresse från officiellt håll, utan modaliteten Lokalt, vilken mer direkt angör det kulturhistoriska innehållets rumsliga teckenunderlag. Detta gäller i första hand råd och anvisningar med referens till samlade bebyggelsemiljöer med avseende till den kvalitativa nivån. Trots detta engagemang uppvisar denna modalitet en tröghet i jämförelse med utvecklingen av modaliteten Kulturhistoriskt analysunderlag.

Det tycks varit svårt att få genomslag för ett mer syntetiskt rumsbegrepp som inte bara rör sig på makronivå, vilket också ger sig till känna 2014 i den metod för riksintressebeskrivningar som redovisas i en bilaga till handboken för riksintressena och som visar på en tydlig målsättning att stärka upp ett mer utvecklat rumsbegrepp. I det granskade textmaterialet framträder ett flitigt intresse för Lokaltmodaliteten, men mer sällan på en högre kvalitativ nivå med referens till rumsliga sammanhang och helheter, ofta med allmänna påpekanden om bristen på helhetsbeskrivningar.

Härledningar

Avseende de modalitetsrelaterade jämförelsetal som tillsammans med upplevelse- och värdebegreppen uppställts för vidare granskning i det övriga textmaterialet har dessa utgjorts av modaliteterna Karaktärisering, Lokalitetsyntes och Kulturhistoriskt analysunderlag. Med detta antar utforskningsarbetet en mer resonerande form i sökande efter möjliga begreppsliga grunder. Här framträder modaliteten Karaktärisering och upplevelsebegreppet som de mest tydliga parallellerna till bristerna i diskursutvecklingen, där de tillsammans med frågor kring semiosen i textmaterialet kan sägas ha en påtaglig icke-existens som visar på ett ointresse med inslag av irrelevanser relativt avhandlingens

begreppsbildning då de väl adresseras. Detta ger grund för antagandet att det inom dessa modalitets- och begreppstyper föreligger ett underskott inom sektorn.

Ett rimlig antagande är att sektorns begreppsliga underskott med avseende till både upplevelsebegreppet och modaliteten Karaktärisering bidragit till svårigheterna att utveckla de rumsliga uttrycksbeskrivningarna, och därmed också den kulturhistoriska teckenbildningen. Vidare tillför avhandlingen prövande resonemang avseende det etablerade värdebegreppet inom svensk kulturmiljövård, relaterat till dess möjliga påverkan på det rumsliga uppmärksamhetsfältet och upplevelsedimensionens konception inom sektorn.

Problemet med upplevelsekategori inom kulturmiljövårdsfältet kvarstår av allt att döma fortfarande inom den institutionaliserade kulturmiljövården, dels med avseende på upplevelsedimensionen som en kognitionskategori (upplevandet), dels i form av en med detta associerad osäkerhet avseende införlivandet av en mer expressiv karaktäriseringsprosa. Med detta berörs också förekommande positivistiska tendenser, där särskilt upplevelsebegreppet som en kognitionskategori befinner sig i en problematisk position med avseende till subjektivitetsproblemet och tillhörande frågor om intersubjektiv kontrollerbarhet.

Denna problematik förs avslutningsvis vidare som en möjlig kunskapsteoretisk förklaringsinstans till kulturmiljövårdens svårigheter att utveckla det antikvariska tolkningsperspektivet med avseende till upplevelsedimensionen som en kognitionskategori och en mer expressiv karaktäriseringsprosa. I boken *Det omätbaras renässans – en uppgörelse med pedanternas världsherravälde* talar Jonna Bornemark om det ratiocentrerade sanningsbegreppet, vilket värjer sig mot horisonter av icke-vetandet. Mot detta sanningsbegrepp ställer Bornemark renässansfilosofen Nicolaus Cusanus' begrepp intellectus som är relaterat till icke-vetandet och den sinnliga erfarenheten med förmåga att uppfatta ”vadheter”, där känslan inte är skild från rationaliteten utan dess förutsättning. Detta har också utgjort ett av avhandlingens främsta syften; att visa på de möjligheter som uppmärksammandet av sinnesförnimmelser och upplevelsesentiment representerar i kunskapsbyggandet bortom det konventionellt kodifierade och entydiga. I den mån avhandlingen lyckats i detta sitt uppsåt, har den också kunnat lämna ett bidrag till nedmonteringen av de hinder som uteslänger oss från oss själva.

Avhandlingens bidrag

Avhandlingsresultaten inbegriper en empiriskt tillämpad begreppsbildning, och som sådan med en förhållandevis konsistent nomenklatur och differentierad definition av begreppsverkan (analytisk potential). Begreppsläggningens sammansättning bedöms som ändamålsenlig för att kunna erhålla såväl överblickbara som mer finstiltade forskningsresultat. Om så aktuellt kan den användas för kompletterande undersökningar av beskrivningsdiskursernas historiska utveckling inom kulturmiljövårdsfältet.

Med begreppsläggningen har avhandlingen tillfört en begreppsapparat med vilken man kan tala om och reflektera över den byggda miljön som ett rumsligt teckensystem, dels vid analysen och bestämningen av planeringsunderlagets (teoretiskt möjliga) begreppsverkan i ett fortsatt uttolkningsförfarande (semios), dels vid modelleringen av såväl generella som riktade planeringsunderlag med god operativ potential. Detta begreppsliga

stöd underbyggs också med de grafiska schematiseringarna av de olika begreppen och deras inbördes dynamik. Den vidare prövningen av begreppsbildningens validitet kan lämpligen göras genom kvalitativa tillämpningsstudier i antikvarisk planeringspraktik.

I syfte att underbygga en utvidgad tolkningshorisont och beskrivningskapacitet har avhandlingen också lyft fram och teoretiskt underbyggt både möjligheten och betydelsen av att nyttja upplevelsen och en mer expressiv karaktäriseringsprosa i antikvarisk praktik vid framtagningen av planeringsunderlag med analytisk potential.

SUMMARY

Purpose and goal

The starting point for the research is the need for conservation planning instruments (documents) with operational relevance in spatial planning and building conservation with regard to their analytical support in the evaluation and modelling of proposals for interventions in the built environment. The review shows significant patterns in the development of the descriptive discourses regarding changes and constants in terms of different descriptive modalities and horizons. The review also notes that there have been changes in the direction of more effective conservation planning instruments during the four decades covered by the empirical material. This stands for a positive trend that the paper aims to support in its results. What is presented in the thesis is an attempt to develop new conceptual categories that allow us to grasping larger amounts of information aimed at integrated qualitative and quantitative analyses of the discursive development of conservation planning instruments over time. The overall aim has been to support the development of interpretation procedures and planning documents with better operational relevance and thus a more effective conservation practice in spatial planning and restoration of buildings.

The study includes a critical examination of the form and degree of capacity of different types of descriptions with respect to their conceptual potential in an interpretive situation when classified environments and buildings are faced with requirements for different types of intrusion. The survey also includes comparative analyses with different guidelines and instructions for the design of the planning documents. In addition, a review of sectoral debate and ideas in support of the essay's concluding discourse-critical reasoning has been conducted, aiming to trace the operational shortcomings in the planning documents as (potential) consequences of conceptual complications.

Content and outline

The presentation has been structured in terms of a cumulative logistics according to the four basic sections below, where the empirical discourse overview (C) has been operationalized based on the previous conceptualization (B). Subsequently, the audit results have been subject to diagnostic analyses (D).

- A Problems and Approaches
- B Analysis instrument
- C Indicators
- D Diagnostics

Below is a condensed summary of the different stages of the presentation and their main content.

WHAT'S THE PROBLEM?

Relevant environmental descriptions are of strategic importance for the building preservation sector's ability to assert itself at different stages of the planning process. From the

1980s onwards, measures aimed at improving the operational relevance of the conservation planning documents can be noted . However, the overall assessment is that there is still a need for further methodological efforts with reference to the conceptual basis for alternative models that meet the need for operationally functional planning instruments.

The constant recurrence of the problem area in the general discussion within and outside the Swedish cultural conservation sector confirms the suspicion that these are more fundamental conceptual problems that have not yet been fully addressed in the various alternative methods of analysis and description that have been developed.

The research object "operational potential" is considered in this work as an integrated problem of interpretation and description in an operational context. This means that it should be perceived as a functional subsystem, whose potential can only be assessed in relation to the administrative process's system of planning and design processes with their communicative flows and various decision-making elements. At the same time, it is possible to consider the conservation planning document as such from a systemic point of view as a semiotic subsystem with conceptual potential in a semios, where the "conceptual effect" as such implies that operational (analytical) potential can also be related as a mental process phenomenon for further analysis.

The following figure provides an overall picture of the conceptual relationships between different interpretation/description modalities and their operational potential at different stages of the planning process. The interactively related modalities in the top row aim to present the main description categories as they have been conceptualized in this work. The synthesis of the categories (red arrows), together with their respective associative breadth and levels of concrete expression, provides the framework for conceptual support for different types of operational tasks and conservation ambitions that may emerge within specific stages of the planning process.

Conceptual logistics: *interpretation / description* and its *use*

components ↔ form/ space ↔ expression ↔ character ↔ experience ↔ cultural history

----- preservation ----- design ----- argumentation -----

regulation design program impact statement

The operational tasks, ambitions and assessment elements presented in the bottom two rows represent the main categories that may be relevant in the planning process. These can be actualized both individually and in combination. The different types of measures and assessments along the middle blue line include the ongoing proposals from the building conservator, reactively in conflict with opposing claims, and proactively in the form of proposals for measures. The bottom row, in turn, corresponds to the results of the planning process, such as various regulatory and evaluation documents.

In light of this, which can be said to correspond to the system requirements that a relevant planning document with appropriateness must relate to, an information-theoretical conceptualization of the effectiveness of sign structures in terms of evaluation potential follows in an ongoing semiosis when examining various proposals for measures and interventions in the planning process. The information must also be expressive, where the "narrative" identifications should be intertwined with the spatial characteristics of the

actual object or environment. This is to provide a better basis for assessing the overall consequences of various proposals for changes or conservation requirements.

THEORETICAL SUPPORT

The material and visual properties of cultural heritage (components, shapes, proportions, patterns, visual relationships, light, colour, textures, etc.) affect our sensory organs. These, in turn, trigger various forms of emotional and intellectual responses. The emotional aspects of the sensory reactions can be considered as a specific form of non-discursive knowledge potential, possible to use as a creative basis for exploring the built environment as an arena for different social and cultural life forms. The starting point of the thesis is that the sensory experience can constitute a cognitive ability in sign formation, which also implies a more inclusive epistemology.

Semiotics can be regarded as a meta-theory of cultural science, with a conceptualization that can be used to analyze the communicative potential of different types of signs and code systems. In this work, interpretive theories are also treated with reference to architecture and the built environment as spatial sign systems, as well as the interaction between these spatial systems and other sign systems such as verbal language and our bodily sensations. The term sign in the thesis is used in accordance with Ferdinand de Saussure's division of the sign into "signifiant" and "signifié", i.e. the expression and content. In addition to Saussure's concept of signs, which includes both expression and content, the American pragmatist Charles Pierce's more dynamic concept of sign is also discussed. Pierce's concept of signs also includes the "interpretant" (the mental effect or interpreter), which is linked to what has been described in the thesis as the "conceptual effect". During the 1970s, there was a breakthrough in architectural semiotics, including significant contributions from the American art historian Donald Preziosi, who pointed to the multimodality of communication. Preziosi's definition of the multimodal and relational complexity of the architectural code, together with the reciprocal index functions of the built environment and verbal language, indicates that the interpretive task represents a multi-layered problem.

In light of the review of the semiotic theories, ideas that support the sensory experience as a cognitive category are then presented. Here Merleau-Ponty can be mentioned, who renewed phenomenological thinking with the theory of consciousness as a bodily phenomenon, that is, where the concept of the body is extended to be part of the mental. One who sourced support from Ponty's phenomenological idea of "embodied consciousness/cognition" is the philosopher and psychotherapist Eugene Gendlin. Gendlin's peculiar pragmatic-phenomenological theory of bodily experience as a meaning-making function leads him to argue that body consciousness is more intricately structured than consciousness in discursive language. He questioned the privileged role of language as a carrier of meanings and the reductionist perspective on sensations, where they only provide the discursive consciousness with raw material for processing. This is also questioned by the Swedish art historian Sven Sandström.

Both Eugene Gendlin's clinically substantiated theory and the Swedish art historian Sven Sandström's concept of the experience as a life process have played an important role in the thesis' thinking about body consciousness and the integrated levels of consciousness

in the field of vision. Translated into conservation practice, this means that the analyses and interpretations can be processed within a broader cognitive framework that also includes the attention to vague feelings of "meaningfulness" in the formation of signs in the form of new syntagm and meanings.

In addition to the semiotic and phenomenologically oriented theories described above, the thesis also contains an overview of previous research on interpretive problems of architecture and the built environment, mainly in the disciplines of art history, architectural theory, ethnology, archaeology and human geography. The review can be seen as an eclectic compilation of interpretive perspectives that together show the breadth with which the built environment can be considered as a spatial sign, which also includes theories that show the importance of using the experiential dimension in the analysis of the built environment.

METHODS

The results of the empirical review work have been taken from a comprehensive and detailed review of decision and description documents regarding buildings and environments of national interest as well as guidelines and instructions for the analysis and description of environments and buildings with cultural-historical value. The empirical material also includes a review of debate and ideas in various journals and conference reports, related to the purpose of tracing the conceptual foundations of the discourse patterns that the review of planning documents, guidelines and instructions indicates.

The operationalization is based on a theoretical structuring of different description modalities for the analysis and characterization of different description discourses and related operational conceptual potential. These audit categories consist of the following modalities:

- Environment/Building history
- Component locality
- Synthetic locality + secondary
- Characterization
- Environment/Building Interpretation
- Cultural-historical analysis basis

It is on the basis of this analytical division into different modalities of description and associated nuances in different subcategories that the operationalization of the empirical review has been structured. It is also in relation to these modalities that the review of the conservation planning documents and the comparison with different guidelines and instructions for analysis and description methods have been operationalized. The more quantitatively oriented modelling is based on a content analytical approach that aims to clarify the description horizons of the planning documents over time. The overview has been systematized in the form of registration matrices, not only for quantitative summation of the different description horizons, but also to record the assessed qualitative level for the different description modalities, which have then been transferred to excel sheets for tabular and graphical analyses.

The exploration of the decision and description documents, which included a review of more than 6300 pages, has been structured in the form of fifty-eight different types of description categories, classified as "positions", in order to identify/record their quantitative occurrence and mutual synthesis. This exploration has resulted in approximately 134,000 registrations. This can be said to stand for the quantitatively oriented review work. This is followed by a mapping of the discourses in official guidelines and instructions with reference to their underlying conceptual basis for specific perspectives in different methods for analysis and descriptions of culturally and historically valuable buildings and environments. The study, which has included twenty-five different guidelines and instructions, has been categorized into different conceptual variable categories.

INDICATORS

In the material examined, certain patterns emerge in the development of the description discourses regarding changes as well as constants with respect to the qualitative representation of the different description modalities and the quantitative distribution patterns of the description horizons. In the review of guidelines and instructions for the analysis and description of valued cultural-historical environments and buildings, certain patterns have also been identified with regard to the different categories of concepts and their qualitative levels. The common denominator of the audit results shows a marked absence of the modality *Characterization* in a more qualified sense. To some extent, this also applies to the modality *Synthetic locality*. It is these two categories of modalities that, together with the concepts of value and experience, constitute the most important conceptual "comparative figures" in the textual review of sectoral debate and idea formation.

Overall, the trend analyses for all planning documents have shown increasingly elaborate planning documents with regard to the forms of *Component and Cultural History Analysis*, while *Synthetic locality* and *Characterization* still show remarkably low grade levels. In order to further investigate how and to what extent the covariation between the two modalities *Characterization* and *Synthetic locality* with higher quality gradations appears as integrated description units, a supplementary in-depth study has also been carried out by grouping forty-eight planning documents for further investigation. At the same time, this study has included more detailed analyses and examples of the following assumptions in the research work:

- The description modalities *Characterization* and *Synthetic locality* play a prominent role in the production of retrospective sign formations with good analytical relevance, individually as well as interactively. The in-depth study also indicates that there may be a mutual catalytic relationship between these two modalities in the production of planning documents with qualified spatial sign formations.
- *Synthetic locality*, as a visual and structured orientation within the spatial field of attention, emerges as the basic modality in the development of an appropriate spatial sign base in a conservation practice involved in building conservation and spatial planning.
- *The characterization discourse* as both experience and description represents a multifaceted potential in the broadening of the retrospective sign formation.

With regard to what has been the focus of the methodological work regarding guidelines and instructions, the overall result reflects that the modalities *Component*, *Building*

History and *Cultural-historical analysis basis* have been the subject of greater interest, than has been the case for the modalities *Characterization* and the concept of *experience*, which are more sporadic, in most cases with low graduations. The fact that the modality *Synthetic locality*, despite methodological support, has had difficulty achieving a stronger development as a spatially descriptive discourse, is also an important fact.

DIAGNOSTICS

In light of the "comparative figures", that has crystallized as a result of the empirical reviews of the planning documents and method instructions, a review of articles, investigations and conference reports was then conducted. The material reviewed consists of the following Swedish journals; Kulturminnes(miljö)vård, Konstvetenskaplig bulletin, Konsthistorisk tidskrift and Byggnadskultur, as well as a review of various reports and investigations. Of these, a sample has been made of more than 147 analytical units, which have been subject to specific text reviews with associated categorizations and qualitative graduations in accordance with the same operationalization that has been applied in the review of official guidelines and instructions.

The textual review has highlighted the conceptual deficiency that has characterized and still characterizes the cultural preservation sector, partly with regard to the experience dimension as a cognitive category and partly in the form of a related resistance to incorporating a more developed characterization prose in fear of being accused of subjectivity. Furthermore, the thesis adds reasoning regarding the established concept of value in Swedish cultural environment management, related to its possible impact on the spatial field of attention and the conceptualization of the experience dimension in the sector. This problem is finally carried on as a possible epistemological explanatory ground for the difficulties of cultural heritage conservation in developing the antiquarian interpretive perspective with regard to the experience dimension as a cognition category and a more expressive characterization prose.

THE DISSERTATION'S CONTRIBUTION

The results of the dissertation include an empirically applied conceptualization, and as such with a relatively consistent nomenclature and differentiated definition of conceptual effect (analytical potential). If current, it can be used for supplementary investigations of the historical development of description discourses in the field of cultural heritage conservation. With the conceptualization, the thesis has added a conceptual apparatus with which one can talk about and reflect on the built environment as a spatial sign system, partly in the analysis and determination of the (theoretically possible) conceptual effect of different planning documents in a continued interpretation procedure (semios), partly in the modelling of both general and targeted planning documents with good operational potential. In order to substantiate an expanded interpretive horizon, the thesis has also highlighted and theoretically supported both the possibility and importance of using the experience and a more expressive characterization prose in antiquarian practice in the development of planning documentation with analytical potential.

KÄLLOR
BILAGOR

KÄLLOR

LITTERATUR OCH TRYCKTA KÄLLOR

Ahlberg, Nils (1993) *Industrialismens stad – Kulturvärdena som resurs i samhällsplaneringen*. I: Kulturmiljövård 1993/2–3.

Almqvist, Boel (1984) *Dokumentation av byggnadsminnen*. I: Kulturminnesvård 1984/5.

Almevik, Gunnar & Fridén, Bertil (1995) *Vad kostar ett kulturarv?* I: Kulturmiljövård 1995/5–6.

Almevik, Gunnar (2012) *Byggnaden som kunskapskälla*. Ineco, Stockholm.

Améen, Lennart (1981) *Rumslig analys och systematisering i Svensk stad*. I: Hall, Thomas & Hammarström, Ingrid (red.) (1981)

Andersson, Gunnar & Beronius Jörpeland, Lena (2003) *Heliga rum i förkristen tid*. I: kulturmiljövård 2003/2.

Andersson, Hans (1985) *Haga*. I: Kulturminnesvård 1985/6.

Andersson, Hans (1990) *Försummat perspektiv eller ...?* I: Kulturmiljövård 1990/3.

Andrén, Gunnar (1981) *Reliabilitetskriteriet och de tre innehållsanalyserna*. I: Hedman (1981) *Utveckling av innehållsanalytisk metod*. Uppsala universitet, Sociologiska institutionen.

Antonsson, Hans (2001) *MKB-handböcker och kulturmiljön. En studie utgående från användarens erfarenheter*. Väg- och transportinstitutet. VTI meddelande 915–2001.

Arnheim, Rudolf (1977) *The dynamics of architectural form*. University of California Press.

Arvastsson, Gösta (1979) *Kommentar till Gjesdal-Christensen*(1979)

Atkin, Albert (2010) *Peirce's Theory of Signs*. I: Stanford Encyclopedic of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/peirce-semiotics/#pagetopright>

Berg, Kristian (2000) *Fiskal centralisering eller folklig acceptans?* I: Kulturmiljövård 2000/1.

Berger, Arthur Asa (1999) *Kulturstudier*. Studentlitteratur, Lund.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, red. (2012a) *Textens mening och makt*. Graficas Cems S.L., Spain.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2012b) *Innehållsanalys*. I: Göran Bergström & Kristina Boréus (red.) *Textens mening och makt*. Graficas Cems S.L., Spain.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2012c) *Diskursanalys*. I: Göran Bergström & Kristina Boréus (red.) *Textens mening och makt*. Graficas Cems S.L., Spain.

Biörnstad, Margareta (1986) *Kulturminnesvårdsprogrammen – återblick och syfte*. I: Kulturminnesvård 1986/3–4.

Bjur, Hans & Wetterberg, Ola (1990) *Kulturmiljö och planering*. Byggforskningsrådet R83:1990.

Björkebaum, Mia & Mossberg, Monica (2009) *MKB i praktiken. Aktörers inställning till och agerande kring kulturmiljö i transportstrukturens MKB-arbete*. KMV Forum AB.

KÄLLOR - BILAGOR

- Björklund, Patrick & Mossberg, Monica (2002) *Bokanmälan. Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård I: Kulturmiljövård 2002/2*.
- Björklund, Patrick & Mossberg, Monica (2004) *Hur mår byggnadsvården – när debatten är död? I: Kulturmiljövård 2004/1*.
- Blomé, Börje (1977) *Kyrkorestaurering i teori och praktik*. Konstvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet.
- Bohm, David (1980) *Wholeness and the implicate order*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Bohm, David (1988) *Fysikern och Mystikern – är en dialog mellan dem möjlig? – ett samtal mellan David Bohm och Renée Weber*. I: Wilber (1988).
- Bohm, David & Peats, David (1990/1987) *Ordning & kreativitet – i liv och vetenskap*. Graphic Systems AB, Göteborg 1990.
- Bohm, David (1994/1992) *Thought as a system*. TJ Press (Padstow) Ltd, Padstoe, Cornwall.
- Bornemark, Jonna (2018) *Det omätbaras renässans – en uppgörelse med pedanternas världsherravälde*. Scandbook, Falun.
- Boulding, Kenneth Ewart (1956) *General systems theory - the skeleton*. I: Management science 1956.
- Boverket (2000) *Kultur i grunden*. Daleke Grafiska AB Malmö. Samverkan med Riksantikvarieämbetet.
- Boverket (1996) *Byggnaders särdrag*. Halls Offset, Växjö.
- Boverket (1999) Remissvar till Byggforskningsrådet avseende projektansökan *Kulturvård och resurshushållning vid restaurering och ombyggnad. Programutformning och Projekteringsmetodik*. 1999-05-05. (Byggforskningsrådets projektnummer 19980333).
- Boverket (2006) *Allmänna råd om ändring av byggnad*. BÄR 2006.
- Boverket (2006) *Återrapportering om tillämpningen av miljöbalkens bestämmelser för områden av riksintresse*. Diarienummer 2201-4426/22006.
- Boverket (2006) *Lär känna din ort! - metoder att analysera orter och stadsdelar*. Lenanders Grafiska AB.
- Boverket (2017) *Slutredovisning av uppdrag angående tillämpningen av miljöbalkens bestämmelser om riksintressen*. Rapport 2017:5.
- Boverket (2017) *Vägledning för myndigheters underlag*. Promemoria till Riksintressemyndigheterna 2017-02-07. Boverket, diarienummer: 3190/2014.
- Branzell, Arne (1976) *Att notera rumsupplevelser*. Statens råd för byggnadsforskning. T1:1976 ISBN 91-540 2521-4.
- Brunnström, Lasse & Råberg, Per Göran (1985) *Kommentar till symposiet (Umeå 1985)*. I: Konstvetenskaplig bulletin 1985/31.
- Burbank, John and Steiner, Peter (1977) *Structure, sign and Function, Selected Essays by Jan Muka-rovský*. Yale University (ISBN 0-300-021089-9).
- Burström, Mats (1999) *Kunskapssyn och arkeologisk förmedling*. I: Kulturmiljövård 1999/1.
- Byggforskningsrådet (1979) *Forskningsläget inom arkitekturpsykologin 1977*. R56:1979

KÄLLOR - BILAGOR

Byggforskningsrådet (1996) *Underlag till forskningsprogram 1997–1999: Byggproduktion i förändring* BFR G9:1996. *Planerings-, bygg- och förvaltningsprocessen* BFR G18:1996.

Cassel, Kerstin (2008) *Den postprocessuella teorikonceptionen inom svensk arkeologi*. I: *Lychnos, Årsbok för idé- och lärdomshistoria*.

Clason, Anders (1981) *Lewis Mumford och svenska stad*. I: Hall och Hammarström (1981).

Cornell, Elias (1966) *Om rummet och arkitekturens väsen*. Elanders Boktryckeri AB, Göteborg.

Cornell, Henrik (1928) *Karaktäriseringsproblemet i konstvetenskap*. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B., Uppsala.

Cullen, Gordon (1971) *The Concise Townscape*. W&J Mackay Ltd, Chatham.

Dalarnas Museum (1990) *Program för kulturmiljövård för Ludvika kommun*.

Dahl & Holmström (1992) *Storgården – Förslag till konservering/restaurering av interiör*. Ludvika 92.02.18.

Dahl, Johan & Holmström, Sören & Nygren, Ingmar (1999) *Kulturvård och resurshushållning vid restaurering och ombyggnad. Projektutformning och projekteringsmetodik*. Högskolan Dalarna & Göteborgs Universitet.

Dahl, Johan & Holmström, Sören & Nygren, Ingemar (2000) *Fängenhällarna – Dokumentation och Programutredning*. (stencil)

Dahlin, Åsa (2002) *On Architecture, Aesthetic Experience and The Embodied Mind: Seven Essays*. School of Architecture, Royal Institute of Technologies, Stockholm 2002.

Damasio (2000/1994) *Descartes misstag – Känsla, förnuft och den mänskliga hjärnan*. Centraltryckeriet, Borås.

Damasio (2002/1999) *Känslan av att leva – Kroppens och känslornas betydelse för medvetenheten*. Scandbook AB, Falun

Damasio (2003) *På spaning efter Spinoza – Glädje, sorg och den kännande hjärnan*. ScandBook AB, Falun.

Dewey, John (1934/2005) *Art as Experience*. Perigee trade paperback edition.

Eco, Umberto (1971) *Den frånvarande strukturen – introduktion till den semiotiska forskningen*. Berlingska Boktryckeriet, Lund.

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (1986) *Kulturanalys*. Liber Tryck Stockholm 1986

Eklöf, Ivar (1989) *Ett ord och en bild*. I: *Kulturmiljövård 1989/1*.

Ellenberger, F. Henri (1970) *The Discovery of the Unconscious*. Basic Books, Inc., Publishers, New York

Engelbrektsson, Nanne (1983) *Kulturhistoriskt värde – reflektioner kring ett centralt begrepp*. I: *Byggnadskultur 1983/1*.

Engelbrektsson, Nanne m.fl. (1995) *International perspectives on strategic planning for research and education in conservation*. Institute of Conservation, Göteborgs University. School of Business Administration, California State University, Sacramento.

KÄLLOR - BILAGOR

- Eriksson, Karin (1985) *Den praktiska kulturminnesvårdens behov och forskning*. I: Konstvetenskaplig bulletin 1985/31.
- Esaiasson, Peter m.fl. (2012), *Metodpraktikan*. Elanders Sverige AB, Vällingby 2012.
- Findahl, Olle och Höijer, Birgitta (1981) *Den kvantitativa innehållsanalysens språksyn och datateori – en kritik*. I: Hedman (1981) *Utveckling av innehållsanalytisk metod*. Uppsala universitet, Sociologiska institutionen.
- Forsslund, Karl-Erik (1914) *Hembygdsvård*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Fortifikationsverket (1999) Remissvar till Byggforskningsrådet avseende projektansökan *Kulturvård och resurshushållning vid restaurering och ombyggnad. Programutformning och Projekteringsmetodik*. Dnr 2108/99 (Byggforskningsrådets projektnummer 19980333).
- Gadamer, Hans-Georg (1997/1960) *Sanning och metod – i urval*. MediaPrint, Uddevalla.
- Gendlin, Eugene T (1997/1962) *Experiencing and the Creation of Meaning – a philosophical and psychological approach to the subjective*. Northwestern University Press Evanston, Illinois.
- Gendlin, Eugene T (1982/1978) *Fokusering*. Malmö.
- Gendlin, Eugene T (2003/1982) *Focusing*. CPI Cox & Wyman, Reading, RGI 8EX.
- Gjesdal-Christensen, Ann-Louise (1979) *Bostad och kommunikation*. I: Bringéus, Nils-Arvid & Rosander, Göran (1979) *Kulturell kommunikation. Föreläsningar och diskussionsinlägg vid 21:a Nordiska etnologkongressen i Hemse, Gotland 12–15 juni 1978*. Signum, Lund 1979.
- Graeme Nicholson (1997) *Intracacy: A Metaphysical Idea & Gendlin's Reply to Nicholson*. I: Levin (1997).
- Grundberg, Jonas (2000) *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag*. Elanders Graphic Systems, Göteborg 2000
- Gustafsson, Evald (1982) *Aktiv byggnadsvård*. I: Kulturminnesvård 1982/2.
- Gustafsson, Leif m.fl. (1982) *System och Modell – en introduktion till systemanalysen*. Studentlitteratur, Lund.
- Göteborgs Universitet (2011) *Modernare kunskapsunderlag – Kulturmiljövårdens arbetsformer och utmaningar i kritisk belysning*. Dokumentation från seminarium 7 december 2011.
- Göteborgs stadsbyggnadskontor och WSP (2020) *Kulturmiljövårdens riksintressen inom centrala Göteborg. Antikvariskt planeringsunderlag*. Slutrapport 2020-11-25. Dnr:0609/16
- Göteborgs stadsbyggnadskontor & Göteborgs stadsmuseum (2020) *Riksintressen utanför centrala Göteborg. Riksintressen för kulturmiljövården. Antikvariskt planeringsunderlag*. Slutrapport 20-11-24 Dnr: ÖP:0199/17 (SBK) / ÖP:1396/18 (Stadsmuseet)
- Hall, Thomas & Hammarström, Ingrid (red.) (1981) *Perspektiv på svensk stad*. Infotryck ab, Malmö 1981.
- Hallin, Margareta & Lagerqvist, Bosse (1997) *När kulturarv reduceras till fasadarv*. I: Kulturmiljövård 1997/4.
- Hallin, Margareta (1998) *Kulturmiljöverksamhet i kris. När kulturarvet reduceras till fasadarvet*. I: Kulturarv eller fasadarv – om det etnologiska perspektivet i kulturmiljövården. Centraltryckeriet AB, Borås.

KÄLLOR - BILAGOR

- Hammarström, Ingrid (1981) *Inledning*. I: Hall, Thomas & Hammarström, Ingrid (red.). Perspektiv på svensk stad.
- Hansson, Bengt red. (1982) *Metod eller anarki*. Erik Jannersten Tryckeri AB, Avesta.
- Hedman, Lowe red. (1981) *Utveckling av innehållsanalytisk metod*. I: *Utveckling av innehållsanalytisk metod* Uppsala universitet, Sociologiska institutionen.
- Heims, Steve J. (1989) *Introduction*. I: Norbert Weiner (1954) *The Human use of Human Beings – Cybernetics and Society*. Bookcraft, Midsomer Norton, Avon.
- Hidemark, Ove (1989) *Grundförstärkning på husets styrkevillkor*. I: Kulturmiljövård 1989/3–4.
- Hidemark, Ove (1990) *Att behärska åldrandets skönhet eller om restaureringsarkitektens roll*. I: Kulturmiljövård 1990/4.
- Hidemark, Ove (1991) *Att planera för god byggnadsvård*. I: Kulturmiljövård 1991/1.
- Holmström, Sören (1996) *Historia och bebyggelseolkning – exemplet Gunnared*. Göteborgs Universitet. Institutionen för kulturmiljövård 1996:7.
- Holmström, Sören (1997) *Konsten att ärva* I: Kulturmiljövård 1997/4.
- Holmström, Sören (2003) *Dokumentationsmodell för bearbetning av bebyggelseolkningens resultat*. (stencil)
- Holmström, Sören & Seberbrink, Madelene (2011) *Begreppsmodell för riksintressebeskrivningar – dispositionsmall med förklaringar*. Stadsbyggnadskontoret. (stencil)
- Hökerberg, Håkan (2005) *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse – SAVE-metoden som underlag för bevarandeplanering*. Göteborgs Länstryckeri.
- Hyenstrand, Åke & Sporrang, Ulf (1990) *Att studera kulturmiljöer*. I: Blomkvist, Nils (red.) Kulturmiljö. Historien i landskapet. Berlings, Arlöv.
- Hyenstrande, Åke (1993) *Från systembygge till meningssökande*. I: Kulturmiljövård 1993/5.
- Hylland-Eriksen, Thomas (1996) *Historia, myt och identitet*. Fälth's Tryckeri, Värnamo.
- Jakobsson, Mikael (1995) *Mångtydiga fornlämningar och begreppet fornlämning* I: Kulturmiljövård 1995/3.
- Janssen Joks, Luiten Eric, Renes Hans, Stegmeijer Eva (2017) *Heritage as sector, factor and vector: conceptualizing the shifting relationship between heritage management and spatial planning*. European Planning Studies, Volume 25 2017. / <http://dx.doi.org/10.1080/09654313.2017.1329410>
- Janson, Sverker (1974) *Kulturvård och samhällsbildning*. Stockholm: Nordiska museet. ISBN 9 171 080 783.
- Johansson, Bengt OH (2000) *Stolta riksplaner ersattes med kulturhistoriska beskrivningar*. I: Kulturmiljövård 2000/1.
- Johannesson, Lena (1988) *Panofskys system i kunskapsteoretisk belysning*. I: Konsthistorisk tidskrift, Årgång LVII/Häfte 2.
- Jonsson, Marita & Nyström, Elisabeth (1979) *Möte om aktuella byggnadsfrågor*. I: Kulturminnesvård 1979/1.

KÄLLOR - BILAGOR

- Karholds, Dan (2003) *Visuella kulturstudier*. Konsthistorisk tidskrift 2003/3.
- Kulturarvsstyrelsen (2011) *SAVE Kortlægning og registrering af bymiljøers og bygningers bevaringsværdi*. København V. ISBN 978-87-91298-77-6
- Kåring, Göran (1997) *Om fetischism och dokumentation*. I: Kulturmiljövård 1997/4.
- Lagerqvist, Bosse (1996) *The Conservation Information System*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg.
- Lagerqvist, Bosse (1997) *Kulturarvet i nytt regionperspektiv. Bebyggelsehistoria i Västsverige*. I: Kulturmiljövård 1997/4.
- Lalor, Brendan (1997) *The Classification of Peirce's Interpretants*. Semiotica 1141/2, 31–40, 1997. <https://thereitis.org/the-classification-of-peirces-interpretants/>
- Levin, David Michael (1997) *Language Beyond Postmodernism – Saying and Thinking in Gendlin's Philosophy*. Northwestern University Press Evanston, Illinois.
- Linn, Björn (1971) *Det humanistiska fältet i arkitekturforskningen*. I: Konstvetenskaplig Bulletin 1971/5.
- Lowenthal, David (1985) *The past is a Foreign Country*. University Press, Cambridge.
- Lynch, Kevin (1960/1985) *The Image of the City*. USA 1985. ISBN 0-262-62001-4
- Länsstyrelsen Kopparbergs län (1996) *Kulturpolitikens inriktning*. Yttrande till kulturdepartementet 1996-02-15 Diarienummer 00-10208-95.
- Länsstyrelsen Västra Götalands län (2009) *Kulturmiljö och stadsutveckling – Riksintressen i planering och byggande*. Rapport 2009:36.
- Länsstyrelsen Västra Götalands län (2017) *Riksintresseuppdraget*. Slutrapportering av uppdrag S2014/6521/PBB till Boverket. Rapport nr: 2017:23.
- Länsstyrelsen Östergötland (2012) *Kulturmiljöunderlag i kommunala planeringsunderlag*. Minnesanteckningar från seminarium i Örebro. 2012-02-16.
- Lönnroth, Gudrun & Tegnér, Lena (1985) *Antikvariska problem*. I: Kulturminnesvård 1985/6.
- Maruyama, Magoroh (1965) *Metaorganization of information: Information in Classificational Universe, Relational Universe and Relevantial Universe*, Cybernetica Vol 8, s.224-236.
- Martling, Carl Henrik (1993) *Att läsa och avlyssna rummet*. I: Kulturmiljövård 1993/1.
- Merleau-Ponty, Maurice (1999/1945) *Kroppens fenomenologi*. MediaPrint, Uddevalla.
- Miljöverndepartementet (1993) *Veileder Stedsanalys – innhold og gjennomføring*. T-986, Oslo.
- Modin, Anna & Söderback, Kicki (2009) *Analysmetoder för antikvariska planeringsunderlag - Med en tillämpande fallstudie i Gamlestaden*. GU Institutionen för kulturvård. I SSN 1101-3303.
- Mukarovsky, Jan (1937-38) *On the problems of functions in archioecture*. Stauba 19 (1937-38). I: *Structure, sign and Function, Selected Essays by Jan Mukarovsky*. John Burbank och Peter Steiner, Yale University 1977.
- Mukarovsky, Jan (1942) *The Significance of Aesthetics*. Föreläsning publicerad i *Studie z estetiky* (1966). I: *Structure, sign and Function, Selected Essays by Jan Mukarovsky*. John Burbank och Peter Steiner, Yale University 1977.

KÄLLOR - BILAGOR

- Mukarovsky, Jan (1946) *On Structuralism*. Föreläsning publicerad i *Studie z estetiky* (1966). I: *Structure, sign and Function, Selected Essays by Jan Múkarovský*. John Burbank och Peter Steiner. Yale University 1977
- Norberg-Schulz, Christian (1980) *Genius Loci; toward a phenomenology of architecture*. London 1980.
- Norberg-Schulz, Christian (1980/1986) *Meaning in Western Architecture*. Italy 1986.
- Nordbladh, Jarl & Rosvall, Jan (1978) *Det kommunikativa rummet*. I: Karlsson, Björn (red.) *Vad sägs? – nio uppsatser om kommunikation*. Studentlitteratur.
- Nordin, Erik (1976) *Kulturhistoriska miljöer – värdering, urval, planering*. AL-produktion, Gävle.
- Owen Jones, Michael (1979) *Reviewed Work: Kent C. Bloomer, Charles W. Moore, Robert.J Yudell; Body, Memory, and Architecture*. I: Winterthur Portfolio, Vol 14, No. 2 (Summer, 1979), pp. 204–207.
- Pallasmaa, Juhani (2012/1996) *The Eyes of the Skinn – architecture and the senses*. Tju International, Ltd, Padstow, Cornwall.
- Panofsky, Erin (1955) *Iconography and Ikonologi: An introduction to them study of renaissance art*. I: Meaning in them Visual Arts. Garden City, New York: Doubleday Anchor Books.
- Paulsson, Gregor (1950/1972) *Svensk stad del 1*. Studentlitteratur Lund 1972.
- Paulsson, Gregor (1953/1981) *Svensk stad del 2*. Studentlitteratur Lund 1981.
- Paulsson, Gregor (1938) *Konsthistoriens gränser*. Ur Tidskrift för konstvetenskap I: Paulsson, Gregor (1949) *Kritik och program*. Uppsala.
- Pearce, Susan M. (2003b/1994) *Objects as meaning; or narrating the past*. I: Pearce (2003/1994) *Interpreting Objects and Collections*. Routledge, London
- Petersson, Karin & Stordal, Leif (1985) *Ombyggnaden i Kv Korpralen*. I: Kulturminnesvård 1985/6.
- Pettersson, Richard (2003) *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder*. Print & Media, Umeå 2003.
- Preziosi, Donald (1979a) *Architecture, Language, and Meaning*. Mouton Publishers, The Hauge, Nederländerna.
- Preziosi, Donald (1979b) *The Semiotics of the Built Environment – An introduction to Architectonic Analysis*. Library of Congress Cataloging in Publication.
- Rapoport, Amos (1969) *House Form and Culture*. Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, N.J.
- Rasmussen, Steen Eiler (1962/1959) *Experiencing Architecture*. The Massachusetts Institute of Technology.
- Redelius, Gunnar (1983) *Ekorrrar eller myror? Debatt om forskning*. I: Kulturminnesvård 1983/3.
- Regeringen (1988) *Kulturmiljövårdspropositionen 1987/88:104*.
- Regeringen (2005) *Regleringsbrev för budgetåret 2006 avseende Riksantikvarieämbetet*. Riksdagsbeslut (prop. 2005/06:1, utg.omr. 17, bet. 2005/06:KrU1, rskr. 2005/06:85)
- Regeringen (2018) Proposition 2017/18:110 *Politik för gestaltad livsmiljö*.
- Rentzhog, Sten (1983) *Kulturminnesvårdare, sluta tycka – börja forska!* I: Kulturminnesvård 1983/1.

KÄLLOR - BILAGOR

Rentzhog, Sten (1996) *Den sköra tråden – om kyrkornas betydelse för vårt kulturarv*. I: Kulturmiljövård 1996/3–4.

Riksantikvaren (2009) *Kulturmiljöanalys – en vägledning för användning av DIVE*. Alfa Print AB Solna.
Riksantikvarieämbetet (1976) *Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering*. RAÄ Rapport D12 1976.

Riksantikvarieämbetet (1980a) *Byggnadsminneslagen*. Uppsala.

Riksantikvarieämbetet (1980b) *Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning*. Offsetcenter AB, Uppsala.

Riksantikvarieämbetet & Statens historiska museer (1981a) *Råd och Anvisningar angående tillämpningen av lagen om byggnadsminnen*. 1980:1.

Riksantikvarieämbetet (1981b) *Att vårda och restaurera en kyrka*. Offsetcenter AB, Uppsala.

Riksantikvarieämbetet (1983a) *Att upprätta program för kulturminnesvården*. Liber Tryck, Stockholm.

Riksantikvarieämbetet (1983b) *Byggnadsvård med bidrag och lån*. Bohuslänningens Boktryckeri AB, Uddevalla.

Riksantikvarieämbetet (1985) *Översyn av områden av riksintresse för kulturminnesvården*. Allmänna råd. Promemoria 1985-09-23.

Riksantikvarieämbetet (1988) *Riksintressebeskrivningar för städer och tätorter*. PM 1:88 Kulturmiljöavdelningen.

Riksantikvarieämbetet (1991) *Kulturminneslagen. Byggnadsminnesförklaring*. Skogs Boktryckeri AB, Trelleborg.

Riksantikvarieämbetet (1992) *Underlag för FoU-program Byggnader och bebyggelsemiljöer*. RAÄ 1992:1.

Riksantikvarieämbetet (1994a) *MKB för Kulturmiljön*. ISBN 91-7192-923-1.

Riksantikvarieämbetet (1994b) *På väg – en metod för kulturmiljövård i trafik- och miljöplanering*. Avrapportering av regeringens uppdrag nr 10 enligt regleringsbrevet för Riksantikvarieämbetets verksamhet 1994/95.

Riksantikvarieämbetet (1995a) *Byggnader och byggda miljöer. Dokumentation och rapporter*. Bromma-Tryck AB.

Riksantikvarieämbetet (1995b) *Utredning om regionalorganisationens behov av stöd i praktisk byggnadsvård*. Thomas M Larsson, Göteborg 1995-03-15.

Riksantikvarieämbetet (1996) *Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag*. SOT/Sjuhäradsbygdens Tryckeri, Borås.

Riksantikvarieämbetet (1997a) *Förstudie om utbildningsbehov och kompetensfrågor inom byggnadsvården – enligt regeringens uppdrag nr 6 i regleringsbrevet*.

Riksantikvarieämbetet (1997b) *Kulturvården och MKB*. Tierps Tryckeri. Partner Print.

Riksantikvarieämbetet (1998a) *Kulturmiljövårdens bebyggelseregister – Beskrivning*. Skogs Boktryckeri AB, Trelleborg.

KÄLLOR - BILAGOR

Riksantikvarieämbetet (1998b) *Kulturmiljövårdens bebyggelseregister – Inventeringshandboken*. Skogs Boktryckeri AB, Trelleborg.

Riksantikvarieämbetet (1998c) *Restaureringspolicy – riktlinjer för en god byggnadsvård*. Redovisning enligt återrapporteringskrav i regleringsbrevet för 1998.

Riksantikvarieämbetet (1999a) *Kulturarvet och miljön. Miljömålen i Sverige*. Norstedts tryckeri, Stockholm.

Riksantikvarieämbetet (1999b) Remissvar till Byggforskningsrådet avseende projektansökan *Kulturvård och resurshushållning vid restaurering och ombyggnad. Programutformning och Projekteringsmetodik*. 1999-05-31. (Byggforskningsrådets projektnummer 19980333).

Riksantikvarieämbetet / Gillgren, Hans (2000) *Planering och byggande i kulturmiljöer – tre metodexempel i stadsbyggd*. Kristianstads Boktryckeri AB.

Riksantikvarieämbetet (2001a) *Landskap i fokus – utvärdering av metoder för landskapsanalys*. Docusys, Stockholm.

Riksantikvarieämbetet (2001b) Agenda Kulturarvs styrgrupp 2001-04-08; *Gruppuppgift* (dupl.)

Riksantikvarieämbetet (2002a) *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. Wikströms, Uppsala.

Riksantikvarieämbetet (2002b) *Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård*. Wikströms, Uppsala.

Riksantikvarieämbetet (2002c) *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor*. Centraltryckeriet, Borås.

Riksantikvarieämbetet (2003) *Mkb med kulturvärde*. Föreläsningsmanus, Ann-Marie Westerlind, Plan- och samhällsbyggnadsenheten 2003-03-20.

Riksantikvarieämbetet (2004) *Karaktärsdrag och bebyggelsemönster*. Edita Ljunglöfs AB.

Riksantikvarieämbetet (2007a) *Kulturmiljön som resurs – Hur kulturmiljöaspekterna på ett ändamålsenligt sätt kan behandlas i miljöbedömningar och miljökonsekvensbeskrivningar*. Welins Tryckeri, Örebro.

Riksantikvarieämbetet (2007b) *Riksintressanta kulturmiljöer. Resultat av enkätundersökning och nya insatser*. RAÄ 2007:8.

Riksantikvarieämbetet (2010) *Dokumentation Riksintressesamtal* 18 november 2010.

Riksantikvarieämbetet (2013a) *Direktiv: Projekt Kulturmiljövårdens riksintressen – förutsättningar och genomförande*. 2012-01-10 (Dnr 331-816-2011).

Riksantikvarieämbetet (2013b) *PM2 Att beskriva riksintressen*. Datum 2013-03-25 Dnr 3.5.1-669-2013 Version 1.0 Samhällsavdelningen. Projekt Kulturmiljövårdens Riksintressen.

Riksantikvarieämbetet (2014) *Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken*. Handbok 2014-06-23.

Riksantikvarieämbetet (2015) *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. 2015-01-19.

Riksantikvarieämbetet (2020) *Kulturhistoriska värden i plan- och byggprocesser. Redovisning av rege- ringsuppdrag om hur kulturhistoriska värden integreras och tas tillvara*.

Riksrevisionen (2013) *Statens hantering av riksintressen – ett hinder för bostadsbyggande*. 2013:21. Riksdagens internttryckeri, Stockholm.

KÄLLOR - BILAGOR

- Rosén, Sander (1979) *Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering*. Trebepri AB, Stockholm.
- Rossholm Lagerlöf, Margaretha (1984) *Bildtolkningen som metafor. En teori i ljuset av Mattises "Apolon"* I: Konsthistorisk tidskrift 1984/1.
- Safranski, Rudiger (2003/2000) *Nietzsche – Tankarnas biografi*. Fälth & Hässler, Värnamo.
- Sandström, Christina (1991) *Vårda rätt, förvalta väl*. I: Kulturmiljövård 1991/1.
- Sandström, Sven (1968) *Konstvetenskapen och subjektivitetsproblemet* I: Konstvetenskaplig bulletin 1969/1.
- Sandström, Sven (1974) *Forskning i konstreception*. I: Konstvetenskaplig bulletin 1974/1.
- Sandström, Sven (1980) *Arkitekturkritik och miljöpsykologi*. I: Sällström, P (1980).
- Sandström, Sven (1983) *Se och uppleva*. Nya Civiltryckeriet, Kristianstad.
- Sandström, Sven (1995) *Intuition och åskådlighet*. Smegraf, Smedjebacken.
- Sandström, Sven (2007) *Explaining the obvious*. Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet, Lund.
- Schantz, Peter (1995) *Nationalstadsparkens kulturvärden lever farligt*. I: Kulturmiljövård 1995/4.
- Schantz, Peter (1997a) *Människan, landskapet och tiden En problematisering av värden och definitioner med tillämpning på nationalstadsparken*. I: Kulturmiljövård 1997/3.
- Schantz, Peter (1997b) *Människan, landskapet och tiden II Om utvecklingen av värdebeskrivningar*. I: Kulturmiljövård 4/97.
- Schibbye, Karin & Lisitzin, Katri (1992) *Haga-Brunnsviken-Djurgården* I: Kulturmiljövård 1992/5.
- Schwanborg, Ingrid (2003) *Att karaktärisera och bedöma kyrkor kulturhistoriskt*. I: Kulturmiljövård 2003/2.
- Schwanborg & Unnerbäck (1996) *Kulturhistorisk klassificering av kyrkor – ett metodprojekt*. I: Kulturmiljövård 1996/3–4.
- Schönbeck, Boris (1977) *Karaktäriseringen som ett medel att förstå och gestalta miljöer*. I: Forskningsläget inom arkitekturpsykologin 1977. Byggforskningsrådet R56:1979.
- Selinge, Klas-Göran (1976) *Landskap och kulturhistoria – en metodisk utgångspunkt*. I: Miljöer i kulturlandskap – en kulturhistorisk studie inom Linköpings kommun. Raä Rapport D11 1976.
- Simonsson, Lena (2004) *Värdera – förklara – förvalta*. I: Kulturmiljövård 2004/1.
- Sjöberg (Landzelius), Michael & Widmark, Dag (1990) *Tolkande perspektiv på byggd miljö*. Institutionen för kulturvård, Göteborgs Universitet 1990:8.
- Sjöberg (Landzelius), Michael (1992) *Till dekonstruktionen av kultur(miljö)vårdens värde metafysik*. Göteborgs universitet, Institutionen för Kulturvård 1992:11.
- Sjöstedt, S red. (1982) *Symposium om värdering och upplevelse av den byggda miljön*. Institutionen för konstvetenskap, Lund 25–26 mars 1982.
- Sonesson, Göran (1992) *Bildbetydelser – inledning till bildsemiotiken som vetenskap*. Studentlitteratur, Lund. Sonesson, Göran (2015) *Kognitiv semiotik*. Exacta Printing, Malmö.

KÄLLOR - BILAGOR

- SOU (1972:45) *Kulturminnesvård – Betänkande av 1965 års musei- och utställningssakkunniga*. Offsettryckeri AB Göteborg.
- SOU (1973:27) *Sanering III s.29 – Betänkande avgivet av saneringsutredningen*. K L Beckmans Tryckeri AB, Stockholm.
- SOU (1979:17) *Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda*. Betänkande av Byggnadsvårdsutredningen. Jernström Offsettryckeri AB, Malmö.
- Sporrong, Ulf (1989). *Från objekt till miljö*. I: Kulturmiljövård 1989/1.
- Statens Fastighetsverk (2002) Remissvar till Byggforskningsrådet avseende projektansökan *Kulturvård och resurshushållning vid restaurering och ombyggnad. Programutformning och Projekteringsmetodik*. Dnr 224/671/99 (Byggforskningsrådets projektnummer 19980333).
- Statens Fastighetsverk (2002) *Vårdprogram – Interna bestämmelser 7*. 1999-06-09 / reviderad 2002.
- Stavenow-Hidemark, Elisabet (1971) *Villabebyggelse i Sverige 1900–1925*. Nordiska museets handlingar.
- Sundnér, Barbro & Jönsson, Karna (1999) *Byggnadsarkeologi i Kulturmiljövården. Rapport till Riksantikvarieämbetet*.
- Svenska Teknologföreningens avdelning för Husbyggnadskonst (1930) *Gamla Svenska Städer*. A Börtzells Tryckeri AB, Stockholm.
- Sveriges kommuner och Landsting (2011) *Hantering av riksintressen – SKL granskar*. www.skl.se/publikationer.
- Sällström, Pehr red. (1980) *Göra och veta vid miljögestaltningen*. Rapport från arkitekturpsykologiskt symposium 4–5 juni 1980. Avdelningen för formlära, Arkitektursektionen, Stockholms Tekniska Högskola.
- Sällström, Pehr (1999) *Sinnena ljuger inte*. Kristianstad Boktryckeri AB.
- Thornberg Knutsson, Agneta (2017) *Byggnadsminnen –principer och praktik*. Göteborgs Universitet 2007.
- Tollin, Clas (1989) *Analys av odlingslandskap*. I: Kulturmiljövård 1989/1.
- Triggers, Bruce G (1993) *Arkeologins idéhistoria*. Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Stockholm/Stehag.
- Trotzig, Gustaf (1979) *Dokumentationsbyrå*. I: Kulturminnesvård 1979/6.
- Unnerbäck, Axel & Nordin, Erik (1995) *Kulturhistoriskt värde?* I: Kulturmiljövård 1995/1–2.
- Van Gigch, John P (1988–90) *The Formulation of strategic management policy for the disciplin of conservation*. Paradigms.
- Van Gigch, John P. (1991) *System Design Modelling and Metamodeling*. Plenum Press, New York.
- Van Gigch, John P, m.fl. (1993) *Setting a Strategic framework for conservation standards*. Paper utarbetat tillsammans med Bosse Lagerqvist och Jan Rosvall, presenterat på ADSTM Symposium on Standards for Preservation and Rehabilitation, Texas oktober 1993.
- Varenius, Björn (1994) *Monument och samhällelig reproduktion*. I: Kulturmiljövård 1994/5.
- Vassi, Heidi (1996) *Går det att kulturhistoriskt värdera kyrkor?* I: Kulturmiljövård 1996/3–4.

KÄLLOR - BILAGOR

Werne, Finn (1987) *Den osynliga arkitekturen*. Lundabygdens acupress, Lund.

Wilber, Ken (1988) *Det holografiska paradigmet och andra paradoxer*. Cox & Wyman Ltd.

Wirdby, Signe (2010) *Riksintressen för kulturmiljövården. Kritisk genomgång av fördjupade riksintressebeskrivningar*. Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård. 2010:28.

Von Bertalanffy, Karl Ludwig (1947) General Systems Theory. 1955; reprinted in [15, pp. 32, 25] I: The History and Status of General Systems Theory Author(s): Ludwig Von Bertalanffy Source: The Academy of Management Journal, Vol. 15, No. 4, General Systems Theory (Dec.,1972), pp. 407-426 Published by: Academy of Management Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/255139> Accessed: 29/12/2013 02:50.

Wåhlin, Ramon (red.) (1979) *Forskningsläget inom arkitekturpsykologin 1977*. Statens råd för byggnadsforskning R56:1979.

Wåhlin, Ramon (1984) *Betydelseframtagning – mot en bebyggelsesemiotisk teori*. Stockholms tekniska högskola, sektionen för Arkitektur.

Åman, Anders (1993) *Kyrkobyggandet i det långa perspektivet*. I: Kulturmiljövård 1993/1.

Österberg, Dag (1977) *Makt och materiell*. RevoPress AB, Göteborg.

PRIMÄRKÄLLOR

5.1 Byggnadsminnen och Riksintressen (beslut och beskrivningar)

Byggnadsminnesbeslut

Göteborg och Bohus län (BM-beslut)

Göteborg	1964	Bäckebols gård
Göteborg	1964	Gatenhielmska huset
Göteborg	1967	Gegerfeltska huset
Göteborg	1968	Wernerska villan
Göteborg	1968	Sahlgrenska huset
Göteborg	1968	Rådhuset
Göteborg	1968	Ostindiska kompaniet
Göteborg	1968	Stadshuset
Göteborg	1968	Börshuset
Göteborg	1968	Kronhuset
Göteborg	1968	Gamla fattighuset
Göteborg	1973	Gustafs källa (Kallebäck)
Göteborg	1973	Stora Katrinelund
Göteborg	1973	Lärjeholms gård
Göteborg	1973	Domkyrkobrunnen
Göteborg	1973	Dicksonska villan
Göteborg	1973	Wengrenska huset
Göteborg	1973	Stora teatern
Göteborg	1976	Palmhuset
Göteborg	1978	Engelska kyrkan
Göteborg	1979	Villa Dalfrid
Göteborg	1979	Lilla Torg 3
Göteborg	1980	Chalmerska huset
Göteborg	1980	Lilla Torg 4
Göteborg	1982	Sjöräddningssällskapet
Göteborg	1982	Frimurarlogen
Göteborg	1982	Rådhusets tillbyggnad
Göteborg	1982	Tomtehuset
Göteborg	1983	Villa soltorpet
Göteborg	1984	Sjömsgatan 5&7
Göteborg	1984	Remfabriken
Göteborg	1984	Saluhallen
Göteborg	1985	kv. Korpral
Göteborg	1985	Kungsportsavenyn 16-20
Göteborg	1992	Centralstation
Göteborg	1986	SöHg25-Korsg2-6
Göteborg	1986	Olssonska gården
Göteborg	1986	kv. Grenadieren
Göteborg	1986	kv. Landsknekten
Göteborg	1986	Nya Varvet Tullhus & Vaktstuga
Göteborg	1986	Hästkosömfabrik
Göteborg	1987	Gamla Tullen nr 7
Göteborg	1990	f.d. Elementarläroverk
Göteborg	1992	Trädgårdsföreningens park
Göteborg	1993	Härlanda fängelse
Göteborg	1995	Aftonstjärnan
Göteborg	1995	kv. Fanjunkaren
Göteborg	1995	Centralposthuset
Göteborg	1993	Televerkets hus
Göteborg	1997	Kvibergs kaserner
Göteborg	1997	Hagabadet
Göteborg	1998	kv. Rydboholm
Göteborg	1998	kv. Furan
Göteborg	1998	Föreningsgatan 2
Göteborg	1999	kv. Sidenvävaren
Göteborg	1999	Synagogan
Göteborg	1999	kv. Granen
Göteborg	1999	kv. Skogen
Göteborg	2001	Kungsportsavenyn 22
Göteborg	2001	Masthugget 8:12
Göteborg	2002	Skändla gård
Göteborg	2004	kv. Fänriken
Göteborg	2005	Kommendantsäng 3:8
Göteborg	2005	GBG:s Kanotfören
Göteborg	2006	Biograf Flamman
Göteborg	2006	Torpet Klara 3
Göteborg	2007	kv. Majoren
Göteborg	2007	kv. Lötnanten

Göteborg	2008	Bergslagsbanans station
Göteborg	2010	Villa Nobis
Göteborg	2010	Taubehuset
Göteborg	2010	Spinnhuset
Göteborg	2010	Dicksonska bibliotek
Göteborg	2012	Lorensbergsteatern
Göteborg	2013	kv. Furiren
Göteborg	2013	Feskekörka
Göteborg	2014	Heymanska villan
Göteborg	2017	Göteborgs Konstmuseum
Göteborg	2017	Broströmska stiftelsens byggnader
Göteborg	2018	kv. Bajonetten
Härryda	1969	Råda Säteri
Kungälv	1978	Societetshus Marstrand
Kungälv	1981	Schwartzka huset
Kungälv	1982	f.d Rådhuset Marstrand
Kungälv	1982	Thorildska huset
Kungälv	1984	Tofta herrgård
Kungälv	2002	Årholmens f.d. gasstation
Lysekil	1986	Curmanska villorna
Lysekil	1996	Wilhelmssonska villan
Mölnådal	1991	Krokslättis fabriker
Sotenäs	1983	Åby Säteri
Stenungsund	1989	Mariagården
Stenungsund	2017	Stenung Västergård
Tjörn	1981	Sundsby Säteri
Tjörn	1992	Kålhuvudet
Uddevalle	1979	Gullmarsbergs säteri

Hallands län (BM-beslut)

Halland	1935	Varbergs fästning
Halland	1963	Akraberg
Halland	1977	Brokorpargården
Halland	1977	Kirsten Munks hus
Halland	1978	Vallens slott
Halland	1979	Wea kaptensgård
Halland	1980	Societetshuset
Halland	1980	Sördals kvarn
Halland	1980	Bollaltebygget
Halland	1981	Åshults by
Halland	1982	Olofsbo hembygdsgård
Halland	1982	Mårtagården
Halland	1983	Vapnö slott
Halland	1984	Tullbron Falkenberg
Halland	1986	Borgen Hällurp
Halland	1986	Rydöbruks missionshus
Halland	1986	Skottorps slott
Halland	1987	Stolpboden Särö
Halland	1991	Långanskog
Halland	1991	Tjolöholms slott
Halland	1993	Halmstads slott
Halland	1993	Nidingens fyrhorn
Halland	1993	Tylöns fyrplats
Halland	1993	Televerkets hus
Halland	1994	Biografen Röda kvarn
Halland	1994	Sunnvåra kvarn
Halland	1994	Backstugan Fladalt
Halland	1994	Gården Grunnarp
Halland	1994	Knapegården "där framme"
Halland	1994	Riksdagsmannagården Axtorp
Halland	1995	Båtsmanstorp Hallmans
Halland	1996	Grimmetons radiostation
Halland	2000	Åsklosters kungsgård
Halland	2000	Lindhovs kungsgård
Halland	2000	Metodistkapellet Bethel
Halland	2003	Mosstorps gård
Halland	2003	Brunnsbacka sågkvarn
Halland	2005	Särö kyrka
Halland	2006	Falkenbergs stadshus m.m

KÄLLOR - BILAGOR

Hallands län (BM-beslut)

Halland	2007	Slätteryds byskola
Halland	2007	Norre Port
Halland	2007	Västralt
Halland	2009	Hågared
Halland	2009	Hausknechtska huset
Halland	2009	Vippentorpet
Halland	2011	Doktorn 5
Halland	2011	Varbergs teater
Halland	2015	Edenberga brandstation
Halland	2016	Åkrabergs gård

Älvsborgs län (BM-beslut)

Borås	1964	Seglora gamla prästgård
Tranemo	1966	Torpa stenhus
Ulricehamn	1968	Bäckagården
Herrljunga	1976	Gäsene gamla tingshus
Lerum	1976	Villa Kastenhof
Mark	1978	Salgutsered
Mark	1978	Assbergs Olsagård
Mark	1978	Risäng-Brättingstorp
Mark	1978	Haga gård
Mark	1978	Sjögarås
Mark	1978	Källänge
Mark	1978	Kinna Sanden
Ulricehamn	1980	Källebacka säteri
Alingsås	1983	Alströmska Magasinet
Alingsås	1983	Leanderska gården
Alingsås	1983	Hedenska gården
Alingsås	1983	Rådhuset
Alingsås	1983	Brunos garvaregård
Alingsås	1983	Karlborgska fastigheten
Alingsås	1983	Huttlingska gården
Alingsås	1983	Nygrenska gården
Svenljunga	1988	Klevs gästgiveri
Lerum	1991	Näås slott m.fl. byggnader
Mark	1991	Rydal fabrik, kraftverk, disponentbostad
Ulricehamn	1991	Ulrichehamns stationshus
Bollebygd	1991	Hultafors stationshus
Ale	1996	Repslagarebanan
Borås	1998	Röda kvarn
Alingsås	2001	Sandqvistska gården
Lerum	2006	Villa Kastenhof
Mark	2008	Anjougården i Skene
Ulricehamn	2009	Vattenverket Ulricehamn
Vårgårda	2000	Ljungås

Skaraborgs län (BM-beslut)

Lidköping	1966	Stola säteri
Töreboda	1978	Sveneby säteri
Götene	1979	Hönsäters herrgård
Vara	1983	Bjertorps slott
Lidköping	1985	Stola säteri
Lidköping	1987	Ekebo 2:1
Tidaholm	1992	Logen 204 Vulcan
Götene	1995	Källängs gamla tingshus
Mariestad	1995	Klockarbolet
Skara	1995	Torps f.d. ryttmästarboställe
Karlsborg	1997	Edets benstamp
Falköping	2012	Ryttarens torvströfabrik
Skara	2015	Djäknestallet

Jönköpings län (BM-beslut)

Jönköping	1965	Guldsmeden 2
Jönköping	1970	Landshövdingehuset
Jönköping	1976	Björnebergs gård
Jönköping	1977	Gamla rådhuset
Jönköping	1978	Flera stadsgårdar i Eksjö
Jönköping	1982	Bärebo missionshus
Jönköping	1985	Gränna prästgård
Jönköping	1985	Dolken 11
Jönköping	1988	Lyckås gård

Jönköping	1991	Societetshuset
Jönköping	1991	Handsmakaren 3
Jönköping	1991	Brahe 10
Jönköping	1993	Cicelören 4
Jönköping	1993	Cicelören 5
Jönköping	1994	Boktryckaren 10
Jönköping	1994	Boktryckaren 2
Jönköping	1996	Tranås stadshus
Jönköping	1997	Näs herrgård
Jönköping	1998	Kyrkobil 1:7
Jönköping	1999	Sionskapellet
Jönköping	1999	Stora torget Eksjö med fastigheter
Jönköping	2000	Ågersgöl f.d skola
Jönköping	2001	Remma by
Jönköping	2001	Automobilpalatset
Jönköping	2003	"Julles" mekaniska verkstad
Jönköping	2006	Nya Äminne bruk
Jönköping	2006	Lokstallet Nässjö
Jönköping	2008	Bruno Mattssons villa
Jönköping	2010	Nybron
Jönköping	2014	Bruno Mathssons miljöer
Jönköping	2016	Villa Solvändan

Dalarnas län (BM-beslut)

Dalarna	1972	Storgården
Dalarna	1985	Hushagens industriskola
Dalarna	1985	Rådhuset Falun
Dalarna	1986	Tolvångsgården
Dalarna	1986	Tånggården
Dalarna	1986	Jan-Ersgården
Dalarna	1987	Hammars konditori
Dalarna	1988	Thunströmska köpmansgård
Dalarna	1988	Logen Wasa Minne
Dalarna	1988	Paviljongen Hvilan
Dalarna	1988	Stora Hagen, hus nr 22
Dalarna	1988	Herdins skölbrygga
Dalarna	1988	Gruvstugan
Dalarna	1988	Hildasholm
Dalarna	1988	Gamla Bönhuset
Dalarna	1991	Rommeheds militärläger
Dalarna	1991	Bos-Kalles gård
Dalarna	1991	Laxsjögårdens hyttarbetarbostad
Dalarna	1991	Lomviksgården
Dalarna	1995	Sunnansjö herrgård
Dalarna	1996	Böösgården
Dalarna	2004	Solgruvstugan i Vintjärn
Dalarna	2005	Bergsmansgården Hult
Dalarna	2007	Bergsmansgården Ludvika hembygdsgård
Dalarna	2008	Silverhyttan, vitriolverk, m.m.
Dalarna	2009	Nyhammars spannmålsmag
Dalarna	2009	Söderås missionshus
Dalarna	2010	Prostgården Falun
Dalarna	2011	Kaplangården
Dalarna	2011	Klosterskolan
Dalarna	2011	Sundhcenter
Dalarna	2011	Klockargården i Bingsjö
Dalarna	2012	Kockes hemfäbögård
Dalarna	2012	Tingshuset i Älvdalen
Dalarna	2016	Normansgården
Dalarna	2017	Villa Björkesbacken & Holpersgården

Västerbottens län (BM-beslut)

Västerbotten	1970	Ringstrandska villan
Västerbotten	1972	Skarpsjöbäckens kvamanläggning
Västerbotten	1975	Böle Överstelöjtnantbostäder
Västerbotten	1978	Färgaren 1
Västerbotten	1979	Rijfska gården
Västerbotten	1980	Smörasken gamla bankhuset
Västerbotten	1981	Gamla Folkskolan
Västerbotten	1982	Vännäs läger
Västerbotten	1983	Ekorren 4
Västerbotten	1986	Gamla Slöjdskolan

KÄLLOR - BILAGOR

Västerbottens län (BM-beslut)

Västerbotten	1988	Åbacka paviljong
Västerbotten	1990	Rismyrliden Nybygget
Västerbotten	1991	Arbetsbostäder Västerbacka
Västerbotten	1995	Levar hotell och lusthuset
Västerbotten	1995	Seminarier för huslig utb.
Västerbotten	1997	Tullgården i Ratan
Västerbotten	1999	Frälsningsarméns samlingslokal
Västerbotten	2001	Vidar 3
Västerbotten	2003	Dahlbergsgården
Västerbotten	2005	Mareografen i Ratan
Västerbotten	2010	Jörns stationshus
Västerbotten	2013	Vännäs järnvägsstation
Västerbotten	2016	Bönhusmiljön i Missenträsk

Västernorrlands län (BM-beslut)

Västernorrland	1967	Gamla lasarettet
Västernorrland	1972	Sundsvallsbanken
Västernorrland	1975	Stadshuset Sundsvall
Västernorrland	1976	Granska huset
Västernorrland	1976	Minerva 6
Västernorrland	1979	Metodistkyrkan
Västernorrland	1980	St Petri Logen
Västernorrland	1982	Härnösands Rådhus
Västernorrland	1985	Bacchus
Västernorrland	1987	Gamla Riksbankshuset
Västernorrland	1988	Biografen Svea
Västernorrland	1991	Holms säteri

Västernorrland	1995	Tingshuset
Västernorrland	1996	Hornö missionskyrka
Västernorrland	1999	Ovansjöparken
Västernorrland	2001	Nybergsska huset
Västernorrland	2002	Sollefteå prästgård
Västernorrland	2003	Örnsköldsviks station
Västernorrland	2008	Casselska huset
Västernorrland	2011	Barsta kapell
Västernorrland	2014	Thuressonska huset

Övriga län

(BM-beslut till delar av "goda exempel" BM-dokumentationer)

Blekinge	1997	Tennishallen i Karlshamn
Blekinge	2003	Hörby 6:2
Gotland	1986	Hjortorianernas kapell
Gotland	1996	Gråbrodern
Gotland	1997	Wigströms verkstad
Halland	1996	Grimmetons radiostation
Halland	2003	Mosstorps gård
Jönköping	2003	"Julles" mekaniska verkstad
Jönköping	2006	Nya Äminne
Kalmar	2001	Borgholms bio
Skåne	2000	Gamla kasern, Tyghuset, ...
Stockholm	1989	Stora Nyckelviken
Stockholm	2003	Bååtska palatset
VG Älvsborg	1978	Lillienstiernska gården
VG Älvsborg	1978	Dahlgrensgården
Örebro	2004	Örebro länsmuseum

KÄLLOR - BILAGOR

Byggnadsminnesdokumentationer

Göteborg och Bohus län (BM-dokumentationer)

Tjörn	1978	Sundsby Säteri
Uddevalla	1979	Gullmarsbergs säteri
Kungälv	1979	Societetshus Marstrand
Kungälv	1979	f.d Rådhuset Martstrand
Göteborg	1979	Lilla Torg 3
Göteborg	1979	Lilla Torg 4
Göteborg	1980	Bergslagsbanans station
Kungälv	1980	Thorildska huset
Lysekil	1980	Curmanska villorna
Sotenäs	1980	Åby Säteri
Göteborg	1980	Chalmerska huset
Göteborg	1980	Sjömsgatan 5&7
Göteborg	1981	Synagogan
Kungälv	1981	Schwartzka huset
Göteborg	1981	Frimurarlogen
Göteborg	1982	Tomtehuset
Göteborg	1982	kv. Korpral 1
Göteborg	1982	kv. Korpral 2
Göteborg	1982	kv. Korpral 3
Göteborg	1982	kv. Korpral 13
Göteborg	1982	kv. Korpral 14
Kungälv	1982	Tofta herrgård
Göteborg	1983	Remfabriken
Mölndal	1983	Kroksläts fabriker
Göteborg	1983	kv. Landsknekten
Göteborg	1983	kv. Landsknekten
Göteborg	1983	kv. Landsknekten
Göteborg	1985	Nya Varvet
Göteborg	1985	Kungssportsavenyn 16-20
Göteborg	1986	Palmhuset
Göteborg	1991	Föreningsgatan 2
Göteborg	1991	Lorensbergstatern
Tjörn	1992	Kålhuvudet
Göteborg	1992	Trädgårdsföreningens park
Göteborg	1993	Hagabadet
Göteborg	1994	Aftonstjärnan
Göteborg	1994	kv. Fanjunkaren 4 norr
Göteborg	1994	kv. Fanjunkaren 4 söder
Lysekil	1996	Willehelmsonska villan
Göteborg	1998	Centralstation
Göteborg	2000	Masthugget 8:12
Göteborg	2002	Centralposthuset
Göteborg	2002	GBG:s Kanotfören
Göteborg	2003	Biograf Flamman
Göteborg	2006	Torpet Klara 3
Göteborg	2007	kv. Majoren
Göteborg	2015	Konstmuseet
Göteborg	?	Bergslagsbanans station

Hallands län (BM-dokumentationer)

Halland	1979	Vallens slott
Halland	1979	Vapnö slott
Halland	1979	Societetshuset
Halland	1979	Sördals kvarn
Halland	1980	Åskhults by
Halland	1982	Olofsbo hembygdsgård
Halland	1982	Mårtagården
Halland	1984	Tullbron Falkenberg
Halland	1986	Borgen Hällurp
Halland	1986	Rydöbruks missionshus
Halland	1986	Skottorps slott
Halland	1987	Stolpboden Särö
Halland	1990	Långanskog
Halland	1994	Biografen Röda kvarn
Halland	1994	Sunnvåra kvarn
Halland	1994	Backastugan Fladalt
Halland	1994	Gården Grunnarp
Halland	1994	Knapgården "där framme"
Halland	1994	Riksdagsmannagården Axtorp
Halland	1994	Båtsmanstorpet Hallmans
Halland	1995	Grimmetons radiostation

Halland	1999	Metodistkapellet Bethel
Halland	2001	Kirsten Munks hus
Halland	2003	Mosstorps gård
Halland	2004	Falkenbergs stadshus m.m.
Halland	2007	Bruno Mattssons sommarhus
Halland	2016	Åkrabergs gård

Älvsborgs län (BM-dokumentationer)

Svenljunga	1988	Klevs gästgiveri
Lerum	1990	Nåås slott m.fl. byggnader
Ulricehamn	1991	Ulricehamns stationshus
Bollebygd	1991	Hultafors stationshus
Mark	1996	Kinna Sanden
Alingsås	1997	Sandqvistska gården
Borås	1997	Röda kvarn a
Borås	1999	Röda kvarn b
Lerum	2001	Villa Kastenahof

Skaraborgs län (BM-dokumentationer)

Lidköping	1986	Stola säteri
Falköping	2012	Ryttarens torvströfabrik

Jönköpings län (BM-dokumentationer)

Jönköping	1936	Remma by
Jönköping	1991	Handskmakaren 3
Jönköping	1995	Tranås stadshus
Jönköping	1996	"Julles" mekaniska verkstad
Jönköping	1998	Stora torget Eksjö med fastigheter
Jönköping	2014	Bruno Mathssons miljöer
Jönköping	2015	Villa Solvändan

Dalarnas län (BM-dokumentationer)

Dalarna	1994	Sunnansjö herrgård
Dalarna	1996	Nyhammars spannmålsmagasin
Dalarna	2016	Normansgården

Västerbottens län (BM-dokumentationer)

Västerbotten	2007	Mareografen i Ratan
Västerbotten	2015	Missenträsks bönhus

Övriga län (BM-dokumentationer – goda exempel)

Blekinge	1996	Tennishallen i Karlshamn
Blekinge	2001	Hörby 6:2
Gotland	1986	Hjortorianernas kapell
Gotland	1996	Gråbrodern
Gotland	1997	Wigströms verkstad
Gävleborg	2004	Fågelsjö lantgård
Jämtland	1991	Härbrä / stolpbod
Jämtland	2001	Fjällandets badhus
Kalmar	1999	Olssonska gården
Kalmar	1998	Björnö säterigård
Kalmar	1985	Borgholms bio
Norrbottnen	2001	Kiruna stadshus
Norrbottnen	2001	Jävre turiststation
Skåne	1998	Gamla kasern, Tyghuset, ...
Stockholm	2004	Stora Nyckelviken
Stockholm	1995	Bååtska palatset
Uppsala	1998	Dannemora gruva Norra Maskin
Uppsala	1998	Treiwalds maskinhus
Uppsala	1999	Blåbandhuset Börstils S-by
Uppsala	2000	Blåbandhuset Börstils S-by
Värmland	2003	Ritamäki finngård
Värmland	1997	Oppstuhage
Västerbotten	2007	Mareografen i Ratan
Västernorrland	2003	Arbetarkasemen Lockne
Västernorrland	2004	Casselska huset
Västernorrland	2004	Elimkyrkan
Västmanland	2004	Vattentornet på Djäkneberg
VG Älvsborg	2003	Ödeborgs fornsal
VG Älvsborg	1979	Lillienstienska gården
VG Älvsborg	1979	Dahlgrensgården
VG Älvsborg	2002	Dammen
Örebro	2001	Örebro länsmuseum

KÄLLOR - BILAGOR

Riksintressebeslut

Göteborg och Bohus län (RI-beslut 1997)

O1	Göteborg kn	Bronsåldersundet
O2:1-5 / O2:1	Göteborg kn	Staden inom Vallgraven
O2:1-5 / O2:2	Göteborg kn	Haga
O2:1-5 / O2:3	Göteborg kn	Stenstaden m.m.
O2:1-5 / O2:5	Göteborg kn	Övre Johanneberg
O2:2 / O2:7	Göteborg kn	Majorna
O2:2 / O2:8	Göteborg kn	Kungsladugård - Sandarna
O2:2 / O2:9	Göteborg kn	Klippan, Carnegie, Ga Älvsborg
O2:3	Göteborg kn	Lindholmen
O2:4	Göteborg kn	Gårda
O2:5	Göteborg kn	Bagaregården
O2:6	Göteborg kn	Landala egna hem
O2:7	Göteborg kn	Slottskog-Botaniska-Änggården
O2:8	Göteborg kn	Norra Guldheden
O2:9	Göteborg kn	Västra Torpa
O3	Göteborg kn	Delsjön
O4	Göteborg kn	Djupedal
O5	Göteborg kn	Nya Varvet
O6	Göteborg kn	Nya Älvsborg - Aspholmen
O7	Göteborg kn	Styrö
O8	Göteborg kn	Tumlehed
O9	Göteborg kn	Björnsjöas
O10	Göteborg kn	Öxnäs
O13	Kungälv kn	Kungälv gamla stad - Bohus
O14	Kungälv kn	Marstrand
O15	Kungälv kn	Kastellgården - Ragnhildsholme
O16	Kungälv kn	Solberg - Hede
O19	Lysekils kn	Centrala Bro
O21	Lysekils kn	Immestad-Backa
O23	Lysekils kn	Lysekils stad
O24	Munkedals kn	Bärfendal
O26	Munkedals kn	Torp-Munkedal
O29	Mölnåls kn	Mölnålsåns ind.omr. & Kvarnbyn
O30	Orust kn	Haga
O31	Orust kn	Kultehamn
O33	Orust kn	Morlanda - Torebo
O35	Partille kn	Jonsered
O36	Sotenäs kn	Smögen
O38	Sotenäs kn	Åby
O40	Stenungsun kn	Ramsön
O42	Strömstad kn	Krokstrand
O44	Strömstad kn	Råssö-Rundö
O46	Strömstad kn	Svinesund
O47	Tanums kn	Bottnadalen
O49	Tanums kn	Flötemarksön
O51	Tanums kn	Havstensund
O55	Tanums kn	Sannäs
O58	Tjörns kn	Pater Noster
O60	Tjörns kn	Säby
O63	Uddevalla kn	Bredfjället
O65	Uddevalla kn	Dragsmarks kyrkoruin
O67	Uddevalla kn	Gustavsberg
O69	Öckerö kn	Burösund
O71	Härryda kn	Håltet
O72	Tanums kn	Kalvö - Lindö - Trossö

Hallands län (RI-beslut 1996)

N1	Kungsbacka kn	Särö
N3	Kungsbacka kn	Kungsbacka stad
N5	Kungsbacka kn	Onsala sandö
N7	Kungsbacka kn	Nidingens fyrplats
N8	Kungsbacka kn	Mårtagården
N9	Kungsbacka kn	Onsala kyrkby
N11	Kungsbacka kn	Åskhults by
N12	Kungsbacka kn	Tjolöholm
N13	Varberg kn	Varbergs stad
N15	Varberg kn	Träslövsläge
N17	Falkenberg kn	Bergs by

N19	Falkenberg kn	Ätradalens
N21	Falkenberg kn	Falkenbergs stad
N23	Hylte kn	Ry
N25	Hylte kn	Jälluntofta
N27	Hylte kn	Ödegårdet
N29	Halmstad kn	Fröling - Susegården
N31	Halmstad kn	Vapnödalen
N33	Halmstad kn	Slottsmöllan
N35	Halmstad kn	Halmstad
N37	Halmstad kn	Eldsbergaåsen
N39	Laholm kn	Tjärby
N41	Laholm kn	Laholms stad

Älvsborgs län (RI-beslut 1996)

P2	Ämål kn	Forsbacka
P3	Ämål kn	Edsleskogs prästgård
P4	Ämål kn	Nötön - Ustön
P7	Ämål kn	Ämål
P8	Bengtstors kn	Bäckefors bruk
P10	Dals-Ed kn	Dals-Ed
P12	Färgelanda kn	Rågårde
P14	Mellerud kn	Dalbergså
P15	Mellerud kn	Holm - Östanå
P16	Mellerud kn	Gunnarsnäs
P18	Vänersborg kn	Brätte - Vassända
P20	Vänersborg kn	Vänersborg
P21	Vänersborg kn	Hästefjorden
P22	Trollhättan kn	Kobergs slott
P23	Trollhättan kn	Trollhättan (stad- och slussområde)
P24	Trollhättan kn	Sjuntorp
P28	Lilla Edet kn	Åsbräcka
P29	Ale kn	Skepplanda
P32	Lerum kn	Hjällsnäs
P34	Alingsås kn	Erska
P36	Alingsås kn	Alingsås innerstad
P37	Värgårda kn	Hol
P40	Värgårda kn	Siene
P43	Värgårda kn	Värgårda - Algutstorp
P44	Värgårda kn	Kvinnestad - Åne
P46	Herrljunga kn	Fölene
P47	Herrljunga kn	Jällby
P48	Ulricehamn kn	Vädersholm
P54	Tranemo kn	Tyggestorp
P55	Tranemo kn	Dalstorp
P57	Svenljunga kn	Läggared
P58	Svenljunga kn	Örsås
P60	Svenljunga kn	Revesjö
P62	Mark kn	Viskastigen
P63	Mark kn	Häggåns dalgång
P64	Mark kn	Rydal
P65	Borås kn	Fristad - Gingri
P67	Tranemo kn	Opensten - Skårbo
P72	Mark kn	Botten
P73	Alingsås kn	Mellbydalen
P74	Lerum kn	Säveån med Hillefors grynkrass
P76	Lilla Edet kn	Bredfjället

Skaraborgs län (RI-beslut 1996)

R1	Gullspång kn	Södra Råda
R3	Karlsborg kn	Edet - Sätra
R6	Karlsborg kn	Granvik
R7	Lidköping kn	Ekens skärgård
R10	Lidköping kn	Tun
R12	Götene kn	Forshem
R14	Götene kn	Ledsjö-Vättlösa-Istrum-Lerdala
R15	Mariestad kn	Björnsäter
R17	Mariestad kn	Mariestad
R18	Mariestad kn	Karleby
R19	Mariestad kn	Sora Eks herrgård

KÄLLOR - BILAGOR

Skaraborgs län (RI-beslut 1996)

R20	Töreboda kn	Sveneby
R21	Skövde kn	Odensåker-Flistad-Väringe-....
R22	Skövde kn	Askeberga - Vad
R25	Skara kn	Skara stad
R26	Skara kn	Brunsbö Storäng
R30	Skövde kn	Forsby
R31	Hjo kn	Grevbäck
R32	Hjo kn	Hjo
R34	Vara kn	Levene äng
R36	Vara kn	Löjtnantsholm
R37	Vara kn	Karla - Tälanna
R49	Falköping kn	Borgunda
R51	Tidaholm kn	Hömb-Kavlås
R54	Falköping kn	Åsarp
R55	Tidaholm kn	Kymbo tall
R57	Mullsjö kn	Kyllebo
R58	Mullsjö kn	Ryfors
R59	Habo kn	Habo
R60	Lidköping kn	Lidköping stad
R61	Grästorp kn	Ås
R62	Essunga kn	Essunga

Jönköpings län (RI-beslut 1996)

F1	Gislaved kn	Sandvik
F5	Värnamo kn	Dannäs
F9	Värnamo kn	Nya Åminne
F10	Värnamo kn	Getaryggarna
F15	Sävsjö kn	Gamla Hjälseryd
F20	Sävsjö kn	Eksjöhorgård
F25	Vetlanda kn	Stora Röslida
F30	Gnosjö kn	Töllstorp
F35	Vaggeryds kn	Skillingarydslägren
F41	Nässjö kn	Havsjö
F46	Nässjö kn	Sunneräng
F50	Eksjö kn	Eksjö stad
F51	Eksjö kn	Rynningsholm
F56	Eksjö kn	Idekulla
F61	Eksjö kn	Hässlaby sanatorium
F66	Jönköping kn	Smålands Taberg
F69	Jönköping kn	Jönköping stad
F70	Jönköping kn	Huskvarna
F71	Jönköping kn	Stensholm
F76	Jönköping kn	Visingsö
F78	Jönköping kn	Gränna, Uppgränna
F81	Anaby kn	Stjärneborg, Herrestad
F88	Tranås kn	Tranås stad

Dalarnas län (RI-beslut 1996)

W1	By (sn)	Näckenbäck
W5	Grytnäs (sn)	Grytnäs kyrkby och Östanbyn
W9	Stora Tuna (sn)	Rommehed
W10	Borlänge kn	Hushagen och Bergslagsbyn
W15	Falu kn	Falu stad
W20	Sundborn (sn)	Sundborns dalgång
W25	Enviken (sn)	Grejsans fäbodlar
W30	Gagnef (sn)	Bastberget
W35	Hedemora kn	Hedemora stad
W40	Husby (sn)	Stjärnsund
W45	Leksand kn	Sjöbotten
W50	Siljansnäs (sn)	Lissön
W52	Ludvika kn	Klenshyttan
W53	Ludvika kn	Ludvika bruk
W54	Ludvika kn	Brunnsvik - Storgården
W55	Ludvika kn	Grängesbergs gruvssamhälle
W56	Ludvika kn	Skattlösberg
W57	Ludvika kn	Markusfallet
W60	Malung (sn)	Örarbäcken

W70	Venjan (sn)	Matsäl fäbodlar
W75	Mora kn	Bonäs
W80	Orsa kn	Kallmora
W85	Orsa kn	Bäverån
W90	Rättvik kn	Grändenbyarna /Granmor-Nittsjö
W95	Rättvik kn	Bingsjö
W100	Rättvik kn	Dansbodarna
W105	Smedjebacken kn	Hemshyttan
W109	Säter kn	Säters stadskärna
W110	Säter kn	Bispberg
W115	Vansbro kn	Järnvägsgratan i Vansbro
W120	Älvdalen kn	Nya Porfyrverket
W125	Säma kn	Fulufjäll
W129	Idre (sn)	Nipvallen

Västerbottens län (RI-beslut 1996)

AC3	Nordmaling kn	Centrala Nordmaling
AC5	Umeå kn	Norrbyskärr
AC10	Umeå kn	Umeå stad
AC12	Robertsfors kn	Ratan
AC15	Robertsfors kn	Nysätra - Holmsjöberget
AC20	Skellefteå kn	Skellefteå
AC22	Norsjö kn	Petikan Rörträsk-Scansele D-ängar
AC24a	Vännäs kn	Vindelälven
AC24c	Vindelkn	Vindelälven
AC27	Lycksele kn	Örträsk
AC30	Sorsele kn	Ammamäs
AC35	Storuman kn	Björkvattensdalen
AC41	Åsele kn	Torvsjö
AC44	Wilhelmina kn	Wilhelmina
AC49	Wilhelmina kn	Ransarnområdet
AC52	Dorotea kn	Laiksjo

Västernorrlands län (RI-beslut 1996)

Y7a	Ånge kn	Ljungans dalgång
Y8	Sundsvall kn	Sundsvall stad
Y11	Sundsvall kn	Norra Alnön
Y13	Sundsvall kn	Gudmundstjärn
Y18	Timrå kn	Virsta varv
Y21	Härnösand kn	Härnösand
Y22	Härnösand kn	Vägnön
Y23	Härnösand kn	Gustavsvik - Ramvik
Y27	Kramfors kn	Svanö
Y28	Kramfors kn	Gallsäter
Y35	Ömsköldsvik kn	Marviksgrunnen
Y40	Ömsköldsvik kn	Brynge
Y43	Ömsköldsvik kn	Myckelgensjö
Y46	Sollefteå kn	Gräninge bruk
Y47	Sollefteå kn	Holm-Björkä
Y52	Sollefteå kn	Ramsele gamla kyrka

Övriga län (RI-beslut till delar av fördjupningar)

ÖREBRO

T21	Örebro kn	Rosta
T22	Örebro kn	Baronbackarna

KRONOBERG

G3	Älmhult kn	Älmhults stationssamhälle
G17	Alvesta kn	Benestad - Bädunge - Oby - Näs
G20	Alvesta kn	Härlöv
G27	Växjö kn	Växjö stad
G32	Lessebo kn	Kosta

SÖRMLAND

D4	Eskilstuna kn	Räby - Rekarne
D49	Trosa kn	Tureholm
D50	Trosa kn	Trosa stad
D57	Nyköping kn	Nyköpings stad
D59	Nyköping kn	Tunaberg - Koppartorp

KÄLLOR - BILAGOR

Riksintressebeskrivningar

Göteborg och Bohus län (RI-beskrivningar 1987)

O1	Göteborg kn	Bronsåldersundet
O2:1-5 / O2:1	Göteborg kn	Staden inom Vallgraven
O2:1-5 / O2:2	Göteborg kn	Haga
O2:1-5 / O2:3	Göteborg kn	Stenstaden m.m.
O2:1-5 / O2:5	Göteborg kn	Övre Johanneberg
O2:2 / O2:7	Göteborg kn	Majorna
O2:2 / O2:8	Göteborg kn	Kungsladugård - Sandarna
O2:2 / O2:9	Göteborg kn	Klippan, Carnegie, Ga Älvsborg
O2:3	Göteborg kn	Lindholmen
O2:4	Göteborg kn	Gårda
O2:5	Göteborg kn	Bagaregården
O2:6	Göteborg kn	Landala egna hem
O2:7	Göteborg kn	Slottsskog-Botanis-Änggården
O2:8	Göteborg kn	Norra Guldheden
O2:9	Göteborg kn	Västra Torpa
O3	Göteborg kn	Delsjön
O4	Göteborg kn	Djupedal
O5	Göteborg kn	Nya Varvet
O6	Göteborg kn	Nya Älvsborg - Aspholmen
O7	Göteborg kn	Styrsö
O8	Göteborg kn	Tumlehed
O10	Göteborg kn	Öxnäs
O13	Kungälv kn	Kungälv gamla stad - Bohus
O14	Kungälv kn	Marstrand
O15	Kungälv kn	Kastellgården - Ragnhildsholme
O16	Kungälv kn	Solberg - Hede
O19	Lysekils kn	Centrala Bro
O21	Lysekils kn	Immestad-Backa
O23	Lysekils kn	Lysekils stad
O24	Munkedals kn	Bärfendal
O26	Munkedals kn	Torp-Munkedal
O29	Mölnåls kn	Mölnålsån nd.omr&Kvarnbyn
O30	Orust kn	Haga
O31	Orust kn	Kultehamn
O33	Orust kn	Morlanda - Torebo
O35	Partille kn	Jonsred
O36	Sotenäs kn	Smögen
O38	Sotenäs kn	Åby
O40	Stenungsund kn	Ramsön
O42	Strömstad kn	Krokstrand
O44	Strömstad kn	Råssö-Rundö
O46	Strömstad kn	Svinesund
O47	Tanums kn	Bottnadalen
O49	Tanums kn	Flötemarksön
O51	Tanums kn	Havstenssund
O55	Tanums kn	Sannäs
O58	Tjörns kn	Pater Noster
O60	Tjörns kn	Säby
O63	Uddevalla kn	Bredfjället
O67	Uddevalla kn	Gustavsberg
O69	Öckerö kn	Burösund
O71	Härryda kn	Håltet
O72	Tanums kn	Kalvö - Lindö - Trossö

Hallands län (RI-beskrivningar 1989)

N1	Kungsbacka kn	Särö
N3	Kungsbacka kn	Kungsbacka stad
N5	Kungsbacka kn	Onsala sandö
N7	Kungsbacka kn	Nidingens fyrplats
N8	Kungsbacka kn	Märtagården
N9	Kungsbacka kn	Onsala kyrkby
N11	Kungsbacka kn	Åskhults by
N12	Kungsbacka kn	Tjolöholm
N13	Varberg kn	Varbergs stad
N15	Varberg kn	Träslövsläge
N17	Falkenberg kn	Bergs by

N19	Falkenberg kn	Ätradalen
N21	Falkenberg kn	Falkenbergs stad
N23	Hylte kn	Ry
N25	Hylte kn	Jälluntofta
N27	Hylte kn	Ödegårdet
N29	Halmstad kn	Fröling - Susegården
N31	Halmstad kn	Vapnödalen
N33	Halmstad kn	Slottsmöllan
N35	Halmstad kn	Halmstad
N37	Halmstad kn	Eldsbergaåsen
N38	Laholm kn	Bollaltebygget
N39	Laholm kn	Tjärby
N41	Laholm kn	Laholms stad

Älvsborgs län (RI-beskrivningar 1990)

P2	Ämål kn	Forsbacka
P3	Ämål kn	Edsleskog
P4	Ämål kn	Nötön - Ustön
P7	Ämål kn	Ämål
P8	Bengtstors kn	Bäckefors bruk
P10	Dals-Ed kn	Dals-Ed
P14	Mellerud kn	Dalbergså
P15	Mellerud kn	Holm - Östanå
P16	Mellerud kn	Gunnarsnäs
P18	Vänersborg kn	Brätte - Vassända
P20	Vänersborg kn	Vänersborg
P21	Vänersborg kn	Hästefjorden
P22	Trollhättan kn	Kobergs slott
P23	Trollhättan kn	Trollhättan (stad- och slussområde)
P24	Trollhättan kn	Sjuntorp
P28	Lilla Edet kn	Åsbräcka
P29	Ale kn	Skepplanda
P32	Lerum kn	Hjällsnäs
P34	Alingsås kn	Erska
P36	Alingsås kn	Alingsås innerstad
P37	Värgårda kn	Hol
P40	Värgårda kn	Siene
P43	Värgårda kn	Värgårda - Algutstorp
P44	Värgårda kn	Kvinnestad - Åne
P46	Herrljunga kn	Fölene
P47	Herrljunga kn	Jällby
P48	Ulricehamn kn	Vädersholm
P54	Tranemo kn	Tyggestorp
P55	Tranemo kn	Dalstorp
P57	Svenljunga kn	Läggared
P58	Svenljunga kn	Örsås
P60	Svenljunga kn	Revesjö
P62	Mark kn	Viskastigen
P63	Mark kn	Häggåns dalgång
P64	Mark kn	Rydal
P65	Borås kn	Fristad - Gingri
P67	Tranemo kn	Opensten - Skårbo
P72	Mark kn	Botten
P73	Alingsås kn	Melbydalen
P74	Lerum kn	Säveån med Hillefors grynkross
P76	Lilla Edet kn	Bredfjället

Skaraborgs län (RI-beskrivningar 1987)

R1	Gullspång kn	Södra Råda
R3	Karlsborg kn	Edet - Sätra
R6	Karlsborg kn	Granvik
R7	Lidköping kn	Ekens skärgård
R10	Lidköping kn	Tun
R12	Götene kn	Forshem
R14	Götene kn	Ledsjö-Vättlösa-Istrum-Lerdala
R15	Mariestad kn	Björnsäter
R17	Mariestad kn	Mariestad

KÄLLOR - BILAGOR

Skaraborgs län (RI-beskrivningar 1987)

R18	Mariestad kn	Karleby
R19	Mariestad kn	Stora Eks herrgård
R20	Töreboda kn	Sveneby
R21	Skövde kn	Odensåker-Flistad-Väringe-Binnb...
R22	Skövde kn	Askeberga - Vad
R25	Skara kn	Skara stad
R26	Skara kn	Brunsbö storäng
R30	Skövde kn	Forsby
R31	Hjo kn	Grevbäck
R32	Hjo kn	Hjo
R34	Vara kn	Levene äng
R36	Vara kn	Löjtnantsholm
R37	Vara kn	Karla - Tälanna
R49	Falköping kn	Borgunda
R51	Tidaholm kn	Hömb-Kavlås
R54	Falköping kn	Åsarp
R55	Tidaholm kn	Kymbo tall
R57	Mullsjö kn	Kyllebo
R58	Mullsjö kn	Ryfors
R59	Habo kn	Habo
R60	Lidköping kn	Lidköping stad
R61	Grästorp kn	Ås
R62	Essunga kn	Essunga

Jönköpings län (RI-beskrivningar 1994/1996)

F1	Gislaved kn	Sandvik
F5	Värnamo kn	Dannäs
F9	Värnamo kn	Nya Åminne
F10	Värnamo kn	Getaryggarna
F15	Sävsjö kn	Gamla Hjälseryd
F20	Sävsjö kn	Eksjöborggård
F25	Vetlanda kn	Stora Rösslida
F30	Gnosjö kn	Töllstorp
F35	Vaggeryds kn	Skillingarydslägren
F41	Nässjö kn	Havsjö
F46	Nässjö kn	Sunneräng
F50	Eksjö kn	Eksjö stad
F51	Eksjö kn	Ryningsholm
F56	Eksjö kn	Idekulla
F61	Eksjö kn	Hässleby sanatorium
F66	Jönköping kn	Smålands Taberg
F69:1	Jönköping kn	Dunkehalla
F69:2	Jönköping kn	Stadsdelen öster
F69:3	Jönköping kn	Stadsdelen väster om industriområdet
F69:4	Jönköping kn	Vattenledningsparken
F69:5	Jönköping kn	Stadsdelen söder & del av Torpa
F69:6	Jönköping kn	Jönköpings stadspark
F69:7	Jönköping kn	Bäckelyckan
F69:8	Jönköping kn	Övre bymarken
F70	Jönköping kn	Huskvarna
F71	Jönköping kn	Stensholm
F76	Jönköping kn	Visingsö
F78	Jönköping kn	Gränna, Uppgränna
F81	Aneby kn	Stjärneborg, Herrestad
F86	Tranås kn	Botorp
F88	Tranås kn	Tranås stad

Dalarnas län (RI-beskrivningar 1990)

W1	By (sn)	Näckenbäck
W5	Grytnäs (sn)	Grytnäs kyrkby och Östanbyn
W9	Stora Tuna (sn)	Rommehed
W10	Borlänge kn	Hushagen och Bergslagsbyn
W15	Falu kn	Falu stad

W20	Sundborn (sn)	Sundborns dalgång
W25	Enviken (sn)	Grejsans fäbod
W30	Gagnef (sn)	Bastberget
W35	Hedemora kn	Hedemora stad
W40	Husby (sn)	Stjåmsund
W45	Leksand kn	Sjöbotten
W50	Siljansnäs (sn)	Lissön
W52	Ludvika kn	Klenshyttan
W53	Ludvika kn	Ludvika bruk
W54	Ludvika kn	Brunnsvik - Storgården
W55	Ludvika kn	Grängesbergs gruvsmåhälle
W57	Ludvika kn	Markusfallet
W60	Malung (sn)	Örarnäcken
W65	Lima (sn)	Mosättra
W70	Venjan (sn)	Matsäl fäbod
W75	Mora kn	Bonäs
W80	Orsa kn	Kallmora
W85	Orsa kn	Bäverån
W90	Rättvik kn	Grändenbyarna/Granmor-Nittsjö
W95	Rättvik kn	Bingsjö
W100	Rättvik kn	Dansbodarna
W105	Smedjebacken kn	Hemshyttan
W109	Säter kn	Säters stadskärna
W110	Säter kn	Bisping
W115	Vansbro kn	Järnvägsgränd i Vansbro
W120	Älvdalen kn	Nya Porfyrverket
W125	Säma kn	Fulufjäll
W129	Idre (sn)	Nipvallen

Västerbottens län (RI-beskrivningar 1989)

AC3	Nordmaling kn	Centrala Nordmaling
AC5	Umeå kn	Norrbyskärr
AC10	Umeå kn	Umeå stad
AC12	Robertsfors kn	Ratan
AC15	Robertsfors kn	Nysätra - Holmsjöberget
AC20	Skellefteå kn	Skellefteå
AC22	Norsjö kn	Petikan Rörträsk-Scansle-Dammäng
AC24a	Vännäs kn	Vindelälven del av
AC24c	Vindelkn	Vindelälven
AC27	Lycksele kn	Örträsk
AC30	Sorsele kn	Ammarnäs
AC35	Storuman kn	Björkvattensdalen
AC41	Åsele kn	Torvsjö
AC44	Wilhelmina kn	Wilhelmina
AC49	Wilhelmina kn	Ransarnområdet
AC52	Dorotea kn	Laiksjö

Västernorrlands län (RI-beskrivningar 1986)

Y7a	Ånge kn	Ljungans dalgång
Y8	Sundsvall kn	Sundsvall stad
Y11	Sundsvall kn	Norra Alnön
Y13	Sundsvall kn	Gudmundstjärn
Y18	Timrå kn	Virsta varv
Y21	Härnösand kn	Härnösand
Y22	Härnösand kn	Vägnön
Y23	Härnösand kn	Gustavsvik - Ramvik
Y27	Kramfors kn	Svanö
Y28	Kramfors kn	Gallsäter
Y35	Örnsköldsvik kn	Marviksgrunnen
Y40	Örnsköldsvik kn	Brynge
Y43	Örnsköldsvik kn	Myckelgensjö
Y46	Sollefteå kn	Gräninge bruk
Y47	Sollefteå kn	Holm-Björkä
Y52	Sollefteå kn	Ramsele gamla kyrka

KÄLLOR - BILAGOR

Riksintressefördjupningar

Göteborg och Bohus län (RI-fördjupningar 1992)

O2:1-5 / O2:1	Göteborg kn	Staden inom Vallgraven
O2:1-5 / O2:2	Göteborg kn	Haga
O2:1-5 / O2:3	Göteborg kn	Stenstaden m.m.
O2:1-5 / O2:5	Göteborg kn	Övre Johanneberg
O2:2 / O2:7	Göteborg kn	Majorna
O2:2 / O2:8	Göteborg kn	Kungsladugård - Sandarna
O2:2 / O2:9	Göteborg kn	Klippan, Carnegie, G:a Älvsborg
O2:3	Göteborg kn	Lindholmen
O2:4	Göteborg kn	Gårda
O2:5	Göteborg kn	Bagaregården
O2:6	Göteborg kn	Landala egna hem
O2:7	Göteborg kn	Slottsskogen-Botan-Änggården
O2:8	Göteborg kn	Norra Guldheden
O2:9	Göteborg kn	Västra Torpa
O5	Göteborg kn	Nya Varvet
O6	Göteborg kn	Nya Älvsborg - Aspholmen

Västerbottens län (RI-fördjupningar 2009)

AC10a	Umeå kn	Umeå stad / Centrala Umeå
AC10b1	Umeå kn	Umeå stad / Väst på stan
AC10b2	Umeå kn	Umeå stad / Centrum
AC10b3	Umeå kn	Umeå stad / Öst på stan

Västernorrlands län (RI-fördjupningar 2013)

Y21	Härnösand kn	Härnösand
Y22	Härnösand kn	Vägnön
Y23	Härnösand kn	Gustavsvik - Ramvik

Örebro län (RI-fördjupningar 2012)

T21	Örebro kn	Rosta
T22	Örebro kn	Baronbackarna

Kronobergs län (RI-fördjupningar 2009-15)

G3	Älmhult kn	Älmhults stationssamhälle
G17	Alvesta kn	Benestad - Bädinge - Oby - Näs
G20	Alvesta kn	Härlöv
G27	Växjö kn	Växjö stad
G32	Lessebo kn	Kosta

Södermanlands län (RI-fördjupningar 2009-15)

D4	Eskilstuna kn	Råby - Rekarne
D49	Trosa kn	Tureholm
D50	Trosa kn	Trosa stad
D57	Nyköping kn	Nyköpings stad
D59	Nyköping kn	Tunaberg - Koppartorp

Östergötlands län (RI-fördjupningar 2001-3/2014)

KE27	Linköpings kn	Bjärkesby
KE30	Linköpings kn	Sörby
KE38	Linköpings kn	Ljungsslott
KE39	Linköpings kn	Vårdsberg-Landeryd
KE59	Norrköpings kn	Dagsberg

Kalmar län (RI-fördjupningar 2016)

H40	Kalmar kn	Södra Mörekusten
H48	Kalmar kn	Kalmar
H49	Kalmar kn	Kläckeberga
H80	Vimmerby kn	Pelarne
H82	Vimmerby kn	Stångåns dalgång
H84	Vimmerby kn	Vimmerby

5.2 Råd och Anvisningar (kodning/graderingsgrunder se bilaga 9)

Officiella råd och anvisningar Miljö

- 1976 *Miljöer i kulturlandskap. En kulturhistorisk studie i Linköping kn* RAÄ Rapport D11 1976
- 1976 *Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering* RAÄ Rapport D12 1976
- 1983 *Att upprätta program för kulturminnesvård – Vägledning* RAÄ och Statens historiska museer
- 1985 *Översyn av områden av RI - Allmänna råd* RAÄ Promemoria 1985-09-23
- 1988 *Riksintressebeskrivningar för städer och tätorter* / PM utskick RAÄ och Statens historiska museer
- 1990 *Att studera kulturmiljöer. I: Kulturmiljö-Historien i landskapet* RAÄ Åke Hyenström och Ulf Sporrong
- 1994 *MKB för kulturmiljön* RAÄ Järda Blix, Karin Schibbye, P-O Törnqvist
- 1995 *På väg – en metod för kulturmiljövård i trafik- och miljöplanering* RAÄ Ivar Eklöf och Ann-Mari Westerlind
- 1996 *Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag – några exempel* RAÄ Katri Listzin och Järda Blix
- 1997 *Kulturvården och MKB – målsättning och vägledning för MKB* RAÄ A-M Westerlind, K Schibbye, P Nordström
- 2004 *Karaktärsdrag och bebyggelsemönster – modell för karaktärisering.* RAÄ Monica Bennet Gårdö och Daniel Nilsson
- 2009 *En vägledning för användningen av DIVE-analys* Riksantikvaren, A-M Westerlind deltog från Sverige
- 2014 *Kulturmiljövårdens riksintressen - Handbok* RAÄ Karin Schibbye, Emy Lanemo, Ulf Lindberg

Officiella råd och anvisningar Byggnad

- 1980 *Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning* 1980/1988 RAÄ Karin Andersson och Agneta Rosenqvist
- 1980 *Byggnadsminneslagen (Råd- och anvisningar)* RAÄ och statens historiska museer 1980:1
- 1981 *Att värda och restaurera en kyrka* / Allmänna råd vård- och restaureringsarbeten. RAÄ och statens historiska museer
- 1983 *Byggnadsvård med bidrag och lån* RAÄ och statens historiska museer 1983:5
- 1991 *Kulturminneslagen / Byggnadsminnesförklaring* RAÄ 1991:3
- 1995 *Byggnader och byggda miljöer – Dokumentation och rapporter* RAÄ / Christina von Arbin projektledare
- 1998 *Kulturmiljövårdens bebyggelseregister – Beskrivning / Inventering* RAÄ / Johann Stewénus (huvudansvar)
- 1999 *Restaureringspolicy – riktlinjer för god byggnadsvård* RAÄ återrapporteringskrav i regleringsbrev för 1998
- 2002 *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* RAÄ Axel Unnerbäck
- 2002 *Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård* RAÄ Stig Robertsson
- 2002 *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor* RAÄ Ingrid Schwanborg
- 2015 *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval* RAÄ

Alternativa råd och anvisningar Miljö

- 1976 *Kulturhistoriska miljöer – värdering, urval, planering* Erik Nordin Länsstyrelsen i Gävleborgs län
- 1989 *Ett ord och en bild – en modell för KM-beskrivningar som planeringsunderlag* Ivar Eklöf / I: Kulturmiljövård nr1
- 1992 *Haga-Brunnsviken-Djurgården* Karin Schibbye & Katri Lisitzin / I Kulturmiljövård nr5
- 1993 *Industrialismens stad – Kulturvårderna som resurs i samhällsplaneringen.* RAÄ Nils Ahlberg / I Kulturmiljövård nr23
- 1997 *Nationalstadsparken.....Människan, landskapet och tiden I & II* Peter Schantz / I Kulturmiljövård 1995 / 1997

Alternativa råd och anvisningar Byggnad

- 1979 *Hjälpreda vid kulturhistorisk inventering* Nordiska museet Sander Rosén
- 1984 *Dokumentation av byggnadsminnen* RAÄ B Almqvist, antikvarie Dokumentationsbyrån / I Kulturmiljövård nr5
- 1985 *Antikvariska problem* G Lönnroth och L Tegner / I Kulturmiljövård nr6
- 1995 *Byggnaders sårdrag – en stilhistorisk handbok 1880–1960* Boverket / Urve Lepasoon (projektansvarig)
- 1996 *Kulturhistorisk klassificering av kyrkor – ett metodprojekt* Ingrid Schwanborg & Axel Unnerbäck / I: KMV nr3-4
- 1996 *Går det att kulturhistoriskt värdera kyrkor?* Heidi Vassi, bebyggelseantikvarie, Länsstyrelsen Växjö / I: KMV nr3-4
- 1997 *När kulturarv reduceras till fasadarv* M Hallin, Älvsborgs länsmuseum & Bosse Lagerqvist GU / I: KMV nr4
- 2002 *Vårdprogram – Interna bestämmelser* 7 Statens Fastighetsverk 1999-06-09 / reviderad 2002
- 2004 *Värdera – förklara – förvalta* SFV L Simonsson, ark. Kulturarvsenhet / I Kulturmiljövård nr1
- 2006 *Allmänna råd om ändring av byggnad,* BÄR Boverket

6.1 Artiklar, rapporter och utredningar

Kultur(minnes)miljövård (kodning/graderingsgrunder; se bilaga 10)

- 1978/5 Ove Hidemark *Att angöra ett landskap, om projektet Skoklosterhalvön - ...*
 1979/1 Marita Jonsson & Elisabeth Nyström *Möte om aktuella byggnadsfrågor.*
 1979/4 Margareta Sigurdson *Bebyggelseinventeringar – kulturminnesvårdens största chans?*
 1979/4 Christian Laine *Ämbetet yttrar sig över byggnadsvårdsutredningen (SOU 1979:17).*
 1979/6 Gustaf Trotzig *Dokumentationsbyrån (D).*
- 1980/3 Harald Sundlin *Utbildning: Förundersökningar – en probleminventering. Metodkonferens 1981.*
 1981/1 Redaktionen *Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning 1980:6.*
 1981/3 Kiki Gjerss *Riksantikvarieämbetets kurs i byggnadskunskap*
 1981/4 Evald Gustafsson *Staten ser om sina hus.*
 1982/2 Evald Gustafsson *Aktiv byggnadsvård.*
 1983/1 Sten Rentzhog *Kulturminnesvårdare, sluta tycka – börja forska!*
 1983/3 Gustaf Trotzig *Mer arkeologi för fler – nyheter på informationsområdet.*
 1983/3 Gunnar Redelius *Ekorrar eller myror? Debatt om forskning.*
 1984/5 Boel Almqvist *Dokumentation av byggnadsminnen.*
 1985/6 Hans Andersson *HAGA.*
 1985/6 Gudrun Lönnroth och Lena Tegner *Antikvariska problem.*
 1986/1 Karin Andersson *Kulturhistorisk byggnadskontroll.*
 1986/2 Karin Andersson *Att dokumentera kyrkor.*
 1986/2 Jan Utas *Antikvarisk kontroll.*
 1986/2 Dokumentations- och Kulturminnesbyrån *Dokumentation av kyrkor – kommentar från RAA.*
 1986/2 Barbro Sundnér *Byggnadsarkeologin och utbildningen.*
 1987/1 Tomas M Larsson *Utbildning i restaureringskonst vid Arkitekturskolan.*
 1987/1 Boris Schönbeck *Byggnadsvård på Chalmers.*
 1987/1 Ingmar Holmström *Om utbildningsbehovet för Byggnadsvården.*
 1987/1 Jan Rosvall m.fl. *Utbildning i kulturvård vid Göteborgs universitet.*
 1987/23 Temanummer *Ökad kunskap och överblick.*
 1987/4 Margareta Biörnstad *Tradition och förnyelse.*
 1988/4 Margareta Biörnstad *Sparsamhet kan gälla annat än pengar.*
 1989/1 Ulf Sporrang *Från objekt till miljö.*
 1989/1 Nils Blomkvist *Miljö med stort "K".*
 1989/1 Ivar Eklöf *Ett ord och en bild – en modell för kulturmiljöbeskrivningar som planeringsunderlag.*
 1989/34 Ingmar Holmström *Expertmöte kring en gemensam angelägenhet.*
 1989/34 Ove Hidemark *Grundförstärkning på husets styrkevillkor.*
 1989/34 Margareta Biörnstad *Hur står det till med kulturminnesvården?*
- 1990/2 Margareta Biörnstad *Riksintressen i ett 20-årigt perspektiv.*
 1990/2 Åke Hyenstrand *Från fysisk riksplanering till naturresurslagens riksintressen.*
 1990/3 Hans Andersson *Försummat perspektiv eller ...?*
 1990/3 Stig Welinder *Det mångtydiga landskapet.*
 1990/4 Margareta Biörnstad *En verksamhetsidé för 90-talet.*
 1990/4 Bengt OH Johansson *Historien som styrmedel.*
 1990/4 Ove Hidemark *Att behärska åldrandets skönhet eller om restaureringsarkitektens roll.*
 1990/4 Ola Wetterberg *Kulturmiljövård utan återvänder?*
 1991/1 Christina Sandström *Vårda rätt, förvalta väl.*
 1991/1 Ove Hidemark *Att planera för god byggnadsvård.*
 1991/1 Lena Simonsson *Forskningsbehovet kartlagt.*
 1991/2 Eva Myrdal-Runebjer *Etno-arkeologi – modern beteckning på beprövad teknik.*
 1992/4 Eva Österberg *Konkretion och variation – svensk historia som lapptäcke.*
 1992/5 Christian Laine *Tre år framåt.*
 1992/5 Margareta Biörnstad *Statens fastighetsförvaltning i förvandling.*
 1992/5 Karin Schibbye & Katri Lisitzin *Haga-Brunnsviken-Djurgården.*
 1993/1 Anders Åman *Kyrkobygget i det långa perspektivet.*
 1993/1 Carl Henrik Martling *Att läsa och avlyssna rummet.*
 1993/23 Görel Thurdin *Kulturmiljön – ett vardagsäventyr.*
 1993/23 Nils Ahlberg *Industrialismens stad – Kulturvårderna som resurs i samhällsplaneringen.*
 1993/23 Hans Andersson *Relevant kunskap – finns den?*
 1993/5 Åke Hyenstrand *Från systembygge till meningssökande.*
 1993/6 Ulrich Lange *Fäbodens kulturmiljö. Ny kunskap om gamla värden.*
 1993/6 Ingrid Sjöström *Uppslaget – Perspektiv på svensk byggnadsvård.*
 1994/23 Mats Edström *Om konsten att bygga.*
 1994/23 Henrik Kjellberg *Hur restaureras kalkputsade fasader idag?*
 1994/23 Redaktionen *Bokanmålningar Äldre murverkshus (BFR).*
 1994/4 Tord Andersson *Konservering – ideologi för bevarande.*
 1994/4 Ingrid Hemgren *Konserveringsarbeten på Mälsäkers slott.*
 1994/4 Per H Ramqvist *Forskning och exploatering.*
 1994/5 Elina Antell *Temanummer: Sinnenas och minnenas landskap.*

KÄLLOR - BILAGOR

- 1994/5 Bengt OH Johansson *Kulturmiljövård och odlingslandskap*.
 1994/5 Allan Ellenius *Landskapet, identiteten och det levande förflutna*.
 1994/5 Karl Johan Krantz *Kulturlandskapet – en idéhistorisk produkt?*
 1994/5 Kjell Gustafsson *Andlighetens landskap*.
 1994/5 Björn Varenius *Monument och samhällelig reproduktion*.
 1994/5 Torun Zachrisson *Folkminnen om fornminnen – ett annat landskap*.
 1994/5 Mats Burström *Forna jättar ger landskapet mening*.
 1994/6 Lasse Brunnström & Bengt Spade *Kraftverksinventeringen*.
 1994/6 Lars-Erik Englund *Kunskapsproduktion och samhällsnytta*.
 1995/12 Axel Unnerbäck & Erik Nordin *Kulturhistoriskt värde?*
 1995/12 Stefan Haase *Checklista – vid restaurering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse*.
 1995/3 Nils Blomkvist *Landskapet som skola*.
 1995/3 Christer Karlegård *Historia i förort*.
 1995/3 Lars Linge *Kulturmiljö – en väg till historien*.
 1995/3 Mikael Jakobsson *Mångtydiga fornlämningar och begreppet fornlämning*.
 1995/4 Peter Schantz *Nationalstadsparkens kulturvården lever farligt*.
 1995/56 Gunnar Almevik & Bertil Fridén *Vad kostar ett kulturarv?*
 1995/56 Urve Lepasoon *Böcker Byggnaders särdrag. En stilhistorisk handbok 1880–1960*.
 1996/12 Marianne Råberg *Att värna det moderna – Om Stadsmuseets arbete med den yngre stockholmsbebyggelsen*.
 1996/12 Ingrid Sjöström *Med kyrkorna in i 2000-talet*.
 1996/34 Sten Rentzhog *Den sköra tråden – om kyrkornas betydelse för vårt kulturarv*.
 1996/34 Göran Lindahl *Kyrkorna i den humanistiska forskningen*.
 1996/34 Erik Nordin *Kyrkorna – titthål till vår historia*.
 1996/34 Ingrid Sjöström *Projektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*.
 1996/34 Ingrid Schwanborg & Axel Unnerbäck *Kulturhistorisk klassificering av kyrkor – ett metodprojekt*.
 1996/34 Heidi Vassi *Går det att kulturhistoriskt värdera kyrkor?*
 1996/34 Erik Nordin *Kan ett kulturarv kosta? (Debatt)*.
 1997/1 Ann Mari Westerlind *Kommunikationer i samklang med kulturlandskapet*.
 1997/1 Marie Holmström *Uppdragsarkeologi – ny kunskap i kulturmiljövårdens tjänst*.
 1997/3 Christian Laine *Ruinstämmingar*.
 1997/3 Karin Andersson *Ruinupplevelser Om betydelsen av växter och dofter*.
 1997/3 Karl Johan Krantz *Kronobergs slotsruin – verklighet och vision*.
 1997/3 Peter Schantz *Människan, landskapet och tiden I. En problematisering av värden och definitioner med tillämpning på nationalstadsparken*.
 1997/4 Erik Nordin *Princip och praktik i kulturmiljövården*.
 1997/4 Margareta Hallin & Bosse Lagerqvist *När kulturarv reduceras till fasadarv*.
 1997/4 Agneta Åsgrim Berlin *Den svåra värderingen*.
 1997/4 Sören Holmström *Konsten att ärva*.
 1997/4 Peter Schantz *Människan, landskapet och tiden II Om utvecklingen av värdebeskrivningar*.
 1998/12 Karin Andersson *Seminarium om byggnadsdokumentation*.
 1999/1 Mats Burström *Kunskapssyn och arkeologisk förmedling*.
 1999/1 Mikael Jakobsson *Runda bordsmodell för samhällsplanerare och arkeologer*.
 1999/1 Lars Ersgård *I dokumenterandets spår följer ett kunskapssökande*.
 2000/1 Bengt O H Johansson *Stolta riksplaner ersattes med kulturhistoriska beskrivningar*.
 2000/1 Kristian Berg *Fiskal centralisering eller folklig acceptans?*
 2000/1 Lena Bergils *Efter ett intensivt arbete – hur går vi vidare?*
 2001/1 Stig Robertsson *Vägledning för god byggnadsvård*.
 2001/1 Tomas M. Larsson *Recension Planering och byggande i kulturmiljöer. Tre metodexempel i stadsbygd. H Gillgren, Raå*.
 2002/2 Patrick Björklund & Monica Mossberg *Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård*.
 2003/1 Ylva Mannerheim *Kunskap, tydlighet, bredd – Riksantikvarie Inger Liliequist om RAÄ:s betydelse för byggnadsvården*.
 2003/1 Patrick Björklund & Monica Mossberg *Restaureringsdebatten idag – den outnyttjade resursen*.
 2003/1 Lennart Rosander *Förändring som antikvariskt problem*.
 2003/1 Agneta Thomberg Knutsson *Ny syn på byggnadsminnen*.
 2003/2 Gunnar Andersson & Lena Beronius *Heliga rum i förkristen tid*.
 2003/2 Ingrid Schwanborg *Att karaktärisera och bedöma kyrkor kulturhistoriskt*.
 2004/1 Lena Simonsson *Värdera – förklara – förvalta*.
 2004/2 Patrik Björklund & Monica Mossberg *Hur mår byggnadsvården – när debatten är död?*

Övrigt kodat textmaterial: rapporter och utredningar

- SOU (1972:45) *Kulturminnesvård – Betänkande av 1965 års musei- och utställningssakkunniga*. Offsettryckeri AB Göteborg.
- SOU (1973:27) *Sanering III s. 29 – Betänkande avgivet av saneringsutredningen*. K L Beckmans Tryckeri AB, Stockholm.
- SOU (1979:17) *Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda*. Betänkande av Byggnadsvårdsutredningen. Jernström Offsettryckeri AB, Malmö.
- Riksantikvarieämbetet (1992) *Underlag för FoU-program Byggnader och bebyggelsemiljöer*. RAÄ 1992:1.
- Riksantikvarieämbetet (1995b) *Utredning om regionalorganisationens behov av stöd i praktisk byggnadsvård*. Thomas M Larsson, Göteborg 1995-03-15.
- Sundnér, Barbro & Jönsson, Karna (1999) *Byggnadsarkeologi i Kulturmiljövården. Rapport till Riksantikvarieämbetet*.
- Riksantikvarieämbetet (1999a) *Kulturarvet och miljön. Miljömålen i Sverige*. Norstedts tryckeri, Stockholm.
- Antonsson, Hans (2001) *MKB-handböcker och kulturmiljön. En studie utgående från användarens erfarenheter*. Väg- och transportinstitutet. VTI meddelande 915–2001.
- Riksantikvarieämbetet (2003) *Mkb med kulturvärde*. Föreläsningsmanus, Ann-Marie Westerlind, Plan- och samhällsbyggnadsenheten 2003-03-20.
- Boverket (2006) *Återrapportering om tillämpningen av miljöbalkens bestämmelser för områden av riksintresse*. Diarienummer 2201–4426/22006.
- Riksantikvarieämbetet (2007a) *Kulturmiljön som resurs – Hur kulturmiljöaspekterna på ett ändamålsenligt sätt kan behandlas i miljöbedömningar och miljökonsekvensbeskrivningar*. Welins Tryckeri, Örebro.
- Riksantikvarieämbetet (2007b) *Riksintressanta kulturmiljöer. Resultat av enkätundersökning och nya insatser*. RAÄ 2007:8.
- Länsstyrelsen Västra Götalands län (2009) *Kulturmiljö och stadsutveckling – Riksintressen i planering och byggande*. Rapport 2009:36.
- Björkebaum, Mia & Mossberg, Monica (2009) *MKB i praktiken. Aktörers inställning till och agerande kring kulturmiljö i transportstrukturens MKB-arbete*. KMV Forum AB.
- Riksantikvarieämbetet (2010) *Dokumentation Riksintressesamtal 18 november 2010*.
- Wirdby, Signe (2010) *Riksintressen för kulturmiljövården. Kritisk genomgång av fördjupade riksintressebeskrivningar*. Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård. 2010:28.
- Göteborgs Universitet (2011) *Modernare kunskapsunderlag – Kulturmiljövårdens arbetsformer och utmaningar i kritisk belysning*. Dokumentation från seminarium 7 december 2011.
- Sveriges kommuner och Landsting (2011) *Hantering av riksintressen – SKL granskar*. www.skl.se/publikationer.
- Länsstyrelsen Östergötland (2012) *Kulturmiljöunderlag i kommunala planeringsunderlag*. Minnesanteckningar från seminarium i Örebro. 2012-02-16.
- Riksrevisionen (2013) *Statens hantering av riksintressen – ett hinder för bostadsbyggande*. 2013:21. Riksdagens internttryckeri, Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet (2013b) *PM2 Att beskriva riksintressen*. Datum 2013-03-25 Dnr 3.5.1-669-2013 Version 1.0 Samhällsavdelningen. Projekt Kulturmiljövårdens Riksintressen.
- Riksantikvarieämbetet (2015) *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. 2015-01-19.
- Boverket (2017) *Slutredovisning av uppdrag angående tillämpningen av miljöbalkens bestämmelser om riksintressen*. Rapport 2017:5.
- Boverket (2017) *Vägledning för myndigheters underlag*. Promemoria till Riksintressemyndigheterna 2017-02-07. Boverket, diarienummer: 3190/2014.
- Länsstyrelsen Västra Götalands län (2017) *Riksintresseuppdraget*. Slutrapportering av uppdrag S2014/6521/PBB till Boverket. Rapport nr: 2017:23.

Övriga granskade artiklar (byggnadstolkningens problem)

Konstvetenskaplig bulletin (granskning enligt analysmanualer i bilaga 7)

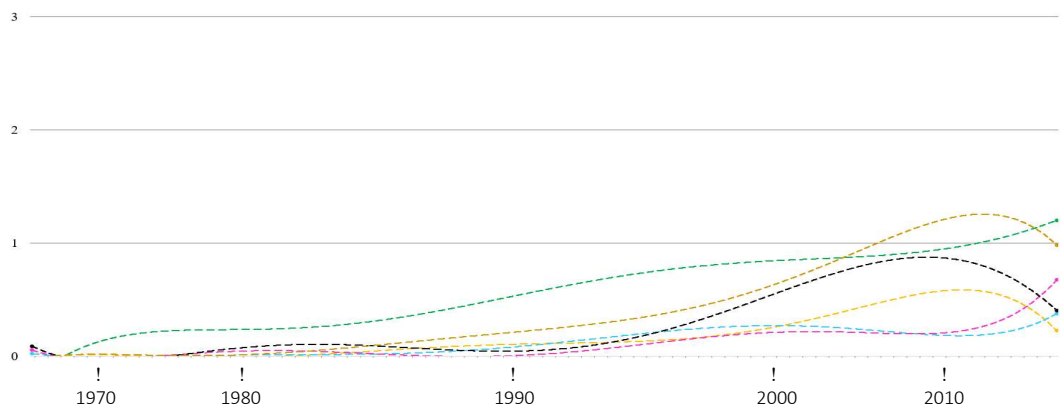
- 1969/1 Sven Sandström *Konstvetenskapen och subjektivitetsproblemet*.
- 1970/3 Sven Sandström *Konstforskning från den andra utgångspunkten*.
- 1972/8 Gudmund Smith *Att uppleva och kommunicera det upplevda*. Konferens i Lund 1971.
- 1972/8 Ingrid Sjöström *Rapport om de estetiska vetenskaperna*. Konferens i Lund 1971.
- 1974/12 Sven Sandström *Forskning i konstreception*.
- 1979/20 Maj-Britt Wadell *Konstpsykologi*. Uppsala möte (ref: Birgitta Högvall)
- 1979/20 Margaretha Rossholm (ref) *Ikonografi och semiotik*. Uppsala möte.
- 1979/20 Sven Sandström *Konstvetenskapens föremål och identitet*. Uppsala möte. (ref: G Propper & B Sandström)
- 1979/20 Lena Johansson *Arkitektur och miljöforskning – vad har hänt efter "Svensk stad"? Uppsala möte*.
- 1979/22 Douglas Feuk *Kommunikation / Rapport till ledningsgruppen för temat kommunikation*.
- 1979/24 Sten Dunér *Konstvetenskapen under 70-talet*
- 1986/31 Karin Eriksson *Den praktiska kulturminnesvårdens behov och forskning*. (Bebyggelsehist. symposium i Umeå 1985)
- 1996/42 Lena Johansson *Den 'oteoretiska' konstvetenskapen – självförsvar eller självkritik?* (Ämnessammankomst 1996)
- 1996/42 Margaretha Rossholm Lagerlöf *Konstvetenskapens teoretiska särart*. (Ämnessammankomst 1996)
- 1996/42 Anders Åman *Är konstvetenskapen oteoretisk?* (Ämnessammankomst 1996)
- 1996/42 Jan-Gunnar Sjölin *Om beskrivning och teori i konstvetenskap*. (Ämnessammankomst 1996)
- 1996/42 Johan Eriksson *Ludvig Wittgensteins filosofiska (?) terapi*. (Ämnessammankomst 1996)

Konsthistorisk tidskrift (granskning enligt analysmanualer i bilaga 7)

- 1971/12 Erik Forssman *Om objektivitet i konstvetenskapen*.
- 1971/34 Oskar Reuterswärd & Gunnar Berfeldt *Om subjektivitet i konstvetenskap – en gensaga*.
- 1980/3 Rudolf Zeitler *Prefiguration – Joseph Gantners konstteori*.
- 1984/1 Margaretha Rossholm Lagerlöf *Bildtolkningen som metafor. En teori i ljuset av Matisse "Apollon"*
- 1988/2 Lena Johansson *Panofskys system i kunskapsteoretisk belysning*.
- 1989/2 Lars Boman *Avsikt och upplevelse – en Callotstudie*.
- 1992/4 Michelle Facos *Richard Bergh's Nordic Summer Evening: Cultural Differences in Interpretation*.
- 1997/4 Bo Grandein *Att se det som syns och som inte syns. Om Patrik Reuterswärd*.
- 1997/4 Patrik Reuterswärd *Tysta bilder och ljudande*.
- 2003/3 Dan Karlhol *Visuella kulturstudier – Beträktelse över ett expanderande forskningsfält*.
- 2005/2 Joanna Wolska *Bilder i Marginalen. 19:e Nordiska ikonografiska symposiet i regi av Nordiska Ministerrådet. 2004*
- 2007/3 Ingrid Sjöström *Stefan Gunther. Klassicismens interiörer: Inredningskonst och arkitekturprofiler från Vitruvius till Tessin*.
- 2008/12 Thomas Hall *Arkitekturhistorisk forskning – igår, idag, imorgon* (Temanummer)
- 2008/12 Eva Eriksson *Perspektivförsjutningar i svensk arkitekturhistorisk forskning 1970–2000*.
- 2008/12 Björn Linn *Att öppna historien*.
- 2008/4 Karin Wahlberg Liljeström *Makt, tanke, rum – aspekter på den stormaktstida rumsdispositionen*.
- 2009/2 Branko Mitrovic *Humanist Art History and its Enemies: Erwin Panofsky on the Individualism-Holism Debate*.

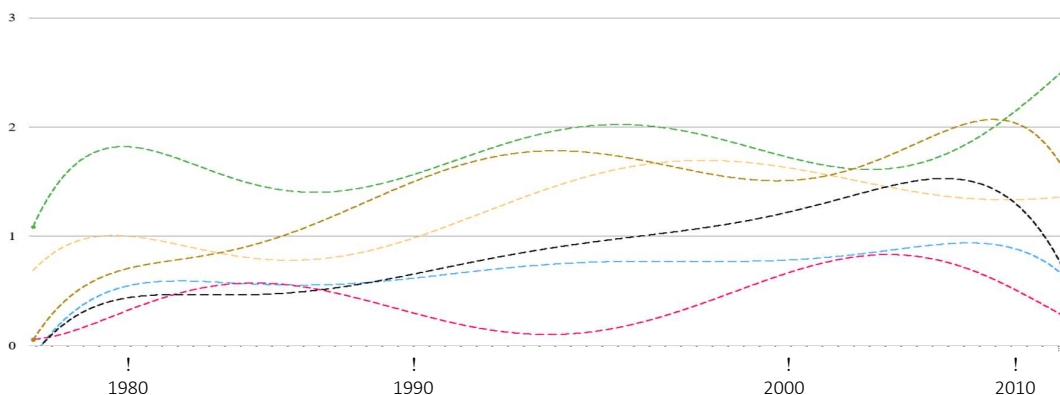
BILAGOR

Bilaga 1 Modalitetstrender polynom av 6:e graden: BM-beslut, BM-dok, RI-beskrivningar

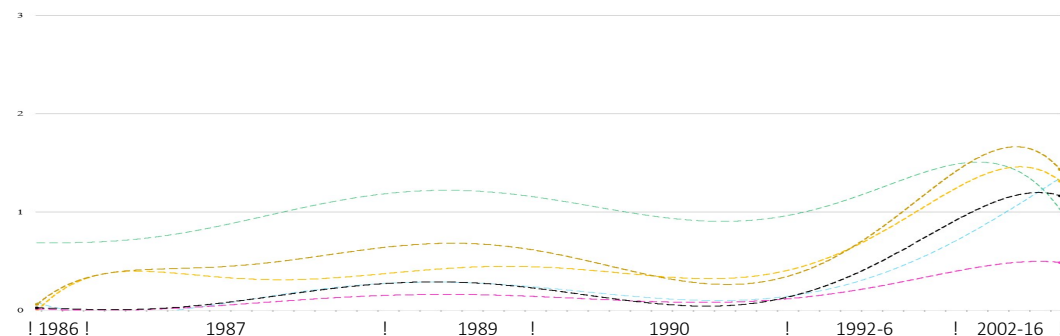
Byggnadsminnesbeslut 1963–2018: trendlinjediagram som polynom av 6:e graden avseende graderingsvärdena (1–3) för alla modaliteter över tid baserat på varje enskilt planeringsunderlag

— Bebyggelsehistoria — Komponent — Syntetisk lokalitet — Karaktärisering — Miljö-/byggnadstolkning
— Kulturhistoriskt analysunderlag

Byggnadsminnesdokumentationer 1978–2016: trendlinjediagram som polynom av 6:e graden avseende graderingsvärdena (1–3) för alla modaliteter över tid baserat på varje enskilt planeringsunderlag

— Bebyggelsehistoria — Komponent — Syntetisk lokalitet — Karaktärisering — Miljö-/byggnadstolkning
— Kulturhistoriskt analysunderlag

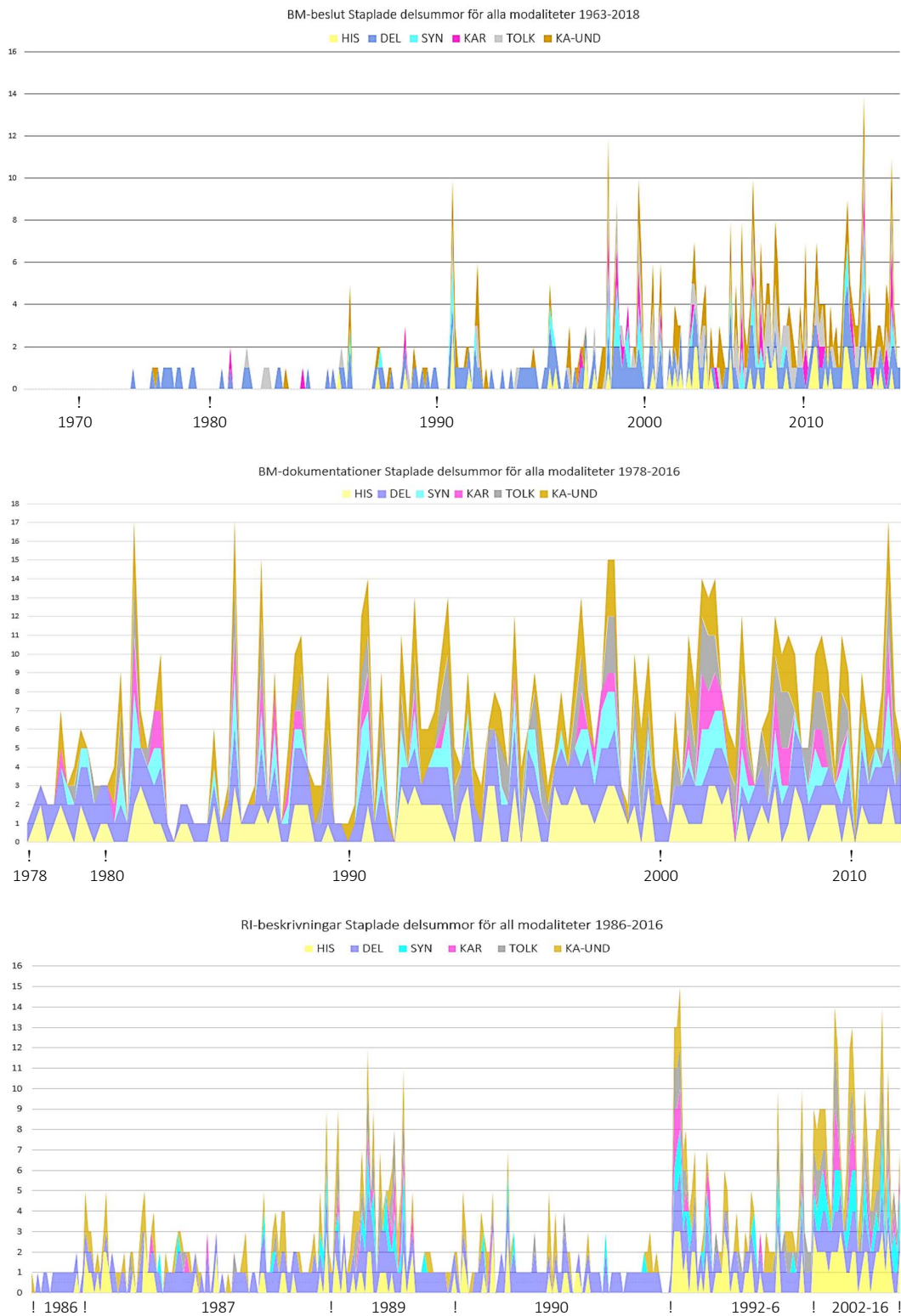

Riksstressebeskrivningar 1986–2016: trendlinjediagram som polynom av 6:e graden avseende graderingsvärdena (1–3) för alla modaliteter över tid baserat på varje enskilt planeringsunderlag

— Bebyggelsehistoria — Komponent — Syntetisk lokalitet — Karaktärisering — Miljö-/byggnadstolkning
— Kulturhistoriskt analysunderlag

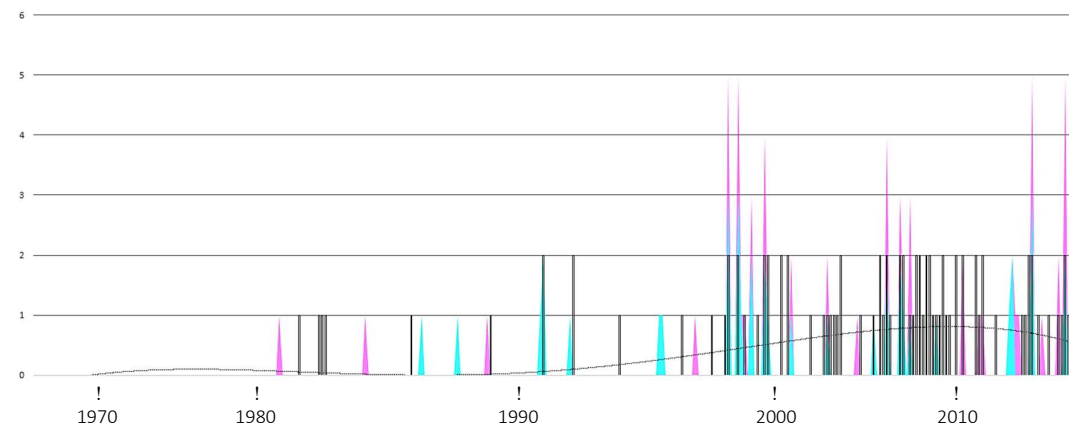
KÄLLOR - BILAGOR

Bilaga 2 Staplade modaliteter: BM-beslut, BM-dok, RI-beskrivningar

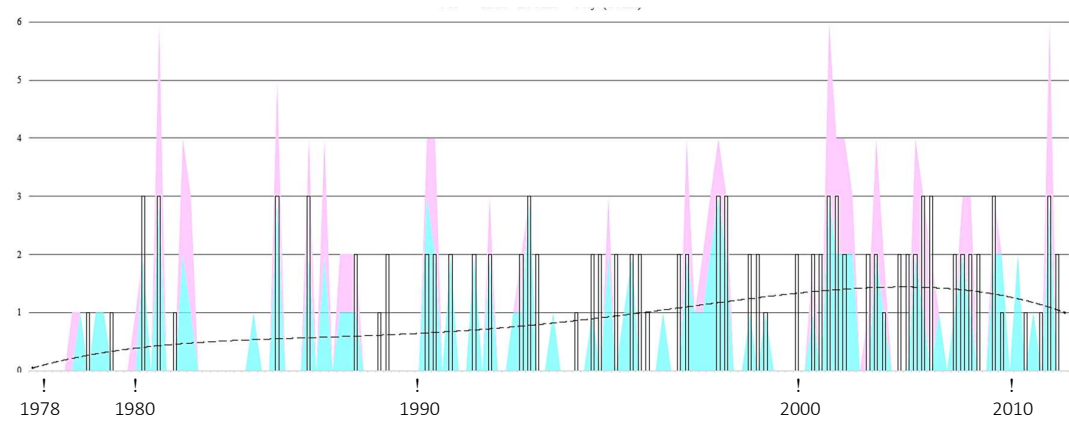

Bilaga 3

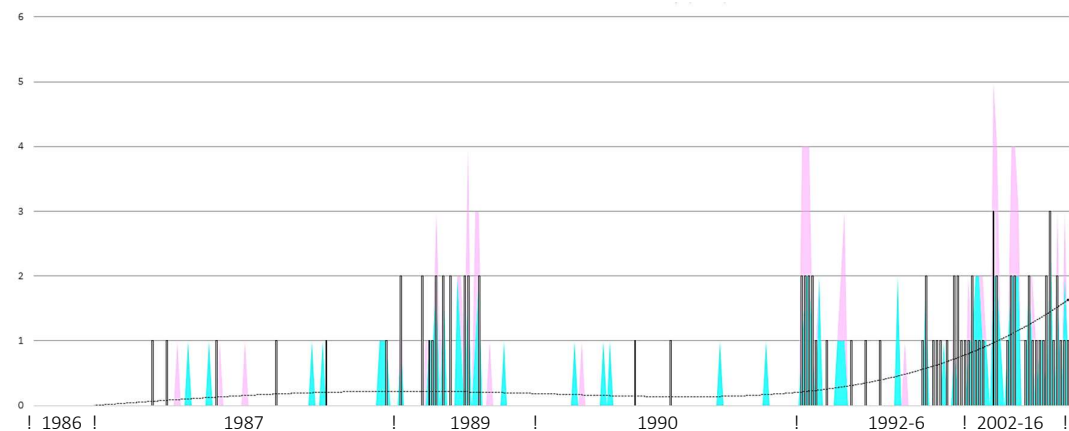
Rumsliga helheter och uttryck som berättelsens förmedling

Byggnadsminnesbeslut 1963–2018: Modalitetsgraderingar (1–3) för Lokalitetsyntes och Karaktärisering respektive Miljö-/byggnadstolkning (stapel och trendlinje). Polynom av 4:de graden

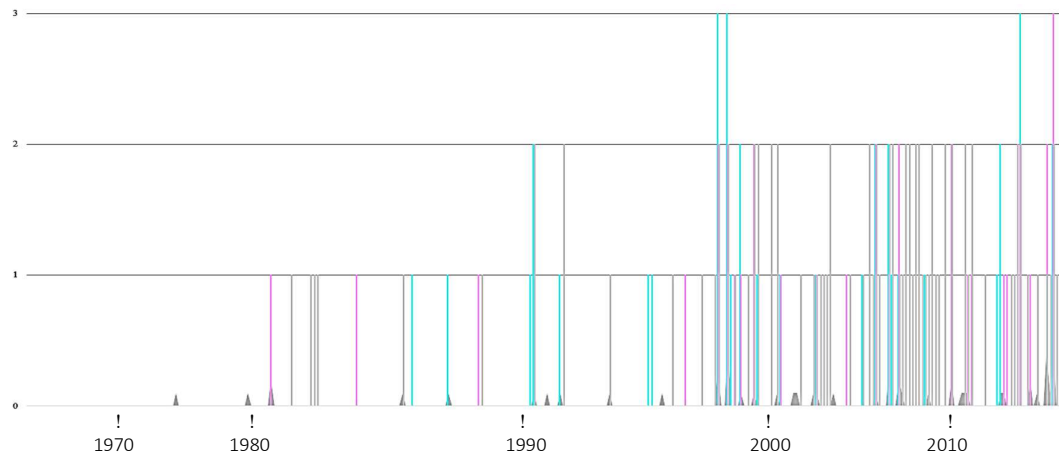
Byggnadsminnesdokumentationer 1978–2016: Modalitetsgraderingar (1–3) för Lokalitetsyntes och Karaktärisering respektive Miljö-/byggnadstolkning (stapel och trendlinje). Polynom av 4:de graden

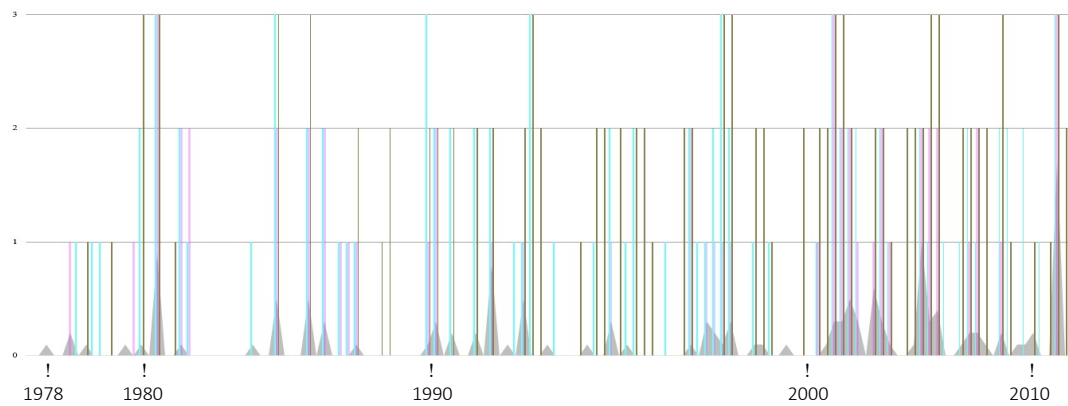
Riksintressebeskrivningar 1986–2016: Modalitetsgraderingar (1–3) för Lokalitetsyntes och Karaktärisering respektive Miljö-/byggnadstolkning (stapel och trendlinje). Polynom av 4:de graden

Bilaga 4

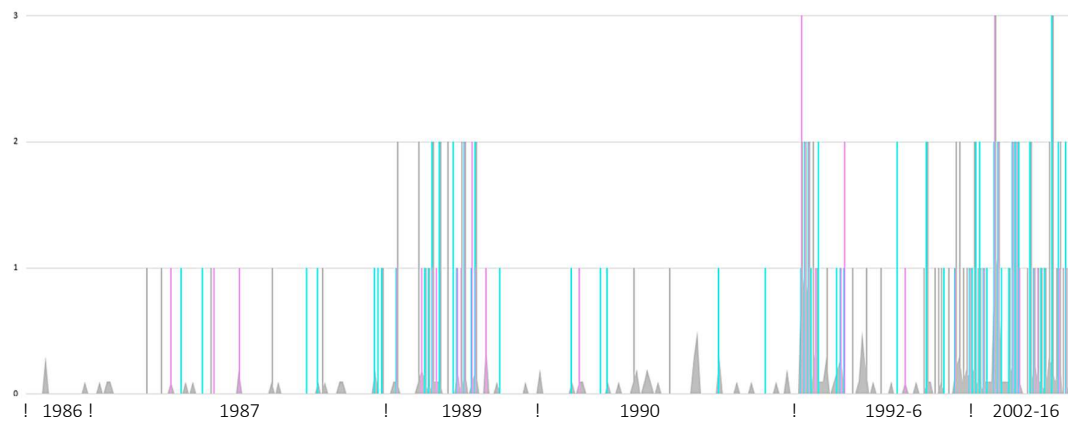
Karaktäriseringsposition (16) relativt lokaliseringstyper

Byggnadsminnesbeslut 1963–2018: Modaliteterna — Karaktärisering, — Lokalitetsyntes och — Miljö-/byggnadstolkning (1–3)
Kvantitativ förekomst /axelvärde 1=10st av position ■ (16) relativt de två i diagrammet sammanräknade teckenvariablerna (Isy-L/Isy-Lsy)

Byggnadsminnesdokumentationer 1978–2016: Modaliteterna — Karaktärisering, — Lokalitetsyntes och — Miljö-/byggnadstolkning (1–3) respektive kvantitativ förekomst /axelvärde 1=10st av position ■ (16) relativt de två i diagrammet sammanräknade teckenvariablerna (Isy-L+ Isy-Lsy)

Riksintressebeskrivningar 1986–2016: Modaliteterna — Karaktärisering, — Lokalitetsyntes och — Miljö-/byggnadstolkning (1–3)
Kvantitativ förekomst /axelvärde 1=10st av position ■ (16) relativt de två i diagrammet sammanräknade teckenvariablerna (Isy-L/Isy-Lsy)

Bilaga 5

Exemplifiering av notationssystemet vid granskningen av planeringsunderlagen

Ur Göteborg – kulturmiljöer av riksintresse, GBG- och Bohus Länsstyrelse 1992

Bild 18. Stora Nygatan, exklusiva bostadsbebyggelse med Synagogan i centrum uppfördes på 1830-talet för stadens rikaste familjer, särskilt av judisk härkomst. Detta område var ett tidsenligt uttryck för den göteborgska handelsaristokratis begär efter en behagfull bostad, avskild från stadens larm. Många av husen uppfördes av inflyttade tyska "murmästare" som A. Krüger och G. Jährig med klassicerande och medeltidsromantiska fasader i gult tegel.

tills mest anslående byggnad som uppförts utanför Vallgraven. Trädgårdsföreningens Park utvecklades under 1800-talets senare del med byggnader av trä, bl.a. i stadsarkitekt V. v. Gegerfelts nordiska schweizerstil - fröhandel, grindstugor m. m. Nya växthus av järn och glas uppfördes, varav Palmhuset utgjorde den dyraste satsningen (1878).

Utefter Vallgravens insida, med utsikt över Trädgårdsföreningen, skapades 1845-60 ett bostadsområde för de tongivande familjerna inom stadens handel och industri. Det starka judiska inslaget gav sig till känna inte minst genom Synagogans framträdande placering i Stora Nygatans rad av förnåma hyreshus. Fler-talet byggnader uppfördes i tre våningar med en måttfull fasadutformning i gult tegel eller puts, som anspelar på norra Italiens ungrenässans. Området utgör Göteborgs första samlade hyreshusbebyggelse i modern mening.

Planer för utbyggnad av hamnen med bl. a. rymliga stenkajer längs älven upprättades 1843 och 1852. De nya kajerna försågs med järnvägsspår för godstrafik och i anslutning härill uppfördes verkstäder, gasverk, kontor, magasin samt tull- och postbyggnader. I nordost fylldes Vallgraven igen 1853 för anläggning av Drottningtorget, järnvägens station, bangård och verkstäder.

Den göteborgska fasadarkitekturen, som under den carlbergiska epokens nyklassicism stött på en konstnärligt hög nivå, hade sedan 1820-talet förfallit till slentrian. Med 1850-talet inträdde en vitalisering genom industrialismens medeltidsromantiska byggnader i gult tegel - rohbau. Denna nya tegelarkitektur, som associerar till medeltida borg- och kyrkobyggnadstradition, introducerades av arkitekterna V. v. Gegerfelt och A. W.

3 v 32a

KÄLLOR - BILAGOR

Bilaga 6 Exemplifieringar av blankettregistreringar

[illegible]

KÄLLOR - BILAGOR

2010 - 2013 Kiruna Stadshus

Norrbotten 1

Översikt: Dokumentation (justerad blankett Juli 09)

(justerad blankett Juli 09)

Objekttyp: Stadshus
Namn: Kiruna Stadshus
författning: Lokalt historiskt bevaringsdokumentation Datum: 2001
Operatör: Inger Andersson Norrbottnens museum
Uppdragsgivare: Länsstyrelsen
Syfte och sammanhang: Rapporten gäller Håstad utgör grunden för en
undersökning av de äldre byggnaderna i Kiruna och de
tekniska förhållanden som råder i de äldre byggnaderna
för att kunna ta tillvara på de tekniska värdena som finns i
de äldre byggnaderna och för att kunna ta tillvara på de tekniska värdena som finns i
de äldre byggnaderna och för att kunna ta tillvara på de tekniska värdena som finns i

Antal sidor totalt	15
Text	6
Historik / Byggnadshistoria	1
Byggnadsbeskrivning	4
Matriser	
Särsk. K-redovis/bedömning	1
Foto	7
Ritm. / kart	2/1
Antal byggnader	

[illegible]Identifisering (antal/ggr) resp med *Syntetisk* eller *Sekundär* samt *utan* lokalitet[illegible]

Kommentar: Identifieringstyp, Konkretionsnivå, Relatering lokalitet, mm

25) Funktionen

16) Einmal stundenlang, dann monomental, ultimat kontrastieren dramatisch, sonst
att. lytta sig över huket, stora tunga, d. k. r. e. t. a, monomentalitet, stora fö-
tarna, k. l. e. det för 4 grader, t. h. e. t. c. h. e. s. p. r. i. d. a. t. e. r. n. e. c. h. e. n. v. a. l. j. e. t. i. s. s. e.

15) G. o. r. e. t. t. e. t. a. n. h. o. r. i. z. o. n. t. a. l. e. b. r. o. d. e. r. e. t. a. n. h. o. r. i. z. o. n. t. a. l. e. t. e. h. e. n. s. a. n. s. p. e. l. l. a. r. n. e. d. e. b. o. r. a. n. d. e.
beträffande, v. i. t. i. k. e. t. a. n. h. o. r. i. z. o. n. t. a. l. e. v. a. n. d. e. (1) (2) (3) (4) (5) (6) (7) (8) (9) (10)

Lokalitet (anl) resp med Syntetisering eller/och Identifikation																											
Antal		26a	26b	27	28	29a	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47			
To	185		10	3	1	1		11	2	12	31	3	7		2	11	6	7	34	4	25	15					
LSy	48		4	4	1	1		4	4	4	14		2		4	2	1	4	8	1	4	4					
L-I	54		3					6		3	6		1			2	4	2	16	2	8						
Lsy-I	34		6	2				3	1	3	8				1			1	4								

Kommentar: Lokalitets- och syntetiseringstyper, Relatering identifikation, mm

33) Asymmetriskt placering, högt raktygmanbrutet om, förklarar g. g. g. 2 placeringar symmetri.

41) Ljusgrön öppengrön, be vindugt, äppel mat hallen

Karaktärisering *Beskrivningstyp, Tolkningsnycklar, Kommunikativ nivå, Analytisk potential, mm*

Underlag	
Arktiv. fält. foto	
d Uppmätning	
e Intervjuer	
g Byggn.arkcol. unders	0
k	
Innehåll	
① Historik	
⑦ Byggnadshistorik	1
Byggnadsbeskrivning	
② Byggnadsbeskrivning	2
② Lokalitét Synt/Sek	3
② Karaktärisering	3
② Byggnadstolkning	3
② K-hist analys/underlag	2
t Värderande	
u Atg. förel/rekom	
K-redovisning	
⑤ Text	
w Visuellt	0
⑤ Strukturerad	1
⑤ Berättande/analytisk	2
z Värderande	
å	

På endast 6 sidor delges vi en tät och väl integrerad beskrivning med riklig förekomst av syntheser och karakteriseringar av såväl när långt fram i karakteristiken och analytiska potential. Det är frågan om en mycket stark och analytisk och kritiskt differentierad beskrivning med operativ potential.

Skedelig och produktiv användning av metaforer och symboler som riktar uppmärksamheten mot en bred formell estetik, hvari samt - och som i de fall ockst uttrycks som kommunikativa potentialer, särskilt framträdande i detta avseende är beskrivningen av exteriorer och den avskildade kulturell historiska beskrivningen som är uttalt analytisk

Vissortigen förhållanden upprätthållas av material och byggdelar, och de tillfästigt uppehålls av om det är ursprungligt, original, etc. Men detta balanseras på en viss nivå med den stora förhållanden av arkitektkonstens formbestämningar och materialer. Det kan då också betraktas att byggdelsbestämningarna ges enklare formbestämningar genom positionssystemen (42-41, 34-33, etc.)

Sammantaget en byggeskabsbeskrivelse af god Standard med stærkt operativt potential.

Järntårn med Järre Turiststation utförd av samma arkitekten

KÄLLOR - BILAGOR

Bilaga 7 Analysmanualer för strukturering av de teoretiska och empiriska studierna

Ursprunglig manual med analytiska bearbetningskoder (a-l)

Analytiska bearbetningskoder för 3.3.4 (bm-dokument), 3.4.5 (intervjuer), 3.5.2 (projektstudier), 3.5.4 och 3.6.2 (fysisk planering)

a) Begreppstillämpningar	historiska resp. upplevelserelaterade referenser, instrumentella kategorier
b) Identifierings- resp. lokaliseringstyper / -nivåer	signifikanskategori & attributspecifisering resp. rumslig nivå & materiell syntes
c) Relationen identifiering och lokalisering	relativ kvantitativ fördelning, sambandstyper/-nivåer
d) Beskrivningstyper och tolkningshorisonter	teoretisk potential i olika kategorier: bl.a; D Preziosi, S Sandström och Panofsky
e) Operativt k-intert analytiskt kunskapsunderlag	mtrl buret, mångdimensionellt, tolkningsnycklar, strukturerat, gestaltningar, media
f) Programanalytisk kalkyleringspotential	flersektoriell jämförbarhet / konkretion, löpande AKB-kalkyler, selektion
g) Samband mellan olika processdokument	underlag – förundersökning – åtgärdsförslag - rapport
h) Tillämpning Måldokument / Råd & anvisningar	bl.a. Råd:s värdemodell och anvisningar för kulturhistorisk analys
i) Mönster och förändringar över tid enligt	resp. jämförelser med resultatbearbetning Fält 1–2 under (3.2.3.4)

Ytterligare bearbetningskoder för 3.4.5 och 3.5.4 där de svarar mot 3.5.3.2–4

- j) Tolkningsskild metodik och värderingsförfarande / beskrivningstyper och tolkningshorisonter (jämf 3.3.4(d), 3.4.3.2)
- k) Delaktig i olika processmoment – underlag, förunders, åtgärd, kontroll, rapport
- l) Attityder till modellutveckling

Manualen, som är att betrakta som en slags observandauppställning härledd ur den ursprungliga förståelsen av forskningsobjektet som den rumsliga teckenbildningens operativa problem inom ramen för en ingripande praktik, syftade till att kunna användas som ett synkroniseringsinstrument vid operationaliseringen av de olika källtyperna (analysinstansernas) inbördes jämförbarhet med avseende till deras olika typer av granskningsresultat enligt nedanstående undersöknings- och bearbetningssystem.

Ursprungligt integrerat undersöknings- och bearbetningssystem

3.3 DOKUMENT		3.4 GENERELLA INTERVJUER		3.5 PROJINTJVER	
		Koderna svara mot frågelistans strukturering (se bilaga X)			
KMIV-system	1 Tolknings- och begreppshorisonter				
	a/ Begreppstillämpningar <i>historiska resp. upplevelserel. referenser, instrumentella kategorier</i>	1/a – F10/a-e – F5	Begreppsdefinitioner (graf) RAA-modell	M1, M4, M8 M2a, M2b (2,5,6)	S8
	b/ Identifierings- resp. lokaliseringstyper / -nivåer <i>signifikanskategori & attributspecifisering / rumslig nivå & mtrl syntes</i>	1/b-d – F1/a – F1/c – F2 – F4/a-c – F5	Hur går förundersökningen till Vad dokumenteras Hur utforskar/registrerar k-kvaliteter Tar stöd i beslut, dok, etc vid förund RAA-modell	M3e M4	S1 (a-b) S2 (a-b)
	c/ Relationen identifiering och lokalisering <i>relativ kvantitativ fördelning, sambandstyper/-nivåer</i>				
Subsyst 3 – K3	d/ Beskrivningstyper och tolkningshorisonter <i>teoretisk potential i olika kategorier: bl.a. Panofsky, m.fl.</i>				
	2 Dokumentations-/kunskapsunderlag (Beslutsmodeller)				
	e/ Operativt k-intert analytiskt kunskapsunderlag <i>mtrl buret, mångdimensionellt, tolkningsnycklar, strukturerat, gestaltningar, media</i>	2/e-f – F3 – F1/d-f – F6	Syftet med identifiering/lokalisering Hur bearbetas & används dokresultat Restaureringsprinciper	M2c (4,5,8) M2d (3,5,8,10) M5	S1 (c-d) S2 (c-f) S7a
	f/ Programanalytisk kalkyleringspotential <i>flersektoriell jämförbarhet / konkretion, löpande AKB-kalkyler, selektion</i>				
Subsyst 3 – 1	3 Byggnadsvårdprocessens systemrelevans				
	g/ Samband mellan olika processdokument <i>Beslut – dokum = underlag – förundersökning – åtgärdsförslag - rapport</i>	3/g – F7	Rest.proc moment och samband	M3f, M3b, M3c	
	h/ Tillämpning Måldokument / Råd & anvisningar <i>bl.a. Råd:s värdemodell och anvisningar för kulturhistorisk analys</i>	3/h – F1/b – F2/de – F4/a-c, e – F5 – F6 – F7/b-j, l-m	Modeller & rutiner förundersökning Mod. med identifiering/lokalisering Tar stöd i beslut, dok, etc vid förund. RAA-modell Restaureringsprinciper Modeller moment/process	M2c (2,3,8) M2d (2,4) M3c2 M4	S1 (a-d) S3 S5a S7a
	4 Jämförbarhet				
Asymmetri/Dysfunk	i/ Mönster och förändringar över tid (enligt a-h) <i>resp. jämförelser med resultatbearbetning (3.2.1.1/Fält1-3)</i>	4/i – F4/d – F7/k	Mjödighetunderlag Moment och process	M2c7, M2d9 M3f9 M3b3, M3c3, M3e5	S3 (a-b)

Intervjufrågor under 3.4.3 och 3.5.3 inbegriper också

- j) Tolkningsskild metodik och värderingsförfarande (svarar mot 1 och 4.3.1.2)
- k) Delaktig i olika processmoment (svarar mot 3/g)
- l) Attityder till modellutveckling (svarar mot 1–2 ovan samt 3.4.4)

Specifikt kodningssystem för granskning av artiklar

Fält 1) Tolkning, värdering och restaureringsideologi

T Tolkning

V Värdering

RI Restaureringsideologier/-doktriner

Fält 3) Byggnadsvårdprocessen

Fp Fysisk planering

RO Restaurering och Ombyggnad

P Planering/program/projektering

K Kontroller/rapporter

Fält 2) Dokumentation och förundersökning

D Dokumentation

F Förundersökning

AK Antikvariska Kunskapsunderlag

Särskilda observanda relativt 1–3 ovan

MS Modeller/metoder/system för ...

ASY Debatter / åsiktsbildning avseende asymmetrier

FU Utbildning/kurser inom temafälten

FO Forskning inom temafälten

KM Konferens, seminarie, möte etc.

UR Utredning, remisser, etc.

RFL Råd, föreskrifter, lagstiftning

TIDIGARE PUBLIKATIONER
GOTHENBURG STUDIES IN CONSERVATION

GOTHENBURG STUDIES IN CONSERVATION
ISSN 0284-6578

Redaktör: Ola Wetterberg

Subscriptions to the series and orders for individual copies are sent to:
Prenumeration på serien eller beställningar av enskilda exemplar skickas till:

ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS
Box 222, 405 30 Göteborg, Sweden
acta@ub.gu.se

Tidigare utgåvor/Previous publications:

1. Frantisek Makes. *Enzymatic consolidation of the portrait of Rudolf II as "Vertumnus" by Giuseppe Arcimboldo with a new multi-enzyme preparation isolated from Antarctic krill (Euphausia superba)*. Göteborg 1988
2. Frantisek Makes. *Enzymatic examination of the authenticity of a painting attributed to Rembrandt: krill enzymes as diagnostic tool for identification of "The repentant Magdalene"*. Göteborg 1992
3. Frantisek Makes. *Investigation, restoration and conservation of Matthaeus Merian portraits*. Göteborg 1996
4. Bosse Lagerqvist. *The Conservation Information System. Photogrammetry as a base for designing documentation in conservation and cultural resources management*. Göteborg 1996
5. Jesper Stub Johnsen. *Conservation Management and Archival Survival of Photographic Collections*. Göteborg 1997
6. Stephen L. William. *Destructive Preservation. A Review of the Effect of Standard Preservation Practices on the Future Use of Natural History Collections*. Göteborg 1999
7. Agneta Freccero. *Fayum Portraits: Documentation and Scientific Analyses of Mummy Portraits Belonging to Nationalmuseum in Stockholm*. Göteborg 2001
8. Ole Ingolf Jensen. *Så målade prins Eugen. Undersökning av pigment, måleriteknik och konstnärligt uttryck baserat på naturvetenskapliga metoder*. Göteborg 2001
9. Agneta Freccero. *Encausto and Gnosis. Beeswax as Paint and Coating during the Roman Era and its Applicability in Modern Art, Craft and Conservation*. Göteborg 2002
10. Tine Frøysaker. *The Church Paintings of Gottfried Hendtzschel in Norway – Past and Future Conservation. Part I & II*. Göteborg 2003
11. Maria Brunskog. *Japanning in Sweden 1680s - 1790s. Characteristics and preservation of orientalized coatings on wooden substrates*. Göteborg 2004
12. Inger Marie Egenberg. *Tarring maintenance of Norwegian medieval stave churches. Characterisation of pine tar during kiln-production, experimental coating procedures and weathering*. Göteborg 2003
13. Robert R. Waller. *Cultural Property Risk Analysis Model. Development and Application to Preventive Conservation at the Canadian Museum of Nature*. Göteborg 2003

14. Erica Johansson. *Shaker Architectural Materials and Craftsmanship. The Second Meetinghouse at Mount Lebanon*. Göteborg 2005
15. Håkan Hökerberg. *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse. SAVE-metoden som underlag för bevarandeplanering*. Göteborg 2005
16. Frantisek Makes. *Novel enzymatic technologies to safeguard cultural heritage*. Göteborg 2006
17. Anna Krus. *Kulturarv - Funktion - Ekonomi. Tre perspektiv på byggnader och deras värden*. Göteborg 2006
18. Britta Roos. *Värdeproduktion i kulturvårdande projekt. Fönsterrenoveringen vid Stockholms slott. En fallstudie*. Göteborg 2006
19. Malin Myrin. *Conservation of Gotland Sandstone. Overview of Present Conditions. Evaluation of Methods*. Göteborg 2006
20. Sölve Johansson. *Hydrauliskt kalkbruk. Produktion och användning i Sverige vid byggande från medeltid till nutid*. Göteborg 2007
21. Agneta Thornberg. Knutsson Byggnadsminnen - principer och praktik. *Den offentliga kulturmiljövärdens byggnadsminnesverksamhet. Beskrivning och utvärdering*. Göteborg 2007
22. Erika Johansson. *House Master School. Career Model for Education and Training in Integrated and Sustainable Conservation of Built Environments*. Göteborg 2008
23. Pär Meiling. *Documentation and Maintenance Planning Model - DoMaP. A response to the need of conservation and long-term maintenance of facades of modern multi-apartment buildings. Based on case studies in Göteborg in Sweden*. Göteborg 2010
24. Christer Gustafsson. *The Halland Model. A Trading Zone for Building Conservation in Concert with Labour Market Policy and the Construction Industry, Aiming at Regional Sustainable Development*. Göteborg 2011
25. Johanna Nilsson. *In Search of Scientific Methods for Conservation of Historic Silk Costumes*. Göteborg 2010
26. Birgitta Häfors. *Conservation of the wood of the Swedish warship Vasa of A.D.1628. Evaluation of polyethylene glycol conservation programmes*. Göteborg 2010
27. Gunnar Almevik. *Byggnaden som kunskapskälla*. Göteborg 2012
28. Jonathan Westin. *Negotiating 'culture', assembling a past. The visual, the non-visual and the voice of the silent actant*. Göteborg 2012
29. Ingalill Nyström. *Bonadsmåleri under lupp. Spektroskopiska analyser av färg och teknik i sydsvenska bonadsmålningar 1700-1870*. Göteborg 2012
30. Thomas Strang. *Studies in Pest Control for Cultural Property*. Göteborg 2012
31. Nina Nilsson. *Färgbilden som redskap vid växtkomposition*. Göteborg 2012
32. Ulrik Hjort Lassen. *The Invisible Tools of a Timber Framer. A survey of principles, situations and procedures for marking*. Göteborg 2014
33. Karin Hermerén. *Den utsatta konsten. Att förvalta konst i offentlig miljö - etik, lagstiftning och värdeförändring*. Göteborg 2014
34. Jonny Eriksson. *Bruk av kalk och sand ur ett hantverkligt perspektiv*. Göteborg 2015

35. Leidulf Mydland. *Skolehuset som Kulturminne: Lokale verdier og nasjonal kulturminneforvaltning*. Göteborg 2015
36. Gustaf Leijonhufvud. *Decision making on indoor climate control in historic buildings: knowledge, uncertainty and the science-practice gap*. Göteborg 2016
37. Johanna Nilsson. *Ageing and Conservation of Silk: Evaluation of Three Support Methods Using Artificially Aged Silk*. Göteborg 2015
38. Patrik Järefjäll. *Navarsmide – en metodstudie ur ett hantverksperspektiv*. Göteborg 2016
39. Mikael Hammelev Jørgensen. *Förhandlingar om kulturföremål. Partens intressen och argument i processer om återförande av kulturföremål*. Göteborg 2017
40. Susanne Fredholm. *Making Sense of Heritage Planning in Theory and Practice. Experiences from Ghana and Sweden*. Göteborg 2017
41. Tina Westerlund. *Trädgårdsmästarens förökningsmetoder*. Göteborg 2017
42. Kristina Linscott. *Interpretations of old wood: figuring mid-twelfth century church architecture in west Sweden*. Göteborg 2017
43. Charlotta Melin Bylund. *Wooden objects in historic buildings: Effects of dynamic relative humidity and temperature*. Göteborg 2017
44. Malin Weijmer. *I sökandet efter delaktighet: praktik, aktörer och kulturmiljöarbete*. Göteborg 2019
45. Jonny Eriksson. *Kalkbruk: krympsprickor och historisk utveckling av material, metoder och förhållningssätt*. Göteborg 2019
46. Joakim Seiler. *Management Regimes for Lawns and Hedges in Historic Gardens*. Göteborg 2020
47. Anna Lindgren. *Planteringar vid järnvägen: funktion och organisation under stambanornas första tid*. Göteborg 2020
48. Erik Småland. *Det frivillige fartøyvernet i Noreg: Historisk bakgrunn, omfang og motivasjon*. Göteborg 2020
49. Karin Hermerén. *Konsten att förvalta: bevarandets utmaningar och möjligheter värderingar och beslutsprocesser i 1900-talets Sverige rörande offentlig byggnadsanknuten konst*. Göteborg 2020
50. Maria Nyström. *Managing Ecclesiastical Heritage: Transformation of Discourses, Roles and Policy in Sweden*. Göteborg 2021
51. Petra Eriksson. *Balancing Building Conservation with Energy Conservation*. Göteborg 2021
52. Arja Källbom. *Painting Treatments of Weather-Exposed Ferrous Heritage – Exploration of Oil Varnish Paints and Painting Skills*. Göteborg 2021
53. Tina Westerlund, Camilla Groth, Gunnar Almevik (Eds). *Craft Sciences*. Göteborg 2022
54. Anna Lindgren. *Staten som trädgårdsmästare: järnvägens planteringar från naturförsköningsskonst till testamente*. Göteborg 2022
55. Robin Gullbrandsson. *Hidden Carpentry: Investigations of Medieval Church Roofs in Västergötland and Northern Småland*. Göteborg 2023
56. Moniek Driesse. *Leaving dry land: Water, heritage and imaginary agency*. Göteborg 2023

57. Maitri Dore. *From gone to gain: Exploring the scope of historic environment compensation in planning*. Göteborg 2023
58. Lars Nylander. *Människor och målningar: Inredningsmåleri i hälsingegårdar 1750–1800*. Göteborg 2024
59. Sören Holmström. *Antikvariska planeringsunderlag: Den byggda miljöns form och uttryck*. Göteborg 2025.

SÖREN HOLMSTRÖM har arbetat som kommunantikvarie i Ludvika kommun 1990-2000 och som plan- och byggantikvarie på Göteborgs stadsbyggnadskontor 2006-2022.

ISBN: 978-91-7963-209-0 (tryckt)

ISBN: 978-91-7963-210-6 (pdf)

ISSN: 0284-6578

